

TARTALOM

Tanulmányok

Blutman László: A nemzetközi jog joghatásai az alkotmánybíróági eljárásokban.....	2
Böcskei Balázs: A repolitizált politika és a kormányzás – Bevezetés a második Orbán-kormány jog-és politikafelfogásába.....	33
Csink Lóránt – T. Kovács Júlia: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében?	42
Ernyes Mihály: Rablógyilkosság éjféلكor	55
Gábor Hamza – István Hoffman: <i>Promotio sub auspiciis Praesidentis Rei publicae</i> különös tekintettel a magyar és osztrák jogászokra. Történelmi és aktuális áttekintés	73
Király Kincső: Az ötszáz éves Tripartitum.....	76
Málik József Zoltán: Dilemmák a lojalitással	84
Mészáros Ádám Zoltán: A veszély vállalásának elméleti és gyakorlati problémái.....	93
Molnár András: Az amerikai Supreme Court „konzervatív aktivizmusa” a XX. század első évtizedeiben született precedensek tükrében	101
Nótári, Tamás: Debates and Proposals on Copyright in Hungarian Lawyers’ Society in 1906	142
Pokol Béla: Az alkotmánybíráskodás szociológiai és politológiai kérdései.....	156
Pongráczné Ruzsicska Yvette: A fiatalok megváltozott lehetőségei a párkapcsolatok, fogamzásgátlás, abortusz, fiatalkori gyermekvállalás, örökbeadás területein	185
Veres Zoltán: Ügyfélvédelem a pénzügyi szektorban: gondolatok a pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdéseiről	194

Recenziók

Háger Tamás: Gondolatok Jerome Frank <i>Bíráskodás az elme ítélszéke előtt</i> című válogatott írásairól.....	206
Rigó Balázs: E pluribus unum? – Recenzió Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet című tankönyvéről.....	220

Portré

Hamza Gábor: Feljegyzés Fabinyi Tihamér (1890–1953), az MTA tiszteleti tagja (1940–1945) tudományos munkásságáról és közéleti szerepléséről	226
---	-----

A nemzetközi jog joghatásai az alkotmánybírósági eljárásokban

1. A nemzetközi jog helyzete a belső jogban: egy differenciáltabb megközelítés szükségessége
2. A joghatások leírása: hét lényeges szempont
3. Első általános funkció: a nemzetközi jog, mint értelmezési támpont
  - 3.1. A nemzetközi jog, mint kötelező értelmezési támpont
  - 3.2. Nemzetközi jogi norma érvényesülési formái értelmezési támpontként
4. Második általános funkció: a nemzetközi jog, mint alkotmányos mérce
  - 4.1. A nemzetközi jogot alkotmányos mércévé transzformáló alkotmányi szabályok
  - 4.2. Együttes joghatás az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésével
  - 4.3. Az alkotmány tartalmi kiegészítése
  - 4.4. Érvényesülés más alkotmányos mércével szemben (normakonfliktus)
  - 4.5. Összegzés: a nemzetközi jog, mint alkotmányos mérce
5. A nemzetközi jog funkciói egyes alkotmánybírósági eljárásokban: összefoglalás
6. A nemzetközi jog joghatásai egyes alkotmánybírósági eljárásokban
  - 6.1. A joghatások rendszeres áttekintése egyes eljárásokban: módszertani problémák
  - 6.2. A nemzetközi jogi normák lehetséges joghatásainak fő típusai
  - 6.3. Az előzetes normakontroll: a szabályozás problémái
  - 6.4. A nemzetközi jogszabály és a kihirdetéséről szóló jogszabály kapcsolata és joghatásaik viszonya
  - 6.5. A nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálata: a kvázi-monista szemlélet zárvánnya
  - 6.6. A nemzetközi jog belső konfliktusai: amikor a dualista modell rosszul működik
  - 6.7. Egyedi normakontroll bírói kezdeményezésre: két alapprobléma
    - Bírói kezdeményezés versus nemzetközi szerződésbe ütközés*
    - Bírói kezdeményezés versus a lex superior elv alkalmazása*
7. A nemzetközi jog kivételes érvényesülési formái
  - 7.1. A nemzetközi *ius cogens* sajátos, kiemelt szerepe
  - 7.2. A nemzetközi szokásjogi normák joghatásai
  - 7.3. Nem transzformált (ki nem hirdetett) nemzetközi jogi normák joghatásai

1. A nemzetközi jog helyzete a belső jogban: egy differenciáltabb megközelítés szükségessége

A hagyományos nemzetközi jogi és alkotmányjogi doktrína általában négy szempont vizsgálatával írja le egy nemzetközi jogi szabály helyzetét a belső joghoz viszonyítva. Ezek a következők: (i) a szabály része-e a belső jogrendszernek, vö. Alaptörvény Q) cikk (3) bekezdés, második mondat; (ii) a szabály közvetlenül alkalmazható-e vagy önvégrehajtó-e (*self-executing* jelleg); (iii) van-e *elsőbbisége* az állam belső jogában; (iv) a szabály alkalmazható-e magánfelek között. Ez a megközelítés nem kielégítő, mert nem nyújt kellően differenciált megközelítést.

A kellő differenciáltság hiányát a következők jelzik. (i) Egy nemzetközi jogszabálynak *lehet korlátozott joghatása* a belső jogrendszerben akkor is, ha az nem része annak (pl. a jogalkotó alkotmányi kötelezettsége, hogy azt kihirdesse). A 30/1998. AB határozatban erre utal az Alkotmánybíróság: „...önmagában az a körülmény, hogy egy nemzetközi megállapodás megfelelő transzformáció (inkorporáció) hiányában nem válik a belső jog részévé, nem feltétlenül jelenti minden esetben azt, hogy az illető megállapodás rendelkezéseit ne kellene a magyar jog

---

* Egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. A tanulmány az OTKA támogatásával készült (K 101463).

alkalmazásában figyelembe venni.”¹ (ii) A nemzetközi jogszabályok különböző típusai más feltételekkel, más joghatások kiváltására képesek a belső jogban. Eltérő lehet a joghatása egy nemzetközi szerződésnek, egy szokásjogi normának vagy egy nemzetközi szervezet határozatának.² (iii) Azzal a kijelentéssel, hogy például a nemzetközi jognak elsőbbsége van, még nem zártunk ki semmit: van, amikor elsőbbsége van, más joghelyzetben pedig nem. (iv) A nemzetközi jogi szabályok más-más joghatást váltanak ki a joggyakorlat különböző területein: így a *jogalkotás*, az *alkotmánybíráskodás*, a *bírói jogalkalmazás* területén, vagy a *közigazgatásban*. (v) A nemzetközi jogi szabályok más-más joghatást váltanak ki a joggyakorlat ugyanazon területén is attól függően, milyen eljárásban kerül sor a felhívásukra (pl. az alkotmánybíráskodásban a nemzetközi szerződésbe ütközéssel vagy alkotmányjogi panasszal kapcsolatos eljárásban).

Más módon kell rugalmasabbá tenni a nemzetközi jog belső jogban való érvényesülésére vonatkozó megközelítést. A nemzetközi jog érvényesülésének leírása *adekvátabb akkor, ha a nemzetközi jogszabály lehetséges joghatásait vizsgáljuk a belső jogban*. Természetesen a joghatások különböző formái kapcsolódhatnak a fenti négy szemponthoz. Azonban a lehetséges joghatások szerinti elemzés differenciáltabb képet nyújthat.

A következőkben a joggyakorlat fenti, négy nagyobb elhatárolt része közül az *alkotmánybíráskodás vonatkozásában* járjuk körül a nemzetközi jog joghatásait. E joghatások általános és rendszerezett összefoglalása meghaladja egy rövidebb tanulmány kereteit, ráadásul sok kérdésben az alkotmánybírói joggyakorlat hiánya csak hipotetikus megállapításokra adna lehetőséget. Ezért itt csak az a cél, hogy a joghatások feltérképezésének módszereit, akadályait, problémáit áttekintsük, és egyben az alkotmánybírói joggyakorlat mai állása szerinti következtetéseket levonjuk.

2. A joghatások leírása: hét lényeges szempont

A nemzetközi jog joghatásainak differenciálása az alkotmánybírói eljárásokban a következő hét szempont szerint történhet:

- a nemzetközi jogi normák különböző típusai szerint;
- egyes nemzetközi jogi normák megjelenési formái szerint (nemzetközi jogforrásként vagy kihirdetésről szóló jogszabályként);
- a nemzetközi jogi normák különböző szerepei szerint; (vizsgálat tárgya, értelmezési támpont, alkotmányos mérce)
- a normakapcsolatok különböző fajtái szerint (normakonfliktus, együttalkalmazás, értelmezési támpont);
- a nemzetközi jogi normákkal kapcsolatba kerülő más normák típusai szerint (alkotmányi szabály, belső jogszabály, uniós jogi normák, más nemzetközi jogi normák); ugyanakkor egyes nemzetközi vagy uniós jogi normák megjelenési formái szerint (pl. az irányelv, mint uniós jogforrás, vagy annak átültető jogszabálya).
- a nemzetközi jogi normákkal kapcsolatba kerülő más normák funkciói szerint (vizsgálat tárgya, értelmezési támpont, alkotmányos mérce);
- egyes alkotmánybírói eljárások szerint.

E szempontok egymással kombinálódhatnak, és a joghatások keretét adó helyzetek tipizálásának sok lehetősége mutatkozik. Ezek kombinálása lehetővé teszi a pontos kérdésfeltevést a joghatások

---

¹ 30/1998. (VI.25.) AB határozat (Európai Megállapodás) ABH 1998, 220, VI/3. pont. [Az Alaptörvény negyedik módosításának (2013. március 25.) 19. cikk (2) bekezdése alapján az Alkotmánybíróság Alaptörvény hatálybalépése előtti határozatait 2013. április 1. napjával hatályukat veszítették.]

² 26/1992. (IV. 30.) AB határozat (szakszervezeti vagyon) ABH 1992, 135, IV/11. pont.

mibenlétével kapcsolatban, és egy-egy joghatásra vonatkozó kérdés pontossága ezen szempontok alapján mérhető.³ A fenti megkülönböztetések öt szempontból további megvilágítást igényelnek.

(1) *A nemzetközi jogi normák típusai.* A joghatások elemzésénél a nemzetközi jogi normáknak csak három típusával számolunk: (i) a nemzetközi szerződések; (ii) nemzetközi szokásjog; (iii) nemzetközi szervezetek Magyarországra nézve kötelező, nemzetközi jogokat és kötelezettségeket keletkeztető határozatai. Azért ezt a hármat emeltük ki, mert a joggyakorlatban ezeknek volt, illetve lehet gyakorlati jelentősége, másrészt a többi normatípus e három típushoz kötődően érvényesül a magyar joggyakorlatban (pl. általános elvek).

(2) *A nemzetközi jogi normák négy minősége az alkotmánybíráskodásban.* Az alkotmánybíráskodásban a nemzetközi jogi normáknak négy alapvető szerepe szűrhető ki. (i) A nemzetközi jog lehet *(alkotmányos) mérce*, mellyel más jogi normák vagy egyedi jogi aktusok alkotmányossága mérhető. A nemzetközi jogot alkotmányos mércévé természetesen egyes alkotmányi szabályok teszik. (ii) A nemzetközi jogi norma lehet *értelmezési támpont*, mellyel egy alkotmányi szabály (mint alkotmányos mérce) értelmezhető és normatartalma megállapítható. Itt a nemzetközi jogi norma közvetett joghatással bír más jogi normák vagy egyedi jogi aktusok alkotmányosságának megítélésére. (iii) A nemzetközi jogi norma lehet *alkotmányossági vizsgálat tárgya*. (iv) A nemzetközi jog *tényként* jöhet figyelembe egyes kérdések eldöntésénél.⁴ A következőkben a nemzetközi jogot elsősorban alkotmányos mérceként és értelmezési támpontként vizsgáljuk. A másik két eset alapvetően passzív szerepet jelent a joghatások tekintetében.

(3) *A nemzetközi jogi normák kettős megjelenése.* A magyar dualista rendszerben a nem általánosan elismert nemzetközi jogi normák kihirdetéssel válnak a magyar jog részévé.⁵ Éppen ezért, például amikor nemzetközi szerződéses normára hivatkozunk ennek kettős jelentése van. Egyrészt jelentheti a nemzetközi szerződést önmagában, mint nemzetközi jogforrást. Másrészt jelentheti a nemzetközi szerződést, mint egy kihirdetésről szóló magyar jogszabály normatartalmát. A nemzetközi jognak különböző joghatása lehet, megjelenési formájától függően, így e megkülönböztetés nem feledhető.

(4) *A normakapcsolatok alapvető formái.* A jog alkalmazása során a jogi normák különböző viszonyban állhatnak egymással. A normakapcsolatnak három alapvető formáját különböztetjük meg. (i) *Két jogszabály együttes (kiegészítő) alkalmazása.* Két jogszabály együttes alkalmazásáról van szó, amikor egy konkrét tényállás megítélése legalább két (ilyen összefüggésben egymást kiegészítő) szabály együttes alkalmazásával lehetséges. (ii) *Egy jogszabály értelmezése egy másik jogszabály segítségével.* A jogértelmezés során normakapcsolat úgy is megvalósulhat, hogy egy jogszabály tartalmának meghatározásánál egy másik jogszabály szerepet játszik, egy jogszabályt egy másikra tekintettel értelmeznek egy tényállás jogi értékelésénél. (iii) *Normakonfliktus.* Normakonfliktusról akkor beszélünk, amikor két jogszabály tartalmilag nem összeegyeztethető,

³ Egy pontos kérdésfeltevés példaként így hangozhat: milyen joghatása lehet egy nemzetközi szerződéses szabálynak (mint nemzetközi jogforrásnak), amennyiben egy előzetes normakontrollra irányuló alkotmánybírási eljárásban a mérceként szereplő alkotmányi szabály értelmezési támpontjaként ellentétet mutat egy uniós rendelettel (mint uniós jogforrással), mely ugyancsak értelmezési támpontként jön figyelembe?

⁴ A nemzetközi jog tényként való kezelése témánk szempontjából mellékes kérdés, ezért itt ezt nem vizsgáljuk. Peldaként lehet e tekintetben említeni a 4/2013. AB határozatot, ahol az Emberi Jogok Európai Bíróságának releváns, és az eljárás tárgyához kötődő határozata olyan új körülmény volt, mely megakadályozta az ítélt dolog eljárási szabályának alkalmazását, és indokolta tette az ismételt alkotmányossági vizsgálatot a véleménynyilvánítás szabadsága és tiltott önkényuralmi jelképek használata kérdéskörében, 4/2013. (II. 21.) AB határozat (önkényuralmi jelképek) ABH 2013/5. 188, III/3. pont.

⁵ A *dualista rendszer* a magyar jogot és a nemzetközi jogot két külön rendszernek fogja fel (szemben a *monista rendszerrel*). Különállása folytán, a nemzetközi jogot csak valamilyen belső jogalkotói aktus teheti alkalmazhatóvá a belső jogrendszerben (*transzformáció*). A kihirdetés ebben az összefüggésben egy transzformációs aktust takar, mely a belső jog részévé teszi a nemzetközi jogi normát. A dualista és monista rendszerek jellemzőiről részletesen I. Bodnár László: A nemzetközi szerződések és az állam. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987, 15-87. o., Molnár Tamás: A nemzetközi jogi eredetű normák beépülése a magyar jogrendszerbe. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2013, 24-55. o.

azaz egymást kizáró szabálytartalommal bír. A normakonfliktus lehet *logikai (absztrakt)* vagy *kontextuális (eseti)* konfliktus. Az előbbi esetben két szabály absztrakt normatartalma zárja ki egymást. Az utóbbi esetben csak valamely, konkrét tényállás szemszögéből nem lehet a két szabályt összeegyeztetni.

Ez csak egy elsődleges felosztás. A normakapcsolatok különböző szempontok szerint tovább differenciálhatók, amint ez a későbbiekben kiderül.

(5) *Az alkotmánybírósági eljárások egyes típusai.* A joghatások tág elemzési lehetőségeit behatárolja az a szempont, hogy a normakapcsolatok különböző formái, nem minden alkotmánybírósági eljárásban jelenhetnek meg, így azokat a konkrét eljárási lehetőségek tükrében kell vizsgálni. A következőkben csak azokat az eljárásokat tartjuk szem előtt, melyek gyakorlati jelentőséggel bírhatnak a nemzetközi jognak a magyar jogrendszerben való érvényesülése szempontjából. Ezek a következők:

- *előzetes absztrakt normakontroll* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés a) pont és az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 23. §);
- *utólagos absztrakt normakontroll* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés e) pont és Abtv. 24. § és 37. § (1) és (2) bekezdés);
- *egyedi normakontroll bírói kezdeményezésre* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés e) pont és Abtv. 25. § és 37. § (1) és (2) bekezdés);
- *az alkotmányjogi panasz bírói döntéssel szemben* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés d) pont és Abtv. 27. § és 37. § (2) bekezdés);
- *az alkotmányjogi panasz bíró által alkalmazott jogszabállyal szemben* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés c) pont és Abtv. 26. § (1) bekezdés és 37. § (1) és (2) bekezdés);
- *közvetlen alkotmányjogi panasz* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés c) pont és Abtv. 26. § (3) bekezdés és 37. § (1) és (2) bekezdés);
- *a jogszabályok nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálata* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés f) pont és Abtv. 32. § és 37. § (2) bekezdés);
- *az Országgyűlés népszavazást elrendelő vagy elutasító határozatának alkotmányossági vizsgálata* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés g) pont és Abtv. 33. §);
- *az Alaptörvény értelmezése* (Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés g) pont és Abtv. 38. §).

A következőkben először a nemzetközi jog két általános szerepéből, funkciójából indulunk ki.

3. Első általános funkció: a nemzetközi jog, mint értelmezési támpont

Hatásköri és eljárási szempontból nézve nem vitatott tétel, hogy a vizsgált kérdéssel tárgyában érintkező nemzetközi jog elvileg bármely alkotmánybírósági eljárásban alkalmazható, mint értelmezési támpont. Ennek során, az Alkotmánybíróság valamely nemzetközi jogi normára tekintettel állapítja meg egy alkotmányi vagy esetlegesen egy alkotmányalatti belső jogszabály tartalmát. A nemzetközi jog hatása közvetett: egy másik szabály tartalmának meghatározásán keresztül hat valamely alkotmányossági kérdés megválaszolása során. A magyar alkotmánybíráskodásban ez a nemzetközi jog szokásos, általános érvényesülési formája. A fenti, kézenfekvő tételen túl, kérdésként inkább az vetődik fel, hogy egyrészt a nemzetközi jog *mennyiben használható kötelezően* értelmezési támpontként; másrészt, hogy értelmezési támpontként milyen tipizált joghelyzetekben érvényesülhet.

3.1. A nemzetközi jog, mint kötelező értelmezési támpont

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában kialakult a nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak megfelelő alkotmányértelmezés doktrínája,⁶ ezzel párhuzamosan, pedig az, hogy az alkotmányértelmezésnek általában, Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeivel összhangban kell történnie.⁷ A nemzetközi jog tehát kötelező értelmezési támponttá vált az alkotmányi (és alkotmányalatti) jogszabályok értelmezésénél.⁸

Ezen értelmezési támpont kötelező jellege nem azt jelenti, hogy a magyar alkotmányos rendszerben a nemzetközi jog, vagy egy nemzetközi jogi norma közvetlenül kötelezi az Alkotmánybíróságot az alkotmányértelmezésnél. A kötelező értelmezési támpont fogalma három jellemzővel bír: (i) a testület köteles figyelembe venni az alkotmányértelmezés során a releváns nemzetközi jogi normákat; (ii) biztosítani kell az összhangot az alkotmány és a nemzetközi jog között, az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésének megfelelően; (iii) a nemzetközi jog értelmezési elsőbbséggel bír más normákkal szemben az alkotmányértelmezés során (mely azonban feltételes lehet).⁹

A nemzetközi jog fent leírt, általános joghatása alapvető kérdést felvet: a nemzetközi joggal összhangban történő értelmezés kötelezettségéből következik-e valamilyen kötelezettség a nemzetközi jogi kötelezettségek általános figyelembevételére? Az Alkotmánybíróság joggyakorlatából három alapvető tétel szűrhető ki. (i) Általánosan, az Alkotmánybíróság az alkotmányértelmezés során "szükség szerint" van figyelemmel a nemzetközi jogi kötelezettségekre.¹⁰ (ii) Az alapjogi korlátozások vizsgálatakor az Alkotmánybíróság minden esetben figyelembe veszi a magyar államra kötelező egyezményekből fakadó követelményeket.¹¹ (iii) Az alkotmányértelmezés során a nemzetközi jogi normák figyelembevételének általános kötelezettsége csak kisebbségi véleményben jelenik meg.¹²

Kovács P. alkotmánybíró az általa levezetett általános figyelembevételi kötelezettség ésszerű korlátozására egy külön tesztet is javasol: "Nézetem szerint az Alkotmánybíróságnak a nemzetközi joggal való konformitást [...] *ex officio* vizsgálnia kellene minden olyan esetben, amikor *prima facie* világos a kapcsolat a vizsgált jogszabály és Magyarország nemzetközi kötelezettségei között."¹³

Az általános figyelembe vételi kötelezettség nyilvánvalóan csak ésszerű korlátok között érvényesülhet. Nem lehet minden alkotmányossági kérdés vizsgálatánál átfésülni a nemzetközi jogi normákat, lehetséges értelmezési támpont után kutatva. A "*prima facie* világos kapcsolat" teszt arra szolgál, hogy megsűrje, mikor kell egyáltalán elővenni a Magyarországra nézve kötelező, a vizsgált kérdéssel tárgyában érintkező nemzetközi jogi normákat. A jogirodalomban más teszt is felmerült abból a célból, hogy elvileg megalapozza és szűrje azokat az eseteket, amikor a nemzetközi jogi normákat előzetesen elő kell venni az alkotmányi szabályok értelmezéséhez.¹⁴

⁶ 53/1993. (X.13.) AB határozat (büntethetőség elévülése), ABH 1993, 323, III/a. pont; 2/1994. (I.14.) AB határozat (népbíráskodás) ABH 1994, 41, II/B.1.2. pont; 4/1997. (I. 22.) AB határozat (kihirdetett nemzetközi szerződések alkotmányossági vizsgálata) ABH 1997, 41, II/5. pont; 763/B/1997. AB határozat (alapszerződések szomszédos államokkal) ABK 2004. február, 74, III/2. pont.

⁷ 53/1993. (X.13.) AB határozat (büntethetőség elévülése), ABH 1993, 323, III/b. és V/3. pont; 4/1997. (I. 22.) AB határozat (kihirdetett nemzetközi szerződések alkotmányossági vizsgálata) ABH 1997, 41., II/5. pont; 30/1998. (VI.25.) AB határozat (Európai Megállapodás) ABH 1998, 220, VI/2. pont; 5/2001. (II.28.) AB határozat (NATO Szerződés), III/3.2. pont.

⁸ Egyes kisebbségi vélemények tagadják ezt a doktrínát, pl. 166/2011. (XII. 20.) AB határozat (igazságszolgáltatási gyorsítócsomag) ABH 2011. 545, Bragyova A. (párh. ind.) 1. pont.

⁹ Az értelmezési elsőbbség arra utal, hogy konkurráló értelmezési támpontként a nemzetközi jogi norma kizoríthat más normákat az értelmezésből.

¹⁰ 21/1996. (V.17.) AB határozat (gyermek egyesülési joga) ABH 1996, 74, IV/3. pont.

¹¹ 2/2007 (I.24.) AB határozat (titkos információ- és adatgyűjtés) ABH 2007, 65, IV/2.1 pont.

¹² 45/2005. (XII. 14.) AB határozat (nemzeti és etnikai kisebbségek egyes jogai) ABH 2005, 569, Kovács P. (párh. ind.) III/2.1. pont.

¹³ 41/2005. (X.27.) AB határozat (felsőoktatási intézmények autonómiája) ABH 2005, 459, Kovács P. (párh. ind.); figyelemreméltó, hogy a megállapítás nem kötelező nemzetközi dokumentumok felhívásához kapcsolódott.

¹⁴ Ez a teszt azon alapul, hogy a nemzetközi jogi kötelezettségekkel összhangban történő alkotmányértelmezés kötelezettsége egyes esetekben, bizonyos *indokolási követelményeket* támaszthat. Ezek az indokolási követelmények -

3.2. Nemzetközi jogi norma érvényesülési formái értelmezési támpontként

Egy nemzetközi jogi norma, értelmezési támpontként - más normákhoz, való viszonyában - többféle módon érvényesülhet

(1) *A nemzetközi jogi norma lehet egyedüli értelmezési támpont.* Viszonylag ritka eset, ugyanis az Alkotmánybíróság az alkotmányi szabályok értelmezésénél többféle értelmezési támpontot használ, és ezek között akár több nemzetközi jogi norma lehet.¹⁵

(2) *A nemzetközi jogi norma lehet együttesen alkalmazott értelmezési támpont.* Az értelmezési támpontként alkalmazott nemzetközi jogi norma együtt alkalmazása más normákkal (mint értelmezési támpontokkal) szokásos és általános eljárás az alkotmánybíráskodásban. Egy nemzetközi jogi normát abból a célból együtt alkalmazhatnak egy másik normával, hogy azok közösen egy alkotmányi szabály (mint alkotmányos mérce) tartalmát meghatározzák.

(3) *A nemzetközi jogi norma értelmezési elsőbbsége értelmezési normakonfliktusban.* A nemzetközi jog kötelező értelmezési támpontként való használata egyben értelmezési elsőbbséget is jelenthet más, értelmezési támpontként ugyancsak figyelembe vehető jogi vagy egyéb normákkal szemben, melyet az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdése biztosít (értelmezési elsőbbség). A nemzetközi jogi normák értelmezési elsőbbsége korlátozottá vált azzal, hogy az Alaptörvényben más értelmezési támpontok használatának alkotmányi szintű előírása is megjelent az alkotmányi szabályok között (l. pl. Alaptörvény R) cikk (3) bekezdés). Ezzel az Alaptörvény értelmezésénél négy általános, kötelező (és egyben potenciálisan konkurráló) értelmezési támpont létezik: (i) a nemzetközi jog; (ii) az Alaptörvény céljai; (iii) a Nemzeti hitvallás; (iv) a történeti alkotmány vívmányai.

Ez a négy értelmezési támpont tartalmilag annyira meghatározatlan lehet egy-egy konkrét kérdést tekintve, hogy maguk is jelentős rekonstruálásra várnak (az Alaptörvény céljai, a történeti alkotmány vívmányai) vagy általánosságuknál fogva értelmezésre szorulnak (nemzetközi jog, Nemzeti hitvallás). Így az Alkotmánybíróság értelmezési szabadsága áttevődik a kijelölt értelmezési támpontok értelmezésére, tehát az értelmezési támpontok értelmezést szolgáló normatív tartalmának szelektálására, kialakítására, ahol az *értelmezési támpontok közötti értelmezési normakonfliktusok* legtöbbször rejtettek, és rejtve is maradnak.

Így jelenleg általános következtetésként azt lehet levonni, hogy *a nemzetközi jogi normák kötelező értelmezési támpontként veendő figyelembe az alkotmányi szabályok tartalmának meghatározásánál, és értelmezési elsőbbségük van, amennyiben az Alaptörvény céljai, a Nemzeti hitvallás vagy a történeti alkotmány vívmányai (mint konkurrens értelmezési támpontok) esetleges ellentétes tartalma nem jön figyelembe az értelmezendő alkotmányi szabály értelmezésénél.* (Kifejeződő normakonfliktus esetén az adott határozatban érvényesülő eseti szempontok döntenek el, melyik értelmezési támpont érvényesül.)

A nemzetközi jog értelmezési támpontként érvényesülése felvet legalább egy további lényeges kérdést: mennyiben használhatóak az alkotmányértelmezés során, például a nemzetközi

---

témánk összefüggéseiben - egyrészt akkor keletkeznek, ha az indítványban *kifejezett és megindokolt kétség* merül fel abban a tekintetben, hogy egy adott kérdésben, a kifejezetten megjelölt nemzetközi kötelezettségekkel összhangban értelmezett alkotmányi rendelkezés tükrében alkotmányellenes helyzet áll fenn, és ezt a kétséget az Alkotmánybíróság nem osztja. Másrészt akkor, ha az alkotmányértelmezés folyamatában - alkotmánybírói kisebbségi vélemény formájában - *kifejezett és megindokolt kétség* merül fel abban a tekintetben, hogy a többség által elfogadott értelmezés összhangban van-e a nemzetközi kötelezettségekkel. Blutman László: A nemzetközi jog használata az Alkotmány értelmezésénél. Jogtudományi Közlöny 2009/7-8. 306-307. o.

¹⁵ Ilyen ritka eset pl. a 36/1994. (VI. 24.) AB határozat (hatóság megsértése) ABH 1994, 219, III. pont, ahol az alkotmányellenesség azon alapult, hogy az Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. cikke (és a ráépülő strasbourgi gyakorlat) alapján értelmezett, a véleménynyilvánítás szabadságát védő alkotmányi rendelkezéssel ellentétesnek bizonyult a megsemmisített belső jogi rendelkezés.

szervezeteknek olyan, *nem kötelező határozatai*, melyek valamely nemzetközi jogi kötelezettség kibontásának és értelmezésének is felfoghatóak.¹⁶ Ugyanez a kérdés feltehető a *nemzetközi bíróságok ítéleteivel* összefüggésben (pl. Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezése). E kérdés elemzése messze vinne bennünket a témánk fő vonalától, így ezzel itt nem tudunk foglalkozni.¹⁷

4. Második általános funkció: a nemzetközi jog, mint alkotmányos mérce

A magyar alkotmányos rendszerben a nemzetközi jog alkotmányos mérce is lehet. A nemzetközi joggal mérhető más jogi normák vagy egyedi jogi aktusok alkotmányossága. *A nemzetközi jog alkotmányos mérceként betöltött szerepe négy általános megállapítással jellemezhető.* (i) A nemzetközi jog nem saját jogán, hanem egy alkotmányi szabály alapján válik alkotmányos mércévé. (ii) Addig, míg elvileg a nemzetközi jog bármely alkotmánybíróági eljárásban lehet értelmezési támpont, alkotmányos mérceként csak bizonyos eljárásokban érvényesülhet. (iii) A nemzetközi jogot mindig együtt kell alkalmazni azon alkotmányi szabállyal (pl. Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdés, mint utaló szabály),¹⁸ mely alapján alkotmányos mérceként vehető figyelembe. A nemzetközi jog, mint alkotmányos mérce formailag nem érvényesülhet csak egyedül.¹⁹ (iv) A nemzetközi jogi norma alkotmányos mérceként együtt alkalmazható formai (utaló) alkotmányi szabállyal, de esetenként az alkotmány materiális szabályaival is.

4.1. A nemzetközi jogot alkotmányos mércévé transzformáló alkotmányi szabályok

A nemzetközi jogot alkotmányos mércévé a következő alkotmányi szabályok tehetik:

- a) az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése: jogállamiság, jogbiztonság (nincs kifejezett utalás a nemzetközi jogra);
- b) az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdése: a nemzetközi jog és magyar jog összhangja;
- c) az Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdés d) pont: az országos népszavazás egyik akadálya lehet, ha az nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségre irányulna (csak nemzetközi szerződésre utal);
- d) az Alaptörvény 45. cikk (1) bekezdés: a Magyar Honvédség humanitárius tevékenységének nemzetközi jogi korlátai (a nemzetközi jogra utal).

Ezen alkotmányi transzforsabályok nem függetlenek egymástól. Az Alkotmánybíróóság szerint az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése (korábban Alkotmány 2. § (1) bekezdés) áll általános elvként a *pacta sunt servanda* elv mögött, és ezen alkotmányi rendelkezéshez képest a Q) cikk (2) bekezdése *lex specialis*.²⁰ Ezért nem meglepő, hogy a leggyakrabban felhívott rendelkezés a nemzetközi jog tekintetében nem a jogállamiság klauzula, hanem a nemzetközi jogi klauzula. Az Alkotmánybíróóság szerint a nemzetközi jog betartására vonatkozó *pacta sunt servanda* elv áll azon rendelkezés mögött is, hogy nem lehet népszavazást tartani hatályos nemzetközi szerződésből eredő kötelezettségekről,

¹⁶ Például az Alkotmánybíróóság kifejezetten az ENSZ Alapokmány 2. cikk 1. pontját értelmező határozatnak tekinti az ENSZ Közgyűlésének hivatkozott 2625 (XXV) sz. határozatát a szuverenitás tartalmával összefüggésben, l. 5/2001. (II.28.) AB határozat (NATO Szerződés), ABH 2001, 86, III/2.1. pont.

¹⁷ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteinek szerepére nézve l. 4/2013. (II. 21.) AB határozat (önkéntnyuralmi jelképek) ABH 2013/5. 188. L. ugyancsak Bragyova András: Az értelmezés hatalma. Alkotmánybíróági Szemle 2011/1. 83. o.

¹⁸ Az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdés, korábban Alkotmány 7. § (1) bekezdés utaló szabály jellegére, l. 26/1992. (IV. 30.) AB határozat (szakszervezeti vagyon) ABH 1992, 135, IV/11. pont, vagy 6/2013. (III. 1.) AB határozat, ABH 2013/7. 334, [119].

¹⁹ A nemzetközi jog értelmezési támpontként való használata is visszavezethető az alkotmányi nemzetközi jogi klauzulára, de sokszor az Alkotmánybíróóság magasabb elvek és saját értelmezési szabadsága alapján alkalmazza.

²⁰ Ilyen értelemben l. 7/2005. (III.14.) AB határozat (nemzetközi légitfuvarozás) ABH 2005, 83, II/2. pont.

(illetve az e kötelezettségeket tartalmazó törvények tartalmáról),²¹ jelenleg Alaptörvény 8. cikk (3) bekezdés d) pont. Ilyen értelemben e rendelkezés is *lex specialis*. Ugyanakkor ezen rendelkezéshez csak egy alkotmánybírói eljárás köthető, (Abtv. 33. §), ezen belül is elsősorban az Országgyűlés népszavazást elrendelő határozata alkotmányosságának megítélésénél játszhat szerepet a nemzetközi jog alkotmányos mérceként.²²

4.2. Együttes joghatás az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésével

Az alkotmánybíráskodásban egy nemzetközi jogi norma csakis az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdése alapján (azzal együttesen alkalmazva) válhat alkotmányos mércévé. Ezért az együttes alkalmazásuk szükségszerű. Itt az együttes joghatás nem az alkotmányos mérce tartalmának több jogszabályon alapuló kialakításában nyilvánul meg. Az alkotmányos mérce tartalmát a nemzetközi jogi norma adja, viszont az együtthető alkotmányi szabály teszi ezt a tartalmat alkotmányos mércévé.

E tekintetben a nevezetes döntés az 58/1995. AB határozat,²³ ahol az Alkotmánybíróság a bírósági tárgyalás nyilvánosságára vonatkozó alkotmányos követelményeket, az Alkotmány 7. § (1) (jelenleg Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdés) bekezdésére alapítva, tartalmilag két nemzetközi szerződéses szabály alkalmazásával határozta meg.²⁴ A két nemzetközi szerződéses szabály tartalmilag együttesen adta az alkotmányos mércét. Ezekkel együtt kellett alkalmazni az Alkotmány 7. § (1) bekezdését, amely nem tartalmilag járult hozzá az alkotmányi mérce kialakításához, hanem a kész normatartalmat tette a konkrét ügyben alkotmányos mércévé, ruházta fel azt alkotmányi pedigrével.²⁵

A nemzetközi jogi normák ilyen együtthetése az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésével értelemszerű. Így amennyiben egy belső jogszabály nemzetközi szerződésbe ütközik, ez az alkotmányi nemzetközi jogi klauzula alapján lesz alkotmányellenes helyzet.²⁶ Van azonban más helyzet is, ahol a nemzetközi jogi norma tartalmilag nem önálló alkotmányos mérce.

4.3. Az alkotmány tartalmi kiegészítése

Ez olyan helyzetet jelent, amikor egy nemzetközi jogi norma közvetlenül, de együttesen egy alkotmányi szabállyal (tartalmilag azt kiegészítve) alkotmányos mércévé válik. Erre megfelelő példának tűnik az 53/1993. AB határozat, ahogy azt később a 2/1994. AB határozat értelmezte.

Köztudott, az 53/1993. AB határozat egyik alapkérdése az volt, hogy miképpen érvényesülhet az Alkotmány 57. § (4) bekezdésében foglalt, kivételt alkotmányi szinten nem ismerő *nullum crimen sine lege* elv mellett, a háborús bűncselekmények megbüntetését akár visszamenő hatállyal is előíró nemzetközi jogi norma. A döntés eredményét, mely részben a büntethetőség elévülésére vonatkozó büntetőszabály értelmezésének alkotmányos követelményeinek megfogalmazásában nyilvánult meg, többféle konstrukcióban lehetett volna elérni. (i) A *nullum crimen sine lege* alkotmányi szabályát a releváns nemzetközi jogi normákra tekintettel úgy kell

²¹ 72/2002. (XII. 19.) AB határozat (termőföld - népszavazás) ABH 2002, 433, III/2.1. pont.

²² Bár alkotmánybírói gyakorlat nincs a kérdésben, de az Alaptörvény 45. cikk (1) bekezdése részlegesen ugyancsak *lex specialis*-nak értelmezhető a Q) cikk (2) bekezdéshez való viszonyában.

²³ 58/1995. (IX.15.) AB határozat (tárgyalás nyilvánossága) ABH 1995, 289, rendelkező rész 2. pont.

²⁴ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14. cikk (1) bekezdése, másrészt az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikk (1) bekezdése.

²⁵ Külön kérdés, hogy ezáltal a hivatkozott nemzetközi jogi normákat megsértő bírói döntés elsőfokú vagy másodfokú alkotmányellenességet jelent-e. Az 58/1995. AB határozat a két nemzetközi jogi normát lényegében bevonta az alkotmányi szabályok közé.

²⁶ Ez nem mindig jön elő világosan a határozatokból. Pl. a 15/2004. AB határozat rendelkező része csak a nemzetközi szerződéssel ellentétes belső jogi rendelkezés megsemmisítését mondja ki, de nem utal annak alkotmányellenességére, 15/2004. (V.14.) AB határozat, (egyház közszolgáltatási tevékenységének állami támogatása) ABH 2004, 269. Ugyanakkor más határozat rendelkező része kifejezetten utal a nemzetközi szerződéssel való ellentét alkotmányellenességére, mint a vizsgált belső jogszabály megsemmisítésének indokára, pl. 36/1996 (IX. 4.) AB határozat (1993. évi XC. törvény), ABH 1996, 117, rendelkező rész 1. pont.

értelmezni, hogy az nem vonatkozik a nemzetközi jogban háborús bűncselekményekként vagy az emberiesség elleni bűncselekményekként minősülő cselekményekre. (Itt a nemzetközi jog egyszerűen értelmezési támpontként szerepel). (ii) A *nullum crimen sine lege* alkotmányi szabálya tekintetében a nemzetközi jog kivételt állapít meg a hivatkozott cselekmények vonatkozásában. (Itt az alkotmányi szabály és a nemzetközi jogi norma együttesen alkotmányos mérce.) (iii) A háborús bűncselekmények és az emberiesség elleni bűncselekmények nemzetközi jogi tilalma, nemzetközi *ius cogens* normaként érvényesül a *nullum crimen sine lege* alkotmányi szabályával szemben. (Itt a megállapított normakonfliktusban, a nemzetközi jogi norma alkalmazási elsőbbséggel bír az alkotmányi szabállyal szemben.)

A testület a 2/1994. AB határozatában úgy értelmezte saját korábbi határozatát, hogy az *alkotmányi szabály és a nemzetközi jogi norma együttesen alkotta az alkotmányos mércét*, amit az 57. § (4) bekezdés (a tartalmilag releváns alkotmányi szabály) és a 7. § (1) bekezdés együttes értelmezése és alkalmazása tesz lehetővé. Ennek megfelelően „A *nullum crimen* elv feltétlen belső jogi érvényesülését garantáló 57. § mellett a 7. § (1) bekezdés erejénél fogva alkotmányosan érvényesülnek a nemzetközi büntetőjognak a háborús bűncselekményekre és az emberiesség elleni bűncselekményekre vonatkozó szabályai.”(kiemelés, BL).²⁷ Úgy tűnik, hogy az együttes érvényesüléshez nem feltétel a nemzetközi jogi norma *ius cogens* jellege. A 32/2008. AB határozat értelmezése szerint az *egyetemes nemzetközi szokásjog szabályai* is érvényesülhetnek egy alkotmányi szabály mellett, azt kiegészítve, az alkotmány nemzetközi jogi klauzulájának erejénél fogva.²⁸

4.4. Érvényesülés más alkotmányos mércével szemben (normakonfliktus)

Ez a helyzet konkurens alkotmányos mércek közötti elsőbbségre utal. Más alkotmányos mérce, mellyel a nemzetközi jog alkotmányos mérceként konfliktusba kerülhet, lehet egy alkotmányi szabály és egy másik nemzetközi jogi norma. Nincs tudomásunk olyan ügyről, ahol az Alkotmánybíróság két konkurens alkotmányos mérce között normakonfliktust állapított volna meg, és az egyiknek kifejezett elsőbbséget (tkp. alkalmazási elsőbbséget) biztosított volna. Az előzőekben kifejtettek mutatják, hogy a joghatások mibenléte nagyban függ az Alkotmánybíróság konkrét mérlegelésétől.

Az 53/1993. AB határozatban (l. előzőekben) foglaltak értelmezhetőek úgy is, hogy két alkotmányos mérce közötti konfliktusról volt szó (Alkotmány 57. § (4) bekezdése, valamint a háborús, valamint emberiesség elleni bűncselekmények megbüntetésére vonatkozó nemzetközi *ius cogens* norma között), melyeket az Alkotmánybíróság látszólag mégis „összhangba értelmezett egymással”. Ténylegesen azonban a nemzetközi *ius cogens* normának, mint alkotmányos mércének, alkalmazási elsőbbséget biztosított a *nullum crimen sine lege* elvét tartalmazó alkotmányi szabállyal szemben. Ekkor a nemzetközi *ius cogens* norma tartalmilag önálló alkotmányos mérceként viselkedik.

Ami a nemzetközi jogi normák, mint alkotmányos mércek közötti viszonyt illeti, az 58/1995. AB határozat (l. előzőekben) az alkotmányos követelményt tartalmilag egyrészt a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14. cikk (1) bekezdésére, másrészt az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikk (1) bekezdésére alapította. Nem vett egyben tudomást arról, hogy a két szerződéses szabály a tárgyalás nyilvánosságára vonatkozóan némileg eltérő követelményt tartalmaz. Bizonyos helyzetekben ugyan a két alkotmányos mérce közötti konfliktus lehetősége adott, viszont ezt a kérdést a testület megkerülte az alkotmányos követelmény megfogalmazásakor.

²⁷ 2/1994. (I.14.) AB határozat (népbíráskodás) ABH 1994, 41, II/B.1.2. pont. Az eredeti határozat szerint sem tört meg az alkotmány és a nemzetközi jog összhangja, azaz nem volt konfliktus a kettő között. 53/1993. (X.13.) AB határozat (büntethetőség elévülése), ABH 1993, 323, V/2. pont.

²⁸ 32/2008. (III. 12.) AB határozat (EUIN-megállapodás) ABH 2008, 334, V/2.3. pont.

4.5. Összegzés: a nemzetközi jog, mint alkotmányos mérce

A fentieket összegezve, a nemzetközi jogi norma (mint nemzetközi jogforrás) alkotmányos mérceként háromféleképpen érvényesülhet az alkotmányhoz való viszonyában: (i) *tartalmilag önálló, utaló alkotmányi szabály alapján funkcionáló alkotmányos mérceként* (mely másodfokú alkotmányellenességet alapozhat meg);²⁹ (ii) *tartalmilag nem önálló, az alkotmányos mérceként alkalmazott alkotmányi szabályt tartalmilag kiegészítő mérceként* (a gyakorlatban eddig ez csak nemzetközi *ius cogens* norma volt); (iii) *tartalmilag önálló, a vele ellentétes alkotmányi szabálytartalommal szemben érvényesülő (azt kizáró) alkotmányos mérceként* (elvi lehetőség, mely a jelenlegi doktrína szerint csak a nemzetközi *ius cogens* normák esetében létezik).

Fontos kiemelni, hogy a második és harmadik eset csak akkor következhet be, ha a nemzetközi jogi norma tartalmilag kiegészítő vagy konkurráló alkotmányos mérceként alkalmazása eltérő eredményt hoz az alkotmányellenesség megítélésénél, mintha csak önmagában az alkotmányi szabályt alkalmazná az Alkotmánybíróság. Amennyiben a nemzetközi jogi norma kiegészítő alkotmányos mérceként használata ugyanazt az eredményt hozná, mint a (kiegészített) alkotmányi szabály önmagában való használata, akkor a nemzetközi jogi norma legfeljebb értelmezési támpontként jönne figyelembe.

A fentiek nyomán még egy megkülönböztetés szükséges. Kétféle módon változtatja meg a kiegészítő vagy konkurráló alkotmányos mérceként alkalmazott nemzetközi jogi norma az alkotmányossági vizsgálat alatt álló jogszabály megítélését.

Az egyik lehetőséget az 53/1993. AB határozatban láthattuk. A nemzetközi jogi norma alkotmányos mérceként alkalmazása elhárította az alkotmányossági vizsgálat alatt álló jogszabály alkotmányellenességének megállapítását (és pusztán alkotmányos követelmények felállításához vezetett). Ez azt jelenti, hogy a nemzetközi jogi norma, mint alkotmányos mérce, hatástalanította az alkotmányi szabály (Alkotmány 57. § (4) bekezdés) mint alkotmányos mérce joghatásait, és elhárította az alkotmányellenességet.

A másik lehetőség még nem mutatkozott meg az Alkotmánybíróság joggyakorlatában. Ekkor a nemzetközi jogi norma, mint alkotmányos mérce alkalmazása teszi alkotmányellenessé a vizsgált jogszabályt, míg a releváns, materiális alkotmányi szabályhoz viszonyítva az alkotmányellenesség nem állna fenn. Bár itt csak mesterséges példa hozható, az 53/1993. határozatban előforduló belső szabályozás fordítottja e célra megfelel. Amennyiben egy belső jogszabály a *nullum crimen sine lege* elvet érvényesítve kizárta volna bizonyos háborús vagy emberiség elleni bűncselekmények megbüntetését, akkor ez összeegyeztethető lett volna az elvet védő alkotmányi szabállyal, de szemben állt volna az Alkotmánybíróság által meghatározott azon nemzetközi *ius cogens* normával, mely az ilyen bűncselekmények feltétlen megbüntetését írja elő (másodfokú alkotmányellenesség). Az, hogy egy ilyen helyzet milyen alkotmánybírósági eljárásokban fordulhat elő, már függ az egyes eljárások sajátosságaitól.

5. A nemzetközi jog funkciói egyes alkotmánybírósági eljárásokban: összefoglalás

A nemzetközi jogi normák, tehát eltérő funkciókat tölthetnek be a különböző alkotmánybírósági eljárásokban. E funkciók eljárásonként különbözőek lehetnek, és természetesen az eltérő szerepekhez eltérő joghatások társulhatnak. Ugyanakkor vannak nehézségek, melyek az áttekintést nehezítik. Ezek a következők.

---

²⁹ Az *elsőfokú alkotmányellenesség* az alkotmány és egy másik jogszabály (vagy más normatív illetve egyedi jogi aktus) közötti tartalmi normakonfliktust implikál, ahol a jogszabályi rendelkezés közvetlenül ellentétbe kerül egy alkotmányi norma tartalmával (*kétoldalú konfliktushelyzet*). A *másodfokú alkotmányellenesség* esetén két (nem alkotmányi) jogi szabály áll konfliktusban egymással, amely konfliktus azonban egyben sértheti az alkotmányt is, így a normakonfliktus alkotmányi kérdéssé válik (*háromoldalú konfliktushelyzet*). A terminológiára nézve l. 166/2011. (XII. 20.) AB határozat (igazságszolgáltatási gyorsítócsomag) ABH 2011. 545, Bragyova A. (párh. ind.) 1. pont.

(1) Vannak eljárásokon átfekvő hatáskörei az Alkotmánybíróságnak, melyek gyakorlása során a nemzetközi jog is szerepet kap. Az Abtv. 32. § (1) bekezdése alapján a testület bármely eljárásban - így például az alkotmányjogi panaszok elbírálása során is - hivatalból vizsgálhatja jogszabály nemzetközi szerződésbe ütközését (tehát a másodfokú alkotmányellenességet). A nemzetközi szerződés alkotmányos mérceként alkalmazandó, de ez nem feltétlenül köthető egy bizonyos alkotmánybírói eljáráshoz.

(2) Az Abtv. 46. § (1) bekezdése alapján a jogalkotói mulasztás alkotmányellenessége nem külön eljáráshoz kapcsolódik, hanem az egyes eljárásokhoz képest járulékos kérdésként szerepel, melyet az Alkotmánybíróság hatáskörei gyakorlása során megállapíthat. A nemzetközi szerződésből fakadó jogalkotói feladat elmulasztása is alkotmányellenes bizonyos feltételek mellett, de ezt a helyzetet szintén nehéz besorolni bármilyen eljáráshoz.

(3) Egyes eseteken a nemzetközi jogi norma alkotmányos mérceként történő használata korlátozott és feltételes. Ez azokra az esetekre vonatkozik, amikor a nemzetközi jogi norma tartalmilag kiegészíti a mérceként alkalmazott alkotmányi szabályt, vagy elvi lehetőségként vele szemben érvényesül (nemzetközi *ius cogens*). Ahogy az előbbieken már kiemeltük, ekkor alkotmányos mérceként csak akkor érvényesül a nemzetközi jogi norma, ha alkalmazása megváltoztatja az alkotmányossági vizsgálat eredményét. A nemzetközi jogi norma szerepének minőségét ez esetben az általa kifejtett lehetséges joghatás befolyásolja.

(4) Joggyakorlat híján nem világos, hogy egy nemzetközi *ius cogens* norma lehet-e konkurráló alkotmányos mérce nemzetközi szerződéssel (mint alkotmányos mércevel) szemben, vagy nemzetközi szerződések konkurrálhatnak-e egymással alkotmányos mérceként (alkalmazási normakonfliktus lehetősége a nemzetközi jogon belül). Joggyakorlat híján szintén nem világos, hogy nemzetközi szerződések konkurrálhatnak-e mint alkotmányos mérce, és mint a vizsgálat tárgya (kihirdetésről szóló jogszabály normatartalmaként). Más szóval, egy nemzetközi szerződés kihirdetéséről szóló szabály alkotmányellenes lehet-e, ha egy (másik) nemzetközi jogi normába ütközik.

Minderre tekintettel az alábbi áttekintés érvénye - mely a nemzetközi jog három kiemelt funkciójára összefoglalóan - függ a fenti bizonytalan kérdések megválaszolásától, és így bizonyos részben hipotetikusnak és leegyszerűsítettnek tekinthető.³⁰

---

³⁰ Magyarázat: (a) Ebben az esetben a nemzetközi szokásjogon belül elsősorban a nemzetközi *ius cogens* normák válhatnak alkotmányos mércevé vagy az alkotmányi szabályt illetve nemzetközi szerződéses szabályt kiegészítve, vagy azok ellenében. (b) Az előzetes normakontrollnál a nemzetközi szerződés még nem kötelező Magyarországra. (c) A vizsgálat tárgya nem a nemzetközi jogforrás, hanem a beiktató magyar jogszabály a nemzetközi jogtartalommal. (d) Önálló eljárásként, vagy járulékos kérdésként, más eljárásban *ex officio* vizsgálat során, az Abtv. 32. § (1) bekezdése alapján. (e) Itt más nemzetközi jogi norma az értelmezési támpont, és más az alkotmányos mérceként szolgáló nemzetközi szerződés. (f) Nem önálló eljárás, hanem járulékos kérdés, mely az Alkotmánybíróság egyéb hatásköreinek gyakorlása során vizsgálható.

	<i>nemzetközi szokásjog</i>	<i>nemzetközi szerződés</i>	<i>nemzetközi szervezet köt. határozata</i>
előzetes absztrakt normakontroll	ért. támpont alk. mérce (a)	vizsg. tárgya(b) ért. támpont	vizsg. tárgya(c) ért. támpont
utólagos absztrakt normakontroll	ért. támpont alk. mérce	vizsg. tárgya(c) ért. támpont	vizsg. tárgya(c) ért. támpont alk. mérce (?)
egyedi normakontroll bírói kezdeményezés	ért. támpont alk. mérce	vizsg. tárgya(c) ért. támpont alk. mérce (?)	vizsg. tárgya(c) ért. támpont alk. mérce (?)
alkotmányjogi panasz (bírói döntés)	ért. támpont	ért. támpont	ért. támpont
alkotmányjogi panasz (bíró által alkalmazott jsz.)	ért. támpont	vizsg. tárgya(c) ért. támpont	vizsg. tárgya(c) ért. támpont
közvetlen alkotmányjogi panasz	ért. támpont	vizsg. tárgya(c) ért. támpont	vizsg. tárgya(c) ért. támpont
jogszabályok nsz ütközésének vizsgálata (d)	ért. támpont alk. mérce (a)	vizsg. tárgya(c) ért. támpont(e) alk. mérce(f)	vizsg. tárgya(c) ért. támpont
Ogy. határozata (népszavazásról)	ért. támpont	ért. támpont alk. mérce	ért. támpont
Alaptörvény értelmezése	ért. támpont	ért. támpont	ért. támpont
jogalkotói mulasztás (f)	ért. támpont	ért. támpont alk. mérce	ért. támpont

A kifejezett alkotmányi szabályozáson és az alkotmánybírói gyakorlaton alapuló fenti áttekintés alapján néhány általános megállapítást lehet tenni a nemzetközi jogi normák funkcióival kapcsolatban. Egyrészt, *bármely Magyarországra nézve kötelező nemzetközi jogi norma, bármely alkotmánybírói eljárásban értelmezési támpontként szerepelhet az alkotmányos mérceként alkalmazott alkotmányi szabály értelmezése során.* Másrészt, *nemzetközi jogi norma, mint nemzetközi jogforrás - egy kivétellel - nem lehet alkotmányossági vizsgálat tárgya.*³¹ Alkotmányossági vizsgálat tárgyát egyes eljárásokban csak az egyes nemzetközi jogi normák kihirdetéséről szóló jogszabályok képezhetik (pl. nemzetközi szerződésnél vagy a nemzetközi szervezetek Magyarországra kötelező határozatainál).

Vannak olyan eljárások, melyekben a nemzetközi jog nem, vagy csak kivételesen lehet alkotmányos mérce. Egyes eljárásokban az Alkotmánybíró csak elsőfokú alkotmányellenességet állapíthat meg. Ilyen az alkotmányjogi panasz három formája, ahol az eljárás során valamely, az Alaptörvényben foglalt jog sérelmét kell állítani (elsőfokú alkotmányellenesség). Az alkotmányjogi panasznál az alkotmányos mérce szükségszerűen azon alkotmányi szabály, mely biztosítja a kérelmező állítólagosan megsértett jogát. A nemzetközi jogi norma, mint alkotmányos mérce

³¹ A kivétel az előzetes normakontroll eljárás, I. Abtv. 23. § (3) bekezdés.

megsértése azonban csak másodfokú alkotmányellenességet jelenthet, melyet az Alkotmánybíróságnak alapvetően nincs hatásköre alkotmányjogi panasz keretében megállapítani.³²

6. A nemzetközi jog joghatásai egyes alkotmánybíróági eljárásokban

A hétféle szempont közül, eddig elsősorban a nemzetközi jog lehetséges szerepének (funkcióinak) szemszögéből közelítettük meg a nemzetközi jog használatát az alkotmánybíráskodásban, kombinálva a lehetséges szerepeket, a nemzetközi jogi normák típusait és az egyes alkotmánybíróági eljárásokat. Látható volt, hogy a nemzetközi jog különböző szerepeinek azonosítása az egyes alkotmánybíróági eljárásokban nem megy nehézségek nélkül. Ezért nem meglepő, hogy az e szerepekhez kötődő, de több egyéb szempont szerint differenciált joghatások feltárása még több bizonytalanságot hordoz. Ezért, a következőkben elsőként e joghatások általános, rendszerszintű áttekintésének módszertani nehézségeire kell rávilágítani.

6.1. A joghatások rendszeres áttekintése egyes eljárásokban: módszertani problémák

A fentiekben elkülönített hét szempont következetes alkalmazása és kombinálódása olyan helyzetek számtalan típusát eredményezheti, melyben egy nemzetközi jogi norma valamilyen joghatást fejthet ki alkotmánybíróági eljárásokban. Azonban e joghatások általános és rendszeres áttekintése eleve nehéznek mutatkozik. Ennek több oka van.

(1) A normakapcsolatok típusai, a normák szerepei, az alkotmánybíróági eljárások típusai jól elkülöníthetőek és számszerűsíthetőek. Nem így van az egyes normák típusaival, ahol a klasszifikáció alapjai bizonytalanok, mert a joghatások szempontjából nem mindig látszik egy-egy megkülönböztetés jelentősége. Így korántsem adott, hogy a nemzetközi jogi normákat elég három típusra bontani a lehetséges joghatás szempontjából. (Például Magyarország egyoldalú, nemzetközi jogi kötelezettséget keletkeztető aktusait érdemes lehet külön normatípusként figyelembe venni). Ugyanez a probléma fennáll a nemzetközi joggal normakapcsolatba kerülő más jogi normák esetében is. Például érdemes-e egy uniós rendeletet és irányelvet együtt kezelni, bár a rendeletnek nem lehet átültető belső jogszabálya, míg az irányelvet át kell ültetni. Amikor a nemzetközi jogi norma belső jogszabályokkal szemben, vagy mellett, vagy irányában fejt ki joghatást, néha van jelentősége annak, hogy ez a belső jogszabály például törvény-e vagy miniszteri rendelet, a legtöbb esetben viszont a megkülönböztetésnek nincs jelentősége. Egy-egy megkülönböztetés sokszorozza a joghatásoknak keretet adó normakapcsolatok típusait, és egyre átláthatatlanabbá teszi az áttekintést.

(2) Másrészt, e lehetséges helyzetek egy részénél nem eldöntött, hogy alkotmánybíróági eljárásokban megnyilvánulhatnak, vagy hatáskör hiányában az Alkotmánybíróság nem foglalkozik a kérdéssel, (emiatt alkotmánybíróági eljárásban a nemzetközi jogi norma nem tud joghatást kifejteni). Például nem világos, hogy egy uniós rendelet alkotmányossági vizsgálat tárgya lehet-e (a jelenlegi gyakorlat alapján nem). Amennyiben nem lehet, akkor nincs joghatása egy nemzetközi

---

³² Ennek megfelelően állapította meg az Alkotmánybíróság, hogy „E cikkekre [az Alaptörvény E) és Q) cikkei] ezért önmagukban, további részletezés, vagy Alaptörvényben biztosított joggal fennálló kapcsolat, összefüggés bemutatása nélkül alkotmányjogi panasz nem alapítható.” 3140/2013. (VII. 2.) AB végzés, ABH 2013/14. 743, [18]. Az elvi kivétel lehetőségére az Alkotmánybíróság az 54/2004. AB határozatában utal, ahol kifejtette, hogy a nemzetközi jog és a belső jog közötti összhang nagyfokú hiánya, sértheti az Alkotmány 2. § (1) bekezdését [Alaptörvény B) cikk (1) bekezdését] is. „Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata szerint ilyen fokú kollízió esetén - minthogy az közvetlenül érinti a jogbiztonságot - anyagi alkotmányellenesség fennállását kell megállapítani.” 54/2004. (XII. 13.) AB határozat (kábitószerelem visszaélés büncselekménye) ABH 2004, 690, VII/3.3.2. pont. Ugyanakkor a 3174/2013. AB végzés eleve kizárja, hogy a B) cikk (1) bekezdésének megsértésére alkotmányjogi panaszt lehessen alapítani, mert az nem alapjogot tartalmaz. 3174/2013 (IX. 17.) AB végzés ABH 2013/17. 918 [17]. Bárhogy legyen is, a kivétel elvi jellegére tekintettel a következőkben azt feltételezem, hogy alkotmányjogi panasznak nem lehet közvetlen tárgya a nemzetközi jogba ütközés.

jogi normának e keretekben, tehát ezzel a normakapcsolattal nem kell számolni. Amennyiben alkotmányossági vizsgálat tárgya lehet, akkor viszont az alkotmányos mérceként szereplő nemzetközi jogi norma kifejezhet valamilyen joghatást. Hasonlóan, nem világos, hogy egy nemzetközi szervezet Magyarországra kötelező határozatából folyó jogalkotási kötelezettség elmulasztása alkotmányossági kérdés lesz vagy sem. Ezt az dönti el, hogy az Alkotmánybíróság ezt a kötelezettséget besorolja-e a nemzetközi szerződésből fakadó nemzetközi jogi kötelezettségek alá az Abtv. 46. § (2) bekezdés a) pont szerint. A logikailag megkülönböztethető helyzetei a nemzetközi jogot érintő normakapcsolatoknak nem esnek egybe azon helyzetek körével, melyekben az Alkotmánybíróságnak kifejezett vagy levezetett hatásköre van az adott kérdéssel foglalkozni, és a nemzetközi jogi normának valamilyen joghatást tulajdonítani.

(3) Amennyiben egy-egy helyzetben hatásköre alapján folytathat is az Alkotmánybíróság nemzetközi jogi normát felhasználó érdemi alkotmányossági vizsgálatot, esetenként a joghatás mibenléte joggyakorlat híján kérdéses lehet, és bármilyen megoldási javaslat csak hipotetikus (pl. egy alkotmányellenes helyzet megállapítása járhat-e az adott helyzetben az alkotmányellenes norma megsemmisítésével, vagy csak felhívással a jogalkotó felé, hogy szüntesse meg az alkotmányellenes helyzetet).

(4) Az Alkotmánybíróságnak kialakulhat olyan joggyakorlata egyes eljárásokban az új Abtv. alapján, mely módosíthatja az Alaptörvényben vagy az Abtv-ben kifejezetten szabályozott joghatásokat. Erre a korábbi gyakorlatban is volt példa. Volt olyan eset, amikor az Alkotmánybíróságnak fennállt a hatásköre az alkotmányossági vizsgálatra, de annak gyakorlásától tartózkodott.³³ Amennyiben az Alkotmánybíróság hatáskörrel rendelkezne egy uniós jogi norma alkotmányossági vizsgálatára, akkor az esetleges alkotmányellenesség hagyományos következményei (megsemmisítés) aligha alkalmazhatóak. Például egy uniós rendelet alkotmányellenességének megállapításának következménye vagy az lenne, hogy a testület felhívással él a jogalkotó felé az alkotmányellenes helyzet megszüntetésére, vagy sajátos, kifejezetten nem szabályozott következményként az alkotmányellenes norma hatályát kizárhatja a magyar jogrendszer tekintetében.³⁴ Ez már sajátos joghatást jelenthet akár nemzetközi jogi normák tekintetében is (amennyiben ez az alkotmányos mérce), és ezen joghatások nehezen prognosztizálhatóak.

Mindebből az következik, hogy az egyes nemzetközi jogi normák egyes alkotmánybírósági eljárásokban kifejtett joghatásainak áttekintése sok hipotézisen alapulna, így egy rendszerszerű áttekintést a joggyakorlat jelenlegi állapotában mellőzni kell. Ugyanakkor, számos megállapítást lehet tenni a joghatások mibenlétéről és jellegéről.

6.2. A nemzetközi jogi normák lehetséges joghatásainak fő típusai

A nemzetközi jog alkotmánybírósági eljárásokban kifejtett, lehetséges joghatásainak általános jellemzőinél, elsőként összességében célszerű áttekinteni a főbb, lehetséges joghatásokat. A nemzetközi jogi normák által betölthető szerepek nagy vonalakban behatárolják azok lehetséges

---

³³ L. 16/1991. (IV. 20.) AB határozat (részleges kárpótlás) ABH 1991, 58., a 64/1992. (XII. 11.) AB határozat (közmedia költségvetési előirányzata) ABH 1992, 317. Van erre példa a német szövetségi alkotmánybíróság gyakorlatában is, alapjogi kérdésekben az uniós jog tekintetében ezt a gyakorlatot folytatja a *Wünsche Handelsgesellschaft (Solange II)* ügy óta, *Wünsche Handelsgesellschaft („Solange II“)* 2 BvR 197/83, (22.10.1986), BverfGE 73, 339.

³⁴ A jelenlegi gyakorlat alapján az uniós norma felülvizsgálatát akadályozza, hogy szoros értelemben véve nem "jogszabály" a magyar alkotmányos rendszerben, vö. Alaptörvény T) cikk (2) bekezdés. Ezzel nehezen egyeztethető össze, hogy az Alkotmánybíróság szerint az uniós jog a magyar belső jog része, pl. 72/2006. (XII. 15.) AB határozat (egészségügyi közalkalmazottak jogállása) ABH 2006, 819, III/11. pont.

joghatásait. A lehetséges joghatások főbb típusai a következők (e joghatások részben egybeesnek az alkotmánybírói eljárások jogkövetkezményeivel).³⁵

a) Az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdés alapján, bármely nemzetközi jogi norma bármelyik alkotmánybírói eljárásban *tartalmilag önállóan vagy más jogi normával együtt alakíthatja az értelmezendő jogi norma (alkotmányi szabály) tartalmát* annak értelmezése során (értelmezési támpont).³⁶

b) A nemzetközi jogi norma, mint értelmezési támpont, *egy másik jogi norma, mint potenciális értelmezési támpont tartalmát kizárhatja* egy harmadik norma (alkotmányi szabály) értelmezésénél (értelmezési elsőbbség).

c) A nemzetközi jogi norma tartalmilag önállóan vagy egy alkotmányi normát tartalmilag kiegészítve alapul szolgálhat alkotmányellenesség megállapításához és egy másik jogi norma megsemmisítéséhez (érvénytelenítő elsőbbség), vagy a jogalkotó felhívásához, hogy az alkotmányellenes helyzetet szüntesse meg.³⁷ Amennyiben az Alkotmánybíróság bírói kezdeményezés nyomán, a nemzetközi jogi normát alkotmányos mérceként használva semmisít meg egy jogszabályt, ez az eljárásra okot adó ügyben a megsemmisített jogszabály alkalmazását kizárja, Abtv. 45. (2) bekezdés.

d) A nemzetközi jogi norma (ezen belül nemzetközi *ius cogens*) kizárhatja egy alkotmányi norma alkotmányos mérceként való érvényesülését egy jogi norma alkotmányosságának megítélésénél (alkalmazási elsőbbség).

e) A nemzetközi jogi norma tartalmilag önállóan vagy egy alkotmányi normát tartalmilag kiegészítve alapul szolgálhat az alkotmányossági vizsgálat tárgyát képező jogi norma alkalmazásának korlátozásához, alkotmányos követelmények tartalmi meghatározásával, Abtv. 46. § (3) bekezdés.

f) A nemzetközi jogi norma (nemzetközi szerződés) tartalmilag önállóan alapul szolgálhat jogalkotói mulasztással előidézett alkotmányellenesség megállapításához és a jogalkotó felhívásához az elmulasztott jogalkotói feladat teljesítésére, Abtv. 46. § (1) bekezdés és (2) bekezdés a) pont.

g) Egy nemzetközi jogi norma önállóan alapul szolgálhat ahhoz, hogy megakadályozza a vele ellentétes rendelkezést tartalmazó belső jogszabály létrejöttét (kihirdetését) mindaddig, amíg az összhang hiányát el nem hártották (előzetes normakontroll eljárás).

Mindezek csak a főbb, jellemző joghatásokat jelentik. Számos más, speciális joghatás is szóba jöhet, például bizonyos feltételek alapján büntetőeljárásban vagy a polgári eljárásban (l. Be. 416.§

---

³⁵ Itt a nemzetközi jogi normáknak csak két funkciója jön figyelembe (értelmezési támpont és alkotmányos mérce). Amennyiben a norma a vizsgálat tárgya, nem maga fejt ki joghatást az eljárásban, hanem az eljárás tétje, hogy a norma joghatásai korlátozhatóak-e (beiktató jogszabály vizsgálata esetében) vagy egyáltalán engedhető-e, hogy joghatása legyen a magyar jogrendszerben (előzetes normakontroll). Amennyiben a nemzetközi jog tényként jön figyelembe, nem a nemzetközi jognak lesz joghatása, hanem a nemzetközi jogra, mint tényállási elemre tekintettel egyes belső jogszabályok fejtenek ki joghatást.

³⁶ E tekintetben az Emberi Jogok Európai Egyezményének, és az értelmező strasbourgi bírói gyakorlat szerepére nézve l. Kovács Péter: *Jus Gentium Ante Portas Vel Intra Muros*. In: Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára. Szent István T., Budapest 2006, 252-256. o.

³⁷ Ez utóbbi eset nemzetközi szerződésbe ütközés esetén, amennyiben az Alkotmánybíróság olyan jogszabály nemzetközi szerződésbe ütközését állapítja meg, mellyel a kérdéses nemzetközi szerződést beiktató jogszabály alkotmányi rendelkezés szerint nem lehet ellentétes, l. Abtv. 42. § (2) bekezdés.

(1) bekezdés e) és f) pont, vagy Pp. 360. § és 361. §). A következőkben érdemes azt megnézni, hogy e joghatások milyen sajátos feltételek között érvényesülnek.

6.3. Az előzetes normakontroll: a szabályozás problémái

Az előzetes normakontroll az egyetlen alkotmánybíróági eljárás, ahol az Abtv. 23. § (3) bekezdésének alapján *a nemzetközi szerződés, mint nemzetközi jogforrás* képezi előzetes alkotmányossági vizsgálat tárgyát, és nem a kihirdetéséről szóló jogszabály. Ez első pillantásra azért furcsa szabályozás, mert az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés a) pontjában biztosított hatáskör az elfogadott, de ki nem hirdetett törvények vizsgálatára vonatkozik. Ezt a hatáskört szabályozza és kifejti az Abtv. 23. § (1) bekezdése, és azt gondolnánk, hogy ehhez kapcsolódik a nemzetközi szerződés kihirdetéséről szóló törvény előzetes vizsgálata is. De nem, mert az Abtv. 23. § (3) bekezdése az alaptörvényi rendelkezéshez képest tulajdonképpen új hatáskört állapít meg, hiszen magának a nemzetközi szerződésnek az előzetes vizsgálatát teszi lehetővé.³⁸ E hatáskör csak akkor alapulna a fent idézett alaptörvényi rendelkezésen, ha *a nemzetközi szerződés kihirdetéséről szóló törvény* kihirdetés előtti előzetes vizsgálatát tenné lehetővé. A mostani formájában az Abtv. 23. § (3) bekezdése végső soron az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés f) pontján alapszik, melynek alapján sarkalatos törvény (mint az Abtv.) az Alkotmánybíróság számára további hatásköröket állapíthat meg.

Természetesen az egész szabályozás koherensebb lenne, ha az Abtv. 23. § (3) bekezdése a nemzetközi szerződés kihirdetéséről szóló törvény kihirdetés előtti előzetes vizsgálatát tenné lehetővé. Ugyanis, így az a furcsa helyzet áll elő, hogy a kihirdetéséről szóló jogszabály azon része, mely nem a nemzetközi szerződés normatartalmát tartalmazza (hanem például a hatályba léptető vagy végrehajtó szabályokat), az Abtv. 23. § (1) bekezdése alapján vizsgálható. Míg a nemzetközi szerződés normatartalma, melyet a keletkezőben lévő törvény transzformálni kíván, az Abtv. 23. § (3) bekezdése alapján.³⁹

Kérdéses, hogy az Abtv. által biztosított hatáskör csak a nemzetközi szerződések előzetes normakontrollját érinti, vagy *beleérthető-e a nemzetközi szervek Magyarországra kötelező határozatainak előzetes normakontrollja* a beiktatás előtt. Az Alkotmánybíróság egyszer a "szorosan összefüggő szabályozási egység" tesztjét alkalmazta abban a tekintetben, hogy egy nemzetközi szerv határozata szerződéses jellegű-e.⁴⁰ Ebből kiindulva, a jövőben valószínűleg a határozat jellegzetességeire épülő *ad hoc* mérlegelés dönti majd el, hogy az Alkotmánybíróságnak van-e hatásköre előzetes normakontrollra egy-egy ilyen esetben. Az a tény, hogy a nemzetközi szervek határozatai esetében rendszerint nem kerül sor kötelező hatály elismerésére, igen nehezíti teszi az Abtv. 23. cikk (3) és (4) bekezdésének alkalmazását. Még akkor is így van, ha e határozatokat a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos eljárásról szóló 2005. évi L. törvény (a továbbiakban Nsztv.) 12/B. § (1) bekezdése alapján ki kell hirdetni.

Én azon az állásponton vagyok, hogy a nemzetközi szervek Magyarországra kötelező határozatait nem lehet előzetes kontroll alá vonni az Abtv. 23. § (3) bekezdése alapján. Az előzetes normakontroll nemzetközi szerződésekre vonatkozó célja itt ugyanis nem teljesülne: az alkotmányellenesség esetleges megállapítása nem akadályozhatja meg e nemzetközi jogi

³⁸ Eszerint "Az Alkotmánybíróság hatásköre - az (1) bekezdésben foglaltakat nem érintve - kiterjed a nemzetközi szerződés vagy annak valamely rendelkezése, [...] Alaptörvénnyel való összhangjának előzetes vizsgálatára".

³⁹ A 4/1997. AB határozat megállapítása szerint a jogalkotó azért használta a "nemzetközi szerződés" elnevezést az előzetes normakontrollt szabályozó törvényszövegben, mert nemcsak törvényjavaslat formáját öltheti a születőben lévő beiktató (kihirdető) jogszabály. (A határozat természetesen a régi, hatályát veszített Abtv. 1. § a) pontjába foglalt rendelkezésre utalt). Ez azonban aligha magyarázható jogtechnikai alapon. A jogalkotó beilleszthette volna "az elfogadott, de ki nem hirdetett, nemzetközi szerződést beiktató jogszabály" kifejezést is. Ha egyszerűen a jogszövegnek hiszünk, akkor a jogalkotó közvetlenül a kötelezőnek elismerni kívánt nemzetközi szerződés (mint nemzetközi jogforrás) előzetes normakontrolljára ad lehetőséget. A felmerülő egyéb problémák áttekintésére l. Sulyok Gábor: Visszatérés a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának alaptörvényi szabályozásához. Jog - Állam - Politika 2012/4. 153-156. o.

⁴⁰ 30/1998. (VI.25.) AB határozat (Európai Megállapodás) ABH 1998, 220, VI/1. pont.

normatípus Magyarországra kötelező hatályát, mert annak elfogadása és kötelező ereje tipikusan nem a kötelező hatály külön elismeréséből fakad (vö. pl. ENSZ BT határozatok). Nem látom viszont annak akadályát, hogy a beiktató jogszabályt, amennyiben az törvény, a kihirdetés előtt előzetes normakontroll alá lehessen vonni az Abtv. 23. § (1) bekezdése alapján.

6.4. A nemzetközi jogszabály és a kihirdetéséről szóló jogszabály kapcsolata és joghatásai viszonya

Az előzőekből kiderül, hogy az Abtv. 23. § (3) bekezdésének értelmezése elvezet a nemzetközi szerződés és a kihirdetéséről szóló jogszabály viszonyának, valamint az általuk gyakorolt joghatások közötti különbségek általánosabb kérdéseire. Jóllehet, a jelenlegi dualista rendszerből az adódna, hogy a nemzetközi jogi norma és a kihirdetéséről szóló jogszabály élesen elkülönül egymástól, és különböző joghatásokkal rendelkezik, ebben a kérdésben meglehetősen nagy zavar van a jogi közbeszédben. A mai magyar joggyakorlatban legalább három áramlat figyelhető meg abban a tekintetben, hogy miképpen kezeli a nemzetközi jogszabály és a kihirdetéséről szóló jogszabály viszonyát.

a) *A klasszikus dualista álláspont* (30/1990. AB határozat). A nemzetközi szerződést és a kihirdetéséről szóló jogszabályt két külön jogszabálynak tekinti, melynek jól elkülöníthető joghatásai vannak a magyar jogrendszerben és az alkotmánybíraskodásban. A 30/1990. AB határozatban az Alkotmánybíróság ennek megfelelően alkotmányossági vizsgálat alá vetette az 1957. évi magyar-szovjet egyezmény kihirdetéséről szóló 1957. évi 54. törvényerejű rendeletet, hangsúlyozván azt, hogy a nemzetközi szerződés maga utólagos normakontroll alá nem vonható. Megkülönböztette a nemzetközi szerződést, mint nemzetközi jogforrást, és a beiktató jogszabályt, mint belső jogforrást. Ezzel szorosán követte a német szövetségi alkotmánybíróság gyakorlatát.

b) *Kvázi-monista álláspont* (61/B/1992. AB végzés és 579/B/2006. AB végzés). Ez az álláspont a nemzetközi szerződést és a beiktató jogszabályt egy egységnek fogja fel. A beiktató jogszabály nem egyszerűen egy belső jogforrás, hanem a nemzetközi szerződés maga, csak magyar jogforrási formában jelenik meg. Ennek következtében a beiktató szabály maga is nemzetközi szerződésként viselkedik.

A beiktató jogszabály *nemzetközi szerződésként viselkedik, mint az alkotmányossági vizsgálat esetleges tárgya*. Így a Nemzetközi Valutaalap Alapokmányának kihirdetéséről szóló 1982. évi 6. tvr. nem egyszerűen egy törvényerejű rendelet, hanem a magyar jogba integrált nemzetközi szerződés. Így a 61/B/1992. AB végzés szerint ez a törvényerejű rendelet nem vonható utólagos normakontroll alá, mint más belső jogszabály.

A *beiktató jogszabály nemzetközi szerződésként viselkedik, mint az alkotmányossági vizsgálat esetleges mércéje is*. Az 579/B/2006. AB végzéssel záruló ügyben,⁴¹ az indítványozó egy kormányhatározat alkotmányossági vizsgálatát, az 1948-as belgrádi Duna-egyezményhez fűzött kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2000. évi CXIV. törvénnyel való állítólagos ellentét miatt indítványozta. Az Alkotmánybíróság azért utasította vissza az indítványt, mert a nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálatát csak meghatározott indítványozói kör kezdeményezheti. Ez azt jelenti, hogy hatásköre gyakorlása szempontjából a testület magát a beiktató jogszabályt is egyszerűen nemzetközi szerződésnek tekinti, és alkalmazza rá a hatásköri korlátokat, noha az indítványozó nem a nemzetközi szerződésbe ütközést állított, hanem a nemzetközi szerződést beiktató törvénybe való ütközést. Azonban e szerint az álláspont szerint egy nemzetközi szerződést beiktató jogszabály alkotmányos mércéként sem lesz egyszerű törvény. A beiktató jogszabálynak olyan joghatása van, mint egy nemzetközi szerződésnek, és nem olyan, mint egy törvénynek.⁴²

⁴¹ 579/B/2006. AB végzés, ABH 2008, 3767.

⁴² Ezt erősítette meg pl. 3114/2013. (VI. 4.) AB határozat, ABH 2013/12. 595, [30]-[31].

c) *Vegyes álláspont* (4/1997. AB határozat). Sajátos, vegyes álláspontot alakított ki a nevezetes 4/1997. AB határozat. Bár ezt a döntést tipikusan a dualista álláspont kifejeződésének tekintik, ez nincs teljesen így. A határozat a gyakorlatban eldöntött egy vitás kérdést, ti. az Alkotmánybíróság hatáskörrel rendelkezik a nemzetközi szerződést beiktató jogszabály utólagos alkotmányossági vizsgálatára. Elvi szinten azonban komoly zavart okozott, ami mind a mai napig tart.

Szemponctunkból a határozat egyik kulcsmegállapítása, hogy az utólagos absztrakt normakontrollnál nem különböztethető meg magában vett, illetve a kihirdetéséről szóló jogszabály részét képező nemzetközi szerződés, hanem csak egy jogszabály van: a "kihirdető jogszabály részévé vált nemzetközi szerződés".⁴³ (Ez nyilvánvalóan ellentétben áll a 30/1990. AB határozatban megállapítottakkal). Mivel a nemzetközi szerződés nem választható el a beiktató jogszabálytól, ebből következik a másik lényeges utalás, mely a rendelkező rész 3. pontjában található. E szerint az Alkotmánybíróság az utólagos normakontroll során a nemzetközi szerződést (illetve annak rendelkezését) vizsgálja, nem pedig (a szerződéstől elkülöníthetetlen) beiktató jogszabályt.

Mindeddig ez kvázi-monista nézetet tükröz. Azonban ezzel már nem összeegyeztethető az a további megállapítás, hogy amennyiben az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találja a nemzetközi szerződést, akkor az annak kihirdetéséről szóló jogszabály alkotmányellenességét állapítja meg (szintén rendelkező rész 3. pont), és - hozzá tehetnénk - a beiktató jogszabály elvileg megsemmisíthetővé válik. *Vörös I.* alkotmánybíró különvéleményét lényegében éppen azon az alapon fogalmazta meg, hogy egy következetesen monista nézet alapján nincs hatáskör az utólagos normakontrollra, mert az csak belső jogszabályra irányulhat, és nem nemzetközi szerződésre.

A 4/1997. AB határozat mögött az az elképzelés áll, hogy nemzetközi szerződés a beiktatással nem duplázódik meg, nem lesz két jogszabály. A nemzetközi szerződés a transzformálás eredményeként is csak egy jogszabály marad, legfeljebb belső jogforrási formát ölt.⁴⁴ Transzformálás előtt létezik a nemzetközi szerződés önmagában, transzformálás után belső jogforrási formában, míg alkotmányellenesség megállapítását követő esetleges megsemmisítéssel csak ez a belső jogforrási ruha foszlik le róla, a nemzetközi szerződés rendelkezései megint önmagukban, érintetlenül állnak és Magyarország nemzetközi kötelezettségeire ez a művelet nincs kihatással. Mindez aligha kielégítő konstrukció, melyet a monizmus és dualizmus közötti egyensúlyozás ihletett. Különösen érdekes, hogy a határozat e sajátos megoldás alátámasztására felhívja a német szövetségi alkotmánybíróság gyakorlatát, amely viszont klasszikus dualista megoldást követ, a 30/1990. AB határozathoz hasonlóan.⁴⁵

A legnagyobb probléma, hogy amennyiben a nemzetközi szerződés és a beiktató jogszabály normatartalma egységes, nem válnak szét, miképpen lehet e normatartalom alkotmányellenességét megállapítani és megsemmisíteni úgy, hogy a nemzetközi szerződés normatartalma mégis érintetlen maradjon. Ezt nem sikerült az Alkotmánybíróságnak megoldani,⁴⁶ és e konstrukció koherenciája még e határozaton belül sem volt tartható. A rendelkező rész 3. pontja így szól: "Ha az Alkotmánybíróság a nemzetközi szerződést vagy annak valamely rendelkezését alkotmányellenesnek találja, a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály alkotmányellenességét állapítja meg." Ez a tétel meglehetősen nehezen értelmezhető a határozat következtetéseinek tükrében. A tétel ugyanis elkerülhetetlenül a nemzetközi szerződés és a kihirdetéséről szóló jogszabály kettősségére épül, és attól nem lesz a kettő normatartalma egy, ha a nemzetközi

⁴³ 4/1997. (I. 22.) AB határozat (kihirdetett nemzetközi szerződések alkotmányossági vizsgálata) ABH 1997, 41, rendelkező rész 2. pont és II/5. pont.

⁴⁴ Természetesen mindig hozzáértve, hogy a beiktató jogszabály mindig tartalmaz olyan rendelkezéseket, melyek nem foglalnak magukba szerződéses normatartalmat, de a probléma szempontjából ez most mellékes.

⁴⁵ 4/1997. (I. 22.) AB határozat (kihirdetett nemzetközi szerződések alkotmányossági vizsgálata) ABH 1997, 41, II/7. pont.

⁴⁶ Nem véletlen, hogy a felemás megoldás tükröződéseként az első lépésben az alkotmányellenesség következménye csak annak megállapítása, míg a megsemmisítésre akkor kerülhet sor, ha a jogalkotónak nem sikerült feloldania az alkotmányellenességet a kitzűzött határidőn belül.

szerepalkotmányellenessége esetén a "kihirdető" jogszabályról állapítja meg a testület az alkotmányellenességet.

Bárhogy is legyen, a korábbi bizonytalanságok és kétértelműségek után, törvényi szinten 2005-ben az Nsztv., alkotmányi szinten 2012-ben az Alaptörvény a dualista rendszer mellett kötelezte el magát. Mindez lehetővé teszi a tiszta dualista megoldásokat. Vissza kellene térni a 30/1990. AB határozat mögött meghúzódó koncepcióhoz, mely élesen elválasztja a nemzetközi szerződést, és az annak a normatartalmát leképező beiktató jogszabályt. A nemzetközi szerződés egy jogszabály (és nemzetközi jogforrás), a kihirdetéséről szóló törvény vagy kormányrendelet egy másik jogszabály (és magyar jogforrás). A kettőnek van egy egymást legnagyobb részben átfedő normatartalmuk. Ez a dualista rendszer lényege, és ennek következetesen kellene érvényesülnie, ha az alkotmányozó emellett döntött.

A tiszta dualista megoldás mellett szól az, hogy ez alkalmasabb a fogalmi vagy dogmatikai következetlenségek elkerülésére, hiszen számos jele van annak, hogy a nemzetközi szerződés és az azt beiktató jogszabály két jogszabály. (i) A nemzetközi szerződés részleges (szelektív) jogszabályba foglalása (kihirdetése)⁴⁷ arra mutat, hogy van egy nemzetközi jogszabály és van egy belső jogszabály, mely formailag egymástól függetlenek. (ii) A nemzetközi szerződés és a kihirdetéséről szóló belső jogszabály eltérő időpontban léphet hatályba.⁴⁸ (iii) Amennyiben az Alkotmánybíróság utólagos normakontroll során alkotmányellenességet állapítana meg egy nemzetközi szerződést beiktató jogszabály tekintetében, akkor nem a "kihirdető szabály részévé vált nemzetközi szerződést" semmisíthetné meg, hanem egyszerűen a kihirdetéséről szóló belső jogszabályt vagy annak rendelkezését, melynek egyébként nemzetközi szerződésből eredő normatartalma van. A nemzetközi szerződés, mint nemzetközi jogforrás normatartalma természetesen érintetlen marad. (iv) Az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdése alapján a nemzetközi szerződésnek és az azt beiktató jogszabálynak összhangban kell lennie, mert "az állam [...] a kihirdetéssel összefüggő jogalkotás során, [...] sem tehet olyan intézkedéseket, amelyek a nemzetközi szerződésekben foglalt elvek és követelmények hatályosulását lerontják, vagy azok normatív szabályok által körülhatárolt tartalmának érvényre jutásában torzulásokat okoznak".⁴⁹ Az összhang ebben az esetben csak két jogszabály között lehet, egy jogi norma nem lehet önmagával összhangban.

Sok esetben a jogi közbeszéd fordulatai akadályozzák a világosabb megoldást. A "kihirdető jogszabály részévé vált nemzetközi szerződés" vagy a "kihirdetett nemzetközi szerződés" vagy a "nemzetközi szerződés kihirdetett formájában" kifejezések⁵⁰ azt sugallják, hogy a nemzetközi szerződés és a kihirdetéséről szóló jogszabály normatartalma egy és ugyanaz. Ez sokszor *kényelmi fogalomhasználat*: így könnyebb utalni a beiktató jogszabály azon részére, mely nemzetközi szerződésen alapuló normatartalomtól áll. Azonban nem szabad homályban hagyni, hogy egy nemzetközi szerződésnek nincs kihirdetett formája és nem kihirdetett formája. Ez csak elhomályosítja azt a tényt, hogy két jogszabállyal van dolgunk. Azért, mert a nemzetközi szerződés normatartalmát egy állam transzformálta, egy belső jogszabályba a nemzetközi szerződés nem öltött valami furcsa formát. Nem "kihirdetett nemzetközi szerződés" keletkezett, hanem a nemzetközi szerződéses normatartalmat leképező, azt megduplázó és belső jogforrásba foglaló, belső jogszabály. Ez a fogalomhasználat természetesen mindaddig elfogadható, míg világos marad, hogy a transzformálás után egyrészt létezik a nemzetközi szerződés önmagában, másrészt létezik a beiktató szabály részeként, mint egy belső jogforrás normatartalma.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a szabályozásban is megmaradtak zárványai a monista szemléletnek. Ezt mutatja a nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálatára irányuló eljárás szabályozása.

⁴⁷ 54/2004. (XII. 13.) AB határozat (kábitószerral visszaélés bűncselekménye) ABH 2004, 690, VII/2. pont

⁴⁸ 7/2005. (III.31.) AB határozat (nemzetközi légifuvarozás) ABH 2005, 83, IV/2. pont.

⁴⁹ 54/2004. (XII. 13.) AB határozat (kábitószerral visszaélés bűncselekménye) ABH 2004, 690, VI/2.3. pont

⁵⁰ Pl. 4/1997. (I. 22.) AB határozat (kihirdetett nemzetközi szerződések alkotmányossági vizsgálata) ABH 1997, 41, rendelkező rész 2. pont; 42/2005. (XI. 14.) AB határozat (sértett fogalma) ABH 2005, 504, III/1.1. pont

6.5. A nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálata: a kvázi-monista szemlélet zárványa

A nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálatának szabályozása a belső jogszabályok (valamint közjogi szervezetszabályozó eszközök, jogegységi határozatok) és a *nemzetközi szerződés, mint nemzetközi jogforrás* ellentétének vizsgálatára irányul. *A szabályozás nem a nemzetközi szerződés kihirdetéséről szóló jogszabállyal való összevetésről beszél.*⁵¹ Ennek ellenére, az alkotmányellenesség jogkövetkezményeként adódó megsemmisítés korlátozott, és ahhoz kötött, hogy a nemzetközi szerződést beiktató jogszabály jogforrási rangja miképpen viszonyul a nemzetközi szerződéssel ellentétes belső jogszabály jogforrási rangjához. Az alkotmányellenesség folytán az a belső jogszabály semmisíthető meg, "amely a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabállyal az Alaptörvény alapján nem lehet ellentétes" (Abtv. 42. § (1) bekezdés). Ezzel szemben csak szignalizáció (a jogalkotó felhívása) lehetséges, ha olyan belső jogszabály bizonyul alkotmányellenesnek "amellyel a nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály az Alaptörvény alapján nem lehet ellentétes" (Abtv. 42. § (2) bekezdés).⁵²

Így a szabályozás az ellentétet a nemzetközi szerződéshez, mint nemzetközi jogforráshoz viszonyítja, míg a jogkövetkezményt a kihirdetéséről szóló jogszabály jogforrási rangjától teszi függővé. De akkor, ha egy belső jogszabály közvetlenül egy nemzetközi jogforrással van ellentétben, mi köze van az ezen szerződést beiktató jogszabály jogforrási rangjának az alkotmányellenes jogszabály megsemmisíthetőségéhez? A 4/1997. AB határozat nyomvonalában elhelyezkedve, ez a szabály olyan kvázi-monista szemléletet tükröz, mely a nemzetközi szerződés és a beiktató jogszabály normatartalmát egységesnek tekinti, és nem különíti el a kettőt. (Vö. a 4/1997. AB határozat is a nemzetközi szerződést vizsgálta, és eshetőlegesen a beiktató jogszabály megsemmisítését helyezte kilátásba).

A jogkövetkezmények ezen korlátozása legalább két vonatkozásban nincs összhangban az olyan egyéb esetekkel, ahol a nemzetközi jog alkotmányos mérceként szerepelhet. Köztudott, hogy a nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálata lehet önálló eljárás, és lehet más alkotmánybíróági eljárásokban járulékos kérdés, melyet az Alkotmánybíróság hivatalból vizsgál (Abtv. 32. §). A nemzetközi szerződéssel való ellentét azonban más eljárásban előkerülhet az indítványozó kezdeményezésére is. Az utólagos normakontrollra és a bírói kezdeményezésre végzett egyedi normakontrollra irányuló eljárásokban az indítványozó állíthatja úgy az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésének sérelmét, hogy a vizsgálat tárgyát képező belső jogszabály egy nemzetközi szerződéssel van ellentétben. Ennek az a jelentősége, hogy ekkor az alkotmányellenes belső jogszabály megsemmisítésének nincsenek olyan korlátai, mint a nemzetközi szerződésbe ütközést vizsgáló önálló vagy járulékos eljárásban.⁵³

A másik következtetés abban áll, hogy amennyiben egy belső jogszabály nem egy nemzetközi szerződéssel áll ellentétben, hanem a nemzetközi jog más típusú normáival (is), akkor az utólagos normakontrollra és a bírói kezdeményezésre végzett egyedi normakontrollra irányuló eljárások szerinti szabályozás alapján nincs korlátja a nemzetközi joggal ellentétes belső jogszabály megsemmisítésének - szemben azzal, ha az eljárás a nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálatára irányul.

⁵¹ Ez az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés f) pontjára, valamint az Abtv. 32. § (2) bekezdésére egyaránt igaz, ami azzal a következménnyel jár, hogy a ki nem hirdetett nemzetközi szerződés is lehet alkotmányos mérce az eljárásban.

⁵² A szabályozás miatt jelenleg nem világos, hogy amennyiben a támadott belső jogszabály és a beiktató jogszabály azonos jogforrási ranggal bír (pl. mindkettő törvény), milyen jogkövetkezmény alkalmazható a támadott belső jogszabály alkotmányellenessége esetén.

⁵³ Ugyanakkor a nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálatának lehetősége, az Alkotmánybíróság szerint az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésben foglalt rendelkezést szolgálja, 6/2013. (III. 1.) AB határozat, ABH 2013/7. 334, [108].

6.6. A nemzetközi jog belső konfliktusai: amikor a dualista modell rosszul működik

A klasszikus dualista modellben megkülönböztetjük a nemzetközi szerződést önmagában (mint nemzetközi jogforrást), és a nemzetközi szerződéses normatartalmat beiktató belső, beiktató jogszabályt (mint magyar jogforrást). *Formailag a kettőnek nincs egymáshoz köze.* Így viszont mindkettőnek mások lesznek a joghatásai a magyar jogrendszerben. A nemzetközi szerződés, mint nemzetközi jogforrást védi az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdése. A beiktató jogszabályt, mint belső jogforrást a jogforrási hierarchiában alacsonyabban elhelyezkedő más belső jogszabályok ellen védi az Alaptörvénynek a belső jogszabályok közötti normakonfliktusokat rendező rendelkezései.

Elvi gondot jelenthet az, amikor két nemzetközi jogi norma (két nemzetközi szerződés) kerül konfliktusba egy alkotmánybírói eljárás során. *Két, Magyarországra kötelező nemzetközi szerződés konfliktusa önmagában nem alkotmányossági probléma.* Azonban alkotmányossági probléma formájában vetődhet fel egyes alkotmánybírói eljárásokban, amennyiben egy nemzetközi szerződést beiktató szabály válik alkotmányossági vizsgálat tárgyává. Például felvetődhet, hogy a Nemzetközi Valutaalap Alapokmánya (beiktatta az 1982. évi 6. tvr.) IX. cikk harmadik és nyolcadik szakasza, mely a mentességet szabályozva az Alap és tisztségviselői elleni bírósági eljárás lehetőségét kizárja bizonyos körben, ellentétes az Emberi Jogok Európai Egyezményének (beiktatta: 1993. évi XXXI. törvény) 6. cikk (1) bekezdésével, mely biztosítja mindenki számára a bírósághoz fordulás jogát. Ebben az esetben például egy, mentességgel rendelkező alperes ellen indított kártérítési perben felmerülhet, hogy az 1982. évi 6. tvr. 2. § IX. cikke, mint belső jogszabályi rendelkezés, alkotmányossági vizsgálat tárgya lehet-e nemzetközi szerződésbe, azaz az Emberi Jogok Európai Egyezményébe (mint nemzetközi jogforrásba) ütközés miatt.⁵⁴

A kérdés tehát, hogy *egy nemzetközi szerződést beiktató belső jogszabály alkotmányossági vizsgálata irányulhat-e egy másik nemzetközi szerződéssel (mint nemzetközi jogforrással) való ellentétére*, akár utólagos normakontroll, akár bírói kezdeményezésre induló egyedi normakontroll eljárásban, akár nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálata során. A beiktató jogszabály, mint a magyar jog része ugyanis nem lehet ellentétes egy nemzetközi szerződéssel, mint nemzetközi jogforrással, viszont két nemzetközi szerződés, (köztük a beiktató jogszabály által transzformált szerződés) mint egyenrangú nemzetközi jogforrások ellentéténél nem ez a helyzet. Látszólag az dönti el a kérdést, hogy a konfliktusban álló nemzetközi szerződések melyikének beiktató jogszabályát kérdőjelezi meg az indítványozó a három eljárás valamelyikében. A fenti példát véve alapul, fordított helyzet is lehetséges. Az 1993. évi XXXI. törvény 2. § 6. cikkét, mint belső jogszabályt is lehet elvileg támadni azzal, hogy nemzetközi szerződésbe, azaz a Nemzetközi Valutaalap Alapokmányába, mint nemzetközi jogforrásba ütközik.

A dualista modellben elvileg ez megoldhatatlan helyzet, amennyiben kizárólag a konkrét eljárás és indítvány összefüggéseiben kerül egy nemzetközi jogon belüli normakonfliktus terítékre és vizsgálatra.⁵⁵ Azonban ilyen helyzetekben nem múlhat csak az indítványon és az alkotmánybírói eljárás típusán az, hogy mit mivel vet az Alkotmánybírói eljárás össze az alkotmányossági vizsgálat során. Éppen ezért, *a gyakorlatban egy ilyen helyzet a legtöbbször feloldható*, ami a következő öt tényezőnek tudható be.

(1) Az indítvány és az alkotmánybírói eljárás típusa aligha akadályozza meg az Alkotmánybírói eljárást abban, hogy a felvetődő normakonfliktusok elemzésénél *komplex megközelítést alkalmazzon.* A nemzetközi jog és a magyar jog összhangjának értékelése nem feltétlenül csak két, az indítványban felvetett norma konfliktusán múlik (itt egy nemzetközi szerződés, és egy másik nemzetközi szerződést beiktató jogszabály konfliktusán). Az

⁵⁴ Ez a normakonfliktus valószínűleg csak tételezett, l. pl. az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt McElhinney v. Ireland (no. 31253/96) Judgment of 21/11/2001, Reports of Judgments and Decisions 2001-XI.

⁵⁵ A dualista modell ugyanilyen rosszul működik az Unió alapító szerződéseinek kezelésénél, de erre itt nem tudunk kitérni.

Alkotmánybíróság ilyenkor a *Magyarországra kötelező egész nemzetközi jogi szabályozást* áttekinti, és átfogóan elemzi és értékeli.⁵⁶ (A komplex elemzés nem csak a nemzetközi kötelezettségek áttekintésére, hanem a *magyar jogrendszer releváns szabályainak összességére* is kiterjedhet).⁵⁷

(2) A komplex elemzés lehetősége tükrében szinte mindegy, hogy az indítványozó két konfliktusban álló nemzetközi szerződés melyikének beiktató jogszabályát kérdőjelezi meg a másik szerződés rendelkezései által, sőt az is, hogy - a hatásköri korlátokra természetesen figyelemmel - milyen alkotmánybírósági eljárásban teszi ezt.⁵⁸ Az indítványhoz kötöttséget, és a konkrét alkotmánybírósági eljárás korlátait az általunk vizsgált esetben oldja, hogy az Alkotmánybíróság az Abtv. 32. § (1) bekezdése alapján *bármely eljárásban hivatalból vizsgálhat nemzetközi szerződésbe ütközést*. Így vizsgálhatja azon nemzetközi szerződés beiktató szabályának is az alkotmányosságát, melybe az indítványozó szerint beleütközik az általa vizsgálni kért belső jogszabály (mely az előbbi nemzetközi szerződéssel konfliktusban álló nemzetközi szerződés beiktató jogszabálya). Ugyancsak oldja a korlátokat, hogy az Alkotmánybíróság az Abtv. 46. §-a alapján hatáskörében eljárva *megállapíthatja a nemzetközi szerződésből fakadó jogalkotói feladat elmulasztását is*. Az alkotmánybíróság ezen okokból, valamint átfogó vizsgálatot alkalmazva, át tud lépni a konkrét eljárási forma és az indítvány korlátain, és a dualista modell elvi nehézségeit feloldhatja.

(3) Az átfogó vizsgálat lehetőségéből kiindulva nem szabad alábecsülni azt a lehetőséget, hogy puha normakonfliktusnál az Alkotmánybíróság *„harmonikussá tudja értelmezni”* azon nemzetközi jogi normákat, melyek eredetileg ellentétben állónak látszottak. Különösen egyszerű ez akkor, ha az állítólagos normák egyike, vagy mindegyike általános szabály. Amennyiben ez nem lehetséges, a jogalkalmazásban az értelmezés behatárolható alkotmányos követelmények felállításával, így zárván ki a részleges és feltételes normakonfliktus lehetőségét.

(4) A jogkövetkezmények oldaláról nehézségek aligha vetődnek fel. Az alapkérdés ugyanis az, hogy *miképpen lehet a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját biztosítani, ha a Magyarországra kötelező nemzetközi jogi normák között megállapítható konfliktus van*. Nyilvánvaló, hogy ezt csak a jogalkotó tudja kiküszöbölni. Így bármilyen alkotmányi jelentőségű normakonfliktus megállapítása nemzetközi jogi normák, illetve beiktató jogszabályaik között, legfeljebb a jogalkotó felhívásával végződhet, hogy jogalkotási eszközökkel szüntesse meg a konfliktust. Az esetleges alkotmányellenesség jogkövetkezménye szempontjából a helyzet aligha nevezhető bonyolultnak.

Természetesen elvi kérdésként fennmarad az, hogy a nemzetközi jogi normák közötti konfliktus alkotmányossági kérdés lesz-e az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésének alkalmazása során. Ez azáltal lehet alkotmányossági probléma, hogy a konfliktus miatt a magyar jog nem tud összhangba kerülni a nemzetközi joggal. Kemény normakonfliktus esetén az alkotmányellenes helyzet fennállásának megállapítása elkerülhetetlen, és a konfliktust csak a jogalkotó tudja kiküszöbölni azáltal, hogy valamelyik nemzetközi jogi kötelezettséget megszünteti, pl. felmondja az egyik nemzetközi szerződést.

6.7. Egyedi normakontroll bírói kezdeményezésre: két alapprobléma

A bírói kezdeményezésre induló egyedi normakontroll eljárásnak (Abtv. 25. §) erőteljes az alkotmányvédelmi célja, és másodfokú alkotmányellenesség is megállapítható. Mivel az utólagos normakontroll vonatkozásában 2012. január 1-től az indítványozói kör jelentősen szűkült, a bírói kezdeményezésre induló egyedi normakontroll jelentősége megnőtt a nemzetközi jog és a magyar

⁵⁶ 54/2004. (XII. 13.) AB határozat (kábitószerral visszaélés bűncselekménye) ABH 2004, 690, III/A.1. pont.

⁵⁷ 7/2005. (III.14.) AB határozat (nemzetközi légifuvarozás) ABH 2005, 83, III/2. pont.

⁵⁸ 53/1993. (X.13.) AB határozat (büntethetőség elévülése), ABH 1993, 323, II/1. pont

jog összhangjának biztosítása vonatkozásában. Ezt alátámasztja az Abtv. 32. § (2) bekezdése, mely szerint a bíró eljárást kezdeményezhet az Alkotmánybíróság előtt, ha az előtte folyamatban levő egyedi ügy elbírálása során olyan jogszabályt kell alkalmazni, amelynek nemzetközi szerződésbe ütközését észleli. Az egyedi normakontroll e formájánál két problémát érdemes kiemelni a nemzetközi jog joghatásaival összefüggésben.

(1) Bírói kezdeményezés versus nemzetközi szerződésbe ütközés

Az Abtv. 25. § (1) bekezdésének és a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatban külön bírói hatáskört előíró Abtv. 32. § (2) bekezdésének viszonya nem világos. Mivel a nemzetközi szerződésbe ütköző belső jogszabály másodfokú alkotmányellenességben szenved, így egy ilyen helyzetben az alkotmányossági vizsgálat kezdeményezhető az Abtv. 25. §-a alapján is. (A nemzetközi jog általánosan elismert szabályaiba és a nemzetközi szervek Magyarországra kötelező határozataiba ütköző belső jogszabály vizsgálata láthatóan csak az Abtv. 25. §-a alapján kezdeményezhető a bíró által). Ugyanakkor az Abtv. 32. § (2) bekezdése nem kívánja meg, hogy a bíró észlelje egy nemzetközi szerződésbe ütköző jogszabály alkotmányellenességét, pusztán azt, hogy az nemzetközi szerződésbe ütközik.

A szövegből nem világos, hogy az Abtv. 32. § (2) bekezdésében biztosított bírói hatáskör alapján induló eljárás önálló eljárás-e (nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálata), vagy csak az Abtv. 25. §-a szerinti egyedi normakontroll eljárás sajátos formája. Ez utóbbit az támasztja alá, hogy az Abtv. 32. §-ra vonatkozó törvényindokolás nem említi kifejezetten az eljárásban indítványozói joggal szereplők között a bírót. Ebből az következne, hogy a bíró által indított eljárás egy belső jogszabály nemzetközi szerződésbe ütközése miatt, nem önálló eljárás lesz az Abtv. 32. §-a alapján, hanem az Abtv. 25. §-a szerinti egyedi normakontroll eljárás külön szabályozott formája. A nemzetközi szerződésbe ütközéssel kapcsolatban a bíróra vonatkozó hatásköri szabály elhelyezése viszont azt támasztaná alá, hogy az egyedi normakontroll e formájára speciális szabályok vonatkoznak. Ez különösen a lehetséges jogkövetkezmények miatt fontos.

Némileg kérdéses lehet ugyanis az egyedi normakontroll során megállapított alkotmányellenesség, illetve a nemzetközi szerződésbe ütközés jogkövetkezménye. Az Abtv. 25. § szerinti eljárásban az alkotmányellenes belső jogszabályt az Alkotmánybíróság megsemmisítheti. A nemzetközi szerződésbe ütköző belső jogszabályt az Alkotmánybíróság akkor semmisítheti meg, ha alacsonyabb jogforrási rangú, mint a szerződés beiktató szabálya. Amennyiben a bíró által kezdeményezett nemzetközi szerződésbe ütközést vizsgáló eljárás csak az egyedi normakontroll kiemelt formája, akkor a nemzetközi szerződésbe ütköző belső jogszabály megsemmisíthető jogforrási rangra tekintet nélkül, az Abtv. 41. § (1) bekezdése alapján. Amennyiben nem csak kiemelt, hanem olyan formája, melyre speciális szabályok vonatkoznak, akkor a nemzetközi szerződésbe ütköző belső jogszabály megsemmisítése korlátozott, az Abtv. 42. §-a szerint. Ez utóbbi esetben, viszont eltérő szabályok vonatkoznak azon belső jogszabályokra melyek nemzetközi szerződésbe ütköznek, és azon belső jogszabályokra, melyek a nemzetközi jog más típusaiba, azaz a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaiba vagy a nemzetközi szervek Magyarországra kötelező határozataiba ütköznek.

(2) Bírói kezdeményezés versus a lex superior elv alkalmazása

További probléma a bírói kezdeményezésre induló egyedi alkotmánykontroll eljárásnál az egyik eljárási feltétel teljesülésének kérdése. Az Abtv. 25. §-a szerint akkor indítható eljárás, ha a bírónak az előtte folyamatban levő ügy elbírálásánál "*olyan jogszabályt kell alkalmazni*" amelynek alkotmányellenességét (alaptörvény-ellenességét) észleli. Ebből a szempontból hasonlóan rendelkezik az Abtv. 32. § (2) bekezdése, mely szerint az előtte folyamatban levő ügy elbírálásánál "*olyan jogszabályt kell alkalmazni*", amelynek nemzetközi szerződésbe ütközését észleli. A kérdés az, hogy a bírónak egyébként kellene-e alkalmaznia egy olyan jogszabályt, mely alkotmányellenes, (vagy nemzetközi szerződésbe ütközik).

A kérdés mögött az áll, hogy a bíró valamilyen kollíziós szabályt alkalmazva saját maga feloldhat-e egy normakonfliktust a belső jogszabály és nemzetközi szerződés között. Ugyanis, ha saját maga feloldhatja a normakonfliktust, akkor nem "kell" az alkotmányellenes jogszabályt alkalmaznia, tehát az eljárás megindításának feltételei nem teljesülnek. Kollíziós szabályként kézenfekvő lenne a *lex superior* elve. A normakonfliktus feloldásának eszköze, pedig az alkotmányellenes szabály alkalmazásának mellőzése lenne a bíró előtti egyedi ügyben.

a) *Alaptételek.* Úgy néz ki, hogy a bírónak nincs ilyen hatásköre a jelenlegi alkotmányi szabályozás alapján. E hatáskör hiánya a következőkre vezethető vissza. Egy magasabb szintű jogszabállyal ellentétes, és így alkotmányellenes jogszabály alkalmazásának mellőzését (tilalmát) az Alkotmánybíróság írhatja elő. Egy ezzel ellentétes felfogást lehetlenné tesz az Abtv. 25. § (1) bekezdése, melyből az következik, hogy a már alkotmányellenesnek nyilvánított jogszabály alkalmazásának mellőzését is külön kérni kell, ha a megsemmisítés hatálya az adott ügyre nem terjed ki. Ezen felül, egy alkotmányellenesnek tekintett jogszabály alkalmazásának mellőzése szembe menne a jogbiztonság elvével is. Az alkotmányellenes szabály bíró általi alkalmazásának mellőzése értelemszerűen csak az adott ügyre terjedne ki, és az egyedi normakontroll elmulasztásával, az Alkotmánybíróságnak nem nyílna lehetősége a jogrendszerből eltávolítani az alkotmányellenes jogszabályt.

b) *Az alaptételek erodálódása a gyakorlatban.* A fenti egyértelmű és világos elvek alól mutatkozhatnak kivételek, elsősorban olyan belső jogszabályok esetében, melyek másodfokú alkotmányellenességben szenvednek. Úgy tűnik, hogy alkotmányalatti normák ütközésénél, a bírósági gyakorlat hajlandó alkalmazni a *lex superior* elvét. Ezt inkább jogértelmezési kérdésnek (és nem alkotmányossági kérdésnek) fogja fel, alkotmányossági összefüggésekben fel sem veti a kérdést, és ténylegesen mellőzi az alacsonyabb rendű norma alkalmazását. Ezt nem feltétlenül kifejezetten teszi meg, hanem egyszerűen a magasabb szintű norma alapján ítéli meg az ügyet.

A Kúria (Legfelsőbb Bíróság) elvi szinten kifejezetten elismerte a *lex superior* elvének alkalmazhatóságát, az esetleges normakonfliktusok feloldásának céljából.⁵⁹ A bírósági gyakorlatban az elv tényleges alkalmazása is megfigyelhető különböző jogforrási rangú belső jogszabályok közötti normakonfliktusok feloldására. A Fővárosi Törvényszék (Fővárosi Bíróság) úgy oldotta fel egy törvényi szintű felszámolási szabály és a pénzforgalomról szóló kormányrendelet ellentétét, hogy egyszerűen a magasabb szintű törvényi szabály alapján ítélte meg az ügyet.⁶⁰ A Veszprémi Törvényszék (Veszprém Megyei Bíróság) a köztisztviselői törvény és a köztisztviselők besorolásáról szóló kormányrendelet ellentétét észlelve a törvény előírásait alkalmazta az előtte fekvő ügyben.⁶¹ Mindezek alapján joggal következtethető az, hogy a *lex superior* elve a nemzetközi szerződések alkalmazásánál is eszközként szolgálhat normakonfliktusok feloldására. Ezt látszik igazolni a Fővárosi Törvényszék (Fővárosi Bíróság) azon határozata, melyben egy engedéllyel nem rendelkező kutyakiállítással kapcsolatosan kiszabott állattenyésztési bírság jogszerűségét mérlegelte. A felperes egyesülési joga alapján, melyet többek között az Emberi Jogok Európai Egyezménye biztosít, megállapította a bírság jogellenességét, ugyanis az Egyezmény (valamint a vonatkozó uniós alapjog) normakonfliktus folytán kizárta az állattenyésztésről szóló törvény, és az azt végrehajtó miniszteri rendelet azon szabályainak alkalmazását, melyen a bírságot kiszabó határozat alapult.⁶²

⁵⁹ Legfelsőbb Bíróság Kfv.IV.37.202/2011/6. Ebben az ügyben az elvet nem alkalmazta, mert nem állapított meg normakonfliktust.

⁶⁰ Fővárosi Bíróság, 22.G.41.222/2007/6.

⁶¹ Veszprém Megyei Bíróság, 3.Mf.20.960/2008/5. Felülvizsgálati eljárásban a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) az ellentét megállapítását elkerülte, és "együtt alkalmazta" a két jogszabályt, Mfv.I.10.230/2009/3.

⁶² Fővárosi Bíróság 3.K-30698/2006/33. A Kúria (Legfelsőbb Bíróság) ezt az ítéletet felülvizsgálati eljárásban hatályon kívül helyezte, és a keresetet elutasította.

Mindezen példák ellenére a *lex superior* elv alkalmazása esetlegesnek tűnik, (igaz az egyedi normakontrollra irányuló bírói kezdeményezés is). A bizonytalanság mögött az áll, hogy a normakonfliktus létrejöttére utalást (mely a problémát előhozza) a bíróságok értelmezési vagy fogalmazási technikákkal igyekeznek elkerülni.

7. A nemzetközi jog kivételes érvényesülési formái

7.1. A nemzetközi *ius cogens* sajátos, kiemelt elvi szerepe

A nemzetközi *ius cogens* körébe tartozó normák sajátos helyzetben vannak a többi nemzetközi jogi normához képest, mert velük szemben az alkotmányi szabályok sem érvényesülhetnek.⁶³ Bár a nemzetközi *ius cogens* normának többféle elvi joghatása lehet az alkotmánybírói eljárásokban, de gyakorlati jelentősége szinte nincs. A joghatások elvi lehetőségei közül az alábbiakat érdemes kiemelni (az értelmezési elsőbbség kézenfekvő, így arra nem térünk ki).

a) *Alkalmazási elsőbbség.* Egy nemzetközi *ius cogens* norma alkotmányi mérceként tartalmilag kiegészítheti az eltérő tartalmú, alkotmányos mérceként alkalmazott alkotmányi szabályt, illetve elvileg kizárhatja annak alkalmazását is. A gyakorlatban ilyen lehetőség előzetes normakontroll eljárás keretében merült fel (53/1993. AB határozat), azonban semmi nem zárja ki, hogy ugyanezen tétel az utólagos absztrakt normakontroll, és a bírói kezdeményezés alapján végzett egyedi normakontroll eljárásban is érvényesülhessen.

Joggyakorlat hiányában nem világos a nemzetközi *ius cogens* norma alkalmazási elsőbbségének kérdése azon eljárásokban, ahol az Alkotmánybíróság csak elsőfokú alkotmányellenességet vizsgálhat (a három alkotmányjogi panasz).⁶⁴ Előfordulhat olyan helyzet, hogy a nemzetközi *ius cogens* norma és a vizsgált jogszabály (vagy bírói döntés) ellentéte mellett, a materiális alkotmányi szabályhoz viszonyítva az elsőfokú alkotmányellenesség nem állna fenn.⁶⁵ Az indítvány vizsgálatára lenne hatásköre az Alkotmánybíróságnak, ha az indítványozó elsőfokú alkotmányellenességre hivatkozna, és az Alkotmánybíróság a vizsgált jogszabályt vagy bírói döntést nem látná ellentétesnek az Alaptörvénnyel, viszont észlelné annak ellentétét a nemzetközi jogi *ius cogens* normával. Ez természetesen másodfokú alkotmányellenességet jelentene, így az alkotmányellenesség megállapíthatósága kérdéses alkotmányjogi panasszal összefüggő eljárásokban, hiszen ez nem minősülne nemzetközi szerződésbe ütközésnek sem, és nem lenne jogalkotói mulasztás. A hatáskör hiánya, viszont a nemzetközi jog és magyar jog ellentétét fenntartaná. Ilyenkor csakis az alkotmányos mérceként használt alkotmányi szabály értelmezési támpontjaként szerepelhetne a nemzetközi *ius cogens* norma, amennyiben az értelmezett szabály és az értelmezési támpont összhangja megteremthető.

b) *Érvénytelenítő elsőbbség.* A nemzetközi *ius cogens* alkotmányfeletti szerepe nem foglal magában érvénytelenítő elsőbbséget az alkotmánybíráskodásban, alkotmányi szabályokkal szemben. Mivel az Alkotmánybíróságnak nincs hatásköre tartalmi okokból megsemmisíteni alkotmányi szabályt (azaz alkotmánymódosító szabályt), így a nemzetközi jogi normák fenti csoportjának nem lehet

⁶³ 30/1998. (VI.25.) AB határozat (Európai Megállapodás) ABH 1998, 220, VI/3. pont, hasonlóan már korábban az 53/1993. (X.13.) AB határozat (büntethetőség elévülése), ABH 1993, 323, V/2. pontja.

⁶⁴ Itt alkotmányos mérceként csak alkotmányi szabály szerepelhet, mert az indítványozó csak az Alaptörvényben foglalt jogok megsértését állíthatja.

⁶⁵ A gyakorlatban ilyen helyzet előállhat például amnesztiatörvények esetében, melyek kínzás, népirtás, emberiség elleni bűncselekmények, stb. miatt büntetőjogilag felelős személyeket érintenek. L. *Prosecutor v Furundzija*, ICTY Trial Chamber (1998) Case No.: IT-95-17/1-T, para. 155. forrás: <http://www.icty.org/>.

érténytelenítő elsőbbsége alkotmányi szabállyal szemben a magyar jogrendszerben.⁶⁶ Ugyanakkor, elvileg a nemzetközi *ius cogens* - mint alkotmányos mérce - érténytelenítő elsőbbséggel rendelkezhet alkotmány alatti jogi normákkal szemben.

c) *Kizáró joghatás*. Látható, hogy kérdéses a nemzetközi *ius cogens* szerepe azon eljárásokban, ahol az Alkotmánybíróság csak elsőfokú alkotmányellenességet vizsgálhat és állapíthat meg. Analógiaként az 53/1993. AB határozatban foglalt helyzettel, annak nem látszik azonban akadálya, hogy egy jogszabály vagy bírói döntés alkotmányellenessége ilyenkor is elháruljon, ha azok ugyan ellentétesek alkotmányi szabállyal, de ugyanakkor megfelelnek egy nemzetközi *ius cogens* normának.⁶⁷ Ilyen helyzetben a nemzetközi *ius cogens* norma elhárítja az alkotmányi szabály alkotmányos mérceként való érvényesülését a vizsgált jogszabállyal szemben (kizáró joghatás).

7.2. A nemzetközi szokásjogi normák joghatásai

A nemzetközi *ius cogens*, és az ennek nem minősülő szokásjogi normák megkülönböztetése alapvető jelentőségű, hiszen ez utóbbiaknak nincs alkotmányi szintű vagy alkotmányfeletti szerepük a magyar alkotmányi szabályozásban, azaz alkotmányi szabállyal szemben nem érvényesülhetnek. Sőt, egyes nemzetközi szokásjogi normák hatálya alól a magyar állam ki is szerződhet más államokkal való viszonyában. A nemzetközi szokásjogi normák általános joghatásai a következő hét megállapítással jellemezhetőek.⁶⁸

a) A nemzetközi szokásjogi normák legnagyobb része számos univerzális, vagy az európai kontinens államai által elfogadott nemzetközi szerződésben is megjelenik, és Magyarország általában részese e nemzetközi szerződéseknek. Így a nemzetközi szokásjogi normák joghatásai egyben nemzetközi szerződések joghatásaiként is megjelennek vagy megjelenhetnek. Nemzetközi szokásjogi norma önállóan akkor jelenik meg, ha vagy nincs ilyen kapcsolódó, Magyarországra kötelező szerződés, vagy a magyar jogrendszerben mutatkozó joghatása eltér az esetlegesen kapcsolódó nemzetközi szerződés joghatásaitól. (Például, nemzetközi szerződésbe ütközés esetén az alkotmányellenes belső jogszabály megsemmisítése korlátozott, míg nemzetközi szokásjogi normába ütköző belső jogszabály megsemmisítésénél nincsenek ilyen korlátok, pl. utólagos absztrakt normakontroll eljárásban).

b) A nemzetközi szokásjogi normák bármely eljárásban szerepelhetnek értelmezési támpontként alkotmányos mércek értelmezésénél (pl. egy alkotmányi vagy egy nemzetközi szerződéses norma esetében). Alkotmányos mérceként szűkebb érvényesülési területe marad.

c) Nemzetközi szokásjogi norma nem zárhatja ki egy alkotmányi szabály alkotmányos mérceként való érvényesülését, ahogy egyes értelmezések szerint ezt a nemzetközi *ius cogens* tette az 53/1993. AB határozatban. Bár a joggyakorlat még nem erősítette meg, egy nemzetközi szokásjogi norma nem zárhatja ki egy nemzetközi szerződés alkotmányos mérceként való érvényesülését sem (a nemzetközi jog belső konfliktusa).⁶⁹ A nemzetközi jogszabálytan szerint a nemzetközi szokásjog és a nemzetközi szerződéses normák azonos hierarchikus szinten helyezkednek el, így az egyik nem

⁶⁶ Svájcban az alkotmányrevízió vagy az alkotmánymódosítás tartalmi korlátja, hogy az nem lehet ellentétes a nemzetközi *ius cogens* normákkal, l. a svájci alkotmány (1999) 193 cikk (4) és 194. cikk (2) bekezdését, http://www.servat.unibe.ch/icl/sz00000_.html.

⁶⁷ Ilyen helyzetet eredményezne egy háborús bűntett miatt büntetőjogi felelősséget megállapító (pl. az EBH 1999. 83. sz. ügyhöz hasonló) bírói döntés alkotmányjogi panasszal történő megtámadása, amennyiben az Alaptörvény XXVIII. cikk (5) bekezdése nem tenne kivételt a belső jog vonatkozásában a *nullum crimen sine lege* elve alól.

⁶⁸ A nemzetközi szokásjog érvényesülésére l. még Schiffner Imola: Nemzetközi jog a magyar bíróságok eljárásban. Acta Iur. et Pol., Publicationes Doctorandorum, Tom. IV. Fasc. 14. Szeged 2004. III. fejezet.

⁶⁹ Jellemzően ez előfordulhat előzetes absztrakt normakontroll, utólagos absztrakt normakontroll, bírói kezdeményezésre induló egyedi normakontroll, és nemzetközi szerződésbe ütközés megállapítására irányuló eljárásokban.

zárhatja ki a másik érvényesülését normakonfliktus esetén. (Természetesen ez a következtetés nem alkalmazható arra a helyzetre, ahol a normakonfliktusban álló két nemzetközi jogi norma egyike összhangban van, és a másik nincs összhangban valamely alkotmányi szabállyal).

d) Kérdéses, hogy nemzetközi szokásjogi norma kiegészítő alkotmányos mérceként érvényesülhet-e alkotmányi szabály, mint alkotmányos mérce mellett. A 32/2008. AB határozat talán arra utal, hogy igen, de ennek ilyen értelmezése bizonytalan.⁷⁰ Joggyakorlat híján az sem világos, hogy a nemzetközi szokásjogi norma kiegészítő alkotmányos mérceként érvényesülhet-e nemzetközi szerződéses szabály, mint alkotmányos mérce mellett, nemzetközi szerződésbe ütközés megállapítása iránti eljárásban.

e) Az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdéséből adódóan, önálló alkotmányos mérceként megalapozhatja egy belső jogszabály másodfokú alkotmányellenességét. Erre három eljárásban nyílik lehetőség: előzetes absztrakt normakontroll, utólagos absztrakt normakontroll és bírói kezdeményezésre induló egyedi normakontroll eljárásokban. Itt a másodfokú alkotmányellenesség megalapozza a nemzetközi szokásjogba ütköző bármely belső jogszabály megsemmisítését.

f) A nemzetközi jog belső konfliktusainál a dualista modell nem csak akkor működik rosszul, ha két nemzetközi szerződés és ennek megfelelően beiktató jogszabályaik kerülnek konfliktusba egy alkotmánybírói eljárásban, hanem akkor is, ha egy nemzetközi szokásjogi norma és egy nemzetközi szerződés, valamint annak beiktató jogszabálya. Egy nemzetközi szokásjogi normával konfliktusban álló nemzetközi szerződés beiktató szabálya elvileg támadható a nemzetközi szokásjogi normába ütközés miatt utólagos absztrakt normakontroll és bírói kezdeményezésre induló egyedi normakontroll eljárásokban. A probléma gyakorlati megoldását körülbelül ugyanazon tényezők segítik, mint amit a 6.6. pontban részleteztünk.

g) Meglehetősen különös helyzet áll elő akkor, ha egy nemzetközi szerződésnek az Abtv. 23. § (3) bekezdése alapján, előzetes normakontroll keretében végzett alkotmányossági vizsgálata felszínre vet valamilyen ellentétet egy szokásjogi normával. Kérdéses, hogy egy ilyen ellentét sértheti-e az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdését. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi jogi normák közötti konfliktus önmagában nem alkotmányellenes. A kihirdetendő, és megerősítendő vagy jóváhagyandó nemzetközi szerződés előzetes normakontroll eljárásban két indok alapján mégis alkotmányellenes lehet egy nemzetközi szokásjogi normával való ellentét miatt. Egyrészt azért, mert a nemzetközi szerződés kötelező hatályának elfogadásával a nemzetközi jog belső konfliktusa bekerül a magyar jogrendszerbe, és az összhang azért bomlik meg, mert így a magyar belső jogszabályok nem tudnak egyszerre két ellentétes nemzetközi jogi normának megfelelni (*harmadfokú alkotmányellenesség*). Másrészt azért, mert a beiktatási kötelezettség miatt keletkező beiktató jogszabály, magyar belső jogszabályként, keletkezésében alkotmányellenes lesz a nemzetközi szokásjogi normával való ellentét miatt (*másodfokú alkotmányellenesség*).

7.3. Nem transzformált (ki nem hirdetett) nemzetközi jogi normák joghatásai

A Magyarországra kötelező, nem transzformált nemzetközi jogi normák köre azokat a nem általánosan elismert nemzetközi jogi normákat fogja át, melyeket nem foglaltak kihirdetésről szóló belső jogszabályba (Alaptörvény Q) cikk (3) bekezdés). A nemzetközi jog általánosan elismert szabályai az Alkotmánybíróság doktrínája szerint (generális transzformáció) keletkezésükkel a magyar jog részévé válnak, így ekkor a transzformáció hiánya nem merül fel. A nem általánosan elismert nemzetközi jogi normák a gyakorlatban a nemzetközi szerződéseket, kivételesen a nemzetközi szervezetek Magyarországra kötelező határozatait takarja (természetesen elméletileg van más fajta, ide sorolható nemzetközi jogi norma is).

⁷⁰ 32/2008. (III. 12.) AB határozat (EUN-megállapodás) ABH 2008, 334, V/2.3. pont.

(1) A joghatások lehetősége

Az Nsztv. szabályai alapján, a nemzetközi szerződéseknél a kihirdetésről szóló jogszabály elfogadása megelőzi a kötelező hatály elismerését. Ennek alapján a Magyarországra kötelező, de kihirdetéséről szóló belső jogszabályba nem foglalt nemzetközi jogi normák köre a következő lehet. (i) A 2005 előtt kötelezőnek elismert nemzetközi szerződések, melyeknek kihirdetéséről szóló jogszabályba foglalása elmaradt. (ii) Nemzetközi szervezetek Magyarországra kötelező határozatai, melyek kihirdetéséről szóló jogszabályba foglalása elmaradt. (iii) Olyan nemzetközi jogi normák és kötelezettségek, melyek nem kerültek jogszabályba foglalásra, mert az nem kötelező, vagy nem is lehetséges. Vonatkozó alkotmányi joggyakorlat hiánya miatt itt elsősorban az első és második csoportot vesszük szemügyre.

Az alaptételként mutatkozik a jelenlegi magyar alkotmányos rendszerben, hogy a *Magyarországra kötelező, de be nem iktatott nemzetközi jogi normáknak is lehetnek joghatásai* a magyar jogrendszerben. Az Alkotmánybíróság szerint "... önmagában az a körülmény, hogy egy nemzetközi megállapodás megfelelő transzformáció (inkorporáció) hiányában nem válik a belső jog részévé, nem feltétlenül jelenti minden esetben azt, hogy az illető megállapodás rendelkezéseit ne kellene a magyar jog alkalmazásában figyelembe venni."⁷¹ Bár *Sulyok* szerint ez a monizmusnak tett engedmény,⁷² valójában más nem következhet az Alaptörvény Q) cikk (2) és (3) bekezdéséből. A Magyarországra kötelező, de belső jogszabályba nem foglalt nemzetközi szerződések a belső jogrendszerben joghatást a belső jogszabályokból nyerhetik, melyek közül a legfontosabb az alkotmányi nemzetközi jogi klauzula. Emiatt a nemzetközi jog és a magyar belső jog nem különül el teljesen a dualizmus kívánságai szerint, és így a kettő viszonyát nem is lehet pontosan a monizmus-dualizmus kettősségével leírni.

A Magyarországra kötelező, de belső jogszabályba nem foglalt nemzetközi jogi normák joghatásai nyilvánvalóak a jogalkotó hatalom irányában (kötelezettség a belső jogszabályba foglalásra, kihirdetésre). Érdekesebb kérdés viszont az, hogy a ki nem hirdetett nemzetközi jogi norma alapul szolgálhat-e másodfokú alkotmányellenesség megállapításának, ha például egy jogszabály (közjogi szervezetszabályozó eszköz vagy jogegységi határozat) ellentétes vele. Különösen érdekes ez a kérdés abból a szempontból, hogy a Magyarországra kötelező, de ki nem hirdetett nemzetközi jogi normával való *összhangot alkotmányi kötelezettségként biztosítani kell-e az alkotmánybírósági vagy a bírói jogalkalmazásban*.

Van olyan nézet, mely szerint az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésben foglalt összhangot a jogalkalmazásban csak a belső jog részévé vált nemzetközi jogi normákkal kell biztosítani.⁷³ Ez viszont nem következik a nemzetközi jogi klauzulából. Nem a magyar jogrendszer részévé vált nemzetközi jogi normákkal kell az összhangot biztosítani, hanem egyszerűen a Magyarországra kötelező nemzetközi joggal. Igaz, az Alkotmánybíróság fent idézett álláspontja meglehetősen puha: "...nem feltétlenül jelenti minden esetben azt, hogy [...] ne kellene [...] figyelembe venni." A "figyelembe vétel" mibenléte és feltételei, pedig az idézett határozatból nem derülnek ki. Tehát érdemes e feltételeket levezetni.

(2) A megismerhetőség kérdése

A ki nem hirdetett nemzetközi jogi normák lehetséges joghatásainak értékelésénél *a legtöbb kérdést ezek megismerhetősége veti fel*. Miképpen lehet az összhangot megkövetelni, például a bírói jogalkalmazás területén, ha a nemzetközi jogi kötelezettség nem ismerhető meg a bíró számára? Különösen probléma ez olyan nemzetközi szerződéseknél vagy a nemzetközi szervezetek olyan

⁷¹ 30/1998. (VI.25.) AB határozat (Európai Megállapodás) ABH 1998, 220, VI/3. pont.

⁷² Sulyok Gábor: A nemzetközi jog és a belső jog viszonyának alaptörvényi szabályozása. Jog - Állam - Politika 2012/1. 47. o.

⁷³ *Ibid.* 27. o.; Az alkotmány kommentárja. (Szerk. Jakab András) Századvég, Budapest 2009, 383. o. (ez utóbbi még a hatályát veszített Alkotmány 7. § (1) bekezdésével összefüggésben).

határozatainál, melyek csak a belső jogszabályba foglalás során jelennek meg hivatalos magyar szövegben. De ez a megfontolás érvényes lehet az alacsonyabb szintű jogalkotásra is (önkormányzati vagy miniszteri rendeletek összhangja a nemzetközi joggal). Valójában a szokásos megismerhetőség hiánya aligha akadály annak, hogy az államhatalom nemzetközi joggal ellentétes aktusai alkotmányellenesnek minősüljenek az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdésének tükrében.

a) Az Nsztv. hatálybalépése előtt (2005) ki nem hirdetett, de közzé tett nemzetközi szerződéseknél nincs megismerhetőségi akadály.

b) A "generális transzformációval" a magyar jog részévé váló általánosan elismert nemzetközi jogi normák előzetes megismerhetősége ugyancsak nehezebb, mégis biztosítani kell velük az összhangot. Arról, hogy a Nemzetközi Bíróság nemzetközi szokásjogi normának minősít valamilyen szabályt angol és francia nyelvű ítéletében, aligha szerez tudomást egy átlagos magyar bíró. Legfeljebb ez utólag derül ki, például az Alkotmánybíróság valamely határozatából, ahogy ezt az 53/1993. AB határozatnál láthattuk (bár ott egyenesen nemzetközi *ius cogens* normának minősült a kérdéses szabály). A megismerhetőség reális hiánya azonban nem akadály annak, hogy az összhang biztosításának kötelezettsége fennálljon.

c) Az Alkotmánybíróság többször kifejtette, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglalt jogok alkalmazásának zsinórmértékét az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata adja meg. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának határozatai ugyancsak angol és francia nyelven születnek, nincs hivatalos magyar szövegük, és kihirdetés hiányában nehezen érhetőek el a jogalkalmazás céljaira. A megismerhetőség akadályaira aligha alapozható az, hogy az összhangot ekkor nem kell biztosítani.

d) Jogosan vethető fel, hogy amennyiben az állam elmulasztotta a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségének beiktatását a belső jogba, vagy azt megismerhetővé tenni, *ez a mulasztás miatt mentené fel az egyes államhatalmi ágakat e kötelezettségek betartása (és az összhang biztosítása) alól.* Az állam egységes a nemzetközi jogi felelősség szempontjából, az egyik hatalmi ág mulasztása nem menti fel a másik hatalmi ágat. Az állam viszont aligha hivatkozhatna a megismerhetőség hiányára.

e) Ugyanakkor a megismerhetőség akadály releváns szempont lehet, ha a kérdéses, ki nem hirdetett nemzetközi jogi norma nem az állam, hanem közvetlenül magánfél irányában keletkeztetne kötelezettséget. Az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdés (jogállamiság, jogbiztonság) alapján aligha megengedhető, hogy az állam mulasztása miatt meg nem ismerhető jogi normákból magánfelekre úgy háruljanak kötelezettségek, hogy ő azokat előzetesen nem ismerhette meg. Az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése ekkor korlátozza az összhang biztosításának kötelezettségét olyan értelemben, hogy *a ki nem hirdetett nemzetközi jogi normákkal való összhangot nem kell biztosítani annyiban, amennyiben e normák alapján hárulnának magánfelekre kötelezettségek.* (Ez a korlát a bírói jogalkalmazás vonatkozásában merül fel egyedi ügyben történő döntésnél). Ezt - a büntetőjogi felelősség tekintetében - alátámasztja az Alkotmánybíróságnak a 47/2000. AB határozatban kifejtett azon tétele, hogy "...egy jogszabályba foglalás nélküli, illetve egy közzé nem tett nemzetközi egyezmény előírásainak megszegése nem alapozhatja meg a büntetőjogi felelősséget."⁷⁴ A tétel viszont abban a tekintetben áll és ki is terjeszthető, hogy a magyar jogrendszer részét nem képező, de Magyarországra kötelező nemzetközi jogi normára nem alapítható magánfél kötelezettsége és felelőssége (nemcsak büntetőjogi felelősségről van szó).

---

⁷⁴ 47/2000. (XII. 14.) AB határozat (dopping) ABH 2000, 377, III/2.2. pont..

(3) *A ki nem hirdetett nemzetközi jogi normák általános joghatásai*

A fentiek alapján a *Magyarországra kötelező, de ki nem hirdetett nemzetközi jogi normák általános joghatásai* a következőképpen összegezhetők.

a) E normák is értelmezési támpontként szerepelhetnek bármely alkotmánybírói eljárásban.

b) Mivel a *jogalkotásban* az összhangot az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdése alapján biztosítani kell, tekintet nélkül e normák megismerhetőségére, az *alkotmánybíráskodásban* is beállhatnak joghatások. Az összhang biztosítása nélkül alkotmányellenes helyzet állna fenn. Kérdéses azonban, hogy ezt az Alkotmánybíróság milyen eljárásban teheti meg.

A vizsgálatot a *ki nem hirdetett nemzetközi szerződésekre szorítva*, a következőket látjuk. (i) Jogalkotói feladat származhat egy ilyen szerződésből, így alapja lehet a jogalkotói feladat elmulasztásából fakadó alkotmányellenesség megállapításának az Abtv. 46. § (1) és (2) értelmében. (ii) A nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálatára irányuló eljárásnál az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés f) pontja, valamint az Abtv. 32. § (2) bekezdése alapján, lehet ilyen szerződés is alkotmányos mérce jogszabály, közjogi szervezetszabályozó eszköz vagy jogegységi határozat vizsgálatánál. Azonban az Abtv. 42. § (1) és (2) kifejezett jogorvoslatot alkotmányellenesség esetén, *csak a nemzetközi szerződések kihirdetéséről szóló jogszabályba ütköző belső jogszabályok vonatkozásában biztosít*. Nincs kifejezett jogkövetkezmény a ki nem hirdetett nemzetközi szerződésbe ütköző jogszabályok alkotmányellenessége esetén, illetve a ki nem hirdetett nemzetközi szerződésbe vagy a nemzetközi szerződés kihirdetéséről szóló jogszabályba ütköző közjogi szervezetszabályozó eszköz és jogegységi határozat alkotmányellenessége esetén. Így egyetlen jogkövetkezménynek ezen esetekben a szignalizáció (jogalkotó felhívása) marad. (iii) Már utaltunk annak bizonytalanságára is, hogy mi az utólagos normakontroll és a nemzetközi szerződés vizsgálatára irányuló eljárás viszonya. Ennek eldöntésétől függ, hogy a nemzetközi szerződés lehet-e alkotmányos mérce utólagos absztrakt normakontrollal és az egyedi normakontrollra irányuló bírói kezdeményezéssel kapcsolatos eljárásokban.

c) Az *igazságszolgáltatás (bírói jogalkalmazás) területén*, a bíróság nem transzformált, de Magyarországra kötelező nemzetközi jogi normába ütköző belső jogszabály észlelésekor alkotmányossági vizsgálatot kezdeményezhet az Abtv. 25. §, vagy az Abtv. 32. § (2) bekezdése alapján.

d) Amennyiben a bíróság az előző pontban foglaltaktól eltérően, alternatívaként a *lex superior elvét alkalmazza*, az állam kötelezettségét és felelősségét megállapíthatja kihirdetésről szóló jogszabályban meg nem jelenő nemzetközi jogi norma (gyakorlatilag nemzetközi szerződés) alapján, az Alaptörvény Q) cikk (2) bekezdéséből adódóan. Amennyiben ezt a bíróság nem teszi meg, nem tesz eleget a nemzetközi jog és magyar jog összhangját előíró alkotmányi követelménynek. Egy ilyen bírói döntés, azonban valószínűleg nem válhatna valódi alkotmányjogi panasz tárgyává akkor sem, ha a bírói döntés miatt a nemzetközi jog és a belső jog közötti ellentét olyan fokú lenne, hogy sértené az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdését is (elsőfokú alkotmányellenesség).⁷⁵

Az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésére tekintettel, viszont bíróság által nem állapítható meg magánféllel szemben olyan kötelezettség és felelősség, mely ilyen, be nem iktatott (ki nem hirdetett) nemzetközi jogi normákon alapulna. Az ezzel ellentétes bírói döntés valódi alkotmányjogi panasszal valószínűleg nem lenne támadható az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése alapján (l. előző

⁷⁵ Az Alkotmánybíróság fent hivatkozott 3174/2013. AB végzését alapul véve, a testületnek valószínűleg nincs hatásköre a B) cikk (1) bekezdésére alapított alkotmányjogi panasz érdemi vizsgálatára, hasonló megállapítást tartalmaz a 3187/2013. (X. 9.) AB végzés ABH 2013/18. 1026. [29].

bekezdés). Ez a tétel nem csak akkor alkalmazható, ha a magánfél kötelezettsége állammal szemben állna fenn, hanem akkor is, ha egy másik magánféllel szemben.

Böcskei Balázs*

A repolitizált politika és a kormányzás Bevezetés a második Orbán-kormány jog- és politikafelfogásába

A politikai zsurnalizmusban a Nemzeti Együttműködés Rendszere mögötti jog- és politikafelfogás értelmezése a második Orbán-kormányra vonatkozó kritikák számának növekedésével párhuzamosan folyamatosan szorult ki a nyilvánosságból. Ennek következtében egyelőre elmaradt a magyar „ideológiák vége” programjának¹ értelmezése, illetve annak a magyar társadalom mélyszerkezetében rejlő sajátos okainak és motivációinak feltérképezése. Az alábbi tanulmány a kormányzó jobboldal motivációihoz, illetve jog- és politikafelfogásához kíván közelebb jutni. Ennek következtében nem célja a kormányzati politika sztenderdek, illetve indexek mentén történő értékelése. A tanulmány elutasítja azt tudományosan megalapozatlan érvelést, amely a 2010 utáni kormányzást az önkényuralom-narratívába kívánja értelmezni. Egyetértek Csizmadia Ervin és munkatársai kérdésfeltevésével: „Ha ugyanis Magyarországon – mint ezt a nyugatiak sokáig hitték rólunk, és mi magunk is így gondolkodtunk – stabil a demokrácia, akkor ugyan hogyan lehetséges, hogy egyszer csak a stabilitásnak vége szakad, és a demokratikus hatalomgyakorlást az önkény váltja fel? Egy ilyen országban bizony már eleve baj lehetett a fékek és ellensúlyok rendszerével, az ellenzékkel, sőt a társadalommal magával is, amely ezt hagyta. De még tovább: ha ez bekövetkezhetett, igen törekeny volt a nyugat-keleti kapcsolatok jellege, mert hiszen a Nyugat nem rendelkezett elegendő erővel ahhoz, hogy egy ilyen »átfejlődést« megakadályozzon. Az önkényuralom tétele tehát túl sok kérdést vet fel és túl keveset magyaráz meg.”²

Az alábbi tanulmány mellőzi a politikusi megszólalások és kommunikáció elemzését, illetve az elméleti megállapítások gyakorlati példákon történő igazolását, ugyanakkor a tartalmi megalapozottság során másodlagos irodalmakra és értelmezésekre is támaszkodik. E tanulmány a demokratikus közösségi döntések és a politikai közösség konstruálásának kérdésére fókuszál, a második Orbán-kormány jog- és politikafelfogása ennek tükrében kerül értelmezés tárgyává.

I. Hard governance és kormányzástudás

Martin Seymour Lipset a demokrácia előfeltételeként a társadalmi és az intézményi (eljárásit) szempontokat tekinti. Utóbbi mindenekelőtt egy alkotmányt jelöl, egy döntéseket hozó és hatalmon lévő politikai elitet, továbbá egy legitim alternatív csoportot, amely a hatalomért harcol. A demokrácia stabilitásának viszont társadalmi (szubsztantív) feltételei is vannak, úgymint a gazdasági helyzet és a politikai rendszer legitimitása.³ Lipset weberianus felfogásában „a legitimitás magában foglalja a rendszer képességét ama meggyőződés kialakítására és fenntartására, hogy a fennálló politikai intézmények a legmegfelelőbbek a társadalom számára.”⁴ Ebben az értelemben a demokrácia válsága nem lehet a 2010-es kormányváltás és az azt követő időszak velejárója. Ugyanakkor Ronald Dworkin szerint egy demokrácia akkor válik működésképtelenné, ha a különböző vagy ellentétes politikai oldalon állók képtelenek az egymással történő párbeszédre, mégpedig a mindenki által elfogadott (liberális) elvek kölcsönös elfogadottságának hiánya miatt.

*Tudományos segédmunkatárs, MTA TK Politikatudományi Intézet; doktoranduszhallgató, ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet Doktori Iskola.

¹ G. Fodor Gábor-Fürész Gábor-Giró-Szász András: Az ideológiák vége. A Nemzeti Együttműködés Rendszere. Századvég Alapítvány, 2010. május, 2-3. o., <http://www.szazadveg.hu/files/kutatas/5.pdf> (2013. július 3.)

² Méltányosság Politikaelemző Központ (2013): A magyar jobboldal természetrajza. Miért olyan a Fidesz, amilyen, és lehetne-e más? In Élet és Irodalom melléklet, 2013. május 17., 1. o.

³ Lipset, Seymour Martin: Homo politicus. Osiris Kiadó, Budapest, 1995., 80. o.

⁴ Halmai Gábor: Alkotmányjog – emberi jogok – globalizáció. Az alkotmányos eszmék migrációja. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013, 71. o.

Értelmezése szerint ez akkor áll fenn, amikor a demokrácia többségi felfogása figyelmen kívül hagyja bizonyos kisebbségek és további csoportok érdekeit, ami alapvető feltétele lenne a demokrácia partnerségen alapuló koncepciójának⁵. A második Orbán-kormányt leginkább ebből a szemszögből érik kritikák, ezek elemzése viszont nem tárgya ezen előtanulmányának.

A magyar közjogi rendszer átalakulása és az új hatalmi egyensúly megértése érdekében is a tudományosan elvárt megértő szándékkal közelítünk a témához, egyúttal feltételezve a magyar jobboldal azon szándékát, hogy szakítani kíván a hatalmi ágak hermetikus szétválasztásával liberális elvével, és azt kritika alá vonva a demokráciának egy többségibb, decizionistább és felelősségközpontúbb felfogását vallja. Ennek jegyében a korábbi gyakorlatokhoz és értelmezésekhez képest a hangsúly a hagyományközpontúságon és a szokáson van, egyúttal a döntésen alapuló gondolkodás és a szuverén megerősítésén.

Mindennek háttérében a good governance felfogásról (mint a hamarosan hivatkozott teoretikusok szerint a leváltandó gondolat) a good government felfogásra történő (elméleti) áttérés húzódik. G. Fodor Gábor és Stumpf István egy korábbi tanulmányukban kilenc pontban foglalták össze a rossz kormányzás anatómiáját: „A kormányzás tartalmi kérdései (valamint a kormányzáshoz tartozó szerkezeti és személyi kérdések) háttérbe szorulnak, és helyüket a hatalomgyakorlás feltételeinek megteremtése és megőrzése veszi át (...); a (párt)politikai logika korlátok közé szorítja a szakpolitikai koncepciók érvényesülését; a politikai konszenzus hiánya lerontja a kormányzati teljesítményt; a fiskális kényszer fogságban tartja a szakpolitikai racionalitást; az egydimenziós logika (a redukció uralma) nem megoldja, hanem fokozza a problémákat; a célok (a vízió) hiánya összefonódik az eszközök válságával; még a nemes elvek is – az eredeti szándékkal szemben – a kívánt eredménnyel ellentétes állapotokat hoznak létre; a struktúra radikális átalakítására vállalkozó kormányzati erőfeszítések kaotikus következményekhez vezetnek; és végső soron a kormányzati lépések magát az államot züllesztik le.”⁶

A 2010 előtti „rossz kormányzással” történő szakítás jegyében egy rendkívül fontos szemléleti sarokkő a sokszereplős modell helyett a hard government felfogás foganatosítása. Ennek jegyében a hatékonyság és szabadság tengelyén mozogva, a kormányzás egyértelműen a hatékonyság irányába mozdult el. Egy erős állami szerepvállalásra alapozott cselekvésorientált kormányzási gyakorlat érvényesül. A hard government nem törekszik az érdek-aggregációra, és mivel ezen felfogás szerint a civil tényezők és érdekcsoportok döntéshozatalba történő beemelése együtt jár a felelősség szétterítésével, az érdekek és szándékok hálójában a közérdek tényleges tartalmának feloldásával. A kormányzat érvényesítve e logikát, abszolutizálja saját közjófelfogását, egyúttal a kormányzást sem kizárólag problémaorientált tevékenységként értelmezi, hanem küzdelemként, az akarat eredőjeként⁷. G. Fodor Gábor a good government-paradigmát mint a demokratikus kormányzás programját értelmezi. Ennek részlemei és elméleti sarokkövei tetten érhetők a második Orbán-kormány tevékenységén. A „ki kormányozzon” kérdésre egyértelműen az állam a válasz, mint végső döntéshozó, amelynek feladata a közérdek érvényre juttatása – szemben a good governance államtalanító elképzeléseivel.⁸

A fentiek jegyében és az elmúlt három év tendenciáit tekintve megállapítható, hogy a Fidesz-KDNP pártszövetsége politika- és jogfelfogásával mindinkább a kormányozhatóság felé tolja a magyar politikai rendszert, egyúttal pedig a többségi rendszer felé. A politikai kérdések eldöntésének végső kompetenciája a kormányzat kezébe kerül. A kormányzó pártok gátat kívánnak szabni a politika eljogiasításának, továbbá a depolitizálódás folyamatának⁹ (Pócza 2012). Emellett bár a kormányzat jó vagy rossz volta a nép, a polgárok szempontjai által és azokra tekintettel formálódik, utóbbiak mégsem képesek vezetni egy ügyet, felismerni alkalmat és helyzetet,

⁵ Halmai: i. m. 75. o.

⁶ G. Fodor Gábor–Stumpf István: Neoweberi állam és jó kormányzás. In Nemzeti Érdek, 2008. ősz, 5-6. o.

⁷ Novák Zoltán: Az erőpolitika kormányzati karaktere. In HVG Online, 2011. március 9., http://hvg.hu/velemeny/20110309_novak_eropolitika (2013. július 3.)

⁸ G. Fodor Gábor: Kormányzás/tudás. Századvég Kiadó, Budapest, 2008, 81. o.

⁹ Pócza Kálmán: Alkotmányozás Magyarországon és az Egyesült Királyságban. Kommentár, 2012/5., 35-51. o.

döntéseket hozni. Erre csak a fejedelem a képes, a leader – a miniszterelnök. Tilo Schabert nyomán G. Fodor Gábor a következőképpen írja le ezt a helyzetet: „A politikai vezető, a leader a káoszból előálló rend fejedelme (prince of chaos). Mivel a rend és a káosz állandóan egymásba játszik, a kormányzóképeség feltétele, hogy a fejedelem a káoszból előálló rendet, chaosmost létrehozva teremtsen meg a kormányzás lehetőségét a kreativitás módusában. (...) A kaotikus kormányzat megszervezésének kulcsa a kiterjesztés és a láthatatlanság. A kiterjesztés azt jelenti, hogy bármi, ami a kormányzás folyamatával kapcsolatos és természetesen maga a kormányzás folyamata is, szemlélhető úgy, mint a hatalom potenciális forrása. Ez az autokrácia legfőbb és legfontosabb elve.

Ez a stratégia követeli meg, hogy a fejedelem a lehető legszélesebbre terjessze ki a politikai szféráját, és hogy mindent a hatalom terminusaiban értelmezzen: minden esemény, eszmény, személy, ügy és jelenség, amihez a fejedelem hozzáér, mintegy az érintésre válik politikaivá. A láthatatlanság elve azt követeli a fejedelemtől – és ez az egyik olyan elv, amelyik leginkább ellentmond a public administration és a policy management elveinek –, hogy a külvilág számára láthatatlan mechanizmusok révén irányítsa kormányát. Ennek a követelménynek a leghatékonyabban úgy tehet eleget, ha fenntartja az állandó konfúzió állapotát, szüntelenül kitéve »udvarát« az átalakítások és változtatások politikájának. Kreatívan kormányozni tehát végső soron azt jelenti: a kormányt konfúzióban, és így bizonytalanságban tartani. Az állandó bizonytalanságból keletkező időleges konfigurációk együttese az, amit Schabert szerint kormányzatnak nevezünk” (...) A kormányzati káosz kreativitást eredményez, a kreativitás kontrollálja a hatalmat, a fejedelem pedig uralja a hatalom káoszát azáltal, hogy autokráciát épít.”¹⁰

Ennek jegyében és a fentebb utalás szintjén említésre kerülő good government paradigmában (és a 2010 utáni kormányzat gyakorlatában) a demokrácia nem mint önérték, hanem mint instrumentum értelmeződik, azaz a demokrácia értékét az adja, hogy biztosítja azokat a feltételeket, amelyek között az egyén értelmezése szerint mindenki számára megélhető a jó és ésszerű élet. Ennek biztosítását valamilyen aktornak kell magára vállalnia¹¹. Ez lenne az állam, élén a fejedellemmel.

II. Posztszuverén alkotmányozás helyett rendszerváltó alkotmányozás

A magyar jobboldal egyik referenciapontjává, egyúttal a történelem és az ideológia befejezetlenségének metaforájává a rendszerváltás vált. A posztkommunizmus mint leíró fogalom vált a jobboldali politikafelfogás viszonyítási pontjává, amelynek értelmében „a rendszerváltásnak nincs vége, pedig sokan úgy vélték, hogy ez kizárólag jogtechnikai kérdés, amely a jogállami intézményrendszer és intézményi garanciák kiépülésével le is zárható”¹². Láncki András így folytatja: „Elfelejtették, hogy a politika koncentrált emberi természet, nagyon is része az, hogy kinek milyenek a szándékai, a céljai, a féltételei és a vonzódásai, miféle rutinok és megszokások mozgatják”¹³. A posztkommunizmus lehet politikaalakítási gyakorlat, úgymint folyamatos válságmenedzselésként, illetve technokrata menedzserizmusként felfogott közpolitika-alakítás – olyan hívószavakkal, mint modernizáció, reform, haladás és igazságosság, azaz a „progresszív történelefilozófiára” jellemző „magabiztosság” víziójával. A fogalom emellett egy erkölcsi kategória is, amely a kádárizmusból eredeztethető erkölcsi relativizmusnak feleltethető meg.¹⁴

A regnáló miniszterelnök fő célként jelölte meg a posztkommunizmus végérvényes meghaladását, mégpedig egy centrális erőter révén. Ennek a meghaladás-projektnek a története a Nemzeti Együttműködés Rendszere, amelynek háttere a következő: „Az elmúlt nyolc, de különösen az elmúlt négy év szikár valósága azonban a posztkommunista hatalomgyakorlás valamennyi

¹⁰ G. Fodor: i.m. 51-53. o.

¹¹ Vári György: „A hatalom alapkérdése az erő” – interjú Láncki András politikafilozófussal. In Magyar Narancs, 2012. március 22. <http://magyarnarancs.hu/belpol/a-hatalom-alapkerdese-az-ero-79268> (2013. július 3.)

¹² Vári: i.m.

¹³ Vári: i.m.

¹⁴ Vári: i.m.

minisztériumát varázstalanította. Egyfelől a gazdaságpolitikai fordulatot hirdető, a társadalmi struktúrák és az emberi természet megváltoztatását célzó elvont ideológiák elpárologtak, hogy a maga nyers mivoltában váljon láthatóvá a posztkommunista hatalomgyakorlás természete (erről szól alapvetően Gyurcsány Ferenc kormányzása a hírhedt öszödi beszéd után).¹⁵

A Nemzeti Együttműködés Rendszerének teoretikusai szerint a 2010-es választás egyben a posztkommunizmus utáni társadalmi fejlődés dinamikájának kifulladásának a jele, „egy kudarcot vallott társadalmi utópia” választási és történelmi veresége. Az idézett, megalapozó dokumentum értelmében a mai ellenzék 2010-es veresége az absztrakt, valóság- és természetidegen politika kifulladásának a jele, amelyet majd az együttműködés kultúrája követ. Az új rendszer vállaltan ideológiaellenes, hite szerint egy új koordinátarendszer. Az ideológiák korát a pragmatikus kormányzás időszaka, „a Rendszerváltások Rendszerét (ahol a mindennapok kérdései alárendelődnek a hatalomtechnikát elmaszkírozó történetfilozófiának) a Nemzeti Együttműködés Rendszere (ahol az absztrakt ideológiákat a mindennapok életét megkönnyítő pragmatikus kérdések érvénytelenítik) váltja fel.”¹⁶ Mindez 2010-et megelőzően egy legitimációs problémákkal küzdő kormányzat miatt még inkább erősítette a második Orbán-kormányval szembeni várakozást. A 2010-es kormányváltás előtti kormányzati teljesítményre ugyanis joggal tekinthetünk úgy, mint amely legitimációs problémákkal járt, s amely 2010 tavaszára minimalizálta a kormányzattal való mindenféle társadalmi együttműködés esélyét. Boda Zsolt szerint „joggal azonosíthatjuk problémaként, ha egy állam tartósan nem képes magas szintű kormányzási képességet felmutatni. Ez legitimációs problémákat okozhat, ami pedig a körköröségi probléma miatt tovább ronthatja a kormányzás teljesítményét.”¹⁷

A kormányzati felfogás összefogásra és hatékony kormányzásra kiemelt hangsúlyt fektető szándék tehát indokoltnak tűnt az utóbbi évtizedek válságkormányzásai és polarizált politikai kultúráját illetően. A szerzők helyzetanalízise így akár érvényesnek is bizonyulhatna, hiszen megállapításaikkal nem állnak egyedül. A rendszerváltás utáni politikai kultúrát például Dénes Iván Zoltán a következőképpen írja le: „A diabolizált ellenségképeken és az üdvtörténelmi önképen alapuló séma miatt viszont az értelmezés csak azok számára elfogadható, akik el akarják azt hinni. Azok számára, akik eleve táborba tartoznak, vagy ha mégsem, a séma és a történet összekapcsolja őket egymással.”¹⁸ Ebben a baloldal a következő „pozíciót” jelölte ki maga számára: „Feltartóztatók (civilizátorok, reformálók, európaizálók) – visszahúzó (demagóg, populisták, fasiszták) – ez a baloldal hisztérikus ön- és ellenségképe. Következménye a levezénylendő felzárkóztatás elhivatottsága, kizárólagossága, alternatíva nélkülisége, egyedül üdvözítő volta. A felzárkóztatás közéleti nyelve, diskurzusa pedig az európai mintakövetés.”¹⁹ Az értékelés szándéka nélkül, de az analízis teljessége végett a jobboldal természetére vonatkozó leírást is szükséges idézni. Az eszmetörténész szerint a „kortárs” magyar jobboldalt a 2000-es években leginkább a nemzeti öncélúság diskurzusa jellemzi, amelyben a közösség ügye maga alá gyűri a szabadság ügyét. Dénes Iván Zoltán szerint „a jobboldali és szélsőjobboldali közbeszéd ugyanis nemzeti öncélúság nyelven folyik, amely az akarat meghatározó szerepén alapul, az igazságtalan viszonyok elkerülhetetlen megváltoztatására irányul, és nemzeti alapú állami újraelosztást, új rendszerváltást, ezért erkölcsi megújulást követel.”²⁰

A második Orbán-kormány közjogi politikája egyúttal a posztkommunizmus végső visszatorzítási szándékának tükrö is. Ezen küzdelem értelmezése szerint az 1989-ben megújított alkotmány nem lehet egy tovább élő múlttal szakítani kívánó ország alapküldetése. Timothy Garton Ash kifejezésével élve, a „refolúció” folyamata (alulról jövő forradalmi kezdeményezés, felülről végrehajtott reformok) bár megőrizte a korábbi alkotmány testét, a jogok katalógusát

¹⁵ G. Fodor – Fűrész – Giró – Szász: i.m. 2. o.

¹⁶ G. Fodor – Fűrész – Giró – Szász: i.m. 5. o.

¹⁷ Boda Zsolt: Legitimációs problémák Magyarországon. A hiteles politika és a kormányzati teljesítmény összefüggéséről. In Boda Zsolt-Körösi András (szerk.): Van-e irány? Trendek a magyar politikában, MTA PTI-Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2013, 264. o.

¹⁸ Dénes Iván Zoltán: Szabadság-közösség. Programok és értelmezések. Argumentum Kiadó, Budapest, 2008, 287. o.

¹⁹ Dénes: i.m. 295. o.

²⁰ Dénes: i.m. 287. o.

illetően támaszkodott a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányára, részben az Emberi Jogok európai egyezményére, továbbá az Alkotmánybíróság jogkörét illetően a német mintát követte. A magyar történelmi hagyományokat viszont negligálta. Lengyelországhoz hasonlóan Magyarországon is a kezdeti alkotmányozást a normál törvényhozó végezte, viszont még a demokratikus választások előtti illegitim testület, amely az új demokratikus erők és az állampárt közötti tárgyalásokon kialakított szöveget fogadta el. Arató András ezt nevezi posztszuverén alkotmányozásnak, Michel Rosenfeld pedig a tárgyalásos átalakulás modelljének tekinti²¹.

Az 1989-es alkotmány nem jogállami körülmények között született, a jogállami átrendeződés mellett a régi és új elit közös dokumentuma is, amelyet így a „legkisebb közös többszörös” tartalmi konszenzusa jellemez, és mely így formális alkotmányosságot eredményezett. Az alkotmány értéksemleges lett, amely értelmezés másik oldala szerint így üres és igazság-deficitekkel terhes. Ennek kapcsán érdemes hosszabban idézni Horkay Hörcher Ferencet: „Gondolatmenetünk szempontjából elegendő annak megállapítása, hogy amikor – nemcsak az alkotmány őreinek, hanem a politika résztvevőinek döntése alapján is – a rendszerváltás a szigorú jogfolytonosság talaján maradt, akkor eleve lemondott az emberekben meglévő igazságérzet, igazságosságigény kielégítésére való törekvésről. Ennek eredményeképp viszont a politikai közösség egy részében erős fenntartások fogalmazódtak meg a rendszerváltás értékét illetően, míg egy másik részében olyan benyomások támadtak, hogy a rendszerváltás tőlük nem követeli meg hatalmi pozícióik feladását, vagy akár csak kisebb kényelmetlenségeket sem. Ráadásul ez utóbbi csoport érdeke egybesimult a hatalomban részesülő új és régebbi politikai elitével. A politikai közösség többi része viszont elszigetelődött a politika világtól, mivel annak törekvéseiben nem ismerte fel saját törekvései tényleges képviselőit. A jogszerűségnek az igazságosság igényeivel szembeni elsőbbsége szükségszerűen idegenítette el a rendszerváltástól, tágabb értelemben a politika világtól a közösség nagy tömegeit.”²² A 2010 utáni alkotmányozás ezt a tartalmi igazságosság-deficitet igyekezett orvosolni, újratemtve egy elmulasztott történelmi pillanatot azt illetően, hogy a politikai rendszer és politikai közösség összehangolódjon. A felhatalmazás adatként értelmezése elegendő érvek bizonyult az alkotmányozók számára, hogy a rendszerváltás politikai-filozófiai értelemben elmaradt megalapozását elvégezze, a politikai közösség megteremtésének prepolitikai feladata kivitelezésre kerüljön. Az alkotmányozó olyan alapvető értékek megfogalmazására törekedett, amely bázisát képezhetik az alkotmányosságnak.

Ezt a szerepet különösen a Nemzeti hitvallás tölti be, amely mint egy értékatalógus történetileg igyekszik megalapozni az egész politikai közösség alapját. Horkay Hörcher Ferenc már idézett tanulmányában az értékhiányos rendszerváltást az értéksemleges alkotmányból is eredezteti. Kilenc évvel később megjelent tanulmányában továbbra is amellet foglalt állást, hogy politikai filozófiai szempontból a zsarnoki alkotmány és a demokratikus álláspont összeegyeztethetetlen, így pedig elengedhetetlen, hogy egy újonnan létrejött, alapított demokrácia elhatárolja magát a diktatórikus múlttól²³. Horkay Hörcher reagál a Nemzeti hitvallás semlegességére vonatkozó kérdésre is. Véleménye szerint az alkotmány semlegességének taglalásakor nem lehet kiindulni a liberalizmus egy olyan meta-politikai elméletté vált felfogásából, amely a liberalizmust kiemeli a politikai viták tárgyából és sűrűjéből, hogy azokat a politikai szférát meghatározó általános elvként pozicionálja. Ennek következménye ugyanis az, hogy a liberalizmus által megkövetelt semlegesség elve már eleve nem teljesül, mely különösen abban az esetben válik nyilvánvalóvá, ha egy államtól várjuk el, hogy a semlegesség elve mentén kötelezze el magát. Ahogyan a szerző fogalmaz: „Ezért be kell látnunk: a semlegesség elv egy tényleges demokratikus alkotmány esetében nem tartható. Minden egyes politikai közösség rendelkezik hagyományos vagy pragmatikusan megfogalmazott értékekkel és egy Alaptörvény megalkotásának egyik tényleges célja épp ezek kinyilvánítása. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egy alkotmánynak egyetlen politikai irányvonal mellett kellene

²¹ Halmai: i.m. 79. o.

²² Horkay Hörcher Ferenc: Az értékhiányos rendszerváltás. Jogelméleti és politikafilozófiai megfontolások. In *Fundamentum*, 2003/1. szám, 64. o.

²³ Horkay Hörcher Ferenc: A Nemzeti hitvallásról. In Jakab András – Körösi András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. MTA PTI-Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2012, 287–309. o.

elköteleznie magát. Épp ellenkezőleg, valószínűleg az a szerencsés, ha nyitott marad, s ideális esetben magába ölel olyan értékeket, mely szignifikáns módon meghatározza az adott politikai közösség gondolkodását – még akkor is, ha ezek az értékek adott esetben nem is mutatnak egy irányba. Ám e sokszínűség nem követelheti meg azt, hogy az adott politikai közösség lemondjon történetileg kialakult, ma is vállalható politikai arcéléről.”²⁴

A történelmi hagyományokra történő támaszkodás ezen tanulmány számára leginkább az egyén és közösség relációjában érdekes. A korábbi alkotmány – a már említett mintái alapján – a modern alkotmányosság biztosítékainak megfelelően az egyéni jogok védelmére fókuszált, és kevésbé mutatott fel tartalmakat arra vonatkozólag, hogy az egyéni identitás beágyazódna egy adott közösségbe. Az Alaptörvényt ezen szempontból olvasva egyértelművé válik, hogy az egyéni szabadság közvetlen feltételének tekinti a közösség szabadságát, egyúttal pedig a politikai gondolkodás honi történetére alapozva teszi ezt. Horkay Hörcher ezt eleve a nyugati politikai elmélet szükségszerű fejlődési fázisának tekinti. A közösségelvű, a polgári-humanista és a(z) (új-polgári) republikánus gondolkodásmód ennek jegyében a liberális demokrácia kisebb vagy nagyobb korrekcióját javasolják, amelyet egyrészt a populista hiperaktivizmus, másrészt a politikai érdektelenség nyugati tapasztalata motivált. Horkay Hörcher ez utóbbiakban látja azokat a jelenségeket, amelyek a legitim politikai intézmények helyes működését és demokratikusan választott ágensek cselekvési szabadságát veszélyeztetik a nyugati alkotmányos rendszerekben²⁵. Ennek alapján a Nemzeti hitvallás tartalmában a patrióta szál is megjelenik, kérdés, hogy tekinthetjük-e a habermasi értelemben vett alkotmányos patriotizmus megjelenítésének. Utóbbi kifejezés értelmében az adott ország polgárai nem csupán alapelveinek elvont tartalmát, hanem saját nemzeti történelmük kontextusából adódó konkrét jelentését is magukénak tekintik²⁶. Tény, hogy a Nemzeti hitvallás partikuláris történelmi utalásokat éppúgy tartalmaz, mint egyetemes értéktételezéseket, továbbá „egyéni szabadság és közösségi elköteleződés a Hitvallás logikája szerint antropológiai létadottság. Az emberi természet közösségelvű leírásából és a személy fogalmából vezeti le a szöveg a hűség, a hit és a szeretet értékeit – ezek mind kapcsolódnak a keresztény tanításhoz, de egyik sem mond ellent a felvilágosult, szekularizált moralitásnak. Figyelmet fordít a társas erényekre és azon közösségi célokra, amelyeket az állam is támogat, valamint a politika olyan inherens értékeire, mint amilyen a biztonság, a rend, az igazságosság és (polgári) szabadság.”²⁷ Ennek alapján a Nemzeti hitvallásra (és az Alaptörvényre) tehát lehet úgyis tekinteni, mint amely kiszámíthatóvá és biztonságossá teszi az emberi természetből és szeszélyességéből fakadó esetlegességeket.²⁸

III. Alapjogi fundamentalizmus után

A fentiekből is kitűnik, hogy a politikai bölcsességet és politikai cselekvés törvényeit, és az ehhez szükséges erő megszervezése a második Orbán-kormány jogfelfogását sem hagyta érintetlenül. Ennek markáns eleme az alapjogi fundamentalizmus kritikája. Utóbbi kiindulópontja, „hogy a demokratikus döntéshozatal ugyan gyakran tiszteletben tartja az alapjogokat, az eljárás demokratizmusa és az alapjogok tisztelete, illetve védelme közötti viszony azonban csupán kontingens.”²⁹ Az alapjogi fundamentalisták számára a legnagyobb veszélyt a többség zsarnoksága jelenti, ennek kiküszöbölése végett nézetrendszerükben az alapjogoknak normatív elsőbbségük van az eljárás méltányosságával szemben. A jogok normatív ereje tehát nem a demokratikus döntéshozatalból származik. A 2010 utáni kormányzat viszont szakítani kíván a jogi

²⁴ Horkay Hörcher 2012: i.m. 295-296. o.

²⁵ Horkay Hörcher 2012: i.m. 301. o.

²⁶ Halmi: i.m. 87. o.

²⁷ Horkay Hörcher 2012: i.m. 308. o.

²⁸ Lánzi András: Jog és politika határán. In Kommentár, 2010/6. szám, 3-10. o.

²⁹ Györfi Tamás: A többségi döntés tartalmi korlátai és az alkotmánybíró. In: Jakab András – Körösi András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon és máshol. MTA PTI-Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2012, 34. o.

konstitucionalizmussal, azaz azzal a jogi módszerrel, amely az alkotmányos alapjogokká vált korábbi természetes jogokra koncentrált, és különösen az ezeket megalapozó alkotmánybírói döntésekre. Ennek megfelelően pedig eltérően konstruálják meg a demokratikus közösségi döntések és az alapjogok egymáshoz fűződő viszonyát.

A második Orbán-kormányt jogi helyett politikai konstitucionalizmus jellemzi, azaz jogfelfogása abból indul, hogy a politikai közösség tagjai körében „ésszerű véleménykülönbségek” állnak fenn a demokrácia kimeneti oldalát illetően. Éppen ezért tévképzet lenne ezen feltételezett konszenzusra hivatkozva az emberi jogokra alapozni a politikai közösség fundamentumát. A politikai konstitucionalizmus hívei szerint az „ésszerű véleménykülönbségek” megoldására a demokratikus úton felhatalmazott törvényhozások alkalmasabbak, egyúttal nagyobb legitimitással is bírnak³⁰. Ezen felfogás lényege szerint „az alkotmány lényegét nem azok a korlátok adják, amelyeket az emberi jogok katalógusa révén a politikai döntéshozókra kényszerít az alkotmány.

Hanem maga a demokratikus politikai döntéshozatali mechanizmus és annak szabályai, amely a demokratikusan választott politikusok kezében tartja a végső döntési kompetenciákat,³¹. A politikai konstitucionalizmus hívei szerint az eleve politikai kérdéseket a politikusoknak kell eldönteniük, mégpedig egyszerű többségi elv alkalmazásával, ebből következően pedig szembehelyezkednek a politikai kérdések eljogiasításával, a terjedő bírói felülvizsgálat „intézményével”. A politikai konstitucionalizmus támogatói a parlamenti szuverenitás elvét valósítják meg, és kritikával illetik a bírói felülvizsgálat intézményét. Ha az Alkotmánybíróság jogkörének szűkítését vesszük alapul, úgy az elmúlt évek változásai a politikai konstitucionalizmus felé tett elmozdulásban és a többségi demokrácia értelmezési keretében ragadható meg. Az Orbán-kormány tevékenysége során szembe helyezkedik a politikai kérdések eljogiasításával, és azok repolitizálása mellett foglal állást, egyúttal elutasítja az inkluzivitás növelését a döntéshozatali folyamatok során – egyúttal így a hatalmon kívül lévők érdekeinek becsatornázását.

Mindez átvezet az akarat és a jog viszonyára. Az Orbán-kormány jogfelfogása mögött a pozitívizmus kritikája is rejlik. Előbbi számára a jog csak megszületettségében létezik, és így redukcionista szemléletével annak dinamikáját nem érzékeli. A jogi pozitívizmus a jogot nem vizsgálja a „létezővel mint befogadó-alkalmazó-értelmező közeggel való ontológiai és komplex” kapcsolatrendszerében³², a jog absztrakt kategória marad, figyelmen kívül hagyván azt, hogy a jog érvényessége és érvényesülése függ a jog társadalmi környezetétől. A jog viszont nem in abstracto születik meg, hanem valami eleve is létezőbe ágyazódik be, a jog is követi a társadalom belső folyamatait.

Ennek alapján beszélni lehet egy, a társadalomban lévő objektív erkölcsi-morális rendről. Mindez Rudolf von Jhering mentén Pokol Bélát idézve a következőképpen „szimulálható”: „Az egyes ember születése után csak szocializálja az objektív erkölcsi rendet, és ez belső morális érzékként, lelkiismereti irányítúként hat cselekedeteire és gondolataira, ám a kutatót nem csaphatja be az egyes ember szubjektív meggyőződése, hogy ő csak lelkiismerete alapján cselekszik. Szublimáltan, megnemesítve a társadalom létezésének szükségleteit, de az erkölcs és a morál lelkiismereti parancsai csak olyan magatartási mintákat és érték követeléseket állítanak fel az egyes ember felé, melyek valamilyen közvetítéssel a társadalom adott korszakban és feltételek közötti fennállásához nélkülözhetetlenek.”³³. A Nemzeti Együttműködés Rendszerének leszámolása a haladás történelemfilozófiájával értelemszerűen magával hozza azt, hogy a jog és az erkölcs vonatkozásában a rögzítettség talajára alapozzon. Mándi Tibort idézve „a konzervatív gondolkodás (...) a politikai tudás gyakorlati, tapasztalati, sokszor hallgatólagos jellegét hangsúlyozza, mely tudás hagyományokban, szokásokban, az idő próbáját kiállt társadalmi intézményekben ölt testet, és

³⁰ Pócza Kálmán: Alkotmányozás Magyarországon és az Egyesült Királyságban. Kommentár, 2012/5., 39-40. o.

³¹ Pócza: i.m. 40. o.

³² Techet Péter: Az alkotmányozó akarat. In: Jakab András – Körösenyi András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon és máshol. MTA PTI-Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2012, 67. o.

³³ Pokol Béla: Moráleméleti vizsgálódások. A közmorál elméleti eltűnésének kritikája. Kairosz Kiadó, Budapest, 2010, 11-12. o.

amelynek feltárásában az egyéni értelem csak korlátozott mértékben lehet segítségünkre.”³⁴

Természetesen a két végpont között számos elméleti átmenet, de az egyik legjelentősebb és kritikára okot adó liberális „álláspont” John Rawls kiindulópontja, amely negligál mindenféle társadalmi-történeti adottságot, sőt „feltételezi, hogy a racionális individuum képes megfelelő döntést hozni a mindenki számára kívánatos társadalom megalkotásáról, s ebbe beleértődik, hogy ez minden individuum jellemzője.”³⁵ Korábban, az alkotmányozás értelmezésekor már láthattuk, hogy az Orbán-kormány politikafelfogása mögött az egyén és a közösség vonatkozásában ennek egy kritikai olvasata emelkedik alaptörvényi és egyéb rendelkezési szintre.

A kormányzat döntéshozatali mechanizmusa és többségi elvhez történő ragaszkodása tetten érhető azon szemléleten, amelyet Techet Péter a következőképpen fogalmaz meg: „A döntéshozó tekintélye adja meg a döntés legitimitációját, és a mögöttes kényszer lehetősége – a hatalom – biztosítja hatékonyságát. Nem elvont etikai normák igazolnak – elvégre ki jogosult ezek felállítására és megtalálására? –, hanem a gyakorlat sikere. Egy alkotmányozást az alkotmányozó (jogon kívüli) akarat sikere, egy jogi döntést az érvényesülés és az elfogadottság sikere. Amint Christian Waldhoff megállapítja: bármily fájó, egy állam belső jogi-politikai folyamata, alkotmányozása esetén nem állapíthatóak meg természetjogi, emberi jogi vagy nemzetközi jogi korlátok.”³⁶

IV. Összegzés

Az Orbán-kormány alkotmányozó munkájának legitimitását nem csak az akarat ereje határozza meg, hanem az érvényesség, mint egy elfogadott joghoz kapcsolódó jellemző. E sorok írásakor ezt illetően a posztkommunizmus általa diagnosztizált problémáival szándékai szerint szakítani kívánó Orbán-kormány saját támogatottsága és az ellenzék elismerés nélkülsége tükrében még bír az erő felhatalmazásával. A Fidesz a kormányzás stabilitását és hatékonyságát szem előtt tartó politikafelfogása, „túlságos demokráciahite” érvényesítése érdekében viszont lemondott a liberális értékekről, továbbá személyiségközpontúságával és decizionizmusával egy olyan legitimitás irányába mozdult el, amely kevésbé az absztrakt normákra és azok jegyében létrehozott, személytelen intézményekre támaszkodik.

A Nemzeti Együttműködés Rendszerének kulcsfogalma a „politikai”. Jelen tanulmány éppen ezért egy további, immáron részletekbe nyúló demokráciaelméleti és politikai filozófiai vizsgálat elkészítését teszi szükségessé. Az elmúlt évtizedek depolitizáló politikafelfogása után a tartalmában és felfogásában eklektikusnak mutakozó orbáni politika mögött ugyanis repolitizálási szándékok azonosíthatóak. Ezek részletes kifejtése, illetve a politika helyére lépett politikai filozófia tartalmának bemutatása egy további tanulmány a feladata.

---

³⁴ Mándi Tibor: Ideológia és hagyomány. A politikai tudás problémája az angolszász konzervatív és neokonzervatív politikai gondolkodásban. Századvég Kiadó, Budapest, 2012, 35. o.

³⁵ Karácsony András – Pokol Béla: Paradigmák erőterében. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2011, 65. o.

³⁶ Techet: i.m. 62. o.

Hivatkozott irodalom

- Boda Zsolt: Legitimációs problémák Magyarországon. A hiteles politika és a kormányzati teljesítmény összefüggéséről. In Boda Zsolt-Körösi András (szerk.): Van-e irány? Trendek a magyar politikában, MTA PTI-Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2013, 263-283. o.
- Dénes Iván Zoltán: Szabadság-közösség. Programok és értelmezések. Argumentum Kiadó, Budapest, 2008
- Halmai Gábor: Alkotmányjog – emberi jogok – globalizáció. Az alkotmányos eszmék migrációja. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013
- Horkay Hörcher Ferenc: Az értékhiányos rendszerváltás. Jogelméleti és politikafilozófiai megfontolások. In Fundamentum, 2003/1. szám, 62-72. o.
- Horkay Hörcher Ferenc: A Nemzeti hitvallásról. In Jakab András-Körösi András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon és máshol. MTA PTI-Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2012, 287-309. o.
- G. Fodor Gábor: Kormányzás/tudás. Századvég Kiadó, Budapest, 2008
- G. Fodor Gábor–Stumpf István: Neoweberi állam és jó kormányzás. In Nemzeti Érdek, 2008. ősz, 5-26. o.
- G. Fodor Gábor–Fűrész Gábor–Giró-Szász András: Az ideológiák vége. A Nemzeti Együttműködés Rendszere. Századvég Alapítvány, 2010. május, <http://www.szazadveg.hu/files/kutatas/5.pdf> (2013. július 3.)
- Györfi Tamás: A többségi döntés tartalmi korlátai és az alkotmánybíróság. In: Jakab András-Körösi András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon és máshol. MTA PTI-Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2012, 33-57. o.
- Karácsony András–Pokol Béla: Paradigmák erőterében. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2011
- Lánczi András: Konzervatív kiáltvány. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 2002
- Lánczi András: Jog és politika határán. In Kommentár, 2010/6. szám, 3-10. o.
- Lipset, Seymour Martin: Homo politicus. Osiris Kiadó, Budapest, 1995
- Mándi Tibor: Ideológia és hagyomány. A politikai tudás problémája az angolszász konzervatív és neokonzervatív politikai gondolkodásban. Századvég Kiadó, Budapest, 2012
- Méltányosság Politikaelemző Központ (2013): A magyar jobboldal természetrajza. Miért olyan a Fidesz, amilyen, és lehetne-e más? In Élet és Irodalom melléklet, 2013. május 17., 1-8. o.
- Novák Zoltán: Az erőpolitika kormányzati karaktere. In HVG Online, 2011. március 9., http://hvg.hu/velemeney/20110309_novak_eropolitika (2013. július 3.)
- Pócza Kálmán: Alkotmányozás Magyarországon és az Egyesült Királyságban. Kommentár, 2012/5., 35-51. o.
- Pokol Béla: Moráleméleti vizsgálódások. A közmorál elméleti eltüntetésének kritikája. Kairosz Kiadó, Budapest, 2010
- Techet Péter: Az alkotmányozó akarat. In: Jakab András-Körösi András (szerk.): Alkotmányozás Magyarországon és máshol. MTA PTI-Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2012, 58-74. o.
- Vári György: „A hatalom alapkérdése az erő” – interjú Lánczi András politikafilozófussal. In Magyar Narancs, 2012. március 22. <http://magyarnarancs.hu/belpol/a-hatalom-alapkerdesez-az-ero-79268> (2013. július 3.)

Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében?

A környezethez való jogot, az egészséges környezet megőrzésének és fenntartásának feladatát számos ország alkotmányi szinten deklarálja. Mégis, a környezethez való jogra az alkotmányjoggal foglalkozó kutatók méltánytalanul kevés figyelmet fordítanak. Ennek elsődleges magyarázata az, hogy a környezethez való jog „más” mint a többi alapjog, sok fontos jellemvonásában (a jog alanya, tárgya, érvényesítésének lehetőségei stb. tekintetében) különbözik a klasszikus emberi és alapvető jogoktól.

Jelen tanulmány keretei között azt vizsgáljuk, hogy van-e elvi lehetőség a környezet alapjogi jellegének változására, módosulhat-e a dogmatika szemlélete ezzel kapcsolatban, illetve, hogy a 2012-ben hatályba lépett Alaptörvény milyen változásokat hoz, illetve hozhat a környezetvédelem területén. Hipotézisünk, hogy van lehetőség a környezethez való jog alapjogi jellegének erősödésére, ezt azonban nem egy jogszabály vagy akár az alkotmány normatív ereje, hanem a társadalmi szemléletváltás eredményezheti. Ennek igazolására áttekintjük az alapjogok fejlődésének irányát, a környezethez való jog és a környezetvédelem alkotmányossági vetületeit, végül pedig az Alaptörvény környezetvédelemmel kapcsolatos szabályait elemezzük.

1. Alapjogi fejlődés és társadalom

Divatosak jelenleg azok a nézetek, amelyek a demokratikus jogállam, az alapjogok vagy az emberi jogok fejlődését mint egyirányú utcát szemlélik.¹ Ez a nézet azonban nem vet számot azzal a történelmi tapasztalattal, hogy az alapjogok fejlődése nem lineáris, egyes korokban más és más prioritások kerültek előtérbe, amelyek hatására más alapjogok váltak hangsúlyossá, és a fejlődés során az alapjogok jellege is megváltozott.

Az alapjogok fejlődésében fontos szerepet játszott két a 18. század végén elfogadott politikai dokumentum, Amerikában a Függetlenségi Nyilatkozat, Franciaországban pedig az Ember és Polgár Jogairól szóló Nyilatkozat (a továbbiakban: Deklaráció). A két dokumentum, bár eltérő politikai közegben, más világnézeti alapon született, központi mondanivalóját tekintve van egy lényeges egyezés: az egyéni jogok nem az államtól származnak, az egyénnek vannak olyan jogosultságai, amelyet tőle az állam sem vonhat el. A Függetlenségi Nyilatkozat szövegezésében: „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert Teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre. Ezeknek a jogoknak a biztosítására az Emberek Kormányzatokat létesítenek, amelyeknek törvényes hatalma a kormányzottak beleegyezésén nyugszik”.² A Nyilatkozat rögzíti tehát, hogy az emberek jogai veleszületettek, elidegeníthetetlenek. A kormányzat célja e jogok védelme, hatalmának alapja pedig a kormányzottak egyetértése, azaz maga a nép. Hasonló tartalmat hordoz a francia Deklaráció is, amely rögzíti, hogy „minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad”.

A Függetlenségi Nyilatkozat és a Deklaráció nem csupán politikai akaratot kinyilvánító dokumentumok voltak, hanem az akkori társadalmak szabadságvágyát tükrözték. Ebből pedig egyenes út vezetett a személyes és politikai szabadságjogok (az ún. első generációs jogok) elismeréséhez és alkotmányi szintű deklarációjához). E jogok tipikusan az állami be nem avatkozást

* PhD., egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék.

* PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék.

¹ Fórum, Somody Bernadett, *Fundamentum* 2011/1. 48.o.; az 1718/B/2010. AB határozathoz Kiss László által írt különvélemény; Chronowski Nóra – Drinóczi Tímea – Zeller Judit: Túl az alkotmányon... *Közjogi Szemle*, 2010/4.

² Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata (Fordította: Vecseklőy József). Rózsavölgyi és Társa Budapest. <http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.htm>; Internetről letöltve: 2013. november 30.

követelik meg; az állammal szemben az az elvárás, hogy ne hozzon olyan jogszabályt, ne alkalmazzon olyan egyedi intézkedést, ami sértené az egyén életét, tulajdonát, szabadságát stb.

Az alapjogi fejlődés azonban nem volt egyenes vonalú. Már a 19. század végén megfogalmazódtak szociális igények az állammal szemben, amelyek az első világháborút követően felerősödtek. A kilátástalan gazdasági és szociális helyzet (munkanélküliség, szociális ellátórendszer fejletlensége, kórházak, egészségügyi ellátórendszerek, iskolák hiánya) új igényeket ébresztett a társadalomban, amelynek következtében megjelentek az ún. második generációs jogok, a gazdasági, szociális és kulturális jogok. Jellegüket tekintve ezek teljesen különböznek az első generációsoktól. Aktív állami beavatkozást igényelnek, esetükben nem elegendő az alkotmányi deklaráció, szükséges az is, hogy az állam tevőlegesen működjön közre az érvényesülésben (építsen iskolát, kórházat, teremtsen munkahelyeket, biztosítson szociális ellátásokat stb.). Ezen alapjogok filozófiai jellege is eltérő; a természetjogi megközelítést ebben a körben a pozitívista megalapozás váltotta fel.

Ahogy a 18. század végén a személyes és politikai szabadságjogok kiteljesedése az egyének szabadságvágyának volt a következménye, úgy a 20. század első felében is egy társadalmi jelenség, a polgárok biztonságvágya hívta életre a gazdasági, szociális, kulturális jogokat. A második generációs jogok megjelenése nem jelentette az első generációs jogok eltűnését. Súlyponti eltolódást viszont jelentett, a társadalmi változás új alapjogokat hívott életre a korábbiak mellé.

2. A környezethez való jog megjelenése

A többi alapjoghoz hasonlóan a környezethez való jog megjelenése és erősödése is társadalmi változásokkal függ össze.³ A környezetvédelmi jogszabályoknak számos előzménye megtalálható, amelyek csak alátámasztják azt a tényt, hogy az ember, mióta csak a Földön él, egyre határozottabb befolyást gyakorol környezetére, és a különböző korokban mindig is indokolt volt a káros környezeti hatások elleni fellépés.⁴ A XX. század közepétől egyre erőteljesebb jelei mutatkoztak a környezeti ártalmak sokasodásának, mint például a hírhedt londoni szmog 1952-ben, amelynek hatására pár nap alatt négyezer ember halt meg az egyre sűrűbb füstköd miatt. Hasonlóan súlyos károkat okoztak a tankhajó-balesetek miatt bekövetkezett olajszennyezések,⁵ amelyekre már a

³ Shelton, Dinah: *Human Rights, Environmental Rights and the Right to Environment*. Stanford Journal of International Law. Vol. 28. 1991-1992. 106.p.

⁴ Bándi Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011, 13. p.

⁵ **A legjelentősebb olajszennyezések:** 1967. március 18. Egyesült Királyság – a Torrey Canyon Cornwall partjainál zátonyra futott, ahol 80.000 tonna nyersolaj ömlött a vízbe; 1970. március 20. Svédország – legalább 438.000 hordó olaj ömlött a tengerbe az Othelloból egy ütközés során a Tralhavet-öbölben; 1971. A Wafra nevű tankerből Dél-Afrika, Agulhas-fok közelében 40.000 tonna olaj ömlött ki; 1972. december 19. Omán – a brazil Horta Barbosa tankerrel történt ütközés nyomán a dél-koreai olajszállító Sea Star 840.000 hordó nyersolajjal szennyezte az Ománi-öbölt; 1976. december 15. USA – az Argo Merchant Nantucketnél zátonyra futott és 183.000 hordó olaj ömlött a tengerbe, ami miatt egy 160 km hosszú és 97 km széles olajfolt jött létre; 1977. február 25. a libériai illetőségű Hawaiian Patriot a Csendes óceán északi részén kigyulladt, ami 723.000 hordó olaj tengerbe ömlését okozta; 1978. március 16. Franciaország – Körülbelül 1,6 millió hordó nyersolaj ömlött ki az Amoco Cadiz tankhajóból, amikor Portsall közelében zátonyra futott. Ez volt a legsúlyosabb Franciaországot érintő tankerbaleset: a Bretagne-i tengerpart 125 mérföldjét szennyezte be az olajfolt; 1979. július 19. Trinidad és Tobago – kb. 2,2 millió hordó nyersolaj ömlött a tengerbe Tobago partjainál, miután az Atlantic Empress és az Aegean Captain összeütközött; 1983. augusztus 6. Dél-Afrika – tűz ütött ki a spanyol Castillo de Bellver tankeren, ami miatt 1,8 millió hordó könnyű nyersolaj égett Fokváros partjaitól nem messze; 1989. március 24. USA – az Exxon Valdez sziklának ütközött Prince William Soundnál, több mint 240.000 hordó nyersolajat engedve az alaskai partok menti tengerbe; 1989. december 19. Marokkó - az iráni Kharg-5 nevű tankhajót robbanások és tűz miatt otthagyták. 70.000 tonna nyersolaj ömlött belőle a tengerbe, ami veszélyeztette Qualinda partjait és osztriga telepeit; 1990. február 7. USA – az American Trader tankhajóból 30.000 gallon nyersolaj ömlött a tengerbe, 22 km hosszú olajszőnyeget alakítva ki a Bosa Chicán, Dél-Kalifornia egyik legnagyobb természetvédelmi területén; 1991 első hónapjaiban mintegy 2,5–4 millió hordónyi olaj ömlött a Perzsa-öbölbe, az incidenst így a történelem legnagyobb olajszennyezéseként tartják számon. Az olajfolt több mint 1500 négyzetkilométeres volt, és 480 kilométernyi tengerpartot szennyezett be. A háború miatt a tisztítási munkálatokat el kellett halasztani, a szennyeződés így hatalmas károkat okozott a koralljairól híres öbölben. Közel ugyanennyi olaj jutott az öbölbe az iraki-iráni háború során 1983-ban; 1991. április 11. Olaszország – Haven-nél, több mint 50.000 tonna friss és részben elégett olaj ömlött a tengerbe; 1991. május 28. Angola, Libéria – a Libériában bejegyzett ABT Summer tankhajóból egy robbanás után olaj szivárgott

közvélemény is felfigyelt.⁶ Ezeknek is köszönhető, hogy a környezetvédelem jogi szabályozása – bár egyes kezdeményei már évszázadokkal ezelőtt is fellelhetők – az elmúlt ötven évben erősödött fel igazán.⁷

Az 1970-es években jelent meg nemzetközi szinten a környezethez való jog, előbb mint a nemzeti alkotmányokban, amelyekben csak ezt követően terjedt el az egészséges környezethez való jog deklarálása.⁸ A tendencia ellentétes tehát más alapjogok általános fejlődésének irányával, előbb jelent meg az egészséges környezethez való jog a nemzetközi jogi dokumentumokban, és ezen nemzetközi *soft law* szintéről szivárgott be a környezettudatos gondolkodás a nemzeti alkotmányokba.

A környezethez való jog nemzetközi szabályozása tekintetében három csoportra oszthatjuk a releváns nemzetközi dokumentumokat abból a szempontból, hogy milyen súlyúak az emberi jogok rendszerében.⁹

Az első csoportba az emberi jogok hivatalos katalógusai tartoznak.¹⁰ Ilyenek az ENSZ egyezségokmányai és az Emberi Jogok Európai Egyezménye. Ezek általában nem tesznek közvetlen említést a környezetvédelemről és a környezethez való jogról, aminek elsődleges oka, hogy ezek az egyezmények régebbiek, mintsem hogy a környezet védelmének világméretű problémája felmerült volna.¹¹

A második csoportba tartoznak azok a nem kötelező erejű nemzetközi dokumentumok, amelyek alapvető szinten fogalmazzák meg a környezethez való jogot.¹² Elsőként az ENSZ 1972-es

---

a tengerbe, ami egy 17x3 tengeri mérföld kiterjedésű olajszönyeggé terebélyesedett; 1992. szeptember 19. Indonézia - Nagasaki Spirit nevű tanker összeütközött a Molukka-szorosban az Ocean Blessing teherhajóval, aminek következtében közel 12.000 tonna nyersolaj ömlött a tengerbe; 1992. december 3. Spanyolország – az Aegean Sea nevű görög tankhajó zátonyra futott és kettétört La Coruna partjainál 80.000 tonna olaj tengerbe ömlését okozva; 1993. január 5. Skócia - a Shetland-szigetektől délre Braernél 84.500 tonna olaj ömlött a tengerbe; 1996. február 15. Nagy Britannia - a Kelta-tengeren Milford Haven kikötőjének közelében mintegy 65.000 tonna nyersolaj ömlött a tengerbe; 1997. július 2-án egy nagy olajszállító beszenyezi a tokiói öblöt, amely világszerte elismert védett vízi madarairól nevezetes; 1998. február 7-én Dániában, Jütland szigeténél, több ezer tengeri madár pusztul el egy nagy olajszennyezés következtében; 1998. október 25-én az északi-tengeri német Amrum sziget esik áldozatul egy kisebb olajfoltnak, amelyet egy olajszállító sérülése okoz. A több ezer madár mellett az ebben az évszakban a szigeten tanyázó fókák is elpusztulnak; 1999. december 3-án az Új-Zélandhoz tartozó Poor Knight szigetekenél több kilométeres olajfolt teszi tönkre a Csendes-óceánnak azt a részét, amelyet Jacques-Yves Cousteau oceanográfus a világ legszebb bűvárparadicsomai között tartott számon; 1999. december 12. Franciaország – az Erika tartályhajóból Bretagne partjainál 13.000 tonna nehéz dízelolaj ömlött a tengerbe; 2000. január 18-án Brazíliában, a Riói-öbölben 50 négyzetkilométeres olajfolt éri el a Guapimirim rezervátumot, ahol halak és rákok szaporodnak. A szennyezés a Petrobas finomítóból származik. A környezetvédők szerint legalább 5-10 évre van szükség arra, hogy a körzet ökológiai rendszere helyreálljon; 2000. június 23-án a Dél-afrikai Köztársaságban, Fokváros vizein egy panamai teherhajó 13 ezer tonna olajat enged az Atlanti-óceánba. A természetvédők gyors akciójának köszönhetően több mint 40 ezer, védettnek nyilvánított afrikai pingvint evakuálnak a fertőzött területről. Az úszómadarakat lemossák, ettétik, majd ismét tengerre bocsátották őket. <http://www.katasztrofak.abbcenter.com/?id=53464&cim=1> Internetről letöltve: 2013. november 30.

⁶ A környezet védelme az emberek egészségének megóvása érdekében akkor vált elkerülhetetlenné, amikor a bioszféra (az élet feltételeit biztosító környezet a benne élő élőlényekkel) és a technoszféra (az emberi civilizáció által kialakított mesterséges környezet, a bioszférának az a része, amely az ember természetformáló tevékenysége hatására megváltozott) viszonya az ipari forradalom hatására végérvényesen megváltozott. Lásd erről bővebben: Majtényi Balázs: *A környezet nemzetközi jogi védelme*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012.

⁷ Bándi Gyula: *Környezetjog*. i.m 15. p.

⁸ Janelle P. Eurick: *The constitutional right to healthy environment – enforcing environmental protection through state and federal constitutions*. International legal perspectives. Vol. 11.(1999-2001) No. 2 185-222.

⁹ Bándi Gyula csoportosítása. Lásd: Bándi Gyula: *Környezetjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 63. p.

¹⁰ Uo.

¹¹ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 25. cikke szerint: „Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz...” A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 7. cikk szerint: „... (elismerik) mindenkinek jogát az igazságos és kedvező munkafeltételekhez, melyek különösen az alábbiakat biztosítják... b) biztonságos és egészséges munkakörülményeket.” A 12.1. cikk szerint „... (elismerik) mindenkinek jogát arra, hogy a testi és lelki egészség elérhető legmagasabb szintjét élvezze...” A 12.2. cikk szerint „... (a fentiekkel kapcsolatos) intézkedéseknek különösen az alábbiakra kell kiterjedniük ... b) a környezet és az ipar egészségügyének minden vonatkozásában történő megjavítása...”

¹² Bándi Gyula: *Környezetjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 63. p.

Stockholmi Környezetvédelmi Világkonferenciáján elfogadott nyilatkozat mondta ki az 1. számú alapelvben, hogy az embernek alapvető joga van a szabadsághoz, egyenlőséghez és a megfelelő életfeltételekhez egy olyan minőségű környezetben, amely emberhez méltó és egészséges életre ad lehetőséget, ugyanakkor pedig ünnepélyes kötelezettsége, hogy e környezetet a jelen és jövő nemzedékek számára megóvja és javítsa. Húsz évvel később, a Riói Nyilatkozat 1. számú alapelve tulajdonképpen megismétli a fentieket „Az emberek állnak a fenntartható fejlődés középpontjában. Joguk van az egészséges és produktív életre a természettel harmóniában.” Az Emberi Jogok Bizottsága 2003-ban határozatot hozott az emberi jogok és a környezetvédelem vonatkozásában a fenntartható fejlődésre figyelemmel.¹³ Ebben a béke, biztonság, stabilitás (harmadik generációs problémák) és a fejlődéshez való jog kérdését a fenntartható fejlődéssel hozták összhangba.

A nemzetközi dokumentumok harmadik csoportjába sorolhatjuk azokat a nem globális nemzetközi szerződéseket, amelyek ugyan nem az emberi jogokról szólnak, hanem a környezetvédelmi kérdésekről, de mint ilyenek, nem feledkezhetnek meg a környezethez való jogról sem.¹⁴ Így a környezethez való jogot tekinti kiindulási alapnak a környezethez való jog procedurális elemeit széles körben megteremtő Aarhus-i Egyezmény, melynek preambuluma mintegy hivatkozási alapként állapítja meg: „felismerve szintén, hogy mindenkinek joga van ahhoz, egészségének és jólétének megfelelő környezetben élni, továbbá mind egyénileg, mind pedig másokkal együttesen kötelessége a környezet védelme és javítása a jelenlegi és a jövőbeli generációk javára.”¹⁵ Ez az Egyezmény összekapcsolja az emberi jogokat és a környezeti jogokat, továbbá elismeri, hogy kötelességünk áll fenn a jövő generációk felé, megalapozza azt az álláspontot, hogy fenntartható fejlődés csak minden érintett bevonásával érhető el és összeköti a kormányzat elszámoltathatóságát a környezetvédelemmel.

3. A környezethez való jog részei

Bár a környezethez való jog emberi jogként való teljes elismerése még mindig várat magára, az utóbbi évtizedekben megfigyelhető a környezethez való jog „osztódása”; egyes részei önálló életet kezdenek élni: az élelemhez való jog, a vízhez való jog egyre égetőbb szükséggé válik, és megpróbál önálló utat találni az emberi jogok lassan formálódó új rendszerében. Az Európa Tanács Miniszteri Tanácsának 2001. évben kiadott ajánlása – a vízi erőforrás Európai Chartája – szerint „Mindenkinek joga van az alapvető szükségleteinek megfelelően elegendő vízmennyiséghez.” II. János Pál pápa a brazil püspökhöz írt üzenetében úgy fogalmazott, hogy „mint Isten ajándéka, a víz alapvető elem, amely nélkülözhetetlen a túléléshez, így mindenkinek joga van hozzá”.¹⁶ 2012 júniusában a Rió+20 ENSZ Fenntartható Fejlődési Konferencia záródokumentuma („A jövő, amit akarunk”) által felvázolt átfogó fejlesztéspolitikai keretben megerősítette, hogy a víz a globális intézkedési területek túlnyomó többségének szerves eleme. 2013. október 8. és 11. között került megrendezésre – Magyarország köztársasági elnökének, Dr. Áder Jánosnak és a magyar kormányzat kezdeményezésére – a Budapesti Víz Világtalálkozó melynek elsődleges célja az volt, hogy összegezze a 2015 utáni nemzetközi fejlesztéspolitika víz tárgyú fenntartható fejlődési célkitűzés előkészítésének eredményeit.¹⁷ A Világtalálkozó eredményeképpen elfogadásra került a „Fenntarthatóság a Világban – Vízbiztonság a Világban” című zárónyilatkozat (a továbbiakban: Budapesti Nyilatkozat), mely a Világtalálkozó plenáris szekcióüléseinek, valamint a civil, tudományos, ifjúsági és üzleti fórumok következtetéseit tükrözi. A Budapesti Nyilatkozatban többek között elismerték, hogy a vízzel való nem megfelelő gazdálkodás veszélyezteti Földünk valamennyi alapvető természeti folyamatát, továbbá a biztonságos és tiszta ivóvízhez és a

¹³ Human rights and the environment as part of sustainable development, Commission on Human Rights resolution 2003/71. idézi: Bándi Gyula: Környezetjog: i.m. 101. p.

¹⁴ Bándi Gyula: *Környezetjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 63. p.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Bándi Gyula: Környezetjog: i.m. 102-103. p.

¹⁷ A Budapesti Víz Világtalálkozóról bővebben: <http://www.budapestwatersummit.hu/vilagtalalkozo/hirek/> Internetről letöltve: 2013. november 30.

szanitációhoz való emberi jog megvalósulását. A Budapesti Nyilatkozat egyik alapvető célja az egészséges ivóvízhez és szanitációhoz való egyetemes hozzáférés – minden embert megillető alapvető jogként való – biztosítása.¹⁸ Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy ezen részjogosítványok alkotmányjogi megítélése nem azonos. Egyes elemek megfogalmazhatóak alapjogként, mások azonban sokkal inkább államcélok, állami prioritások.

Az egészséges környezethez való jog részjogosultságai többnyire eljárási jellegűek, ilyen a környezeti döntéshozatalban való részvétel joga (aktív részvétel a környezet minőségét érintő döntések meghozatalában), az információhoz való jutás joga (az embernek joga van tudni a környezeti veszélyekről) és a jogorvoslathoz való jog.¹⁹

Az már világossá vált, hogy a környezet védelme szükséges és integráns részét képezi az egészséghez, az élelemhez és az élethez való jog élvezetének.²⁰ A boldogságra való törekvés aligha képzelhető el egészséges környezet nélkül. E jogokkal való szoros kapcsolata igazolja, hogy a környezethez való jog könnyen inkorporálható az emberi jogvédelem magjává, aminek végső célja az ember méltóságteljes személyiségének kibontakoztatása.²¹

A környezethez való jog azt a kötelezettséget rója az államokra, hogy tartózkodjanak a környezetre káros tevékenységektől, és a környezet minőségét javító politikát részesítsék előnyben, emellett az államoknak azt is biztosítaniuk kell, hogy az emberek védve legyenek a környezeti kockázatoktól akár a kormányzat akár magánszemélyek által generált környezeti veszélyektől.²² Másodsorban a környezethez való jog nem tisztán egyéni jogosultság. A környezethez való jog esetében nem húzható éles határvonal pozitív és negatív jogok, egyéni és kollektív jogok között.²³

A környezethez való jog nem tekinthető egy szintetizált jognak, ami olyan elemekből áll össze, amelyek más jogokban is megtalálhatók, és amelyeknek az elismerése gyakran más emberi jogok élvezetének az előfeltétele (lásd pl. a fejlődéshez való jog).²⁴

A környezethez való jog és más emberi jogok között meglehetősen közvetlen kapcsolat van, hiszen azok gyakran, csak az emberhez méltó tiszta környezetben gyakorolhatóak.²⁵ Az 1972-es Stockholmi deklaráció első alapelve is utal e kapcsolatra az élethez emberi méltósághoz, egyenlőséghez, az egészséghez és az emberi méltósághoz fűződő jogok tekintetében. A környezethez való jog olyan elemekből áll össze, amelyek más jogokban is megtalálhatók, és amelyeknek az elismerése gyakran más emberi jogok élvezetének az előfeltétele. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlata az egészséges környezethez való joggal kapcsolatban – tekintettel arra, hogy e jog explicite nem szerepel az Emberi Jogok Európai Egyezményében – számos ipari szennyezéssel és környezeti károkozással kapcsolatos jogesetekben javarészt az élethez való jogot,²⁶ az egészséghez való jogot, a tisztességes eljáráshoz való jogot,²⁷ vagy a családi élet és magánlakás sérthetlenségének²⁸ kötelezettségét hívja fel. A Nemzetközi Bíróság Bős-

¹⁸ http://www.budapestwatersummit.hu/data/images/Budapesti_Viz_Vilagtalalkozo_Nyilatkozata.pdf. Internetről letöltve: 2013. november 30.

¹⁹ Jogorvoslati jogról elsősorban a hagyományos értelemben vett ügyféli jogállás vagy más döntéshozatali eljárásban megjelenő részvételi jog mellett az érdekeltek számára nem megfelelő határozattal szembeni jogorvoslati jogot értjük, másrészt pedig a közösségi jogvédelmi megoldás, az *actio popularis* megjelenése is ide sorolandó. Ez a perlési jog megilleti a környezetvédelmi szervezeteket, mégpedig oly módon, hogy a környezethasználó ellen indíthatnak pert, a környezet érdekében. Lásd erről bővebben *Julesz Máté: Környezetvédelmi civil szervezetek és az actio popularis*. Acta Humana: Emberi jogi közlemények. 2006. 3–4. sz. 150–164. p.

²⁰ Dinah Shelton: *Human Rights and the Environment: what specific environmental rights are have been realised?* Denver Journal of International Law and Policy. Vol. 35. No. 2. 2006. 129–172. p.

²¹ Philippe Cullet: Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context. 13 Netherlands Quarterly of Human Rights (1995) (www.ielrc.org/content/a9502.pdf) 26. p

²² Philippe Cullet: Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context. i.m. 28. p.

²³ Uo.

²⁴ Philippe Cullet: Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context. i.m. 27. p.

²⁵ Dinah Shelton: *Human Rights, Environmental Rights and the Right to Environment*. Stanford Journal of International Law. Vol. 28. 1991-1992. 104.p.

²⁶ Lásd például *Oneryildiz v. Törökország*, 48939/99 [2004] ECHR 657 (30 November 2004).

²⁷ Lásd például *Zimmerman and Steiner v. Svájc*, 8737/79 [1983] ECHR 9 (13 July 1983)

²⁸ Lásd például *Lopez Ostra v Spanyolország* 16798/90 [1994] ECHR 46 (9 December 1994) és *Guerra v. Olaszország* 14967/89 [1998] ECHR 7 (19 February 1998)

Nagymarosi Vízlépcsőrendszerrel kapcsolatos szlovák-magyar vitában hozott ítélethez²⁹ Weeramantry bíró különvéleményében kifejtette, hogy „A környezet védelme szintén alapvető része az emberi jogok jelenleg érvényes doktrínájának, hiszen számos emberi jog, mint például az egészséghez, illetve az élethez magához való jog előfeltétele. Aligha szükséges ezt részletesebben kifejteni, mivel a környezetet ért károk az Egyetemes Nyilatkozatban és egyéb emberi jogi okmányokban említett összes emberi jogot csorbíthatják, illetve alááshatják.”³⁰ Egyes nemzetközi környezetvédelmi mozgalmak ide sorolják továbbá az élelemhez és a vízhez való jogot, a fejlődéshez való jogot és a diszkrimináció tilalmát is.³¹

4. A környezethez való jog az alkotmányjogban

A környezethez való jognak több olyan fontos jellegzetessége is van, amely a hagyományos jogoktól – mind a klasszikus szabadságjogoktól, mind a második generációs jogoktól – megkülönbözteti. Egyrészt ezek a jogok globális jellegűek annyiban, amennyiben nemcsak az egyének vagy azok szűkebb vagy tágabb csoportjai jogainak biztosítását szolgálja, hanem az emberi élet, az emberi faj egészének fennmaradását; másrészt a környezethez való jog érvényesüléséhez a környezeti problémák globális jellege következtében nem elegendő egy-egy állam törekvése. Tekintettel arra, hogy környezeti rendszerek és az esetleges környezeti katasztrófák, nem veszik figyelembe a mesterségesen létrehozott határokat és a nemzetközi szerződéseken alapuló államhatárokat, a környezetjog válaszreakciója képpen létrehozott egyik legfőbb alapelve az együttműködés elve – mely alapján az államok, a környezethasználó és a társadalom köteles együttműködni a környezet megóvása és helyreállítása érdekében – míg a nemzetközi környezetjog egyik legfontosabb alapelve, hogy egyik államnak sincs joga a saját területének olyan módon történő használatára, mely egy másik állam területén kárt okozna.³² A környezethez való jog további sajátossága, hogy megsértése általában nem értékelhető közvetlenül és azonnal, a sérelem hosszabb távon fejt ki hatását, azonnali érzékelése gyakran csak műszeres vizsgálat által lehetséges.³³ További problémát jelent, hogy a mindenként megillető környezethez való jog megsértése gyakran csak egy bizonyos idő elteltével válik felismerhetővé, illetve hogy az emberi jogok védelme magától értetődően nem az egyes környezeti elemek védelmével, hanem az embereket ért negatív hatásokkal foglalkozik, és emiatt óhatatlanul emberközpontú (antropocentrikus).³⁴ Mindennek a jogok érvényesítése szempontjából az a jelentősége, hogy a jogsérelem nem hoz létre azonnali orvoslási kényszert, mint például a szabadságkorlátozás esetében.³⁵

Az egészséges környezethez való jogot általában a harmadik generációs jogokhoz sorolják. A harmadik generációs jogokkal (pl. békéhez való jog) kapcsolatban a legnagyobb kritika az, hogy szinte teljesen érvényesíthetetlenek, hiszen nincs meghatározott alanyuk, nincs meghatározott tartalmuk, és nincs kötelezettjük sem, tehát nem valódi alanyi jogok. Mindezekből következik, hogy nem kényszeríthetők ki bíróság előtt sem; legalábbis nem más alapjogokkal azonos módon. Más

²⁹ Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia) 25. September 1997, General List 92.

³⁰ Lásd bővebben: Dinah Shelton: *Human Rights and the Environment: what specific environmental rights are have been realised?* Denver Journal of International Law and Policy. Vol. 35. (2006) No. 2. 129–172.p; Szabó Marcel: *The Implementation of the Judgment of the ICJ in the Gabcikovo-Nagymaros dispute.* Iustum Aequum Salutare. Vo. V. (2009) No.1. 15–25. p.

³¹ <http://www.righttoenvironment.org/default.asp?pid=36> Internetről letöltve: 2012. május 26.

³² A nemzetközi környezetjogi alapelvek érvényesítéséről lásd bővebben: Gellérthegyi István: A környezetvédelem nemzetközi szabályozásának fejlődése. Pro Publico Bono Online, Támop Speciál, 2011. <http://www.propublicobono.hu/pdf/GELL%20THEGYI%20ISTV%20%81N%20A%20k%20B6rnyezetv%20%20...%201.pdf>; Internetről letöltve: 2013. november 30.

³³ Sári János: Alapjogok. i.m. 289. p.

³⁴ Horváth Zsuzsanna – Pánovics Attila: Környezetvédelem és fenntarthatóság az új Alaptörvényben. In. Magyarország új alkotmányossága (szerk.: Drinóczi Tímea). Pécs, 2011. 82. p.

http://ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/karikiadvanyok/magyarorszag_uj_alkotmanyossaga_kotet_11.pdf; Internetről letöltve: 2013. november 30.

³⁵ Sári János: Alapjogok. uo.

kérdés, hogy a környezethez való jog bizonyos elemei valódi egyéni jogosultságként, illetve konkrét állami kötelezettségként jelenhet meg.

Mégis környezetvédelemmel összefüggésben legtöbbször a büntetőjogi, polgári jog, közigazgatási jogi eszközrendszerén keresztül megvalósuló védelmet szokás megemlíteni, és nem az alkotmányjogit.

Az Alkotmánybíróság már működésének első évében, 1990-ben szembesült a – rendszerváltást követően kialakult – magyar Alkotmány környezetvédelemre vonatkozó rendelkezéseinek értelmezési problémáival. A Miniszterelnök ugyanis 1990-ben indítványozta, hogy az Alkotmánybíróság értelmezze az Alkotmány 18. §-ának és 70/D §-ának a környezetvédelemre vonatkozó rendelkezéseit. Indítványa indokolásául előadta, hogy az értelmezni kért alkotmányi rendelkezések nem határozzák meg a környezetvédelem fogalmának pontos tartalmát és az államnak a környezet védelmével kapcsolatos kötelezettségeit. Az értelmezésre véleménye szerint az Alkotmányra épülő további jogi szabályozás megalapozása érdekében van szükség. Az Alkotmánybíróság csak 1993-ban hozta meg ezt a határozatát,³⁶ melyben – az indítvány elutasítása mellett – a jogalkotónak a környezetvédelemmel kapcsolatos kötelezettségeire mutatott rá. Eszerint „az Alkotmány 18. § és 70/D. § (2) bekezdése alapján az állam kétségtelenül köteles az egészséges környezethez való jog megvalósítását szolgáló sajátos intézmények kialakítására és működtetésére. (...) Az is megállapítható, hogy az állam kötelességeinek magukban kell foglalniuk az élet természeti alapjainak védelmét, ki kell terjedniük a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek kiépítésére, a környezettel kapcsolatos információhoz jutás és az érintetteknek a döntések előkészítésében való részvétele biztosítására. Annak meghatározása azonban, hogy ezen állami kötelezettségekből milyen konkrét jogalkotási és kormányzati teendők származnak, már csak törvényhozási úton történhet”.³⁷

Ezen túlmenően az Alkotmány 18. §-ában szabályozott, az egészséges környezethez való jognak – az Alkotmánybíróság gyakorlatában irányadó – alkotmányjogi sajátosságait az Alkotmánybíróság a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban³⁸ munkálta ki.

A határozat rendelkező része kimondta: „Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy az Alkotmány 18. §-ában megállapított, az egészséges környezethez való jog a Magyar Köztársaságnak azt a kötelezettségét is magában foglalja, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.”³⁹

A határozat indokolásában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „a környezetvédelemhez való jog (...) elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. Az egészséges környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezet elért védelme korlátozhatóságának feltételeit is. E jog sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.”⁴⁰ Az Alkotmánybíróság rámutatott arra is, hogy a környezethez való jog a környezet védelmére és az élet természeti alapjának fenntartására vonatkozó állami köteletséget jelenti. „[A] jogalkotás garanciális szerepe⁴¹ nem egyszerűen csupán fontosabb a

³⁶ 996/G/1990. AB határozat

³⁷ ABH 1993, 533, 535.

³⁸ ABH 1994, 134.

³⁹ ABH 1994, 134. Az Alkotmánybíróság több határozatában megállapította azt is, hogy ez a mérce nem csak a természetvédelemre, hanem a környezetvédelemre is irányadó. [14/1998. (V. 8.) AB határozat, ABH 1998, 126, 130.; 30/2000. (X. 11.) AB határozat, ABH 2000, 202, 205.]

⁴⁰ ABH 1994, 138.

⁴¹ Az Alkotmánybíróság a 44/2012. (XII. 20.) határozatában utólagos normakontroll keretében megsemmisítette a telepengedély, illetve a telep létesítésének bejelentés alapján gyakorolható egyes termelő és egyes szolgáltató tevékenységekről, valamint a telepengedélyezés rendjéről és a bejelentés szabályairól szóló 358/2008. (XII. 31.) Korm. rendeletet, mert a jogalkotó nem tett eleget egyeztetési kötelezettségének a jogszabály megalkotásakor – bár az AB

környezetvédelemben, mint az olyan alkotmányos jogoknál, ahol a bíróság (Alkotmánybíróság) közvetlen alapjogvédelmet adhat vagy alanyi jogi igényeket ismerhet el, hanem – a dogmatikai lehetőségek határai közt – mindazokat a garanciákat is nyújtania kell, amelyeket az Alkotmány egyébként az alanyi jogok tekintetében biztosít.”⁴² „Ezért a környezethez való jog intézményes védelmének mértéke nem tetszőleges. A védelem szintjét a környezethez való jog fenti dogmatikai sajátosságain kívül döntően befolyásolja a környezetvédelem tárgya is: az élet természeti alapjainak véges volta és a természeti károk jelentős részének visszafordíthatatlansága, s végül az a tény, hogy mindezek az emberi élet fennmaradásának feltételei. A környezethez való jog az emberi élethez való jog érvényesülésének fizikai feltételeit biztosítja. Mindez a környezethez való jog jogalkotással való védelmének különös, más jogokéhoz képest fokozottan szigorú voltát követeli meg.”⁴³ Határozatában az Alkotmánybíróság megállapította azt is, hogy „az állam nem élvez szabadságot abban, hogy a környezet állapotát romlani engedje, vagy a romlás kockázatát megengedje”. (...) A természetben okozott károk véges javakat pusztítanak, sok esetben jóvátehetetlenek, a védelem elmulasztása visszafordíthatatlan folyamatokat indít meg.”⁴⁴

5. Az Alaptörvény környezetre vonatkozó rendelkezései

A korábbi Alkotmányhoz képest Magyarország 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvénye több helyen is említést tesz a környezetről, illetve annak védelméről. Vizsgálni kell tehát, hogy e formai változások tartalmi változáshoz is vezetnek-e, változik-e a környezet védelme, illetve annak alkotmányos megítélése.

A preambulumként funkcionáló Nemzeti hitvallás hetedik fordulata szerint: „*Vállaljuk, hogy örökségünket [...] a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.*” Ebből látható, hogy már az Alaptörvény preambulumában sor kerül a környezet védelmének kiemelésére, amely során az alkotmányozó mind a természetes, mind az épített környezet védelmét kiemeli. Másrészről pedig utalás történik a fenntartható fejlődésre⁴⁵ [*természeti erőforrásaink gondos használatával*] is, amely összeegyezteti a környezeti igényeket a gazdasági és a társadalmi fejlődéssel. Harmadrészt pedig megjelenik a környezethez való jog végső címzettje, a jövő nemzedék.

Az Alaptörvény normaszövege több helyen is említést tesz a környezet védelméről. Egyrészt az Alapvetés című fejezetben, amely a társadalmi berendezkedésre vonatkozó általános értékeket, elveket, célokat kijelölő rendelkezéseket tartalmazza, ahol elsőként kerül megjelenítésre a természet védelmének kiemelt szerepe. Másrészt pedig az alapjogokat rögzítő Szabadság és Felelősség XXI. cikkében, amely a korábbi Alkotmánnyal tartalmilag azonos módon rögzíti az egészséges környezethez való jogot.⁴⁶ A kettős megjelölés pontos jogkövetkezmenyei egyenlőre bizonytalanok,⁴⁷ az ezzel kapcsolatos alkotmánybírói gyakorlat még nem alakult ki.

---

megjegyzésként meg kell jegyezni, hogy a közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkező társadalmi, érdek-képviselői szervek véleményének beszerzése a jogszabály közjogi érvényességének nem feltétele – annak ellenére sem, hogy a környezet védelmének általános szabályairól szóló törvény a jogalkotó kifejezett kötelezettségeként írja elő az Országos Környezetvédelmi Tanáccsal történő egyeztetést.

⁴² ABH 1994, 139–140.

⁴³ ABH 1994, 140.

⁴⁴ ABH 1994, 140–141.

⁴⁵ Sokak szerint a fenntartható fejlődés fogalma nem más, mint *oxymoron*, és nem alkalmazható, mivel a jelenlegi gazdasági fejlődés a növekedésen alapszik, ezzel szemben e jelenség azt feltételezi, hogy erőforrásaink állandóak maradnak.

⁴⁶ Ezt az Alkotmánybíróság is megerősítette a 3068/2013. (III. 14.) AB határozatában. Eszerint: „Az Alaptörvény szövege az egészséges környezethez való jog tekintetében megegyezik az Alkotmány szövegével, ezért az egészséges környezethez való jog értelmezése során az Alkotmánybíróság korábbi határozataiban tett megállapítások is irányadónak tekinthetők” (Indokolás [46])

⁴⁷ lásd bővebben: Jakab András: Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei. HVG-ORAC. Budapest, 2011. 197. p.

5.1. A környezethez való jog mint államcél: az Alaptörvény P) cikke

A P) cikk megfogalmazásában:

„(1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.

(2) A termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása (1) bekezdés szerinti célok eléréséhez szükséges korlátait és feltételeit, valamint az integrált mezőgazdasági termelés-szervezésre és a családi gazdaságokra, továbbá más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”

A P) cikkben megjelenik a környezethez való jog tárgya, alanya, tartalma és az objektív intézményvédelmi oldala, valamint – mindezek felett – a környezet védelmének a kötelezettsége.

A környezethez való jog tárgya – egyben a nemzet közös öröksége is – a természeti erőforrások, a biológiai sokféleség és a kulturális értékek, azaz maga a *környezet*. Természeti erőforrások alatt az Alaptörvény elsődlegesen a termőföldet,⁴⁸ az erdőket és a vízkészletet érti, mely védendő értékekre külön törvények jöttek (és jönnek) létre.⁴⁹ E rendelkezésben az alkotmányos védelem alá kerülnek az alapvető környezeti elemek: a föld, a víz, az élővilág (flóra, fauna), a levegő kivételével. Az Alaptörvényben a levegő (annak ellenére, hogy a szélenergiában jelentős energiatartalékok vannak), sem mint környezeti elem, sem mint természeti erőforrás nem jelenik meg, szemben a Luganói egyezményben⁵⁰ és a hazai környezetvédelmi törvényben foglaltakkal⁵¹ és az általános természettudományi felfogásokkal úgyszólván a levegő, mint természeti erőforrás „köddé vált”.

A környezetjoggal foglalkozó jogtudósok épp azért nem tartják szerencsésnek a környezet fogalmának normatív erejű definiálását, mert az tartalmilag leszűkítené a védendő környezeti tárgyak körét, amely miatt csökkenne az alapjog védelmi szintje. Az Alaptörvény ezzel szemben a természeti erőforrás tekintetében egy exemplifikatív jellegű felsorolást alkalmaz és a „különösen” kitételrel szerencsére a levegő mégsem szorul ki a védendő környezeti elemek köréből.

Tartalma szerint a természeti erőforrások, a biológiai sokféleség és a kulturális értékek (itt megjelenik tehát a természetes és épített környezet védelme is) a nemzet közös örökségét képezik, amelynek *védelme, fenntartása és megőrzése* az elsődleges feladat, a környezeti alapértékek védelme az elsődleges cél. Három tevékenységben is megnyilvánuló köteletség jelenik meg az objektív intézményvédelmi kötelezettségen belül. A P) cikk szerint a környezet védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megóvása a tevékenységi-triász.

⁴⁸ Itt megjegyzendő, hogy míg az termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény a termőföld fogalma alá sorolja az erdőt, addig az Alaptörvény P) cikke a termőföldet és az erdőt külön nevesíti. Lásd erről bővebben Téglási András: *A földtulajdon alaptörvényi védelme a 2014-ben lejáró moratórium tükrében*. Jogtudományi Közlöny 2012/11. szám. 449–460. p.

⁴⁹ A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény, a termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény, a vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény, a víziközmű-szolgáltatásról szóló 2011. évi CCIX. törvény, az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény

⁵⁰ Az Európa Tanács környezetre veszélyes tevékenységekkel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezménye (Lugano, 1993) szerint „a környezet magába foglalja a természetes erőforrásokat, legyenek azok élők, vagy élettelenek, mint amilyen a levegő, a víz, a talaj, a flóra és a fauna és mindezek közötti kölcsönhatások; ugyancsak idetartoznak mindazok a vagyontárgyak, amelyek a kulturális örökség részeit alkotják; illetve a tájkép meghatározó jellemzői.”

⁵¹ A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 4. § értelemező rendelkezései szerint *környezeti elem*: a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet, továbbá ezek összetevői; *környezet*: a környezeti elemek, azok rendszerei, folyamatai, szerkezete; *természeti erőforrás*: a — mesterséges környezet kivételével — társadalmi szükségletek kielégítésére felhasználható környezeti elemek vagy azok egyes összetevői;

A környezetvédelmi kötelezettségen túl megjelenik a fenntarthatóság követelménye is.⁵² A fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés fogalma esetenként megjelenik más nemzetek alkotmányában is. A svéd alkotmány is rögzíti, hogy a közintézményeknek támogatniuk kell a fenntartható fejlődést, amely „jó” környezetet teremt a jelen és a jövő generációi számára, és állami kötelességként deklarálja a környezetvédelmi célok megvalósítását. Továbbá több állam alkotmánya nevesíti a fenntartható fejlődést, mely államcélként szerepel a svájci alkotmányban, illetve az általános rendelkezések között kap helyet a Lengyel alkotmányban, Litvánia alkotmánya pedig az állam kötelezettségei között nevesíti.

A harmadik tevékenység, a „megőrzés” címzettje pedig a „jövő nemzedékek”, mely alanyi kategóriával kapcsolatban, az Alkotmánybíróság megállapította – az élethez való jog vonatkozásában – hogy az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége az emberi életre önmagában is kiterjed, s ebbe beletartozik a jövő generációk életfeltételeinek biztosítása is, mely objektív védelem a 28/1994. (V. 20.) AB határozat szerint „nemcsak szélesebb, hanem minőségileg is más, mint az egyéni alanyi jogok védelmének összeadása.” Nem találó azonban a környezetre pusztán a „jövő nemzedékek számára” nyújtott feladatként tekinteni, a futurisztikus alany megnevezése ugyanis elidegeníti a jelen nemzedékeket a környezet megővésétől. Felvetődik a kérdés, hogy vajon szerencsésebb lett-e volna az emberiség vagy a jelen- és jövő nemzedékeknek való szófordulat alkalmazása?⁵³ Az újdonsült alkotmányjogi helyzetet reméljük az Alkotmánybíróság gyakorlata mihamarabb kibontja és kiderül, hogy ezt az alaptörvényi rendelkezést felfoghatjuk-e a XXI. cikkben meghatározott környezethez való jog tartalmi konkretizálásaként.

Mint a megfogalmazásból látható, e jog címzettjeként e rendelkezés már nem kizárólag az államot jelöli meg, hanem „mindenkit”, ebből az következik, hogy a környezet védelme a jövőben már nemcsak az állam feladata, hanem alapvető kötelességként minden ember, sőt, a „mindenki”, mint általános jogalany fogalma alá beletartozó egyéb jogalanyok (jogi személyek, jogi személyiség nélküli társaságok) kötelessége is. Az alkotmányozó a kötelezetti kör meghatározásával voltaképp egy pozitív utópisztikus (ökotópikus) elképzelést épít be, miszerint az egészséges környezethez való érvényesülésének előfeltétele az lenne, ha annak betartását valamennyi jogalany az egyéntől az államokig célul tűzné ki maga elé.⁵⁴

A környezet védelmének kérdéskörén belül az állatvédelem részben mint állatjóléti és állategészségügyi kérdésként merülhet fel, hiszen megővásuk érdekében szükséges ezen szempontok figyelembe vétele is.⁵⁵ A biodiverzitás kérdésével kapcsolatban az Alaptörvény kiemeli a honos növény- és állatfajok védelmét. Ezen alkotmányos kötelezettség teljesítése és ezen nemzeti értékeknek az összegyűjtése már megkezdődött az úgynevezett hungarikum törvénnyel,⁵⁶ hiszen az utódaink részére történő megővás azon előzetes lépés nélkül, hogy számba vennénk védendő nemzeti értékeinket, szinte lehetetlen küldetés volna.

5.2. A környezethez való jog mint alapjog: az Alaptörvény XX. és XXI. cikkei

Az Alaptörvény Szabadság és Felelősség című része voltaképpen az alapvető jogok és kötelességek katalógusa, melynek XX. és XXI. cikkében is megjelenik a környezethez való jog. Eszerint: *XX. cikk (1) Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez.*

⁵² A fenntartható fejlődés jogáról lásd bővebben: Isabella D. Bunn: The Right to Development. American University of International Law Review. Vol. 15. (1999-2000) No. 6. 1425-1467.p.

⁵³ A világon összesen 22 alkotmány nevesíti a környezetvédelmének kötelezettségét a jövő nemzedékek érdekében. Az egyes országok alkotmányainak környezetvédelmi rendelkezéseit összefoglalását lásd: http://standupforyourrights.org/ip/uploads/downloads/ANNEX%20II_Call_for_input_NJCM_OHCHR%202011%20-%20Constitutional%20rights%20to%20environment.pdf Internetről letöltve: 2013. május 27.

⁵⁴ Majtényi Balázs idézi Ernest Caltenbach: Ecotopia című utópisztikus regényét.

⁵⁵ Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény, az állategészségügyi és további növényegészségügyi szabályok tekintetében jelenleg az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény az irányadó, melynek oka az egységes láncszemlélet, a termőföldtől az asztalig.

⁵⁶ A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény.

(2) Az (1) bekezdés szerinti jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.

A XX. cikk (1) bekezdése meghatározza, hogy az egészséghez való jog mindenkit megillető jog. Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány 70/D. §-ban deklarált egészséghez való jog kapcsán kimondta, hogy a legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog az állam oldaláról azt a kötelezettséget jelenti, hogy az államnak a nemzetgazdaság mindenkori teherbíró képességéhez, az állam és a társadalom lehetőségeihez igazodva olyan gazdasági, jogi környezetet kell teremtenie, amely az adott történelmi körülmények között a lehető legkedvezőbb feltételeket biztosítja ahhoz, hogy mindenki egészséges életmódot élhessen, tehát az Alkotmány akkori megfogalmazásával szemben az Alkotmánybíróság szerint a legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog csak egy államcél.

A XX. cikk (2) bekezdésében jelenik meg az egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldala. Eszerint az egészséghez való jogot az állam a GMO-mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszer⁵⁷ és ivóvíz hozzáféréssel biztosítja, továbbá – a munkavédelem, az egészségügyi ellátás és sport mellett – a környezet védelmével segíti elő.

Ez a rendelkezés összefüggésbe hozható Magyarország nemzetközi szerződésekből eredő kötelezettségeivel: az egészséghez való jog intézményvédelmi oldalaként megjeleníti az élelemhez és a vízhez való jogot. A megfelelő mennyiségű és minőségű élelemhez való jog és az ivóvízhez való jog már a második generációs alapjogok alapokmányában, az 1966-os Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában is megjelenik explicit módon. Másrészt, Magyarország GMO-mentes alkotmányjogi státuszával hazánk az európai uniós szinten favorizált GMO-mentességért folytatott harc „úttörőjévé” vált,⁵⁸ ti. rajtunk kívül eddig mindössze Ecuador 2008-ban elfogadott új alkotmánya rögzíti *expressis verbis* a genetikailag módosított organizmusok tilalmát.⁵⁹

Ezeken túlmenően a környezethez való jogot az alapjogi fejezet önálló cikkben is rögzíti:

XXI. cikk (1) Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.

(2) Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.

(3) Elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni.

A cikk (1) bekezdése a korábbi Alkotmány szövegével tartalmilag azonos. A további bekezdésekben az egyik, legszembeütőbb újdonság – legalább is alkotmányi szinten – a „szennyező fizet” elve, vagyis az, hogy aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.⁶⁰ A „szennyező fizet” elve mint alapelv az OECD és az Európai Unió által alkalmazott elvként is megjelenik. Az EU-hoz kapcsolódva először 1975-ben határozták meg az elvet. Az Alaptörvény ezzel az alapvető kötelessel összefüggésben azonban érdemi mércét nem határoz meg, hanem törvényre bízta

⁵⁷ Itt megjegyezzük, hogy helyesebb lenne a **biztonságos** élelem szókapcsolat használata, hiszen egészséges csak egy élő szervezet lehet és jó esetben nem kerül az asztalra biológiai értelemben vett élő szervezet.

⁵⁸ A GMO-ról és a GMO-ra vonatkozó szabályozásról bővebben lásd: Tahyné dr. Kovács Ágnes: *A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó európai és magyar jogi szabályozásról egyes környezetjogi alapelvek, különösen a fenntartható fejlődés tükrében* című doktori értekezését. A doktori értekezés a következő oldalon érhető el:

<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Kov%C3%A1cs%20%C3%81gnes%20PhD%20dolgozat.pdf>

⁵⁹ Article 15. [...] The development, production, ownership, marketing, import, transport, storage [...] and **genetically modified organisms that are harmful to human health** or that jeopardize food sovereignty or ecosystems, as well as the introduction of nuclear residues and toxic waste into the country's territory, are forbidden. Az Ecuadori Köztársaság 2008. évi alkotmánya elérhető angol nyelven: <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html>

⁶⁰ A „szennyező fizet” elvével összefüggésben gyakran felmerül a jogi személyek illetve magának az államnak a környezeti károkozásokért való felelőssége.

annak megvalósítását. E körben a Ptk. és a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LXXXI. törvény rendelkezéseinek van relevanciája.

Szintén újdonság az Alaptörvény XXI. cikk (3) bekezdése, amely szerint elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni. A „tilos” kifejezésből az következik, hogy a bíróságok és a közigazgatási hatóságok által közvetlenül is alkalmazható valódi normáról van szó. Ugyan a magyar környezetvédelmi jog nem ismer olyan fogalmat, hogy „elhelyezés”, nem világos, hogy az „elhelyezés” fogalma miként viszonyul a hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. törvény szerinti „ártalmatlanításhoz” (azon belül a „lerakáshoz”) és a „tároláshoz”, vagyis, hogy magában foglalja-e az elhelyezés a tárolást. Ez a szabály azonban csak olyan esetekre alkalmazható, amelyek összeegyeztethetők az EU-jognak az áruk szabad mozgására vonatkozó derogációival.

A (2) bekezdés az (1) bekezdés szankciója a környezeti károkozásért való felelősséget rögzíti. A környezethez való jog tehát egyrészt mindenkit megillető emberi jogként kerül deklarálásra, másrészt e jog deklarálása mellett megjelenik az egyén „felelőssége” is a környezetvédelemmel – ide értve ez alatt a P) cikk által leírtakat is – összefüggésben. Fontos különbség ugyanakkor, hogy amíg a P) cikk egy alapvető, univerzális erkölcsi köteleességet nevesít az Alaptörvényben, addig a XXI. cikk az egészséges környezethez való jog alanyi oldalát is meghatározza.

Annak ellenére, hogy mind az Alkotmány, mind az Alaptörvény elismeri az egészséges környezethez való jogot, lényeges különbség van a két norma között. Az Alaptörvény ugyanis már konkretizálja a környezet védelmének feladatát azáltal, hogy védi az egyes környezeti erőforrásokat, valamint megtiltja, hogy az országba elhelyezés céljából szennyező hulladékot hozzanak be. Míg a korábbi Alkotmány inkább az állam intézményvédelmi köteletségére fektette a hangsúlyt, állampolgári köteleességet azonban nem fogalmazott meg, addig az Alaptörvény már mindenki számára kötelezővé teszi a környezet megóvását.

Ezen kívül az Alaptörvény számos, a fenntartható fejlődés érvényesülése érdekében fontos előírást alkotmányos alapelvvé emelt, azonban néhány kiemelkedően fontos elv – melyek többnyire az egészséges környezethez való jog további részjogosultságai – továbbra is hiányzik az Alaptörvényből, úgymint például a *környezeti információkhoz való hozzáférhetőség*, illetve a *döntéshozatalban való részvétel jogát*.

Az Alaptörvény eme cikke alapján a környezethez való jog alanya „mindenki”, azaz minden ember – függetlenül, attól, hogy már megszületett avagy sem, hiszen a születendő élet feltétele az egészséges környezet – így a jövő generációk is ebbe a kategóriába tartoznak, noha ez itt nem kerül kifejezetten megjelölésre [szemben a P) cikkben írottakkal].

6. Lesz-e paradigmaváltás?

A fentiekben rámutattunk arra, hogy az egészséges környezethez való jog szoros kapcsolatot mutat az élethez való jog intézményi oldalával; az egészséges környezet a szükséges életfeltétel részét képezi. Ebből kifolyólag nem eleve kizárt a környezethez való jognak egy olyan értelmezése, amelynek következtében az egészséges környezetből származó követelményekre az állam életvédelmi kötelezettségéből származó garanciákat kell alkalmazni. Ennek kettős következménye lenne az alkotmányjog számára. Egyrészt erősödne a környezethez való jog védelmi jellege, azaz a környezetbe való beavatkozás esetén alkotmányos igény lenne a sérelmes magatartás kizárására, illetve orvoslására. Másrészt erősödne az állam pozitív kötelezettsége a környezeti értékek megóvására, védelmére.

Mindehhez megfelelő támaszt nyújt az Alaptörvény szövegszerű változtatása, amely a P) és a XXI. cikkein keresztül már „kettős védelmet” rendel a környezeti értékek számára.

Elegendőek-e ezek a változások ahhoz, hogy ténylegesen is erősödjön a környezethez való jog alkotmányos dimenziója? A válasz egyértelmű nem. Mint az a bevezetőből látható az alkotmány szövegének és a társadalomnak szoros kapcsolatban kell lennie, az alkotmány nem rugaszkodhat el

a társadalmi valóságtól. A környezethez való jog erősödéséhez társadalmi szemléletváltásra van szükség. Szemléletváltást pedig az alkotmány hatalmi szóval nem tud teremteni.

Kétségtelen, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos társadalmi szemléletben történtek jelentős előrelépések. Elterjedt az „acting locally, thinking globally” elv és helyi szinten, mikroméreteken erősödött az environmentalista szemlélet (pl. szelektív hulladékgyűjtés, nevelési programok iskolában, óvodában stb.). Makrogazdasági szinten értékelésünk szerint ez az áttörés várat magára. Ezen a szinten a paradigmaváltás lemondással jár; a társadalomnak a rövid távú érdekeit (gazdasági profit, kényelem) fel kell áldoznia a környezet hosszú távú fenntarthatósága érdekében. Több szomorú tapasztalat azt mutatja, hogy erre az áldozatra az emberiség nem hajlandó, és csak valamilyen környezeti katasztrófa esetén veszi komolyan az egészséges környezethez való jogot. Az áldozatvállalás viszont nem kerülhető el. A Hegyi Beszéd tanítása szerint „boldogok a szelídek, mert ők öröklik a földet” (Mt. 5;5). Ha az emberiség nem szelídül meg, nem fogja örökölni a földet.

Ernyes Mihály*

Rablógyilkosság éjféلكor

A kiegyezést körül ölelő évtized olyan változások hajnalát jelentette, amikor a polgári államszervezet kiépítésének lehetősége mellett, megnyílt az út a magyar jog, így a magyar büntetőjog fejlődését célzó munkálkodásra is. Kezdetben vissza kellett térni az 1848 előtti szabályokhoz és kodifikációs kísérletekhez, mígnem hatályba léptek a büntető anyagi és büntető eljárási szabályokról szóló törvények. Az ideiglenesnek minősített szabályok igyekeztek úrrá lenni az átállás okozta nehézségeken, szervesen beépülve a kiemelkedő jelentőségű 1869. év és az 1871-1872. esztendő törvényi rendelkezései által adott keretek közé.

Az átmeneti időszak jogtörténeti feldolgozásai ismertek, hozzáférhetőek s egyre bővülnek a szakirodalom elérhetőségi lehetőségei is. A tételes dokumentumokat tartalmazó levéltári források feltárásaival, elemző jellegű megközelítéseivel ugyanakkor kevésbé találkozhat az érdeklődő. Ezek az anyagok pedig, teljességük esetén, napi konkrétságukban tartalmazzák a kérdéses bűncselekményeket, az eljárásokban résztvevők magatartását, az adott ügy megoldását és bepillantást nyújtanak a társadalmi háttérrel képező körülményekbe is. A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában őrzött, az emberi élet kioltásával végződő bűntények között található 1873-ban történt cinderi-bogádi rablógyilkosság 194 kézzel írt oldalt kitevő, csaknem teljes ügyiratot jelentő aktája,¹ ritkaságnak tekinthető. Tanulmányban történő közreadása jól követhetővé teszi egy súlyos gonosztett véghezvitelét, az előnyomozást és a vizsgálatot, valamint az ítélezés gyakorlatát. Kellően kitapintható a korabeli közbiztonsági közegek közreműködése, a vizsgálóbíró kimagasló munkája, a törvényszék és a felsőbb bíróságok gyakorlata, érintve a halálbüntetés kérdéskörét is.

A büntető eljárást a vizsgált ügy idején a szokásjog részeként – amit jobbra a törvénykezési gyakorlat jelentett – alapvetően, egy 1872-ben kiadott igazságügy-miniszteri rendelet szabályozta, melynek előzményét Bittó István igazságügy miniszter felkérésére Csemegi Károly által elkészített *A királyi törvényszékek illetékességéhez tartozó bűnvádi eljárás ideiglenes szabályozásáról* szóló törvényjavaslat jelentette. A tervezetet a miniszter 1872. március 6-án a képviselőházhoz benyújtotta, azonban elfogadására nem került sor, mivel az országgyűlés feloszlott. Az anyag május 1-jei keltezésű miniszteri köriratként – Finkey Ferenc szerint Pauler Tivadar által kiadva² – szolgált útmutatóként 28 éven át, a büntető perrendtartásról szóló törvény megszületéséig. Ez a 122 paragrafusból álló 47 oldalas *Ideiglenes eljárási szabályzat* a kiadvány borítójának színe után *Sárga könyv* néven vált ismertté, s mint szokásjogi forrás lett eljárási kódexé. A pesti főügyész Kozma Sándor május 18-án körrendeletével megküldte az ideiglenes szabályzatot a királyi ügyészségeknek, azzal, hogy kövessék a benne foglaltakat.³ A Budapesti Királyi Ítéltábla 1874. január 3-ai teljes ülésén az *Ideiglenes eljárási szabályzatot* elfogadta, ez által teljes körűen a bírói gyakorlat részévé tette.

A törvényi szabályozás különösen kifejezésre jutott, a bíróságokról és az ügyészségről szóló szervezeti törvényekben.⁴ 1872-től a „testi fenyték” semmilyen büntetésként sem volt alkalmazható, megszűnt a bilincs büntetésként való használata, továbbá „eltöröltetik a vérdíj”.⁵

* nyugállományú megyei rendőrfőkapitány

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltár 1873./V.211.

² Finkey Ferenc: A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914, Sárospatak, 1948, A jogászok a Kultúráért Alapítvány kiadása, 2000, 168.o.

³ 3224. számú körrendelet 1872. május 18.

⁴ 1871. évi XXXI. törvénycikk az első folyamodású bíróságok rendezéséről, 1871. évi XXXII. törvénycikk a törvényszékek és a járásbíróságok életbeléptetéséről, 1871. évi XXXIII. törvénycikk a királyi ügyészségről.

⁵ A büntetőtörvényekről és némely intézkedésekről szóló 1871. évi LII. törvénycikk 7.§.

Előnyomozás és vizsgálat⁶

Az ismeretlen tettesek által elkövetett rablógyilkosság gyorsan eredményre vezető nyomozása-vizsgálata kimerítő választ adott a napjainkban is alkalmazott, ha úgy tetszik használatos, kriminalisztikai alapkérdésekre.

A bűncselekmény 1873. február 11-én, keddi napon, holdvilágos, enyhe estéből erős fagyásba forduló éjszaka, közvetlenül éjfél körül, a szentlőrinci járáshoz tartozó 219 lakosú kisközség Cinderi-Bogád, 39 házának⁷ egyikében történt. A támadást túlélő Szentgyörgyi Katalin, a rablók fenyegetése ellenére, fellármázta a falszomszéd ház lakásában élő Sánta Jánost, aki meghallgatván a történeteket, nyomban szólt Géczi Józsefnek, majd a falu bírójához sietett. Megkocogtatta az ablakot és közölte, hogy a néhai református lelkész özvegyét kirabolták s talán meg is ölték. A bíró felöltözött és az áldozatok házához ment. A folyosó ablak rongált állapotának észlelésével azonnal meggyőződött a betörés megtörténtéről, a hálószobába belépve pedig látta, hogy ágyában halva fekszik az özvegy papné, Kazinczy Istvánné. Kis Bíró József községi bíró ezután kikérdezte Szentgyörgyi Katalint, több bűntörténetet és ajtót lepecsételtetett, a ház elé az egyházközség segítségével őrséget rendelt, majd jelentést tett a körjegyzőnek.

Február 12-én délelőtt 11 órakor Cinderi-Bogádon Kohárts József magyarmecseki körjegyző, Nagy Sámuel bogádi esküdt és Bezenkó József újmindszenti bíró jelenlétében Kis Bíró József elmondása alapján nyomozati jegyzőkönyvet vett fel, melyet soron kívül juttatott el a szolgabíróhoz.

Németh Ignác szolgabíró a következő napon, mint egy féloldalnyi terjedelmű tényálladék leírásával elkészítette a feljelentést, amit a Szentlőrinci Királyi Járásbíróság a Pécsi Királyi Ügyészséghez továbbított.⁸

A tényálladék szerint két fő behatolt „a meggyilkolt alvószobájába hol a magasabb egyén a meggyilkolt ágyához lépett, azon suttogó hangon kiejtette szóval „*meg kell halnod ma*” még az alacsony szűrös, unoka húga ágyához ment és azt fenyegetőzés mellett hallgatásra intette. Az özvegy tiszteletes asszonyt a magas kezével megfojtotta. Később a két rablógyilkos elővén a meggyilkolt feje vánkosa alól a kulcsokat, azokkal mindent felnyitottak és amit, papírt vagy pénzt találtak, magukkal vitték. De elvittek egy bőr női cekkert is, melyben Szentgyörgyi Katalin szerint egy levélboríték is volt, melyben Kisfaludy István ügyvéd aláírásával, néhány szóval egy küldemény átvétele igazolatik. Ezen borítékban volt tudtával két 1 forintos bankjegy.”

Február 13-án az elhunyt házában Pupits György járásorvos, a szolgabíró és a községi elöljárók jelenlétében elvégezte a boncolást, melynek során egyértelmű megállapítást nyert, hogy a 69 éves (halotti anyakönyvi bejegyzés szerint 71 éves), sovány testalkatú áldozatot kézzel fojtották meg. A boncjegyzőkönyv és orvosi vélemény a következőkről tanúskodott.

---

⁶ A korabeli szakirodalom rámutat arra, hogy előnyomozásnak akkor van helye, ha a tárgyi bűntényálladék még kellőleg kiderítve nincs és a tettes személye iránt sincsenek még bizonyítékok. Az előnyomozás legfőképpen a *tárgyi*, a rendes vizsgálat pedig kizárólag az *alanyi* tényálladék kiderítésére irányítandó.

A vizsgált időszakban a tárgyi tényálladék és az alanyi tényálladék kifejezések voltak használatosak s csak a századforduló közeledtével honosodott meg a helyes meghatározás, azaz a tényálladék tárgyi elemei és a tényálladék alanyi elemei formulákkal.

Az előnyomozás befejezettnek tartandó, ha a tárgyi bűntényálladék a vizsgálóbíró előtt tisztán áll, és ha a tettes személye iránt nyomatékos gyanúok vagy bizonyítékok léteznek.

⁷ A Magyar Korona országainak helységnévtára, Budapest, Athenaeum, 1873.

⁸ Az állami, törvényhatósági és községi tisztviselők kötelesek a tudomásukra jutott bűntettet feljelenteni a királyi ügyészségnél, vagy a legközelebbi királyi bíróságnál. A közbiztonsági közegek a helyszínt biztosítani kötelesek változatlanul fenntartása mellett, és szökés veszélye esetén elfogni, előállítani a tettest. 3 nap után, ha vizsgálóbíró nem jelent meg a járásbíróság elé köteles állítani a közbiztonsági tisztviselő az elkövetőt. (Sárga könyv 19-20.§§)

A bűncselekmény időszakában Baranya közbiztonsági közegeit alapvetően a pandúrok jelentették. A járásokban 1-1 pandúrkáplár vezetésével 10-15 közpandúr teljesített szolgálatot, 2-2 járasonként csendbiztos parancsnoksága alatt. Pécssett önkormányzati rendőrség működött. (Ernyes Mihály: Baranyai rendőrségek, Pécs, Teromo Bt. 2004. 121-125.o.)

„Külvizsgálatnál [...] 3. A nyakán, jobb felén gége mellett, kéthüvelyknyi elterjedt kék foltot találtam, mely négy ujjnak nyomát mutatta. 4. A nyakán, bal felén egy hüvelyknyi elterjedt kék foltot találtam, mely hüvelykujjnak benyomása után maradt.

A gyilkos az ágy mellett megállt és bal kézzel nyakánál megfogta úgy jobbfelén négy ujjával és torkának balfelén hüvelyk ujjával a gégét annyira összenyomta, hogy a szegény öregasszony azon nyomás által elzárt lélegzetnek következtében, rövid idő alatt meghalt.

Belső vizsgálatnál [...] c. A torkot felbontván, gége mellett, jobb felén a négy ujj volt benyomva és ezeknek a helyén vér elfutva találtatott. d. A torkon balfelén, gége mellett, amint a hüvelykujj benyomva volt, szinte alatta vérrel elfuttatva találtam.

Orvosi vélemény

Kazinczy István özvegye Kováts Katalin hullájának külvizsgálatnál 3-ik és 4-ik szám alatt és belvizsgálatnál c. és d. betűk alatt elősorolt sértésekkel kiderült, hogy a Kováts Katalin azon sértések által halálosan sértetett meg. Miután a gyilkos az ágyhoz ért, azon ijedve szerencsétlen öregasszonyt torkánál megragadta, a gégét annyira összenyomta, hogy a lélegzetet elzárta és addig tartotta még csak észre nem vette, hogy már nem mozog. Amint a gyilkos, torkát kieresztette, akkora már az asszony meg volt halva. Ezzel bizonyítom.”⁹

Lobmayer István királyi ügyész február 15-én indítványozta a Pécsi Királyi Törvényszék fenyítő osztályánál a vizsgálóbíró haladéktalan kiküldését.

Két nap múlva a törvényszék végzésében – a nyomozás és a szükséges vizsgálat helyszínén történő elvégzésével – különös meghatalmazással a tettesek rögtön befogására, a korábban számtalan súlyos bűntény elkövetőjét felderítő, rendkívül komoly tapasztalatokkal rendelkező Pilch Antal törvényszéki bírót bízta meg a vizsgálóbírói teendők ellátásával.

Pilch vizsgálóbíró 1873. február 20-án nyolcfős bizottság – végrendeleti végrehajtó, községi bíró, 2 községi esküdt, 2 községi lakos és 1 mesterember – élén helyszíni szemlét tartott, melynek során nyomozási kísérletet is lefolytatott és egyéb intézkedésekről is döntött. A csaknem 6 oldalas jegyzőkönyvhöz helyszínrajzot mellékelte. „*Ceruzával készített rajz a házról, ahol a gyilkosság történt*” megnevezésű térvázlat jelöli az utcát, az udvart, az épület helyiségeit, az áldozatok alvóhelyét és az elkövetők mozgási útvonalát. Az észlelt állapot rögzítése mellett néhány alkalommal véleményes következtetések is kifejtésre kerültek. Annak ellenére, hogy a helyszíni szemle követelményeire vonatkozó mai ismeretektől némiképpen eltérő a felvett jegyzőkönyv, tartalma mégis jól hasznosítható és értékes információkat hordozó.

A behatolás megkísérlése illetőleg a behatolás végrehajtásának helye megállapítható volt, egyúttal jelentős adatokat tárt fel a tetteseknek a helyszínnel való ismeretségére vonatkozóan.

A nyitott folyosóról megközelíthető, erős vaskapcsokkal zárt ajtón, amely a középso szobába vezetett, meg sem kísérelték a bejutást, a padlás irányából történő bemászás pedig kudarcot vallott. „A nyitott folyosón egy ócska lécsajtót találtunk, melynek rendes helye a kis fészerben szokott lenni, s mely felett a padlásdeszkák le voltak pecsételve, mert helyükből kimozdítva találtattak. Megtekintve a nyílásból a padlást, azt találtuk, hogy itt nincs is padlás, hanem csak tetőhosszabbítás, melyen által a padlásra vagy a szobába jutni lehetetlenség, de itt a nyomok is megszűntek.”

---

⁹ A járásorvos tevékenysége szinkronban volt a Sárga könyv rendelkezéseivel. Ha gyilkosság vagy emberölés büntetének gyanúja forog fenn, a hulla az eltemetés előtt szemlélendő meg, és ha idegen kéz által eszközölt erőszakos halál gyanúja a szemle által sem hárítható el, a hulla felboncolandó. Ha pedig az eltemetés után merülne fel az erőszakos kimúlás gyanúja s a tényálladék tisztába hozatala még remélhető, a hulla ismét kiásatandó. A hullaszemlénél a bírón, jegyzőkönyvvezetőn és az orvosokon, illetőleg vegyészeken fölül még két bírósági tanúnak jelenléte is szükséges. A hulla felboncolása nem bízható azon orvosokra, a kik az elhunytat az elhalálózást közvetlenül megelőző betegségben gyógykezelték; mindazonáltal meghívhatnak a boncoláshoz a végre, hogy a kórfolyamra nézve felvilágosításokat adjanak. Az orvosi véleménynek a halál okát illetőleg határozott nyilatkozatot kell tartalmaznia arra nézve: vajon a tudomány szerint bizonyossággal vagy legalább valószínűséggel feltételezhető-e az, hogy a halál a hullán észlelt sértések következménye volt-e? (65-66. §§)

Az 1803. május 17-én kelt 11371 sz. helytartótanácsi intézkedés szerint a törvényhatóságoknak ahol szükségesnek mutatkozik, kötelező az orvosi látélet beszerzése (emberölés, súlyos testi sértés). A hullaszemlére vonatkozóan részletes előírásokat tartalmaz a Helytartótanács által 22985. szám alatt 1864. május 18-án kiadott intézkedés.

A kamra udvarra néző ablakát rámástól kiemelték és a falhoz támasztották. „A fal vályogból lévén a kiemelés könnyű szerrel, de mégis feltűnő ügyességgel történt.”

A kamrát és a középső szobát elválasztó falban, úgynevezett kályhalyuk került kialakításra, melyben egy sérült cserépkályha állt. A nagyszobába átmenő bizottság előtt „nyomban az a kérdés támadván, vajon a kályhalyukon bebújhattak-e a tettesek? Az összes jelenlevők azt nyilatkozták, hogy az lehetetlenség. Ezen nyilatkozat után Kolmár József kovácsmester középtermetű erős egyén vállalkozván az átbújás megkísérlésére, levevén felső ruháját, ing és mellényben, nagy erőfeszítés után valóban átbújt a kályhalyukon és beért a szobába a nélkül, hogy a kályhán sérülést okozott volna. Eszerint a lyukon bejutás valószínűtlen vállalatnak mutatkozik ugyan, nem természeti lehetetlenség.”

Az épület helyiségeinek, az ott lévő tárgyaknak az állapota részletes leírásban került rögzítésre.

Az elhunyt áldozat ruházatával kapcsolatban történt kemény vizsgálóbírói intézkedés a szemle során. „Feltűnő lévén továbbá, hogy a meggyilkolton az eset alkalmával talált ing, kendő és ágyi lepedője, dacára annak, hogy a nyomozó körjegyző úr által lepecsételtetett, mégis a meghaltnak koporsójába tétetett és vele eltemettetett. Ezen ruhanemű szennyes volta a tett elkövetésére nézve felvilágosítással szolgálhatván, nyomban azoknak a sír és koporsóból leendő kivétele elrendeltetett és foganatosított. Megjegyzendő, hogy a ruhaneműkön folt, korom, piszok nem találtatott, szóval jelvény nem mutatkozott.”

A vizsgálóbíró február 21-én Cindéri-Bogádon, 22-én pedig Pécssett hallgatott ki tanúkat. A felvett jegyzőkönyvek arról tesznek bizonyosságot, hogy a vizsgálatot vezető célirányos kérdéseire, a tanúk emlékezetét tükröző, jól felhasználható válaszok hangzottak el. A kérdések alapján kirajzolódik a nyomozás iránya, amely utólagosan értékelve is, egyértelműen helytállónak bizonyult. Valamennyi tanúkihallgatási jegyzőkönyvben megjelölésre került az, hogy „felvéve Cindéri-Bogádon ismeretlen tettesek által elkövetett rablógyilkosság bűnjegyében.”

A tanúk figyelmeztetése a következőképpen történt: „tanú megjelenvén miután tudomásának, s a tiszta igazságnak hű és lelkiismeretes előadására felszólítottatott, s egy úttal az eskü szentségére s a hamis esküvés következményeire figyelmeztetett, a szokásos eskü letétele után, az alább foglalt kérdő-pontokra következő vallomásokot tett.”

A kérdések általánosak és különösek. Az első kérdés a személyes adatokra vonatkozott, melyek alapján a tanú azonosítása bármikor végrehajtható volt, továbbá törekedett tisztázni az elfoglaltság létét, vagy nem létét. E kérdést – ami egy kérdéscsokor volt – illették „általánosak” jelzővel, megnevezéssel. „Mi a neve? Hová való születésű és lakos? Hány éves? Micsoda vallású – állapotú – s foglalkozású egyén ön? Fogva és büntetve volt-e már? Vallomásából haszon hárul-e önre? Vallomásáért ígértetett-e valami önnek? Vádlottal ellenséges vagy rokoni viszonyban nem áll-e?”¹⁰ A figyelmeztetés és az első kérdés, azaz az általános kérdések a jegyzőkönyv előrenyomtatott szövegeként jelentek meg.

A vizsgálati napló¹¹ első szám alatti tanúja az általánosakra a következő választ adta: „Nevem Kis Bíró József cindéri-bogádi születésű és lakos, 47 éves reformátusvallású, nős, 2 gyermek atyja vagyok. Fogva büntetve nem voltam. Vallomásomért nem ígértetett. Vádlottal nem ellenséges, községi bíró, 2/4 telkes gazda.” Hat kérdés irányult a tanú által a helyszínen észleltekre valamint az ügyel kapcsolatba hozható egyéb ismereteire. A 8. kérdés arra vonatkozott, hogy kíván-e még valamit elmondani, az utolsó 9. pedig azt firtatta, hogy jól van-e a jegyzőkönyv felvéve. A nyomozás felderítő jellegét különösen hangsúlyozó kérdések és a rájuk adott válaszok érdemi információkat takarnak.

¹⁰ A központi ajánlás a kérdéseket szűkebben fogalmazta meg. „Neve, születési helye, kora, vallása, polgári állapota, foglalkozása, vádlotthoz viszonya, lakhelye?” A gyakorlat és a szakirodalom az előzőekben érintett bővebb kérdésfeltevést pártolta, abból kiindulva, hogy a személyt érintő kérdésekre adott válaszok, alaposabban mutatják be a vallomástevőt.

¹¹ A magyar királyi igazságügy miniszternek 1872. április 4-én kelt 4010. sz. rendeletével az elsőfolyamodású bíróságok számára kiadott utasítás ügykezelésről szóló része szerint a vizsgáló bíró minden ügyről külön vizsgálati-naplót köteles vezetni.

A következő tanú „Géczi József cinderi-bogádi születésű és lakos, 36 éves, reformátusvallású, nős, 4 gyermek atyja, fogva-büntetve nem voltam, vallomásomért nem ígértetett, vádlottal nem ellenséges, 2/4 telkes gazda, írni keveset tudok.” A mindössze négy kérdést mutató jegyzőkönyv 2. kérdése minden bizonnyal több közbevetett kérdést is jelentett, a válaszok legalábbis erre engednek következtetni. „Egyebet, lábnyomot, pénzt írást a földön heverni nem láttam, sem egyéb nyomot a szobában. [...] csak a pitvarban néztük a kifeszített ablakot, mely a földön a felhoz támasztva hibátlanul állott, a falon nem látszott megrongálás. [...] Feltűnt nekünk, hogy a nyitott pitvarban az ócska létra állott, mely nem szokott ott lenni. Azt is észrevettük, hogy a létra feletti deszkák kissé fel voltak emelve, de félretolva nem voltak. Lábnyomot sem az udvarban sem máshol nem találtunk.” Lényeges információt hordoz a tanúnak az időjárással kapcsolatos kijelentése „Mikor engem felébresztettek fényes holdvilág volt, úgy, hogy a szobákban is lehetett némileg látni. Este sáros gyenge idő volt, de az éjjel megfordult az idő, úgy, hogy reggeli 3 órakor már meg volt fagyva.”

Az életben maradt áldozat harmadik tanúként szerepel a vizsgálati naplóban. „Szentgyörgyi Katalin kétszer özvegyült I. Tóth Józsefné és II. Baksay Lászlóné, cinderi-bogádi lakos, özvegy papné, 50 éves, két lány anyja vagyok, büntetve nem voltam, birtokom nincs, meggyilkolt Kazinczy Istvánné gazdasszonya és unoka testvére 2-od ízben vagyok, írni-olvasni tudok.” A feltett kérdések ez esetben is alátámasztják azt, hogy a vizsgálóbíró a jegyzőkönyvekben rögzített nyomozati cselekményeken túl is végzett/végeztetett adatgyűjtést, ami feltétlenül eredményes volt, és használható információkat juttatott a birtokába. Az eseményleírás mellett a következő vallomásrészletek érdemelnek figyelmet. „2. Igaz-e az, hogy a meggyilkolt özv. Kazinczy Istvánné, már évek előtt is meg lett rabolva? Már 8 év előtt még Kazinczy István életében, egyszer kirabolták őket, úgy, hogy Pünkösöd este két rabló bejött a házba és minden erőszak alkalmazása nélkül elvittek 10.000 forintot készpénzben. A pénz helyét ismerték és állítólag meg lettek fogva és büntetve. 3. Igaz-e, hogy itt Cinderi-Bogádon is már többször Önökre rátörtek? Itt Cinderi-Bogádon is már kétszer betörtek nálunk. Először május vége felé a konyhába és elvittek 3/8-ad lisztet, másodszer augusztus hóban törtek be, és elvittek 1 zsák lisztet és 1 zsák búzát. [...] 10. Mivel voltak a gyilkosok felfegyverkezve? A nagyobb egészen üres kézzel volt, a kisebbnek baltája volt. [...] 13. Mennyi ideig voltak a gyilkosok az önök házában? Egy óráig lehettek benn. 14. Idegenek vagy ismerősök voltak a tettesek? Igen ismerősöknek kellett lenni, mert ösmerték az összes körülményeket. [...] 20. Csinos képük, finom kezük volt a tetteseknek? Parasztemberek voltak.” E jegyzőkönyv utolsó oldalán az aláírásokat követő részen ceruzával rájegyezten olvasható „*Sánta János mikor távozott el hazulról és mikor tért vissza?*”

A vizsgálóbírókat erőteljesen foglalkoztatták: az elhunyt életvitele, gazdagsága; a behatolás helye; az elvitt dolgok; a korábbi bűncselekmények; az adósok kiléte, tartozásuk nagysága; S. József szomszéd – S. János testvére – távolléte; a környéken ismert bűnelkövetők.

A néhai református pap özvegye több embernek adott kamatra kölcsönt, melyekről elismervényeket kért és őrzött meg a visszafizetésig. Peres ügyei is voltak, komoly takarékbetéttel rendelkezett, széleskörű ismeretséggel bírt.

A tettesek meg sem kíséreltek betörni a vaspánttal, néhány héttel korábban ellátott középső-, nagyszobaaajtón. Ez arra utal, hogy tisztában voltak az ajtó megerősített voltával, ugyanakkor vélhetően nem tudták, hogy a pitvar felett csak egy meghosszabbított tető van, onnan a házba bejutni nem lehet.

Két hét telt el a széles közvélemény által figyelemmel kísért, borzasztó büntény elkövetése óta, amikor a nyomozást vezető vizsgálóbíró elhatározásra jutott. Pintér Juli tanúval egyidejűleg néhány fiatalember – közöttük két 16 éves ifjú – került az elővezetendő csoportjába. E férfiak közül kettő tartozott az elhunytak, nevezetesen az elkövetés idején távollévő szomszéd, Sánta József és Izsák János.

Az utolsó tanú kihallgatására február 26-án, szintén Cinderi-Bogádon került sor. „Pintér Juli magyarmecskői születésű és cinderi-bogádi lakos, 18 éves, római katolikus vallású, férjtelen vagyok. Fogva, büntetve nem voltam. Vallomásomért nem ígértetett, vádlottal nem ellenséges.” A bűncselekményre vonatkozóan mindössze egy kérdés hangzott el. A válasz igen nagyjelentőségű.

„2. Miért lett ön elővezetve? Izsák János cinderi-bogádi lakos mondta nékem a Kazinczyné féle gyilkosság utáni este, hogy Deli Péter tengeri lakos, Dedovácz Jóska csorvai és Izsák Péter Mindszenti lakos voltak, kik Kazinczynét meggyilkolták. [...] Amint nálam azon éjjel megjelent, én azonnal észrevettem rajta, hogy baja van és kérdeztem, hogy mi baja van. Mire ő végre megmondta, hogy a nevezettek az öreg papnénál ott voltak és meggyilkolták. Ő nem volt ott, mert nálam volt egész éjjel s így tudom, hogy ő ott nem volt.”

Pintér Juli kihallgatásával és az elővezetésekkel az eljárás belépett a vizsgálati szakaszba. A gyanúba került személyek szabadvallomásáról készült, részben nyomtatvány alakot öltött jegyzőkönyvekben már az került rögzítésre, hogy „*fölvéve gyilkosság és rablással vádolt Dedovácz József és társai bűnügyében.*” Előre nyomott szöveggként szerepelt többek között, hogy „*Vádlott előállítván, miután a tiszta igazság lélekismeretes bevallására komolyan intetett, az alább foglalt kérdőpontokra következő vallomást tett.*”

Izsák János szabadvallomásának felvételére – a többi gyanúba keveredettel egyidejűleg – szintén Cinderi-Bogádon 1873. február hó 26-án került sor. Jegyzőkönyve alapján a kihallgatása tanúként kezdődött és terheltként fejeződött be két megszakítással illetőleg folytatólagos felvétellel. A vádlott kihallgatása minden bizonnyal *párhuzamosan* folyt, legalábbis részben, melyet kellően alátámaszt vallomása. „Nevem Izsák János Mindszenti születésű és Mindszenti lakos, 22 éves, reformátusvallású, nőtelen vagyok. Fogva, büntetve nem voltam. Vallomásomért nem ígértetett, vádlottal nem ellenséges, atyám $\frac{1}{4}$ telkes, írni-olvasni tudok.” Az első hat kérdésre adott válaszában megnevezte az elkövetőket, nevezetesen Dedovácz Józsefet, Deli Pétert és öccsét, Izsák Pétert. Elmondta, hogy a tettesek kijelentéseiből tudott a bűntényről, de ő semmilyen formában nem vett részt benne. A következő kérdés a kihallgatás folytatásakor hangzott el. „7. Önnek egész vallomása hazugság, mert ön volt az ki a gyilkosokat a tette ingerelte, a tettet kifőzte, vallja be ezt! Dedovácz mondta előttem, hogy ő elmegy rabolni a papnőhöz, meggyilkolja az asszonyokat, de az nem igaz, hogy én bírtam volna őket reá, sőt én öcsémet letiltottam róla. 8. Azt is eltagadta ön, hogy Sánta József is bírt tudomással a rablásról, igaz-e ez? Igen bevallom Sánta József is bírt tudomással a bűntettéről és, hogy már régen az én és Dedovácz jelenlétében beszéltünk vele ezen rablásról. Sánta azt mondta, hogy az ajtón keresztvas van és, hogy bemehetnek olyankor, mikor ő nem lesz idehaza. De azt nem hallottam, hogy Sánta mondta volna, hogy mindkét nőt meg kell gyilkolni, sem, hogy hogyan kell bemenni, és hogy hol van a pénz. Megjegyzem, hogy Sánta ugyanazon házban lakik, hol a gyilkosság elkövetetett. 9. Kapott-e a rablott pénzből? Én pénzt nem kaptam, hanem csak öcsém kapott 320 forintot, mely otthon van az istállóban a gerenda alatt az ágyam felett. Az ott levő 320 forintból fele Sánta számára van nálunk avval, hogy mi azt adjuk által neki.” A jegyzőkönyv ismét lezárásra került, de a kihallgatás bizonyos idő elteltével megint folytatódott. Izsák János elmondta továbbá, hogy az elhozott papírokat – melyek adóslevelek voltak – testvérétől átvette, elolvasta, majd elégette és a pénzt még nem adták át Sánta Józsefnek. A célirányos kérdések hatására megtört, s ha nem is teljesen és részletesen, de mégis beismerő vallomást tett. „15. Mindezekből világos, hogy te a kérdéses bűntény előleges elhatározója, összebeszélőjeként, utólag pedig a pénz átvétele és az okmányok elégetése által járultál hozzá, mivel tudod tettedet menteni? Én mindig ellene voltam a rablásnak. 16. Tudta-e tehát, hogy ami önnek átadott pénz Kazinczynétől rablott pénz volt? Tudtam. 17. Sánta József és ön tehát elhatározták, hogy ki fogják rabolni Kazinczynét és erre felhasználták Dedováczot, Deli Pétert és Izsák Pétert, igaz-e ez? Igaz. 18. Ki mondta legelőször, hogy a rablást véghez kell vinni? Sánta mondta legelőször. 19. Ki mondta el Kazinczyné körülményeit és házának építési módját? Sánta József mondta.”

„Bizonyítvány: Miszerint alulírott község elöljárói azt tanúsítjuk, hogy községünk lakosa Izsák József fia Izsák János, már községünkben lopott többféle aprólékot, úgy mind tyúkot, egyszer szintén Malmosi Sámuel úrnak a magtárjából a búzáat, amelyért, mind gyanús megbüntettetett és özvegy Kazinczy Istvánné meggyilkolásánál részes.”

A vizsgálati napló, következő sorszámú alatt feltüntetett vádlott – „Deli Péter ócsárdi születésű és tengerini lakos, 16 éves, rómaikatolikus-vallású, nőtelen vagyok. Olvasni s írni tudok. Fogva, büntetve voltam, gabonalopás miatt, 5 napra.” – töredelmes és részletes beismerő vallomást tett. A súlyos bűntény az általa elmondottak alapján tárult fel a legteljesebben.

Az elkövetés helye, igen közel feküdt a 268 lakosú 31 házzal bíró Újmindszent településhez, ahol az előző évben lakott Deli Péter és ahol barátságba került elkövető társaival. Karácsony előtt Izsákéknál gyűltek össze, ott „Sánta József mondta először mindnyájunknak, hogy jó lesz az özv. Papnét kirabolni és pedig az ablakon kell bemenni, ha pedig ezen nem lehet, tehát a falat kell kivájni, hogy özv. Baktay Katalint kell megfojtani és özv. Kazinczynénak életét meghagyni. És, hogy az asszonyokat kínozni, hogy mondják meg hol a pénz. Azt mondta, hogy ő nem mehet el, mert észreveszik és rá gondolnának a községben. Azt is mondta, hogy a kályhalyukon keresztül menjünk a szobába és, hogy az ajtón bemenni nem lehet, mert az vasrudakkal be van zárva. Az öregebbik, Izsák János szintén be volt avatva, úgy, mint bármelyikünk, sőt ezek voltak a mi vezéreink. Mert ez a Sánta József főzte ki az egész tervet és tudta is, hogy mi az nap megyünk és Sánta ugyanarról elment onnan hazulról, mert ugyanazon házban lakik, hol a gyilkosság történt.”

A gyilkosság napján, kedden este, Dedovácz Józseffel és Izsák Péterrel Mindszinten találkoztak a megyeháza előtt, ahonnan Izsák János istállójához, majd az elkövetés helyéhez mentek. Mivel a kiskamra ajtaja zárva volt, Izsák Péter egy létrát vitt oda, melyre felmászva Dedovácz a pitvar felső deszkáit megmozgatva a padlásra akart jutni, de kiderült, hogy az nem lehetséges. Ezt követően baltával kifeszítették és kiemelték az ablakot, majd bemásztak a kamrába. Izsák ott maradt figyelni, Dedovácz pedig benyomta a cserépkályhát úgy, hogy annak néhány lapját a földre rakta. Az így kitágított kályhalyukon keresztül hatoltak be a nagyszobába, majd onnan a hálósobába. „Dedovácz egyenesen ahhoz ment, aki meghalt, én pedig a másikhoz, mert Sánta József előre megmondta nekünk ágyaikat. Özv. Kazinczyné kérdezte „ki az?” és elkezdett kiabálni. Erre Dedovácz megfogta és azonnal megfujtotta. Az asszony ellenszegült, de ezen ellenszegülése nem sokáig tartott, rövid ideig fuldoklott és köhögött. Én pedig a másik mellett állottam és annak azt mondtam, hogy csendben legyen.” Az elhunyt feje alatt megtalált kulcsokkal kinyitották a másik szobában lévő ládákat s az egyikből papírokat és pénzt vettek magukhoz. A sublódos almáriumból egy barna bőr cekkert vittek el, melyben 2 forintot találtak. Az életben maradt asszony által kinyitott konyhaajtón át távoztak, majd Izsák János kertjébe mentek, ahol a pénzt elosztották. „A cekkert én vittem el az irományokat pedig egy kendőbe takarva Izsák Péter vitte el és pedig azért, mert Izsákék is tartoztak a papnénak és Izsák János nagyon megparancsolta, hogy azt az írást ott ne hagyjuk. A papírt tehát csakis azért hoztuk el, mert Sánta József és Izsák János adósok lévén a papnénak, megparancsolták, hogy bizonynal elhozzuk az obligatiokat. A tettet épp 12 órakor követtük el.” Elmondta, hogy ő gatyát és egy hitvány szűrt viselt, Dedovácz nadrágba és dolmányba volt öltözve.

„Bizonyítvány: Arról, hogy Dely Péter Tengerinben csak öthétig volt Dely András bátyjánál, de ezen idő lefolyása alatt, községünkben semmi nemű kihágást reá nem tapasztaltunk. Hallomás szerint Újmindszinten Malmosy haszonbérlo búza magtár betöréséért már büntetve volt ugyan a mostani társaival.”

Az ölést közvetlenül végrehajtó vádlott folytatólagosan felvett szabadvallomásában is van néhány részlet, amely érdemes a szószerinti megismerésre. „Nevem Dedovácz József siklói születésű, mindszei lakos, 26 éves, római katolikus-vallású, nő, egy fél éves gyermek atyja vagyok. Olvasni s írni nem tudok. Fogva és büntetve nem voltam. Értékem nincs. [...] Ott voltunk én, Deli Péter és Izsák Péter. Én és Deli bent voltunk, én fojtottam meg özv. papnét, mert veszekedni kezdett velem és bujtogatóim azt mondták, hogy tegyem meg. [...] Folytatólag ugyanakkor 8. Sánta József és Izsák János határozottan tagadja, hogy a büntett szerzésében részt vettek volna? Sánta József hazudik, mert ő Izsák Jánossal egyetemben volt az, ki a dolgot kigondolta, bennünket feltüzelt és útmutatónk volt, mert ő és Izsák János egyszerre mondták nekem, hogy raboljuk ki Kazinczynét, hogy meg ne ismerjen bennünket, gyilkoljuk meg mind a két asszonyt. Hogy legjobb a szoba falát az egyik repedésnél kinyitni, hogy az ajtón most már keresztvasak vannak. Hogy a pénzt a könyvek között keressük, hogyha itt nem találjuk, a vászon között. Ő azért ment el onnan hazulról, mert tudta, hogy mi jövünk. Testvére nem tudott a dologról semmit. [...] Pénzt, mintegy 700 forintot vittünk el.”

„Bizonyítvány: Miszerint alulírott község elöljárói azt tanúsítjuk, hogy Dedovácz József 2 évek óta már községünkben, mint uradalmi szolga lakos volt és észrevételünk szerint reá semmit

sem mondhatunk, mást, mint hogy a H-szentmártoni hegy földulásokban rá gyanúnk volt és az éjszakai sok csavargásai végett úgy szintén most özvegy Kazinczy Istvánné meggyilkolása rá tulajdonodott.”

Az elkövetéskor a helyszínen figyelést végrehajtó tettes – „Izsák Péter mindszenti születésű és mindszenti lakos, 16 éves, reformátusvallású, nőtelen vagyok, olvasni és írni tudok. Fogva és büntetve nem voltam, értékem nincs, atyám egynegyed telkes gazda.” – rövid vallomást tett, melyben beismerte, hogy ő állt az udvarban strázsát. Elmondta, hogy 200 forintot kaptak az elhozott pénzből és megerősítette, hogy testvére és Sánta József is tudtak a bűncselekményről. Sánta Józseffel a tett megtörténte előtt beszélt Dedovácz József.

„Bizonyítvány: Alulírott község elöljárói tanúsítjuk, hogy községünk lakosa Izsák József fia Izsák Péter ez ideig tudomásunk szerint rá nem tapasztaltatott. Lopás vagy más rablási tettek, mind, amely most megtörtént özvegy Kazinczy Istvánné meggyilkolása ő általuk.”

Az utolsóként kihallgatott – „Sánta József cinderi-bogádi születésű, cinderi-bogádi lakos, 25 éves, reformátusvallású, nőtelen vagyok. Olvasni s írni tudok, fogva és büntetve nem voltam. Értékem $\frac{1}{4}$ telek fele.” – tagadása mellett mindössze azt közölte, hogy Dedovácz József tervelte ki a rablást, amiről neki is szólt. Ő végül is annyi megjegyzést tett, hogy nem bánja, ha Dedovácz megfojtja az özvegy papnét. „Tavaly ősszel folyt ez a beszéd. Azt is kérdezte Dedovácz, hogy be lehet-e menni az ajtón? Mire én azt mondtam, be lehet menni, mert keresztvas nincsen az ajtón. Akkor még nem is volt keresztvas, de néhány hétre reá az asszony csináltatott keresztvasat.”

„Községi bizonyítvány: Mi alulírott község elöljárói hitelesen bizonyítjuk, hogy községünk lakosa, öreg Sánta Józsefre semmi gyanú nem történt, mint egykor a Malmosi úr búzája gyanúja végett be volt zárva és más semmi nem tulajdonodott és semmi más olyan rablásokban semmi gyanú rá nem tudatott.”

Pilch bíró szintén február 26-án – már a kihallgatásokkal egy időben megkezdve – több intézkedést foganatosított az elrabort tárgyak felkutatására és biztosítására.

Beke Antal megyei foglár káplárt bízta meg azzal, hogy Deli Péterrel menjen Tengerinbe és foglalja le az ott elrejtett pénzt. A falu bírója igazolta, hogy a meghozott 257 forint bankópénzt Deli Péter nagybátyja fészereben, a gyékény alatt találták fel, egy cekkerben. Deli Péter elismerte, hogy a felkutatott összeg a rablógyilkosság során elvett pénzből ráeső jutalék.

„Bizonyítvány Alulírott Tengerin község elöljárója hitelesen bizonyítom, hogy Deli Péter gyilkosnál a fészereben lévő gyékények közt egy cekkerben találtatott 257 forint bankó pénz.

Tengerin február 27-én 1873. Kováts János bíró.” E bizonyítvány másik oldalára ceruzával rájegyezve „*tengerini Deli Péternél van egy cekkerli és 200 forint, amit az gyilkolástól elrabortak Dedovácz és Izsák Péterrel*”.

Ezután a vizsgálóbíró, Beke Antal káplár, Szabadi József molnármester, szabadi lakos és Berenkó József mindszenti bíró jelenlétében Dedovácz József mindszenti házához ment, ahol annak nejét felszólította a férje által neki adott pénz kiadására. Az asszony hosszas keresés és tetetett együgyűséggel az almáriumon fekvő ruhanemű között feltalált egy kendőbe kötve 190 forintot, mely pénzösszeg tisztán bírói kézbe vétetett, azaz lefoglalásra került.

Ezt követően elmentek Izsák János házához, ahol annak atyja jelenlétében, az istállóban, a tettes által megjelölt helyet szorgosan átkutatták, de a pénzt nem találták meg. Ezért Izsák Jánost az istállóba bevezették, akinek egyszerű kijelentésére a 340 forintot egy kis barna pénztárcában feltalálták és bírói kézhez vették.

Az elrabort pénzből lefoglalásra került összesen 787 forint.

A lefoglalt pénzen felül a nyomozati cselekmények során felkutatott értékek bírói letétbe vétele is megtörtént. Közéjük tartozott a 787 forint készpénz valamint egy agyagfazékban talált zömmel ezüstérmékből álló 848 forint 20 krajcár. Utóbbi tekintetében február 21-én a végrendeleti végrehajtó Hamar Pál, a végrendeleti örökösök és községi elöljáróság együttesen kinyilvánították, hogy kéri a bírói letétbe helyezést. A 787 forint vonatkozásában ugyanezt március 3-án jelentette.

A törvényszék a vizsgálóbíró kérésének eleget tett – az értékeket a Pécsi Magyar Királyi Adóhivatalnál letétbe helyezte – és a keletkezett okmányokat az elő iratokhoz csatolni rendelte.¹²

Vallomások hitelesítése, szembesítések, fogságban tartás

A Pécsi Királyi Törvényszék 1873. február 28-án tartott zárt ülésén a vádlottak vallomásait hitelesítette, mivel a vizsgálóbíró ezt kérte. Az ülést vezető elnöknek szóbeli jelentésében elmondta, hogy a vizsgálatot lefolytatta, melynek eredményeképpen a rablógyilkosság tetteseinek kipuhítottak. A vallomások előzetes hitelesítése azért szükséges, mert a vármegyei fogház oly hiányos berendezéssel bír, hogy a vádlottakat hosszabb ideig külön elzárni s így az egymással való érintkezéstől megóvni nem lehet. Ekképpen félő, hogy vádlottak a tettet beismerő vallomásukat összebeszélés folytán vissza fogják vonni. Az ülésen jelen voltak: Szikszay János törvényszéki bíró, törvényszéki elnökhelyettes, tanácselnök, Moldoványi József törvényszéki bíró, Dömötör Zsigmond törvényszéki bíró, Lobmayer István királyi ügyész, Mihálkovics Tivadar törvényszéki joggyakornok. A nyílt tárgyalás ellen, mivel a vizsgálat még befejezve nincs, a királyi ügyész, óvást jelentett be, mire a bíróság végzéssel a zárt ülés elrendeléséről döntött.¹³

Elsőként Deli Pétert hallgatták ki, akinek közel 60 kérdést tettek fel. Vallomásában megerősítette a nyomozás során elmondottakat és némiképpen pontosította az ott elhangzottakat. 5. Mikor Izsák János felszólította először, hogy rabolják ki a papnét, mit válaszolt neki? Hogy azt nem lehet megtenni, mert az nagydolog. Ily dologban még nem voltam. Előbb is szégyent láttam, most nem akarok szégyent látni. [...] 10. Hogyan történt a bemenetel? Sánta József és Izsák János már előre utasítottak, hogy nézzük meg a kamara ajtót, hogy azon bemehetünk-e? De ott nem mehettünk be. Azt is mondták, hogy ha ott nem mehettünk be, az ablakot kell kivágni és a kályhán bemenni. [...] 33. Ön tehát beismeri, hogy előre történt, összebeszélés folytán, a papnét kirabolta. Mi vezette erre? A pénzvág. 34. Miért nem jelentette fel, hogy Sánta és Izsák biztatta a bűntényre? Mert nekem is erre volt kedvem, azt gondoltam, hogy tán jó lesz, mert sokat beszéltek. [...] 40. Hányfelé osztottátok a pénzt? Négyfelé. 41. Sánta József is kapott belőle? Igen. 42. Mered-e ezt szemébe mondani? Igen. 43. Ismerted-e azelőtt Kazinczy Istvánnét? Igen. 44. Tudtad, hogy pénze van? Igen. [...] 48. Igaz-e, hogy Sánta József azt mondta neked és a többinek, hogy a másik asszonyt is meg kell gyilkolni? Azt mondta, hogy inkább a másikat, de nem a papnét kell meggyilkolni. 49. Miután bevallottad, hogy a bűntény elkövetésében részt vettél, mondd meg mit tudsz felhozni mentségedre! A sok beszéd miatt, Tekintetes Törvényszék ráadtam magam. [...] 54. Józanok voltatok az este? Igen.”

Másodikként Dedovác József tartalékos katona került sorra. A hozzá intézett kérdések száma meghaladta a hatvanat. Válaszaiban pontosított adatokat hozott a bíróság tudomására. „A tett elkövetésekor Sánta József odavolt szalmát vinni Pécsváradon. Ő volt oda bejárós, ő biztatott, mert én nem tudtam felőle semmit. 8. Micsoda indokot hozott ő fel a tett elkövetésére? Hogy a pénzt hozzuk el. [...] A Sánta József azon volt, hogy mikor ő otthon nem lesz, kell véghezvinni a bűntettet. [...] 10. Mikor volt ez? Február 11-én éjjel. [...] 14. Azon elhatározással indultak el, hogy a papnét kirabolják? Igen, mert Sánta József és Izsák János azon volt. Én vittem végbe a gyilkosságot, de ők mondták, hogy mindkettőnek életét el kell venni. 15. Hogy volt felfegyverkezve? Csak baltával. 16. Arcuk be volt-e feketítve? Be voltunk mázolvva szurokkal. Deli Péter és én. [...] Nem gyújtottunk világot, mert holdvilág volt. 28. Ki ment a papné ágyához? Én.

¹² A bírói letétek kezelése tárgyában a magyar királyi igazságügy miniszternek 1872. január 2-án kelt 13295/1871. sz. alatt kiadott rendelete alapján a bírói letétek a királyi adóhivatalokban őrzendők.

¹³ Az előnyomozás és a vizsgálat során a bizonyítékoknak a gyűjtése történik meg és nem a felvétele. Utóbbira a végtárgyaláson kerül sor. Bizonyíték felvétele mégis végrehajtásra kerül olyan esetekben, amelyek a végtárgyaláson nem ismételtethők meg, például nyomkutatás, boncolás. Tanúk vonatkozásában olyan kivételes esetekben, amikor tartani lehet attól, hogy végtárgyalásra a tanú idézése nem lehetséges. Ilyenkor a tanút a vizsgálóbíró előzetesen megesketi. Szükség esetén hitelesítési tárgyalás tartható, melyet általában az ügyész indítványoz.

Először kérdezte, ki az és lármát indított, de én odamentem, de nem akartam meggyilkolni, csak ijeszteni. Ő mégis lármázott, tehát kénytelen voltam meggyilkolni. Meg is fojtottam. [...] 31. Sokáig tartott a fojtogatás? Nem. 32. Hogy fogta át a torkát? A jobb kezem a vállára tettem és a torkát bal kezemmel fogtam. [...] 44. Ön beismerte a törvényszék előtt, hogy a rablógyilkosságban részt vett nemcsak, hanem fő tényezője volt. Mondja, mi indította arra, hogy ezt a borzasztó tettet elkövesse? Minden a két vezér által történt, a Sánta József és Izsák János által. Sánta József mondta mindig, hogy ami pénz van, azon osztozunk, ő mondta, hogy a könyvek közt keressük, ha ott nem találjuk, a vászon közt. [...] 47. Mondta-e Sánta József és Izsák János közül valamelyik, hogy a kötelezvényeket is vigyék el, mert nekik is van a közt kötelezvényük? 49. Ön beismerte, hogy még a múlt évben kezdték rábeszélni, elég ideje volt tehát a meggondolásra és magába szállásra. Miért nem jelentette fel a tervet a hatóságnál? Tudja Isten, ördögtől vagy honnan jött. 50. Ön határozott szándékkal ment Kazinczynéhoz, hogy kirabolja és meggyilkolja? Igen, mikor oda mentem már elhatároztam, hogy ha másképp nem lehet, meggyilkolom. [...] 60. Önök mind józanok voltak? Igen.”

Izsák Péter kihallgatása is hasonló módon zajlott le. Elmondta, hogy mikor, hol és kik beszéltek össze a bűntény elkövetésére valamint hogyan hajtották azt végre.

Sánta József tagadta bűntettbeli részvételét, de beismerte azt, hogy összesen 170 forinttal tartozott a meggyilkolt áldozatnak. Az adósságból 160 forintnyit apjától örökölt, 10 forintot pedig ő kért kölcsön.

Izsák János szabadságolt honvéd a 68. zászlóaljnál, megkísérelte menteni magát, illetőleg szerepét kisebbíteni.

„A vallomások hitelesítése ekképp megtörténvén, elnök a szembesítést rendelte el, minek folytán” Deli Péter a tagadó Sánta József szemébe mondta, hogy ő biztatta fel a bűntény elkövetésére. Sánta József bírói kérdésekre annyit elismert, hogy jelen volt az összebeszéléseken, tudta, hogy mit terveznek.

Dedovác József szemébe mondta továbbá Sánta Józsefnek, hogy azt is mondta, mind a két asszonyt fojtsák meg, a kötelezvényeket hozzák el. Erről többször is volt szó. Sánta József tagadta, azt állította, hogy Izsák János mondta ezt nekik.

Izsák János szemébe mondta Dedovác József, hogy ő is biztatta, jó lesz a papnéhoz elmenni és az oblogátiókat is el kell hozni. Izsák János vádolt tagadott, és azt állította, hogy kérte akkor este, ne menjenek, továbbá neki nem is volt obligátiója. Dedovác József azt is a szemébe mondta, hogy a történet után Izsák János megjegyezte „Tudtuk mi, hogy elmentek”.

Újabb szembesítések után bírói felszólításra Sánta József konok tagadása némiképpen enyhült, elismerte bizonyos fokú részvételét a szörnyűséges bűntény elkövetésében. Beismerte az összebeszélést és azt is, hogy mondta, ha a rablásnál felismerik őket, azt az asszonyt fojtsák meg, aki most életben van.

Ez után Deli Péter ismételt előállításakor beismerte, hogy szurokkal be volt kenve az arcuk. A szurkot Izsák Péter hozta és csak nagy rábeszélésre kente be magát.

A bírói tanács ezt követően zárt ülésen végzésben határozott arról, hogy a vádlottakat fogságban tartják, a vizsgálóbíró pedig felhívják, hogy mielőbb fejezze be a vizsgálatot és az összes bűnügyi iratokat ide haladéktalanul terjessze fel. Rögzítésre került, hogy Deli Péter, Dedovác József, Izsák Péter, Sánta József és Izsák János vádoltak a törvényszék előtt tett vallomásukban a kérdéses bűntény elkövetését beismerték.

A magyar királyi 68-ik honvéd zászlóaljparancsnokságot 1873. évi február 28-án kelt levelével értesítette a Pécsi Királyi Törvényszék arról, hogy gyilkossággal és abban való bűnrészességgel vádolt Deli Péter és társai bűnügyében Izsák János a fentebbi zászlóaljtól szabadságolt közhonvéd, a királyi törvényszék fogházában vizsgálati fogságban van.¹⁴

¹⁴ A vizsgálati fogság elrendelésének okai:

- Ha az elkövetett bűntett, vagy amivel a terheltet vádolják a fennálló törvények szerint halállal vagy a gyakorlat szerint legalább ötévi börtönnel büntetendő.
- Ha a vádolt intézkedései után annak megszökési szándéka alaposan vélelmezhető.
- Ha a vádolt nem bír állandó lakással.

A vizsgálat befejezése, vád alá helyezés

A vizsgálati naplót Pilch bíró 1873. április 1-jén 20 sorszámmal zárta le.

A megidézendő tanúk jegyzékét – melyben a kihallgatott 4 fő szerepel – Lobmayer István királyi ügyész április 20-án készítette el. E pár soros iratban rögzítette, hogy a vádlottak vizsgálati fogságban vannak. A királyi törvényszék fenyítő osztályához április 26-án küldte meg a szintén néhány soros indítványát a vád alá helyezésről és végtárgyalásra megidézéssel. Álláspontja szerint a Pécsi Királyi Törvényszék előtt 1873. február 28-án felvett jegyzőkönyv tanúsítja, hogy Dedovác József és Deli Péter, özvegy Kazinczy Istvánnén 1873. évi február 11-ike éjjelén elkövetett rablógyilkosságot, Izsák Péter és Izsák János a bűnrészességet és bűnpártolást, Sánta József a felbujtást beismerte.

Május 6-án a Pécsi Királyi Törvényszék a Pécsi Királyi Ügyészségnek, mint törvényes felperesnek Dedovác József és társai rablógyilkossági büntettel vádolt alperesek elleni bűnügyben vád alá helyezés és végtárgyalási határnap kitűzése iránti előterjesztése alapján hozott végzésében kimondta, hogy az indítványozott vád alá helyezésnek helye lévén, az elrendeltetik és e bűnügynek végtárgyalására 1873. évi május 23. nap reggeli 9 óra tűzetik ki határidőül.

Dedovác József, Deli Péter, Izsák Péter, Izsák János, és Sánta József királyi törvényszék fogházában letartóztatásban lévő vádlottak, e törvényszék elébe, fogházfelügyelő által oly figyelmeztetéssel állítandók elő, hogy védőül ügyvédet is vallhatnak és mentőtanúkat is nevezhetnek meg a tárgyalást megelőző 15 nap alatt.

A végtárgyalásra még az előterjesztéshez csatolt jegyzékben kitett tanúk a törvényes figyelmeztetéssel megidézendők. A tanúk az értesítéseket kézbesítési íven átvették május 12-én, Szentgyörgyi Katalin 13-án.

A vádlottak közül egyedül Sánta József választott védőt, a többieknek a bírói tanács elnöke május 15-én rendelt ügyvédet. A rövid levélben közölte a végtárgyalás időpontját és azt, hogy az érintett, védőt választani nem tudott, ezért felkérte az ügyvédet, hogy a végtárgyaláson megjelenni és a vádlottat képviselni szíveskedjék. Dedovác Józsefnek, Fekete Mihály; Deli Péternek, Antal Gyula; Izsák Péternek, Kerese Kálmán; Izsák Jánosnak, Danitz Antal; Sánta Józsefnek, Német József lett a védőügyvédje. A kézbesítők által továbbított értesítéseket az ügyvédek május 17-én átvették.

Amikor ügyvédvállás végett Dedovác Józsefet a törvényszékre kísérték, szökéssel próbálkozott. Menekülése közben az egyik fogházőr meglötte, melynek következtében kórházba került.

Végtárgyalás¹⁵

A Pécsi Királyi Törvényszék fenyítő osztályánál 1873. május 23. napján tartott nyilvános ülésen Dedovác József és társai elleni bűnügyben tartott végtárgyalás alkalmával felvett jegyzőkönyv szerint jelen voltak: A bíróság részéről Szikszay János törvényszéki bíró, törvényszéki elnökhelyettes, tanácselnök, Dömötör Zsigmond törvényszéki bíró, Verner Ferenc törvényszéki bíró, Miháلكovics Tivadar törvényszéki joggyakornok. Az ügyészség részéről Lobmayer István királyi ügyész. A felek részéről a később megnevezettek.

---

d) Ha alaposan lehet tartani attól, hogy szabad lábon hagyása esetében a büntett nyomait elhárítja vagy a vizsgálat eredményét a büntársakkal, bűnrészesekkel, segítőkkel, orgazdákkal, úgy a tanúkkal való összebeszélés által meghiúsítja, úgyszintén, ha veszélyes fenyegetései folytán alaposan lehet tartani, vagy egyéb adatokból kitűnnék, hogy szabad lábon hagyatása esetében, más büntettet követne el. A vizsgálati fogság elrendelése írásba foglalt határozatban mondandó ki. (Sárga könyv 45-46.§§)

¹⁵ A Sárga könyv 6.§-a kimondja, hogy „A bizonyítékok bizonyító erejét a bíróság állapítja meg.” A bizonyítékok a végtárgyaláson elhangzottakból állnak elő, csakis ezek felhasználásával szülehet meg a bíróság ítélete. A végtárgyalási jegyzőkönyv a bűnper legfontosabb dokumentuma.

Elnök az ülést megnyitottnak nyilvánította, majd a következőket adta elő: „A tekintetes törvényszék előtt ma ismét egy igen nevezetes¹⁶ bűnügy fog folyamatosan tárgyalatni és befejeztetni, nevezetesen f. é. február 11-én Cz. Bogádon, az ottani papnén elkövetett gyilkossági eset folyamatos vizsgálata lesz azért, mert mikor a vallomások kivétettek és vádlottak vizsgálati fogságba hozattak a vizsgálóbíró kérte a vallomások törvényszék előtti kivételét, nehogy vádlottak betanítatva vallomásukat visszavonják. E vallomások kivéve lévén, még némely tanúk vannak hátra. Vádlottak közül egyedül Sánta József vallott ügyvédet, a többieknek elnöki jogomnál fogva, én neveztem ki védőügyvédek.”

Bejelentette továbbá, hogy Dedovác József szökési kísérletet tett, melynek során egy fogházőr meglőtte. A lövés következtében a kórházban fekszik betegen és így a végtárgyaláson meg nem jelenhet. Kérte határozat hozatalát a végtárgyalás megtartása végett.

Zárt ülésen a következő indokokkal alátámasztott végzés született. A vallomások hitelesítése megtörtént a vádlottak azokhoz többé semmit nem adhatnak, vagy el nem vehetnek; szembesítés szintén volt, újabbnak foganatosítása nem szükséges; „végül az ügyvédvalláshoz eszközölt kísértetés alkalmával megkísérelt szökés a végtárgyalás kitűzése után történt, a végtárgyalás megtartása elrendeltetik és a hozandó ítélet vádlottnak kiküldött törvényszéki tag által a fogházi kórházban fog kihirdettetni.”

Ezt követően a vádlottakat és a tanúkat a tárgyalóterembe kísérték. Utóbbiakat az elnök figyelmeztette, vallomásukat úgy adják elő, hogy szükség esetén hitet kell tenniük.¹⁷ A vádlottakhoz a személyi azonosság megállapítását szolgáló kérdéseken túl, általánosságban hangzott el az, hogy a terhükre rótt cselekményt bevallják-e vagy tagadják. A tanúk a bírósági kérdésekre válaszul ismét elmondták vallomásukat esetenként pontosították, részletezték a korábban elhangzottakat. Nyilatkoztatták őket felmerült költségeikre is.

Kis Bíró Józsefnek a kiegészítő kérdésekre adott válaszai a következők voltak:

„3. Éjjeli örök nem voltak? De voltak, azok nem tudtak semmit sem. [...] 5. Ki az öreg Sánta János? Testvére a Sánta Józsefnek, egy kenyérrrel egy házban laknak. 6. Sánta József otthon volt-e, mikor ön odament? Nem. Pécsváradon volt szalmát vinni. 7. Mennyi mai költsége? 3 forint 20 krajcár.”

Géczi József a feltett kérdésekre újabb információt hordozó választ nem adott.

Szentgyörgyi Katalin vallomásában bizonyos pontosításokat hozott elő.

„1. Mondja el tüzetesen, mit tapasztalt a rablás és gyilkosság alkalmával?

Mi este 8 óráig voltunk fenn, akkor lefeküdtünk, ¼-10 óra lehetett, amikor én is elaludtam. Egyszer az én néném mondja „Katica édes öcsém ki jár a mi belső szobánkban?” Én felriadtam, csak félig ébredtem fel. „Ki az?” A néném is mondja erre „Ki az, mit akarsz?” Mikor ezt kiszólta az már ágya előtt állott, a másik egy baltával az én ágyam előtt állt, hogy meg ne pissenjek, mert meghalok. Mikor aztán megmondta a gyilkos, vártuk, hogy rám jön. Erre azt mondta „Kelj fel, vedd a szoknyád, hol a pénz?” Mondtam „arról nem tudok, a kulcs ott van a fej alatt.” Elvette a kulcsot, aztán mentem velük. A ládát felnyitotta, abban vászon volt és felette írás. És kötelezvény, miben pénz volt. Ki mikor ezt összeszedte a másiknak, ki engem strázsált neki adta, akkor aztán a 4 vég vásznat kiszedte, a fenéken turkált, de nem talált semmit. Pedig még voltak ott kötelezvények. Aztán volt egy nagy láda, kérdezte mi van abban. Mondtam vászon, pálinka, akkor mégis felnyitotta, turkált benne. Erre a másik azt mondta „Siessünk, mert elkésünk”. Akkor az én strázsám kérdezte „Ezen ki lehet menni?”, de csak suttogva. Mondtam „Ki lehet” „Hát akkor nyiss ajtót!” De

¹⁶ Az ügy olyannyira nevezetes volt, hogy már az ítélelhozatal napján levélben megkereste a törvényszéket a megyei főjegyző azért, hogy az ítélet másolatát hozzá átszámazzassák. Az ok pedig a Nagyméltóságú Királyi Belügyminisztérium érdeklődő leirata volt. A május 27-én iktatott iratra válaszul, június 18-án megküldték az ítélet hiteles másolatát.

¹⁷ A bizonyítási eljárás megkezdésekor az eljáró tanács elnöke a tanúkat figyelmezteti az igazmondásra, berekesztése előtt pedig a tanúk megeskütésének kérdése is megtárgyalásra kerül a vádló, a védő és a vádlottak meghallgatásával, indítványával. Az eskü szövegeként a polgári törvénykezési rendtartás függelékében 1869. április 29-én a bírói ügyvitel tárgyában kiadott igazságügy miniszteri rendeletben meghatározott esküformát használták. „*Én N. N. esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy minden körülményre nézve, a mely iránt megkérdeztettem, legjobb tudomásom és lelkiismeretem szerint a tiszta és teljes valóságot vallottam, és semmit azokból, melyek a kérdésekre tartoznak, és a melyekről tudomásom van, el nem hallgattam. Isten engem úgy segítjen!*” Az eskü kivétele után a tanúkat elbocsájtják.

a gyilkos azt mondta akkor „Még ezt a kicsi ládát nem néztük” erre mondtam „Ne is nézzék, mert abban semmi sincs”. Kinyitották mégis. Az egyikben volt egy cekker, abban volt egy levél kopestában, 2 új forint azt kivették, elvitték. 2. Mivel voltak a tettesek felfegyverkezve? Az én strázsámnál egy balta volt, a másikonál nem láttam semmit, ijedt voltam. 3. Fenyegették-e önt? Igen, aki strázsált azt mondta, hallgassak, mert meghalok.

4. Meddig lehettek ott? Egy óráig. [...] 6. Gyertyavilág is égett vagy csak a Hold világított? Csak holdvilág. [...] 13. Adós volt a Sánta József a tisztelendő asszonynak? Az atyjától maradt rájuk adósság, de nem tudom bizonyosan mennyi. Kértek a gyerekek is, hol kenyérre, hol másra, de azt megadták, hanem a régi adósság meg van. 14. Hát Izsákék adósak voltak-e? Valami csekélyvel, de nem sommás pénzzel. 15. Mondták-e, hogy a kötelezvényeket is össze kell szedni? Oly formát mondtak, hogy „Hát a levelet, hát a levelet”. 16. Ismeri-e e cekkert? (felmutatták a cekkert) Igen, ezt vitték el. 17. Melyik vitte el? Nem tudom, hogy, melyik, hanem az hozta elő, aki az én strázsám volt. A Kisfaludy úrnak volt egy-két rendű írása, nyugtája azon, amiben a 2 forint volt, mert perköltséget fizettem azelőtt neki.”

Ezután szembesítették Deli Józseffel, akinek a szemébe mondta, hogy fenyegette, meg ne mozduljon, mert meghal. A vádlott ezt tagadta.

Pintér Juli némiképpen szélesítette vallomását.

A tanú elvezetését követően elnök megkérdezte kívánja-e valaki a tanúk megesketését? Izsák János védője Danitz Antal, Pintér Julinak megesketését kérte, mely ellen a királyi ügyész kifogást nem tett. Pintér Juli az esküt a vallomására, a szokott ünnepélyességgel és formával letette.

Ezek után felolvasták az erkölcsi bizonyítványokat, a boncjegyzőkönyvet és a vádlottak jelenlétében, a hiteles önvallomásokat. Ennek folyamán Deli Pétertől az elnök megkérdezte, mit értett azon kifejezés alatt „alább is szégyent láttam”. Ő azt felelte „a gabonalopást”.

Izsák Jánostól megkérdezte, miért nem merte feljelenteni a bűntényt? Mire azt válaszolta, mert az öccsét sajnálta.

Izsák Péterhez a következő kérdést intézte. Ön azt mondta, hogy az okmányokat ön égette el? De kiderült, hogy Izsák János is égetett el okmányokat. Ön egy részét vagy mind elégette? „Én égettem el, Dedovác parancsolta, hogy égessem el, mert ő nem meri, mert cseléd.”

A bizonyítási eljárás ekképpen befejeződött. Előállították a vádlottakat és a tanúkat.

Elnök felszólítására királyi ügyész előadta vádelőterjesztését, melyben érzékeltette a bűncselekmény elkövetésének felvetődését és annak végrehajtását. Kiemelte a Sánta Józsefben megfogalmazódott indítékot, vagyis az adósságtól való megszabadulást és a búz vágyat a vagyonszerzésre, valamint azt a magatartását, amellyel magáról a gyanút elterelni igyekezett illetőleg alibit biztosított. Rámutatott az elkövetők felkészülési mozzanataira, különösen arra, hogy Dedovác és Deli, arcukat Izsák Péter által szerzett szuokkal bekenték és baltával felfegyverkeztek. Álláspontja szerint a „rablógyilkosság tárgyi tényálladéka, tehát kétségtelen. Bizonyítékok erre az orvosi látletet, a helyszínen eszközölt szemlérelől felvett jegyzőkönyv, Szentgyörgyi Katalin tanúvallomása, a vádlottaknál megtalált pénz és vádlottak beismerése.

Az alanyi tényálladékokat illetőleg Dedovác József, Deli Péter és Izsák Péter beismerték, hogy megfontolt, jól meggondolt gyilkossági és rablási szándékkal mentek özvegy Kazinczyné lakására, hogy ezen szándékot tetteleg érvényesítették is, amennyiben Dedovác József fenyegetések közt az özvegyet megfojtotta és Deli Péterrel együtt kirabolta, Izsák Péter pedig kívül őrt állott. Minek folytán be van bizonyítva, hogy Dedovác József a rablógyilkosság pszichikai szerzője, Deli Péter és Izsák Péter pedig bűnrészesek.

Sánta Józsefet illetőleg ő maga beismerte, de valamennyi vádlott szemébe mondta, hogy az ő fejében szültetett meg a rablási gondolat, melynek kivitelére a többieket felszólítja, mondván, hogy ha rájuk ismernek azt az asszonyt, aki jelenleg még életben van t. i. Szentgyörgyi Katalint öljk meg. Ő tehát a rablógyilkosság értelmi szerzője, valamint Izsák József is.”

Enyhítő körülményként hozta fel Deli és Izsák Péter fiatal korát; a bűntényre csábítást a többiek által; Deli Pétert illetőleg különösen a töredelmes önvallomást.

Súlyosító körülményül nevezte meg a vádlottak rossz előéletét; a hosszú időn át érlelt megfontolást; az elkövetés időpontját és eszközeit; a meggyilkoltnak védtelenségét.

Ezután egy rendkívül figyelemre méltó kitérőt tett, amellyel törekedett bemutatni a bűncselekmény időszakát körülölelő közbiztonsági helyzetet. „Mielőtt a büntetés kiszabása iránt indítványt tennék engedje meg a Tekintetes Törvényszék, hogy figyelmébe ajánljam, miszerint ezen borzasztó bűnténynek híre nemcsak a hazai sajtóban el volt terjedve, hanem az ország határán túl is. Engedje meg a Tekintetes Törvényszék becses figyelmét arra felhívnom, hogy a vagyon és a személybiztonság újabb időben a törvényszék hatásköréhez tartozó területen annyira meg van ingatva, hogy újabb időben alig múlik el végtárgyalás, hogy a legsúlyosabb bűntényekkel vádolt bűnözők ne állanának a Tekintetes Törvényszék előtt. Alig múlt el folyó évben hét, hogy egy-egy gyilkossági bűntény ne jelentetett volna fel a Tekintetes Törvényszék előtt. Sem szándékom, sem feladatom a vagyon és a személybiztonság ily módon veszélyeztetése és megvizsgálásának okait ez alkalommal vizsgálni vagy a bűntények ily módon szaporodásának indokát kutatni, de kötelességem az állam érdekében, melyet képviselni szerencsés vagyok, a jogbiztonság érdekében arra kérni, hogy a kiszabandó büntetés szigorú, példás legyen, hogy másokra is hasson, mások jogellenes hajlamait fékezze, korlátozza.”

Ezt követően indítványozta, hogy Dedovácz Józsefet kötél általi halállal, Deli Pétert, Izsák Józsefet és Sánta Józsefet 15 évre terjedő súlyos börtönnel, Izsák Pétert pedig 10 évre terjedő börtönnel büntessék, az okozott költségek és a rabtartási költségek megtérítésében elmarasztaltassanak. A 787 forint pénzüsszeg, valamint a bűnjelek az elhunyt végrendeleti végrehajtójának adassanak ki.

Fekete Mihály az első rendű vádlott védője szerint nem volt előre megfontolt szándék a gyilkosságra.¹⁸ Hosszas fejtegetésében kitért arra, hogy „az egyén a műveltség alacsony fokán áll, a bűz vágy behatásának alá van vetve, aki az erkölcsi érzületet nem is ismeri, aki tények következményeit megítélni alig képes, aki tisztán csak a pénzvágy által vezetetik, hogy egy ifjú egyén, nem megrögzött gonosz, nem javíthatatlan egyén, aki a csábításnak igen nehezen képes ellenállni, és bűnös tényre könnyebben rávehető. Erkölcsi bizonyítványa szerint előélete feddhetetlen, bűncselekményt még nem követett el, őszinte vallomás, töredelmesen beismerte teljes terjedelmében. A halálbüntetést ott lehet alkalmazni, ahol javulásra kilátás nincs, halál helyett 10 évet kér.”

Deli Péter védője enyhébb büntetést kért.

Izsák Péter ügyvédje gyilkosság helyett szándékos emberölés megállapítását és 2 éves büntetést kért, mondván, hogy 10 esetén le lehet mondani arról, hogy védence később a társadalom hasznos tagja legyen.

Izsák Józsefet védője mentegetni próbálta és 1 év büntetést kért.

Németh József szerint, Sánta Józsefet értelmi szerzőnek mondani nem lehet, Pécsváradon volt az elkövetéskor. Bizonyíték elégtelenségéből kérte a vád alól felmenteni.

A vádlottak nem kívántak szólni.

Ítékezés

Az ügyirat ritkán fellelhető anyagot is tartalmaz az ítélethozatal feletti tanácskozás jegyzőkönyvével. A zárt tanácskozáson jelenlévők a végtárgyaláson részt vett bírók és a

---

¹⁸ Gyilkosságon tágas értelemben törvényeink azon büntetést értik, mely az embernek életétől megfosztása vagy arra célzó törekvés által követetik el. Hogy büntett legyen, szabad álnok vagy legalább vétkes cselekménynek kell lennie. Olyan büntett, mely az embernek életétől megfosztása, vagy arra célzó törekvés által követetik el. A tett minden körülményeivel együttvéve, maga egyedül eszközölő oka legyen a tüstént vagy később ugyan, de mégis szükségképpen bekövetkező halálnak. (Szlemenics, 1872. 137. o.)

Az emberölés gyilkosságra és emberölésre osztandó, melyekhez még a gyermekölés járul. A gyilkosság azon büntett, mely által ember, előre megfontolt szándékokkal életétől jogellenesen megfosztatik. (Pauler, 1864. 118.o.) Az emberölés büntett, mely által ember életétől szándékos meg nem gondolt elhatározással vagy vétkekéségből jogellenesen megfosztatik. A gyilkosságtól a megfontolt szándékok hiányánál fogva különbözik. (Pauler, 1864. 134–135. o.)

joggyakornok. Az elnök összegezte az ügy állását és felszólította a bírókat az ítélet meghozatala tekintetében véleményük előterjesztésére.

Dömötör Zsigmond királyi törvényszéki bíró: „Én Dedovác Józsefet a betöréssel párosult rablógyilkosság, Deli Pétert az ebben részesség, Izsák Józsefet a betörésben párosult rablásban részesség, Sánta Józsefet a betöréssel párosult rablógyilkosság szerzése és arra felbujtás, végre Izsák Jánost a betöréssel párosult rablógyilkosság palástolása és abban bűnrészesség bűntényének elkövetésében bűnösöknek kimondani indítványozom.” Verner Ferenc királyi törvényszéki bíró ehhez hozzájárult.

Büntetésül Dömötör bíró, Dedovác Józsefre halált indítványozott, mert a törvények a gyilkosságot is halállal büntetik, annál inkább a betöréssel párosult rablógyilkosságot. Verner Ferenc, tekintve, hogy I. r. vádlott nem ép oly megromlott, hogy az emberek sorából el kellene törölni, 20 évi börtönt indítványozott. Elnök, Dömötör Zsigmond véleményéhez járult és így első rendű vádlottat kötél általi halálra és a kivégzési költségek megtérítésére ítélték.

Deli Péterre vonatkozólag, Dömötör Zsigmond, tekintve, hogy nála tettelegességre nem került sor és fiatal, büntetésül 10 évet indítványozott. Verner Ferenc a királyi ügyészség által indítványozott 15 év büntetést elfogadta. Elnök, Dömötör véleményéhez járult.

Izsák Péterre vonatkozólag, Dömötör Zsigmond, fiatal korát és az enyhítő körülményeket tekintve 5 évet indítványozott. Verner Ferenc hozzájárult.

Sánta Józsefre vonatkozólag, mivel az egész bűntény szerzője, tekintve makacs magatartását 15 évet indítványozott. Verner Ferenc hozzájárult.

Izsák Jánosra nézve 10 évet indítványozott. Verner Ferenc ezt elfogadta.

Ezen felül Dömötör bíró mind az öt elítéltet a tanúzási, az orvosi, a vizsgálóbírói költségek egyetemleges, a rabélelmezési költségek fejenkénti megtérítésében elmarasztalni; a megtalált 787 forintot özvegy Kazinczy Istvánné végrendeleti örökösei részére kiadni; a kirendelt védőügyvédek díját egyenként 15 forintban megállapítani; a kórházban betegen fekvő Dedovác József előtti ítélet kihirdetésre bírótársát és a jegyzőkönyvvezetőt kiküldetni indítványozta. Verner Ferenc az indítványokat elfogadta.¹⁹

Az indokolást az adott helyekhez kapcsolódóan szintén Dömötör Zsigmond királyi törvényszéki bíró fogalmazta meg, melyet követően elnök az ülést bezárta.

Az 1873. május 23-án meghozott 6 oldalas első fokú ítélet az ítélethozatal feletti tanácskozáson elhangzottaknak megfelelően készült el.²⁰

„Dedovác József a betöréssel párosult rablógyilkosság, Deli Péter a betöréssel párosult rablógyilkosságban részesség, Izsák Péter a betöréssel párosult rablásban részesség, Sánta József a betöréssel párosult rablógyilkosság szerzése és arra felbujtás és Izsák János a betöréssel párosult rablógyilkosság palástolása és abban részesség bűntényének elkövetésében bűnösnek kimondatván. Dedovác József kötél általi halálra ítéltetik és a kivégzési költségek megtérítésében elmarasztaltatik, Deli Péter tíz (10) évi, Izsák Péter öt (5) évi, Sánta József tizenöt (15) évi, és Izsák János tíz (10) évi az ítélet jogérvényre emelkedésétől számított, hetenként kétszeri böjttel és közmunka teljesítésével szigorított börtönre ítéltetik.”

Tételesen felsorolásra kerültek a megtérítendő költségek, a letéti pénztárban őrzött kiadandó pénzüsszeg és az, hogy az ítélet „Dedovác Józsefnek, ki betegsége miatt a törvényszék előtt meg nem jelenhetett, leendő kihirdetése végett, Verner Ferenc törvényszéki bíró és Miháلكovics Tivadar törvényszéki joggyakornok kiküldetik, jelentésük bevéáratván.”

¹⁹ Az 1871. február 27-ei keltezésű 6570. számú igazságügy miniszteri rendelet alapján a bíróságok az ítéleteket „Ő Felsége A Király Nevében” adták ki. A rendelkező részben feltüntetendők voltak a személyazonosság megállapítására szolgáló adatok is, melyek azonban a Pécsi Királyi Törvényszék ítéletei alapján felhozható gyakorlat szerint kimerültek a vádlott nevének és illetőségének, azaz a lakóhely-településnek a feltüntetésével. A magánjogi intézkedések közé tartoztak az eljárási és a rabtartási költségbeli marasztalások. Több vádlott esetén az eljárási költségek egyetemlegesen, a rabtartási költségek részarányosan voltak megítélendők.

²⁰ 1787/1873. büntető szám.

Az ítélet indokolása szerint „A rablógyilkosság bűnténye tárgyilag, a meggyilkolt egyén hullája, a szakértői vélemény és a rablott pénzösszeg megtalálása által van megállapítva. A jogcím, melyen a vádlottak mindegyike el lett ítélve önbeismerésen alapul, tehát a bűntény nemcsak tárgyilag, hanem alanyilag is kétségen kívül van helyezve.” A továbbiakban a történeti tényállás rövidített leírása, a vallomások értékelése, a könnyítő körülmények és az került rögzítésre, hogy a pénzbeli marasztalás az elítéltetésnek törvényes és természetes következménye.

Az ítélet kihirdetésekor első rendű vádlott nem nyilatkozott, a többi elítélt fellebbezett. Dedovác előtt az ítéletet a fogház kórházában, az ítélethozatal napján déli 12 óra után hirdették ki. Az erről készült jelentés szerint a vádlott hallgatagon és fejbólintással tudtul adott megnyugvását jelentette ki. A királyi ügyész Deli Péterre, Izsák Jánosra és Izsák Péterre vonatkozóan jelentett be fellebbezést.

A végtárgyalás ezzel befejeződött.

Ezt követően a bíróság végzésben arról rendelkezett, hogy az ügyet a fellebbezések következtében valamint arra tekintettel, hogy emberélet esett áldozatul, hivatalból is, felülbírálat végett a Pesti Királyi Ítéltáblához terjeszti fel, továbbá ítéletmásolatot küld a helybeli magyar királyi honvéd parancsnokságnak Izsák János közvitéz elítélése miatt. A felterjesztő levélben rögzítésre került, hogy az elítéltek fogva vannak.

A Pesti Királyi Ítéltábla az 1873. szeptember 30-án tartott nyilvános ülésen vizsgálat alá vette a felterjesztett ügyiratot, majd ítéletet hozott.²¹ A másodfokú határozatban először leírták a törvényszék ítéletét, utána pedig a tábla döntését: „Az eljárás körül tapasztalt hiányok pótlása és a kifejtendő körülményekhez képest újabb határozat hozatala elrendeltetik.”

Az indokolásban a következőket jelölték meg az első bíróság ítélete megsemmisítésének okaiként: Vádlottak vallomásának hitelesítése a vizsgálat befejezése előtt történt. A királyi ügyészségnek vád alá helyezhetési indítványára, vádlottaknak vád alá helyezése iránt, határozat hozatala nem történt meg. A végtárgyalást Dedovác József vádlott mellőzésével és a tanúkkal való szembesítése nélkül tartották meg. Erről a törvényszéket azzal értesítették, hogy az ítélet, hirdetési záradékában a vádlottak fellebbezési joguk iránt legyenek kitanítva és kerüljön feltüntetésre az, hogy abban megnyugodtak vagy ellene fellebbezést jelentettek be. Mellékeljük továbbá Dedovác József keresztlevelét, valamint erkölcsi bizonyítványát hiteles alakban.

Az akta október 24-én érkezett vissza az első fokon eljáró bírósághoz.

A Pécsi Királyi Törvényszék a leküldött táblaítélet alapján elvégezte a hiánypótló eljárást, majd újabb ítéletet hozott.

Végzése szerint, október 28-án megkereste a siklósi járás szolgabíráját, Dedovác József Siklóson született legutóbb újmindszenti lakos keresztelő levele hivatalos használatra történő megküldése végett. Az irat november 14-én meg is érkezett a törvényszékhez.

November 28-án – mivel a hiánypótlási eljárást befejeződött – december 12-ére újbóli végtárgyalást tűzött ki, melyről a Pécsi Királyi Ügyészséget, a fogházfelügyelőt és az ügyvédek értesítette. Utóbbiak december 6-án és 8-án átvették az értesítést.

A reggel 9 órakor megkezdett folytatólagos, nyilvános végtárgyaláson a bírók személye nem változott, a tanácsjegyző Visy Lajos törvényszéki joggyakornok lett. A vád képviselőjét ismét Lobmayer István királyi ügyész látta el. Jelen voltak a védőügyvédek és a vádlottak.

Az elnök az ülés megnyitását követően előadta, hogy a Pesti Királyi Ítéltábla a korábbi ítéletet megsemmisítette, hiányok pótlását rendelete el és a törvényszéket új ítélet hozatalára utasította. Ismertette a megsemmisítési okokat és a törvényszék reagálását.

A vádlottak vallomásának előzetes hitelesítésére, egy külön kora reggeltől, késő sötét estig tartott ülésben a börtön illetőleg az alkalmazható rendszer hiányosságai miatt került sor azért, hogy az „összebeszéléseknek vagy a teendő vallomások iránti betanításoknak eleje vétethessék.”

Vádlottak vád alá helyezése a királyi törvényszéknek 1873. évi május 6-án tartott ülésében hozott végzése által megtörtént. Két oka lehetett annak, hogy az ítéltábla nem szerzett tudomást a

---

²¹ 13388/1873.B. szám

vád alá helyezéséről nevezetesen; vagy a kiadó illetőleg az irattárnok tévedésből a felterjesztett iratokhoz nem csatolta, vagy pedig a percsomóhoz csatolt irat a Tekintetes Királyi Ítéltábla figyelmét elkerülte.

Dedovácz Józsefnek tanúkkal való szembesítését semmi nem indokolta, mivel beismerő vallomást tett és újabb adat nem merült fel. A korábban elrendelt végtárgyalás megkezdése előtt szökést kísérelt meg, melynek során lőtt sérülést szerzett s miatta kórházban feküdt. Ennek dacára a végtárgyalást elrendelő végzésben az összes felek megnyugodtak.

Dedovácz József erkölcsi bizonyítványa XIX. szám alatt a periratokhoz volt csatolva a felülbírálat céljából történt felterjesztés alkalmával, keresztlevelét a periratokhoz csatolták.

Ezt követően az elnök felszólítására a királyi ügyész előadta indítványát. Álláspontja szerint a felsorolt hiányok részint nem léteznek, részint pótolva vannak. Rámutatott arra, hogy más alkalommal is történt már olyan, hogy a Királyi Ítéltábla felülbírálat alá vette azt az ügyet, amelyben a vizsgálat befejezése előtt hitelesítették a vádlottak vallomását. Konkrét ügyet is megnevezett, majd reményét fejezte ki arra vonatkozóan, hogy ilyen csekély formai hiba az anyagi igazság kiderítését nem fogja megakadályozni. „A többi hiányok is pótolva lévén én ezen ügyben a törvényszék előtt tett indítványomhoz ragaszkodom. Kérem, hogy új elbírálás alá vétén az ítéletet kimondani szíveskedjék.”

Németh József ügyvéd, Sánta József védője, jelezte, hogy a királyi ügyész érdemleges vádja után kívánja védence érdekében az érdemre vonatkozó mondanivalóját előterjeszteni.

Elnök közölte, hogy a Királyi Ítéltábla ítélete által csak a forma hiányok pótlásai lettek elrendelve, az érdemre nézve tehát ez alkalommal nem lehet szólni. E kijelentés után Németh József, és a többi védőügyvéd, az érdemleges védelemtől önkényesen elálltak.

Németh József ügyvéd el is távozott, az addig jelen volt vádlottakat kikísérték.

Ezután felolvasásra került teljes terjedelmében a vádlottak vallomásának hitelesítéséről felvett jegyzőkönyv; a május 23-án felvett végtárgyalási jegyzőkönyv és pedig a tanúvallomások, a vádbeszéd és a védbeszédek.

A zárt ülésről felvett tanácskozási jegyzőkönyv arról tanúskodik, hogy a bíróság tagjainak véleménye változatlan maradt, indokaik bizonyos eltéréssel ugyanazok és döntésük is megegyezik a korábbival. Eltérés annyiban történt, hogy súlyosító körülményként értékelték a Pesti Királyi Ítéltábla azon döntését, melyben Dedovácz Józsefet és Deli Pétert betöréssel párosult tolvajlásban bűnösnek mondta ki. Enyhítő körülmény ifjú koruk, elhanyagolt nevelésük és részben jó előéletük.

A Szentlőrinci Királyi Járásbíróság értesítette a Pécsi Királyi Törvényszéket arról, hogy Deli Péter és társai Czuni János és Kovács György fegyencekkel is kapcsolatban álltak. A törvényszék 1873. március 26-án kiadta az anyagot a vizsgálóbírónak, hogy a megnevezett személyekkel kapcsolatos bűntényekre is terjessze ki a vizsgálatot.

Pilch Antal törvényszéki bíró 1873. április 18-án a következő tényállást rögzítette. „Özvegy Kazinczy Istvánnén elkövetett rablógyilkosság tettesei f. é. február 26-án befogtván, ama vidék lakosai oly meggyőződésre jutottak, hogy a múlt télen az ózdi és szentmártoni hegyen előfordult pincebetörések is ugyanezen bűntársaság által követték el. Ezen hír folytán a megyei közbiztonsági közegek a nevezett tettesek rendes tartózkodási helyét Krausz mindszei bérlő szűrős kertjét kutatás alá vétén, ill. egy szalmaboglyában a bűnjelekként XIII a-b-ig lefoglalt tárgyakat találták, melyek kárvallottak pincéjéből lettek ellopva.

Kovács György nevű Krausznál bérlő bevallotta, hogy 4 betörést követett el Dedovácz Józseffel, Deli Péterrel és Izsák Jánossal közösen. Dedovácz, Deli és Izsák határozottan tagadták, hogy elkövették volna. A vizsgálóbíró szerint Kovács ellen mind a tárgyi, mind az alanyi tényálladék helyre van állítva, de a bűntársakra kielégítő bizonyíték nem volt.”

A Pécsi Királyi Törvényszék 1873. július 18-án Kovácsot, Dedováczot és Delit bűnösnek mondta ki. Delit 1 évi börtönre ítélte, Dedováczra a büntetés kiszabását függőben tartotta a halálra ítéletes ügy alakulásáig. Az indokolásban felhozta, mivel Dedovácz lakásán találtak bűnjeleket, hiába tagad konokul a tárgyi és alanyi tényállás meg van állapítva. Delit 2 rendbeli betörésben marasztalták, amit be is ismert.

Dedovácz fellebbezett, ezért az ő vonatkozásában a Pesti Királyi Ítéletáblához történt felterjesztés, melyben jelezték, hogy február 27. napjától fogva van.

Deli a büntetését akkor kezdi meg, ha a rablógyilkossági ügyben az elítélést kiállotta.

A Pesti Királyi Ítéletábla 1873. szeptember 29-én, nyilvános ülésen, az elsőfokú ítéletet a fellebbezett részben helyben hagyta, nem fellebbezett részben pedig érintetlenül.

Dedovácz fellebbezése folytán a Kúria 1873. december 1-jén hozott ítéletében Dedováczt bizonyítékok elégtelenségéből felmentette. Az indokolásban leírták, hogy egy helyen laktak Kováccsal és ott a Krausz szérús kertjében találtak fel tárgyakat, de nincs kizárva annak lehetősége, hogy azok Dedováczt tudta nélkül is odakerülhettek.

Az újabb elsőfokú ítéletben ugyanazt fogalmazták meg, mint a korábbiakban. Az ítéletet a védők és a vádlottak jelenlétében kihirdették, az elítélteket fellebbezési jogaikra kioktatták. Mind az öt elítélt élt a fellebbezés lehetőségével. A királyi ügyész Deli Péterre, Izsák Péterre és Izsák Jánosra vonatkozó ítélet rész ellen jelentett be fellebbezést.

A Pesti (Budapesti) Királyi Ítéletábla 1874. február 4-én tartott nyilvános ülésén vette vizsgálat alá az ügyet és hozott ítéletet.²² „Tekintetbe véve vádlott Dedováczt József fiatal korát, elhanyagolt nevelését, tettének töredelmes bevallását, különösen azon körülményt, hogy csábítás által indított a büntett elkövetésére, a reá első bíróságilag kimondott halálos büntetés alól felmentetik és befogatásától számítva húsz (20) évi közmunkával és hetenként kétszeri böjttel szigorított börtönre és a rabélelmezési költségek megtérítésére ítélik. Deli Péterre kimért börtönbüntetés ideje, figyelemmel a betöréses lopások miatt kiszabott ítéletre is, 1874. július 18-ától, Izsák Péter, Sánta József és Izsák János tekintetében befogatásuktól léssen számítandó. Egyebekben, az ítélet helyben hagyatik.”

Az ítéletet a Pécsi Királyi Törvényszék február 25-én hirdette ki a királyi ügyész és a vádlottak jelenlétében. Az elítéltek fellebbeztek, a királyi ügyész Dedováczt, Deli és az Izsák testvérek tekintetében jelentett be fellebbezést.

A fellebbezések folytán az összes iratot hiteles másolatban, felülbírálat céljából a Kúriához felterjesztették.

A Kúria 1874. április 20-án kelt ítéletében²³ „A Pesti Királyi Ítélet Táblának ítélete, az abban felhozott, felhívott indokokból és elsőrendű vádlott Dedováczt Józsefet illetőleg még azért is, mivel ellenében az, hogy az általa elkövetett gyilkosságot előre eltökélt szándékkal követte el, kellőképpen nem igazoltatott, helyben hagyatik.”

Az ítélet a május 22-i kihirdetésével jogerőre emelkedett.

Egyebek

A Pécsi Királyi Ügyészség május 4-én kelt levelében arról értesítette a bíróságot, hogy mindszei Sánta József fegyenc 1874. április 25-én a fogházban meghalt. A törvényszék május 10-én kelt végzésében tudomásul vétel mellett, a halotti anyakönyvi kivonat rokonoknak történő kézbesítése végett megkereste a szentlőrinci járás szolgabíróját.

Az akta a következőkről is tanúskodik.

A nyomozást (helyszínbiztosítás, nyomozati jegyzőkönyv, feljelentés, tanúk kikérdezése, adatgyűjtés) tíz napon keresztül a községi tisztviselők és a közbiztonsági tisztviselők/közegek (községi bíró, körjegyző, szolgabíró, pandúrok,) önállóan végezték, minden biztonnal érdemi adatok begyűjtésével. Ennek ugyan kevés írásos nyoma van, az eljárás alakulása viszont erre utal.

A vizsgálóbíró gyorsan, szakszerűen és eredményesen végezte munkáját. Az elkövetőket 2 hét elteltével felderítette és fogságba helyezte. A vizsgálatot alig több mint egy hónap alatt befejezte.

Az első bírósági tárgyalás és ítélethozatal az elkövetéstől számított, kevéssel több, mint 3 hónap múltával megtörtént. Egy év elteltével a harmadfokú ítélet jogerőre emelkedett.

---

²² 724/1874.B. szám alatt

²³ 1836/B.1874. szám alatt

Promotio sub auspiciis Praesidentis Rei publicae
különös tekintettel a magyar és osztrák jogászokra.
Történelmi és aktuális áttekintés

1. Igen meglepő, sőt egyenesen sajnálatos tény, hogy immár 41 év óta nem volt az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam- és Jogtudományi Karán aranygyűrűs doktor. 1958 óta összesen három, 1964-ben egy, 1973-ban pedig két jogi tanulmányait befejezett hallgatót avattak kitüntetéses doktorrá. Sok joghallgató, s tegyük hozzá kolléga, végzett jogász már nem is tudja, hogy létezik (vagy a „gyakorlatban” létezett) a doktorráavatásnak, a *promotion*nak ez a formája, annak ellenére, hogy igen fontos akadémiai, egyetemi eseményről van szó, amelynek a felsőoktatási intézmény (kar és egyetem) minősítésénél, vonatkozik ez Ausztriára, is súlya van. Az egyetem, amely az oktatók és a hallgatók (diákok) „korporatív” módon szervezett intézménye (*universitas magistrorum et scholarium*) minőségének értékelésénél szerepet kell vagy kellene kapnia a kiemelkedő hallgatói teljesítménynek.

2. Báró Eötvös Ignác (1786-1851) volt az első Magyarországon, a Magyar Királyságban (Eötvös József édesapja, Eötvös Loránd, egyetemünk névadójának nagyapja), aki *sub auspiciis...* promoveált jogból 1804-ben a Pesti Egyetemen (nagy értékű aranyláncot kapott). Az uralkodót, II. Ferenc néven a német-római birodalom császárárt, I. Ferenc néven osztrák császárt (1792-1835), aki egy személyben a Szent Római Birodalom (*Sacrum Romanum Imperium, Heiliges Römisches Reich*) császára (*imperator*) és Ferenc néven magyar király (*rex*) volt, gróf Széchenyi Ferenc képviselte.

3. Az 1804-es első alkalmat követően ez a sajátos avatás (*promotio sub auspiciis regis*), csaknem 14 éven át tartó szüneteléssel – 1944/1945 és 1958 között nem került sor *sub auspiciis...* doktorráavatásra – beépült, igaz, viszonylag későn, a magyar felsőoktatás rendszerébe. A *promotio sub auspiciis Regis* feltételeiről egy 1893-ban kibocsátott minisztériumi (miniszteri) rendelet rendelkezett.

4. Itt említjük meg, hogy az 1946-ban bevezetésre került *Sub Laurea Almae Matris* („egyetemi babérkoszorús”) doktorráavatás, bár a felavatott gyűrűt, aranygyűrűt kapott, feltételei jelentősen különböztek a *Promotio sub auspiciis Regis (Gubernatoris)* követelményeitől. Az 1952-vel kezdődően pedig már nem is került sor ilyen doktorráavatásra. 1951-ben volt utoljára néhány *Sub Laurea Almae Matris* doktorráavatás.

5. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy bár az ország államformája báró Eötvös Ignác kitüntetéses doktorráavatása óta, azaz 1804 óta többször is változott, a *promotio sub auspiciis...* főbb elemei és követelményei, feltételei azonban nem. Feltétlenül említést érdemel, hogy a kitüntetéses doktorráavatásnak nem voltak és ma sincsenek „politikai” feltételei, kizárólag a kimagasló tanulmányi és tudományos eredmény számított és számít.

6. A kitüntetéses doktori avatások közös jellemzője, hogy arra az államfőnek (az „államszocializmus” idején a kollektív államfőnek) vagy képviselőjének jelenlétében kerül sor. Ezek az ünnepélyes keretek között tartott avatásokon (az egyetemi tanács ülésein) 1918-ig a király vagy annak képviselője, 1920 és 1944 között pedig a kormányzó (*Promotio sub auspiciis*

---

* tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

* egyetemi adjunktus, PhD. Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest) E-mail cím: hoffmann@ajk.elte.hu

Gubernatoris), kivételesen annak képviselője (leggyakrabban a vallás- és közoktatásügyi miniszter vagy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyik államtitkára) volt jelen és tartott beszédet.

7. 1958 óta, ebben az évben került ugyanis bevezetésre az 1958. évi 1-6. NET határozat alapján a *Sub auspiciis Rei publicae popularis* doktorráavatás, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) elnökének vagy kivételesen a 21 tagból álló, kollektív államfőnek minősülő NET kijelölt tagjának jelenlétében, aki ebből az alkalomból beszédet, egyfajta „laudatio”-t is tartott, került sor kitüntetéses doktorráavatásra. Az egyetemi évkönyvben (almanachban) nyomtatásban is megjelent a NET elnökének vagy a NET-et képviselő NET-tag beszéde.

8. Az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény módosításáról szóló 1990. évi XXIII. törvény megváltoztatta a „népköztársaságra” utaló elnevezést („*res publica popularis*”) a kitüntetéses doktorráavatás hivatalos, jogszabályi elnevezésében. Az új, módosított név: *Promotio sub auspiciis praesidis* (majd *praesidentis*) *Rei publicae* lett. 1990 májusa óta általában a köztársasági elnök van jelen és tart a hagyományokat követve beszédet a kitüntetéses doktorráavatásnál. Erre utal a *sub auspiciis praesidentis* fordulat, amely a köztársasági elnök jelenlétére utal.

9. A kitüntetéses doktorráavatás fontos formai eleme az, hogy a doktoráló személy egy *aranyékszert* – a XIX. század első felében egy nagy értékű aranyláncot (esetleg aranyérmét), a XIX. század második felében illetve utolsó évtizedében aranygyűrűt (az I. világháború végéig gyémántokkal ékesítve), az I. világháborút követően néhány éven át, az ország súlyos anyagi helyzetére tekintette vasgyűrűt (melyet később aranygyűrűre cseréltek át) – kap ajándékba.

10. Említést érdemel, hogy kitüntetéses doktorrá avatás az Osztrák-Magyar Monarchia több egyetemén is, így például – a teljes felsorolás igénye nélkül – Krakkóban (a híres lengyel történész, Oskar Halecki (1891-1973) 1913-ban promoveált *sub auspiciis Imperatoris* az 1364-ben alapított krakkói egyetemen), Lembergben és Prágában (1861-ig, az olasz állam létrejöttéig nézetünk szerint valószínűleg – ez azonban még kutatást igénylő kérdés – Paviában) is ismert volt. Eredetileg az egyetem (akadémia, felsőoktatási intézmény) tudományos rangjának elismerését jelentette az, ha az uralkodó (császár illetve király) felruházta a császári (királyi) elismeréssel járó *ius promovendiv* az egyetemet. Magyarországon például az 1872-ben létrejött kolozsvári egyetem az alapítást követően, évtizedekkel később nyerte el a királyi (uralkodói) „auspiciumok” mellett történő *ius promovendit*, igaz, hogy ebben szerepet játszott az is, hogy a *Promotio sub auspiciis Regis* jogszabályban (rendeletben) történő szabályozására csak a század utolsó évtizedében, 1893-ban került sor.

11. Magyarországon kívül Ausztriában ismert a doktorráavatásnak ez a formája (*Promotio sub auspiciis Praesidentis*). Dokumentálhatóan az első *promotio sub auspiciis Imperatoris*ra 1625-ben került sor, II. Ferdinánd (1619-1637) német-római császár (osztrák főherceg, cseh és magyar király) uralkodása alatt. A XVIII. században, Mária Terézia uralkodása alatt már nem főnemesi (nemesi) származású kiváló hallgatók császári védnökség alatt történő doktorrá avatására is sor került pontosabban kerülhetett). A *promotio sub auspiciis* szabályait egy, a császári és királyi (k.k.) *Ministerium für Cultus und Unterricht* által 1888. augusztus 28-án kibocsátott rendelet (*Erläss*) rendezte. A „legfelsőbb (császári) védnökség mellett doktorrá avatott személy korábban egy nagy értékű aranyláncot vagy a császár képmásával ellátott érmet, 1888-at követően pedig briliáns-gyűrűt kapott az uralkodótól illetve annak képviselőjétől, aki rendszerint annak a tartománynak (*Kronland*) volt a helytartója (*Statthalter*), amelynek területén a jelöltet promoveáló (doktorrá avató) egyetem volt. 1918 és 1952 között, az Első Köztársaság (*Erste Republik*) idején és a II. világháborút követő esztendőkből szünetelt Ausztriában (*Deutsch-Österreich*) a *promotio sub auspiciis*.

12. 1952. március 5-én (jó három esztendővel Ausztria szuverenitását visszaállító államszerződés (*Staatsvertrag*) aláírása előtt) Ernst Kolb oktatásügyi miniszter (*Unterrichtsminister*) rendelete

alaján vált ismét lehetővé a kitüntetéses doktorráavatás. Az első kitüntetéses doktorráavatásra az innsbrucki egyetemen Theodor Körner szövetségi elnök jelenlétében került sor 1952 végén. A kitüntetéses doktorráavatáson – az Osztrák Köztársaság szövetségi (föderális) állami struktúrájára (*Bundesrepublik*) figyelemmel – mind a szövetségi állam (*Bundesland*) „első embere”, Bécsben a polgármester (aki egy személyben tartományfőnök (*Landeshauptmann*) és polgármester (*Bürgermeister*), mind a szövetségi elnök (*Bundespräsident*) jelen van, s amelyen az államfő egy díszes, az állam címerét és a *sub auspiciis Praesidentis* promoveált személy nevét is feltüntető aranygyűrűt ad át az egyetemi tanács, szenátus (*Universitätssenat*) ünnepélyes keretek között tartott ülésén az avatottnak. 1952 és 2012 között Ausztriában összesen 1042 kitüntetéses doktorráavatásra került sor. A magas hallgatói létszám ellenére, hasonlóan Magyarországhoz, viszonylag kevés jogász promoveált *sub auspiciis Praesidentis rei publicae*.

13. Említést érdemel, hogy 2012. március 6-án a jeles tudományos rendezvények helyszínéül szolgáló *Aula der Wissenschaften*-ben a szövetségi elnök, Dr. Heinz Fischer jelenlétében a kitüntetéses doktorráavatás „visszaállításának” hatvanadik évfordulója alkalmából ünnepélyes megemlékezésre került sor. A kitüntetéses doktorráavatás jelentőségét hangsúlyozó ünnepi beszédet Karlheinz Töchterle professzor, a tudományért és a kutatásért felelős szövetségi miniszter (*Bundesminister für Wissenschaft und Forschung*) tartotta. A mintegy 400 résztvevő jelenlétében tartott ülésen részt vett az Osztrák Tudományos Akadémia (ÖAW) elnöke, az ezt a tisztséget 2013. június 30-ig betöltő Helmut Denk professzor, aki maga is *Sub auspiciis Praesidentis rei publicae* doktorált, továbbá a bécsi egyetem rektora, Heinz Engl professzor, aki szintén *Sub auspiciis Praesidentis rei publicae* doktorált. Kiemelendő, hogy a jubileumi megemlékezés a tömegkommunikációs eszközök révén a legszélesebb nyilvánosságot kapta.

14. Magyarországon a *promotio sub auspiciis Praesidentis Rei publicae* akkor kerülhet sor, ha kiváló tanulmányi eredménnyel végez a hallgató. Ennek feltétele 1958 óta a kiváló – csak jeles érdemjegyet tartalmazó – gimnáziumi és egyetemi tanulmányi eredmény. Ez azt jelenti, hogy csak akkor avatható valaki kitüntetéses doktorrá, ha a középiskola első (1996-tól a középiskola kilencedik osztályától) valamennyi év végi jegye, valamint egyetemi tanulmányai alatt valamennyi érdemjegye a legmagasabb fokozatú volt (azaz jeles, kiválóan megfelelt, PhD fokozatszerzési eljárásban *summa cum laude*).

15. A fenti feltétel(ek) teljesítése esetén az egyetem javaslata alapján az oktatásért felelős miniszter (jelenleg az emberi erőforrások minisztere) készít – a feltételek fenn álltának ellenőrzését követően – előterjesztést a köztársasági elnöknek. A köztársasági elnök egyedi határozatával engedélyezi a kitüntetéses doktori avatást. Ezt követően kerül sor az avatásra, amelyen főszabály szerint a köztársasági elnök vagy az őt képviselő személy is jelen van. A kitüntetéssel doktorrá avatott személy az elnök jelenléte mellett egy, Magyarország címerével ellátott, 8 gramm súlyú, 14 karátos aranyból készült pecsétgyűrűt kap, amelybe belevésik a *Promotio sub auspiciis praesidentis Rei Publicae* szöveget és az avatott személy nevét is. (A kitüntetéses doktori avatás részletes feltételeit a 387/2012. (XII. 19.) Korm. rendelet 18-19. §-a tartalmazzák.)

16. A jogászi hivatás sajátossága, hogy mivel a joghallgatók már a mesterképzés megszerzését követően a mesterképzés befejezését tanúsító – tudományos fokozatnak nem minősülő – doktori címet (dr. iur.) kapnak, ezért elvileg ilyen doktorrá avatásra már az osztatlan egyetemi alapképzés befejezésével sor kerülhet. Más, ilyen ún. hivatási doktori (jelenleg hivatási doktori – dr. – cím jár az általános orvosi, fogorvosi, gyógyszerészeti, állatorvosi és jogászi képzéseken szerzett mesteri – MA/MSc – diplomák mellé) címmel nem járó képzések esetén a kitüntetéses avatásra a doktori (PhD) fokozat megszerzésekor kerül sor.

Király Kincső*

Az ötszáz éves Tripartitum

A régi magyar szokásjog legjelentősebb lejegyzése Werbőczy István Tripartitum című munkája, amely ötszáz éve, 1514-ben készült el. Ugyanebben az évben nyerte el a királyi jóváhagyást is, de a főnemesek megakadályozták, hogy törvény legyen belőle. Ezzel a jubileummal kapcsolatban szeretnék néhány gondolatot megosztani a Tripartitum történetének néhány vonatkozását felidézve.

Ahogy Grosschmid Béni megállapítja: „A Hármaskönyv tulajdonképpen nem más mint félben maradt törvényjavaslat. Más szóval törvénynek készült tehát e munkát, azonban megakadt a törvénnyé válásnak az útján. És pedig ez útnak az érdemleges stádiumait, illetőleg fokait szerencsésen megfutotta ugyan. De megakadtak némely végső formalitások. Illetőleg elmaradtak úgy, hogy ekként a törvényre emelkedés nem lett perficiálva.”¹

A Hármaskönyv megírására Werbőczy II. Ulászló királytól kapta a megbízást, amely a Hármaskönyv valamennyi kiadásában megtalálható a királyi jóváhagyásban.²

A megbízás lényege az, hogy Werbőczynek az élő, tételes jogot kell összegyűjteni és összeírni.³ A megbízás a módszert is megjelöli: az összegyűjtött anyagot címekre és fejezetekre kell felosztani, hogy azután az egész egy kötetbe foglalható legyen. A szerkesztőnek feladata, hogy az anyagot rendszeres egészbe foglalja.⁴

A megbízásból az is kitűnik, hogy Werbőczy mint országbírói ítélmester kapta a megbízást és hogy az elkészült munkát a többi ítélmestereknek, valamint a királyi törvényszék ülnökeinek felülvizsgálata alá kellett bocsátania.⁵

Nem lehet megtudni az Approbatióból, hogy mikor kapta Werbőczy a megbízást. Az időpont meghatározása fontos, mert így tudjuk megállapítani, körülbelül mennyi idő alatt készítette el Werbőczy a munkát. Vannak mégis bizonyos támpontjaink, amelyekből lehet a megbízás idejére következtetni.

Werbőczy munkájának az olvasókhöz irt előszavában azt mondja, hogy a királytól a megbízást az előző években kapta és művét huzamos és kitartó munkával készítette el.⁶

Ha ezekkel a kijelentésekkel összevetjük azt az ismert adatot, hogy az 1504. évi és 1507. évi országgyűlések már nem követelik többé a szokásjogi szabályok összegyűjtését, és hogy Werbőczy ezen országgyűlések törvénycikkelyeinek megfogalmazásában részt vett: azt következtethetjük, hogy 1504-ben és 1507-ben a törvényhozás azért hallgat a szokásjog összegyűjtésének szükségességéről, mert Werbőczy volt megbízva ezzel a munkával, így mondhatjuk, hogy a megbízás 1504 előtt történhetett.

---

* Ügyvédjelölt (Budapest)

¹ Grosschmid Béni: Magánjogi előadások. Jogszabálytan, Atheneum, Budapest 1905, 544. o.

² Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet, Osiris, Budapest 2002.; Gönczi Katalin – Horváth Pál – Stipta István – Zlinszky János: Egyetemes jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 145. o.

³ Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Téka Könyvkiadó, Bp. 1990.; Homoki-Nagy Mária: The System of Fissio Perennalis (Sale and Purchase Contract) in the Tripartitum of Werbőczy. In: Erik Štenpien (szerk.): Historický vývoj súkromného práva v Európe: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 27.-28. V. 2011 na Právnickej fakulte UPJŠ v Košiciach, Kosice: Univerzita Pvl Jozefa Safarika, 2011. pp. 89-101.

⁴ Csizmadia Andor-Kovács Kálmán-Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 344. o.

⁵ Schiller Bódog: A Hármaskönyv jogforrástana, Franklin Társulat, Budapest, 1902, 44. o.; Szabó Béla: Development of law in Hungary: The first eight centuries. In: Gergely András, Máthé Gábor (szerk.): The Hungarian State. Thousand years in Europe, Budapest: Korona Kiadó, 2000. pp. 130-167.

⁶ The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy (The „Tripartitum”). Edited and translated by János M. Bak, Péter Banyó and Martyn Rady, with an introductory study by László Péter. (The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Vol. V.), CEU, Bp. 2005.

A következtetés helyessége mellett szól és azt kiegészíti, hogy az 1498 : VI. és az 1500 :X. törvénycikkek ugyanazt kívánják, ami a Werbőczynek adott megbízásban van, ami arra mutat, hogy Werbőczy megbízása az előbb említett törvényhozási törekvéseknek egyenes folytatása. Úgy látszik, hogy akkor kapta Werbőczy a megbízást, amikor az 1498. és 1500. évi országgyűlések rendelkezései alapján nem készült el a törvények összeírása.

A Hármaskönyv elkészítésére a király a megbízást Werbőczynek 1500 után, de 1504 előtt adhatta.

A munka 1514-re készült el. Werbőczy munkájának címe: *Tripartitum opus juris consuetudinarii inlyti regni Hungariae.*⁷

Werbőczy a királyhoz intézett ajánlásában, a *Commendatióban*, a királyt kéri, hogy művét vizsgálja át és hagyja jóvá, gondoskodjék a kihirdetéséről.

A munka az 1514. évi országgyűlés elé került. Az országgyűlés bizottságot küldött ki. Ennek a feladata volt megállapítani, hogy helyesen, az élő jognak megfelelően történt-e a szokásjog kodifikációja. A Hármaskönyv jóváhagyásában, az *Approbatio* végén név szerint is fel vannak sorolva a bizottság tagjai. Megemlítendő, hogy a bizottságban egy főnemes sem vett részt, hanem csupa köznemes, jórészt Werbőczy személyes jó barátai; köztük van Szobi Mihály is. A főnemesség bizonyára nem akart a bizottságban közreműködni, hiszen az egész ügyis csak formalitás volt.

Mialatt a munka a bizottság előtt feküdt, Werbőczy két helyen változtatott rajta.

Az egyik hely a II. rész 44. címe, amely azokról az esetekről szól, melyekben az egyházi személyek ellen is főbenjáró ítéletet lehet hozni. Itt művét az 1439: 38. tc.-re való hivatkozással egészítette ki.⁸

A másik hely a III. rész 25. címében fordul elő. A cím a jobbágyokról szól. Az 1514. évi jobbáglázadás leverése után a törvényhozás a jobbágyok szabad költözködés jogát elvette. Erre való tekintettel kellett Werbőczynek e helyütt ezt a fontos jogváltozást művébe beiktatni.

A bizottság ítélete szerint a munkában a törvények és a jóváhagyott szokások helyes rendben és kellő módon lettek összeírva.

Az országgyűlés az 1514. évi 63. tc.-ben felkéri a királyt, hogy az országnak írásba foglalt jogát olvastassa azonnal fel, erősítse meg és pecséttel ellátva küldje szét az ország minden egyes vármegyéjének.⁹

A király az országgyűlés sürgetésének eleget akar tenni és a munkát írásban és előszóval helyeselve megerősítését megígéri.

A király azt is megígérte az országgyűlésnek, hogy a műnek pergamenre irt példányait titkos pecsétjével ellátva, az ország vármegyéinek megküldi. Ígéretét azonban nem teljesítette. A munkálatot nem pecsételtette meg s nem is küldte szét a megyéknek. A szentesítés folyamata tehát megakadt és végleg el is maradt s ezzel a Hármaskönyv törvényes kihirdetésben nem részesült.

Werbőczy beszámol művében a szentesítés elmaradásának okáról. Művének az olvasókhöz intézett előszavában azt adja elő, hogy a munkának ötven, sőt még ennél is több példányban való leírása, amennyire tudniillik a vármegyék száma szerint szükség lett volna, hosszas munkába került volna, a királyt pedig sürgős teendői Pozsonyba és Bécsbe szólították.

⁷ Magyar Törvénytar. Corpus Juris Hungarici. Szerk. Nagy Gy.-Kolosvári S.-Óvári K., Budapest 1899-1946

⁸ Király János: Magyar alkotmány és jogtörténet különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre, Franklin Társulat, Budapest, 1908.; Béli Gábor: Magyar jogtörténet: A tradicionális jog, (Institutiones juris), Budapest; Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2009, 134.; Szabó Béla: Development of law in Hungary: The first eight centuries. In: Gergely András, Máthé Gábor (szerk.): The Hungarian State. Thousand years in Europe, Budapest: Korona Kiadó, 2000. pp. 130-167.

⁹ Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban, Buda, 1845, 134. o.; Béli Gábor: Undertaking of a Guarantee towards Contracting Party in the Traditional Hungarian Law. In: Béli Gábor, Duchonová Diana, Fundarková Anna, Kajtár István, Peres Zsuzsanna (szerk.): Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History, Pécs; Bratislava: PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. pp. 47-66. Béli Gábor: Der Einfluss des deutschen Rechts auf die ungarische Strafpraxis: Die Rolle des Corpus juris Hungarici in der Strafrechtsprechung zwischen dem Anfang des XVIII. und der Mitte des IX. Jahrhunderts. In: Günter Jerouschek, Barna Mezey, Hinrich Rüping (szerk.): Strafverfolgung und Staatsraison.: Deutsch – ungarische Beiträge zur Strafrechtsgeschichte, Giessen: Psychosozial Verlag, 2009. pp. 105-120.

A Hármaskönyv szentesítése azonban más okokból maradhatott el. A valódi ok az lehet, hogy időközben ismét a főnemesi párt került hatalomra és érezte befolyását ezen a téren is. A munka, amely nemcsak, hogy nem kedvez a főurak kiváltságainak, hanem a főnemesség és köznemesség egységét hirdeti és nem akar a nemesek közt elismerni semmiféle különbséget, nem tetszhetett a főuraknak.¹⁰ Sikerült is nekik a szentesítést megakadályozni.

Werbőczynek a szentesítés elmaradásának valódi okát ismernie kellett. Ezt azonban elhallgatta, mert nem akarta a pártküzdelmekre való hivatkozással még inkább megnehezíteni munkájának az életbe való átvitelét. Ha feltárja az igazi okot, úgy felelnie is kellett volna azokra a támadásokra, amelyekkel művét bírálták.

Werbőczy a Hármaskönyvet, amelyet a király is jóváhagyott (csak a pecsétet nem függesztette rá), feledésbe ne menjen: saját költségén 1517-ben Bécsben kinyomatta.

A munkát Singreiner vagy latinosan Singrenius, Werbőczy ismerős bécsi nyomdásza adta ki. Werbőczy az egész Hármaskönyvet úgy adta ki, amint azt II. Ulászló megerősítő oklevelébe belefoglalta, a megerősítő levélbe illesztve; ugyanabban az alakban és szövegezésben, az értelmén és a rendjén semmit se változtatva, amint 1514-ben készen volt.

A Hármaskönyvnek ez az első kiadása (editio princeps) a többi kiadástól némileg eltér. Az egyik eltérés, hogy a munka élén áll az olvasókhoz intézett előszó, amelyben Werbőczy elmondja a mű keletkezésének történetét és a szentesítés elmaradásának okait. Ez a rész, amelyet felirata miatt „Lectoribus salutem” megjelöléssel szoktak idézni, az összes többi kiadásokban a munka legvégére került.

A másik eltérés az, hogy a mű végén a korbeli szokás szerint Werbőczyt dicsőítő versek jönnek, amelyek a többi kiadásból hiányzanak. Két verset találunk ebben az első kiadásban, amely Werbőczyt dicsőíti.

A Hármaskönyv a magyar bibliográfiák tanúsága szerint az összes magyar könyv közül a legtöbb kiadást érte el. Nincs magyar, sőt magyarországi könyv sem, amelynek annyi kiadása volna, mint a Hármaskönyvnek. Egyesek összeállítása szerint 42, mások szerint 56 kiadásban jelent meg.

Érdekes, ha végigtekintjük századok szerint is a kiadások számát. A Hármaskönyv a XVI. században 11, a XVII. században 14, a XVIII. században 15, és a XIX. században 16 kiadást ért el.

Az első, bécsi kiadás után (1517), a második (1545-ben), sőt a harmadik kiadás is (1561-ben) ismét Bécsben lát napvilágot.

Az első hazai latin kiadás 1572-ben Kolozsvárt, az első magyar nyelvű Hármaskönyv Debrecenben, 1565-ben jelent meg. Weres Balázs adta ki a latin szöveget kivonatos magyar fordításban.¹¹ Itt találkozunk legelőször magyar jogi műszavakkal. Ez volt az első lépés a magyar jogi műnyelv megteremtésére. Weres Balázs kiadása nyomán készítette Heltai 1571-ben az első teljes magyar fordítást (Kolozsvárott). A Hármaskönyv 1574-ben már horvát nyelven is megjelenik Pergossich Iván fordításában; és még ugyanabban a században, amelyben az első kiadás Bécsben latin nyelven megjelent, ugyanott német fordításban is kiadják.

A Hármaskönyv nagy jelentősége és használata melletti bizonyíték, hogy a latin kiadásokon kívül szükségét érezték már elég korán nem csak a magyar, hanem a horvát és német nyelvű kiadásoknak is. Sőt az Erdélyben kereskedő görögök kedvéért görögre is lefordították. A gyakorlati élet igényei követelték meg még a megjelenés századában a különböző nyelvű kiadásokat,¹²

A többi kiadás közül fontos az, amelyben a Hármaskönyvet a Magyar Törvénytárhoz, a Corpus Juris Hungaricihez csatolták először 1628-ban. Az erdélyi törvénygyűjteménybe, az Approbatae et compilatae constitutiones-be 1698-ba került bele.

¹⁰ Degré Alajos: Magyar jogtörténet, Pécs, 1950

¹¹ Homoki Nagy Mária: Magánjogi intézmények az Aranybullában in. Besenyei Lajos, Érszegi Géza, Maurizio Pedrazza Gorlero (szerk). De Bulla Aurea, Roma 1999. 79-89.; Homoki Nagy Mária: De Bulla Aurea: Institutions of private law as reflected in the Golden Bull. (szerk. Besenyei Lajos, Érszegi Géza, Maurizio Pedrazza Gorlero) Roma 1999. 225-237. De Bulla Aurea: Gli istituti del diritto privato nella Bolla d'oro (szerk: Besenyei Lajos, Érszegi Géza, Maurizio Pedrazza Gorlero) Roma 1999. 147-157. Rác Lajos: Werbőczy István Tripartitumának első fordításai. In: Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére. Szerk. Mezey Barna, Révész T. Mihály. Gondolat, Bp. 2006. 456-459., 463. o.;

¹² Karel Kadlec: Werbőczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažené. Praha 1902.

A Hármaskönyv kiadása a Magyar Törvénytár milleniumi emlékkiadásában már külön kötetként jelent meg. Ez abban különbözik a többiektől, hogy az első kiadás szövegét adja, minden változtatás nélkül; a többi kiadás különböző eltéréseit pedig jegyzetekbe foglalja. A szövegbeli eltéréseknek első pillanatra kevés jelentőséget tulajdonítani, pedig ezek mutatják századról-századra az értelmezés ingadozásait is. Ebben a kiadásban az egyik oldalon van a latin szöveg, a másikon a magyar fordítás; alul pedig a jegyzetek történelmi, jogtörténeti, közjogi és egyéb vonatkozású észrevételeket tartalmaznak.¹³

Az egész mű (a Prológus és a három rész) címekre, titulusokra oszlik. A Prológusban van 15, az első részben 134, a második részben 86, a harmadik részben 36 cím. Látnivaló, hogy ez az elosztás nem arányos, de a közelebbi vizsgálat meggyőzhet arról, hogy csak látszólag aránytalan, mert megfelel az anyag jelentőségének.

A Prológus természetszerűleg a legrövidebb, mert csak bevezetés jellegű: az alapfogalmak és a források előadása. Az első rész címeinek a száma a legnagyobb, mert ez a Hármaskönyv legfontosabb része.

A második rész kiegészítője az elsőnek, a magánjog érvényesítésének az eszközét, a peres eljárást tartalmazza, és így jelentőségben mindjárt az első rész után jön, amint a titulusok száma mutatja. A harmadik rész csak töredékeket nyújt főként a partikuláris jogokból; az első két résznél kisebb fontosságú s ezt jelzi a címek száma.

A titulusok tartalmát a címfeliratok jelzik, ezek Werbőczytól származnak. A címeknek a felirata az első kiadásban is meg volt.

Az egész mű anyaga túlnyomó részben magánjog és az ezzel szorosan összefüggő perjog. A büntetőjognak csak egyes kérdéseit, némely tételét érinti a Hármaskönyv, a közjognak is csak fontosabb alaptanai, alapvető tételei vannak feldolgozva.¹⁴

A műben levő magánjogi, perjogi, közjogi és büntetőjogi anyag közül első pillantásra is a magánjog nyomul előtérbe. A magánjogot a peres eljárástól a régi dogmatika szerint élesen nem határolták el. Még Frank Ignácnál sincs meg a teljes különválasztás.¹⁵ A peres eljárást, mint a magánjog védelmét, ezzel egybefoglalták. Így természetes, hogy a Hármaskönyvben is a magánjog után az anyagnak jó részét a peres eljárás foglalja el.

Bár a közjog a műnek csak kis része, fontossága azonban ennek a résznek olyan nagy, hogy ebben a tekintetben a Hármaskönyvnek nem egy közjogi alapvető tételét oda lehet állítani a magánjogiak mellé.

A Hármaskönyvben a közjognak fontos tételei vannak lerakva. Innen a látszat, hogy a Hármaskönyv közjogi munka. Pedig a közjogi részekre is többnyire a magánjog miatt van szükség. Például a szent korona tanát vagy elméletét is főként azért kellett Werbőczynek kifejtenie, mert a régi magánjog öröklési, dologi joga és ösiségi rendszere igen szorosan kapcsolódik a szent korona tanának tételeihez. Mindezeket figyelembe véve azonban nem szabad egy pillanatra sem elfelejtenünk, hogy a Hármaskönyv magánjogot tartalmaz, magánjogi kodifikáció.

Az előbeszéd, Prológus, elméleti bevezetés legnagyobb részét tudományos természetű fejtegetéseket tartalmaz. Itt ismerteti Werbőczy a jogtudomány alapfogalmait és a jog forrásait. Behatóan szól az igazság, a jog, a törvény, a szokás, a kiváltság, a helyhatósági szabály (statútum) fogalmáról, felosztásáról, kellékeiről és hatályáról; meghatározza a jó bíró kellékeit.¹⁶

Az első részben van elhelyezve a Hármaskönyv legjelentősebb része: az országos nemesi magánjog, vagyis a személyi, a családi, a dologi és az öröklési jog.

A második részben a peres eljárást ismerjük meg.

¹³ Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. Szerk. Nagy Gy.-Kolosvári S.-Óvári K., Budapest, 1897.

¹⁴ Mezey Barna: Büntetőjogi töredékek a Hármaskönyvben In: Degré Alajos Emlékkönyv, Budapest, 1995. 114. o.

¹⁵ Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban; I. rész, Buda, 1845, (Utánnomása: Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest 1987)

¹⁶ Vécsey Tamás: Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez. Franklin, Bp., 1902.; Vécsey Tamás: A Hármaskönyvhöz, majd a magyar törvénytárhoz csatolva volt régi jogszabályok. Franklin, Bp., 1933.

A harmadik rész leginkább a partikuláris jogokkal foglalkozik, vagyis itt van Horvát-, Szlavon- és Dalmátország joga. Itt találjuk továbbá a városi polgárság¹⁷ és a jobbágyság jogát is.

A városi polgárság Werbőczy korát kissé megelőzve lett országos renddé, jogát tehát, mint az országos jog második fontos ágát Werbőczy némely részeiben belefoglalta a Hármaskönyvbe. A partikuláris jogokat és a jobbágyokra vonatkozó rendelkezéseket azonban a Hármaskönyv csak töredékesen ismerteti.

Werbőczy természetszerűleg követte a Hármaskönyv megalkotásánál az akkor Európa-szerte uralkodó mintákat. Az előbb vázlatosan ismertetett anyagot abban a rendszerben kellett tárgyalnia, amely korának jogtudományi rendszere volt s mint ilyen irányadóul szolgált mindenkinek.

Werbőczy korában a mintakép a római jog volt, amely akkor nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is érvényesült. Munkáját tudományos alakba kívánta önteni és erre a célra nem is kereshetett másutt mintát, mint a római jog irodalmában: ez nyújtotta az akkor ismert legtökéletesebb rendszert, tehát ezt fogadta el.

Grosschmid a Tripartitum és a római jog viszonyáról így nyilatkozik: „Ugyanily értelemben mondhatni némiképp, hogy a mi régi jogunk, valamiként egyébaránt semmiféle európai jog sem egyéb, mint elrontott római jog. .... S ez, mint annak idején a második rész 6. titulus bevezetése alapján kiemeltem, a Hármaskönyvünknek is a felfogása. Vagyis, hogy az alap-elementumokat tekintve nincsen más jog, mint a római jog, a többi pedig, hogy a Hármaskönyv szavainál maradjak, csupán corruptum quoddam vocabulum.”¹⁸

A római jog hármas felosztása: de personis, de rebus, de actionibus,¹⁹ a Hármaskönyv rendszerének az alapja lesz, amint Werbőczy maga is mondja. A hármas felosztás rendjét Werbőczy nem tudta szigorúan követni, de nem is akarta, amint maga is előre megmondja. Neki a hazai jog anyagához és a hazai törvényszékeken szokásos eljáráshoz kellett magát tartania és ehhez alkalmazkodva nem egyszer el kellett térnie az alapul vett rendszertől. A rendszer megtartásáról tehát csak általában és nagyjában lehet szó, Werbőczy eltér attól, valahányszor a hazai jog természete azt megkívánja.

Az ajánlásból és a királyi jóváhagyásból világosan kitűnik, hogy a Hármaskönyv törvénykönyvnek, az írott jog kódexének készült. A főcél, amelyet Werbőczynek első sorban szem előtt kellett tartani, az volt, hogy törvénykönyvet alkosson.

Werbőczy előtt azonban a Hármaskönyv kidolgozásánál nem csak ez a rendeltetés, hanem az a cél is lebegett, hogy egyúttal honfitársait a jogra megtanítsa. Werbőczy tehát egyben tudományos művet és tankönyvet is akart nyújtani.

A Hármaskönyv maga is tanúságot tesz a munka tudományos jellegéről. Ezt mutatja az egész előbeszéd (Prológus), amely jórészt a jog alapvető elveiről való elmélkedés, de a többi részekben is ide tartoznak, gyakran a címek élére (principium) helyezeti elméleti fejtegetések, továbbá a történelmi visszapillantások és a tudományos természetű kitérések.

A Hármaskönyv tankönyv jellegét különösen az mutatja, hogy Werbőczy igen gyakran kérdés alakjába foglalja a tételt és azután megadja rá a feleletet. Ezzel is igyekszik megkönnyíteni a tanulásnál a kérdés lényegének ismeretét. A tanító módszer következményei azok az előzetes magyarázatok, amelyek gyakran félbeszakítják a tárgyalást.

Werbőczynek mintaképpül szolgáltak a római jogi Institutiók és az egyházjogban Gratianus Decretuma.²⁰ A Hármaskönyv helyzete a hazai jogban annyiban hasonlít azokéhoz, hogy azok is tankönyvek és egyúttal törvénykönyvek.

¹⁷ Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk. Gerevich Aladár, Kosáry Domokos. Bp. 1973. 43–95.; Bónis Péter: Accursius és hatása az európai jogtudományra és a középkori magyar jogi kultúrára. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio iuridica et politica 2011/1. szám, 23–37.; Katalin Gönczi: Ungarisches Stadtrecht aus europäischer Sicht. Die Stadtentwicklung im spätmittelalterlichen Ungarn am Beispiel Ofen. Frankfurt am Main 1997.

¹⁸ Grosschmid Béni: Magánjogi előadások. Jogszabálytan, Atheneum, Budapest 1905, 544.

¹⁹ Bónis Péter: A középkori Corpus iuris civilis. In: Iustum Aequum Salutare 2011/1. szám, 37–47. o.

²⁰ Félegyházy József: Werbőczy és a kánonjog, Atheneum, Budapest 1942, 45. o.

A Hármaskönyv természeténél fogva a középkori európai jogkönyvek közt foglal helyet. A jogkönyvek rendszeres formában készült szokásjogi feljegyzések. A jogkönyv irodalom különösen a XIII. században virágzott. A Hármaskönyv kései megjelenését indokolja, hogy az irodalmi fejlődés nyugatról lassan haladt kelet felé. Nemcsak nálunk, hanem a szomszéd Csehországban is a Hármaskönyv századában két jogkönyv készült.

Hogy a jogkönyvek törvénykönyvül is szolgáltak, arra csak néhány híres példát említünk, a Szász és Sváb tükröt, amelyeket magyar fordításban nemrég adtak ki.²¹

A szerző a királyhoz intézett ajánlásban hangsúlyozza, hogy az élő tételes jogot foglalta össze, és ezeket a kijelentéseket ismétli munkája befejező részében is. Tehát több helyütt is nyomatékosan kifejezést ad annak, hogy nem akarta, de nem is merte átalakítani az élő jogot, hanem csak összefoglalni.

Werbőczy állításának igazságát támogatják életrajzának immár ismert adatai. Neki, mint a királyi levéltár őrének, akinek őrizetére volt bízva a legfontosabb okleveles anyag, elég alkalma volt azoknak alakját és tartalmát és az azokba foglalt jogtételeket is megismerni; mint hosszú ideig a királyi kúria jegyzője az élő, mindennapi jogot is megtanulhatta. A felső törvénykezési eljárásban részt vett, a legkülönfélébb ítéleteket hallhatta, megfigyelhette az életnek a jogra való hatását, benne élt a jogélet folyamában és így lehetséges volt, hogy a hazai jognak alapos ismerőjévé váljék.²²

A királyi jóváhagyásban olvashatjuk, hogy a király a Werbőczy által összeírt anyagot az ő ítélőmester-társainak vizsgálata alá óhajtotta bocsátani, ezeknek és a királyi ítélőszék bírúinak megvitatása alá került. Werbőczynek a munka készítésekor erre való tekintettel óvatosnak kellett lennie, hogy a kritika tűzpróbáját műve majdan kiállhassa.

Az országgyűlés által kiküldött bizottság is kedvezően nyilatkozott a műről. Igaz, hogy ezek a bírálók Werbőczy barátai voltak s így nyilatkozatuk értékéből veszt, de az is bizonyos, hogy olyan munkát, amely a hazai élő jogot mellőzte, avagy megváltoztatta volna, ezek sem pártoltak volna.

Mindezek az adatok közvetve megerősíthetik Werbőczynek azt az állítását, hogy művének az anyagát az élő jogból merítette.

Werbőczy kétségtelenül némi túlzással mondja a Hármaskönyv befejezésében, hogy majdnem egész munkáját az országos végzeményekből, a törvényekből merítette.

Ugyancsak ő jelöli meg forrásokul a Hármaskönyvben a királyi kiváltságleveleket, a bírói gyakorlatot és a statútumokat.

A római jogot ugyan nem említi, de a Hármaskönyv általános, elméleti részében, a Prológusban, nemcsak a római jog külső hatása, hanem a belső is meglátszik. Itt Werbőczy nemcsak a tételek megfogalmazását, hanem többször azok tartalmát is a római jogból kölcsönzi.²³

A Prológusban a római jog nem egy helyütt szó szerint jelenik meg, itt érezhető leginkább a római jog hatása.²⁴ A Hármaskönyv többi részében is van néhány intézményi kör, ahol a római jog intézményi, belső hatásáról lehet szó, de ezeknek a helyeknek nagy jelentőségük nincsen.

A kánonjognak is van a Hármaskönyvre a római joghoz hasonló, de aránytalanul kisebb jelentőségű elméleti hatása, amely itt-ott észlelhető a szövegezésnél és a fogalmaknál. Gyakorlati, belső hatás azoknál a szabályoknál található, amelyek az egyházzal, a vallással kapcsolatban álltak,

²¹ A Sváb tükrő. Közreadja: Blazovich László, Schmidt József Szeged, Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 35., Szeged 2010.; Eike von Repgow: A Szász tükrő. Közreadja Blazovich László, Schmidt József. Ford. és a mutatót kész. Schmidt József. A kísérő tanulmányokat németre ford. B. Csilics Éva., A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 5., Szeged, 2005

²² Zlinszky János: Römische Recht in Ungarn. In: J. Michael Rainer, Martin J. Schermaier, Laurens C. Winkel (szerk.): Iurisprudentia universalis: Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag, Böhlau Verlag, Köln 2002. pp. 945-963.; Bónis Péter: A formuláriumok és az ars notaria hazánkban és Nyugat-Európában. In Studia in honorem Balogh István, Budapest 2007, 7-17. o.; Uő: Damasus Hungarus az európai jogtörténetben. In Jogtudományi Közöny 2007/3. szám, 283-290. o.

²³ Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana. In Jogtudományi Közöny 1993/10. szám, 374-376. o.

²⁴ Bónis Péter: Bartolus in medieval Hungary. In Fundamina. A Journal of Legal History, Vol. 18/2, 2012, 11-22. o.

különösen azoknál az intézményeknél, amelyek az egyház szabályozási körébe estek pl. a házasság.²⁵

A római jog és kánonjog hatásával már régi Íróink foglalkoztak. Ezek közül ki kell emelnünk Szegedi Jánost, aki a Hármaskönyvről irt munkáiban a római jog és kánonjog megfelelő tételeit a Hármaskönyvvel való összehasonlításánál idézi.²⁶

A XIX. században e szempontból Dell'Adami Rezső vizsgálta meg a Tripartitumot. Dell'Adami nem érte be a tételek összehasonlításával, hanem az európai jogirodalom széles ismeretével rendelkezve fogott a Hármaskönyv anyagának vizsgálatához és bírálatához.²⁷ Kutatásait azonban már előre megállapított, elfogult szándékkal kezdi és azzal végzi is, a Hármaskönyvvel való összehasonlítását összeállította.²⁸

Azt vallja, hogy a Hármaskönyv egyáltalán nem kiváló irodalmi alkotás, hanem átvétel eredménye. Hogy felfogását bebizonyítottan mutassa, a római jogi és kánonjogi helyeknek a Hármaskönyvvel való összehasonlítását összeállította.

A másik XIX. századi szerző, Tomaschek Dell'Adami Rezsőhöz hasonlóan a Summa legum hatását vizsgálta, és azt állította, hogy Werbőczy az alapfogalmakat és az általános tanokat ennek a munkának közvetítésével merítette a római jogból. Főleg a stílus megegyezőségével akarta bizonyítani, hogy Werbőczy a római jogi eredetű elméleti tételeknek megírásánál nem a római jog eredeti forrásait, az Institutiókat, a Digestákat használta, hanem egy abban a korban ismert római jogi tankönyvet forgatott.²⁹

Tomaschek egyenesen kijelenti, hogy csakis a Hármaskönyv római jogi anyagáról, illetőleg ennek forrásairól értekeznek s nem a szokásjogi és statutárius részekről, a középkorban ún. municipalis, mai nyelven hazai jogról.³⁰

Nem is volt kis feladat Tomaschek nézete szerint összefoglalni a hagyomány útján fenntartott hatalmas joganyagot és ezért Werbőczy nagy szolgálatot tett hazájának.

Mindezek mellett következtelenség és ellentmondás, hogy míg nyíltan elismeri a Hármaskönyv szokásjogi anyagának eredetiségét, addig burkoltan, határozatlanul beszél a Summa hatásának némi, szórványos nyomairól a Hármaskönyv szokásjogi részeiben is.

---

²⁵ Szabó Béla: Werbőczy, Stephanus. In: Michael Stolleis (szerk.): Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert. München: Verlag C. H. Beck, 2001. pp. 668–669.; Blazovich László: A Tripartitum és forrásai. In Századok 2006/5. szám, 1011–1023. o.

²⁶ Homoki-Nagy Mária: A pacta sunt servanda elv érvényesülése a magyar magánjogban. In: Jakab Éva (szerk.) Római jog és a magánjog fejlődése Európában, Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. pp. 53–66.; Bónis Péter: A pacta sunt servanda elvének kialakítása a középkorban. In Jura 2012/2. szám, 205–210.

²⁷ Dell'Adami Rezső: Magánjogi kodifikációnk és régi jogunk. Bp., 1885–1886. 45.o.

²⁸ Szabó Béla: Die Rolle des europäischen ius commune in der ungarischen Privatrechtsentwicklung der frühen Neuzeit: Das Zeugnis der Rechtswissenschaft. In: J.Michael Rainer, Martin J. Schermaier, Laurens C. Winkel (szerk.): Iurisprudentia universalis: Festschrift für Theo Mayer-Maly, Böhlau Verlag, Köln 2002. pp. 765–777.; Bónis Péter: Az európai közös jog születése, Rejtjel Kiadó, Budapest 2011, 134–191. o.; Bónis Péter: Irnerius és a bolognai jogiskola gyökerei. In Századok 2011/2. szám, 349–376. o.; Uő: A tulajdonjog fenntartása a nyugat-európai kódexekben és a magyar polgári törvénykönyv tervezeteiben, in Jogi Tanulmányok 2009, Eötvös Kiadó, Budapest 2009, 81. o.; Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog története: A rendi Magyarország magánjoga. In: Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet, Budapest: Osiris Kiadó, 2007. pp. 86–141.; Bónis Péter: Gratianus és a középkori jogtudomány, in Miskolci Jogi Szemle 2011/1. szám, 109–118.o.

²⁹ Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig, JatPress, Szeged 2001, 24–29. o.; Hamza Gábor: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. In Jogtudományi Közlöny 1993/1. szám, 31–33.o.; Bónis Péter: A bolognai jogiskola Irneriust követő nemzedéke: Bulgarus, Martinus, Hugo, Jacobus. In Jogtörténeti Szemle 2011/3. szám, 9–17.o.; Uő: A summa mint a ius commune jogirodalmi műfaja. In Jogtudományi Közlöny 2004/3. szám, 199–202. o.; Uő: Irnerius és a bolognai jogiskola gyökerei. In Századok 2011/2. szám, 349–376. o.; Uő: A foglaló a nyugat-európai kódexekben és a magyar polgári törvénykönyv tervezeteiben, in Jogi Tanulmányok 2008, Eötvös Kiadó, Budapest 2008, 35–59.o.; Hamza Gábor (szerk.): Tanulmányok Werbőczy Istvánról – Studien über István Werbőczy. Professzorok Háza, Budapest 2001, 45. o.; Zlinszky János. Ein Versuch zur Rezeption des römischen Rechts in Ungarn. In: Wolfgang Waldstein (Hrsg.): Festgabe für Arnold Herdlitzka, München: Wilhelm Fink Verlag, 1972. pp. 315–326.

³⁰ Tomaschek, Johannes: Über eine in Österreich in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts geschriebene Summa legum und ihr Quellenverhältnisse zu dem Stadtrecht von Wiener-Neustadt und dem Werbőczy'schen Tripartitum, in Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien 1883/1. szám, 241–328.o.

Az újabb történelmi kutatás valószínűvé tette, hogy a Summa példányai Magyarországon el voltak terjedve, Pozsonyban két kéziratát (latint és németet) is megtalálták. Nincs kizárva tehát annak a lehetősége, hogy Werbőczy, ha Pozsonyban végezte jogi tanulmányait, ismerte a római jognak ezt az összefoglalását.³¹

A Tripartitum egyszerre kísérelte meg a hazai jog feldolgozásainak és az európai jogi tudományosságnak a figyelembe vételét. Átdolgozásai és kommentárjai révén áthatotta az egész magyar jogi gondolkodást, és négyszáz évig nélkülözhetetlen kézikönyve volt a magyar jogászoknak.

---

³¹ Blazovich László: Der Sachsenspiegel und das Recht der Zips. In: Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Herausgegeben von Ernst Eichler und Heiner Lück., Redaktion Wieland Carls. (IVS Saxonico-Magdeburgense in Oriente, Band 1.), Berlin, 1999 pp. 29-36

Málík József Zoltán*

Dilemmák a lojalitással

I. Erkölc és lojalitás

A mai kiélezett munkaerőpiacon a munkavállalóknak nagyon sok új fogalmat kell megtanulniuk, mint például lojalitás vagy csapatjátékos, és azonosulniuk kell e fogalomak tartalmával, mivel ezek valójában elvárások velük szemben. Mi is a lojalitás? A szó eredetileg hűséget, megbízhatóságot jelent a céghez, a szervezethez, valamint kitartó elkötelezettséget a munkakörhöz és feladatok ellátásához. Elvben nincs is gond a szervezeti hűséggel, hiszen nyilvánvaló, hogy az emberi erőforrás akkor használható fel jól, ha mindkét fél kölcsönös megelégedésére szolgál a munkakapcsolat. Akkor teljesít jól a munkavállaló, ha a munkakörnyezetében jól érzi magát; és a rábízott feladatot a megfelelő felkészültségi szintjén, a szervezet érdekeit is szem előtt tartva látja el. De meddig kell, meddig tud, meddig akar, illetve meddig képes valaki azonosulni a szervezettel, amibe tartozik? A kérdés felvetése különösen akkor releváns, ha az illető erkölcsileg már nem tartja elfogadhatónak a szervezet cselekedetét, felé irányuló kérését, elvárásait.

A kérdés nem korlátozódik a magánszférára, hasonló dilemmával a közszférában is találkozhatunk. Most két példát mutatok be 2013-ból, egy hazai és egy nemzetközi politikai botrányt kiváltó esetet. „Szekszárdon politikai egyeztetésén véleményezték a trafikpályázaton induló jelöltek listáját a helyi kormánypárti képviselők”. Ezt a bejelentését tette Hadházy Ákos helyi önkormányzati fideszes képviselő a trafikpályázatok fideszes csalásairól a *hvg.hu* hírportálnak¹. A civilben állatorvosként dolgozó Hadházy elmondta, mivel a jelenlegi ellenzék nem jelent semmilyen veszélyt a Fideszre, ez oda vezetett, hogy olyan döntéseket hoznak, amelyek nem helyesek, és sajnos akár odáig is elvezethet, hogy olyan döntéseket hoznak, amelyek egyéni érdekeket szolgálnak. Hadházy kijelentette: két dolog közül választhatott, vagy cinkos lesz, vagy áruló. Miután a Fidesz-frakció közleményben visszautasította Hadházy vádjait, végül a képviselő kilépett a Fideszből.

Egy másik ügyet, a *The Guardian* című brit lap robbantotta ki², ami világbotrány lett, minden idők legnagyobb lehallgatási ügye kapcsán. Hawaii lakásról, stabil karrierről, 200 ezer dolláros éves fizetésről mondott le a 29 éves Edward Snowden, amikor úgy döntött, hogy kitálat a nagyvilágnak arról a megfigyelőrendszeréről, amelyet az amerikai kormányzat működtet világszerte. A fiatalember úgy fogalmazott, hogy nem akar olyan világban élni, ahol mindent rögzítenek. Hazaáruló, vagy hős? Esete a Rosenberg házaspárhoz hasonlítható, akik kémkedtek és másokkal együtt a szovjetek kezére játszották az atombomba technológiáját, amelyet szerintük az USA erkölcstelenül használt fel Japánban, vagy a Scholl testvérpárhoz, akik pamfletekben és röplapokkal bíralták a náci rendszert annak erkölcstelensége miatt. Rosenbergek és Schollék is – csakúgy, mint Snowden – lelkiismeretükre hivatkoztak cselekedetük magyarázataként, azonban mind a házaspárt 1953-ban, mind a testvérpárt 1943-ban hazaárulás vádjában bűnösnek mondták ki, és halálra ítélték őket. Snowden pedig Oroszországba menekült az USA-ban rá váró büntetőeljárás elől.

---

* megbízott előadó, ELTE ÁJK, Politikatudományi Intézet

¹ Kiállítás: fideszes képviselő leplezi le a trafikmutyit. (hvg.hu)

http://hvg.hu/itthon/20130430_trafikmutyi_Szekszard_fideszes_kepvisele (2013. november 25.)

² Edward Snowden: the whistleblower behind the NSA surveillance revelations. (*The Guardian*)

<http://www.theguardian.com/world/2013/jun/09/edward-snowden-nsa-whistleblower-surveillance#start-of-comments> (2013. november 25.)

II. A lojalitás alapkérdése: az egyéni és közösségi érdek

A fenti példákban a lojalitás alapkérdése jelenik meg: az egyéni és közösségi érdek sokszor inkoherens viszonya³. Mennyire vállaljam fel a konfliktusokat a saját érdekem, a saját meggyőződésem védelmében a közösséggel szemben, illetve meddig terjed az elkötelezettség a közösséghez, amibe tartozom? A kérdés végső soron az egyén autonóm döntésének terjedelméről szól, ami kanti értelemben nem más, mint maga a szabadság. A neves filozófus, Immanuel Kant morálfilozófiája deontikus alapú. Úgy gondolja, hogy egy cselekedet erkölcsi értékét a motivációkban kell keresni. Minden gyakorlati tevékenységet áthat a kötelesség és a hajlam, de egy adott cselekedet csak akkor ítéltető meg morálisan, ha kötelességen alapul. A kötelességtudó ember képes önmaga számára törvényeket szabni, képes magát az empirikus világ törvényszerűségeiből kiszakítani, és éppen ez jelenti azt, hogy szabad⁴.

Ha elfogadjuk Kant deontikus felfogását, és az egyén autonóm döntését közösségi szinten vizsgáljuk, akkor a lojalitás alapkérdése a szabadság terjedelmét jelöli ki: valahol az autokrácia, ahol az egyén autonóm döntési köre leszűkül a közösségi érdekekkel (a *volonté générale* értelemben) szemben, és anarchia közzé, ahol viszont pont fordítva, az egyéni érdek írja felül a közösségi létből eredő kötelezettségeket⁵ (1. ábra).

1. ábra

A közösségi létből eredő kötelezettség egyik sarkalatos problémája, hogy mi korlátozza az egyéni szabadságot. "Minden személynek egyenlő joggal kell rendelkeznie az egyenlő alapvető szabadságoknak ahhoz a legkiterjedtebb teljes rendszeréhez, amely összeegyeztethető a szabadság egy mindenki számára hasonló rendszerével"⁶. John Rawls definiálja ilyen módon a szabadság fogalmát neves monográfiájában, Az igazságosság elméletében. Rawls szabadságokról, a szabadság rendszeréről beszél, amelyek közzé a politikai szabadságot (választójog és hivatalviselés joga, szólásszabadság és gyülekezési szabadság), a lelkiismereti és gondolat szabadságot, a személyi szabadságot és a személyi tulajdon szabadságát, valamint az önkényes letartóztatással és fogva tartással szembeni szabadságot sorolja.

Rawls fő tézise, hogy „a szabadság csak a szabadság érdekében korlátozható. Két eset van: a) a szabadság valamely kevésbé kiterjedt rendszerének erősítenie kell a szabadság mindenki számára rendelkezésre álló teljes rendszerét; és b) el kell fogadniuk az egyenlőnél kevesebb szabadságot azoknak a polgároknak, akiknek kevesebb szabadságuk van”⁷. Vannak esetek, így például a közrend és a közbiztonság nevében gyakorolt korlátozások, amelyek megfelelnek annak az elgondolásnak, hogy a szabadságot a szabadság nevében korlátozzák, mivel az eredmény nagyobb szabadság lesz. Ilyen a katonai sorozás is, feltéve, hogy szabad intézmények védelmét szolgálja a szabadságot fenyegető külső támadással szemben. A b) pont szerint is a szabadság csak önmagáért korlátozható. Azoknak ugyanis, akiknek kevesebb szabadságuk van, csak akkor kell

³ Persze ez a viszony nem szükségszerűen inkoherens, ahogy Adam Smith „láthatatlan kéz” metaforája példázza.

⁴ Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. Gondolat, Budapest 1991. 35-80. o.

⁵ Megjegyezzük, hogy ezek nyilván nem az autokrácia vagy anarchia pontos definíciói, de ezekre nincs is itt szükségünk, mert mindkettőt csupán informálisan használjuk, amikkel a szabadság terjedelmét jelöljük ki.

⁶ John Rawls: Az igazságosság elmélete. Osiris, Budaest, 1997, 361. o.

⁷ uo.

elfogadniuk ezt a korlátozást, ha az más szabadságaik nagyobb védelmét eredményezi. Kérdés marad azonban, hogy az alapvető szabadságok közötti konfliktus mindig a nagyobb szabadság nevében oldható-e meg?

III. A játékelméleti érvelés

Az egyéni és közösségi érdek inkoherens viszonyát plasztikusan jeleníti meg egy játékelméleti modell, az ún. fogolydilemma. A játékelmélet egy olyan matematikai elmélet, amelynek segítségével társadalmi szituációk versengő és együttműködő folyamatait tudjuk vizsgálni. A játékelméleti vizsgálatban a helyzet logikáját, a folyamatok olyan mozgatórugóit tárjuk fel, amelyek a valóság összetettsége miatt addig rejtve maradtak. A játékelméletben az egyes résztvevők szempontja szerinti eredményét, azaz nyereségét vagy veszteségét kifizetésnek nevezik, amely a játék kimeneteleit rangsorolja. Minél magasabb helyen van egy kimenetel a saját preferenciájában, azt annál nagyobb kifizetéssel rangsorolják a játékosok. Nyilvánvalónak tűnik, hogy minden egyes szereplő elsődleges céljának kell lenni, hogy minél nagyobb kifizetést biztosítson magának, az ellenérdekű szereplők erőfeszítéseire ellenére.

A fogolydilemma egy versengő társadalmi szituációt, a konfliktusok egy specifikus – hasonló logikán alapuló – konfliktusosztályát írja le. A kiindulási helyzet a következő. Két foglyot, akiket két különböző börtönbe csuknak, gyanúsítanak egy súlyos bűncselekmény miatt. A büntetésük attól függ, hogy vallanak-e vagy sem. Mindkét fogolynak két lehetősége van: vagy bevallja a bűncselekményt, vagy nem. Ha mindketten vallanak, öt évre ítélik őket. Ha egyikük sem vall, akkor egy bizonyított kisebb büntény miatt mindkettejüket egy-egy évre lecsukják. Ha az egyik vall és a másik nem, akkor az elsőt szabadon bocsátják, a másik viszont húsz évet kap. A két fogollyal ismertetik ezt a helyzetet, ugyanakkor semmilyen lehetőséget nem biztosítanak arra, hogy kommunikáljanak egymással. Mit teygenek? A helyzetet az alábbi táblázatban (ún. kifizetési mátrixban) rögzíthetjük:

FOGOLY-DILEMMA	VALL (D)	NEM VALL (C)
VALL (D)	5, 5	0, 20
NEM VALL (C)	20, 0	1, 1

2. ábra

Képzeljük el magunkat az egyik fogoly helyébe, próbáljunk meg logikusan gondolkodni az ő fejével! Két módon is gondolkodhatunk:

1. Ha a társam vall, akkor két eset lehetséges: ha én is vallok, öt évet kapok, ha nem vallok, akkor tizet. Ha tehát a társam vall, akkor jobb, ha én is vallok. Ha a társam nem vall, akkor szintén két eset lehet: ha én vallok, holnaptól szabad leszek, ha nem vallok, kapok egy évet. Ha a társam nem vall, akkor is jobb, ha én vallok. Tehát akár vall a társam, akár nem, én akkor járok jobban, ha vallok. De a logika ugyanezt parancsolja a társamnak is. Tehát mindketten (a logika alapján) vallani fogunk. A kimenetel – a táblázat bal felső cellája – a kölcsönös dezertálás, vagyis DD lesz.
2. Ha az előző gondolatmenetet alkalmazzuk, akkor mindketten kapunk öt évet, pedig ha egyikünk sem vallott volna, egy évvel megúsztatnánk. Ezért másképp gondolkodom.

Feltételezem, hogy a társam ugyanazt a döntést fogja hozni, mint én, hiszen ugyanolyan logikusan gondolkodik, mint én. Következésképpen, ha én arra a következtetésre jutok, hogy vallok, akkor ő is erre az eredményre jut. Mármost ha a következtetésem az, hogy vallok, akkor öt évet kapok, ha pedig a következtetésem az, hogy nem vallok, akkor egy évet kapok. Egy évet ülni jobb, mint ötöt, tehát nem vallok. A kimenetel – a táblázat jobb alsó cellája – a kölcsönös együttműködés (kooperálás), vagyis CC lesz.

A két gondolatmenet ugyanolyan logikusnak látszik, mégis két különböző eredmény jön ki. De akkor hogyan hozzuk meg a végső döntésünket? Nem a logikánkkal van baj, csupán az első gondolatmenet az egyéni érdek, a második a közösségi érdek perspektívájából tekint ugyanarra a helyzetre, és így jutunk eltérő konklúzióhoz. Éppen ebben nyilvánul meg az egyéni és kollektív érdek inkoherens viszonya. Bármennyire sajnálatos, biztosítékok, ellenőrző mechanizmusok hiányában inkább az első gondolatmenet alapján cselekszünk; játékelméleti terminológiával élve, ez a játék egyensúlya. A játék egyensúlya tulajdonképpen nem más, mint az a kimenetel, amit az önérdékkövető játékosoknak követniük kell, ha nem akarnak pórul járni. A játékelmélet szerint ez (az első gondolatmenet alapján kikövetkeztetett) DD, ami közösségi szinten (a második gondolatmenet alapján) a kollektív cselekvés kudarcát eredményezi. A tömegközlekedési bliccelés, a korrupció vagy a hidegháborús fegyverkezés mind ilyen kudarcokként tekinthetők, ezek a helyzetek ugyanis játékelméleti szempontból ugyanabba a konfliktusosztályba tartoznak: mindegyikük egy fogolydilemma helyzet.

Az 1969-ben megszerzett politikatudományi PhD-jét követően Robert Axelrod a kooperáció kialakulási folyamatának empirikus vizsgálatát tűzte ki tudományos kutatásának céljaként⁸. Ennek érdekében, számítógépes játékokra invitálta kollégáit, olyan programok versenyére, amelyek más-más stratégiát képviseltek. Axelrod versenye lényegében páros és sokszemélyes interakciós helyzetek, amiben számtalan játék zajlik le párhuzamosan, így egy szereplő eredményét mindig csak a saját és partnere cselekedete befolyásolja. Minden játékos játszik minden játékkal, de egyidejűleg mindig csak két játékos játszik egymás ellen. A verseny győztese TFT stratégiát játszott, ami nagyon egyszerűen működött: először kooperált, majd azt tette, amit ellenfele, vagyis kezdetben együttműködésre hajlott (C-t játszott), ezután dezertálásra dezertálással, kooperálásra kooperálással válaszolt (D-re D-t, C-re C-t játszott). A TFT stratégia evolúciós sikere a feltételes kooperáció elvén alapul, amelynek jellemzője, hogy *reciprocitást* alkalmaz: méltányos a barátságos gesztusokkal szemben, de szankcionálja a méltánytalanságot. Ezen kísérletek alapján vették észre, hogy különbség van a játékok időhorizontjai tekintetében, amikor egy fogolydilemma-játékot fix számú (véges időhorizontú játék) vagy meghatározatlan számú (végtelen időhorizontú játék) alkalommal megismételnék. Ha a játék véges sokszor ismétlődik, akkor a játék egyensúlya az eredeti situáció egyensúlya lesz, azaz DD. Azonban, ha a játék időhorizontja végtelen, akkor a kooperáció felértékelődik, és az optimális stratégia a TFT lesz.

IV. Dilemmák a lojalitással

Az egyéni és közösségi érdek inkoherens viszonyának azonban van egy súlyos következménye. Mégpedig az, hogy sem az egyén autonóm döntése, sem a közösségi létből eredő kötelezettség morálisan nem megalapozható. Ez egyenesen morális dilemmához vezethet bizonyos esetben. Lássunk erre egy fogolydilemma-szerű példát⁹!

Tegyük fel, hogy egy diktatórikus kormányzat bebörtönzi tíz ellenfelét, és elhatározza, hogy kivégzi őket. Ugyanakkor a kormány szívéen viseli, hogy a népnek meggyőzően igazolja a gyilkosság szükségességét. Ezért a következő ajánlattal fordul egy másik ellenfeléhez, egy nemzetközi hírű jogászhoz, akit hírneve miatt nem csukott le. Ha törvényesen megindokolja a legfontosabb fogoly kivégzésének szükségességét, amellyel érveket szolgáltat (precedenst teremt)

⁸ Robert Axelrod: *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books, 1984.

⁹ Werner Heisenberg: *A rész és az egész*. Gondolat, Budapest, 1983, 203.o.

további, még nem letartóztatott emberek kivégzéséhez is, és ezt aláírásával igazolja, akkor a többi kilenc sértetlenül elhagyhatja az országot. Ha viszont megtagadja szolgálatait, kivégzik mind a tízet. Mit tehet mármost a jogász, ha öngyilkossága sem segít a helyzeten, mert akkor mind a tíz foglyot tüstént kivégzik? Ha a jogász igazságos akar lenni, megtagadja az aláírást, hiszen ha nem ezt tenné, sok-sok ártatlan ember vesztét okozhatja, bár a kilenc bajtárs megmenekül. De a szeretet vajon képes visszautasítani a kilenc bajtárs családtagjainak könyörgését?

A fenti inkoherenciának azonban van egy további súlyos következménye is, amit a lojalitás dilemmájaként aposztrofálok, ami akkor válik relevánssá, ha az egyéni érdeknek, egyéni meggyőződésnek közösséggel szembeni képvisellete politikai akcióba manifesztálódik. Polgári engedetlenségnek nevezzük, ha egy ember vagy csoport szándékosan azért követ el törvénytisértést, hogy igazágtalan, méltánytalan, alapjogsértő szabályozásra vagy hatósági gyakorlatra hívja fel a közfigyelmet, és nincs más eszköz az elfogadhatatlan helyzet megváltoztatására. Ezek után a *lojalitás dilemmáját* a következőképpen fogalmazom meg: mivel sem a közösségi érdeket megalapozó politikai kötelezettség, sem az egyéni érdekből származó polgári engedetlenség morálisan nem megalapozható, azonban *de jure* a polgári engedetlenség törvényellenes, ezért vajon minden ilyen cselekedet büntetendő? Három különböző koncepciót mutatok be, amely e kihívásra plauzibilis választ kíván szolgáltatni.

Az első koncepció a közösség szubsztanciális egységének követelményéből indul ki, ami előfeltétele annak, hogy egy demokratikus államnak minden állampolgárt egyformán kell kezelnie, mivel ugyanazon szubsztancián osztoznak. Neves képviselői e nézetnek Jean-Jacques Rousseau és Carl Schmitt. Rousseau szakít a természetjogi tradícióval: nem az emberi természet adottságaihoz akarja szabni a társadalom szerkezetét, mert szerinte a társadalmi rend megváltoztatja az emberek természetes adottságait. Elgondolása szerint egy társadalmi szerződés révén a társadalom minden tagja egyenlő feltételekkel, valamennyi jogával együtt, a közösségnek szenteli magát, mindegyikük alárendeli személyét és minden képességét a közakarat legfelsőbb hatóságának. Az ember csak a társadalmi szerződéssel megszületett polgári állapotban nyerheti el erkölcsi szabadságát, csak így válik önmaga urává azáltal, hogy a saját maga által hozott törvényeknek engedelmeskedik. Ugyanakkor „mindenkit, aki megtagadja az engedelmességet a közakarral szemben, az egész közösség rákényszerítheti erre; ennek nincs más jelentősége, minthogy kényszerítik, hogy szabad legyen”¹⁰.

Rousseau a szabadságot a közösségi létből eredő kötelezettségből származtatja, az egyén autonóm döntésének rovására. Cikkünk elgondolása szerint, ami a lojalitás alapkérdését az egyéni és közösségi érdek inkoherens viszonyára vezeti vissza, és visszatérve az 1. ábrához, ez azt jelenti, hogy Rousseau az egyéni szabadság terjedelmét szűken értelmező autokratív irányba mozdul el. Carl Schmitt egyenesen odáig elmegy ezen az úton, hogy a demokratikus egyenlőséget végső soron mint a nép fizikai és morális egyneműségét ragadja meg. Ahogy ő maga fogalmaz, „minél inkább érvényesül ez az elv, a politikai ügyek annál inkább »maguktól« megoldódnak, egy természetesen adott vagy történetileg kialakult maximális homogenitásnak köszönhetően. Ez egy olyan demokrácia ideális állapota, amelyet Rousseau előfeltételez a Társadalmi szerződésben”¹¹. A lojalitás ezen autoritás felé kilengő felfogása merőben idegenül hat egy liberális demokráciában, azonban rendkívüli állapotok esetén, mint a háború vagy valamilyen katasztrófahelyzet, a lojalitás ezen koncepcióját sem lehet élből elutasítani.

A második koncepció az imént bemutatottnak homlokegyenest ellenkezője. Robert Wolff 1970-ben megjelent, *Az anarchizmus védelmében* című munkájában amellet érvel, hogy az állam törvényeit sohasem szabad erkölcsi erővel rendelkező parancsnak tekinteni. Kant nyomán abból indul ki, hogy az erkölcsi autonómia szabadság és felelősség egyszerre. Az autonómia „olyan törvények elfogadását jelenti, amelyeket magunk szabtuk ki magunkra”¹². Az ember erkölcsi állapota megköveteli, hogy elismerjük a felelősséget, és amennyire lehetséges autonómiára

¹⁰ Jean-Jacques Rousseau: Társadalmi szerződés. Phönix Kiadás, Budapest, 1947, 32. o.

¹¹ Carl Schmitt: Verfassungslehre. Duncker & Humblot, Berlin, 1928, 214. o.

¹² Robert Wolff: Autonómia és autoritás konfliktusa. In: Huoranszki Ferenc (szerk.): Modern politikai filozófia, Osiris Kiadó, Budapest 1998, 137. o.

törekedjünk. Az autonóm ember számára valójában nem létezik olyan, hogy parancs. Süllyedő hajón sem azért kell engedelmeskedni, mert a kapitány autoritással bírna felettünk, hanem mert a zűrzavarban ez az ésszerű. Lemondhatunk ugyan az autonóm döntésről, de a tetteinkért ilyen esetben is felelősek maradunk, például amikor elfogadjuk egy orvos tanácsát egészségügyi kérdésben.

Az embernek „elsődleges kötelessége az autonómia, annak elutasítása, hogy mások kormányozzák”¹³. Ugyanakkor ez erkölcsi mérlegelést kíván meg tőlük. Mára eljutottunk oda, hogy a modern technikai és társadalmi rendszerek túllépték azt a komplexitást, hogy például elfogadható szintű költség-haszon elemzés elvégezhető legyen. Így „a” szakértői vélemény nem létezik. Ezért kötelességünk kellő mértékben műveltnek és tájékozottnak lenni, hogy követni tudjunk közéleti kérdésekhez kapcsolódó politikai vitákat, és önálló véleményt tudjunk alkotni. Tény, mondja Wolff, hogy az állam megkülönböztető jegye az autoritás, vagyis a kormányzás joga. Ugyanakkor az ember elsődleges kötelessége az autonómia, vagyis elutasítani, hogy mások kormányozzák. Kizárólag a társadalmi stabilitás érdekében tartozunk engedelmeskedni az állam törvényeinek, de nem beszélhetünk semmilyen hatalom valódi legitimitásáról, csak a fennálló államok „*de facto*”, az állampolgárok által elfogadott, de jogilag el nem ismert autoritásáról lehet szó. „A *de jure* legitim állam fogalma üres”¹⁴. Wolff valójában felismeri a lojalitás dilemmáját, és azt, mint az egyén autonómiája és az állam autoritív szerepe között fennálló konfliktust exponálja. A lojalitás felfogása az egyén autonómiája felé leng ki a wolffi elméletben.

A harmadik koncepció célja megmutatni, hogy az erkölcsi elvek elfogadása az ember racionális érdeke, és ezek az elvek egybeesnek a racionális alkudozás során használt stratégiai elvekkel. A személy döntési helyzetétől függően mérlegel kötelezettség és engedetlenség belső kényszere között. Ez David Gauthier racionális döntéseméleti alapú elgondolása¹⁵, amely számot vet Axelrod empirikus játékelméleti eredményével is, amiről fentebb szoltunk. Gauthier két plauzibilisnek tűnő előfeltevéssel él az emberekre vonatkozóan. Először is, az emberben mint közösségi lényben van egy erős alkalmazkodási igény. Rousseau és Wolff koncepciói ebből a szempontból azért túl sarkosak, mert elméleteikben a társadalmi szereplők gyengén alkalmazkodók. Wolffnál ki kell kényszeríteni, míg Rousseau gyakorlatilag megtagadja a szereplők autonóm döntési igényeit. Emiatt kényszerül Wolff elismerni az állam *de facto* autoritását, hogy elkerülje egy atomisztikus társadalomkép vízióját, Rousseau koncepciójában pedig az ember beleolvad a közakarát által vezérelt közösség falanszterébe. Gauthier úgy próbál a lojalitás ingájának e két kilengése ellen érvelni, hogy rámutat: az ember morális és közösségi lény. Szerinte alapos okunk van azt feltételezni, hogy működik bennünk egy "belső kód", ami arra sarkall, hogy morálisan mérlegeljünk adott helyzetekben. Ez a belső kód nagyon sokféleképpen működhet, és különböző szerzők nagyon eltérően beszélnek róla: az utilitaristák esetén ez a haszonelv, Kantnál a kötelesség, Rawlsnál az igazságérzet. De bárhogy értelmezzük is ezt a belső kódot, végső soron az ember mint morális lény alkalmazkodási igényét fejezzük ki vele.

Gauthier szereplői az alkalmazkodás mellett arra is képesek, hogy mások megegyezési hajlamát többé-kevésbé felismerjék. Ez a hajlam ugyanis nem teljesen láthatatlan, igaz nem is transzparens, Gauthier áttetszőnek nevezi. Így számos esetben van arra mód, hogy mások meghatározzák valaki diszpozícióját a bizonyosság igénye nélkül, és ez alapján döntsenek, hogy együttműködjenek-e vele. Emiatt minden szereplő érdekeltté válik, hogy korlátozza magát, korlátozott önérdekkövető legyen. Az alkalmazkodási igény és a megegyezési hajlam egy sajátos jelenséget teremt az emberi közösségben: a reciprocitást. A reciprocitás a kooperatív viselkedés spontán szabályozója. Röviden így foglalható össze: ha Te ma segítesz nekem, a jövőben én is segítek Neked. David Hume így ír erről: "Azonban azáltal, hogy az embereknek [...] az önérdeken alapuló érintkezése kezd kialakulni és elterjedni a társadalomban, nem szűnik meg teljesen az érintkezésnek ama nemesebb formája sem, hogy az emberek baráti szívességet tesznek egymásnak. Változatlanul szolgálatára lehetek azoknak, akiket szeretek vagy közelebből ismerek, noha nem

---

¹³ Id. mű, 139. o.

¹⁴ Id. mű, 140. o.

¹⁵ David Gauthier: *Morals by Agreement*. Oxford University Press, Oxford, 1986.

remélek semmi előnyt a magam számára; és ők hasonlóképpen viszonzhatják ezt, minden hátsó gondolat nélkül, csupán azért, hogy meghálálják a múltbeli szolgálataimat”¹⁶.

A társadalmi dilemmák, így játékelméleti modelljeik, pl. a fogolydilemma is, sokszor abból fakadnak, hogy hiányzik belőlük a kooperatív viselkedés lehetősége, és a reciprocitásban ez a mozzanat érhető tetten. Jellemző vonásaként, a TFT stratégia felfogható a szigorú, direkt reciprocitás maximájaként, hogy partnerével barátságos, együttműködésre törekvő (pozitív reciprocitás), de ellenséges megnyilvánulással szemben megtorló (negatív reciprocitás), ezért nehezen kizsákmányolható. Bár úgy tűnhet, hogy a reciprocitás feltételezi azt, hogy a szereplők ismerjék egymást, valójában ismeretlen partnerek között is értelmezhető a reciprocitás jelensége. Nyilván ekkor nem lehet a partner viselkedéséhez igazítani a cselekvést, mivel a szereplők nem ismerhetik pontosan a másik múltját. Más információt, valamely értékelési szabály szerint, a közösség által kialakított értékjelzést használnak, ami befolyásolja a megegyezési hajlamot. Ez a *reputáció*, aminek számos szinonimáját használjuk a mindennapokban: imázs, hírnév, rang, presztízs, becsület.

Visszatérve most a lojalitás dilemmájához kapcsolódó alapkérdéshez: mi van akkor, ha nem azt vitatjuk, hogy a politikai hatalom legitim és igazságos, csupán egyes döntéseivel nem értünk egyet? A három koncepció alapján eltérő válaszok adhatók. Rousseau szerint, mivel elfogadod, hogy a politikai hatalom legitim és igazságos, az általa hozott döntéseket is el kell fogadnod. Wolff már a kérdésfelvetést is elutasítaná, az abban rejlő preszuppozíció miatt, és polgári engedetlenségre szólítana fel. Gauthier koncepciója alapján a kérdés – a korlátozott önérdékkövetés szellemében – morális megfontolásokat igényel.

V. Korlátozott önérdékkövetés: a polgári engedetlenség kritériumai

A polgári engedetlenség fogalmának megjelenése a társadalomtudományokban a 19. századra tehető. A témáról való gondolkodás úttörője Henry Thoreau volt. Az 1849-ben megjelent tanulmányában a polgári társadalom azon elvitathatatlan joga mellett érvel, hogy a számára elfogadhatatlan, igazságtalan törvényi szabályozással erőszakmentesen szálljon szembe. Thoreau érvelésének kulcsgondolata, hogy szét kell választani az igazságosságot és az államot: „egyszerűen azért tagadom meg az engedelmességet az államnak, hogy hatásos formában elhatároljam, és távol tartsam magamat tőle”¹⁷, „a kormányhatalom, még az is, amelynek hajlandó vagyok alávetni magamat [...] mindig tökéletlen: ahhoz, hogy feltétlen igazságos legyen, az alattvalók szentesítésére és bejegyzésére volna szüksége”¹⁸. Valójában arról van szó, amit 122 évvel később Rawls egyszerűen úgy fogalmaz meg, hogy „a kötelezettségek csak akkor köteleznek valamire, ha előfeltételezik az intézmények igazságosságát”¹⁹. Rawls maga a polgári engedetlenséget szigorúan politikai aktusnak tartja, aminek erős korlátjai vannak, mivel ez a végső tiltakozási forma. A többé-kevésbé igazságos törvényeknek mindaddig engedelmeskednünk kell, amíg az igazságtalanság terhei hosszú távon egyformán oszlanak el a társadalomban, és a meglévő igazságtalanság nem okoz túl nagy terhet.

Thomas Scanlon arra tesz kísérletet, hogy ennek egy univerzálisan alkalmazható tesztjét adja meg, amit Kant nyomán, a politikai kötelezettség kategorikus imperatívuszának is nevezhetnénk: „egy cselekedet akkor helytelen, ha végrehajtását az adott körülmények között tiltja a viselkedés egy olyan szabályrendszere, amelyet senki sem utasíthat el egy, a körülmények ismeretén alapuló, önkéntes és általános megállapodás alapjaként”²⁰. A scanloni elv szituációkhoz kötött szabályrendszer univerzalizálása, amit nem lehet a körülmények pontos ismerete után elutasítani. A törvényeknek való engedelmesség alapja a polgártársaink iránti kötelezettség. Ezért, a potyautas

¹⁶ David Hume: *Értekezés az emberi természetről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976, 707. o.

¹⁷ Henry Thoreau: *A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről*. Európa Kiadó, Budapest, 1990, 34. o.

¹⁸ Id. mű, 42. o.

¹⁹ John Rawls: *Az igazságosság elmélete*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 145-146. o.

²⁰ Thomas Scanlon: *What We Owe to Each Other*. Harvard University Press, Cambridge, 1998, 153. o.

magatartást elkerülendő, általános szabály a többségi elv, ami azonban nem zárja ki, hogy a közösség kompenzálja az olyan kisebbség tagjait, akiket a közösségi döntés különösen hátrányosan sújt. A scanloni elv alapján mérlegelni kell, hogy milyen terheket ró engedetlenségünk polgártársainkra, és mennyire erősek azok az indokok, elsősorban az alkotmányos keretből származtatva, valamint a törvény tartalmának és alkalmazásának módját tekintve, amelyek engedetlenségre ösztönöznek.

Scanlon tesztjét tartom a legáltalánosabb kritériumnak, ami Gauthier szellemében a korlátozott önérdekkövetést szolgálja, és célja egy társadalmi megegyezés a lojalitás dilemmájáról morális megfontolások alapján. Vannak elméleti és gyakorlati törekvések, amelyek kibontva a scanloni elvet, konkrét feltételeket adnak meg a polgári engedetlenség igazolására. Az előbbire idézem Jürgen Habermas meghatározását: „A polgári engedetlenség 1) olyan morálisan megalapozott tiltakozás, amelynek nemcsak hitbéli magánmeggyőződések vagy saját érdekek szolgálnak alapul; 2) olyan nyilvános aktus, amelyet általában bejelentenek, és amelynek lezajlását a rendőrség kiszámíthatja; 3) magában foglalja egyes jogi normák szándékos megsértését anélkül, hogy támadná a jogrend egészével szembeni engedelmisséget; 4) megköveteli a normasértés jogi következményeiért való jótállást; 5) a szabálysértés, melyben a polgári engedetlenség megnyilvánul, kizárólag szimbolikus jelleggel bír – ebből következik a tiltakozás erőszakmentes eszközeire való korlátozódás”²¹.

A gyakorlati törekvésre egy példa lehet a Társaság A Szabadságjogokért (TASZ) szervezet interneten közzétett tanácsai a polgári engedetlenkedőknek²²: „1) ha nincs elháríthatatlan akadálya, előzetesen jelentsétek be a köztéri rendezvényeket; 2) ha épületekben szeretnétek demonstrálni, előtte nézzétek át az intézmény belső szabályait; 3) próbáljatok megegyezni az intézmény vezetésével, és ne akadályozzátok az intézmény működését; 4) ha polgári engedetlenség céljából törvénysértésre készültök, előzetesen tájékozódjatok a várható joghátrányokról; 5) törekedjétek arra, hogy a törvénysértés ne legyen aránytalanul nagyobb a kifogásolt jogtalanságnál; 6) próbáljátok a nyilvánosság számára világosan megfogalmazni, mi a polgári engedetlenség indoka; 7) ha lehetséges, ne akadályozzátok a szükségesnél jobban a közintézmények működését; 8) őrizzétek meg az engedetlenség békés jellegét, és kerüljétek az ellenszegülést a rendőri vagy más hatósági intézkedéssel szemben”.

VI. Záró megjegyzés

Azt hiszem, világos a nézetem, hogy ezeket a szempontokat nem tekintem végső kritériumoknak a kérdésben. Ugyanakkor, a legjobb hírű demokráciában is sor kerül olyan politikai akcióra, polgári engedetlenségre, amely kilép a „törvényes fórumok” keretei közül. Ha pedig így van, akkor szembe kell néznünk azzal a fogas kérdéssel, hogy jogos-e büntetni a valóban erkölcsileg komoly engedetlenséget. Másfelől viszont, ahogy Snowden esete kapcsán felvethető, nem tartozik-e hozzá az engedetlenség erkölcsi komolyságához, hogy vállalni kell a büntetést. A polgári engedetlenség szerencsés esetben egyáltalán nem sérti vagy csak kis mértékben sérti mások jogait. De nyilvánvaló, hogy ki kell jelölni a határokat. Figyelemre méltó, hogy Habermas és a TASZ ajánlásaiban számos kritérium megegyezik, és Habermas deklarálja azt is, hogy a cselekedet jogi következményeit vállalni kell. A polgári engedetlenséggel kapcsolatos vitákban és perekben különösen felértékelődik az erkölcsi érzékünk. S talán ez az a terület alkotmányos demokráciában, ahol leginkább releváns a demokrácia deliberatív elméletét alkalmazni²³, amelyben központi

²¹ Jürgen Habermas: „A polgári engedetlenség – demokratikus jogállam próbaköve” In: Felkai Gábor (szerk.): Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003, 150. o.

²² TASZ-tanácsok polgári engedetlenkedőknek. (TASZ)

<http://tasz.hu/gyulekezesi-jog/tasz-tanacsok-polgari-engedetlenkedoknek> (2013. november 25.)

²³ David Braybrooke: Gauthier's foundations for ethics under the test of application. In: Peter Vallentyne (ed.): Contractarianism and Rational Choice: Essays on David Gauthier's Morals by Agreement. Cambridge University Press, Cambridge, 1991, 56-70. o.

szerepet játszik az egyenlő állampolgárok nyilvános vitája, ahol a polgárok nem pusztán kinyilvánítják már meglévő preferenciáikat, hanem mérlegelés és fontolgatás során folytonosan alakítják álláspontjaikat.

A veszély vállalásának elméleti és gyakorlati problémái

I. Alapvetés

Jelen dolgozat a veszély vállalásának vizsgálatával kíván foglalkozni, olyan válaszok megfogalmazásával, amelyek a gyakorlatban és az elméletben felmerülő problémákra reflektálnak. A kutatás kiindulópontja az élethez való jog személyi hatályának behatárolása és így az Alaptörvény II. cikkének rendelkezése, mely szerint az *emberi méltóság sérthetetlen*, továbbá az Alkotmánybíróság erre vonatkozó, oszthatatlansági doktrínát valló gyakorlata. A fenti alapjog korlátozását jelentő problémakör vetületét a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (továbbiakban Btk.) 23. § (3) bekezdésében foglaltak jelentik, így elsősorban ezt fogom elemzésem alá venni, szükséges mértékben kitérve a nemzetközi, és alkotmányjogi vonatkozású kérdésekre is. Figyelemmel a Btk. preambulumban foglaltakra, az ember sérthetetlen és alapvető jogainak védelmére hivatott büntetőjogszabályok a büntetendőséget kizáró okok rendszerén keresztül a formálisan jogellenes cselekményeket is oltalmazzák. Így például a végszükség mint az emberi méltóság sérthetlenségét védő a Btk. Különös Részébe illő tényállásszerű elhárító magatartások gyakorlása során, a törvény által szűkített körtől eltekintve mindenkit megillető jogosultság. De milyen korlátozás érvényesül ezen a területen? Érvényesülhet-e bármifajta korlátozás?

Előljáróban szükséges tisztázni a veszély, majd annak egy kvalifikált formájának a végszükségi veszélynek a fogalmát, tekintettel arra, hogy az ilyenkor végrehajtott cselekmények képezik a vizsgálat tárgyát. A veszély, mint objektív helyzet az emberi tudattól függetlenül létrejöhet és hathat, szubjektív szempontból az érintett személyeknél állapotváltozást idéz elő (általában ijedséget vagy pánikot) és általában ennek hatására kerül sor a tényállásszerű magatartás tanúsítására. Pszichés szempontból a félelem hatása alatt álló személyt, saját személyisége fejlettségénél alacsonyabb rendű reakciókra készteti, tehát regresszív hatása van, jellemzően az ösztönös cselekvések túlsúlyba kerülnek¹. A végszükségi veszély fogalma - tekintettel arra, hogy az ilyenkor elkövetett cselekmény ártatlant sújt - fentiekén túl speciális többlet feltételt is tartalmaz, mint a veszély közvetlenségét, másként el nem háríthatóságot (kitérés kötelezettségét), és az előidézésében való vétlenséget.

Az ilyen helyzetbe sodródó elkövető azonban nem hivatkozhat végszükségre akkor sem ha a veszély vállalása foglalkozásánál fogva kötelese. Álláspontom szerint azzal, hogy a törvény bizonyos (pontosan meg nem határozott) hivatást üzőket eleve kizár a személyi köréből az élethez való jog érvényesülését korlátozza. A kérdés az, hogy a közérdek és az állam által megkívánt szükségletek (közbiztonság, katasztrófa, háború) igazolhatják –e a fenti restriktívot. Mindenesetre a jogirodalom kevésbé érdekesített kérdésének számító erkölcsi és gyakorlati problémákat is felvető ellentmondásos helyzetet, a szerzők többsége csak megemlíti, nagyobb terjedelmű dolgozat e körben még nem született.

A nemrég hatályba lépett új Btk. a korábbi szabályozást változatlan formában megtartotta, így a kodifikáció során sem a szabályozás létjogosultságának felülvizsgálatára sem annak újrafogalmazására nem került sor, ami utóbbi esetben a szembetűnő fogalmi zavarok miatt szükséges lett volna.

---

* PhD-hallgató (PPKE-JÁK), ügyészségi fogalmazó.

¹ Zellei Gábor: *Katasztrófa pszichológia*, Credit, Budapest, 1996. 17. old.

II. Történeti áttekintés

Az élet feláldozása a történelemben fejlődés korai szakaszában nem mint jogi, sokkal inkább erkölcsi, hitbéli kérdésnek, kötelességnek számított. A rendelkezésre álló elenyésző jogforrás inkább e kötelesség megszegését szankcionáló szabálynak tekintendő.

Már Mózes I. könyvében² találhatunk arra utaló forrást, hogy egy magasabb rendű hatalom érdekében minden, így az élet is feláldozható, természetesen ez a hívő ember szempontjából egyben erkölcsi felmagasztosulásnak, hitbéli erénynek is számított. Az úr szavai szerint *vedd a te fiadat, a te egyetlenedet, akit te szeretsz, Izsákot, és menj el Mórijának földjére, és áldozd meg ott égő áldozatul*. Habár az Ábrahámnak szóló üzenet a „Ne ölj” parancsával ellentétben állt ő mégis hajlandó lett volna ezt megszegni az úrért és annak akaratából.

Az ókorban a legnagyobb veszéllyel járó foglalkozást a katonáskodás és a hajófuvarozás jelentette. A római légiókban a tizenhét és negyvenhat év közötti férfiakra nézve a katonai szolgálat állampolgári kötelezettség volt, az ezt megtagadó személyek a civiljog alapján büntetésből rabszolgává válhattak³. Az úrral egy házban lakó vagy kíséretében lévő rabszolgák a Kr. u. 10. évből származó Senatus Consultum Silianum alapján kötelesek voltak saját életük veszélyeztetése árán megmenteni a gyilkosság áldozatául eső tulajdonosukat, az ezt nem teljesítő rabszolgákat szabadon meg lehetett ölni⁴. A felsorolt esetekben tehát ipso facto a hivatás és a társadalmi helyzet alapján az élet feláldozása kötelesség volt.

Az önkéntes elvállalásán alapuló veszéllyel járó következmények viselésére jó példa a hajós felelőssége, ugyanis ha más dolgainak épségben való megőrzését elvállalta és azokat nem adta vissza, a praetor keresetet adott a károsultnak, azonban ez nem volt feltétlen helytállási kötelezettség, a szükséghelyzethez hasonló esetek kivételt képeztek. A lex Rhodia de iactu mercium (Dig. XIV., 2.) szerint a hajósnak nem kellett azt a kárt viselnie, amely a tengeri vihar során a hajó megkönnyítése céljából kidobott árukából keletkezett. Az ebből adódó kárt meg kellett osztani mindazok között, akinek a hajó megmentéséhez vagyoni érdeke fűződött⁵. A tulajdonosok vagyoni értékeinek védelmén túl a hajón utazó társak élete is a veszély elhárítására okot adó körülménynek számított⁶, tehát az élet is védendő érték volt. Azonban a Digestában említett példa szerint (Dig. XIV, 2, 6 pr.) vihar során, a hajós köteles volt a közbenső kikötőben maradni és elvégezni a javítási munkákat, ennek hiányában a kármegosztási szabály nem érvényesült, ami egyfajta kitérés kötelezettségnek tekinthető. Alfenus szerint⁷ szintén nem kellett a foglalkozásához kötődő veszélyeket viselni ha, a hajót olyan erő hajtotta, amelyet nem lehetett uralni, még akkor sem ha elsüllyesztett egy vele szemben jövő hajót. Mindkét esetben tehát vagyoni sérelem okozása mellett a hivatással együtt járó veszély következményeinek viselése alól mentesülni lehetett.

A kánonjog a háborúban tanúsított magatartásokat, így az emberölést, mint quasi végszükségi helyzetet nem tekintette jogellenesnek⁸, a veszélyben lévő katona cselekménye tehát emiatt nélkülözte a büntetendőséget.

Ami a témába vágó magyar szabályozást illeti, megállapítható a korabeli forrásokból, hogy a háborús veszély vállalása a jobbágyokat illetően kötelező volt, így az 1526. évi X. törvénycikk rendelkezett arról, hogy végszükség esetén fejenként kellett őket a háborúba vinni, egyéb esetben a fejenkénti hadba hívás nem volt kötelező. A fegyveres erők kiegészítő részeként harcoló polgári személyek tagjai, a fegyveres konfliktusokkal járó veszély viselésére elsőként a nemzetőrségről szóló 1848. évi XXII. törvénycikk szerint voltak kötelezhetőek. Ezután a népfelkelésről szóló 1886.

² I. Móz. 22: 1-2

³ Földi András-Hamza Gábor: A római jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2007. 208. old.

⁴ Földi András-Hamza Gábor: id. mű 213. old.

⁵ A nemzetközi tengeri áru fuvarozást jelenleg szabályozó York-Antwerpeni szabályok (mint szokvány) is ezt a kármegosztási módot alkalmazza szükséghelyzet fennállta esetén (zátonyra futás, tűzkár).

⁶ Walter Ashburner: Nomos Rodion Nautikus, The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey, 2008. 157. old.

⁷ Nagy Ferenc: A végszükségről európai kitekintéssel, Györgyi Kálmán ünnepi kötet, KJK-Kerszöv, Budapest, 2004. 437. old.

⁸ Gerőcz Kálmán: A büntetőjogi végszükség, Budapest, 1914. 77. old.

évi XX. törvénycikk indokolása akként rendelkezett, hogy a béke idejében a hazafiúi kötelesség alól az általános védelmi kötelezettség elvénél fogva nem lehet felmenteni a törvény hatálya alá tartozókat, tekintettel arra, hogy *végszükség esetében ott legyenek a trón és haza védelmében*. Az eddig vizsgált példák arra engednek következtetni, hogy végszükségi helyzet fenn álltára nem azért nem lehetett hivatkozni, mert bármely törvényi rendelkezés ezt megtiltotta volna, hanem mert maga az állam volt végszükségi helyzetben, ami az élet feláldozásának igényét önmagában megalapozta.

A második világháborút követő korszakban, tekintettel a természetjogi alapon nyugvó tanokra is, a fenti egyértelműnek tűnő tétel megingott. Gustav Radbruch művében⁹ idézi Dr. J. U. Schroeder főállamügyész egyik cikkét, aki Szászország Szövetségi Tartományából származó jogesetet említ. Eszerint 1943-ban egy a keleti fronton bevetett szász katona miután dezertált a szolgálati kötelékéből, menekülése közben az ebben őt megakadályozni kívánó őrmestert agyon lőtte, azonban a későbbi felelősségre vonás alól végszükség címén mentesült, figyelemmel arra, hogy az akkori jogrendszer természetjogi alapról kiindulva nem létezőnek tekintették. Továbbá hasonló esetet említ hazánk katonai büntető törvénykönyvről szóló 1948. évi LXII. törvény miniszteri indokolása is, miszerint előfordult, hogy az arcvonalban fekvő gyalogság napokon keresztül nem kapott élelmezést, mert a szakács az erős tűzéségi tűz alatt tartott terepen az élelmet az arcvonalba a parancs ellenére sem szállította ki. A bűnvádi felelősségre vont szakács azzal védekezett, hogy cselekménye a Btk. (1878. évi V. tc.) 80. §-a értelmében nem büntethető, mert életének közvetlen veszélyétől való megmentése végett, végszükségben követte el.

A két hasonló esetben, az élethez való jog korlátozása tekintetében merőben eltérő válasz született, ami véleményem szerint a különböző jogi iskolák értékrendjét tükrözi. A jogpozitivismus talaján álló katonai Btk. 22. §-a expressis verbis kijelentette, hogy *a végszükség (Btk. 80. §) nem zárja ki olyan cselekmény beszámítását, amely az élet feláldozását megkövetelő katonai szolgálati kötelesség megsértését valósítja meg*, áttételesen az egész büntetőjogra kiterjedő problémát generált. A törvényhez kapcsolódó miniszteri indokolás a fenti kötelezettséget ipso facto a katonai élethivatal jellegéből önként adódó, minden körülmények között, még a katona életének és vérének feláldozásával is teljesítendőnek tartotta. A fenti abszolút, az állam és a honvédelem érdekeit mindenekfelett állónak tartó szabályozás álláspontom szerint több szempontból is önkényes. Fenti szabály a katonai szolgálati kötelezettség minden helyzetére kiterjedő, feltételen helytállását követel meg, így bármilyen jellegű politikai berendezkedés pozitív joga sakkfiguraként kényszerítheti állampolgárait a veszély vállalására.

A büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény (Bt.) 16. §-a már a jelenlegi helyzetre is kihatóan, generális módon korlátozta a végszükségi helyzet megállapíthatóságát. A korlátozó rendelkezés szerint *nem lehet a végszükséget megállapítani, ha az elkövetőnek - hivatásánál fogva - kötelessége volt a veszély elvállalása*. A törvény miniszteri indokolása kifejezetten a katonai Btk. fentebb említett speciális rendelkezéseire hivatkozva, a veszéllyel járó hivatások akár önként, akár kötelességből történő betöltőit zárta ki a védekezés e formájából. Véleményem szerint az önkéntesen elvállalt veszély megemlítése és a végszükség általános korlátozásának az igénye pozitív elemként értékelhető, azonban hasonlóan a jelenlegi szabályozáshoz, túl általános, ezért az élethez való jog korlátozásának ezen indirekt formája kidolgozottabb megfogalmazást igényelne.

III. A jelenlegi szabályozás kritikája

A hatályos Btk. meghatározása szerint *nem állapítható meg végszükség annak javára, akinek a veszély előidézése felróható, vagy akinek a veszély vállalása foglalkozásánál fogva kötelessége*. Véleményem szerint ez a meglehetősen tömör megfogalmazás a judikatúra teljes hiányában részletes kérdésfeltevéseket igényel, tekintettel arra, hogy önmagában nem kielégítő, vagy ellentmondásos választ ad.

---

⁹ Gustav Radbruch: Törvényes jogtalanság és törvény feletti jog, (ford: Varga Csaba) Jog és Filozófia, Szent István Társulat, Budapest, 2008., 233. old.

A korlátozás irányát vizsgálva először szükséges annak megállapítása, hogy kinek a javára nem állapítható meg a végszükség. A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény miniszteri indokolása pontosította a szöveg hatályát, miszerint ez a rendelkezés csak arra az esetre zárja ki a végszükség megállapítását, ha az ilyen hivatás gyakorlója saját személyét mentené a veszélyből. A Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (továbbiakban Rtv.) és a Honvédelemről szóló 2011. évi CXIII. törvény (továbbiakban Htv.) is a jogos védelem mellett a végszükséget a jogos fegyverhasználat egyik eseteként szabályozza. Figyelemmel azonban arra, hogy mindkét jogszabályban fellelhető olyan rendelkezés¹⁰ ami megköveteli a foglalkozás gyakorlása során az élet feláldozásának veszélyeztetését, így a végszükség keretei közt kizárólag a más személy védelmében alkalmazott fegyverhasználat tűnik megengedhetőnek. Ezen kívül számos más magatartás tanúsításával is¹¹ el lehet járni a veszélyben lévő személy javára, így egy általánosabb megfogalmazás jobban igazodna a jogintézmény természetéhez.

Kérdéses továbbá az is, hogy a fenti restriktió az önként vállalt vagy a kötelező veszély vállalás során érvényesül, alapjogi szinten értelmezhető-e egyáltalán az állam által egyoldalú módon előírt olyan rendelkezés, ami az élet feláldozására vagy veszélyeztetésére kötelez. A fenti szabály csupán csak utal bizonyos fajta foglalkozást gyakorlóakra, azonban azt nem határozza meg, hogy jogszabályon kell alapulnia a korlátozásnak vagy erkölcsi alapú is lehet, ami a jogállamiság egyik sarokkövének számító normavilágosság követelményét sérti. Természetesen a taxatív felsorolás szükségtelen, de minden egyes fokozott veszéllyel járó foglalkozás (főként, ami a közérdek szempontjából irreleváns) nem képezheti a szabályozás tárgyát, a jellegét azonban kívánatos lenne meghatározni.

Végül álláspontom szerint dogmatikai szinten szükséges tisztázni a köteleesség összeütközés és a végszükség fenti korlátozásából adódó kollíziós kérdéseit is.

IV. A veszély vállalásának alapjogi kérdései

Ahogy a fentiekből következik, a veszély vállalásának két élesen megkülönböztethető – önkéntes és kötelező – formája között tehető különbség. Az Alkotmánybíróság e tárgykörben az alapjogi vonatkozását illetően is három határozatában fejtette ki véleményét.

A határozatok ismertetése előtt azonban meg kell ejteni néhány alapvetést. Az Alkotmánybíróság a 48/1998. számú (XI. 23) határozatban kifejtette, hogy az államnak az alapvető jogok védelmi mechanizmusa nem merülhet ki abban, hogy tartózkodik a jogsértésektől, hanem tevőlegesen, aktív módon kell gondoskodnia azok érvényesüléséről. Továbbá konkrét kötelezettsége, hogy az alapjogokkal kapcsolatos értékeket és élethelyzeteket önmagukban is védje.

Léteznek olyan, abszolút és elidegeníthetetlen jellegű jogosultságok, amelyekről való lemondás semmis, így természetesen az állam egyoldalú tűrés kötelezettséget előíró szabálya is az. A jogirodalom egységes abban a kérdésben, hogy az élet, testi épség abszolút jogvédelmet igényelnek, azonban nem ennyire egyértelmű az élet veszélyeztetésére irányuló beleegyezésnek, vagy az erre való kötelezésnek az esete. Nagy Ferenc szerint az életveszélynek a társadalomra hasznos célból történő vállalását az indokolt kockázattal egybevetve kell értékelni¹². Véleményem szerint a legfőbb értékekre irányuló önrendelkezés nem lehet parttalan, csak kivételes jellegű foglalkozások körében értelmezhető.

Az életveszéllyel járó foglalkozást űzők körében kulcskérdésnek tekinthető a veszély vállalásának foka, ugyanis nem egységes a jogirodalom abban a kérdésben, hogy a beleegyezés

¹⁰ Htv. 40. § (3) bekezdése az esküszöveg szabályozása során, míg az Rtv. 11. § (1) bekezdése a közbiztonság és a közrend védelme esetén ír elő ilyen kötelezettséget.

¹¹ Lord Denning a *Buckoke v GLC* (1971) ügyhez fűzött véleményében egy lángoló házhoz siető, de a piros lámpán áthajtó tűzoltó autó sofőrjének közúti szabályok megértése miatti felelősségét a végszükségi helyzet fenn álltára tekintettel nem tartotta megállapíthatónak. Az esetet idézi: Michael J. Allen: *Textbook on criminal law*, Oxford University Press, New York, 2007. 186. old.

¹² Nagy Ferenc: *A Magyar Büntetőjog Általános része*, HVG-ORAC, Budapest, 2008. 152-153. old.

csak a veszélyre terjed ki, vagy szükségképpen magába foglalja az esetlegesen bekövetkező materiális sértő eredményt is. Helmut Fuchs szerint a veszélyes tevékenység vállalása kizárólag a veszélyhelyzetre vonatkozik, az ebből származó eredményre már nem¹³. Eltérő német jogirodalomból származó álláspont szerint, az elvállalás a veszéllyel együtt járó valószínű sérülésekre is kiterjed, ugyanis vállalásával belenyugszik annak lehetséges következményeibe is¹⁴. Álláspontom szerint a lehetséges sértő eredményt is magába foglalja a veszély elvállalása, hiszen a lehetséges sérelmekkel számolnia kell, így végszükségre sem hivatkozhat. Ha elfogadnánk azt – ami egyébként az Ab. gyakorlata is – hogy a beleegyezés csak az élet kockáztatására terjed ki, akkor a végszükség vizsgált, korlátozó rendelkezése alaptörvény ellenes, ugyanis olyan védekezési módtól zárna el az ilyen foglalkozást gyakorlót, amire a beleegyezése nem terjedt ki.

Fenti sarokpontok fényében, rátérek az alkotmány öreinek e tárgykörben született határozatainak ismertetésére.

Az Alkotmánybíróság a 46/1994. (X.21.) számú határozatában a kötelező veszélyvállalás kérdését az élethez való jog kontextusában is értelmezte. Az indítványozó többek között kifogásolta az akkor hatályos honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény katonai szolgálatot teljesítők esküjének¹⁵ az élet feláldozására vonatkozó szövegrészét. Az indítványt elutasító döntés indokolása szerint az állam nem rendelkezhet az emberi élet elvételéről, de a fegyveres szolgálatot végző katona helyzete nem is tekinthető a bizonyosan bekövetkező megfosztás esetének, csak annak kockáztatására terjed ki a kötelezés. Utalva a fentebbre írtakra, véleményem szerint a katonai hivatás immanens részét képezi az élet elvesztésének a reális lehetősége, így az állami kötelezettséget előíró szabály indítja el azt az okfolyamatot amelynek végén az esetlegesen bekövetkező halálos eredmény található, ami közvetett módon ugyan de az élet feláldozására való kényszerítést jelenti, így korlátozva az emberi méltóság lényeges tartalmát. Mindezt tovább erősíti a Btk. azon rendelkezése, amely a végszükségre való hivatkozás lehetőségét is elzárja az ilyen veszélybe jutó személytől.

Az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdése alapján még különleges jogrend (pl. háború) bevezetése esetén sem korlátozható az emberi méltóság. Fentiekre figyelemmel nem értek egyet Gárdus Ferencel, aki szerint az állam „magasabb” szempontjai pótolják a katona tekintetében a veszélyvállalást¹⁶. Az állam aktív módon még fontos közérdekű célból sem korlátozhatja ezen jogosultságok érvényesülését, ugyanis csak akkor rendelkezhet az emberi élet elvételéről amikor a jog eltűri az életek közötti választást, de tekintettel arra, hogy a közérdek és az élet heterogén fogalmak, így álláspontom szerint a végszükség korlátozó rendelkezései csak az önkéntes veszélyvállalás esetére vonatkoznak.

Az életre és testi épségre nézve jelentős kockázati tényezőket magában hordozó más szervek (rendőrség, tűzoltóság) állományába tartozók élethez való jogának érvényesülését is megvizsgálta a testület alkotmányossági szempontból. A 9/2004. (III. 30.) számú Ab. határozatban az elutasított indítvány többek között az Rtv. fentebb már idézett, a rendőr életének kockáztatását előíró szabály alkotmányellenességének megállapítására irányult. Egyetértve Holló András alkotmánybíró különvéleményében foglaltakra, *az érintett személy a rendőri hivatás komplex – az élet kockáztatását is magába foglaló – feladatának ismeretében dönt, önrendelkezési jogát gyakorolva.* Az önkéntes veszélyvállalás, ellentétben az Alkotmánybíróság érvelésével az élethez való jog lényeges tartalmát ugyan korlátozza, azonban minőségi különbség a kötelező veszélyvállaláshoz képest, hogy ez a speciális foglalkozást űző saját elhatározásból történik, elfogadva az élet feláldozásának lehetőségét. Mivel az ehhez vezető okfolyamatot a veszélyt vállaló indítja el, csak az ilyen esetek illeszthetők a Btk. 23. § (3) bekezdésének korlátozó rendelkezése közé. Egyebekben az állam objektív életvédelmi kötelezettségét a megfelelő kiképzéssel, technikai védelmi eszközök

¹³ Helmut Fuchs: Strafrecht, Springer, Wien, 1995. 133-134. old.

¹⁴ Adolf Schönke: Strafrecht, Beck, München, 1991. 1473. old.

¹⁵ A Magyar Köztársaság érdekeit, állampolgárainak jogait és szabadságát bátran, a törvények betartásával életem árán is megvédem.

¹⁶ Gárdus Ferenc: A végszükség a magyar büntetőjogban, Ludvig Ny., Miskolc, 1938., 61. old.

biztosításával és a fegyverhasználat engedélyezésével teljesíti, azaz az élet kockáztatásának a minimalizálásával.

Az önrendelkezési jog azonban nem lehet parttalan, garanciális szempontból korlátokat kell állítani elé, az élet kockáztatásának tehát indokoltnak (szükségesnek) kell lennie, hasonlóan a sértetti beleegyezés érvényességéhez. Véleményem szerint ez akkor indokolt, ha a társadalom vagy a közérdek szempontjából hasznos cél nélkül nem vagy számottevően nehezen valósítható meg, tehát mint ultima ratio alkalmazható, ilyen az élet, a tulajdon vagy a közbiztonság és a belső rend védelmére hivatott szervek tevékenysége (nyomozó hatóságok, tűzoltóság, katasztrófavédelem). Tekinthejtük ezt az alapjogi korlátozás során alkalmazott teszt szigorú szükségesség követelményének. Mindezek alapján ebből a körből ki kell rekeszteni például a hegyi túra vezetőjét vagy annak az idősebb korú személynek a felelősségét, akire kiskorú gyermeket bízunk¹⁷. Habár utóbbi esetekben erkölcsi elvárás talán lehet az élet feláldozása, de jogi sohasem, így a végszükségi helyzetre való hivatkozás is lehetséges. Ezen megállapításomat érvényesnek tartom az egyéb, az életük kockáztatását magába foglaló foglalkozást gyakorlók esetében is, ahol a fontos közérdekű cél hiányzik¹⁸.

V. A végszükség és a kötelezettség összeütközés viszonya

A kötelezettség összeütközés olyan, törvényben nem szabályozott jogellenességet kizáró ok, amely a végszükség fentebb tárgyalt rendelkezésével látszólagos kollízióban áll. A kötelezettségzegés formája lehet tevés vagy mulasztás, de minden esetben jogi kötőerővel kell rendelkeznie, azaz vagy jogszabályon vagy szerződésen alapuló jogviszonyokról van szó, így általában foglalkozás gyakorlásához kötődő esetekben fordul elő.

A jogintézmény klasszikus esetének tekinthejtük annak az orvosnak a helyzetét, aki a két egyformán lélegeztető gépre szoruló beteg életének megmentésére ugyan köteles, azonban előbbi készülékből csupán egy darab áll a rendelkezésére¹⁹.

A hasonlóság ellenére a végszükség nem vonható teljes mértékben a kötelezettség összeütközés fogalmi körébe, csak részben tekinthető a speciális esetének, mivel a foglalkozásánál fogva, valamely tevékenységre köteles személy saját maga vonatkozásában nincs végszükségi helyzetben, hanem a veszélyben lévő személyek (például a lélegeztető gépre váró betegek) egy olyan speciális veszélyközösséget alkotnak, amelynek feloldására ő köteles. Mindezekből megállapítható, hogy az egyik személy megmentése a másik vesztét is jelenti egyben, de a foglalkozása során eljáró személy cselekménye a speciális végszükségi helyzetre is tekintettel nem büntetendő²⁰. Ha ezt egybevetjük a Btk. 23. § (3) bekezdésében foglalt korlátozó rendelkezéssel, egymásnak ellentmondó, a kötelezett személy felelősségét megállapító eredményhez juthatnánk.

Fenti problémakörre is figyelemmel, szükségesnek tartom a törvénytörvényben megjeleníteni azt, hogy – egyéb feltételek meglétekor – a végszükségre a veszélyt elvállaló kizárólag a saját élete vagy egyéb javai vonatkozásában nem, csak más, veszélyben lévő személyek vonatkozásában hivatkozhat.

VI. Nemzetközi összehasonlítás

Az európai büntetőkódexek büntethetőségi akadályrendszere nem egységes, de nagyjából hasonló okokra alapított körülmények zárják ki a felelősséget mindenhol. Azon országok büntető törvénykönyvében ahol a végszükség megjelenik, a részletszabályokat illetően jelentős eltérések

¹⁷ A példákat említi Gárdus Ferenc: i.m. 61. old.

¹⁸ A bányászatról szóló 1993. évi XLVIII. törvény 2. § (1) bekezdésében expressis verbis leszögezi, hogy az e törvény hatálya alá tartozó tevékenységeket az emberi élet érvényesülésének biztosításával szabad végezni.

¹⁹ Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része, Hvg-Orac, Budapest, 2010. 157. old.

²⁰ vö. Bodnár M. László: A végszükség a büntetőjogban, Jate, Szeged, 1981. 33-36. old.

tapasztalhatóak, főként igaz ez az arra való hivatkozás mértékének, határainak megállapítása terén, ami azt jelenti, hogy bizonyos esetek fennálltakor az elhárító magatartás kifejtésének a lehetősége kizárt. Ennek, mint fentebb kifejtettem, önmagán túlmutató alapjogokat érintő hatása van.

Az általam megvizsgált kódexekben a veszélyvállaláshoz kapcsolódó korlátozó rendelkezések fajtái több csoportba oszthatók, de megemlíteném, hogy sok országban – így például Franciaország, Svédország, Dánia, Ausztria - a végszükség szabályai között nem került említésre a fenti restrikción. Az alábbiakban a főbb szabályozási típusokra térek ki.

Spanyol Btk. 20. § 5. : *A szükséghelyzetben lévő nem köteles magát foglalkozása vagy hivatali helyzete alapján feláldozni.*²¹

A spanyol megoldás egyedülálló az egész kontinensen, ugyanis nem, hogy nem korlátozza azon foglalkozás üzök védekezéshez való jogát, amellyel az élet elvesztésének kockázata együtt jár, hanem egyenesen feljogosítja az ilyen személyeket arra, hogy nem kötelesek eltérni a sérelem bekövetkezését, így a végszükség szabályai szerint menthetik magukat hazánkkal egyező arányossági keretek között.

Kétségtelen tény, hogy a jog és erkölcs leginkább egymásba vágó metszéspontján tapogatózunk, továbbá az is, hogy az élethez való jog az egyik legnagyobb védelemre érdemesített alapjog, azonban szűk körben korlátozhatónak kell lennie. Ahogy a spanyol jogirodalom is rámutat a probléma gyakorlati következményére, hogy a törvényben foglaltakat pusztán attól a tényről fogva nem lehet kikényszeríteni, hogy az adott személy például tűzoltó, rendőr stb. A végkövetkeztetés szerint ugyan objektív szempontból, ha az állampolgár beleegyezik foglalkozásának vagy hivatásának a gyakorlásába a törvényben foglalt kötelezettségeit teljesítenie kell. Azonban szubjektíve e kötelezettségének jogi korlátja van, azaz senkit sem kényszeríthet arra egy jogrendszer, hogy hőssé vagy szentté váljon, bár erkölcsi szempontból erre azért van lehetőség.²² Mindezek alapján igen csak kétségesnek tartom azt, hogy az állam maradéktalanul eleget tud tenni élet vagy rendvédelmi kötelezettségeinek.

Lengyel Btk. 26. cikk 4. : *A végszükség szabályai nem alkalmazhatók, ha a tettes olyan jogi tárgyat áldozott fel, amelynek védelmére külön kötelezettsége alapján saját személye veszélyeztetése mellett is köteles lett volna.*²³

Olasz Btk. 54. cikk: *Nem alkalmazható a végszükség annak javára, akit speciális jogi kötelezettség terhel arra, hogy magát veszélynek tegye ki.*²⁴

A lengyel szabályozás hátránya, hogy nem határozza meg az elvállalandó kötelezettségek jellegét, így a magyarhoz hasonló túl tág megfogalmazása révén az kiterjedhet a kötelezően előírt, az önként vállalt és a jogilag nem szabályozott veszélyhelyzetekre is, ami véleményem szerint alapjogi sérelemmel járhat. Az olasz rendelkezést annyival pontosabbnak tartom, hogy a veszélyvállalás eseteit leszűkíti a jogi jellegű kötelezettségekre. Mindkettő esetben a megfelelő jogalkalmazói gyakorlattal a korlátozások kitölthetőek tartalommal.

Német Btk. 35. § (1): *A bűnösséget kizáró végszükség nem vonatkozik arra az esetre, ha a tettes a veszélyt maga idézte elő, vagy különleges jogviszonyban állt és így a veszélyt vállalnia kellett. A büntetés enyhíthető, ha a tettesnek nem a különleges jogviszonyra tekintettel kellett a veszélyt vállalnia.*²⁵

²¹ Forrás: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo10-1995.11t1.html#a20

²² Juan Bustos Ramirez: Manual de derecho penal español: parte general, Ariel, Barcelona, 1984. 250-251. old.

²³ Forrás: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/10>

²⁴ Forrás: <http://www.altalex.com/index.php?idnot=2205>

²⁵ Forrás: <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm>

A német törvény a végszükséget az elhárító magatartás arányosságához viszonyítottan egy jogellenességet (csak kisebb sérelem okozásakor) és egy bűnösséget kizáró formára bontja, azonban kizárólag utóbbi esetben kerülhet sor a veszélyt vállaló felelősségének megállapítására. Nem értek egyet a fenti mennyiségi mérce szerinti megkülönböztetésnek, hiszen a különleges jogviszonyban álló személy minőségét kellene vizsgálni, és büntetés kiszabási kérdésként kezelni azt, hogy ténylegesen mekkora sérelmet okozott. A jogellenességet kizáró végszükség körében tehát abszolút jogvédelmet kapnak a veszélyt vállalók, hasonlóan a spanyol megoldáshoz. Továbbá véleményem szerint az alapjog korlátozás szükségességének követelményét sérti, hogy a nem különleges jogviszonyok alapján veszélyt vállalók főszabály szerint büntethetőek.

Litván Btk. 31. § (3): *Nem hivatkozhat végszükségre, aki fokozott veszéllyel járó foglalkozása vagy egyéb körülmények miatt köteles a veszély elvállalására.*²⁶

A közép és kelet európai büntető törvénykönyvek - így a szerb, horvát, litván - hasonlóan a magyarhoz, a veszélyben lévő foglalkozásával vagy hivatásával együtt járó következmények viselését írja elő.

A fentiekben megvizsgált öt Btk. mind egymáshoz mind a magyar szabályozáshoz képest más és más módon rendelkezik a veszélyvállalási kötelezettségről. A legtöbb országban megfogalmazzák olyan okokat mint a veszéllyel együttjáró foglalkozások és hivatások gyakorlása, vagy a speciális jogi kötelezettség, amelyek a végszükség személyi hatályát szűkítik. Megfelelő bírósági-alkotmánybírósági gyakorlat kitöltheti ezeket a fogalmakat további életvédelmet szolgáló szűkítő elemekkel, így csakis az adott ország jogalkalmazói gyakorlatának fényében ítéhető meg annak helyessége.

VII. Összegzés, javaslat

A dolgozat célja egyrészt az volt, hogy - a jogirodalom által marginális kérdésként kezelt - a végszükség személyi határának dogmatikai és gyakorlati problémáit bemutassam és javaslatot tegyek egy új szabályozásra. A Btk. 23. § (3) bekezdésében szereplő rendelkezés a veszélyben lévő személy élethez való jogát korlátozza, ugyanis az ilyen minőségben gyakorolt elhárító (ami lehet tevésség és mulasztás) magatartásokat a törvényhozó kirekesztette a végszükség oltalmi köréből, azonban a büntetés céljának, szűkebben a speciális prevenciónak az érvényesülését illetően kétségeim vannak.

Polemikus megítélésű az élethez való jog korlátozhatóságának a kérdése, de véleményem szerint szűk körben, de igennel kell felelni a megengedhetőségét illetően, habár az Alkotmánybíróság gyakorlata inkább az oszthatatlansági doktrínát kívánja konzerválni. Ahogy fentebb kifejtettem, a veszély elvállalásának mint az önrendelkezési jog gyakorlásának ki kell hatnia az azzal együtt járó élet elvesztésére is, azonban ki kell rekeszteni e körből az egyoldalúan előírt kötelező életveszély vállalásnak az eseteit. A végszükség tárgyalt rendelkezésének megfogalmazása túlságosan tág és általános, ezért csak az olyan megoldás felel meg az alapjogi korlátozás követelményének, amelynek sajátja az életveszéllyel járó, kivételes és közérdekű jellegű foglalkozás önkéntes elvállaláson alapuló gyakorlása.

---

²⁶ Forrás: <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>

Az amerikai Supreme Court „konzervatív aktivizmusa” a XX. század első évtizedeiben született precedensek tükrében

I. Bevezetés

Az Egyesült Államokban a XIX. század második felében végbement robbanásszerű gazdasági fejlődés árnyoldalainak hatására kialakult progresszív mozgalom követelése,¹ valamint az ezek nyomán megindult törvényhozási tevékenység kapcsán kialakult társadalmi viták a korabeli joggyakorlaton és jogelméleten is rajta hagyták a nyomukat. A korszak az utókor számára – jogászai szemmel – elsősorban a Supreme Court konzervatív aktivizmusa miatt ismeretes: a korszak fősodró interpretációja értelmében amögött, hogy a Supreme Court a piaci versengés túlkapásainak megfékezésére irányuló jogszabályokat több ízben alkotmányellenessé nyilvánította, ideológiai okok húzódtak, a testület több tagja ugyanis a szabadverseny piacgazdaság elkötelezett híve volt. A nagyjából a XIX. század utolsó évtizedétől 1937-ig tartó korszak emblematikus ítélete a *Lochner v. New York*-ügyben, 1905-ben hozott döntés volt,² mely a pékek munkaidejét szabályozó New York állami törvényt alkotmányellenesnek nyilvánította azon az alapon, hogy sérti a szerződés szabadság alkotmányos elvét. E döntés mindmáig a bírói visszaélés szinonimája,³ és a szakmai közvélemény szorosan összekapcsolja egy olyan korszakkal, amelyben az Egyesült Államok legfőbb bírói fóruma merev, idejétmúlt elvekre hivatkozva, ideológiai meggyőződésből gáncsot vetett a különféle társadalmi problémákat orvosolni kívánó törvényhozásnak.⁴ A korabeli szakirodalom jó része ezt a megközelítést vette át, és e nézet évtizedekig tartotta magát az 1937 utáni szakirodalomban is. Az 1970-es-80-as évekre tehető az újabb megközelítések felbukkanása, amikor is a jog gazdasági elméletének képviselői úgy ítélték meg, hogy osztársadalmi szempontból hasznos volt az állami beavatkozás megfékezése. Ennél valamivel később láttak napvilágot azok az elemzések, amelyek arra mutattak rá, hogy a Supreme Court többé-kevésbé következetes alkotmányértelmezési álláspontot képviselt döntéseiben, ezért alaptalan ideológiai elfogultsággal vádolni a testületet. A jelen tanulmány célja a korszak precedensanyagának beható elemzése abból a szempontból, mennyire helytálló az említett „aktivizmusvád”.

Alkotmányjogi szempontból korszak kulcsfogalma a „megfelelő eljárás” (*due process*). Az Egyesült Államok Alkotmányának ötödik kiegészítése szerint „egyetlen személy sem (...) fosztható meg életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő eljárás nélkül”,⁵ a tizennegyedik alkotmánykiegészítés értelmében pedig „egyetlen tagállam sem oszthat meg senkit életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő eljárás nélkül”.⁶ A Supreme Court kritikusai szerint a testület a megfelelő eljárás fogalmát tartalmi mérceként alkalmazta. A megfelelő eljárás

* Egyetemi tanársegéd, SZTE-ÁJTK, Jogbölcseleti és Jogsociológiai Tanszék.

¹ Lásd pl. Link, Arthur S.: *American Epoch – A History of the United States Since the 1890's*. Alfred A. Knopf, New York, 1963, 68-72. o.

² 198 U. S. 45

³ Strauss sommás megállapítása szerint például „[h]a manapság az ember az amerikai alkotmányjog fősodrához akar tartozni, el kell vetnie a *Lochner*-döntést.” („You have to reject *Lochner* if you want to be in the mainstream of American constitutional law today.”) Strauss, David A.: *Why Was Lochner Wrong?* In *The University of Chicago Law Review*, Vol. 70, 2003, 373. o.

⁴ A *Lochner*-ítélet „hírnevének” megszületése Theodore Roosevelt egy 1910-es beszédéhez kapcsolható; a volt elnök ebben a közvéleménnyel szembehelyezkedő bíróságokat ostromozta, és mondanivalója illusztrálásaképpen hivatkozott a Supreme Court 1905-ös ítéletére. Vö. Kens, Paul: *Lochner v. New York – Economic Regulation on Trial*. Kansas University Press, Kansas, 1998, 154. o.

⁵ „No person shall be ... deprived of life, liberty, or property, without due process of law”. A korlátozás a Kongresszusra vonatkozik.

⁶ „No State shall ... deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law”. Az 1868-ban ratifikált kiegészítés a fenti korlátozást a tagállamokra terjesztette ki.

követelménye eredetileg bizonyos nélkülözhetetlen eljárási garanciákat foglalt magába, mindenképp az ügyben érintettek megfelelő értesítését, valamint az érdemi meghallgatás lehetőségét. A kritikák szerint ezt az értelmezést szigorúbb követelmények felállítására követte, melyek alapján a Supreme Court a támadott rendelkezések ésszerűségét is górcső alá vette, és amennyiben úgy találta, hogy a szabályozás indokolatlanul korlátozza az indítványozók szabadsághoz, illetve tulajdonhoz való jogát, alkotmányellenessé nyilvánította azt.⁷ A jelen tanulmány azokra az esetekre fókuszál, amelyek az ötödik, illetve a tizennegyedik alkotmánykiegészítésben foglalt szabadsághoz, illetve tulajdonhoz való joggal állnak összefüggésben.⁸

Azt, hogy mi tekinthető „bírói aktivizmusnak”, a szakirodalom egészen az elmúlt évtizedekig nem elemezte, annak ellenére, hogy a kifejezés az 1970-es-80-as évektől kezdve már jelen volt az egyesült államokbeli szakmai közbeszédben, először az Earl Warren, majd Warren E. Burger által vezetett Supreme Court egyes jelentős alapjogkiterjesztő döntéseinek, később pedig a Reagan-korszak konzervatív fordulatának bírálataiban. E kölcsönös vádaskodások azonban olykor nem mentesek a politikai-ideológiai felhangoktól sem. A Supreme Court tevékenységének értékelése az „aktivizmus” kifejezés jelentéstartalmának behatárolását is szükségessé teszi. A jelen tanulmányban a vizsgált precedensek érveinek alaposabb ismertetésére törekszem, bemutatva az azok kimenetelés meghatározó doktrínákat, illetve összevetve az alkotmányosságot, illetve alkotmányellenességet megállapító döntések arányát.

II. A kutatás szempontjai

A vizsgálódás elvégzéséhez a Supreme Court döntésanyagának a testület 1890-es, illetve 1936-os ítélezési évei közötti intervallumba eső részét használtam fel elsődleges forrásként. Egy ítélezési év egy adott év októberétől a következő év októberéig tartott, ami azt jelenti, hogy az adott ítélezési évbe sorolt döntések valójában csak a következő évben születtek meg. Így fordulhatott elő, hogy például maga a *Lochner*-ítélet is, noha az 1904-es ítélezési évbe sorolják, valójában 1905-ben született meg. A fősodró felfogás 1937-re datálja a fordulatot, melynek során a Supreme Court szakított az állítólagos konzervatív elhajlásával. Ebben az évben született meg a *West Coast Hotel Co. v. Parrish*-ügyben hozott ítélet,⁹ amely alkotmányosnak nyilvánított egy tagállami minimálbér-törvényt annak ellenére, hogy mindössze egy évvel korábban egy hasonló rendelkezést alkotmányellenesnek minősített.¹⁰ Miután a *West Coast*-döntés az 1936-os ítélezési évbe tartozik, főlegesen tartottam az 1937-es ítélezési évet is áttekinteni.

A kutatáshoz a HeinOnline internetes adatbázis keresőrendszerét hívtam segítségül. Tekintettel arra, hogy a „megfelelő eljárás” klauzulája, valamint a tizennegyedik alkotmánykiegészítés kulcsfontosságú a korszak gyakorlatának értékelésénél, a *due process*, illetve a *fourteenth amendment* kifejezéseket alternatív lehetőségekként írtam be a keresőbe.¹¹ Az így talált

⁷ A „megfelelő eljárás” kifejezés több eltérő értelmet is kaphat. Victor Ramraj a nemzetközi gyakorlatban négy lehetséges jelentést különböztetett meg. Vö. Ramraj, Victor V.: Four models of due process. In *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 2, 2004, 492-524. o.

⁸ Az élethez való jog ebben az összefüggésben lényegtelen: a tanulmány kifejezetten a piac szabályozhatóságának kérdését érintő ítéletekkel foglalkozik. Az élethez való jog elsősorban büntetőjogi ügyekben, többnyire a halálbüntetés kapcsán merül fel, az ilyen esetek vizsgálata itt értelemszerűen fölösleges.

⁹ 300 U. S. 379

¹⁰ *Morehead v. New York ex rel. Tipaldo*, 298 U. S. 587

¹¹ Felvetődhet a kérdés, miért nem írtam be a *fifth amendment* kifejezést is, hiszen a megfelelő eljárás klauzuláját – a Kongresszus hatáskörére vonatkozóan – e rendelkezés is tartalmazza. A jogos kifogásra a következő válasz adható. A piacszabályozás alkotmányossága elsősorban a tagállami jogalkotást érintette, a tagállami jogalkotó testületek ugyanis szélesebb mérlegelési jogkörrel rendelkeznek, mint a Kongresszus. A tagállamok a saját területükön folyó gazdasági tevékenységek szabályozására kizárólagos hatáskörrel rendelkeznek. A Kongresszus hatásköre ehhez képest az alkotmány I. cikk 8. szakasz 3. fordulata alapján a tagállamok közötti kereskedelemre korlátozódik (ugyanezen fordulat jogosítja fel a Kongresszust az indián törzsekkel, valamint az idegen nemzetekkel folytatott kereskedelem szabályozására, ami azonban a téma szempontjából kevésbé releváns). A szövetségi és tagállami szint közötti eme

döntések aztán erős szelekción mentek keresztül. Céлом kifejezetten azon döntések kiválogatása volt, amelyeknek a tárgya valamely, a piac szabályozására irányuló jogszabály alkotmányossága volt. Ez a szelekció számos ügycsoport kizárását eredményezte. Mindenekelőtt értelemszerűen kizártam azokat az ítéleteket, amelyek kifejezetten csak egy alsóbb szintű bírói döntés alkotmányosértő jellegével foglalkoznak, anélkül, hogy az indítványozók valamely jogszabály normakontrollját kérték volna a Supreme Courttól. Az Egyesült Államok jogrendszerében a Supreme Court egyszerre látja el a bírósági hierarchia csúcsszervének, valamint a legfőbb alkotmányértelmező szervnek a szerepét, és a testület az alkotmányt a jogrend alapjaként nevesítette, amellyel ellentétes jogszabályokat a bíróságok nem alkalmazhatnak.¹² Miután a *Lochner*-ítélet, valamint a korszak alkotmányértelmezési gyakorlata elsősorban a jogalkotás és az alkotmánybíráskodás konfliktusát, illetve ez utóbbi „demokratikus deficitjének” problémáját veti fel, a csupán alsóbírói döntésekkel, nem pedig a jogszabályok alkotmányosságával foglalkozó döntések irrelevánsnak tekinthetők.

Ugyancsak kézenfekvő módon megakadtak a szűrőn a büntető anyagi vagy eljárásjogi, illetve szabálysértési rendelkezések normakontrolljával kapcsolatos döntések. Néhány esetben az indítványozók a szabadsághoz való joguk sérelmére hivatkozva támadtak a Supreme Court előtt egyes szabadságvesztéssel fenyegető büntetőjogi tényállásokat. A mérce az volt, mennyiben függ össze az adott tényállás a piac szabályozásával: az olyan döntéseket, amelyekben a kettő között nem állt fenn érdemi kapcsolat, nem vettem tekintetbe a vizsgálódás során, amennyiben azonban a szabályozás egyes piaci visszásságok büntetőjogi vagy szabálysértési eszközökkel való kiegyenlítésére irányult, a szóban forgó döntést bevontam a vizsgált anyagok körébe.¹³

A keresés eredményeképpen számos olyan ügy került felszínre, amelyben az indítványozók a tulajdon szabadságára hivatkozva támadtak meg olyan önkormányzati vagy törvényhozói intézkedést, amelynek lényege az, hogy bizonyos fejlesztések (pl. járdaburkolás, csatornázás) költségeit részben vagy egészben olyan személyekre terhelik, akiknek a fejlesztésből valamilyen haszna származik (például értékesebbé válik a kapcsolódó ingatlanja). Az ilyen ügyeket több okból különítettem el a vizsgált döntéshalmaztól. Egyrészt, noha a jogalkotó törvényi vagy önkormányzati

---

hatáskörmegoszlás azt eredményezte, hogy az indítványozók túlnyomó többsége valamilyen tagállami szintű jogszabályt támadott, amit a tizennegyedik alkotmánykiegészítés alapján tehetett meg. A másik ok, amiért a *fifth amendment* kifejezést kihagytam a keresési szempontokból, az, hogy míg a tizennegyedik alkotmánykiegészítés legsűrűbben hivatkozott rendelkezése éppen a megfelelő eljárás klauzulája, addig az ötödik alkotmánykiegészítés több más olyan rendelkezést is tartalmaz, amelyek szintén sűrű hivatkozási alapot jelentenek az indítványozók számára – a legfontosabb ezek közül talán az önvádra kötelezés tilalma. Ilyen körülmények között a kutatást jelentősen megnehezítette volna, ha a vizsgált időszakban minden, az ötödik alkotmánykiegészítést is megemlíítő Supreme Court-döntést is vizsgálni kellett volna, és ez az energiaráfordítás valószínűleg nem térült volna meg, hiszen ha az indítványozó a megfelelő eljárás klauzulája alapján támad egy szövetségi szintű jogszabályt, akkor jó eséllyel számítani lehet arra, hogy a *fifth amendment* mellett a *due process* kifejezés is felbukkan valahol a döntés szövegében.

¹² Ezt az alapvetést John Marshall, a Supreme Court akkori elnöke rögzítette az 1803-as *Marbury v. Madison*-ítéletben, amelyben kifejtette, hogy abszurd lenne az alkotmánnyal ellentétes törvényt érvényre juttatni a nyilvánvalóan magasabb rendű alkotmánnyal szemben, ráadásul ésszerűen az sem feltételezhető, hogy az alapítók semmilyen hatályt nem szántak az alkotmánynak. Vö. 5 U. S. (1 Cranch) 137, 174-180. A textuális felhatalmazás nélküli normakontroll-hatáskör gyakorlása egyébként visszatérő vitatéma a szakirodalomban. Míg ugyanis – Marshall pazar logikai okfejtése dacára – tény, hogy az alkotmány kifejezett rendelkezést nem tartalmaz a jogszabályok alkotmányosságának bírói vizsgálata vonatkozásában, egyes szerzők rámutatnak arra, hogy a korlátozott szuverén eszméje már a *Marbury*-döntés előtt is jelen volt az Egyesült Államok jogi-politikai kultúrájában, sőt, olykor a gyakorlatban is kifejezésre jutott. Vö. pl. Corwin, Edward S.: *Marbury v. Madison and the Doctrine of Judicial Review*. In *Michigan Law Review*, Vol. 12, 1913-1914, különösen 553-567. o.; valamint Plucknett, Theodore F. T.: *Bonham's Case and Judicial Review*. In *Harvard Law Review*, Vol. 40, 1926-1927, különösen 61-68. o. Később a korlátozott szuverén eszméjének jelenlétére támaszkodva legitimálja a bírói alkotmányos normakontrollt az originalista Berger is. Vö. Berger, Raoul: *Congress v. The Supreme Court*. Harvard University Press, Cambridge, 1974. Alexander Bickel, mindeme körülmények dacára, híres könyvében kritizálja a *Marbury*-döntést, érvelése szerint ugyanis a Marshall által hivatkozott alkotmányos rendelkezések (nevezetesen a bírói hatalmi ágról rendelkező III., valamint az alkotmány és a szövetségi törvények elsőbbségét deklaráló VI. cikk) nem vezettek szükségszerűen a Supreme Court által egyhangúlag elfogadott eredményre. Vö. Bickel, Alexander: *The Least Dangerous Branch – The Supreme Court at the Bar of Politics*. 2. kiadás, Yale University Press, 1986, 1-14. o.

¹³ Vö. pl. *Collins v. Texas*, 223 U. S. 288 (1912).

rendeleti úton intézkedett az adott fejlesztésről, az intézkedés mindig egy konkrét fejlesztésre vonatkozott, ezért nem tekinthető abban az értelemben általános jogszabálynak, ahogyan akár a klasszikus jogágak normái, akár például a kor munkabiztonságot, munkakörülményeket szabályozó előírásai. Másrészt ez az ügycsoport a lehető legtávolabb állt azoktól az ideológiai és jogtudományi csatáktól, amelyek a progresszív eszme által ihletett jogszabályokat kísérték: nem vetett fel olyan kérdéseket, amelyek a bírói alkotmányértelmező szerep határainak átgondolását igénylik, és ilyen tárgyú okfejtések nem is találhatók az indokolásokban.

Jelentős mennyiséget képeztek az adójogszabályok alkotmányosságával kapcsolatos döntések is, amelyek jellemzően szintén a tulajdon szabadsága körül forogtak. Ezt az ügycsoportot – a fentihez hasonlóan – azon az alapon zártam ki a vizsgált döntésanyagból, hogy távol áll azoktól a vitás kérdésektől, amelyek a Supreme Courtot érő aktivizmusvadás során jellemzően felmerülnek. Ez esetben azonban be kellett iktatni néhány kivételt. Az adójogszabályok alkotmányosságának vizsgálata kapcsán a Supreme Court általában abból az előfeltevésekből indult ki, hogy azok célja az állami bevételek gyarapítása, és e téren többnyire igen széles mérlegelési szabadságot biztosított a jogalkotó számára.¹⁴ Olykor azonban észrevételezte, hogy az adójogszabályok a társadalompolitikai célok megvalósításának eszközeiként is szolgálhatnak¹⁵ – például azokban az esetekben, amikor a jogalkotó bizonyos típusú vállalatokat azért sújt nagyobb adóterherrel, hogy velük szemben előnyösebb helyzetbe hozza az általa favorizált vállalat típusokat. Amennyiben a testület egy adótörvényt mint társadalompolitikai eszközt vizsgálta, és a vizsgálat alapja a tizennegyedik vagy az ötödik alkotmánykiegészítés volt, úgy a döntést bevontam a vizsgált anyagok körébe.

Megjegyezhető továbbá, hogy következetesen mellőztem bizonyos „egyéb” kategóriába sorolható ügyek elemzését, amelyek, bár az indítványozók a tizennegyedik vagy az ötödik alkotmánykiegészítésre hivatkoztak, távol álltak a kutatás alapproblémájától. E körbe sorolhatók az amerikai őslakosok helyzetével összefüggő döntések: az őslakosok speciális társadalmi csoportot képeztek, melynek problémái eltértek az iparosodás, a növekvő gazdaság és a szociális, illetve piaci etikai szempontok konfliktusától. Nagy egy olyan döntés került elő, amelynek tárgya valamilyen puerto ricói jogszabály. Tekintettel arra, hogy Puerto Rico soha nem tartozott az Egyesült Államok elismert tagállamai közé, az ott megalkotott jogszabályok fölötti alkotmányos normakontroll némileg más kérdéseket vet fel, mint az elismert tagállami jogszabályok fölötti, ugyanis ez utóbbi esetben a föderalizmus, a tagállami és a szövetségi szint közötti hatáskörmegoszlás problémája is felvetődik, ami a tagállamoktól eltérő egyéb képződmények esetében nem mondható el. Emellett természetesen különválasztottam az olyan, a téma szempontjából nyilvánvalóan irreleváns eseteket, mint az esküdtszékek működésével kapcsolatos kérdések (az esküdtszéki eljáráshoz való jog, az esküdtek kiválasztásának folyamata), a faji diszkrimináció, a szólásszabadság mint a *liberty* egyik esete a tagállami szabályozással összefüggésben, valamint a bevándorlás szabályozása. Ugyancsak elkülönítettem az olyan eseteket, amelyekben nem természetes személy vagy gazdálkodó szervezet hivatkozott alkotmányos alapjogokra (például egy települési önkormányzat),¹⁶ valamint azokat, amelyekben az indítványozó által támadott jogszabály nem általános hatályú, hanem egyetlen konkrét jogalany számára állapít meg jogokat vagy kötelezettségeket (például működési engedélyt ad egy vállalat számára, vagy viadukt építésére kötelezi a vasúttársaságot).¹⁷ Meg kell még említeni, hogy a visszautasító döntéseket is kizártam a vizsgálat köréből, és csak azokat vontam be, amelyekben a Supreme Court érdemben foglalkozott az elé terjesztett kérdéssel.

---

¹⁴ Ami azt illeti, a Supreme Court helyenként – mondhatni, originalista érvelést alkalmazva – azt is rögzítette, hogy a tizennegyedik alkotmánykiegészítést nem az adóztató hatalom korlátozása végett alkották meg. Vö. pl. *Southwestern Oil Co. v. Texas*, 217 U. S. 114, 119 (1910). Más esetekben azt állapította meg, hogy az adóztatás terén a tagállamokat szélesebb mérlegelési szabadság illeti meg, mint a jogalkotás egyéb területein. Vö. pl. *Citizens' Telephone Co. v. Fuller*, 229, 322, 329 (1913). Lásd még *Mangano Co. v. Hamilton*, 292 U. S. 40, 44 (1934).

¹⁵ Vö. pl. *Gundling v. Chicago*, 177 U. S. 183, 189 (1900); *McCray v. United States*, 195 U. S. 27 (1904); *Bradley v. Richmond*, 227 U. S. 477, 480 (1913).

¹⁶ Vö. pl. *Chicago v. Sturges*, 222 U. S. 313 (1911).

¹⁷ Vö. pl. *Owensboro v. Cumberland Telephone & Telegraph Co.*, 230 U. S. 58 (1913); *Missouri Pacific Railway Co. v. Omaha*, 235 U. S. 121 (1914).

Végül szót kell ejteni arról, hogy a tagállami felsőbbbíróságok, legfelsőbb bíróságok, valamint a szövetségi fellebbviteli bíróságok vonatkozó döntéseivel szintén nem foglalkoztam. Tekintettel az ehhez kapcsolódó roppant anyagmennyiségre, valamint a források beszerezhetőségének nehézségére, úgy gondolom, ez a szűkítés érthető.

Összességében tehát a Supreme Court azon, az indítványozók által felvetett alkotmányos kifogásokra érdemben reagáló döntéseire igyekeztem kiterjeszteni a vizsgálódást, amelyek tárgya olyan jogszabály – szövetségi, illetve tagállami törvény vagy önkormányzati rendelet –, amely a piac szabályozására irányul, általános rendelkezéseket tartalmaz, és amelyben az indítványozók az ötödik vagy a tizennegyedik alkotmánykiegészítés megfelelő eljárási klauzulájára, avagy a tizennegyedik alkotmánykiegészítés egyenlő törvényi védelmi klauzulájára¹⁸ hivatkozva kértek normakontrollt a testülettől. 319 ilyen döntést számoltam össze. Ezek köréből a jelen tanulmányban a munkaviszonnyal szorosan összefüggő kérdéseket tárgyaló ítéleteket elemzem.

III. A Supreme Court alkotmányértelmezési gyakorlatának releváns kulcsfogalmai

III.1. A megfelelő eljárás fogalmának értelmezése

A megfelelő eljárás követelménye egészen az 1215-ös Magna Chartáig visszavezethető, és az angol jog egyik alappillére lévén utat talált magának az Egyesült Államok alkotmányába is: mind az ötödik, mind a tizennegyedik alkotmánykiegészítésben megtalálható, ráadásul a kifejezés szűk kontextusa mindkét rendelkezésben azonos. A kifejezés értelmét először az ötödik alkotmánykiegészítés vonatkozásában határozta meg a Supreme Court.¹⁹ Értelmezésének változásai szorosan összekapcsolódnak a testület konzervatív elhajlását felhánytorgató kritikákkal. Ez azzal magyarázható, hogy a megfelelő eljárást a Supreme Court már a XIX. századtól kezdődően lényegében kétféleképpen értelmezte. Az első értelmezést nevezhetjük a kifejezés formális vagy eljárási értelmezésének. Eszerint egy alapjogkorlátozó rendelkezés megfelel az alkotmánynak, ha bizonyos eljárási garanciák érvényesülnek. A Supreme Court rendszerint két követelményt nevesített ezzel összefüggésben: egyrészt az eljárás érintettjének szabályszerű idézést kell kapnia (*notice*), másrészt pedig lehetőséget kell biztosítani számára, hogy előadja saját érveit, illetve előterjessze bizonyítékait (*hearing*). Általában ha ez a két feltétel teljesült, a Supreme Court nem állított fel további követelményeket. Így például nem értékelte alkotmánysértőnek, ha az adott eljárási jogszabály nem biztosítja a többszöri meghallgatást vagy a jogorvoslat lehetőségét,²⁰ emellett nem támasztott különösebb kritériumokat az eljáró fórum jellegével szemben sem: ha az említett két követelmény teljesült, az indítványozók az alkotmány alapján nem kifogásolhatták, ha nem bíróság, hanem egyéb szerv jár el ügyükben.²¹

A megfelelő eljárás szubsztantív értelmezése (*substantive due process*) a személyeket megillető elidegeníthetetlen jogokra fókuszál. Ennek értelmében az alapjogok korlátozása egy, lényegében az általunk is ismert szükségesség-arányosság tesztnek megfelelő tartalmi szűrőn kell, hogy átessen: a korlátozás csak legitim cél által indokolható, és alkalmasnak kell lennie a cél elérésére. A kulcsszó az ésszerűség volt: a cél legitimitását az adta, hogy a jogalkotó egy valós problémára keresett olyan megoldást, ami a problémával ésszerű kapcsolatban állt.

A megfelelő eljárás ezen értelmezését a kései szakirodalom nem egyszer kifejezetten a *Lochner*-korszakkal társítja,²² és azt lehet mondani, hogy a tizennegyedik alkotmánykiegészítés elfogadása után élte „virágkorát”. Ugyanakkor érdemes utalni rá, hogy alkalmazása már a tizennegyedik alkotmánykiegészítés előtt is tetten érhető. Egyes kutatók szerint a formális mellett a

¹⁸ „No State shall ... deny to any person within its jurisdiction the equal protection of the laws.”

¹⁹ Vö. *Murray's Lessee v. Hoboken Land & Improvement Co.*, 59 U.S. 272 (1855)

²⁰ Vö. pl. *Pittsburgh, Cincinnati, Chicago and St. Louis Railway Co. v. Backus*, 154 U. S. 421, 427 (1894)

²¹ Vö. pl. *Lawton v. Steele*, 152 U. S. 133, 141 (1894), *Reetz v. Michigan*, 188 U. S. 505, 507 (1903), *Public Clearing House v. Coyne*, 194 U. S. 497, 508-509 (1904)

²² Vö. pl. Chemerinsky, Erwin: *Substantive Due Process*. In *Touro Law Review*, Vol. 15, 1999, 1509. o.

szubsztantív értelmezés is részét képezhette a jogi gondolkodásnak már az új köztársaság korai éveiben. Robert E. Riggs szerint a szubsztantív értelmezés helyenként az angol jogi értekezésekben is körvonalazódott, és ez az amerikai gyakorlatban is éreztette hatását.²³ Más kutatók arra mutatnak rá, hogy a megfelelő eljárás tartalmi értelmezésének egyik korai megnyilvánulása figyelhető meg az 1857-ben meghozott *Dred Scott v. Sandford*-döntésben.²⁴ A döntést ma már egyként sorolja az Egyesült Államok jogtörténetének fekete lapjaira az akadémikus közvélemény: az eldöntendő kérdés az volt, elnyeri-e szabadságát az a színesbőrű rabszolga, aki olyan területre lép, ahol nem létezik a rabszolgaság intézménye. Roger B. Taney, a Supreme Court akkori elnöke, egyben az ügy előadó bírása úgy fogalmazott, nem, a rabszolga ugyanis dolog, és mint ilyen, tulajdonjog tárgya akkor is, ha tulajdonosa – akit megillet a tulajdonhoz való alkotmányos jog – a rabszolgaságot el nem ismerő területre lép.²⁵ A testület ennek következtében alkotmányellenessé nyilvánította az ún. Missouri Kompromisszumot, amely az Egyesült Államok nyugati territóriumainak egyes életviszonyait rendezte, és egyebek között tiltotta a rabszolgaságot.²⁶ Vagyis a Supreme Court a tulajdonhoz való jogot mint önmagában álló alkotmányos alapjogot védte meg, nem a korlátozásával együtt járó eljárást vette górcső alá.

Míg a XIX. század második felében a szubsztantív értelmezés csak ritkán jellemezte a Supreme Court gyakorlatát, a korabeli szakirodalom alapján a XX. század első évtizedeire a megfelelő eljárás szubsztantív értelmezése éppúgy részét képezte az alkotmányjogi gyakorlatnak, mint a formális.²⁷ Ez mutatkozott meg a piaci folyamatok szabályozására irányuló jogszabályi rendelkezésekben is. A szubsztantív értelmezés később, miután a Supreme Court kifejezetten önmegtartóztató álláspontot vett fel a gazdasági élet szabályozására irányuló jogszabályok alkotmányosságának megítélése kapcsán, a polgári szabadságjogok kiterjesztő értelmezésében kapott fontos szerepet. A testület XX. század második felében folytatott tevékenységének kritikussai nem is mulasztják el, hogy rámutassanak az alkotmányértelmezés szubsztantív jellegére.²⁸

III.2. A *police power*

A nehezen magyarítható *police power* kifejezés a tagállamok jogalkotó hatalmát jelöli. Roger B. Taney 1847-es, sokat idézett meghatározása szerint ez nem egyéb, mint „a kormányzás hatalma, mely a saját területén minden szuverén természetes része. Akár karanténtörvényt alkot a

---

²³ Riggs, Robert E.: Substantive Due Process in 1791. In Wisconsin Law Review, 1990, különösen 973-984., valamint 995-999. o.

²⁴ 60 U. S. 393. Az állításhoz lásd Sunstein, Cass R.: Constitutional Myth-Making: Lessons from the *Dred Scott* Case. In Occasional Papers of the Law School of the University of Chicago, Vol. 37, 1996, 2. o.; valamint Balkin, Jack M. – Levinson, Sanford: Thirteen Ways of Looking at *Dred Scott*. In Chicago-Kent Law Review, Vol. 82, 2007, 73. o.

²⁵ 60 U. S. 450-451. Manapság a döntést, eredményére tekintettel, kivétel nélkül elítélik a szakmában, de a technikai érveknél talán még inkább ellenkezik a korszellemmel az indokolás első fele, melyben Taney mintegy szociológiai tényként rögzíti, hogy a színesbőrűeket az Egyesült Államokban másodrendű polgárként ismerik el, és az alkotmány szövegéből, az alkotmányozók eredeti szándékából, valamint egyes, a faji megkülönböztetést nyíltan alkalmazó jogszabályokból azt vezeti le, hogy az amerikai nép soha nem is kívánta őket egyenrangú állampolgárként elismerni. A késő XX. századi amerikai jogtudományi vitákban a döntés az originalizmus kritikussainak „aduásza” lett, hiszen elrettentő példaként hozhatták fel, hogy az alkotmányozók eredeti szándékának komolyan vétele a színesbőrűek alávéttségét legitimálja. Ezzel szemben az originalisták természetesen nem győznek elhatárolódni a döntéstől, és demonstrálni, hogy egy ilyen ítélet nem hozható összhangba alkotmányértelmezési elképzeléseikkel.

²⁶ 60 U. S. 452

²⁷ Vö. pl. McGehee, Lucius Polk.: Due Process of Law under the Federal Constitution. Edward Thompson Company, Northport, 1906, 73-84., valamint 138-145. o.; továbbá Taylor, Hannis: Due Process of Law and the Equal Protection of the Laws, Callaghan and Company, Chicago, 1917, 286-297., valamint 403-404. o.

²⁸ Vö. pl. Epstein, Richard A.: Substantive Due Process by Any Other Name: The Abortion Cases. In Supreme Court Review, 1973, 180. o. Megjegyezhető, hogy már a XX. század első harmadából is akad példa a polgári szabadságjogok kiterjesztő értelmezésére. Vö. pl. *Meyer v. Nebraska*, 262 U. S. 390 (1923). Ebben az ügyben az előadó James McReynolds bíró alkotmányellenesnek ítélte a tagállami törvényt, amely tiltotta az angolon kívül más nyelv oktatását. Álláspontját azzal indokolta, hogy a tizennegyedik alkotmánykiegészítésben szereplő szabadság fogalma túlmutat a pusztán testi szabadságon, és számos egyéb helyzetben való döntési szabadságot foglal magába.

tagállam, akár büntető rendelkezést, akár bíróságokat hoz létre, akár bizonyos adatok jegyzőkönyvbe vételét rendeli el, akár a kereskedelmet szabályozza a határain belül, mindegyik esetben egyazon hatalmat gyakorolja: nevezetesen a szuverén hatalmát, azon hatalmat, hogy saját területén rendelkezék a személyek és a dolgok felett. E hatalomból eredően alkot törvényt, a kereskedelem szabályozására irányuló hatásköre pedig éppoly kizárólagos, mint az egészségügyi törvények alkotására irányuló hatalma, s ennek csupán az Egyesült Államok Alkotmánya szabhat gátat.”²⁹ Ennél pontosabb megfogalmazással nem találkozhatunk, a Supreme Court jellemzően tartózkodott a kifejezés pontos, aprólékos definiálásától, inkább az esetről esetre való körülírást preferálta. A szakirodalom a gyakorlatból azt emelte ki, hogy a tagállamoknak hatalmukban áll minden olyan jogszabály megalkotása, amellyel a biztonságos és gördülékeny együttélést segítik elő a társadalomban. Taylor a *Barbier v. Connolly*-ügyet³⁰ idézve mutat rá arra, hogy e hatalom birtokában a tagállamok szabályozás útján előmozdíthatják az emberek egészségét, nyugalomát, erkölcsét, műveltségét, a helyes rendet, emellett bővíthetik iparukat, erőforrásaikat, fokozhatják bőségüket, jólétüket.³¹ McGehee különbséget tesz a kifejezés szűkebb és tágabb értelme között, az előbbi a rend, nyugalom, egészség, erkölcs, biztonság védelmét öleli fel, az utóbbi a társadalom gazdasági és intellektuális jólétének elősegítését is.³²

IV. A Supreme Court releváns gyakorlatának jellemzése

IV.1. Az „aktivizmus” mint más hatalmi ágak indokolhatóan alkotmányos döntéseinek megvétőzése

A bírói aktivizmus tipikus meghatározásait ismertető tanulmányában Keenan D. Kmiec a fogalom öt rendszeresen előforduló meghatározását különíti el, nevezetesen a más hatalmi ágak indokolhatóan alkotmányos döntéseinek megvétőzésát, a precedenstől való eltérést, a bírói jogalkotást, a bevett értelmezési módszerektől való eltérést, valamint az ún. eredményorientált bíraskodást.³³ Meglátásom szerint ez a tipológia jól hasznosítható abból a szempontból, hogy a vizsgált korszak alkotmányértelmezési gyakorlata így többféle megvilágításba helyezhető. Kmiec felosztását ugyanakkor annyiban módosítottam, hogy a más hatalmi ágak döntéseinek megvétőzésát, valamint a bírói jogalkotást a más hatalmi ágak helyetti döntéshozatal kategóriájának aleseteiként kezeltem, tekintettel arra, hogy az alkotmánybíráskodást végző szerv mindkét esetben leszűkíti valamely más hatalmi ág mérlegelési szabadságát.³⁴

A „más hatalmi ágak” fogalma a jelen esetben leszűkítően értelmezendő: a vizsgálódás a Supreme Court „demokratikus deficitjének” problémájára fókuszál, ezért kifejezetten a jogalkotói döntések alkotmányosságának felülbírálata kerül középpontba.

Hasonló vizsgálatokra más korábban is sor került. Így például Bernard Schwartz a korszakot elemezve említést tesz róla, hogy a Supreme Court 1890 és 1937 között 55 szövetségi és 228

---

²⁹ „[T]he powers of government inherent in every sovereignty to the extent of its dominions. And whether a state passes a quarantine law, or a law to punish offenses, or to establish courts of justice, or requiring certain instruments to be recorded, or to regulate commerce within its own limits, in every case it exercises the same powers -- that is to say, the power of sovereignty, the power to govern men and things within the limits of its dominion. It is by virtue of this power that it legislates, and its authority to make regulations of commerce is as absolute as its power to pass health laws except insofar as it has been restricted by the Constitution of the United States.” *Licence Cases*, 46 U. S. (5 How.) 504, 583 (1847)

³⁰ 113 U. S. 27

³¹ Taylor: i. m. 398. o.

³² McGehee: i. m. 301. o.

³³ Kmiec, Keenan D.: The Origin and Current Meanings of “Judicial Activism”. In *California Law Review*, Vol. 92, Issue 5, 2004, 1463-1476. o.

³⁴ Molnár András: Szempontok a bírói „aktivizmus” definiálásához. In *Jogelméleti Szemle*, 2012/3. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/molnar51.pdf> (2013. november 29.)

tagállami törvényt nyilvánított alkotmányellenessé.³⁵ Ebből a megjegyzésből azonban nem derül ki egyrészt az, hogy milyen tárgyú döntésekre vonatkozik a megállapítás, így pedig a Supreme Court döntéseinek politikai jelentősége körüli viták szempontjából jelentős döntések éppúgy alapját képezhetik az említett adatnak, mint a jelentéktelenek. Másrészt semmit nem tudunk meg arról, mennyire nyilvánvaló vagy nem nyilvánvaló a Supreme Court által megállapított alkotmány sértés, ami megint csak enyhíti az állítás súlyosságát.

Kiemelendő Grier Stephenson tanulmánya, aki az 1898-1902, valamint 1903-1906 közötti periódusokban vizsgálta a Supreme Court egyes bírának szavazatmegoszlását egyrészt általában a *police power* érintő, másrészt e csoporton belül a kifejezetten a tulajdoni vagy szerződéses jogokat érintő azon ügyek vonatkozásában, amelyekben a Supreme Court nem egyhangúlag hozott döntést.³⁶ Stephenson kutatása, amellyel, hogy alapos rálátást nyújt az egyes bírák szavazási preferenciáira, nyilvánvalóan a *Lochner*-ítélet közvetlen precedenskörnyezetére korlátozódik, és ezáltal csak szűk képet ad a korszak egészének gyakorlatáról. Ugyanakkor a vizsgálódás a *police power* fogalmának értelmezéséhez kapcsolódik, és ezáltal túllép az ötödik, illetve a tizenegyedik alkotmánykiegészítés terjedelmén, a jogalkotó mérlegelési szabadságának gyakorlása ugyanis nemcsak e két kiegészítés rendelkezéseivel ütközhet. Mindemellett a szerző – miként az a tanulmány pusztá terjedelméből is sejthető – nem foglalkozik a döntések indokolásainak tartalmával, csupán a végeredmény, illetve az egyes szavazatok előjeléből vonja le következtetéseit. Ez a megközelítés azonban meglátásom szerint félrevezető lehet, ugyanis nem ad lehetőséget az egyes döntések közötti azon párhuzamok, valamint eltérések tárgyalására, melyek túlmutatnak annak pusztá tényén, hogy a *police power*, illetve a tulajdon vagy a szerződés szabadsága megjelenik bennük. Így vitathatóságát és ideológiai érintettségét tekintve egész más megítélés alá kell, hogy essen példának okáért az oly sok kedélyt felborzoló, és a Supreme Courton belül is jóformán páratlan szakmai szembenállásokat generáló *Lochner*-ítélet, mint az olyan döntések, amelyek a szerencsejátékok törvényi tiltását,³⁷ a tehénfarmok városhatáron belüli létesítésének önkormányzati rendeleti úton való engedélyhez kötését,³⁸ vagy éppen a nők szeszesített forgalmazó üzletekből – törvényi felhatalmazás alapján megalkotott – önkormányzati rendelet általi kitiltását³⁹ egyhangúlag alkotmányosnak nyilvánították. Ha pedig a vizsgálatba bevont döntések kritériuma mindössze annyi, hogy indokolásukban a Supreme Court a *police power* terjedelmét elemzi, akkor olyan esetek is a kutatás részét kell képezzék, mint például az 1911-ben elbírált *Mutual Loan Co. v. Martell*, melynek központi kérdése az, alkotmányos-e törvényben előírni, hogy a házas munkavállaló férfi részére a munkáltató csak a feleség beleegyezésével adhatja át a munkabérét.⁴⁰ E kérdés csak közvetetten kapcsolódik ahhoz a problémakörhöz, ami a *Lochner*-ítélet és a hasonlószerű döntések magvát képezte, ezért az ilyen és ehhez hasonló döntések disztingválatlan bevonása szükségszerűen torzítja a végeredményt.

A póre számok tükrében a következő mondható el. A 319 vizsgált ügyből 265 elutasítással végződött, és a Supreme Court a maradék 54-ben állapította meg, hogy a támadott törvény ellentétes az alkotmány hivatkozott rendelkezéseivel; illetve egy döntés „vegyes”, azaz egyes rendelkezések alkotmányosértőnek bizonyult a Supreme Court tesztje alapján, más rendelkezések azonban alkotmányosnak bizonyultak. Ebből az állapítható meg, hogy a testület a vizsgálódás tárgyául szolgáló 46 éves intervallumban körülbelül ötször annyi esetben ítélte a jogalkotó döntését alkotmányosnak, mint ahányszor alkotmányellenesnek. Ezek a számok azonban önmagukban

³⁵ Schwartz, Bernard: *The Reins of Power: A Constitutional History of the United States*. Hill and Wang, New York, 1963, 141. o.

³⁶ Vö. Stephenson, D. Grier: *The Supreme Court and Constitutional Change: Lochner v. New York Revisited*. In *Villanova Law Review*, Vol. 21, 1976, 234-235. o.

³⁷ *Marvin v. Trout*, 199 U. S. 212 (1905)

³⁸ *Fischer v. St. Louis*, 194 U. S. 361 (1904)

³⁹ *Cronin v. Adams*, 192 U. S. 108 (1904)

⁴⁰ 222 U. S. 225. Hozzá kell tenni, a döntés a Stephenson által vizsgált időintervallumon kívül született, ám ezt leszámítva megfelel a tanulmány kutatási szempontjainak, ezért úgy gondolom, nem alaptalan ellenpéldaként hivatkozni rá.

semmit nem mondanak el az ügyek természetéről, valamint az indokolásokban figyelembe vett szempontokról.

Bizonyos tevékenységek szabályozását, korlátozását a korszellem magától értetődőnek tartotta. A szeszforgalmazás szabályozásának, sőt, tiltásának kérdése az erre szolgáló legeklatánsabb példa, de e körbe sorolhatók bizonyos egyéb, veszélyesnek ítélt szórakozási formák korlátozásával kapcsolatos döntések is. Kézenfekvő, hogy a Supreme Court teljesen egyhangú döntéseket hozott e kérdéskörökben. Más esetkörökben nem alakulhatott ki az eligazodást segítő konszenzus. A munkaviszony valamiféle szabályozására irányuló jogszabályok látszólag ide tartoznak, hiszen a rendszeres munkaviszony viszonylag újkeletű jelenség volt a századfordulón. Első ránézésre azt lehetne várni, hogy ezen esetekben komoly nézetkülönbségek mutatkoznak a Supreme Court tagjai között. Ennek ellenére csak az esetek csekély hányadában lehet ilyesmit megfigyelni.

IV.2. Állami beavatkozás a munkaviszonyba: munkáltatói felelősség az üzemi balesetekért, a tagállamok mérlegelési szabadsága és a fellow servant rule erodálódása

Meglátásom szerint a munkajogi viszonyok szabályozásával összefüggő Supreme Court-döntések két nagy kategóriára oszthatók. Egyrészt elkülöníthetjük azokat a döntéseket, amelyek a – mai magyar szakkifejezéssel élve – üzemi balesetek miatt a munkavállalókat ért károkért való felelősségetszabályozó – és jellemzően a munkáltatóra terhelő – törvények alkotmányosságát vizsgálták. A másik kategória a munkáltatók és a munkavállalók közötti alkufolyamatok, valamint a munkakörülmények szabályozásával kapcsolatos döntéseket foglalja magába.

Az első kategória önállóságát részben az idetartozó döntések nagy száma indokolja, ennél fontosabbak azonban az elkülönítés doktrinális indokai. Amikor a tagállamok⁴¹ a munkavállalókat ért, üzemi balesetből eredő károkért való felelősséget szabályozták, a *common law* akkorra már bevetté vált elvét kérdőjelezték meg. Az úgynevezett *fellow servant rule* a *respondeat superior* elvének kivételeként jelent meg. E szabály értelmében a munkavállalót a munkavégzéssel összefüggésben ért károsodás miatt nem terheli felelősség a munkáltatót, ha a károsodás egy másik alkalmazott gondatlan magatartásának következménye. A *fellow servant rule*-t Nagy-Britanniában 1837-ben alkalmazták először. Az Egyesült Államokban Lemuel Shaw, a massachusettsi legfőbb bírói fórum elnöke vette át először egy 1842-es jogesetben. A szabály hamar az ország kötelmi jogának meghatározó részévé vált. Egyes kutatók szerint a XIX. század végére olyan mélyen beivódott a jogi kultúrába, hogy a jogtudósok óva intették a jogalkotókat és a bíróságokat az „évszázadok bölcsességén és precedensein” alapuló *common law*-szabályt félreállítsák.⁴²

Az intelmek ellenére a századfordulóra a doktrína törvényhozási szintű visszaszorítását tapasztalhatták az elemzők.⁴³ A megfigyelt esetek alapján az mondható, hogy alkotmányértelmezésével a Supreme Court jelentős mértékben asszisztált e változásokhoz. Előljáróban az az általános észrevétel tehető, hogy az objektív munkáltatói felelősséget korlátozó törvényeknek a tizennegyedik alkotmánykiegészítéssel való összhangja vizsgálata kapcsán két vissza-visszatérő érv jelenik meg: egyrészt a *common law*-hagyományoktól való elszakadás veszélye, másrészt az egy-egy tevékenységre kiterjedő szabályozás diszkriminatív volta.

A *Chicago, Kansas and Western Railroad Co. v. Pontius*-ügyben,⁴⁴ mely a vizsgált korszak első releváns esete, a Supreme Court csak megerősített egy korábban hozott döntést,⁴⁵ és a konkrét ügyben jóformán evidensnek vette a megkülönböztetés alkotmányosságát azon az alapon, hogy a

⁴¹ Ebben a kérdéskörben szinte kivétel nélkül tagállami szabályozással találkozhatunk, mivel a tagállamokon belül folyó gazdasági tevékenység szabályozása kizárólagos tagállami hatáskörbe tartozik.

⁴² Vö. The Creation of a Common Law Rule: The Fellow Servant Rule, 1837-1860. In University of Pennsylvania Law Review, Vol. 132, 1984, 579. o.

⁴³ Vö. pl. Dabney, Arch'd D.: Abrogation of the Fellow-Servant Doctrine with Reference to Railroad Employees. In Virginia Law Register, Vol. 8, 1902, 245-254. o.

⁴⁴ 157 U. S. 209 (1895)

⁴⁵ *Missouri Pacific Railway Co. v. Mackey*, 127 U. S. 205

„jellegét tekintve speciális törvény nem es[ik] szükségszerűen az alkotmányos tilalom alá, amennyiben azonos körülmények és feltételek között ugyanazon szabály kerül alkalmazásra”.⁴⁶ Néhány évvel később, 1899-ben, a *Tullis v. Lake Erie and Western Railroad Co.*-ügyben⁴⁷ ugyanarra az ügyre hivatkozva erősítette meg a Supreme Court egy indianai törvény alkotmányosságát, amely a munkavállalókat ért üzemi baleseti károsodás bizonyos eseteire megállapítani rendelte a „vasúttársaságok és egyéb gazdasági társaságok” kárfelelősségét. A Supreme Court ebben az ügyben is magától értetődőnek vette a tagállamok mérlegelési szabadságát e téren, és jóformán nem is foglalkozik a konkrét esettel, helyette precedensek egész sorát idézi, amelyekben az eljáró bíróságok a megkülönböztetés különböző típusait alkotmányossá nyilvánítják.⁴⁸

A *Wilmington Star Mining Co. v. Fulton*-ügyben⁴⁹ a fentebb említett előzetes észrevételek mindegyike megerősítést nyer. Az indítványozó egy bányászati törvény rendelkezéseit támadta, amelyek értelmében a bányatulajdonosok csak engedéllyel rendelkező bányakezelőket és bányavizsgálókat alkalmazhattak, és a tulajdonosokat kártérítési felelősség terhelte, amennyiben ezen alkalmazottak szándékosan nem biztosítják a dolgozók számára az ésszerűen biztonságos munkaterületet. Az ügy apropója az volt, hogy egy bányász sújtólégrobbanásban életét vesztette, özvegye pedig kártérítésért perelte a bánya tulajdonosát. A jogvita több kérdést érint; a jelen tanulmány témája szempontjából releváns problémát a Supreme Court röviden elbírált: álláspontja szerint noha a felelősségnek a bányatulajdonosra való terhelése „nem állt összhangban a *common law*nak a megbízó és megbízott viszonyára alkalmazható elveivel, tekintve, hogy a tagállam rendelkezett hatáskörrel ezen elvek társadalompolitikájának megfelelő alakítására és módosítására, nem juthatunk arra a következtetésre, hogy a bányatulajdonosoknak mint külön osztálynak a felelősség megállapítása szempontjából való kiemelése tisztán önkényes volt, és minden indokot nélkülözött.”⁵⁰ Ezen érv mind a megfelelő eljárás, mind az egyenlő törvényi védelem követelményei vonatkozásában irányadó. Ha ezt a döntést a *Tullis*-üggyel összevetjük, láthatóvá válik, hogy a Supreme Court nem pusztán a jogi és a természetes személyek közötti megkülönböztetést tartotta alkotmányosnak – mint az a korábbi döntésben történt –, de a jogi személyek közötti – tevékenység, nem típus alapján történő – különbségtételnek is szabad utat biztosított.

Egy későbbi ügyben az indítványozó kifejezetten azt kifogásolta a támadott jogszabályban, hogy az kizárólag a vasúttársaságok alkalmazottaira vonatkozik. A *Louisville & Nashville Railroad Co. v. Melton*-ügyben⁵¹ hozott egyhangú ítélet indokolása értelmében a vasúti dolgozókat érő üzemi balesetek miatti kárfelelősséget a vasúttársaságokra hárító törvény nem ellentétes a tizennegyedik alkotmánykiegészítés egyenlő törvényi védelmi klauzulájával. A Supreme Court meglehetősen szubsztantív érvelése szerint a szóban forgó rendelkezés nem korlátozza a „kormányzati hatalom rendes gyakorlását”, csupán a „visszaélést”, és önmagában az, hogy a legitim hatalomgyakorlás

---

⁴⁶ „As to the objection that the law deprived railroad companies of the equal protection of the laws, and so infringed the Fourteenth Amendment, this court held that legislation which was special in its character was not necessarily within the constitutional inhibition, if the same rule was applied under the same circumstances and conditions[.]” 157 U. S. 210

⁴⁷ 175 U. S. 348

⁴⁸ 175 U. S. 351-353

⁴⁹ 205 U. S. 60 (1907)

⁵⁰ „And even although the liability imposed upon the mine owner to respond in damages for the willful failure of the mine manager and mine examiner to comply with the requirements of the statute. was not in harmony, With the principles of the common law applicable to the relation of master and servant it being competent for the State to change and modify those principles in accord with its conceptions of public policy, we cannot infer that the selection of mine owners as a class upon which to impose the liability in question was purely arbitrary and without reason.” 205. U. S. 74. Mellékesen jegyezhető meg, hogy egyébként a konkrét anyagi jogi kérdésben a Supreme Court a bányatulajdonos javára döntött, a bányakezelő magatartása és a munkavállaló halála közötti kauzális összefüggést ugyanis nem találta bizonyítotttnak.

⁵¹ 218 U. S. 36 (1910)

folytán némi egyenlőtlenség keletkezik, nem oka az alkotmányellenesség megállapításának.⁵² Ebből következően nem alkotmányosértő a vasúttársaságok kárfelelősségét megállapító törvény azért, mert az csak a vasúti munkával együtt járó, speciális kockázatoknak kitett munkavállalókra terjesztette ki kárfelelősségi rendelkezéseit.⁵³

A fenti esettel ellentétes probléma merült fel a *Mobile, Jackson & Kansas City Railroad Co. v. Turnipseed*-ügyben,⁵⁴ ahol is az indítványozó éppen abban látta az egyenlőség sérelmét, hogy a tagállami törvény disztingválás nélkül vonatkozott minden munkavállalóra. A Supreme Court vitát nem engedő módon tartózkodott attól, hogy felülbírálja a jogalkotó mérlegelését: „[á]m ez a bíróság soha nem értelmezte olyképpen a tizennegyedik alkotmánykiegészítés által a tagállamok meghatározott munkaviszonyokkal kapcsolatos törvényhozási tevékenységére vonatkozó korlátozását, hogy amiatt érvénytelenítse a nyilvánvaló társadalompolitikai elveken nyugvó általános osztályozást, mert előfordulhat, hogy az osztályozás a nem azonos mértékű veszélynek kitett személyeket is magába foglalja.”⁵⁵

Az indítványozó másik kifogása az volt, hogy a törvényhozó önálló csoportként kezelte a vasúttársaságokat, és negatív diszkriminációt alkalmazott velük szemben. A szabályozás értelmében ha a közlekedő vonat dologi vagy személyi kárt okoz, az megdönthető vélelmet keletkeztet arra nézve, hogy a vasúttársaság alkalmazottja nem rendelkezett megfelelő képzettséggel, illetve nem a tőle elvárható gondossággal járt el. Ennek következményeként a vasúttársaságra hárul az ellenkező bizonyításának terhe, a bizonyítási teher illetően megfordítása azonban más vállalatok esetében nem merül fel. Erre azonban a Supreme Court azt válaszolta, hogy a bizonyítás szabályai között temérdek vélelem található, és a jogalkotót semmi nem akadályozza ezek kialakításában; mindössze annyi megkötésnek kell érvényesülnie, hogy valamiféle ésszerű kapcsolat álljon fenn a vélelmező és a vélelmezett tény között.⁵⁶

Az, hogy a Supreme Court ehhez hasonló önmegtartóztató álláspontot juttat érvényre, egyáltalán nem ritka a korabeli gyakorlatban. Arra mindazonáltal érdemes felhívni a figyelmet, hogy a második indítványi elemre a testület tulajdonképpen nem válaszol. Az indítványozó azt kifogásolta, hogy a vasúttársaságok felelősségére külön szabályok vonatkoznak, mint más vállalatokéra, ez pedig indokolatlan megkülönböztetést eredményez. Ehhez képest a Supreme Court a vélelmek felállításának alkotmányosságával foglalkozott, vagyis tulajdonképpen arra a kérdésre adott választ, alkotmányosan elfogadható szabályozás-e a valamely fél számára terhelő tények törvényi (és megdönthető) vélelmezése. Ez a kérdés azonban elsősorban nem az egyenlő elbánással, hanem az eljárás tisztességességével, „megfelelőségével” hozható összefüggésbe. Habár egy ilyen téves indokolásból túlságosan messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, mindazonáltal meglátásom szerint ez a felületesség tükröz valamit abból, hogy a Supreme Court úgy tekintett az indítványozó által felvetett problémára, mint amelyet megnyugtatóan sikerült rendezni, és amely nem vet fel további kérdéseket.

A bírói önmegtartóztatás újabb példájával találkozhatunk az *Aluminium Company of America v. Ramsey*-ügyben.⁵⁷ Itt a támadott tagállami jogszabály személyi hatálya ismét a vasúttársaságokra terjedt ki, ugyanakkor a természetes személyekre nem, és az indítványozó ezt kifogásolta benne. A Supreme Court az indítványozó ellenvetéseit tömören elvetette; döntésének

---

⁵² „[T]he equal protection of the law clause does not restrain the normal exercise of governmental power, but only abuse in the exertion of such authority, therefore that clause is not offended against simply because as the result of the exercise of the power to classify some inequality may be occasioned.” 218 U. S. 52

⁵³ 218 U. S. 53-54

⁵⁴ 219 U. S. 35 (1910)

⁵⁵ „But this court has never so construed the limitation imposed by the Fourteenth Amendment upon the power of the State to legislate with reference to particular employments as to render ineffectual a general classification resting upon obvious principles of public policy because it may happen that the classification includes persons not subject to a uniform degree of danger.” 219 U. S. 40

⁵⁶ 219 U. S. 42-43

⁵⁷ 222 U. S. 251 (1911)

indokolása szerint ez a különbségtétel pusztán a hasonló tárgyban korábban született precedensek erejénél fogva nem ellentétes a tizennegyedik alkotmánykiegészítéssel.⁵⁸

Rövidsége ellenére több szempontból figyelemreméltó megfontolásokat tartalmaz a döntvénytárakban csak *Second Employers' Liability Cases* címmel illetett esetcsoport, mely kivételesen egy kongresszusi törvény alkotmányosságát érinti.⁵⁹ E törvény értelmében a tagállamok vagy territóriumok közötti forgalmat bonyolító vasúttársaságok felelősek az alkalmazottaikat a munkaviszonnyal összefüggésben érő károkért, kivéve ha a károsultak saját gondatlansága is hozzájárult a kár bekövetkezéséhez. Az indítványozó a törvényt a kereskedelmi klauzulával és az ötödik alkotmánykiegészítéssel találta ellentétesnek. Az első kifogást a Supreme Court azzal az érveléssel hárította el, hogy a Kongresszus az alkotmány által ráruházott hatáskör gyakorlása során azokat az élethelyzeteket is szabályozhatja, amelyek a tagállamok közötti kereskedelemmel „valós vagy lényegi” összefüggésben (*real or substantial relation*) állnak. Mivel a tagállamok közötti vasútvonalakon alkalmazott személyeket ért üzemi balesetek miatti felelősség ilyen jellegűnek tekinthető, hatásköri alapon nem támasztható velük szemben alkotmányossági kifogás.⁶⁰

Jóllehet fentebb utaltam rá, hogy a jelen tanulmány a tizennegyedik alkotmánykiegészítés alapján hozott döntéseket állítja középpontba, érdemes egy kicsit foglalkozni az imént ismertetett érveléssel. 1918-ban a Supreme Court hozott egy döntést, mely ha nem is vált olyan közkeletűen hírhedtté, mint a *Lochner*-ítélet, majdnem annyira elrettentő példája a szakmai köztudatban a Supreme Court állítólagos konzervatív-kapitalista elhajlásának. A *Hammer v. Dagenhart*-döntés⁶¹ értelmében a kereskedelmi klauzulával ellentétes az a kongresszusi törvény, amely bizonyos, kiskorúak munkaerejének igénybevételével készült termékek tagállamközi forgalmát tiltotta.⁶² Az 5:4 arányban meghozott döntés indokolása szerint a termékek előállítására nem minősül kereskedelemnek, ezért nem vonható a kereskedelmi klauzula tárgyi hatálya alá.⁶³ Az előírást nem legitimálja a célja sem, a kereskedelmi klauzulát ugyanis nem azzal a szándékkal alkották meg, hogy a tagállamok közötti gazdasági feltételeket kiegyenlítsék.⁶⁴ Ráadásul míg más, korábbi esetekben a tiltás alkotmányosságát megalapozta a termék káros jellege, a konkrét esetben ilyesmiről nem lehet beszélni, mert egy termék káros jellegét nem az határozza meg, milyen munkaerő alkalmazásával állították elő.⁶⁵

Meglátásom szerint a két jogesetben két elv ütközik egymással, és ezek a *Hammer*-ügyben eltérő eredményre vezetnének, a Supreme Court pedig azt alkalmazta, amelynek fényében alkotmányellenesnek kell tekinteni a kérdéses jogszabályt. A *Second Employers' Liability Cases* indokolásában a kereskedelemmel való valós vagy lényegi összefüggés alapozta meg a szabályozás alkotmányosságát. A *Hammer v. Dagenhart* indokolásának középpontjában két kérdés áll: egyrészt az, milyen tevékenység eshet a kereskedelem határain kívülre vagy belülre, másrészt az, ártalmas-e

---

⁵⁸ 222 U. S. 256

⁵⁹ 223 U. S. 1 (1912). A döntés összesen négy jogvita elbírálását tartalmazza, melyeket a bennük felmerült kérdések hasonlósága miatt egyesített a Supreme Court. Mellékesen érdemes utalni rá, hogy az „első” *Employers' Liability Cases* a Supreme Court 1908-ban bírálta el (207 U. S. 463). Abban az ügyben a kongresszusi rendelkezést kizárólag a kereskedelmi klauzula alapján támadta az indítványozó, és a Supreme Court helyt adott az alkotmányossági kifogásoknak. A többségi döntés ellen több bíró különvéleményben foglalt állást. Így Moody egy leszűkítő, alkotmánykonform értelmezést javasolt, amely révén az alkotmányellenesség nyilvánítás elkerülhető, Harlan és McKenna a jogszabálynak a Kongresszus eredeti szándéka szerinti értelmezése mellett foglalt, amely álláspontjuk szerint az alkotmányos határok közé szorította volna a támadott rendelkezések hatókörét, Holmes pedig elvi érveléssel fogalmazta meg, hogy ha több értelmezési lehetőség adódott, és ezek között volt alkotmánykonform, akkor a testületnek ebből kellett volna kiindulnia.

⁶⁰ 223 U. S. 47

⁶¹ 247 U. S. 251

⁶² A törvény értelmében tilos volt a tagállamok közötti kereskedelmi forgalomba hozatal céljából szállítani bármely terméket, ha a gyárból történő elszállításuk előtt harminc napon belül bizonyos korosztályú munkavállalókat alkalmaztak. A törvény két korosztályt különböztet meg. A tizenégy éven aluliak alkalmazását a munkaidőre tekintet nélkül tiltja, ezzel szemben a tizenégy és tizenhat év közötti kiskorúak esetében csak a napi nyolc órát, illetve heti hat napot meghaladó munkaidőben való, vagy az este hét és reggel hat óra közötti munkavégzést.

⁶³ 247 U. S. 272

⁶⁴ 247 U. S. 273

⁶⁵ 247 U. S. 271

a közre az adott termék. Ugyanakkor az első elv alkalmazható lenne az utóbbi ügyben is, hiszen a gyártási folyamatról éppúgy elmondható, hogy „valós vagy lényegi” összefüggésben áll a tagállamok közötti kereskedelemmel, mint az alkalmazottak esetleges kárainak megtérülése. Úgy tűnhet, a jogalkotó mérlegelési szabadságát illetően itt következtelenül járt el a Supreme Court. Ugyanakkor több magyarázat is adható erre az eltérésre. Egyrészt elképzelhető, hogy a *Hammer*-ügyben a Supreme Court többsége valóban „aktivista” módon járt el. Ezen „aktivizmus” legnyersebb interpretációja természetesen az, hogy az alkotmányellenesség mellett érvelők pusztán a *laissez-faire* gazdaságpolitika melletti elköteleződésükre hallgattak. Másrészt azonban elképzelhető az is, hogy a többségi indokolás pártján állók határt akartak vonni a tagállami és kongresszusi hatáskörök mögött. A két ismertetett ügyet összehasonlítva jól érzékelhetővé válik, mennyire nehéz elválasztani ezeket a hatásköröket, hiszen gyakorlatilag arról van szó, hogy a tagállamban zajló – és tagállami szabályozás alá eső – tevékenység egy ponton „átfolyik” a tagállamok közötti kereskedelembé, és a kettő között fennálló szerves kapcsolat képlékennyé teszi azt a pontot. Ebből a szempontból nézve azt lehet mondani, hogy a többség tulajdonképpen egy zsinórmértékszerűen alkalmazható distinkció kialakítására törekedett, és ha ezt a kézenfekvő igyekezetet tekintetbe vesszük, akkor enyhíthetünk a kritikák élén. Howard Gillman egy lábjegyzetben említést tesz arról, hogy a *Hammer v. Dagenhart*-döntés egy tendencia része volt: a Kongresszus a XIX. század végén olyan területeket is szabályozás alá vont, amelyeket hagyományosan nem tekintettek a tagállamok közötti kereskedelem fogalma alá tartozónak, és a Supreme Court mintegy erre reagálva nyilvánította alkotmányellenessé a túlzásnak tartott törvényeket.⁶⁶ Úgy gondolom, a *Second Employers' Liability Cases* árnyalja ezt a megállapítást, ugyanis kiviláglik belőle, hogy a Supreme Court által a *Hammer*-ügyben alkalmazott érvelés némileg bizonytalan alapokon nyugszik.⁶⁷

A *Second Employers' Liability Cases* indokolásának másik része az ötödik alkotmánykiegészítés megfelelő eljárási klauzulája körül forgott. Az indítványozó e rendelkezés sérelmeként értékelte, hogy a törvényben meghatározott felelősség csak a vasúttársaságokat terhelte, más, a tagállamok közötti áruszállítással foglalkozó más társaságokat nem. A Supreme Court ide vonatkozó gondolatmenete azért érdekes, mert, ha csak teoretikus jelleggel is, de felveti annak lehetőségét, hogy az ötödik alkotmánykiegészítésben foglalt megfelelő eljárási klauzula és a tizennegyedik alkotmánykiegészítés egyenlő törvényi védelemről szóló rendelkezése közé egyenlőségjel tehető. A Supreme Court ezt az indítványi elemet is elutasította a Kongresszus széles mérlegelési szabadságára hivatkozva, ám emellett nem zárta ki kategorikusan a két alkotmányi

---

⁶⁶ Gillman, Howard: *The Constitution Besieged: The Rise and Demise of Lochner Era Police Powers Jurisprudence*. Duke University Press, Durham, 1993, 202. o., 14. lábjegyzet.

⁶⁷ Az már csak járulékosan jegyezhető meg, hogy a többségi indokolás fundamentumát képező másik érv, a káros termékek kereskedelme tiltásának legitimitása némi kiterjesztéssel szintén az indokolás ellen fordítható. Lényegében Holmes is ezt tette, amikor úgy érvelt különvéleményében, hogy a civilizált országok között egyetértés áll fenn a gyermekmunka káros mivoltával kapcsolatban. Ugyanakkor érdemes figyelmesen olvasni a különvéleményt, mert annak fő pillére az az elv, hogy a bíróságoknak nincs semmilyen hatásköre a jogalkotó döntéseinek morális meggyőződésük alapján való felülbírálatára, ha azonban a Supreme Court tagjai mégis erre hajlamosak, akkor épp a gyermekmunka tilalma az, amelynek alkotmányosságát – az említett nemzetközi konszenzusra tekintettel – nem kellene megkérdőjelezniük. Holmes ezen érvelésében nehéz nem észrevenni némi cinizmust, mindenesetre látni kell azt is, hogy a többségi indokolással szembeni kritikája azon alapul, hogy a Supreme Court bírái hajlamosak értékítéletüket is bevonni az ítékezésbe, noha ezt kerülniük kellene, és ha már így tesznek, akkor nem egy olyan jelenség elleni fellépést kellene alkotmányellenessé nyilvánítaniuk, amelynek káros mivolta jóformán közismert. Holmes tömör érvelésével igen élesen rávilágított arra, hogy a piacsabályozás alkotmányosságának megítélése nem egyszer pusztán értékítélet függvénye. A többségi indokolással azonban a benne felvázolt fogalmi keret révén is lehet vitatkozni, hiszen megalapozottan lehetett volna oly módon érvelni, hogy noha a gyermekmunkával készített termékek önmagukban nem feltétlenül jelentenek veszélyt az emberekre nézve, mégis szorosan hozzájuk kapcsolódik az a negatív társadalmi hatás, amelyet a fiatal korban végzett munka eredményez, ezért létezik olyan kapcsolat a termék és a káros hatás között, ami a forgalom tiltását alkotmányosan indokolhatja. Azonban még így is probléma marad, hogy Holmes figyelmen kívül hagyta a többségnek a tagállamok közötti kereskedelem fogalmával kapcsolatos okfejtését, így különvéleménye tulajdonképpen nem veszi figyelembe az indokolás minden pontját. Holmes különvéleményének releváns szakaszához lásd 247 U. S. 280.

előírás közös nevezőre hozását.⁶⁸ Erre azért érdemes felfigyelni, mert noha a megfelelő eljárás követelménye mind az ötödik, mind a tizennegyedik alkotmánykiegészítésben megtalálható, az egyenlő törvényi védelem csak az utóbbiban. Ha a Supreme Court azokat az alkotmányossági kifogásokat, amelyek tagállami vonatkozásban az egyenlő bánásmód követelménye alapján merülnek fel, szövetségi vonatkozásban a megfelelő eljárás követelményének fényében tárgyalja, ezzel abba a technikai hibába esik, hogy nyelvtanilag nem azonos szöveghelyeket azonos szempontok alapján értelmez, és ezáltal azonos jelentést tulajdonít nekik. A jelen esetben a Supreme Court felvetésének nem volt gyakorlati jelentősége, mivel nyitva hagyta a tartalmi azonosság kérdését, ám évtizedekkel később egy hasonló probléma nagyon is aktuálissá vált, a testület ugyanis fokozatosan a tizennegyedik alkotmánykiegészítés által védett „szabadság” körébe vont egyes, a Bill of Rightsban található, eredetileg csak a Kongresszus hatalma ellen védő alapjogokat, melyek ezáltal a tagállami jogalkotás elé is korlátot állítottak. Ennek következtében az a különös helyzet állt elő, hogy míg a Kongresszust két külön rendelkezés tartja vissza például a sajtószabadság megkurtításától, valamint a megfelelő eljárás nélküli szabadságkorlátozástól, addig a tagállamokkal szemben ugyanezen két tilalmat egyetlen rendelkezés tartalmazza. Ugyan a XX. század első harmadában a Supreme Court gyakorlatát ez a fajta alapjog-kiterjesztés nem jellemezte, érdemes megfigyelni, hogy a probléma nyomokban már ekkor is megjelent.

A *Second Employers' Liability Cases*t több kevésbé jelentős döntés követte. Egy ízben a Supreme Court azt állapította meg, hogy az ügy tárgyául szolgáló sérülés keletkezésekor hatályos tagállami jogszabály nem alkotmányosértő, mert abban az időpontban még nem volt hatályban a hasonló esetekre irányadó kongresszusi törvény, mely normakollízió esetén elsőbbséget élvezne;⁶⁹ egy másik esetben a *Tullis*- és a *Melton*-ügyekben tárgyalt indianai törvény alkotmányosságát erősítette meg azon az alapon, hogy a tagállami legfőbb bírói fórum értelmezése szerint a törvény csak a fokozott veszélynek kitett alkalmazottak vonatkozásában írja elő a munkáltató kárfelelősségét, ami az alkotmányossági kifogásokat alaptalanná teszi.⁷⁰ Mindkét esetben egyhangú döntés született.

A *New York Central Railroad Co. v. White*-ügyben⁷¹ a Supreme Court New York állam kiterjedt és részletes munkáltatói kárfelelősségi rendszerének alkotmányosságával foglalkozott. A törvény objektív felelősséget rótt minden munkáltatóra a munkavállalókat munkavégzés közben ért károkért, amennyiben az utóbbiak nem szándékosan vagy ittas állapotban okoztak maguknak sérülést. A törvény aprólékosan kiporciózta a fizetendő kártérítés mértékét, az eltartottakat is feljogosította annak követelésére, és lehetőséget biztosított a közigazgatási úton megállapított összeg bírósági felülvizsgálatára. Az indítványozó vasúttársaság szerint a törvény megfelelő eljárás nélkül fosztja meg őt tulajdonától az objektív felelősség miatt, a munkavállalók jogait azért sérti, mert a számítási rendszer alapján nem mindig a károsodással azonos mértékű kártérítés jár nekik, végül pedig mindkét fél szerződési szabadsága sérül, mert nem saját tetszésük szerint határozhatják meg a munkaszerződésben előírt feltételeket.⁷² Pitney, az előadó bíró a kifogásokra válaszképpen ismét rögzítette, hogy a *common law* szabályai nem módosíthatatlanok, valamint azt, hogy – noha a munkáltatók és munkavállalók közötti felelősségi viszonyok szabályai szoros kapcsolatban állnak a szabadsághoz és a tulajdonhoz való alapjoggal – senkinek nincs elidegeníthetetlen joga ahhoz, hogy bizonyos, reá nézve kedvező rendelkezések változatlanok maradjanak.⁷³ Ennek kapcsán arra is rámutat, hogy a *fellow servant rule* viszonylag új jogintézménynek számít, mely arra a belátásra vezethető vissza, hogy a gondatlan munkatárs által okozott kár a munkavégzéssel járó olyan természetes kockázat, melyet a munkavállalók tudatosan vállalnak. Ugyancsak új keletű a

⁶⁸ Vö. 223 U. S. 53

⁶⁹ *Missouri Pacific Railway Co. v. Castle*, 224 U. S. 541 (1912)

⁷⁰ *Chicago, Indianapolis & Louisville Railway Co. v. Hackett*, 228 U. S. 559, 562 (1913)

⁷¹ 243 U. S. 188 (1917)

⁷² 243 U. S. 196-197

⁷³ 243 U. S. 197-198

kockázatvállalás általános doktrínája, és mindkettőtől eltekinthetnek a tagállamok.⁷⁴ Az okfejtést a releváns precedensek utalásszerű felsorolása erősíti meg.⁷⁵

Ezt követően a testület szubsztantív vizsgálódásba bocsátkozik, és a „természetes igazságosság” (*natural justice*) fényében értékeli a jogszabályt. Ennek során érdekes gondolatmenettel találkozhatunk. Az indokolás mindenekelőtt rögzíti, hogy a törvény a munkaképtelenséget okozó vagy halálos sérülések esetén rendeli el a kártérítés fizetését. Ezután megállapítja, hogy a munkavállalók által elszenvedett sérüléseket a munkafolyamat során fellépő veszteségnek kell tekinteni, éppúgy, mint a gépek tönkremenetelét, vagy az egyéb felmerülő költségeket. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a „természetes igazságosság” felől szemlélve nem tekinthető ésszerűtlennek, ha – az egyéb járulékos veszteségekhez hasonlóan – a munkavállalót ért súlyos sérülések kockázatát a munkáltatónak kell viselnie.⁷⁶

Ennek a gondolatmenetnek az érdekessége meglátásom szerint abban áll, hogy azt a távolságtartó hangnemet üti meg, amely Holmes érvelésében is gyakran megfigyelhető. Holmes némelyik közismert és sokszor méltatott különvéleményében olyan társadalom képét vázolta fel, amelyben a különböző érdekcsoportok küzdenek egymással, és ha valamelyikük álláspontja elnyeri a széles választói tömegek rokonszenvét, azzal szemben a bíróságok csak akkor léphetnek fel, ha az adott álláspont nyíltan alkotmányos rendelkezésbe ütközik.⁷⁷ Ez vezetett oda, hogy több ízben kritikusan viszonyult egy adott jogszabályhelyet alkotmányellenessé nyilvánító többségi döntéshez, és elvetette a megfelelő eljárási klauzula szubsztantív értelmezését.⁷⁸ Pitney egész pontosan a következőképpen fogalmaz: „[v]ilágos, hogy a természetes igazságosság talaján állva nem ésszerűtlen a tagállam részéről, hogy míg mentesíti a munkáltatót a *common law* mércéje alapján megállapításra került kárfelelősség alól, amely őt csak abban az esetben terheli, ha ő maga vagy azon személy, akinek magatartásáért felelősséggel tartozik, vétkesnek bizonyul, megköveteli tőle azt, hogy megfelelő és pontos mértékrendszer szerint számszerűsített, ésszerű összeggel járuljon hozzá a keresőképeségben a közös vállalkozás során szerzett sérülés folytán beállott csökkenés jóvátételéhez, tekintet nélkül a gondatlanság kérdésére, ahelyett, hogy hagyná, hogy azon fél viselje a teljes csökkenés következményeit, akinél azok felmerültek – nevezetesen a sérülést elszenvedett munkavállaló vagy eltartottjai.”⁷⁹ Az idézett szövegrészből az a mögöttes előfeltevés sejlik ki, hogy a szóban forgó probléma megoldására több lehetőség is adott – jelen esetben vagy az, hogy vagy a munkáltató viseli a meghatározott kárért való felelősséget, vagy az érintett munkavállaló viseli a következményeket. Vagyis a tagállamok széles cselekvési szabadsággal rendelkeznek, és a bíróságok csak egy absztrakt, objektív mérce alapján értékelik döntéseiket. Ahogyan Holmesnál az ésszerűség kritériuma egy olyan elvont fogalommá vált, ami egyáltalán nem esik egybe a „hasznosság” vagy a „helyesség” elvárásaival, úgy a szóban forgó ügyben is az ésszerűség fogalmának ez a sajátossága domborodik ki. Nem mellékesen arra is érdemes felfigyelni, hogy noha a Supreme Court deklaráltan a „természetes igazságosságra”, egy alapvetően szubsztantív mércére támaszkodik, az idézett szövegrészből kiolvasható távolságtartó attitűd enyhíti az ilyen értelmezés kapcsán természetszerűleg felmerülő aggályokat.

---

⁷⁴ 243 U. S. 198-200

⁷⁵ 243 U. S. 200

⁷⁶ 243 U. S. 205

⁷⁷ Ennek rövid áttekintéséhez lásd Molnár András: Oliver Wendell Holmes jogi gondolkodása. In Jogelméleti Szemle, 2011/4. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/molnar48.pdf> (2013. november 29.)

⁷⁸ A jelen tanulmány nem Holmes bíróként vallott nézeteire fókuszál, de mellékesen érdemes utalni arra, hogy egyes kutatók, áttekintve Holmes kapcsolódó állásfoglalásait, vitatják a szubsztantív értelmezéssel való szembehelyezkedésének következetességét.

⁷⁹ „It is plain that, on grounds of natural justice, it is not unreasonable for the State, while relieving the employer from responsibility for damages measured by common-law standards and payable in cases where he or those for whose conduct he is answerable are found to be at fault, to require him to contribute a reasonable amount, and according to a reasonable and definite scale, by way of compensation for the loss of earning power incurred in the common enterprise, irrespective of the question of negligence, instead of leaving the entire loss to rest where it may chance to fall—that is, upon the injured employee or his dependents.” 243 U. S. 203-204

A Supreme Court a *White*-döntést a közvetlenül utána elbírált két esetben is irányadónak mondta ki. A *Hawkins v. Bleakly*-ügyben⁸⁰ vizsgálta törvény sajátossága az volt, hogy diszpozitív szabályozást alakított ki a munkaügyi kapcsolatokra, a támadott rendelkezés ugyanakkor kikötötte, hogy az üzemi balesetektől eredő munkavállalói károsodásért a munkáltatókat akkor is a törvényben rögzített objektív felelősség terheli, ha egyébként a felek nem a törvényben leírtak szerint rendezik a munkaviszonyt. A *White*-ügy alapulvétele mellett érdekességként emelhető ki az az érvelés, amely szerint a munkáltatók és a munkavállalók önálló csoportokat alkotnak, ezért megkülönböztetésük alkotmányosan elfogadható, és mindaddig az is marad, amíg az egyes csoportokba tartozó személyek azonos elbánásban részesülnek. A támadott törvény esetében ez a követelmény teljesült, ezért az alkotmányos kifogásoknak nincs helye.⁸¹

A *Mountain Timber Co. v. Washington*-ügyben⁸² támadott törvény arra kötelezett bizonyos iparágakban tevékenykedő vállalatokat, hogy meghatározott összeget fizessenek be egy alapba, amelyből az üzemi baleset miatti elhalálozásért vagy munkaképesség-csökkenésért kompenzációt fizetnek a károsult munkavállalóknak. A Supreme Court a „természetes igazságosságnak” való megfelelésre tekintettel alkotmányosnak nyilvánította ezt a törvényt is.⁸³ Emellett az indítványozók túlzónak tartották a kompenzáció mértékét, valamint a költségek elosztásának módját, ezeket az indítványi elemeket azonban a Supreme Court azzal utasította el, hogy az indítványozók nem hoztak fel elegendő indokot állításaik alátámasztására.⁸⁴ Ugyanakkor érdekes módon a *Mountain Timber*-döntéssel – és csak azzal – szemben négy bíró is jelezte ellenkezését. Mivel álláspontjukhoz nem fűztek indokolást, nem derül ki, mely pontokon és milyen okból nem értettek egyet a többségi döntéssel. Ez az ügy annyiban eltér az előző kettőtől, hogy itt a törvény nem pusztán a munkáltatók felelősségét állapítja meg bizonyos esetekben, hanem a konkrét balesetektől függetlenül hoz létre egy alapot, amelybe a munkáltatóknak rendszeresen be kell fizetniük az előírt hozzájárulást. Nem zárható ki, hogy a kisebbség ezt a körülményt tartotta alkotmányellenes mértékű korlátozásnak, de az is elképzelhető, hogy a többségi állásponttal szemben ők kielégítő részletességűnek és alaposnak ítélték a kompenzáció mértékét vagy a költségek elosztásának módját támadó indítványi elemeket.

A *Middleton v. Texas Power & Light Co.*-üggyel⁸⁵ folytatódik azon döntések sora, melyekben a Supreme Court egyhangúlag megerősítette egy munkaügyi felelősséget szabályozó törvény alkotmányosságát. Ebben az ügyben ismét egy komplex szabályozási módszerrel lehet találkozni: a támadott törvény egy munkáltatói biztosítási társulást hozott létre, melybe a munkáltatók szabad döntésük alapján léphettek be. Ha beléptek, a munkavállalók, illetve hozzátartozóik nem követelhetek üzemi baleset miatti munkaképesség-csökkenésre vagy elhalálozásra hivatkozva kártérítést, hanem a tagok által fenntartott alapból fizették ki őket. Ha a munkáltató a belépés mellett döntött, erről írásban értesítenie kellett munkavállalóit, akik dönthettek arról, fenntartják-e a megváltozott feltételek mellett a munkaviszonyt, vagy kilépnek. A törvény a szabályozás alól kivont bizonyos munkavállalói csoportokat, egyebek között a házicselédet, a mezőgazdasági dolgozókat és a vasúttársaságok egy meghatározott körét, továbbá azon munkáltatók munkavállalóit, akik öt főnél nem több alkalmazottat foglalkoztatnak.

Ebben az ügyben ismét előkerült az alkotmányellenes megkülönböztetés vádja, melyet a Supreme Court tömör tartózkodással utasított el, és már-már formulaszerűen hivatkozott arra az elvre, hogy az egyenlő törvényi védelem követelménye nem azonosítható azzal az elvárással, miszerint egyetlen jogszabályban kell leszabályozni az adott tárgykör minden szegmensét. Bizonyos csoportoknak a szabályozásból való kihagyása nem fogadható el alkotmányossági kifogásként.⁸⁶ A Supreme Court, noha leszögezi, hogy erre nincs szükség, mert az alkotmányos sértés bizonyításának terhe az indítványozóra hárul, röviden még fel is hoz néhány kézenfekvő indokot az

---

⁸⁰ 243 U. S. 210 (1917)

⁸¹ 243 U. S. 218

⁸² 243 U. S. 219 (1917)

⁸³ 243 U. S. 239

⁸⁴ Vö. 243 U. S. 240-242

⁸⁵ 249 U. S. 152 (1919)

⁸⁶ 249 U. S. 157-158

adott szabályozásra.⁸⁷ Az indokolás másik sarkalatos pontja a szabad akarat hangsúlyozása: a Supreme Court kiemelte, hogy a megfelelő vonatkozásokban mind a munkáltatók, mint a munkavállalók rendelkeznek döntési szabadsággal, hiszen az előbbiek szabadon határozhatják el, hogy belépnek a rendszerbe vagy sem, az utóbbiak pedig maguk dönthetik el, megmaradnak-e munkáltatójuknál az új rendszerben, vagy új munkahelyet keresnek.⁸⁸ Végül a testület arra is rámutatott, hogy nem tekinthető alkotmányos jognak az az igény, hogy egy adott szabályozás változatlan maradjon, ezért alkotmányos alapokon nincs helye kifogásnak, ha az üzemi balesetek során szerzett sérülésekért való felelősség rendezésére a jogalkotó új szabályokat vezet be.⁸⁹

A fentiekből jól látható, hogy a Supreme Court a munkáltatók objektív felelősségének kérdésében következetesen tartózkodott a törvényhozói döntések felülbírálatától. Ez mind a döntések érdemében, mind az indokolások retorikájában markánsan tetten érhető. Ugyanakkor még a *Middleton*-döntés évében, 1919-ben született egy olyan ítélet, amely komoly ellentétet hozott a felszínre. Az *Arizona Employers' Liability Cases*⁹⁰ cím alatt egyesített ügyek közös vonása, hogy az indítványozók Arizona államnak a munkáltatók üzemi baleset miatti kárfelelősségéről szóló törvényét támadták a tizennegyedik alkotmánykiegészítés alapján. A jogszabály bizonyos foglalkozásokat „kockázatosnak” (*hazardous*) minősített, és elrendelte, hogy amennyiben az e foglalkozásokat űzők balesetet szenvednek a munkavégzés folyamán, úgy munkáltatójuk kártérítéssel tartozik, feltéve, hogy a sérülés nem a károsult gondatlanságának tudható be. Egy másik törvény a kártérítés mértékéről rendelkezett, melyet az átlagkeresethez igazított, ugyanakkor 4000 \$-ban maximált. E törvények megalkotására a tagállami alkotmány kifejezett felhatalmazást tartalmazott, egyúttal annak XVIII. cikk 4. szakasza kimondta a *fellow servant rule* eltörlését is.

Pitney, az ügy előadó bírása tulajdonképpen ismerős érvekkel hártja el az ismerős indítványozói kifogásokat, s a fentebb ismertetett precedensek immár stabil alapot szolgáltatnak neki.⁹¹ Az indokolás megerősíti a tételt, miszerint senkinek sincs alanyi joga ahhoz, hogy valamely életviszonyt rendező jogszabályokat ne módosítson a jogalkotó.⁹² Ezután megismétli a gazdasági kockázatokról szóló, a *White*-ügyben kifejtett álláspontját: ennek értelmében nem kifogásolható, hogy a törvény bizonyos veszélyek viselésének pénzügyi kockázatát a jogalkotó a munkáltatóra hártja.⁹³ A *White*-ügy a továbbiakban is meghatározónak bizonyul, mivel Pitney lényegében annak rációjára alapozva támasztja alá, hogy a támadott törvény a közérdeket szolgálja, hiszen a balesetet szenvedett munkavállalók keresőképességének védelmével az elszegényedéstől és az azzal együtt járó bűnözési hajlandóságtól is védi az egyént, illetve a társadalmat.⁹⁴

Pitney álláspontja lényegében nem más, mint egy ésszerűségi teszt laza alkalmazása: lényege abban áll, hogy a gazdasági tevékenység során bizonyos kockázatok elkerülhetetlenül felmerülnek, és a jogalkotó szabadságában áll meghatározni, melyik fél viselje azokat. A *White*-ügyben ezt a szemlélet osztatlan egyetértést nyert. Az *Arizona Employers' Liability Cases*ben Holmes olyan párhuzamos indokolást nyújtott be, amely túllépett ezeken a kereteken: „ha azt tekintik a társadalompolitika irányvonalának, hogy bizonyos szabad elhatározásból végrehajtott cselekvések kockázatát a cselekvő viselje, akár a biztonság érdekében, akár gazdasági vagy egyéb okokból, semmit nem tudok felhozni ennek akadályaként. Aki alkalmazottat fogad, vállalja azon magatartás kockázatát, melyet az alkalmazott a munkaviszony folyamán tanúsít, és semmi nem szerepel az alkotmányban, ami az elvet a jelen esetre szűkítené.”⁹⁵ A köz által fogyasztott termékek

---

⁸⁷ 249 U. S. 158-159

⁸⁸ 249 U. S. 160, 162

⁸⁹ 249 U. S. 163

⁹⁰ 250 U. S. 400

⁹¹ Vö. 250 U. S. 419

⁹² 250 U. S. 420

⁹³ 250 U. S. 420-421

⁹⁴ 250 U. S. 424

⁹⁵ „[I]f it is thought to be public policy to put certain voluntary conduct at the peril of those pursuing it, whether in the interest of safety or upon economic or other grounds, I know of nothing to hinder. A man employs a servant at the peril of what that servant may do in the course of his employment and there is nothing in the Constitution to limit the principle to that instance.” 250 U. S. 432. Holmes párhuzamos indokolásához Brandeis és Clarke bírók is csatlakoztak.

vagy igénybevett szolgáltatások költségébe belekalkulálhatók az előállítással együtt járó személyi sérülések is. Ha közvetlenül a munkáltató viseli az ilyen sérülések anyagi kockázatát, azt a munkáltató hosszú távon áthárítja a fogyasztókra, márpedig e logikai láncot tekintetbe véve nem állítható, hogy ésszerűtlen lenne a fogyasztókon számon kérni a termékek, szolgáltatások költségét.⁹⁶ Itt tehát már nemcsak arról van szó, hogy a munkafolyamatban közvetlenül érintett személyek – a munkavállaló és a munkáltató – valamelyike kényszerül viselni a kockázatot, és a jogalkotó szabadon kötelezheti erre bármelyiküket, hanem a kapcsolat kiterjed egy olyan személyi körre is, amely nem közvetlenül érintett a munkafolyamatban: a végső fogyasztókra. Holmes tulajdonképpen szélesebb kontextusba, társadalmi-gazdasági összefüggéseibe helyez egy alkotmányjogi kérdést, nevezetesen a törvényi rendelkezések által érintett munkáltatók alkotmány által biztosított jogai korlátozásának terjedelmét, és azáltal, hogy egy ésszerű kapcsolatot tételez a költségek fogyasztókra hárítása, valamint az alapjogkorlátozás között, voltaképpen azt mondja ki, hogy a következmény – a költségek áthárítása – méltányos, ezért a korlátozás is megengedhető. Végső soron tehát hangsúlyeltolódásának lehetünk tanúi: a kérdést a várható következmény döntötte el Holmes számára, nem a korlátozás önmagában vett értékelése.

A többségi indokolással szemben két bíró élt a különvélemény megfogalmazásának lehetőségével. Az első közülük Joseph McKenna volt, a második James Clarke McReynolds.⁹⁷ Az előbbi különvéleményéből talán nem is elsősorban maga az érdemi állásfoglalás bír a legnagyobb jelentőséggel, hanem az a gondolat, amellyel okfejtését felvezeti. McKenna voltaképpen elismeri, hogy a többségi döntés beillik a Supreme Court korábbi, hasonló ügyekben meghozott precedenseinek sorába.⁹⁸ Ennek ellenére kritikus álláspontot fogalmaz meg, méghozzá kifejezetten konzekvencialista alapon: „kiterjedésüket [a korábbi döntések kiterjedését] – legalábbis szerintem – nem lehetett előre megjósolni, ezért számomra a jelen ügy túlterjeszkedik azok határain.”⁹⁹ Szerinte a törvény nemcsak diszkriminál a munkáltatók és a munkavállalók között pusztán e minőségük alapján,¹⁰⁰ de súlyos alkalmazási bizonytalanságok is felmerülnek vele kapcsolatban, amennyiben a „gyártás” (*manufacturing*) mint veszélyesnek minősített tevékenység fogalma nincs benne pontosabban kifejtve.¹⁰¹ McKenna bírálattal illeti Holmes álláspontját is, szerinte ugyanis az oda vezet, hogy bármilyen jogkorlátozás megengedhető.¹⁰²

A különvéleménye elejét tett megjegyzéssel McKenna lényegében elismerte, hogy szélmalomharcot vív a többséggel, hiszen az általa kritizált elveket, intézményeket – a vétkesség nélküli felelősséget, a munkáltatók és munkavállalók mint csoportok közötti lényeges különbségeket – a Supreme Court kétségkívül alkotmányosként fogadta el. Okfejtésében vitatható pont a jogbizonytalanságra való hivatkozás is. Míg ugyanis egyfelől igaz, hogy a Supreme Court gyakorlatában megfigyelhető az alkotmányellenesség megállapítása, amennyiben a támadott rendelkezés valóban annyira homályos kifejezést tartalmaz, hogy a címzettekől ésszerűen nem várható el a jogkövető magatartás, a testület számos esetben elutasította az indítványt, amennyiben úgy ítélte meg, hogy a kifogásolt kifejezés értelmezhető a joggyakorlatban. A jelen esetben megítélésem szerint nem kifogásolható a Supreme Courttól, hogy a „gyártás” szót nem ítélte az alkotmányellenesség mértékét elérően homályosnak.

Az *Arizona Employers' Liability Cases*ben a legmarkánsabb szembenállás McKenna és Holmes véleménye között fedezhető fel, méghozzá a fentebb kifejtett szempontok mentén. McKenna nemcsak a munkáltatói objektív felelősséggel szemben elutasító, de azzal a nézettel szemben is, hogy bizonyos méltányosként vagy igazságosként titulálható következmények előreláthatósága alkotmányossá teszi az alapjogkorlátozást. Holmessel szemben ő a korlátozás

⁹⁶ Vö. 250 U. S. 433

⁹⁷ Megjegyezhető, hogy mindketten csatlakoztak egymás különvéleményéhez, emellett mindkét különvéleményhez csatlakozott White, a Supreme Court akkori elnöke, valamint Van Devanter.

⁹⁸ 250 U. S. 434

⁹⁹ „[T]here was, at least to me, no prophecy of their extent, and therefore to me the present case is a step beyond them.” Uo.

¹⁰⁰ 250 U. S. 435

¹⁰¹ 250 U. S. 437

¹⁰² 250 U. S. 439

alanyára helyezi a hangsúlyt elemzésében: „a munkáltató és a munkavállaló helyzete közötti különbség, tekintetbe véve, hogy az utóbbiak gazdaságilag kiszolgáltatottabbak, nem igazolja az előbbieket jogainak megsértését, és az egyéni jogok nem tolhatók félre az emberbarátság javára”.¹⁰³

McReynolds különvéleményének első fele a nálunk „élő jog”-doktrínaként ismert megközelítésmódot alkalmazza: a tagállami bíróságok értelmezéséből indul ki, amikor a támadott törvény jelentését értelmezi.¹⁰⁴ Az általa ismertetettekből arra a következtetésre jut, hogy a törvény cizellálás nélkül minden munkáltatóra nézve kötelező, függetlenül azok méretétől, vagy attól, természetes vagy jogi személyek-e. Szerinte ugyanakkor a törvény el is tér a korábbi esetekben tárgyaltaktól: a törvény semmilyen esetben nem menti fel a munkáltatót a felelősség alól, a *common law*-beli felelősség helyébe nem lépett másik, ésszerű felelősségi forma (*reasonably just substitute*),¹⁰⁵ a foglalkozással rendszerint együtt járó kockázatok veszélyét is a munkáltató viseli, és a felelősség a pénzügyi veszteségeken túl a fizikai és mentális károsodásra is kiterjed.

A *White*-ügyben vizsgált New York-i törvény alkotmányosságát nem sokkal később ismét támadták. A *New York Central Railroad Co. v. Bianc*-ügy¹⁰⁶ alapja tulajdonképpen egy részletkérdés volt – egy konkrét sérüléstípus bekövetkezése esetén fizetendő kártérítés, illetve annak felső határának alkotmányossága –, és a Supreme Court rövid úton elutasította az indítványt, alkotmányosnak nyilvánítva a törvényt. McReynolds ebben az esetben is szembehelyezkedett a többség álláspontjával, azonban nem fogalmazott meg különvéleményt. Az eset elsősorban azért szolgál érdekességgel számunkra, mert arra mutat rá, hogy McReynolds a *Mountain Timber*-ügy után markánsabban ad hangot a vitatott törvények alkotmányossága ellen szóló meggyőződésének.

1922-ben a *Ward & Gow v. Krinsky*-ítélet¹⁰⁷ különös ellentétet hozott felszínre. A támadott jogszabály értelmezési lehetőségeit a Supreme Court már-már megdöbbentő mértékig szélesítette. New York állam korábban is vizsgált törvényét a jogalkotó kiterjesztette minden olyan esetre, amikor a munkáltatóval négy vagy több munkás (*workmen or operatives*) áll tartós munkaviszonyban. A tagállami bíróságok ezt a kiterjesztést úgy értelmezték, hogy akkor is helyt kell adni a kártérítési követelésnek, ha az ilyen munkáltatók egy olyan alkalmazottja szerez sérülést, aki nem tartozik a „munkás” kategóriába. A konkrét ügyben az indítványozónak dolgozó újságárus szerzett maradandó sérülést, amikor a földalatti – melynek állomásán végezte a munkáját – elcsapja a fejét. A Supreme Court megerősítette a tagállami bíróságok álláspontját. Az érvelés középpontjában ezúttal az állt, hogy megfelelő szabályozás hiányában az alkalmazottnak kellene viselnie az üzemi baleset minden következményét, holott ő maga csak épp annyira láthatja ezt előre, mint a munkáltatója, ugyanakkor ez utóbbinál kevesebb lehetősége van intézkedni ellene.¹⁰⁸ Emellett a felelősség kiterjesztését azért is indokolhatónak tartotta, mert elképzelhető az, hogy a munkáltató egy helyen dolgoztatja az eltérő veszélyességi fokú munkákat végző alkalmazottait, vagy az, hogy a tapasztalatok arra mutattak, a tevékenység típusától függetlenül bármelyik munkavállaló bármikor üzemi baleset áldozata lehet.¹⁰⁹ Az indokolás tartalmaz egyéb okokat is,

---

¹⁰³ „[T]he difference between the position of employer and employee, simply considering the latter as economically weaker, is not a justification for the violation of the rights of the former, and that individual rights cannot be made to yield to philanthropy[.]” 250 U. S. 437

¹⁰⁴ 250 U. S. 447-449

¹⁰⁵ Mc Reynolds a *White*- és a *Mountain Timber*-ügyekre hivatkozva adja elő álláspontját. Ennek kapcsán megjegyezhető, hogy a *White*-ügyben az „ésszerű helyettesítés” követelménye csak az említés szintjén jelenik meg: az előadó bíró utal rá, hogy annak hiánya nem merült fel az ügyben, ezért szükségtelen foglalkozni vele. Vö. 243 U. S. 201. Ebben természetesen implicite benne rejlik, hogy e követelmény valóban létezik, mindenesetre McReynolds utalása dacára érdemben nem fejtik ki a mibenlétét. A *Mountain Timber*-ügyben még az utalás szintjén sem merül fel ez a kérdés.

¹⁰⁶ 250 U. S. 596 (1919)

¹⁰⁷ 259 U. S. 503. Csak mellékesen érdemes megjegyezni, hogy ezen ügy előtt a Supreme Court elbíralt egy szintén a témába vágó jogvitát, ez azonban kétségtelenül a „könnyű” esetek közé sorolható, a testület mindössze néhány oldalnyi indokolásban fejt ki, hogy a kérdéses törvényben előírt munkáltatói felelősségi rendszer kizárólag szénbányászatban való alkalmazása nem alkotmányos, tekintettel a szénbányászat más iparágaktól való lényeges eltérésére. Vö. *Lower Vein Coal Co. v. Industrial Board of Indiana*, 255 U. S. 144 (1921).

¹⁰⁸ 259 U. S. 515-516

¹⁰⁹ 259 U. S. 524

azonban a kiemelt gondolatok bírnak különös jelentőséggel, mert a Supreme Court egy igen absztrakt vélelemre támaszkodott. Korabeli gyakorlatának, érvelési módszerének szerves részét képezte az a megfontolás, hogy egy jogszabály alkotmányosságának vizsgálatánál abból a megdönthető vélelemből kell kiindulni, hogy a jogalkotónak volt ésszerű, alkotmányos indoka a szabályozás létrehozására. A jelen esetben a Supreme Court ezt a vélelmet terjesztette ki a végsőkéig azáltal, hogy pusztán feltételezett indokokat felsorolva elfogadhatónak ítélte egy jogszabályt, és ennek során teljesen figyelmen kívül hagyta azon – mind az indítványozó, mind McReynolds és McKenna által különvéleményükben felkarolt – ellenérvet, hogy a jogszabály alkalmazása – a tagállami bíróságok jogértelmezési gyakorlata alapján – abszurd eredményre vezet, amennyiben a veszéllyel nem járó munkát végzőkre is kiterjed a törvény hatálya a feltételek teljesítése esetén.

A Supreme Court az üzemi balesetekért való felelősség kérdésében számos más irányba is széles mérlegelési lehetőséget hagyott a jogalkotónak. Így alkotmányosnak ítélte azt, hogy a károsult tagállamon kívüli eltartottjainak is fizetnie kell a munkáltatónak, megállapítva, hogy „nincs olyan alkotmányos rendelkezés, amely előírná, hogy az ilyen típusú törvényi megoldásokból fakadó előnyök kizárólag a tagállam polgárait vagy lakosait korlátozódjon.”¹¹⁰ A *Cudahy*-ügyben¹¹¹ alkotmányosnak bizonyult az a tagállami rendelkezés, amelynek értelmében a munkáltató kártérítéssel tartozik, amennyiben a munkaviszony a balesethez jelentősen hozzájáruló ok (*substantially contributory cause*) volt. A Supreme Court – az előadó Sutherland bíró indokolásán keresztül – kifejtette, hogy amennyiben a baleset és a munkaviszony között semmilyen kapcsolat nem mutatható ki, az alkotmányellenességhez nem férhet kétség, ám ha bárminemű összefüggés kimutatható, a testületnek fokozott óvatossággal kell eljárnia,¹¹² és ezt figyelembe véve úgy döntött, nem alkotmányosértő, ha a támadott törvény alapján megítélhető a kártérítés annak az alkalmazottnak a javára, akit a munkahelyére vezető legrövidebb úton halálra gázolt a vonat. Ugyancsak alkotmányosnak bizonyult az a szabályozási megoldás, amelynek értelmében a munkáltató, ha az érdekkörébe tartozó balesetben elhunyt munkavállalónak nincsenek eltartottjai, egy alapba köteles egy meghatározott összeget befizetni.¹¹³ E döntések azt mutatják, hogy zömmel konszenzus volt a testület tagjai között, egyedül a *Cudahy*-ügyben történt, hogy három bíró (McKenna, McReynolds, Butler) a többség ellenében szavazott.¹¹⁴ Mivel álláspontjukat nem fejtették ki, csak feltételezhető, hogy döntésüket a *White*-ügyben kifejtett, a tagállamok túl széles beavatkozásától óvó megfontolások motiválták.

A Supreme Court későbbi gyakorlata is egyértelműen azt a képet mutatja, hogy a testület tagjai között nem merült fel vita. Egyszerű esetként dőlt el, hogy nem éri alkotmányellenes sérelem a munkáltatót, amely az általa opcionálisan elfogadott törvényi rendelkezéseket támadja;¹¹⁵ nem bizonyult alkotmányellenesnek a munkavégzés során bekövetkezett haláleset miatti büntető kártérítés, mert az emberéletek gondatlan kockáztatásának visszaszorítása legitim állami cél;¹¹⁶ a *Cudahy*-ügyben alkalmazott doktrína pedig változatlanul továbbélt.¹¹⁷ Ugyancsak továbbvitte a Supreme Court a *Sheehan co. v. Shuler*-ügyben kifejtett doktrínáját, és egyhangúlag megállapította,

---

¹¹⁰ „[T]here is no constitutional provision requiring that the benefits of such legislative scheme be limited to citizens or residents of the State.” *Madera Sugar Pine Co. v. Industrial Accident Commission of the State of California*, 262 U. S. 499, 503 (1923)

¹¹¹ *Cudahy Packing Co. of Nebraska v. Parramore*, 263 U. S. 418 (1923)

¹¹² 263 U. S. 423

¹¹³ *R. E. Sheehan Co. v. Shuler*, 265 U. S. 371 (1924), valamint *New York State Railways v. Shuler*, 265 U. S. 379 (1924)

¹¹⁴ Mellékesen jegyezhető meg, hogy a Supreme Court egy kapcsolódó tárgyú kongresszusi rendelkezést is alkotmányosnak nyilvánított a *Panama Railroad Co. v. Johnson*-ügyben, ez azonban a téma szempontjából kevésbé jelentős, mert az ügy középpontjában annak kérdése állt, meddig terjed a Kongresszus tengeri jogot (*maritime law*) szabályozó alkotmányos hatásköre. Az ötödik alkotmánykiegészítés csak részkérdésként került elő: a Supreme Court egyhangúlag elutasította azon indítványi elemet, hogy a megfelelő eljárás követelményébe ütközik az a rendelkezés, amelynek értelmében az üzemi balesetben megsérült tengerészek több kereseti forma közül választhattak. Vö. 264 U. S. 375, 392 (1924)

¹¹⁵ *Booth Fisheries Co. v. Industrial Commission of Wisconsin*, 271 U. S. 208 (1926)

¹¹⁶ *Louis Pizitz Dry Goods Co. v. Yeldell*, 274 U. S. 112 (1927)

¹¹⁷ *Bountiful Brick Co. v. Giles*, 276 U. S. 154 (1928)

hogy a harmadik személy által okozott, munkavégzés közben bekövetkezett halálesetért a törvény alapján perelheti a felelősségbiztosító a halált okozó személy.¹¹⁸ Meglátásom szerint a Supreme Court passzív gyakorlata a vizsgált időszak végéig nem is változott. Három jelentéktelen esetet leszámítva¹¹⁹ csak az 1936-ban elbírált *Phillips Petroleum Co. v. Jenkins*-ítélet¹²⁰ érdemel említést, az is elsősorban azért, mert a testület fenntartotta azon doktrínáját, miszerint a tagállamok széles mérlegelési szabadsággal rendelkeznek a jogalanyok csoportosítása vonatkozásában, ebből kifolyólag nem alkotmányosértő, ha a törvény csak a jogi személyekre terjeszti ki az üzemi balesetért való munkáltatói felelősségről szóló törvény hatályát, míg a természetes személyek közötti, munkavégzésre irányuló jogviszonyok esetében a *fellow servant rule* marad az irányadó.

A fentieket összefoglalva a következő mondható el. Az üzemi balesetekért való munkáltatói felelősség kérdésében a vizsgált korszak harminc vizsgált ítéletében a Supreme Court kivétel nélkül alkotmányosnak ítélte a támadott jogszabályokat.¹²¹ Noha az indítványozók számos esetben felvetették, hogy a kérdéses jogszabály nincs összhangban a *common law*-ban bevezetett *fellow servant rule*-l, a Supreme Court ezt az érvet egyetlen alkalommal sem fogadta el. Természetesen az indítványozók ezen érve elkönyvelhető közönséges ügyvédi fogásként is, hiszen könnyen megeshet, hogy jogi képviselőik egyszerűen csak felhasználtak minden kézre eső érvet, bármilyen reménytelennek tűnhetett is azok alkalmazása. Ugyanakkor némi jelentőséggel bír az a tény, hogy a Supreme Court kimondta a *common law* szabályainak a jogalkotó által való felülbírálhatóságát. A *fellow servant rule* ugyan csak viszonylag későn került be a *common law* anyagába, ám mégiscsak részét képezte annak, az pedig közismert, hogy a *common law* egyfajta természetjogi jelleggel bírt, hiszen követői olyan normatömegként tekintettek rá, amelynek normáról normára való létrehozatala során a bíróságok csak kimondták az adott helyzetre a dolgok természetéből és a józan észből fakadóan irányadó szabályt. Ennek ellenére a Supreme Court nem e természetjogi jellegű normatömeg elsőbbségét deklarálta, és nem is azzal hárította el a *fellow servant rule*-ra való hivatkozást, hogy ez a szabály csak későn lett a *common law* része, ezért a jogalkotó félretolhatja azt az adott élethelyzet szabályozása során – szemben például egyéb, több évszázad alatt megerősített szabállyal –, hanem kifejezetten a jogalkotó mérlegelési szabadságára hivatkozott, és egy igen laza ésszerűségi tesztre hagyatkozott.

Figyelmet érdemel az is, hogy a harminc ítéletből huszonnégy egyhangúnak bizonyult,¹²² ehhez képest hat esetben történt, hogy a testület megosztott az adott kérdés megítélését illetően,¹²³

---

¹¹⁸ *Staten Island Rapid Transit Railway Co. v. Phoenix Indemnity Co.*, 281 U. S. 98 (1930)

¹¹⁹ *A Crowell v. Benson*-ügyben, hasonlóan a *Panama Railroad Co. v. Johnson*-ügyhöz, a kongresszusi törvény és az ötödik alkotmánykiegészítés viszonya csak részletkérdés volt. A *Mattson v. Department of Labor and Industries of Washington*-ügyben az volt a kérdés, alkotmányos-e, hogy a jogalkotó egy törvénymódosítással lerövidítette a munkavállalók számára nyitva álló igényérvényesítési határidőt, és a Supreme Court az ésszerűségi tesztet alkalmazva úgy foglalt állást, nem. Az *Alaska Packers Association v. Industrial Accident Commission of California*-ügyben a testület megállapította, hogy akkor sem alkotmányellenes a munkáltatói kárfelelősség törvényi szabályozása, ha a felek egy másik tagállam törvényének a hatályát ismerték el magukra nézve kötelezőnek, mivel ez utóbbi tagállam volt a munkavégzés tényleges helyszíne. Vö. 285 U. S. 22 (1932), 293 U. S. 151 (1934), 294 U. S. 532 (1935).

¹²⁰ 297 U. S. 629

¹²¹ Mellékesen megemlíthető, hogy egy, a vizsgálódás tárgyával összefüggő ügyben a Supreme Court megállapította a támadott szabályozás alkotmányellenességét, azonban az összefüggés csak felületes, ugyanis a kérdéses rendelkezés nem a munkáltató és a munkavállaló viszonyára vonatkozott, hanem a harmadik személyeknek okozott károk vonatkozásában vélelmezte a kárfelelősség fennállását. Vö. *Western & Atlantic Railroad v. Henderson*, 279 U. S. 639 (1929)

¹²² Ezek a következők: *Chicago, Kansas and Western Railroad Co. v. Pontius*, *Tullis v. Lake Erie and Western Railroad Co.*, *Wilmington Star Mining Co. v. Fulton*, *Louisville & Nashville Railroad Co. v. Melton*, *Mobile, Jackson & Kansas City Railroad Co. v. Turnipseed*, *Aluminium Company of America v. Ramsey*, *Second Employers' Liability Cases*, *Missouri Pacific Railway Co. v. Castle*, *Chicago, Indianapolis & Louisville Railway Co. v. Hackett*, *New York Central Railroad Co. v. White*, *Hawkins v. Bleakly*, *Middleton v. Texas Power & Light Co.*, *Lower Vein Coal Co. v. Industrial Board of Indiana*, *Madera Sugar Pine Co. v. Industrial Accident Commission of the State of California*, *Panama Railroad Co. v. Johnson*, *R. E. Sheehan Co. v. Shuler*, *New York State Railways v. Shuler*, *Booth Fisheries Co. v. Industrial Commission of Wisconsin*, *Louis Pizitz Dry Goods Co. v. Yeldell*, *Bountiful Brick Co. v. Giles*, *Staten Island Rapid Transit Railway Co. v. Phoenix Indemnity Co.*, *Mattson v. Department of Labor and Industries of Washington*, *Alaska Packers Association v. Industrial Accident Commission of California*, *Phillips Petroleum Co. v. Jenkins*.

ám írásos különvélemény ezen eseteknek csak egy részében született.¹²⁴ Ennél is fontosabb, hogy nem figyelhető meg az a tipikus törésvonal a Supreme Court tagjai között, amelyet a szakirodalom oly sűrűn emleget. Jól példázza ezt, hogy a *Bountiful Brick*-ügy előadó bírása Sutherland volt, akit pedig nemcsak a szélsőséges konzervatív táborba sorolnak, de az ide tartozók közül az elméletileg legfelkészültebbnek is ismernek el. Sutherland itt egy olyan doktrína alkotmányosságát erősítette meg, amelyet korábban, a *Cudahy*-ügyben a „szélsőséges konzervatív” tábor két tagja elvetett – igaz, írásos különvélemény nélkül. Az látható tehát, hogy a piac állami szabályozásának volt legalább egy olyan szegmense, amely fölött a Supreme Court csak igen laza alkotmányossági ellenőrzést gyakorolt.

IV.3. Állami beavatkozás a munkaviszonyba: a munkaidő, a munkabér, és a munkaviszony egyéb feltételeinek szabályozása

Az üzemi balesetek miatti kárfelelősség, jóllehet számos eset merült fel vele kapcsolatban, csak egy olyan szegmense a munkaügyi kapcsolatoknak, amelyekbe a jogalkotó tudatosan beavatkozott. Emellett egy sor egyéb szabályozás is született, melyek közös sajátossága az, hogy valamilyen módon kifejezetten a munkaszerződésben foglaltak teljesítésével állnak összefüggésben – míg a fentebb tárgyalt ügyeknél a szabályozás a munkavállalót a munkavégzés során ért károsodás miatti felelősségre irányult. Ezek elemzése során a legkézenfekvőbb a munkaidővel és a munkabérrel kapcsolatos ügyekre gondolni, elvégre a leghíresebb-leghírhedtebb döntések ilyen tárgyú rendelkezésekkel foglalkoztak. Ám rengeteg egyéb szabályozás is a Supreme Court elé került alkotmányossági vizsgálatra. Az alábbiakban ezek ismertetése következik.¹²⁵

Utah állam 1896-os törvénye napi nyolc órában maximálta a bányászok, olvasztómunkások munkaidejét, kivéve, ha az életet vagy a tulajdont közvetlen veszély fenyegeti. A törvény alkotmányosságát a tizennegyedik alkotmánykiegészítés megfelelő eljárási és egyenlő törvényi védelmi klauzulái alapján egyaránt támadták, a Supreme Court azonban a *Holden v. Hardy*-döntésben¹²⁶ elutasította e felülvizsgálati kérelmeket. Érvelésének központi eleme az volt, hogy a változó társadalom változó igényekkel bír, melyekre – a természetes részét képező *police power* következtében – a jogalkotó megfelelő választ adhat. Jóllehet az Egyesült Államok agrárius korszakában alig volt szükség szabályozásra, az iparosodás és a városiasodás új és új kihívásokat támaszt. Az ezekre való válasz együtt járhat – egyebek közt – a szerződési szabadság vagy a tulajdonjog korlátozásával.¹²⁷ Mivel sem a szerződési szabadság, sem a tulajdonjog nem abszolút, csak az a szabály bizonyulna vitán felül alkotmányellenesnek, amely egy az egyben, kártalanítás és a meghallgatás lehetősége nélkül megfosztja ezektől a polgárokat.¹²⁸

A Supreme Court legitim célnak ítélte a közegészség és a közkerécsők védelmét célzó szabályozást,¹²⁹ és érdekes módon megjelenik a kor reformpárti retorikájának egy visszatérő eleme

---

¹²³ Ezek a következők: *Mountain Timber Co. v. Washington*, *Arizona Employers' Liability Cases*, *New York Central Railroad Co. v. Bianc*, *Ward & Gow v. Krinsky*, *Cudahy Packing Co. of Nebraska v. Parramore*, *Crowell v. Benson*.

¹²⁴ Nevezetesen az *Arizona Employers' Liability Cases*-ben, illetve a *Ward & Gow v. Krinsky*-, valamint a *Crowell v. Benson*-ügyekben.

¹²⁵ A vizsgált időszakban született döntésekkel jóval szűkebb spektrumban már egy korábbi tanulmányban foglalkoztam. Vö. Molnár András: Érvelési minták a „Lochner-bíróság” munkaidő- és minimálbér-szabályozás alkotmányosságát vizsgáló döntéseiben. In Jogelméleti Szemle 2009/4. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/molnar40.mht> (2013. november 29.). Az ott leírtakat e helyütt is felhasználom, a meglátások körét azonban bővíttem.

¹²⁶ 169 U. S. 366 (1898)

¹²⁷ 169 U. S. 392-393

¹²⁸ 169 U. S. 390-391

¹²⁹ „De ha a törvényhozó hatalmában áll efféle intézkedéseket tenni polgárai életének védelme érdekében[, hogy ti. a tíznél több embert foglalkoztató szénbányák vezetőit részletes üzemterkép biztosítására kötelezze], nehéz belátni, miért ne tehetne óvintézkedéseket azok egészségének és erkölcsének védelmében.” („But if it be within the power of the legislature to adopt such means for the protection of the lives of its citizens, it is difficult to see why precautions may not also be adopted for the protection of their health and morals.”) 169 U. S. 395

is: annak hangoztatása, hogy a kiszolgáltatottabb helyzetű munkás nem valódi érdekei, hanem az éhenhalás fenyegetése alatt bocsátkozik számára *prima facie* előnytelen munkaviszonyba.¹³⁰

A *Holden*-ítélet indokolásában kifejtett megfontolások számos későbbi döntésben visszaköszönek. Ezek egyik korai példája a *Knoxville Iron Co. v. Harbison*-döntés,¹³¹ amelyben a Supreme Court megállapította, hogy nem alkotmányellenes, azt előírni, hogy a munkáltatók szénutalványok helyett – a munkavállaló kérésére – készpénzben fizessék ki az esedékes munkabért. Álláspontja szerint a törvény a munkaszerződésben részt vevő felekre kivételezés nélkül vonatkozik, ezért az egyenlő törvényi védelem követelménye nem sérül.¹³² Az indokolásban újfent előkerül a felek alkupozíciójában mutatkozó különbségek érve, s ezt a testület azzal erősítette meg, hogy a jogalkotónak szabadságában áll olyan szabályozást alkotni, amely az érdekellentétekből eredő heves összecsapások elkerülését célozza.¹³³ A Supreme Court ugyanekkor egy másik ügyet is elbírált az ismertetett megfontolás alapján.¹³⁴ Peckham és Brewer itt is a többségi döntés ellenében szavazott.

A *St. Louis Consolidated Coal Co. v. Illinois*-ügyben¹³⁵ a Supreme Court olyan tagállami törvény alkotmányosságát vizsgálta, amely egy felügyeleti rendszert hozott létre az ötnél több alkalmazottat foglalkoztató bányák fölött. Ennek értelmében a kormányzó egy bizottság javaslatára bányafelügyelőket nevez ki, akik a törvényben előírt határok közé szorított díjazásra jogosultak minden bányavizsgálatot követően, és a díjat a vizsgált bánya tulajdonosának kell megtérítenie. A Supreme Court úgy ítélte meg, hogy a különböző létszámú bányák közötti megkülönböztetés ésszerű alapokon nyugszik, mert ahol több alkalmazottra van szükség, ott jellemzően veszélyesebb munka folyik, és ezért indokoltabb a szakmai felügyelet.¹³⁶ Az indítványozók kifogásolták azt is, hogy a felügyelők maguk állapítják meg a vizsgálati díj mértékét, valamint a vizsgálatok gyakoriságát, ezeket a kifogásokat azonban a testület azzal utasította el, hogy nem szabályozható minden apró részlet törvényben, indokolt, hogy az előre nem látható helyzetekben a felügyelők rendelkeznek döntési szabadsággal.¹³⁷ A döntést a Supreme Court egyhangúlag hozta meg.

Érdemes ezt az ítéletet összevetni egy másikkal, mely azonos ítélezési évben született, és a döntéshozatal során az imént ismertetettekhez hasonló megfontolások vezették a testületet, ám az ügy végül ellentétes kimenetellel zárult. Az esetre a *St. Louis Consolidated Coal*-ügyben is hivatkoztak az indítványozók. A *Cotting v. Kansas City Stock Yards Co. and the State of Kansas*-ügy¹³⁸ tárgyául szolgáló jogszabály értelmében a száz vagy annál több élőállatot fogató istállótelep nyilvános istállótelepnek (*public stock yard*) minősül, és ezekre bizonyos vonatkozásokban szigorúbb előírások érvényesek. A Supreme Court alkotmányellenesnek találta a megkülönböztetést, elsősorban azért, mert kivételező jogszabálynak vélte: a hátrányos rendelkezések kizárólag a Kansas Cityben található istállótelepekre voltak alkalmazhatók.¹³⁹ Emellett egy hosszas fejtegetést követően azt is megállapította, hogy az árszabályozó rendelkezések megsértésének aránytalanul súlyos szankcionálása azért alkotmányosértő, mert lényegében elrettenti a potenciális indítványozókat attól, hogy alkotmányossági teszt elé állítsák a törvényt.¹⁴⁰ Ugyancsak az alkotmányellenességet alátámasztó indokok között szerepelt az a megfontolás, miszerint nem állítható, hogy a 99, illetve a 101 élőállatot tartó istállótelepek különböző tevékenységet folytatnának, ezzel pedig hiányzik a distinkció alapja.¹⁴¹ Ebben az ügyben tehát a Supreme Court érvelése két pilléren nyugodott: a konkrét körülményeken és az elvi megfontolásokon. A

---

¹³⁰ Vö. 169 U. S. 397

¹³¹ 183 U. S. 13 (1901)

¹³² 183 U. S. 19

¹³³ 183 U. S. 20-21

¹³⁴ *Dayton Coal and Iron Co. v. Barton*, 183 U. S. 23 (1901)

¹³⁵ 185 U. S. 203 (1902)

¹³⁶ 185 U. S. 208

¹³⁷ 185 U. S. 209

¹³⁸ 183 U. S. 79

¹³⁹ 183 U. S. 103

¹⁴⁰ 183 U. S. 102

¹⁴¹ 183 U. S. 112

nyilvánvalóan diszkriminatív szándék kimutatása mellett az előadó bíró, Brewer fontosnak tartotta, hogy elvi szinten is megszilárdítsa álláspontját. Ez az elvi mérce ugyanaz volt, mint amit a Supreme Court a *St. Louis Consolidated Coal*-ügyben is alkalmazott: a megítélés attól függött, ránézésre létezik-e olyan megfontolás, ami a megkülönböztetés számára alapot nyújthat. A *St. Louis Consolidated Coal*-ügyben a testület evidensnek tekinti, hogy a kevés emberrel működő bányák természetüknél fogva csekélyebb mértékű felügyeletet igényelnek. A *Cotting*-ügyben ellenben nem talált ilyen nyilvánvaló okot, és ennek hiánya el is döntötte a vitát; a testület nem bocsátkozott mélyebb vizsgálódásba a tekintetben, nem léteznek-e olyan lokális okok, amelyek indokoltá teszik a tagállami szabályozást.

Érdemes rámutatni arra, hogy a *Cotting*-ügy indokolásában megjelennek a liberális kapitalizmus alapvető elvei is. A Supreme Court felteszi a retorikai kérdést, engedhető-e, hogy egy személy profitját pusztán azon az alapon korlátozza a jogalkotó, hogy az túlságosan magas, és e kérdésre nemleges választ ad.¹⁴² Megítélésem szerint e gondolatok megjelenése összefüggésben áll a két összehasonlított ügy eltérő megítélésével: a *St. Louis Consolidated Coal*-ügyben nem volt szó a saját keresmény korlátozásáról, csupán egy kötelező biztonsági ellenőrzésről. A *Cotting*-ügyben viszont közvetlen vagyonelevételre került sor. Itt a Supreme Court könnyebben juthatott olyan álláspontra, hogy az állam cselekvése az alkotmányba ütközik.

Végül megjegyezhető, hogy ez utóbbi ügyben felszínre kerül némi bizonytalanság, ugyanis két bírói szerepfelfogás versengése érhető tetten. Brewer terjedelmes okfejtésében egy stabil, hosszú távra szóló elvi alapot dolgoz ki, értelemszerűen azzal a céllal, hogy az a jövőben is zsinórmértékként szolgáljon a jogalkotói döntések alkotmányossági megítéléséhez. Ezzel szemben a Supreme Court hat bírója egy bekezdésnyi párhuzamos indokolásban azon álláspontját fejtette ki, hogy elegendő lenne pusztán arra hivatkozással alkotmányellenessé nyilvánítani a kérdéses jogszabályt, hogy nyílt diszkriminációt kíván megvalósítani. Itt kétféle bírói megközelítésmód ütközik egymással. A párhuzamos indokolásban egy önmegtartóztató nézet jut kifejezésre, mely szerint elegendő csupán a legnyilvánvalóbban alkotmányosértő körülményre hivatkozni. Ezen érv mögött implicite ott rejlik az a megfontolás, hogy tartózkodni kell az átfogó elvek lefektetésétől, mert nem látható előre, milyen új esetek merülnek fel, amikor ezek az elvek vagy módosításra szorulnak, vagy az újabb társadalmi problémák újszerű megoldását gátolják. Tulajdonképpen a Sunstein munkásságában részletesen kidolgozott „burke-i minimalizmus” kristálytisztá megnyilvánulásával találkozhatunk itt,¹⁴³ még ha ennek teoretikus kifejtése értelemszerűen nem található meg az egyetlen bekezdésnyi párhuzamos indokolásban. Noha meglehetősen paradox helyzetet eredményezett, hogy a testület többsége párhuzamos indokolást fogalmazott meg, a jelen tanulmány témája szempontjából jelentős körülmény, hogy a Supreme Court többsége ezt az önmegtartóztató, esetről-esetre haladó attitűdöt tette magáévá.

Szót kell ejteni arról, hogy a *St. Louis Consolidated Coal*-ügyben kifejtett doktrínát a Supreme Court továbbvitte más, későbbi precedensekben, így a *McLean v. Arkansas*-,¹⁴⁴ valamint a *Booth v. Indiana*-ügyekben.¹⁴⁵ A jogalkotó mindkét esetben az alkalmazotti létszámtól tette függővé az adott szabályozás hatályát; a korábbi esetben a tíz vagy több bányászt foglalkoztató bányák tulajdonosai számára tilos volt bérfizetés előtt átvizsgáltatni a bányászott szenet, és levonni a bérből a fölösleges anyag arányát; a második esetben a húsz vagy több főt alkalmazó bányák tulajdonosai kötelesek voltak mosdót létesíteni a dolgozók számára. Megítélésem szerint a Supreme Court kiterjesztette a *St. Louis Consolidated Coal*-ügyben alapul vett elvet egyfajta mechanikus precedensalkalmazással. A szóban forgó döntés indokolásában az előadó bíró a dolgozói létszám és a bánya mélysége, illetve biztonságossága közötti összefüggéseket ecsetelte, és mivel reális összefüggést vélt felfedezni, alkotmányosnak ítélte a szabályozást. A később elbírált két ügyben már csak hivatkozás történik a *St. Louis Consolidated Coal*-, illetve a *McLean*-ügyekre, és mindkét esetben a kérdést rövidre zárva kijelentik, hogy a hasonló osztályozás egyszer már alkotmányosnak

---

¹⁴² 183 U. S. 105

¹⁴³ Vö. Sunstein, Cass R.: Burkean Minimalism. In Michigan Law Review, Vol. 105, 2006, 362-386. o.

¹⁴⁴ 211 U. S. 539, 551-552 (1909)

¹⁴⁵ 237 U. S. 391, 397 (1915)

ítéltetett, ezért a konkrét esetben is ezt kell megállapítani. Észre kell venni azonban, hogy ezekben az ügyekben nem alaptalan amellett érvelni, hogy a szabályozás és a létszám között lazább az összefüggés. Ez különösen a *McLean*-ügyben mutatkozik meg igen erőteljesen: a támadott törvény célja, mint a Supreme Court megállapította, a csalárd elbánás kiküszöbölése a bérszámítás során, ez pedig legitim cél.¹⁴⁶ Egy szigorúbb alkotmányértelmezési megközelítést követve azonban úgy is lehetne érvelni, hogy még ha legitim is a cél, azzal a megkülönböztető rendelkezés nem áll összefüggésben, hiszen ha a csalárd elbánás kiküszöbölése a cél, akkor érthetetlen, miért járnának el a kevesebb alkalmazottat foglalkoztató munkáltatók kevésbé csalárdul, mint a több alkalmazottat foglalkoztatók. A Supreme Court nem ezt az utat választotta – és noha Brewer és Peckham a többségi ítélet ellen szavazott, különvéleményt nem fogalmaztak meg, ezért nem ismerhetjük meg álláspontjukat teljes bizonyossággal –, ez pedig ellentmond a „konzervatív aktivizmus” sztereotípiájának.

1903-ban két kevésbé jelentős ügy született, melyek mindazonáltal a munkaviszony szabályozásával állnak összefüggésben. A *Patterson v. Bark Eudora*-eset¹⁴⁷ a Kongresszus hatáskörét érintette, és az volt az eldöntendő kérdés, megtiltható-e alkotmányosan az, hogy a tengerészek bérét előre kifizessék. A jogvitában hatásköri kérdések is felmerültek, melyek kapcsán a Supreme Court úgy foglalt állást, hogy ha a munkáltató által folytatott kereskedelem több tagállam területére terjed ki, akkor a Kongresszus jogosult az ilyen tevékenységet szabályozni. Ennél fontosabb azonban a megfelelő eljárási klauzúrára¹⁴⁸ alapozott indítványi elem elbírálása: a testület itt köztudomású tényként kezelte azokat a visszaéléseket, amelyekre a tengerészek bérének előre történő kifizetése lehetőséget nyújt,¹⁴⁹ ezért a szerződési szabadság korlátozását indokoltnak tartotta. Az *Atkin v. Kansas*-ügyben¹⁵⁰ vizsgált törvénye az állam által közmunkára alkalmazott dolgozók munkaidejét napi nyolc órára szűkítette, emellett minden közmunka elvégzésére irányuló, az állam és magánszemélyek között létrejött szerződés teljesítése során ezt az időtartamot jelölte meg irányadóként. A tizennegyedik alkotmánykiegészítés első szakaszának sérelmét állító indítványt a Supreme Court elutasította, abból a megfontolásból, hogy az állami társaságok az állam teremtményei, melyeket az államhatalom gyakorlása céljából hoztak létre, ily módon az állam tetszése szerint szabhatja meg a feladat teljesítésének feltételeit.¹⁵¹ Említésre méltó, hogy az indokolásban a testület kifejezetten hangoztatja: nem kívánja eldönteni, alkotmányos-e az olyan munkaidő jogszabályi korlátozása, melyet két magánszemély szerződésben határoz meg.¹⁵²

Az *Atkin*-ügyben deklaráltan nyitva maradt jogkérdés megválaszolására mindössze két évet kellett várni. 1905-ben egy New York-i kispékség tulajdonosa alkotmányossági alapon megtámadott egy New York-i jogszabályt arra hivatkozva, hogy a jelzett rendelkezés ütközik a munkáltatók és a munkavállalók szerződési szabadságával. Peckham bíró helyt adott a panasznak. Meglátása szerint a kifogásolt törvényhelyben szereplő „*require*” kitétel¹⁵³ nem jelent egyebet, mint

---

¹⁴⁶ Vö. 211 U. S. 550

¹⁴⁷ 190 U. S. 169

¹⁴⁸ Érdekes módon az indítványozó itt a tizennegyedik alkotmánykiegészítésre hivatkozott, holott a Kongresszus által hozott törvény megtámadása esetén az ötödikre kellett volna. A Supreme Court erre nem tér ki, valószínűleg nyilvánvaló elírásaként kezelték a tévedést.

¹⁴⁹ 190 U. S. 175

¹⁵⁰ 191 U. S. 207

¹⁵¹ 191 U. S. 220. Érdekes, hogy indokolásában Harlan az állami társaságokat helyezi középpontba, annak ellenére, hogy a vitatott rendelkezés nem csak az állammal kimutathatóan függő viszonyban álló társaságok, hanem azon magánszemélyek alkalmazottaira is vonatkozik, akik/amelyek az állammal közfeladat elvégzése céljából szerződést kötnek.

¹⁵² „Annak kérdése, vajon alkotmányosnak bizonyulna-e egy hasonló, tisztán magánjellegű munkát végző dolgozókra vagy alkalmazottakra vonatkozó jogszabály, óriási jelentőséggel bír, és itt nem áll módunkban eldönteni, vagy akár csak fontolóra venni.” (“Whether a similar statute applied to laborers or employees in purely private work would be constitutional is a question of very large import which we have no occasion now to determine or even to consider.”) 191 U. S. 219

¹⁵³ A releváns szöveghely a következő. „Tilos megkövetelni az alkalmazottaktól, avagy engedni az alkalmazottaknak, hogy a keksz-, kenyér- és kalácsütődékben, valamint a cukrászipari létesítményekben többet dolgozzanak heti hatvan, illetve napi tíz óránál, hacsak nem abból a célból, hogy a hét utolsó munkanapját lerövidítsék; továbbá tilos meghaladni azt a heti munkaórászámot, mellyel átlagosan tíz órányi munka jut minden olyan napra, amelyen az alkalmazott

a szerződéses kötelezettség teljesítésére való kötelezést, melynek tilalma azonban sérti a szerződés alkotmányos szabadságát.¹⁵⁴ Az általános tétel lefektetése után, miszerint az államnak jogában áll a tulajdonhoz való jogot és a szerződési szabadságot korlátoznia, amennyiben „a köz biztonsága, egészsége, erkölcei, általános jóléte” (*safety, health, morals and general welfare of the public*) úgy kívánja,¹⁵⁵ elhatárolja a jelen szituációt a munkaidőt érintő két korábbi esettől, majd rátér az államhatalom korlátainak hangsúlyozására. A *police power* csak „méltányosan, ésszerűen, megfelelően” gyakorolható (*fair, reasonable and appropriate exercise of the police power*), míg az alapjogok „ésszerűtlen, szükségtelen, önkényes” (*unreasonable, unnecessary and arbitrary*) megsértése tilos.¹⁵⁶ Márpedig a kifogásolt rendelkezés ez utóbbit valósítja meg. A pékek semmilyen szempontból nem gyámoltjai az államnak.¹⁵⁷ A rendelkezés nem egészségügyi rendelkezés, mert a közfelfogás szerint a sütőipari munka nem egészségtelebber egyéb hétköznapi munkáknál.¹⁵⁸ És mivel tartalmilag nem sorolható a *police power* legitim gyakorlásának egyéb aleteibe, önmagában attól, hogy az állam egészségügyi szabályozásnak minősíti, még nem tekinthető alkotmányosnak.¹⁵⁹ Ezek mellett egy *ad absurdum* érvt is olvashatunk: Peckham arra figyelmeztet, hogy ha a tárgyalt szabályozás zöld utat kap, legközelebb az állam – mondvacsinált – egészségügyi okokra hivatkozva a szellemi dolgozók, a tudósok, vagy éppen a sportolók munkaidejét is korlátozhatja, ami pedig nemkívánatos szélsőség.¹⁶⁰ E megfontolások alapján a Supreme Court szerény többsége alkotmányellenesnek nyilvánította a Bakeshop Act megtámadott rendelkezését.

A jól ismert indokolást nem kevésbé ismert különvélemények követik. John Marshall Harlan szerint a jogalkotó célja legitim, a szabályozás arányos, nem önkényes: a kor szakirodalma alátámasztja a pékek¹⁶¹ munkája és az egészségkárosodás közötti összefüggést, a Bakeshop Act minden tekintetben megállja a helyét egészségügyi szabályozásként.¹⁶² Álláspontját Edward Douglass White és William Rufus Day is osztotta. Oliver Wendell Holmes pedig azt kifogásolta, hogy a Supreme Court belemagyaráz egy adott gazdaságfelfogást a legkülönbélebb világnézetű emberek számára íródott alkotmányba, és megfosztja New York állam többségét bizonyos társadalmi problémák az alkotmány által szó szerint nem tiltott módon való kezelésétől.¹⁶³

Az 1907-es *Ellis v. United States*-ügyben¹⁶⁴ vizsgált kongresszusi törvény a fizikai munkásokra és szerelők (*laborers and mechanics*) munkaidejére írt elő napi maximumot. Az indítványozó alkotmányossági kifogásaival szemben a Supreme Court teljes mértékben irányadónak tekintette az *Atkin v. Kansas*-ítéletet az ügy vonatkozásában, a Kongresszusnak ugyanúgy

---

dolgozik.” („No employee shall be *required* or permitted to work in a biscuit, bread or cake bakery or confectionery establishment more than sixty hours in any one week, or more than ten hours in any one day, unless for the purpose of making a shorter work day on the last day of the week; nor more hours in any one week than will make an average of ten hours per day for the number of days during such week in which such employee shall work.”) A vonatkozó jogszabályszoveget néhány további §-sal együtt (110-115. §) mellékeltek a döntés szövegéhez, lásd: 198 U. S. 46 (kiemelések tölem).

¹⁵⁴ 198 U. S. 52-53

¹⁵⁵ 198 U. S. 53

¹⁵⁶ Vö. 198 U. S. 56.

¹⁵⁷ 198 U. S. 57

¹⁵⁸ 198 U. S. 59

¹⁵⁹ 198 U. S. 61

¹⁶⁰ 198 U. S. 60-61

¹⁶¹ Az ügy tárgyalásánál általában csak a pékeket említik a szabályozás alanyaiként, jóllehet, mint fentebb láthattuk, az szélesebb személyi körre is kiterjed. Az egyszerűség kedvéért, továbbá bizonyos, a Bakeshop Act létrejöttét övező körülményeket szem előtt tartva (melyek részletes taglalásához lásd: Kens: i. m. 49-66. o.!) azonban természetesen mi is maradunk a pékeknél.

¹⁶² Egy 2005-ös tanulmány kimutatta, hogy bár az orvostudomány ma már nem igazolja a századforduló idején dolgozó pékek munkája és az egészségromlás közötti összefüggést, akkori állása szerint valóban szoros kapcsolat állt fenn a kettő között, így ebben az értelemben a testület többsége valóban figyelmen kívül hagyta a – korabeli – valóságot. Vö. Bewig, Matthew S. R.: *Laboring in the “Poisonous Gases”: Consumption, Public Health and the Lochner Court*. In *New York University Journal of Law & Liberty*, Vol. 1, 2005, 476-495. o.

¹⁶³ 198 U. S. 74-76. Holmesnak a társadalom „kísérletezéséről” vallott gondolatai jól kifejezésre jutnak az 1919-es *Abrams v. United States*-ügyben (250 U. S. 616) a szólásszabadság kapcsán írt különvéleményében. Lásd különösen: 250 U. S. 63.

¹⁶⁴ 206 U. S. 246

hatalmában áll a közmunkák szabályozása, mint az államoknak.¹⁶⁵ Az előadó bíró, Holmes, nyomatékosan kiemelte, merész dolog volna feltételezni, hogy a Kongresszus nem jogosult a neki tetsző módon érvényre juttatni a szerződéseket, amelyeket megtilthat vagy engedélyezhet.¹⁶⁶

Az 1908-as *Muller v. Oregon*-ügyben¹⁶⁷ megtámadott jogszabály Oregon állam 1903-as törvénye volt, mely napi tíz órában maximálta a gépesített létesítményekben, gyárakban, mosodákban dolgozó nők munkaidejét. A szabályozás legitimnek bizonyult, és pedig azon az alapon, hogy az egészséges anyák nélkülözhetetlenek az életerős utódok világrajjöttéhez, az asszonyok testi jólléte ennél fogva közérdek, védelme érdekében a tizennegyedik alkotmánykiegészítés sérelme nélkül korlátozható a szerződési szabadság, hogy ez utóbbi az általa védett szabadság fontos eleme.¹⁶⁸ Indokolásban a Supreme Court deklarálja, hogy figyelembe veszi az általánosan ismert tényeket,¹⁶⁹ ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy valószínűleg kevésbé a köztudomás, mint a jogszabály alkotmányossága mellett érvelő Louis D. Brandeis terjedelmes tényfeltáró melléklete járult hozzá az ügy adott kimeneteléhez. Érdekesség, hogy az egyhangúlag hozott ítélet előadója Brewer bíró volt.

Az 1910-es évek elején több egyhangú döntés született, amelyben a Supreme Court láthatóan „könnyű esetként” kezelte az eldöntendő kérdést. 1911-ben, a *Baltimore & Ohio Railroad Co. v. Interstate Commerce Commission*-ügy¹⁷⁰ ítéletében a Supreme Court alkotmányosnak találta a vasúti dolgozók munkaidejét oly módon korlátozó törvényt, hogy tilos bármely alkalmazottnak megengedni, vagy számukra előírni, hogy tizenhat egymást követő órán keresztül dolgozzanak, tizenhat óráig tartó folyamatos munkavégzést követően pedig legalább tíz egymást követő órára fel kell menteni őket. A testület legitimnek ítélte a szerződési szabadság korlátozását, melyet az alkalmazottak és az utasok biztonságának védelmével, illetve a dolgozók túlterheltségének ezekre való veszélyességével magyarázott.¹⁷¹ Azt sem tartotta az alkotmányosság akadályának, hogy a tagállamon belüli és a tagállamok közötti kereskedelem elválaszthatatlanul összefonódik e tevékenység során.¹⁷² 1913-ban a testület a fentebb ismertetett döntések nyomdokain haladva alkotmányosnak ítélte egy olyan rendelkezést, amely szerint a szénbányáknak meghatározott szélességű bejárattal kell rendelkeznie, ám azok bizonyos típusait kivonta a szabályozás alól.¹⁷³ A testület evidensként kezelte azt is, hogy a jogalkotó megtilthatja a kiskorúak alkalmazását, és az alkalmazottak életkora megállapításának kockázatát a munkáltatókra háríthatja.¹⁷⁴ A rövid indokolásban az előadó bíró utalásszerűen hivatkozott a *Holden*- és a *Muller*-ügyekre, valamint a kötelező védőoltás elrendelését alkotmányosnak tartó *Jacobson v. Massachusetts*-,¹⁷⁵ illetve az üzemi balesetek miatti sérülésekért való felelősség mértékét korlátozó jogszabályt alkotmányosnak tartó *Chicago, Burlington and Quincy Railroad Co. v. McGuire*-ügyekre.¹⁷⁶ A gondolatmenet adottnak vette a tagállam azon hatáskörét, hogy az ifjúságot védje, és a konkrét szabályozást e hatáskör meghatározott alkalmazásaként értékelte.¹⁷⁷ Végül a *Keokee*-döntésben a Supreme Court a *Knoxville Iron Co. v. Harbison*-ügyet alkalmazva megerősíti azon álláspontját, hogy a legitim alapjog-korlátozás körébe tartozik annak megtiltása, hogy a munkáltatók a kizárólag a saját

---

¹⁶⁵ 206 U. S. 255

¹⁶⁶ „It would be a strong thing to say that a legislature that had power to forbid or to authorize and enforce a contract had not also the power to make a breach of it criminal[.]” 206 U. S. 255-256. A teljesség kedvéért megjegyezhetjük, hogy az ítélet mellé Moody bíró különvéleményt nyújtott be, melyhez Harlan és Day is csatlakozott. Ez azonban témánk szempontjából csekély jelentőséggel bír, a különvélemény ugyanis csak azt vitatja, kik tartozhatnak bele a „fizikai munkások” kategóriájába.

¹⁶⁷ 208 U. S. 412

¹⁶⁸ 208 U. S. 421

¹⁶⁹ Pontosan idézve: „We take judicial cognizance of all matters of general knowledge.” Lásd *uo.*

¹⁷⁰ *Baltimore & Ohio Railroad Company v. Interstate Commerce Commission*, 221 U. S. 612 (1911)

¹⁷¹ 221. U. S. 618-619

¹⁷² 221 U. S. 618

¹⁷³ *Barrett v. Indiana*, 229 U. S. 26 (1913)

¹⁷⁴ *Sturges & Burn Manufacturing Co. v. Beauchamp*, 231 U. S. 320 (1913)

¹⁷⁵ 197 U. S. 11 (1905)

¹⁷⁶ 219 U. S. 549 (1911)

¹⁷⁷ 231 U. S. 325

üzleteikben beváltható utalványokkal helyettesítik a készpénzben kifizetett munkabért.¹⁷⁸ Ez utóbbi ügyből talán érdemes kiemelni azt, hogy az indokolásban az előadó bíró, Holmes tömören egy homályos, absztrakt „tapasztalatot” jelöl meg olyan tényezőként, ami alkotmányosan indokolhatóvá teszi a jogalkotó aktusát.¹⁷⁹ Ilyesfajta okfejtés megfigyelhető más esetekben is, így például az előző alfejezetben már tárgyalt – időben ugyanakkor körülbelül egy évtizeddel később elbírált – *Ward & Gow v. Krinsky*-ügy indokolásának fontos gondolati szálát képezi – igaz, a Holmesénál nagyobb terjedelemben – a tapasztalatra való hivatkozás. Ez utóbbi esetben az előadó bíró szerint az a tény, hogy a károsult egyáltalán elszenvedte az adott sérülést, igazolja, hogy a jogalkotó által meghatározott foglalkozások olyan veszélyekkel járnak, amelyek az üzemi balesetért való kárfelelősséget rendezik.¹⁸⁰ Azt kell látni, hogy mind a *Keokee*-, mind a *Ward & Gow*-ügyben csupán a szóban forgó veszélyek *prima facie* életszerű mivolta bizonyult meghatározónak, ám átfogó empirikus adatok nem kerültek egyik indokolásban sem megvitatásra.

Az 1914-es *Riley v. Massachusetts*-ítélet¹⁸¹ rövid indokolása lényegében a *Muller v. Oregon* központi megfontolását erősítette meg. A Supreme Court megállapítja, hogy a gyárakban dolgozó nők és gyermekek napi munkaidejét tíz órában maximáló massachusettsi törvény ésszerű és nem önkényes.¹⁸² A *Mullerrel* szemben az indokolást megfogalmazó McKenna bíró nem a nők helyzetéhez fűződő társadalmi érdekre hivatkozik. Gondolatmenetéből két aspektust érdemes kiemelni. Egyfelől ha az állam jogosult bizonyos dolgozói osztály munkaidejének korlátozására, jogosult adminisztratív lépéseket is tenni a szabályszegés megakadályozása érdekében.¹⁸³ Másfelől pedig az igénybevett eszközök helyessége és törvényessége nem ítélnélhető meg működésük egy-egy kirívó esete alapján.¹⁸⁴

Az *Erie Railroad Co. v. Williams*-ügyben¹⁸⁵ a Supreme Court egy olyan törvényi előírással foglalkozott, amelynek értelmében meghatározott tevékenységet végző vállalatok kötelesek készpénzben kiadni alkalmazottaik bérét, és a jogszabály e körön belül is alsoportonként eltérő időszakonként tette kötelezővé a bérfizetést. A Supreme Court egyhangúlag alkotmányosnak ítélte a rendelkezést. Az ítélet indokolásának magva az a megfontolás, hogy a fizetés módjának előírásával a munkáltatónak okozott pusztán nehézség nem eredményez alkotmányellenességet.¹⁸⁶ Az ügyet a testület láthatóan könnyű esetként kezelte, ugyanakkor érdemes az indokolását összevetni azzal a gondolatmenettel, amelyet a *Lochner*-ítélet megalapozása végett fejtett ki Peckham bíró. Az *Erie*-ügyben az egyenlő törvényi védelem klauzulájára való hivatkozást azzal hártják el, hogy az indítványozó mint munkáltató a munkavállalók közötti megkülönböztetést támadja, erre azonban nincs indítványozói jogosultsága.¹⁸⁷ Ehhez képest a *Lochner*-ügyben, amikor az előadó bíró a támadott előírások alapjogsértő jellegét ecseteli, arra mutat rá, hogy „a jelen ügyben vizsgálthoz hasonló előírások, melyek megszüntetik azt, hogy felnőt és intelligens emberek hány órában dolgozhatnak a megélhetésükért, csupán terhes korlátai az egyéni szabadságjogoknak”.¹⁸⁸ Vagyis itt Peckham, noha az indítványozó az érintett pékség tulajdonosa volt, a munkavállalók alapjogainak sérelmével foglalkozott. Megítélésem szerint az ítélet ebben a vonatkozásában kirívó a többi, hasonló kérdésekkel foglalkozó döntések közül, az általam vizsgált precedensek ugyanis azt mutatják, hogy a Supreme Court igen következetesen tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy csak a jogosult indítványozót érintő jogsérelemmel foglalkozik érdemben. Emellett figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy míg a *Lochner*-ügyben a Supreme Court kifejezetten kitér arra, hogy a pékek

¹⁷⁸ *Keokee Consolidated Coke Co. v. Taylor*, 234 U. S. 224 (1914)

¹⁷⁹ 234 U. S. 227

¹⁸⁰ 259 U. S. 514

¹⁸¹ 232 U. S. 671

¹⁸² „The provision is reasonable, and not arbitrary.” Lásd *uo.*

¹⁸³ 232 U. S. 680

¹⁸⁴ Lásd *uo.*

¹⁸⁵ 233 U. S. 685 (1914)

¹⁸⁶ 233 U. S. 700

¹⁸⁷ 233 U. S. 705

¹⁸⁸ „Statutes of the nature of that under review, limiting the hours in which grown and intelligent men may labor to earn their living, are mere meddlesome interferences with the rights of the individual[.]” 198 U. S. 61

munkája nem egészségtelebbs számos egyéb foglalkozásnál, ezért indokolatlan annak önálló szabályozása.¹⁸⁹ Ehhez képest az *Erie*-ügyben nem kerül szóba annak kérdése, hogy a jogalkotó miért csak bizonyos tevékenységek körében írta elő a készpénzben való bérfizetés kötelezettségét, a testület csupán azt állapítja meg, hogy az alapjogkorlátozásnak van legitim alapja. Mindez azért érdekes, mert meglátásom szerint a két ügy közötti eltérés sokkal inkább fokozati, nem pedig minőségi. Mindkét esetben egy partikuláris esetsoporra nézve írt elő szabályozást a jogalkotó, csak a *Lochner*-ügyben ez sokkal kirívóbb volt, hiszen néhány jól körülírható szakmára korlátozódott a szabályozás, míg az az *Erie*-ügyben sokkal szélesebb spektrumot ölelt fel. Ugyanakkor a szabályozás természetét nézve az figyelhető meg, hogy mind a munkaidő, mind a bérfizetés jellege esetében több, az alkotmányosságot megerősítő precedens is született. A jelen összehasonlítás azt a következtetést engedi levonni, hogy a *Lochner*-ügyben a szabályozott szakmák szűk köre hajlamosabbá tette a Supreme Court többségét a támadott rendelkezés alkotmányellenessé nyilvánítására, míg az *Erie*-ügyben a szabályozás szélesebb körére tekintettel a testület mintha eltekintett volna attól a lehetséges érvtől, hogy a készpénz helyett egyéb módon – például a munkáltató üzlethelyiségeiben beváltható utalvány formájában – történő bérfizetés nem kevésbé káros jelenség az egyik szakmában, mint a másikban.

A *Miller v. Wilson*-ügy¹⁹⁰ ítélete 1915-ben született. Massachusetts állam napi nyolc vagy heti negyvennyolc órában maximálta bizonyos üzemek női dolgozóinak munkaidejét, míg más munkaköröket explicite kivont a szabályozás alól. A törvény alkotmányosnak bizonyult. Ami a megfelelő eljárás követelménye által védett szerződési szabadságot illeti, a Supreme Court szerint „[n]yilvánvalóan képtelenség azt állítani, hogy a pusztá tény, hogy Kalifornia törvénye nyolc órás munkanapról vagy maximálisan negyvennyolc órás munkahétről rendelkezik, nem pedig tíz órás munkanapról avagy ötvennégy órás munkahétről, kivonja az ügyet a jogalkotói diszkréció köréből.”¹⁹¹ Az előadó Hughes bíró ugyanakkor megjegyzi, ezt nem azt jelenti, hogy más esetekben ne tolódhatna a szabályozás megengedhetetlen szélsőségeig.¹⁹² Az ítélettel egy napon a Supreme Court a *Bosley v. McLaughlin*-ügyben¹⁹³ is ítéletet hozott. A vizsgálat tárgya ugyanazon törvény 1913-as módosítása volt, mely egyebek között a gyógyszerésznők (*pharmacists*) és ápolónő-tanoncok (*student nurses*) munkaidejét korlátozta a fent jelzett mértékben, a végzett ápolónőket (*graduate nurses*) ugyanakkor kizárta személyi hatályából. Az alkotmányosságot fenntartó egyhangú ítélet a szerződési szabadság legitim korlátozásának tekinti a jogszabályt, mert közérdek, hogy a kórházakban ne kimerült, túlterhelt ápolók dolgozzanak. Hughes bíró egy tanulmányt idéz, mely a kimerítő munka melletti kemény tanulás hosszú távon káros hatásait vizsgálja, és rámutat, hogy az ápolóképzők felügyelőinek nagy többsége határozottan javasolja a munkaidő napi nyolc órára csökkentését.¹⁹⁴ Az indokolásban hivatkozás található a *Muller*-, a *Riley*- és a *Miller*-döntésekre.¹⁹⁵

Az egyhangú ítéleteket követő, 5:3 arányú¹⁹⁶ *Bunting v. Oregon*-ügyben¹⁹⁷ vizsgált törvény értelmében minden üzem, gyár, termelőlétesítmény (*mill, factory or manufacturing establishment*) dolgozójának tíz órában maximálta a napi munkaidejét bizonyos kivételes esetektől eltekintve, melyek fennállásakor a dolgozókat túlóradíj illeti meg. Az ügy előadója a *Lochner*-ügyben is a többség mellett döntő Joseph McKenna bíró volt. A törvényt azon az alapon támadták, hogy

---

¹⁸⁹ 198 U. S. 59

¹⁹⁰ 236 U. S. 373

¹⁹¹ „It is manifestly impossible to say that the mere fact that the statute of California provides for an eight-hour day, or a maximum of forty-eight hours a week, instead of ten hours a day, or fifty-four hours a week, takes the case out of the domain of legislative discretion.” 236 U. S. 382

¹⁹² A teljes mondatot idézve: „This is not to imply that a limitation of the hours of labor of women might not be pushed to a wholly indefensible extreme, but there is no ground for the conclusion here that the limit of the reasonable exertion of protective authority has been overstepped.” Lásd *uo.*

¹⁹³ 236 U. S. 385

¹⁹⁴ 236 U. S. 393-394

¹⁹⁵ 236 U. S. 394

¹⁹⁶ Brandeis sem az ügy megvitatásában, sem az ítélethozatalban nem vett részt.

¹⁹⁷ 243 U. S. 426 (1917)

egészségügyi rendelkezésnek álcázott bérszabályozás. McKenna, fenntartva, hogy pusztán nyilatkozatoktól nem válik a jogellenes szabályozás jogszerűvé,¹⁹⁸ rámutat, hogy a feltételezés elfogadásával azt is feltételeznék, hogy a jogalkotó, rossz kifejezőkészségének köszönhetően, egy dolgot akar, de mást ér el, vagy pedig szándékosan burkoltan jogellenes célt valósít meg.¹⁹⁹ Erre azonban nincs szükség. A bíróságnak nem dolga pontosan ismerni a jogalkotó megfontolásait vagy meggyőződnie a jogalkotói ítélet helyességéről.²⁰⁰

Fölöttébb sajnálatos, hogy a testület itt nem foglalkozik az esetnek a *Lochner*-ügyhöz való hasonlóságaival, illetve az attól való eltéréseivel, miként az is, hogy a többségi döntés ellen szavazó három bíró álláspontját nem ismerhetjük meg részletesen. Az e helyütt bemutatott jogesetek közül talán ennek tárgya mutatja a legtöbb párhuzamot azzal az ítélettel, amely azóta is egyfajta „mumusként” él tovább a szakmai köztudatban. Az ismertetett indítványozói érvelésből kitűnik, hogy az indítványozó nagy hangsúlyt fektetett a *Lochner*-ügyben tekintetbe vett megfontolásokra, és rögtön látható, hogy ezt nem ok nélkül teszi, hiszen mindkét esetben arról van szó, hogy a jogalkotó bizonyos körben megszabja a szerződésben kiköthető munkaidő felső határát. Azonban a *Lochner*-ügyben ez csak egy egészen szűk személyi körre vonatkozott. A *Bunting*-ügyben ez a kör szélesebb: a megfogalmazás lehetővé teszi, hogy a törvény hatálya alá tartozzon bármilyen tevékenység, amely a megnevezett létesítményekben valamilyen termék előállítására irányul. Hasonló kérdéssel találkozunk, mint amely a *Lochner*- és az *Erie*-ügy kapcsán is felmerült: a vizsgálódás nem minőségi, hanem fokozati, és a *Bunting*-ügyben az átfogóbb személyi hatály elfogadhatóbbá tette a szabályozást. A *Lochner*-üggyel szemben a későbbi jogvitában a támadott jogszabály egészségügyi törvényként való minősítése sem jelentett problémát. Mint látható volt, ott azzal érvelt a többség, hogy a pékek munkája semmi olyan rendkívüli egészségügyi kockázatot nem rejt, amely kirívó lenne más hétköznapi munkákhoz képest, és külön szabályozás igényelne. Itt ez már nem volt szempont, és a Supreme Court az alkotmányossági kifogásokkal szemben legitim egészségügyi szabályozásként ismerte el a jogszabályt.

Az 1917-es *Wilson v. New*-ügy²⁰¹ tárgya egy 1916-os kongresszusi törvény, mely nyolc órás munkanapot és – átmeneti jelleggel – minimálbért biztosít az államközi és idegen nemzetekkel történő kereskedelemben érintett szállítók alkalmazottjainak. A jogszabály egy munkaügyi vitát követő általános vasutassztrájk keretében született, melynek során az elnök közvetíteni próbált a felek között, s a helyzet oldására javaslatot tett a Kongresszusnak az említett törvény létrehozására. A munkáltatói szervezetek azonban pert indítottak a vasutasok vezetői ellen, megkérdőjelezve, hogy a Kongresszusnak jogában állna efféle szabályozást alkotni. Az 5:4 arányú döntés²⁰² középpontjában a kereskedelmi klauzula és a megfelelő eljárás követelménye állt. Az előadó White szerint az ügy két kulcskérdése: van-e a Kongresszusnak hatalma beleszólni a törvénnyel rendezett viszonyokba, és ha van, tekinthető-e oly mértékű visszaélésnek az intézkedés, hogy egészében alkotmányellenesnek kell nyilvánítani?²⁰³

Azt, hogy a munkaidő szabályozása belefér a Kongresszus hatáskörébe, White a fent említett *Baltimore & Ohio*-, valamint a *Missouri, Kansas & Texas Railway Company v. United States*-ügy²⁰⁴ alapján magától értetődőnek véli. Leszögezi azt is, hogy amennyiben a jogalkotónak hatáskörébe tartozik bizonyos életviszonyok szabályozása, annak terjedelme a szabályozás

¹⁹⁸ „Of course, mere declaration cannot give character to a law, nor turn illegal into legal operation, and when such attempt is palpable, this Court necessarily has the power of review.” 243 U. S. 435

¹⁹⁹ 243 U. S. 435-436

²⁰⁰ 243 U. S. 437

²⁰¹ 243 U. S. 332

²⁰² A „többségi véleményhez” tulajdonképpen négyen csatlakoztak, McKenna bíró párhuzamos véleményt adott be. Day, Pitney és McReynolds önálló különvéleményt írt, ezek közül Van Devanter Pitneyéhez csatlakozott.

²⁰³ Vö. 243 U. S. 343

²⁰⁴ 231 U. S. 112 (1913) Az ítélet alig háromoldalas indokolásában Holmes úggy ítéli, hogy a *Baltimore & Ohio*-ügyben megtámadott törvény alapján minden egyes tizenhat óránál tovább dolgozó alkalmazottért önálló felelősség terheli a munkáltatót. Az ügyben nem merül fel alkotmányossági kérdés.

tárgyának természetétől, jellegétől függ, valamint attól, mi a megfelelő szabályozás.²⁰⁵ A vasúti szállításhoz fűződő közérdek megléte régóta nem vitás. E körbe tartozik a vasúti szállítás folytonosságához fűződő közérdek is, ebből pedig egyenesen következik a Kongresszus szabályozási jogosultsága.²⁰⁶ E jogosultság a vasúti szállítás legkülönbözőbb aspektusait érintheti, beleértve akár a munkáltatók és munkavállalók egymás közötti viszonyait. Következésképp mind a vasúttársaságok tulajdonhoz való joga, mind az alkalmazottak szerződési szabadsága szabályozás tárgyát képezheti.²⁰⁷

A megfelelő eljárás követelménye White meglátása szerint azért sem sérült, mert – szemben a munkáltatók állításaival – nincs szó a szolgáltatás és ellenszolgáltatás piaci értékének megváltoztatásáról: bár a munkaidő és a bér adott, az előírható teljesítmény szabad alku tárgya.²⁰⁸ Másrészt a felek nem is bírtak egyezsége jutni – éppen e végből született a kifogásolt rendelkezés.²⁰⁹ Harmadrészt nem önkényes a rendelkezés, hiszen bizonyos ésszerű idő elteltével megszűnik, ezzel teljes mértékben a felekre bízva a bérben való megegyezést.²¹⁰ Érdemes rövid kitérőt tenni a különvéleményekre is. Day bíró felhívja rá a figyelmet, hogy noha tartalmát soha nem írták körül precízen, az ötödik alkotmánykiegészítés korlátozza a jogalkotó hatalmat, amennyiben gátat szab az önkényes törvényhozásnak, mely ellen a bíróságoknak kötelessége fellépni.²¹¹ A szóban forgó rendelkezések pedig önkényesek: a bér rögzítésével ugyanazért a munkáért többet kapnak a munkavállalók, a Kongresszus pedig megengedhetetlen módon a munkáltatókra hárította az ezzel járó többletköltségek (vagyis a régi munkabér feletti, a minimálbér-rendelkezéseknek megfelelő összeg) kifizetését, ami azonban az alkotmányosan védett tulajdonjog sérelme.²¹² Később egy *ad absurdum* érvet alkalmazva Day arra hívja fel a figyelmet, hogy ha a köz szükségletei miatt fel lehetne áldozni az alapjogokat, az azokat védő alkotmányos rendelkezéseknek vajmi csekély gyakorlati értékük lenne.²¹³

Mahlon Pitney vitatja, jogosult volt-e egyáltalán a Kongresszus a törvény megalkotására. Bár címében szerepel a „nyolc órás munkanap kitétel”, a törvény nem szankcionálja ennek túllépését, ráadásul olyan látványosan tér el a tizenhat órás munkanapról szóló törvénytől, hogy aligha feltételezhető, hogy a jogalkotó valódi célja a munkaidő szabályozása lett volna.²¹⁴ A törvény valójában nem a kereskedelem szabályozása, mert nem áll azzal lényeges kapcsolatban.²¹⁵ Emellett Pitney is hangoztatja ellenvetését a szolgáltatás-ellenszolgáltatás piaci egyensúlyának minimálbér miatti természetellenes felborításával szemben.²¹⁶ Végül *ex cathedra* kijelenti, hamis a feltételezés,

---

²⁰⁵ „It is equally certain that, where a particular subject is within such authority, the extent of regulation depends on the nature and character of the subject and what is appropriate to its regulation.” 243 U. S. 347

²⁰⁶ 243 U. S. 347-349

²⁰⁷ 243 U. S. 352-353

²⁰⁸ 243 U. S. 356

²⁰⁹ 243 U. S. 357

²¹⁰ 243 U. S. 358

²¹¹ 243 U. S. 365-367

²¹² 243 U. S. 368-369

²¹³ „I cannot agree that constitutional rights may be sacrificed because of public necessity, nor taken away because of emergencies which might result in disaster or inconvenience to public or private interests. If this be not so, the constitutional limitations for the protection of life, liberty and property are of little value, and may be taken away whenever it is supposed that the public interest will be promoted by the sacrifice of rights which the framers of the Constitution intended should be forever protected from governmental invasion by any branch of the government.” 243 U. S. 372

²¹⁴ 243 U. S. 373-374

²¹⁵ „I am convinced, in the first place, that the act cannot be sustained as a regulation of commerce, because it has no such object, operation, or effect. It removes no impediment or obstruction from the way of traffic or intercourse, prescribes no service to the public, lays down no rule respecting the mode in which service is to be performed, or the safeguards to be placed about it, or the qualifications or conduct of those who are to perform it. In short, it has no substantial relation to or connection with commerce, no closer relation than has the price which the carrier pays for its engines and cars or for the coal used in propelling them.” 243 U. S. 376

²¹⁶ 243. U. S. 375

miszerint a bérnövekedés növelné a munkavállalók elégedettségét, ezzel munkájuk hatékonyságát, s végső soron a kereskedelem intenzitását.²¹⁷ Álláspontjához Van Devanter is csatlakozik.

James Clark McReynolds rövid különvéleményében vitatja, hogy a Kongresszusnak hatalmában állna a törvény meghozatala, továbbá egy – meglátásom szerint némi sértődött hangvételt sem nélkülöző – bekezdésben utal a rendelkezés kereskedelemre káros hatására.²¹⁸

Az 1923-as *Adkins v. Children's Hospital*-ügyben²¹⁹ a Supreme Court 5:3 arányban²²⁰ alkotmányellenesnek nyilvánította a kongresszusi törvényt, mely felhatalmazott egy háromfős bizottságot, hogy Washington D. C. területén ellenőrizze a nők és kiskorúak béreit, foglalkozásonként megszabva a megfelelő minimálbér mértékét.²²¹ Az eset ismertetése után Sutherland kijelenti, hogy a testület gyakorlata értelmében a Kongresszus által hozott jogszabályok érvényességét minden lehetséges módon vélelmezni kell, a mondatot azonban úgy zárja: „amíg nem merül fel az ésszerű mértékünél komolyabb kétely.” Ha pedig nyilvánvalóan és kétségbevonhatatlanul bebizonyosodott a jogszabály alkotmányellenessége, a Supreme Court nem tehet mást, mint hogy kimondja azt.²²² Hangsúlyozza és precedensek sorával támasztja alá,²²³ hogy a szerződési szabadság része a megfelelő eljárás követelménye által védett szabadságnak.²²⁴ Kiemelve, hogy e jog természetesen nem abszolút, leszögezi, hogy a szerződési szabadság a főszabály, míg a korlátozás a kivétel. Illusztrációként négy nagyobb csoportba sorolja az addigi legfelsőbb bírósági ítéleteket: 1. A közérdekekkel érintett vállalatok árait, díjszabását rögzítő jogszabályokkal foglalkozó ítéletek. 2. A közmunkák teljesítéséhez kapcsolódó szerződéseket szabályozó jogszabályokkal foglalkozó ítéletek. 3. A bérfizetés jellegét, módját, idejét megállapító jogszabályokkal foglalkozó ítéletek. 4. A munkaidőt rögzítő jogszabályokkal foglalkozó ítéletek.²²⁵ Míg az 1. és a 2. esetekben a szabályozás alkotmányos volt, a 3. csoportról ez egyáltalán nem mondható el, és a 4.-ről is csak azzal a fenntartással, hogy még nem került olyan jogszabály a Supreme Court elé, mely általános jelleggel maximálta volna a napi munkaidőt. A leírtakon túl Sutherland felidézte a *Lochner*-ügy indoklásából azt az érvet, hogy a cím önmagában nem tesz alkotmányossá egy törvényt, valamint az elnyomó állam veszélyére figyelmeztető *ad absurdum* érvet.

A későbbiekben Sutherland arra hívja fel a figyelmet, hogy a tisztességes bér megállapítására alkalmazott szempontok elfogadhatatlan mértékben bizonytalanok.²²⁶ Maga a törvény csak az egyik oldal igényeit veszi figyelembe, hatásában ugyanakkor nem csak a nagy, erős munkaadókat sújtja, hanem a kisebb, gyengébb alkupozícióban lévőkét is.²²⁷ A munkáltatónak egyébként sem erkölcsi kötelessége a megélhetéshez elegendő bér nyújtása.²²⁸

---

²¹⁷ „The suggestion that an increase in the wages of trainmen will increase their contentment, encourage prompt and efficient service, and thus facilitate the movement of commerce is altogether fanciful.” 243 U. S. 380

²¹⁸ 243 U. S. 388-389

²¹⁹ 261 U. S. 525

²²⁰ Brandeis sem az ügy megvitatásában, sem az ítélelhozatalban nem vett részt.

²²¹ A bizottság feladata egyfelől annak megállapítása volt, mikor elégtelen bármely foglalkozást végző nők bére ahhoz, hogy biztosítsa a szükséges létfenntartási költségeket egészségük és erkölcsük megőrzése céljából, másfelől pedig annak megállapítása, mikor ésszerűtlenül alacsony bármely foglalkozást végző kiskorúak bére. (A Supreme Courtot idézve: „By § [9], the board is authorized ... to ascertain and declare, in the manner hereinafter provided, the following things: /a/, Standards of minimum wages for women in any occupation within the District of Columbia, and what wages are inadequate to supply the necessary cost of living to any such women workers to maintain them in good health and to protect their morals, and /b/, standards of minimum wages for minors in any occupation within the District of Columbia, and what wages are unreasonably low for any such minor workers.”) 261 U. S. 540

²²² „This Court, by an unbroken line of decisions from Chief Justice Marshall to the present day, has steadily adhered to the rule that every possible presumption is in favor of the validity of an act of Congress until overcome beyond rational doubt. But if, by clear and indubitable demonstration, a statute be opposed to the Constitution, we have no choice but to say so.” 261 U. S. 544

²²³ Melyek között a minket érintő körből ott szerepel a *Lochner*- és a *Muller*-ügy is.

²²⁴ 261 U. S. 545

²²⁵ 261 U. S. 546-548

²²⁶ 261 U. S. 556

²²⁷ 261 U. S. 557

²²⁸ 261 U. S. 558

Különvéleményében, melyhez Edward Terry Sanford is csatlakozott, Taft úgy érvel, nem a bíróság dolga elbírálni egy kongresszusi törvény mögötti gazdaságfelfogás helyességét.²²⁹ A *Muller*-ügyet teljes mértékben irányadónak véelve – és érdekes módon kiemelve, hogy nem kíván állást foglalni a felnőtt férfiakra alkalmazható minimálbér-törvény alkotmányosságáról – amellet érvel, hogy a jogalkotónak hatalmában állt a kérdéses törvény megalkotása.

Holmes különvéleménye a bírói önmegtartóztatásra helyezi a hangsúlyt. Úgy véli, a bíróságnak nem tiszte felülbírálni a jogalkotó ítéletét olyan kérdésben, mellyel amaz jóval alaposabban foglalkozott,²³⁰ és élesen elválasztja az alkotmányosság kérdését a helyességétől.²³¹ Továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy az Alkotmányban nem szerepel szó szerint a szerződési szabadság – az csak egy példája a szabadságnak, a jog azonban szinte mindig megtilt valamilyen magatartást, a szerződéskötés pedig e szempontból nem különbözik egyéb magatartásoktól.²³² Emellett pedig cáfolja a többség azon nézetét, hogy a törvény bárkire bármiféle fizetési kötelezettséget ró: egyszerűen megtiltja az adott mérték alá eső bér ellenében történő alkalmazást.²³³

A két *Chas. Wolff*-ügyben²³⁴ a Supreme Court olyan szabályozással foglalkozott, amely vita esetén arbitrációs eljárásról való részvételt írt elő a munkáltatóknak és a munkavállalóknak, és az ezen eljárást lebonyolító szerv kötelező jelleggel állapíthatta meg a munkaszerződés egyes feltételeit, mindenekelőtt a munkabér és a munkaidő mértékét, illetve eltilthatta a munkavállalókat a sztrájktól. A szabályozást a jogalkotó bizonyos szolgáltatások zavartalan biztosítására hivatkozva alakította ki. A Supreme Court alkotmányellenesnek ítélte azt, mondván, nem áll fenn olyan krízishelyzet, amely az ilyen mértékű korlátozást indokolná, emellett csak akkor lehet arra kötelezni a vállalatokat, hogy bizonyos, a „közt széles körben érintő” (*affected with a public interest*) tevékenységet meghatározott feltételek mellett folytassanak, ha ezt még a tevékenység megkezdése előtt előre tudhatják.²³⁵ Mivel a jelen esetben ez a követelmény nem valósult meg, a szabályozásnak nincs alkotmányos indoka.

Látni kell, hogy ezekben az ügyekben, szemben a fentebb tárgyalt *Adkins*-üggyel, ugyanakkor a *Wilson v. New*-ügyhöz hasonlóan, az elsődleges kérdés nem maga a minimálbér szabályozásának alkotmányossága, hanem az, hogy a közt széles körben érintő tevékenységek milyen mértékben szabályozhatók. Erre nézve a Supreme Court az 1877-es *Munn v. Illinois*-döntésben nyilvánította ki az irányadó doktrínát,²³⁶ melyet később meg is erősített,²³⁷ és a testület ennek alkalmazhatósági határát vonta meg, amikor deklaráta, hogy csak a tevékenység végzésére való kötelezés előfeltételezésének vélelmezhetősége mellett igazolható a munkaszerződés tartalmának állami meghatározása. A *Wilson v. New*- és a *Chas. Wolff*-ügyeket összevetve megfigyelhető, hogy ebben a vonatkozásban fontos szempontot jelentett a korlátozások átmeneti jellege is: az előbbi esetben ez a körülmény az alkotmányosság kimondását eredményezte, az utóbbiakban pedig a testület nem találta elfogadhatónak, hogy a jogalkotó hosszú távra szánta a szabályozást. Ezek az ügyek azonban mindenképpen speciálisnak tekinthetők a munkaviszony feltételeit érintő ügyek többségéhez képest, amelyek hosszú távú szabályozással álltak összefüggésben.

Az 1924-es *Radice v. New York*-ügy²³⁸ tárgya egy olyan tagállami törvény volt, amely bizonyos korlátokat írt elő a nagyvárosi éttermekben alkalmazott nők munkaidejére nézve. Az indítványozó két vonatkozásban támadta a szabályozást, az előadó bíró, Sutherland mindkét

---

²²⁹ 261 U. S. 562

²³⁰ 261 U. S. 568

²³¹ „The criterion of constitutionality is not whether we believe the law to be for the public good.” 261 U. S. 570

²³² 261 U. S. 568-569

²³³ 261 U. S. 570

²³⁴ *Chas. Wolff Packing Co. v. Court of Industrial Relations of the State of Kansas* 262 U. S. 522 (1923); 267 U. S. 552 (1925)

²³⁵ 262 U. S. 543

²³⁶ 94 U. S. 113, 126

²³⁷ *Budd v. New York*, 143 U. S. 517 (1892)

²³⁸ 264 U. S. 292

vonatkozásban elutasította az indítványt. A szerződési szabadság kapcsán a nők és férfiak közötti eltérésekre tekintettel leszögezte, hogy a korlátozást az előbbieket gyengébb fizikai természete indokolja; emellett hangsúlyozta, hogy a testület nem jogosult a jogalkotó tényítéletének felülbírálatára.²³⁹ Ami a kisebb és nagyobb városok közötti különbségtételt, valamint a bizonyos munkaköröket ellátó nők szabályozás alóli kivonását illeti, Sutherland megállapítja, hogy a törvény egy jól elkülöníthető munkavállalói csoportra vonatkozik, melynek következtében alkotmányellenes diszkriminációról nem lehet szó.²⁴⁰

Az 1926-os *Connally v. General Construction Co.*-ügy²⁴¹ csak röviden érdemel említést: noha a Supreme Court alkotmányellenesnek ítélte a rendelkezést, amelynek értelmében a tagállammal szerződő munkáltatók büntetéssel sújtandók, amennyiben nem az adott környéken elfogadott napibért fizetik munkavállalóiknak. Az egyhangú döntés indokolása értelmében az ilyen rendelkezés túl általános, és nem tartalmaz követhető magatartásmintát a címzettek számára.²⁴² Ebben az esetben tehát nem a szabályozás tartalma került vizsgálat alá, hanem csupán annak értelmezhetősége, és a vizsgált precedensek alapján elmondható, hogy a Supreme Court következetesen tartotta magát a szóban forgó jogvitában is alkalmazott doktrínához.²⁴³

A *Carter v. Carter Coal Co.*-ügyben²⁴⁴ a Supreme Court egy komplex szövetségi szabályösszesség alkotmányosságával foglalkozott. A kérdéses jogszabály – egyebek között – létrehozott egy bizottságot, amely a széntermelés egyes körülményeit, így a munkaidőt, munkabért és egyéb munkakörülményeket is szabályozhatta. A testület a kereskedelmi klauzulával és az ötödik alkotmánykiegészítéssel ellentétesnek ítélte ezt a jogalkotói megoldást. A fő problémát abban látta, hogy a bizottság tagjai mindig a megelőző év szénkészletének kétharmadát kitermelő vállalatokból, illetve az alkalmazott bányászok feléből tevődtek össze, ez pedig jogalkotó hatalom delegálása magánszemélyek részére, ami ahhoz vezethet, hogy a bizottsági döntések szempontjait magánérdekek határozzák meg.²⁴⁵

Cardozo különvéleményének a jelen tanulmány szempontjából releváns szakasza arra helyezi a hangsúlyt, hogy a Kongresszus beavatkozása indokolt, mivel a szénkitermelést olyan kielezett verseny és elmérgesedett konfliktusok jellemezték, amelyek károsan befolyásolták az ország gazdaságát. A hivatkozott precedensekből azokat a gondolatokat emeli ki, amelyek az ötödik alkotmánykiegészítésben foglalt alapjogok korlátozhatóságára vonatkoznak.²⁴⁶ Egyúttal arra is rámutat, hogy nem ér el alkotmánysértő mértéket a jogalkotó hatalom delegálása, ugyanis az általa alkalmazandó standardok kellően meghatározottak.²⁴⁷

Ugyanebben az évben a *Morehead v. New York ex rel. Tipaldo*-üggyel gyakorlatilag a tagállamok vonatkozásában ismétlődött meg mindaz, ami tizenhárom évvel korábban szövetségi vonatkozásban történt. New York állam „a szolgáltatással vagy annak típusával tisztességes és ésszerű arányban álló” bért előíró törvénye elbukott a Supreme Court mércéjén. Butler bíró, az ötfős többség álláspontjának megfogalmazója, gyakorlatilag egy az egyben az *Adkins*-döntést veszi alapul, és leszögezi, hogy – legalábbis e kérdés vonatkozásában – a tizennegyedik alkotmánykiegészítés ugyanolyan korlátokat szab az államok, mint az ötödik alkotmánykiegészítés a Kongresszus számára.²⁴⁸ A két ügy tényállása nem indokolja azok egymástól való elkülönítését. A szóban forgó törvény semmivel sem konkrétabb az *Adkins*-ben tárgyaltnál,²⁴⁹ így megítélésük sem

---

²³⁹ 264 U. S. 294

²⁴⁰ 264 U. S. 296-297

²⁴¹ 269 U. S. 385

²⁴² Vö. 269 U. S. 391

²⁴³ Vö. pl. *International Harvester Co. of America v. Kentucky*, 234 U. S. 216 (1914); *Collins v. Kentucky*, 234 U. S. 634 (1914)

²⁴⁴ 298 U. S. 238 (1936)

²⁴⁵ 298 U. S. 311

²⁴⁶ 298 U. S. 330-332

²⁴⁷ 298 U. S. 333

²⁴⁸ 298 U. S. 610

²⁴⁹ A New York-i törvény az „elnyomó és ésszerűtlen” (*oppressive and unreasonable*) bérek két elemét határozza meg: 1. Kevesebb, mint a nyújtott szolgáltatás tisztességes és ésszerű ellenértéke („less than the fair and reasonable value of

különbözhet. Felidézve Sutherland kategóriáit, Butler rámutat, hogy csak a munkaidő szabályozásánál volt elfogadható a közérdekre vagy a nők és a férfiak fizikai eltérésére való hivatkozás. Kijelentve, hogy nem jogosult felülbírálni egy állam jogszabály-értelmezését,²⁵⁰ a Supreme Court helyben hagyta a New York-i bíróság alkotmányellenességet kimondó ítéletét.

A *West Coast Hotel Co. v. Parrish*-ügy tétje Washington tagállam munkaügyi törvényének alkotmányossága volt. Ez egyebek közt bizottságot állított fel, melynek jogában állt a munkáltatók és a munkavállalók képviselőiből álló egyeztető tanácskozást összehívni, amennyiben úgy találja, hogy valamely foglalkozáson belül a nőknek fizetett bér „elégtelen arra, hogy a létfenntartáshoz szükséges költségeket biztosítsa számukra, valamint hogy a dolgozókat egészségben tartsa.”²⁵¹ A törvény öt szavazattal négy ellenében alkotmányosnak találtatott. A többségi véleményt megfogalmazó Hughes a következő érvekkel támasztotta alá álláspontját.

Az alkotmány nem tartalmazza szó szerint a „szerződési szabadság” kitélt – csak az általános szabadság szerepel benne. Az általános szabadság sokféleképpen korlátozható az emberek egészségét, biztonságát, erkölceit, jólétét fenyegető veszélyek elhárítása céljából. Ez alól a szerződési szabadság, a szabadság különös esete sem kivétel.²⁵² A szabadság garanciája nem tiltja meg az államnak, hogy akár korlátozó jellegű védintézkedéseket tegyen. E megfontolás szolgáltatta a *Holden*-ügy rációját is, mely különösen érvényes a nők vonatkozásában. A testület számos döntéssel megerősítette, hogy a nők egészségének védelme a nemzet életerege szempontjából legitim állami cél.²⁵³

A többségi vélemény végén érintőlegesen bírói önmegegyezéses érveléssel találkozhatunk: ha valami, akkor a nők védelme a munkáltatói túlkapásokkal szemben – melyeknek a férfiaknál egyébként is jobban ki vannak szolgáltatva – biztos, hogy közérdek, vagyis az államhatalom gyakorlásának legitim célja, a jogalkotó pedig minden további nélkül ítélni úgy, hogy a minimálbér-szabás a cél elérésének alkalmas eszköze. De ha a megfontolás helyessége esetleg kétségbevonható, akkor is a jogalkotót jogosult annak megítélésére.²⁵⁴

Az indokolást Hughes egy gazdasági jellegű érveléssel zárja. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a különbözetet, mely a bér és a létminimum között fennáll, végső soron a társadalomnak kell megfizetnie. A társadalom ennek fizetésére nem köteles, és megteheti, hogy jogalkotó hatalmán keresztül orvosolja a közérdekekkel nem törődő munkáltatók okozta károk következményeit.²⁵⁵

Különvéleményében, melyhez Van Devanter, McReynolds és Butler is csatlakozott, Sutherland lényegében egy „originalista krédót” fejt ki viszonylag hosszan. „[A]z Alkotmány jelentése nem változik a gazdasági események árapályával”, írja.²⁵⁶ Voltaképpen – korábbi álláspontjának megfelelően – posztulálja a „szabadság” kifejezés szerződési szabadságként való értelmezésének szövegű jellegét, leszögezve, hogy a bíróságok feladata a jogot kinyilatkoztatni úgy, ahogyan az írva van.²⁵⁷ E helyütt azt a Thomas McIntyre Cooley-t is idézi, aki a megfelelő eljárás követelményének szubsztantív értelmezésének elméleti alapjait szolgáltatta az 1870-es-80-as

---

the services rendered”). 2. Nem éri el az egészséges élethez szükséges minimális költségeket (*less than sufficient to meet the minimum cost of living necessary for health*). Vö. 298 U. S. 606!

²⁵⁰ „Az indítványozó állítása, miszerint a [New York-i] Fellebbviteli Bíróság helytelenül értelmezte a törvényt, nem fogadható el. E bíróságnak nincs hatalma egy állami rendelkezést az állam legfőbb bírói fórumától eltérő módon értelmezni. Nem áll módunkban a kérelmező olyan értelmezésen nyugvó érvét figyelembe venni, melyet az a bíróság elvetett.” („Petitioner’s contention that the Court of Appeals [of New York] misconstrued the Act cannot be entertained. This Court is without power to put a different construction upon the state enactment from that adopted by the highest court of the State. We are not at liberty to consider petitioner’s argument based on the construction repudiated by that court.”) 298 U. S. 609

²⁵¹ „[I]nadequate to supply them necessary cost of living and to maintain the workers in health[.]” 300 U. S. 387

²⁵² 300 U. S. 391-392

²⁵³ 300 U. S. 394-395

²⁵⁴ 300 U. S. 398-399

²⁵⁵ 300 U. S. 399-400

²⁵⁶ „[T]he meaning of the Constitution does not change with the ebb and flow of economic events.” 300 U. S. 402

²⁵⁷ 300 U. S. 404

években.²⁵⁸ A különvélemény hátralevő részében amellet érvel, hogy a Supreme Court előtti tényállás lényegében hasonlít az *Adkins*-ügyéhez, így az utóbbiban felsorolt érvek a jelen esetre is vonatkoznak. Ennek megfelelően felidéri az *Adkins*-ügyben kidolgozott kategóriákat,²⁵⁹ a gyenge alkuképességű munkáltatók igazságtalan megterhelésének veszélyét,²⁶⁰ valamint annak a feltételezésnek téves voltát, miszerint a munkáltatót a munkavállaló létfenntartásáról való gondoskodásra irányuló erkölcsi kötelezettség terhelné.²⁶¹

Összesen 29 döntés került áttekintésre a jelen fejezetben, amelyből 22-ben a Supreme Court a támadott rendelkezés alkotmányosságát állapította meg, az arány tehát 22:7 az alkotmányosságot kimondó döntések javára. Ez feltűnően elüt a *fellow servant rule*-l kapcsolatos esetcsoportban megfigyelhető értékektől, ahol a többség egyszer sem döntött az alkotmányellenesség megállapítása mellett. 13 döntésben mutatkozott valamilyen véleménykülönbség,²⁶² akár született az adott ügyben írásos különvélemény, akár csak ellentétesen szavaztak a többségi állásponttal egyet nem értő bírák, ehhez képest 16 döntés lett egyhangú.²⁶³ E két csoportban éles tábornegoszlások mutathatók ki. Brewer és Peckham, a vizsgált időszak első évtizedeinek két leginkább konzervatívnak tekintett bírása a 13-ból négy esetben jelzi tartózkodását a többségi döntéstől. Ennek fordítottjára egyedül a *Lochner*-ügy szolgált példát, amelyben jelentős tábornegoszlás mellett e két bíró az alkotmányellenesség mellett voksoló többséghez tartozott. Az 1920-as-30-as évek négy konzervatív bírása, valamint a rendszeresen az alkotmányellenesség megállapítása ellen szavazók közötti szembenállás négy esetben mutatható ki, ebből három esetben a többség a támadott rendelkezés alkotmányellenességét állapította meg, a negyedikben, a vizsgált időszakot záró *West Coast*-döntésben pedig ennek fordítottja történt. Ezek mellett beszédes tábornegoszlást tükröz a *Bunting*-ügy is, az írásos különvélemény hiánya azonban nem teszi lehetővé természetének pontos megismerését.

Az imént ismertetett két tendenciózus tábornegoszlást összevetve a következő megállapítások tehetők. Az első csoportba tartozó ügyek tárgya túlnyomórészt a munkaidő szabályozása, és a Supreme Court mindenkor többsége azt általában alkotmányosnak ítélte,²⁶⁴ ezzel szemben a második csoportba tartozó ügyekben a munkabér szabályozását alkotmányellenesnek. Annak ellenére, hogy mindkét tárgykör a munkaviszony bizonyos feltételeivel kapcsolatos, feltűnő a különbség azok alkotmányosságának megítélésében.

A munkaidő-szabályozást alkotmányosnak tartó döntések sehol nem mondják ki általános érvénnyel azt, hogy ez a fajta korlátozás akkor is alkotmányos lenne, ha a jogalkotó annak hatályát minden piaci szereplőre általánosan kiterjesztené. A korlátozáshoz mindig szükség volt legitim, ésszerű indokra. A releváns döntések két csoportra bonthatók. Egy részükben a szabályozás indokoltságát az adta, hogy az érintettek nők voltak. A férfiak és nők közötti természetes különbségek léte abban az időben magától értetődőnek számított, megkérdőjelezésük fel sem

---

²⁵⁸ Vö. Kens: i. m. 98-101. o., illetve Cooley, Thomas M.: *Treatise on the Constitutional Limitations which Rest upon the Legislative Power of the States of the American Union*. Little, Brown and Company, Boston, 1868, különösen 572-597. o.

²⁵⁹ 300 U. S. 406-407

²⁶⁰ 300 U. S. 409

²⁶¹ 300 U. S. 410

²⁶² Ezek a következők: *Holden v. Hardy*, *Knoxville Iron Co. v. Harbison*, *Dayton Coal and Iron Co. v. Barton*, *Atkin v. Kansas*, *Lochner v. New York*, *Ellis v. United States*, *McLean v. Arkansas*, *Wilson v. New*, *Bunting v. Oregon*, *Adkins v. Children's Hospital*, *Carter v. Carter Coal Co.*, *Morehead v. New York ex rel. Tipaldo*, *West Coast Hotel Co. v. Parrish*.

²⁶³ Ezek a következők: *St. Louis Consolidated Coal Co. v. Illinois*, *Patterson v. Bark Eudora*, *Muller v. Oregon*, *Baltimore & Ohio Railroad Co. v. Interstate Commerce Commission*, *Barrett v. Indiana*, *Sturges & Burn Manufacturing Co. v. Beauchamp*, *Keokee Consolidated Coke Co. v. Taylor*, *Riley v. Massachusetts*, *Erie Railroad Co. v. Williams*, *Miller v. Wilson*, *Bosley v. McLaughlin*, *Booth v. Indiana*, *Chas Wolff Packing Co. v. Court of Industrial Relations of the State of Kansas*, *Chas Wolff Packing Co. v. Court of Industrial Relations of the State of Kansas*, *Radice v. New York*, *Connally v. General Construction Co.* A számolás során idevettem azt az egy esetet is, amelyben egy bíró párhuzamos indoklás írása nélkül jelzi, hogy a döntéssel egyetért, de más indokok alapján.

²⁶⁴ A vizsgált esetek közül tulajdonképpen csak a *Lochner*-ítélet volt az, amelyben a munkaidő-szabályozás vonatkozásában alkotmányellenességet állapítottak meg.

merült, és a nőkre vonatkozó protekcionista rendelkezéseket megfelelően igazolni lehetett egyrészt a nők gyengébb fizikumával, másrészt anyai szerepük összetársadalmi jelentőségével.²⁶⁵ Az esetek másik részében a munkavégzéshez kapcsolódó speciális veszélyek indokolták a szabályozást: ez a *Holden v. Hardy*-ügyben kerül kifejtésre, de a vizsgálódást kiterjesztve látható, hogy ezek az érvek legitimálták a különféle biztonsági intézkedéseket előíró rendelkezéseket is, a *Lochner*-ítéletben pedig éppen az bizonyult perdöntő körülménynek, hogy a Supreme Court többsége a pékek tevékenységét a veszélyesség tekintetében nem találta lényegesen eltérőnek egyéb „hétköznapi” foglalkozásoktól. 1917-re azonban ezt az elvet mintha a testület látványosan fellazította volna azáltal, hogy a *Bunting v. Oregon*-döntésben egy igen széles személyi hatályú törvény alkotmányosságát erősítette meg. Taft úgy fogalmaz 1923-as különvéleményében, hogy meglátása szerint a *Bunting*-döntéssel a Supreme Court hallgatólagosan felülbírálta a *Lochner*-döntést. Ez az álláspont első ránézésre megalapozottnak tűnik, azonban amellet is lehet érvelni, hogy a testület azért fogadta el a későbbi szabályozást, mert az nem szemelt ki néhány meghatározott. Ennek alapján a *Lochner*- és a *Bunting*-döntés között nem szükséges ellentétet feltételezni. De bármelyik álláspontot is fogadjuk el, a *Bunting*-döntéssel a Supreme Court egyértelművé tette, hogy az általános munkaidő-korlátozás alkotmányos alapokon nem kifogásolható.

Ezen előzményekhez képest meglepő, hogy a minimálbér szabályozásának kérdésében a testület markánsan elutasító álláspontot képviselt. A jelen tanulmányban tárgyalt, minimálbér-szabályozással összefüggő ítéletek az 1923-tól 1937-ig terjedő időszakban születtek. Érdekes módon azonban a Supreme Court már a *Bunting*-ügyben sejteni engedte, hogy a bérszabályozás alkotmányosságát szigorúbban ítéli meg: az indokolásban azt tekintette az első eldöntendő kérdésnek, hogy a támadott törvényhely bérszabályozás-e, avagy egészségvédelmi.²⁶⁶ A válasz az utóbbi volt, és az okfejtésből arra lehet következtetni, hogy ellenkező esetben a rendelkezés nem ment volna át az alkotmányosság próbáján. Az indítványismertetés alapján csak gyanítható, hogy ennek oka abban rejlik, hogy a minimálbér előírása egy személy vagyontól való jogellenes megfosztását és a vagyon más részére átadását jelentené, ami a Supreme Court gyakorlata alapján egyértelműen az ötödik, illetve a tizennegyedik alkotmánykiegészítés által megfogalmazott tilalomba ütközik. Az *Adkins*-döntés indokolásában, a szerződési szabadság terjedelmének meghatározása során nyíltan előkerül ez az álláspont: Sutherland szerint míg a munkaidővel kapcsolatos precedenseknél a felek szabadok alkudhatták ki a munkavégzés ellenértékét, itt elvész ennek lehetősége, mert a törvény csak az egyik fél érdekeit veszi figyelembe, és arra kötelezi a másikat, hogy a munka értékére tekintet nélkül fizesse ki az előírt összeget.²⁶⁷

Nehéz belátni, hogy a munkaidő-szabályozáshoz képest ez az esetscsoport miért részesült ennyire eltérő megítélésben. Az *Adkins*-, illetve az azt lényegében mechanikusan alkalmazó *Morehead*-döntést olvasva úgy tűnik, a minimálbér esetében sajátos dilemma merült fel. Egyrészt valóban igaz az, hogy a minimálbér előírása súlyosabb beavatkozás a munkáltatók szabadságába, másfelől azonban – mint arra Taft és Holmes is rámutattak különvéleményükben²⁶⁸ – a munkáltatók számára nem volt kötelező belépni a szerződésbe. A testület előtt két út állt ezen esetscsoport megítélése során: vagy az addigi precedensekben vizsgáltaktól eltérő kategóriaként kezeli a minimálbér előírását, vagy azt is az alkotmányos szabadságjogok egy megengedhető, indokolható korlátozásaként értelmezi – miként egy sor más piacsabályozó intézkedést. Mint láthattuk, 1937-ig az első felfogás diadalmaskodott. A Supreme Court korabeli többsége az alkotmányos és az alkotmányellenes közötti határvonal meghúzására törekedett, és a minimálbér-előírásokat kézenfekvő sarkalatos pontnak tűnt e kontextusban, ha elfogadjuk azt az érvet, hogy az ilyen szabályozás az ellenszolgáltatás értékén felüli bérfizetésre köteles, és ezért a tulajdonhoz való jogot

²⁶⁵ A jelen vizsgálódás nem elsősorban erre irányul, ezért csak mellékesen jegyezhető meg, hogy természetesen a XX. század utolsó harmadában felfutó feminista jogkritika képviselői ezeket a maguk korában progresszívnak felfogott protekcionista jogszabályokat, illetve az azokat alkotmányosnak minősítő bírói döntéseket élesen bírálták, mivel álláspontjuk szerint az ilyen megkülönböztető előírások csak megerősítik a társadalmilag konstruált és káros nemi sztereotípiákat.

²⁶⁶ 243 U. S. 435

²⁶⁷ 261 U. S. 557

²⁶⁸ 261 U. S. 564, illetve 570

sérti. Azonban ki kell emelni, hogy a Supreme Court többsége nem a tulajdonhoz való jog sérelmét emeli középpontba indokolásában, hanem a szerződési szabadságot. Az *Adkins*-ügyben a jogszabály alkotmányosságát támadó felek túláradó bőséggel hivatkoznak a tulajdonhoz való jogra,²⁶⁹ és Sutherland is foglalkozik általánosságban annak tartalmával,²⁷⁰ utána azonban a konkrét rendelkezést kizárólag a szerződési szabadsággal veti össze. Meglátásom szerint azonban pusztán a szerződési szabadságra való hivatkozás elégtelen a szabályozás alkotmányellenességének megállapítására, és ezen összefüggésben a különvéleményt megfogalmazó bírák helyesen kritizálták a többségi álláspontot. Logikusabb lett volna, ha Sutherland a tulajdonhoz való joggal összefüggésben indokolja az alkotmányellenességet. Való igaz, a tulajdonhoz való jog és a szerződési szabadság között általában szoros kapcsolat feltételezhető,²⁷¹ ám a testület ezt nem emelte ki kellőképpen.

Fontos szem előtt tartani azt is, hogy a többi alkotmányellenességet megállapító precedens nem említhető egy lapon az imént elemzett két ítélettel. A két *Chas. Wolff*-ügyben a meghatározó tényező az volt, hogy a jogszabály a felekre nézve kötelező szerződési feltételek szabását tette lehetővé, ráadásul bizonyos – a köz szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek minősített – gazdasági tevékenységek folytatásának megszakítását csak akkor engedte a meghatározott vállalatoknak, ha az elkerülhetetlenül csődhöz vezet. A *Connally*-ügy esetében tulajdonképpen a jogbiztonság sérelme eredményezte a szabályozás alkotmányellenességét, nem annak tartalma. A *Carter v. Carter Coal Co.*-ítéletben pedig a megfelelő eljárás követelménye csak mellékes kérdés volt. Ez utóbbit leszámítva a felsorolt döntések egyhangúak lettek, tehát nem volt nézeteltérés a bírák között.

Hogyan értékelhető a fentiek tükrében a *West Coast*-ügy? Megítélésem szerint szűk kontextusban szemlélve a Supreme Court valóban váltást hajtott végre: az *Adkins*- és a *Morehead*-ügyekben alkotmányellenesnek tekintettekhez kétségkívül hasonló jogszabályhelyt ezúttal alkotmányosnak minősített. Ha azonban a precedensek némileg szélesebb körére terjesztjük ki a vizsgálatot, az látható, hogy e döntésével a testület „csak” beillesztette a szóban forgó kérdést évtizedes gyakorlatába. A *West Coast*-ügyben elfoglalt álláspont szilárd megalapozást nyer a korábbi precedensekből, amelyekben a Supreme Court számos különböző, a munkavégzéssel kapcsolatos szabályozást nyilvánított alkotmányosnak.

Felhasznált irodalom

Balkin, Jack M. – Levinson, Sanford: Thirteen Ways of Looking at *Dred Scott*. In Chicago-Kent Law Review, Vol. 82, 2007, 49-95. o.

Berger, Raoul: Congress v. The Supreme Court. Harvard University Press, Cambridge, 1974

Bewig, Matthew S. R.: Laboring in the “Poisonous Gases”: Consumption, Public Health and the Lochner Court. In New York University Journal of Law & Liberty, Vol. 1, 2005, 476-495. o.

Bickel, Alexander: The Least Dangerous Branch – The Supreme Court at the Bar of Politics. 2. kiadás, Yale University Press, New Haven, 1986

Chemerinsky, Erwin: Substantive Due Process. In Touro Law Review, Vol. 15, 1999, 1501-1534. o.

Cooley, Thomas M.: Treatise on the Constitutional Limitations which Rest upon the Legislative Power of the States of the American Union. Little, Brown and Company, Boston, 1868

Corwin, Edward S.: Marbury v. Madison and the Doctrine of Judicial Review. In Michigan Law Review, Vol. 12, 1913-1914, 538-572. o.

---

²⁶⁹ 261 U. S. 535-538

²⁷⁰ 261 U. S. 545-546

²⁷¹ Vö. pl. Téglási András: A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme. PhD-értekezés. 59. o. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/783/> (2013. november 29.)

- Dabney, Arch'd D.: Abrogation of the Fellow-Servant Doctrine with Reference to Railroad Employees. In Virginia Law Register, Vol. 8, 1902, 245-254. o.
- Epstein, Richard A.: Substantive Due Process by Any Other Name: The Abortion Cases. In Supreme Court Review, 1973, 159-185. o.
- Gillman, Howard: The Constitution Besieged: The Rise and Demise of Lochner Era Police Powers Jurisprudence. Duke University Press, Durham, 1993
- Kens, Paul: *Lochner v. New York* – Economic Regulation on Trial. Kansas University Press, Kansas, 1998
- Kmiec, Keenan D.: The Origin and Current Meanings of “Judicial Activism”. In California Law Review, Vol. 92, Issue 5, 2004, 1441-1477. o.
- Link, Arthur S.: American Epoch – A History of the United States Since the 1890's. Alfred A. Knopf, New York, 1963
- McGehee, Lucius Polk.: Due Process of Law under the Federal Constitution. Edward Thompson Company, Northport, 1906
- Molnár András: Érvélesi minták a „Lochner-bíróság” munkaidő- és minimálbér-szabályozás alkotmányosságát vizsgáló döntéseiben. In Jogelméleti Szemle 2009/4. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/molnar40.mht> (2013. november 29.)
- Molnár András: Oliver Wendell Holmes jogi gondolkodása. In Jogelméleti Szemle, 2011/4. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/molnar48.pdf> (2013. november 29.)
- Molnár András: Szempontok a bírói „aktivizmus” definiálásához. In Jogelméleti Szemle, 2012/3. szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/molnar51.pdf> (2013. november 29.)
- Plucknett, Theodore F. T.: Bonham's Case and Judicial Review. In Harvard Law Review, Vol. 40, 1926-1927, 30-70. o.
- Ramraj, Victor V.: Four models of due process. In International Journal of Constitutional Law, Vol. 2, 2004, 492-524. o.
- Riggs, Robert E.: Substantive Due Process in 1791. In Wisconsin Law Review, 1990, 941-1005. o.
- Schwartz, Bernard: The Reins of Power: A Constitutional History of the United States. Hill and Wang, New York, 1963
- Stephenson, D. Grier: The Supreme Court and Constitutional Change: *Lochner v. New York* Revisited. In Villanova Law Review, Vol. 21, 1976, 217-243. o.
- Strauss, David A.: Why Was Lochner Wrong? In The University of Chicago Law Review, Vol. 70, 2003, 373-386. o.
- Sunstein, Cass R.: Burkean Minimalism. In Michigan Law Review, Vol. 105, 2006, 353-408. o.
- Sunstein, Cass R.: Constitutional Myth-Making: Lessons from the *Dred Scott* Case. In Occasional Papers of the Law School of the University of Chicago, Vol. 37, 1996, 1-28. o.
- Taylor, Hannis: Due Process of Law and the Equal Protection of the Laws. Callaghan and Company, Chicago, 1917
- Téglási András: A tulajdonhoz való jog alkotmányos védelme. PhD-értekezés. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/783/> (2013. november 29.)
- The Creation of a Common Law Rule: The Fellow Servant Rule, 1837-1860. In University of Pennsylvania Law Review, Vol. 132, 1984, 579-620. o.

Felhasznált jogesetek

- Abrams v. United States*, 250 U. S. 616 (1919)
- Adkins v. Children's Hospital*, 261U. S. 525 (1923)

Alaska Packers Association v. Industrial Accident Commission of California, 294 U. S. 532 (1935)
Aluminium Company of America v. Ramsey, 222 U. S. 251 (1911)
Arizona Employers' Liability Cases, 250 U. S. 400 (1919)
Atkin v. Kansas, 191 U. S. 207 (1903)
Baltimore & Ohio Railroad Co. v. Interstate Commerce Commission, 221 U. S. 612 (1911)
Barbier v. Connolly, 113 U. S. 27 (1885)
Barrett v. Indiana, 229 U. S. 26 (1913)
Booth Fisheries Co. v. Industrial Commission of Wisconsin, 271 U. S. 208 (1926)
Booth v. Indiana, 237 U. S. 391 (1915)
Bosley v. McLaughlin, 236 U. S. 385 (1915)
Bountiful Brick Co. v. Giles, 276 U. S. 154 (1928)
Bradley v. Richmond, 227 U. S. 477 (1913)
Budd v. New York, 143 U. S. 517 (1892)
Bunting v. Oregon, 243 U. S. 426 (1917)
Carter v. Carter Coal Co., 298 U. S. 238 (1936)
Chas. Wolff Packing Co. v. Court of Industrial Relations of the State of Kansas, 262 U. S. 522 (1923)
Chas. Wolff Packing Co. v. Court of Industrial Relations of the State of Kansas, 267 U. S. 552 (1925)
Chicago, Burlington and Quincy Railroad Co. v. McGuire, 219 U. S. 549 (1911)
Chicago, Indianapolis & Louisville Railway Co. v. Hackett, 228 U. S. 559 (1913)
Chicago, Kansas and Western Railroad Co. v. Pontius, 157 U. S. 209 (1895)
Chicago v. Sturges, 222 U. S. 313 (1911)
Citizens' Telephone Co. v. Fuller, 229 U. S. 322 (1913)
Collins v. Kentucky, 234 U. S. 634 (1914)
Collins v. Texas, 223 U. S. 288 (1912)
Connally v. General Construction Co., 269 U. S. 385 (1926)
Cotting v. Kansas City Stock Yards Co. and the State of Kansas, 183 U. S. 79
Cronin v. Adams, 192 U. S. 108 (1904)
Crowell v. Benson, 285 U. S. 22 (1932)
Cudahy Packing Co. of Nebraska v. Parramore, 263 U. S. 418 (1923)
Dayton Coal and Iron Co. v. Barton, 183 U. S. 23 (1901)
Dred Scott v. Sandford, 60 U. S. 393 (1857)
Ellis v. United States, 206 U. S. 246 (1907)
Erie Railroad Co. v. Williams, 233 U. S. 685 (1914)
Fischer v. St. Louis, 194 U. S. 361 (1904)
Gundling v. Chicago, 177 U. S. 183 (1900)
Hammer v. Dagenhart, 247 U. S. 251 (1918)
Hawkins v. Bleakly, 243 U. S. 210 (1917)
Holden v. Hardy, 169 U. S. 366 (1898)
International Harvester Co. of America v. Kentucky, 234 U. S. 216 (1914)
Jacobson v. Massachusetts, 197 U. S. 11 (1905)
Keokee Consolidated Coke Co. v. Taylor, 234 U. S. 224 (1914)
Knoxville Iron Co. v. Harbison, 183 U. S. 13 (1901)
Lawton v. Steele, 152 U. S. 133 (1894)
Licence Cases, 46 U. S. (5 How.) 504 (1847)
Lochner v. New York, 198 U. S. 45 (1905)
Louis Pizitz Dry Goods Co. v. Yeldell, 274 U. S. 112 (1927)
Louisville & Nashville Railroad Co. v. Melton, 218 U. S. 36 (1910)
Lower Vein Coal Co. v. Industrial Board of Indiana, 255 U. S. 144 (1921)

Madera Sugar Pine Co. v. Industrial Accident Commission of the State of California, 262 U. S. 499 (1923)
Mangano Co. v. Hamilton, 292 U. S. 40 (1934)
Marbury v. Madison, 5 U. S. (1 Cranch) 137 (1803)
Marvin v. Trout, 199 U. S. 212 (1905)
Mattson v. Department of Labor and Industries of Washington, 293 U. S. 151 (1934)
McCray v. United States, 195 U. S. 27 (1904)
McCulloch v. Maryland, 17 U. S. (4 Wheat.) 316 (1819)
McLean v. Arkansas, 211 U. S. 539 (1909)
Meyer v. Nebraska, 262 U. S. 390 (1923)
Middleton v. Texas Power & Light Co., 249 U. S. 152 (1919)
Miller v. Wilson, 236 U. S. 373 (1915)
Missouri, Kansas & Texas Railway Company v. United States, 231 U. S. 112 (1913)
Missouri Pacific Railway Co. v. Castle, 224 U. S. 541 (1912)
Missouri Pacific Railway Co. v. Mackey, 127 U. S. 205 (1888)
Missouri Pacific Railway Co. v. Omaha, 235 U. S. 121 (1914)
Mobile, Jackson & Kansas City Railroad Co. v. Turnipseed, 219 U. S. 35 (1910)
Morehead v. New York ex rel. Tipaldo, 298 U. S. 587 (1936)
Mountain Timber Co. v. Washington, 243 U. S. 219 (1917)
Muller v. Oregon, 208 U. S. 412 (1908)
Munn v. Illinois, 94 U. S. 113 (1877)
Murray's Lessee v. Hoboken Land & Improvement Co., 59 U.S. 272 (1855)
Mutual Loan Co. v. Martell, 222 U. S. 225 (1911)
New York Central Railroad Co. v. Bianc, 250 U. S. 596 (1919)
New York Central Railroad Co. v. White, 243 U. S. 188 (1917)
New York State Railways v. Shuler, 265 U. S. 379 (1924)
Owensboro v. Cumberland Telephone & Telegraph Co., 230 U. S. 58 (1913)
Panama Railroad Co. v. Johnson, 264 U. S. 375 (1924)
Patterson v. Bark Eudora, 190 U. S. 169 (1903)
Phillips Petroleum Co. v. Jenkins, 297 U. S. 629 (1936)
Pittsburgh, Cincinnati, Chicago and St. Louis Railway Co. v. Backus, 154 U. S. 421 (1894)
Public Clearing House v. Coyne, 194 U. S. 497 (1904)
R. E. Sheehan Co. v. Shuler, 265 U. S. 371 (1924)
Radice v. New York, 264 U. S. 292 (1924)
Reetz v. Michigan, 188 U. S. 505 (1903)
Riley v. Massachusetts, 232 U. S. 671 (1914)
Second Employers' Liability Cases, 223 U. S. 1 (1912)
Slaughterhouse Cases, 83 U. S. (16 Wall.) 36 (1872)
Southwestern Oil Co. v. Texas, 217 U. S. 114 (1910)
St. Louis Consolidated Coal Co. v. Illinois, 185 U. S. 203 (1902)
Staten Island Rapid Transit Railway Co. v. Phoenix Indemnity Co., 281 U. S. 98 (1930)
Sturges & Burn Manufacturing Co. v. Beauchamp, 231 U. S. 320 (1913)
The Employers' Liability Cases, 207 U. S. 463 (1908)
Tullis v. Lake Erie and Western Railroad Co., 175 U. S. 348 (1899)
Ward & Gow v. Krinsky, 259 U. S. 503 (1922)
West Coast Hotel Co. v. Parrish, 300 U. S. 379 (1937)
Western & Atlantic Railroad v. Henderson, 279 U. S. 639 (1929)
Wilmington Star Mining Co. v. Fulton, 205 U. S. 60 (1907)
Wilson v. New, 243 U. S. 332 (1917)

Debates and Proposals on Copyright in Hungarian Lawyers' Society in 1906

This paper focuses on the history of the evolution and regulation of Hungarian copyright law in the first decades of the 20th century. It pays special attention to the debate of Hungarian Lawyers' Society (Magyar Jogászegylet) held in 1906, which affected the fundamentals of the regulation of copyright law, and Elemér Balás P.'s reform proposals. The history of Hungarian copyright law is characterised both by successful and unsuccessful attempts at codification, although aborted bills failed due to changes in historical circumstances rather than the standard of proposals. The Bill submitted by Bertalan Szemere to the National Assembly in 1844 was not enacted for lack of royal sanctioning. Following the age of imperial patents and decrees, after the Compromise (1867) the Society of Hungarian Writers and Artists put forth—again an unsuccessful—motion for regulation. The last attempt at modernising copyright law in the first decades of the 20th century can be linked with the name of Elemér Balás P.; his Bill drafted in 1934 was published in 1947, however, due to political changes this Bill could not become an act.

1. The 1906 debate of the Hungarian Lawyers' Society on the copyright act

The first Hungarian copyright law,¹ Act XVI of 1884, was made following László Arany's initiative, upon István Apáthy's motion.² Later re-codification of Hungarian copyright law was required by the need to create internal legal conditions of the accession to the Berne Union Convention. Act LIV of 1921 harmonised our copyright law with the current text of the Convention, and adjusted our regulation to the results of technological development.³ In those decades between 1844 and 1921 a debate was held in Hungarian Lawyers' Society (Magyar Jogászegylet), which affected the fundamentals of the regulation of copyright law.

1.1. Miksa Márton's proposals

Miksa Márton, a member of stage authors' association, in the part of his speech on the merits called the attention to the faults of the copyright act. He did not dwell on the sections of the act one by one, instead he pointed out the general faults of the copyright act he had been convinced of in practice.

In his view, since the 1884 copyright act entered into force several factors whose conditions the copyright act regulated had changed to a great extent, with special regard to the conditions of the stage and writers of the age. In his speech Miksa Márton did not intend to give a political opinion or go into arguments, he called the attention of the persons present to the following: "*... Hungarian writers are not just priests offering things on the altar of culture: Hungarian writers by their pen, orators by their word, painters by their brush are soldiers, whose words, writing are their weapon: weapon that unites, that disseminates the Hungarian nation that conquers the country for the*

---

* Dr. habil., PhD, Research Fellow, Institute for Legal Studies of the Center for Social Studies of the Hungarian Academy of Sciences, H-1014 Budapest, Országház u. 30., Associate Professor, Károli Gáspár University Faculty of Law and Political Science, Department of Roman Law, H-1042 Budapest, Viola u. 2-4.

¹ On further aspects of Hungarian copyright law see Nótári Tamás: *A magyar szerzői jog fejlődése* [Development of Hungarian Copyright Law]. Lectum, Szeged, 2010.

² On this Act see also Knorr Alajos: *A szerzői jog magyarázata* [Explanation of copyright law]. Nagel, Budapest, 1890; Kenedi Géza: *A magyar szerzői jog* [Hungarian copyright law]. Athenaeum, Budapest, 1908.

³ On this Act see also Szalai Emil: *A Berni Unio-Egyezmény magyarázata* [Explanation to the Berne Union Convention]. Athenaeum, Budapest, 1922; Idem: *A magyar szerzői jog magyarázata* [Explanation of Hungarian copyright law]. Athenaeum, Budapest, 1922.

Hungarian element and ensures continued existence of Hungarians.”⁴ He called the attention to the point that the literary scene did play an important role in the life of the nation, fulfilled an outstanding task in maintaining the Hungarian mind and anyone who respected literature could be pleased to see that our literature was able, in spite of all external pressure, impact, to retain *“its own racial Hungarian nature, special Hungarian colour”*.⁵ He set requirements that the copyright act was to meet and he wanted to attain through the reform first and foremost. One of his requirements was that the act should protect property rights more radically than other legislation.

He points out that the commercial code regulates only the business character of publisher’s transactions, and takes into consideration the content of only legal transactions that the author enters into with his publisher, and pays no regard to the content of the author’s rights. He mentions as an example that German legislation lists item by item the author’s rights that he may exercise against the publisher: they include the right of translation and adaptation (the latter can play a significant role for musical works), after that he gives a detailed analysis of the copyright act.

He mentions that the copyright act is not radical enough: section 1 of the act contains the general provisions, which is the main item of the act—it stipulates provisions regarding reproduction, publication and marketing of writer’s, author’s works, however, in his view this provision does not contain all essential elements. In Miksa Márton’s opinion even section one provides provisions within a rather narrow scope, and later on he dwells on them in details. Next he criticises section 6: as if here the rule of law wanted to make up for the deficiencies of section one, i.e., the problem that it defined the term of copyright not in accordance with requirements; it lists the cases of infringement of copyright. As if the definition of who is that violates copyright appeared as a counterbalance from which we might deduce what copyright actually is. By that, however, the act raises another problem: in court proceedings both section 1 and section 6 shall be taken into account, and the judge is bound by both. As it lists usurpation in seven points, which can be considered itemised, a case might arise where none of the opportunities can be used because it is not included in the listed items, however, copyright has been nevertheless violated, and the court cannot declare the case of usurpation regarding copyright, thus, the act does not achieve its goal, does not sufficiently protect the author and his right. The lecturer argues as follows: *“When the act, whose prime requisite is precision, clarity, leaves such gaps with respect to its very first, primary definitions, then it is clear that this will result in uncertainty, instability in judicature...”*.⁶ The thoughts described above formulate the opportunity that the judge handles the above-mentioned sections extensively for the sake of easier applicability, in this case, however, faith in administration of justice can be easily shaken. Miksa Márton refers to the provisions of both the Austrian and German copyright act. In his opinion, the German act regulates this field of law quite precisely, and believes that the Germans have a perfectly worked out copyright law in spite of the conservative elements in it. The Austrian act can serve as an example too; its advantage is that in terms of territory it is closer to us, so it can be easier identified with our own provisions. On the contrary, he makes critical remarks concerning the French law and does not refer to it, arguing that in France the relevant law is outdated, and at the turn of the century they apply mostly the results of administration of justice and not itemised provisions. The Austrian act gives the definition of the infringement of copyright briefly and concisely: *“adaptation of the author’s work without the author’s licence shall be considered infringement of copyright”*.⁷ So, the deficiency of domestic act is that if somebody can freely dispose over his own work, then why should he not dispose over its adaptation, use too? In judicial practice this raises further problems because for lack of legal regulation only files accumulate in cases concerning this issue. It occurs quite often that a drama

---

⁴ Szladits Károly (ed): A szerzői jogról szóló törvény reformja. A Magyar Jogászegyletben 1906. évi márczius havában tartott vita. Márton Miksa, Kenedi Géza, Szalai Emil, Marton Sándor és Fényes Samu felszólalásaival [Reform of the Copyright Act. Debate at the Hungarian Lawyers’ Society in March 1906. Speeches of Miksa Márton, Géza Kenedi, Emil Szalai, Sándor Marton and Samu Fényes]. Magyar Jogászegylet, Budapest, 1906. 5.

⁵ Szladits: op. cit. p. 5.

⁶ Szladits: op. cit. p. 8.

⁷ Szladits: op. cit. p. 8.

has been made from a short story, narrative, so it is a typical case where adaptation is implemented. In this case the law in force at the time does not contain any provision that provides protection for the authors against adaptation. As the next example the speaker raises the issue of writer's letters that were published formerly in a collected edition, which was quite a popular genre; the act, however, does not even mention them, so does not regulate this subject area, while the German act resolutely provides for this too.

The next serious problem comes from lack of regulation of extracts, in other words, what may be borrowed from the work and what not. Section 9 of the act states that *"quoting certain loci or minor parts of a work already published shall not be considered infringement of copyright"*, then in continuation *"inclusion of published minor papers in a restricted volume justified by the goal in a greater work that is independent in its content can be considered a scientific work"*.⁸ In this part the act discusses what right the author is deprived of, here we expect to see a correct, precise definition, however, we find an obscure, unclear statutory definition only. Presumably, what gives reason for regular abuses of copyright is that the act does not provide proper legal security, moral and ethical value, so anybody can act freely with works in this field due to gaps in the law because there is no applicable retaliation against it or proper penalty. It follows from the above that authors do not trust the copyright act, contrary to criminal rules of law since the provisions set forth in them are clearer and more easily understandable and therefore can be enforced, so they guarantee legal security much better.

Márton asserts that in terms of its structure the copyright act cannot be considered good either because it is incomprehensible; also, it occurs that it mixes questions or settles them in parts where they cannot be classified into taxonomically. The speaker calls the attention to the second sentence of section 1 of the act, which is quite contrary to section 7 of the Austrian copyright act; it is clear evidence of this poorly built structure (*"regarding works which cannot be separated into several parts intellectually, only jointly are the authors entitled to right of disposal"*)⁹ Meaning that concerning substantive issues we can speak about divisibility, which can be as well proportionate, yet, the right of disposal is indivisible.

In what follows, the speaker disputes provisions regarding translation, which again would need amendments. Translation constitutes the most fundamental element of copyright, so it deserves to be dealt with in more details, just as Miksa Márton did. As it has become clear earlier, if the author disposes over publication, marketing of the work, distribution and related deadlines and forms, then the author should dispose over translation too since this is one of the forms of distribution. Consequently, it is a significant issue who translates the work into another language, which is one the author's prime interests too. It is possible to raise the general problem against the act that the author can dispose over translation only in the event that the author has reserved his right to it. The provision of the act in section 7, which cannot be considered exact again, is as follows: *"...translation of the original work without the author's consent can be considered infringement of copyright if the author has reserved the right of translation on the title page of the original work, on condition that translation has been commenced during one year and completed during three years from publication of the original work"*. The above quotation from the act can be perhaps taken as one of the best examples of obscure and incomprehensible formulation. More specifically, it does not reveal regarding whom it stipulates deadlines and what the date of commencement and date of termination of such deadline is. Miksa Márton raised another problem concerning section 7: *"for theatre plays translation shall be fully completed during six months from publication of the original work"*. His question to this is *"who is to complete it and from when six months is calculated from?"*¹⁰ Although he himself gives answer to the second part of his question based on his own experience: it is calculated from the date of the first performance, the answer comes soon from the audience: it is the entitled translator who must complete it.

---

⁸ Szladits: op. cit. p. 10.

⁹ Szladits: op. cit. p. 11.

¹⁰ Szladits: op. cit. p. 13.

His next argument concerns sections 46 and 48, to be more precise, he considers these injurious. Section 46 of the act provides for infringement of copyright regarding musical works: *"any adaptation published without the author's consent that cannot be considered own composition"*. Again, he confronts this section with section 32 of the Austrian act, which defines the cases where adaptation of a musical work implements violation of rights, and where it allows the adapter the following: *"certain variations, fantasies may be, others may not be made from certain musical works"*.¹¹ After the above-mentioned section, he touches on section 48, deemed more injurious by him. Use of a published author's work as the text of a musical work cannot be considered infringement of copyright, and it follows from the above that poets' works can be freely used. Commenting upon this part of the act Márton expounds that this is contrary to the author's most fundamental right since only the author shall dispose over the poem or text. This opportunity of use is contrary to equity because the composer uses the work and obtains income therefrom, while the author of the original work gets no consideration for it although the composer would not have any income without him. Márton raises the following example in this respect: *"... 'A falu rossza' ['Scoundrel of the Village'] was written as a folk play and composer Jenő Hubay made an opera of it. Mrs Ede Tót sued Jenő Hubay for unauthorised use and infringement of copyright. The curia [the Supreme Court] passed judgment in accordance with section 48 that texts that owing to their nature have significance only with respect to music composition such as texts of operas, oratorios shall be taken out of the term of usurpation."*¹²

According to Márton the act does not consider protection of dramatic works important enough, which is clear from section 50 too, which states that outside stage overtures, parts of music between the acts and other parts can be performed without the copyright owner's consent, however, authors lose their source of income due to this section. The Austrian act stipulates contrary provisions because consideration shall be paid for using the author's music. Miksa Márton finds section 51 injurious too, which states that musical works published in reproduced form and offered for sale can be performed without the copyright owner's consent provided that the author has not reserved the right of performance on the title page or at the beginning of the work. This inflicts the author more than the section on translation because public performance of a stage work is the author's most fundamental right. He refers to the fact that German regulation is also liberal but in certain cases only: in charity parties where admission is free and contributors perform free of charge; Hungarian regulation, however, makes copyright a prey without any restrictions, and binds enforcement of copyright to a formality whereas the author cannot be demanded to reserve assertion of a formal right separately.

According to section 52, if there are several authors of the work, paragraphs two and three of section 1 shall be applied with respect to public performance with the deviation that performance of musical works with words, including musical plays, need the composer's consent only in general. The speaker claims it is hard to understand why the composer's work is judged differently than the librettist's work, and why greater right of disposal is given to him.

Section 58 of the copyright act applies to performance of theatre plays; it states that in case of violation of rights *"the total income from unauthorised performance without deduction of the costs incurred shall be paid as indemnity"*. This is contrary to the generally accepted practice of the period because the injured could get a certain part only. If this section of the act stood indeed, then each author would watch when rules are infringed, would look for conflict so that the total income received could be delivered to him as indemnity. Probably some kind of error is hiding here, he says, since in Hungary the basis of compensation can be only the part of the total income which serves to determine the author's royalty.

The copyright act does not provide for several issues, however, development makes it unavoidable to make rules with regard to mechanical reproduction, publication and marketing: lawmakers cannot forget that development brings along more modern, more state-of-the-art technologies that raise problems in law. There is no correct statutory definition for the above-mentioned mechanical

---

¹¹ Szladits: op. cit. p. 14.

¹² Szladits: op. cit. p. 14.

reproduction, publication and marketing; the German act, on the contrary, foreseeing technological development, exhaustively describes what the phrase *mechanical reproduction* covers. It is a particular question whether the phonograph is a machine or not, and if copyright can be infringed by reproducing the author's work through a phonograph. According to German regulation, infringement of right cannot be committed through a phonograph, the French act, however, regulates these issues stricter because phonograph is deemed a means suitable for that.

From among the rules to be reformed arising in connection with limitation he highlights section 36 which states that penalty of infringement of copyright and claim for compensation and unlawful enrichment will lapse in three years, and the three years will start on the day when distribution of unlawfully reproduced copies commences or publication of the work takes place. Márton considers this inequitable, the three years little and determination of the commencement of limitation unreasonable. If, for example, the author goes abroad for a longer period, during this time somebody might publish his work and if the author returns home and learns of what has happened only four years later, then he cannot take action against the infringer as the term of assertion of rights has already expired because distribution started more than three years before. It would be a more equitable solution if the term of limitation was calculated not from commencement of distribution but from the date of learning of the facts since this rule protects the author's interests, therefore, it should be adjusted to his information, knowledge of the facts.

Furthermore, he contests the procedural law part of the act, again based on his experience: he does not deem it equitable that the term of passing judgment in copyright related claims is longer than one year. In Márton's practice it had never occurred that the court passed judgment within one year in copyright claims: "*...I do not speak about compensation for damage, which could be left with the competent court according to the extent of the amount, however, the fact of infringement of copyright should be reserved for court of justice and minutes proceedings against the flagrant offender, which as we know takes painfully such a long time*"¹³

Also, he points out how big uncertainty is concerning copyright in our country and refers to relations maintained with foreign countries. He finds it injurious that the country "dropped out of" the Berne Convention, and that we do not maintain good relations with several foreign states, which has produced a "really robbing practice". He emphasises that the Authors' Association makes every effort to act within its sphere of authority and, for example, in consultation with the US consul in Budapest it tries to create reciprocity between the two countries.

1.2. Géza Kenedi's proposals

In Géza Kenedi's view it is a generally unfortunate feature of Hungarian lawmaking that all of our acts were enacted when they were already considered outdated in the country where they came from (often, other branches of law in Hungary lag behind too). He considers our copyright act reception of the 1870 German copyright act, however, it was considered outdated in Germany by 1884. "*I have wanted to grasp this old statute to criticise it and search for great motifs of the act and it always slips out of my hands. I can always find, as the honourable speaker detailed it quite well, fragmentary measures, which are bad, have no sense in parts or when they have sense they should rather not have that sense*"¹⁴, Géza Kenedi begins his speech on the merits. He shares the opinion of the previous speaker regarding reform, so the question is not if reform is needed, since it is obviously clear from the present situation, but in which direction it should go. Géza Kenedi's opinion is different in several points from Miksa Márton's views, who took the floor before him. "*Actully, advanced education has not produced many new instruments with respect to expressing thoughts and—as music is also concerned here—emotions since the date of this act.*" Apart from the telephone and phonograph, it was motion picture that has appeared as a new instrument, so the regulation of only these instruments should be integrated in the act, which the Germans have partly done as their act was made in 1901.

---

¹³ Szladits: op. cit. p. 18.

¹⁴ Szladits: op. cit. p. 22.

In what follows he refers to some examples in his speech. The first ones include the case of the Telephone Herald: he recalls how difficult it was to place it among dogmatic concepts, in spite of the fact that its copyright law and press law aspects were unquestionable. (Through the Telephone Herald a poem of one of the Hungarian poets was disseminated throughout the city. An action was brought in the case; in the claim they asserted that this took place through mechanical reproduction; the objection made in the first instance was that this was not mechanical only acoustic reproduction. Therefore, they lost the lawsuit in the first instance; in the second instance, however, they made use of the fact that the court strictly insisted on conceptual definitions, and they based their argument on that. Finally the court declared usurpation without being excessively bound by concepts.) A similar problem was raised at that time by theft of electricity in terms of criminal law regulation, i.e., whether electricity is material or not; it was not decided, yet it was certain that taking it qualifies as theft. German regulation dwelled on it separately; it declared that electricity can be stolen although it is not material.

Kenedi asserts that outstanding progress in thoughts and jurisprudence is the main reason for reform, and that several concepts have in the meantime been determined more precisely, and that the number of unlawful acts has widened. Concerning copyright, in stead of *theft*—which actually cannot be called theft since the point under review is a right of other nature rather than property in the traditional sense—one should speak about misappropriation, infringement of the intellectual property of another person. After expounding these thoughts he calls the audience's attention to the point that if they want to make reforms, they should not forget about the fact that people usually find loopholes, so it is worth taking great care to explore and eliminate them. According to his somewhat idealistic opinion alien to the reactive nature of law, it would be an essential aspect if judges were motivated to find frauds before rather than after they occur.

*"Protection of author's rights should be governed, directed every time by two leading thoughts in terms of public interest and individual aspect."*¹⁵ The core of one of the thoughts is that freedom, movement of ideas, thoughts should take place in the whole society as extensively as possible without any restrictions. Kenedi's long-term hope is that free spreading should be absolutely unlimited but this can be realised only in the event that the state shows greater care for the products of culture, the arts; the other thought is that protection of the author—and protection of its own rights, which means copyright protection—serves public interest too.

Kenedi raises the question *"whether it is just that under the umbrella of protection of the creative work of human intellect inferior, valueless works and destructive products of the mind are given such protection too?"*¹⁶ By that he means to tell the audience that albeit great poets would benefit from this reform, should protection be given to those who write "pulp works" with vocabulary and subjects incomparable to true literary works. He notes that he shares Márton's opinion with respect to usurpation, he also thinks that formulation is not precise, not perfect: it is worth comparing it to the 1901 German act because we can be surprised to experience that in those days the tendency of these laws embraced far more developed, far greater interests, which justifies it all the more to make a new act instead of the Hungarian copyright act. In his view the difficulty comes from the fact that it should be determined in practice who the actual owner of the literary work is; this can easily cause problems: is it the author or the agency to whom he has transferred it, or the person to whom the agency has transferred it. One should not forget that copyright means exclusivity; and Kenedi brings an example: a famous writer sold his work with his name written on it to a publisher, who exercised its acquired right; then another publisher took action referring to an earlier contract claiming that the author sold it to them earlier, six years before to be precise. Also, a case occurred where two, three or more publishers took action claiming that the work was sold to them earlier. Kenedi did not refer to names but he added that writers often forget which work they have sold already and so plenty of actions are brought. During them *"it happens that the suitor comes across a person who has not committed usurpation but stood on legal grounds and yet according to the*

---

¹⁵ Szladits: op. cit. p. 25.

¹⁶ Szladits: op. cit. p. 25.

law, since he had not made arrangements in advance, he is punished and obliged to pay compensation, at least to reimburse the interest although he is innocent".¹⁷

Copyright protection lasts for fifty years from the death of the author, and this raises further questions. German regulation is as follows: regarding these institutions more attention was paid to public interest: a period of thirty years from the death of the author was set, with one stipulation, however, which meant protection of excellent, appreciated works; more specifically if the work was published during these thirty years, then protection lasted for another ten years. This stipulation applies to scientific, mathematical works because it often occurs that their real value is revealed only later with the progress of technology and then copyrights are reserved for another ten years. This means protection of intellectual work of the highest level. Regulation similar to that would stand its ground in our country too, so fifty years would be reduced, which would be in the interest of national culture.

In the Hungarian act restriction of the right to translate a literary work and the author's translation right is unacceptable. It would be senseless and useless to maintain the rule that new translations cannot be made for fifty years from the death of the author, therefore *"the author should have right to his own work, if he has published it in a certain language, for fifty years from his death and if he has this work published in translation himself or by others, this should be limited to five years, furthermore, this should be on condition that he can start the translation during the first year and should complete it during the three years"*.¹⁸ This is legal injury to the author too, which was solved in a form easier to handle in legislative practice abroad. We borrowed this outdated regulation from the earlier 1870 imperial statute; at the time of making the German act there was a view prevailing in Germany that the impact of literary works and the German intellect should not be restricted when the idea of the empire awakens, and thereby they wanted to attain that the idea and culture of the German empire *"should entrench itself in other countries"*. In Hungary this goal was achieved indeed since we borrowed the act from them, which cannot be considered a fortunate step, because we borrowed all of its faults instead of legislation having analysed this rule more thoroughly and having taken amendatory measures to make a more efficient act.

The next subject area he discussed in his speech was the issue of setting to music. Kenedi was also indignant at the procedure used inland against the author. The act was also improper because according to its rules it did not qualify as usurpation when an author's work was used for making a musical work, and the text was made together with musical accompaniment. The above-mentioned example of 'The Scoundrel of the Village' arises again. The inheritors of the writer of the work, Ede Tóth sued the writer of the libretto of the opera, who misappropriated the work; the case was referred to a national experts committee, which found that the all of the figures, names, characters and events that occur in the opera are equal to those in the work made by Ede Tóth, so the opera was a complete replica of Tóth's work, it was used without any material changes. The experts committee submitted its findings to the court, stating that *"this is usurpation proper and the court declared that—awful explanation of letters which Hungary's judicature cannot get rid of concerning many issues—it was not usurpation because the law allowed it."*¹⁹ This example clearly shows that the reform of copyright law allows of no delay. The German regulation made in 1901 was more advanced because according to it certain parts of poems or minor poems can be used for setting them to music.

Then, he speaks about circumstances that unambiguously supports the need for reform. This is the issue of translation in a country where culture develops fast by integrating products of art, ideas, while works of national literature must be extraordinarily protected. In this country, in Hungary it is of key significance what rules on translation of works are like because the problem of possible injuries is decided in accordance with them, also, it is questionable what international contracts should be by which we regulate the right of translation in line with our needs. Hungary "exports" a very low number of literary works abroad; yet, compared to that plenty of works come into the

---

¹⁷ Szladits: op. cit. p. 26.

¹⁸ Szladits: op. cit. p. 27.

¹⁹ Szladits: op. cit. p. 30.

country. Our literary balance shows a huge deficit since literary works, mostly from Germany, are flowing into the country in large quantities. In this respect he raises the question how we should pay for incoming imports and if we do pay tax to a foreign culture what we should pay for: *"For multitudes of inferior, weaker, valueless works, or is it able to arrange its laws in such fashion that if it protects translation of foreign works, then it should provide for translation so that genuinely precious works in the foreign culture that can enrich the nation's life and culture should be given priority."*²⁰ Undoubtedly, international contracts should be concluded on the basis of this principle. The next point of his speech was the issue of the Berne Convention. At the time of making the Hungarian copyright act, at the end of the 1800's, the foundations of the Berne Convention had been laid already, in spite of that an invalid act was made in Hungary. By 1906, most of the European states had ratified the convention, except for Austria-Hungary. The core of the Berne Convention is that it provides the author's right of translation in his own state; abroad, it allows ten years for starting translation, if translation has been started, it provides the same rights that he enjoys at home; this means much greater security for literary works. By this regulatory method valuable Hungarian literary works could obtain foreign markets, so it would be important to integrate the rules of the Convention in the reform—this view was shared by traders and publishers. At the relevant time it was not in the interest of our country not to ratify the international agreement, it was aborted by the Czechs and the Polish to hinder breakthrough of German culture in Austria. At the end of his speech Géza Kenedi notes that it is very difficult for our lawmaking machinery to adapt the act, although it would be of utmost importance to adapt to the needs of the nation: *"Beings that cannot adapt will scrape by or waste away: this is a law of nature."*

1. 3. Emil Szalai's proposals

In Emil Szalai's opinion—following previous speakers—Hungarian copyright act needs profound reform, although he does not find the present copyright situation so hopeless, yet, he would not highlight Act XVI of 1884 as a masterpiece of lawmaking. It cannot be considered a work of high standard either in terms of its wording, concept or structure; however, in the hands of a proper judge this rule of law can be used but only if the judge has a feeling for literary and artistic life. Applicability of an incomplete, inaccurate act can be helped by judicial practice and legal custom, if it does not get stuck on possibly less properly worked out statutory provisions, the judge can make up for deficiencies in dispensation of justice. He refers to the legal practice of France as an example for efficient application of old rules of law where copyright law is in a situation similar to that in Hungary.

In his opinion the Hungarian act could have been made better if the interests of the persons to be protected had been taken into consideration. In defense of the court it can be raised that copyright related cases are very rarely referred to them, so very rarely have they been in a situation where they had to adopt a decision with regard to copyright. Furthermore, it can be stated that artists, writers and publishers endured their cases alleged to be legal injuries without taking any action, they did not use protection provided by law, they endured that their works were taken unlawfully from them, were abused. Accordingly, such claims have not appeared in judicial practice, so far only a few have occurred in the capital city, lots of provincial courts have not dealt with any copyright related lawsuits at all. Possibly the situation would have been different if only the courts of Budapest, Kolozsvár and Marosvásárhely had been vested with power in copyright issues, and the professional standard of judging the cases would have been higher. If lawsuit had been conducted before the above-mentioned courts only, then practice would have matured much better and cases would have been handled more professionally since similar cases would have concentrated here, which would have made judges' work easier.

Szalai would not put emphasis on authors' legal protection in the reform—in his view this is set forth in the present act, and it is a question of interpretation only—instead, he would integrate

---

²⁰ Szladits: op. cit. p. 31.

institutions of social character. In his view, authors' attention should be called to the point that they should seek legal protection and request legal remedy of injuries in court, by which authors would recognise that they can obtain pecuniary advantages on the grounds of the present act too, and the growing number of illegal works in literary life could be eliminated; the most obvious form of that is setting up associations, professional societies, and bringing artists together in them.

Szalai does not consider it right to implement the reform in a form that underlines authors' (pecuniary) interests only and makes regulation paying regard to it, since it must be admitted that authors have moral, ethical interests too. Only a part of the authors believe that their prime interest is to increase their wealth by their work, lots of them put the emphasis on propagating, disseminating their own thoughts, ideas. Some publishers also intend to achieve that much rather than increasing pecuniary assets: for there are publishers that have been set up as non-profit organisations, for example, a political party or a social movement whose *raison d'être* is to disseminate the idea of literary works, but here the primary aim is not to increase proceeds but to recruit adherents and followers to their ideas. Several writers think that as acknowledgement of their work they expect an increasingly wide range of people to become familiar with their works rather than pecuniary assets. It is in the interest of society and the state that works should be disseminated as extensively as possible, however, it is also in the interest of them that pecuniary benefits should urge people to think or engage in writing, thinking regularly. As a matter of fact, it is also necessary that anybody who has talent in writing should be provided with financial means, should be able to earn a living from his artistic work. *"Therefore, harmony between culture and author's financial interests should be the guiding line in the reform of copyright law."*²¹

The former thought should determine the direction in the reform of copyright law, particularly in the field with international aspects and translation. He refers to the train of thoughts in Géza Kenedi's speech that domestic literature is not significant in exports, its imports are all the more significant. He thinks it should be deliberated whether it is domestic interests and values or the works of otherwise well paid authors that should have priority. It is needless to make efforts as soon as possible to pay increasingly high customs duties to countries that import books duty free, in the form of author's royalty through regulation of translation rights and international agreements. This is an important aspect regarding the issue of joining the Berne Convention—therefore, Szalai does not support accession to the Berne Convention either.

In the reform special emphasis should be laid on the need to revise the new act so that we should obtain financial benefit from imported works instead of the currently effective regulation under which foreign authors' works flow into the country without payment of any customs duty, by this shift giving a chance to publishers, translators to have foreign literature flowing in huge volumes marketed in Hungarian and thereby to generate profit. Competition on the market will favour dissemination of high standard foreign works too. Contrary to Kenedi's opinion, he thinks that Hungarian edition of popular scientific works should be entered in the market in a much wider scope at a lower price.

He specifically highlights the issue of the right of public performances because he considers its regulation rather obscure. Public performance is a special genre in terms of regulation since it is a less palpable work, not a lasting work in the traditional sense; therefore, original, independent provisions are required in this respect. Szalai asserts that section 50 of the act, which does not protect overtures of plays, is rather injurious. As an example he refers to *János vitéz* [*John the Hero*] by Pongrác Kacsóh: enterprises set up to present musical performances such as music cafes or music-halls allure the public (against payment of admission fee or using raised prices) by the music of *János vitéz*, however, during the performance guests will hear nothing else than the song *Egy rózsaszál* [*A Rose*]. In the case of another song, a part of a play, which was sung and played by orchestras throughout the country, only a minimum amount was paid by the publisher to the author when the author sold it to them before the first performance. The Austrian and German law regulates the issue more strictly for the benefit of the author, because it orders to pay fee to the

---

²¹ Szladits: op. cit. p. 38.

author separately for each performance, while domestic authors get almost nothing for the right to perform the music of plays on the grounds of statutory provisions. Szalai would leave section 51 of the act in force with respect to the music of theatre plays too, and he argues that it is often in the interest of the composer and theatres to make the song known as extensively as possible to allure audience to the performances.

He calls the chapter of the act on penalties and compensation absolutely useless; he believes it needs to be reformed immediately. With respect to fundamental principles this part is extremely outdated, and in practice it has been proved that these rules ensure copyright protection to a low extent. Statutory provisions regarding usurpation have been made in a form typical of criminal law regulation, and perhaps, he adds, that is why the chapter has the title penalties. Whereas, the objective would be "pecuniary indemnity", and penalty should serve the author's benefit: it seems to be less realistic that, if the author can see that the amount received from penalty enriches the state treasury and the author himself gets nothing due to his injury, he would bring an action in the case, whereas, if he had pecuniary advantage from the lawsuit, in addition to moral indemnity, then he would take action sooner before court in case of injury. The German regulation considers the author's compensation an issue of prime importance, the title of the relevant chapter is *Rechtsverletzungen*: it puts compensation in the centre, the issue of penalty is secondary, the amount of the fine imposed by the court is payable to the author, and penalty, which is payable to the state treasury, can be imposed additionally.

1.4. Sándor Marton's proposals

Sándor Marton at the beginning of his speech sets his fundamental principles regarding the reform. The first thing he mentions is that the author himself should enjoy the financial benefits of his work, that is, only the author should be able to "exploit" intellectual activity financially. The other direction is protection of the author's moral values. The author's protection from two directions gets in conflict with the interest of the state, more specifically cultural interests, "*the education developing force implied by the products of human mind should be provided for the plenitude, which necessarily involves restriction of the author's claims for protection*".²² Restriction shows itself in the fact that the form into which the author casts its work comes only from his own inner self, however, each author draws inspiration to make his work from the common treasures of mankind and merely adds his own ideas, thoughts to it. Accordingly, he refers to the Italian act that states that the author works for mankind, and social order provides the author with enjoyment of his work solely within the term of protection. (Marton stresses that Jhering, through the law of persons approach, classified usurpation claim as *iniuriarum actio*, and the only available Roman law reference to it in the copyright law systems of the turn of the century is the one that Ulpianus expounded when he spoke just about *iniuriarum actio*: "...*iniuriam damnum accipiemus ... culpa datum, etiam ab eo, qui nocere noluit*".²³)

Ample literature supported the German law of property approach that copyright is property right—in this field Proudhon's approach was the most extreme: he compares the author who sells his book to a woman who offers her charms for sale. Marton asserts that Roman law and the authors of the antiquity left nothing to us with regard to copyright from which we could set out in this question; this problem occurred owing to spreading of printing and paper only, mostly from publishers' point of view, since copyright developed from bans on reprints.

Setting out from the little available legal sources, János Suhajda, in his private law, advises writers, judges "*that everybody should help himself as he can*". Marton refers to the case of Jenő Rákosi as an example: in 1878 the director of the German theatre in Gyapjú street announced performance of the play entitled *Niniche*, however, the right to perform this play was obtained by Jenő Rákosi, director of the Folk Theatre, so they applied to the police for banning the performance of the play, and on the opening night of the play the performance was banned indeed. As a matter of fact, the

---

²² Szladits: op. cit. p. 45.

²³ Ulp. D. 9, 2, 5, 1.

director of the German theatre lodged an appeal in the case, but the police action was approved in the second instance too. In 1878, when copyright acts had been made all over Europe, police intervention in a case of private nature was justified by the general principle of prevention. It was under such circumstances that the draft bill on writers' and artists' property rights was published in the yearbooks of the Kisfaludy Society, which was made by László Arany, who acted on the verge of writer's and lawyer's profession, and which formed the basis of Act XVI of 1884. Marton's opinion is fully identical with the opinion of earlier speakers to the extent that the act on copyright can be radically reformed only in the event that publisher's rights are reformed simultaneously. Concerning the right of translation Marton believes that section 7 of the act can be maintained to enable works to get to readers extensively. The author's right is sufficiently protected because in the case of his own authorised translation the author enjoys the normal term of limitation of copyright, that is, the principle of *volenti non fit iniuria* prevails. If the author does not exercise this right, it can be presumed that he does not want to prevent his work from becoming public domain. However, he believes that the reservation and notification procedure should be repealed, and he would determine a period of three years uniformly for term of protection reserved for the author with respect to translations.

According to the reasons of the act, the nature of usurpation brings about that copyright injury can be remedied if it has been retaliated within a short time. Marton also believes that retaliation of usurpation carries criminal law elements, and it follows from this that the party injured by usurpation have almost the same rights as the injured party within the scope of acts of criminal law with request for prosecution. Determination of the term of limitation creates harmony with the criminal code: according to section 22 of the copyright act usurpation is implemented upon the first reproduced copy of the work has been (unlawfully) completed, however, limitation begins, according to section 36, from commencement of the distribution, publication of the work. Only usurpation set forth in section 23 of the copyright act, businesslike offering for sale and distribution can be considered usurpation committed against the author's pecuniary interest, however, limitation of the related claim will commence as from the last day of distribution. If the author has not intended to exercise his right during the three years available, then it can be presumed that he has not considered it injurious.

Turning to the issue of adaptation, he puts the question to what extent it is allowed and when adaptation is usurpation. At this point he condemns German regulation because he finds it too strict that it is the author's exclusive right to arrange his narrative work for the stage and vice versa. "*The author's work is the individual shape made perceptible in which he presents his own thoughts.*"²⁴ It follows from this that pure plagiarism does not qualify as usurpation: processing of the thoughts of other persons might as well produce a new work. Marton asserts that the dividing line between plagiarism and usurpation cannot be absolutely marked, it should be analysed on a case by case basis whether an independent literary or artistic work has been produced through processing the basic thought. According to paragraph 1 of section 9, inclusion of minor parts of specific works and minor papers in volume justified by the purpose in an independent scientific work is allowed—so it is important that the work into which they are imported should be a scientific work of greater importance.

With respect to works of the fine arts he demands thorough revision of the act. Comparison of sections 61 and 62 shows striking analogy: paragraph 2 of section 61 considers remaking infringement of copyright even if the original work is imitated in another genre or another kind of art; according to paragraph 2 of section 62, however, it shall not be considered infringement of copyright when specific replicas are made not for the purpose of marketing. "*This is the anomaly; while simple copying in the same kind of art can be carried out without any hindrance permanently, adaptation in another kind of art requiring separate independent work is prohibited even in specific copies.*"²⁵

---

²⁴ Szladits: op. cit. p. 51.

²⁵ Kováts Gyula: Az írói és művészi tulajdonjog [Writer's and artistic property right]. Pfeifer, Budapest, 1879, p. 41.

He raises the issue of infringement of copyright in musical works when adapted to gramophone or phonograph. According to the German act this qualifies as reproduction: "*durch Platten, Walzen und ähnliche Bestandteile von Instrumenten ... welche zur mechanischen Wiedergabe von Musikstücken dienen*", which is allowed all over Europe, except for Hungary. According to section 5 of the copyright act, mechanical reproduction of the author's work can be considered infringement of copyright but according paragraph 2 writing down is also mechanical reproduction if it is used instead of mechanical reproduction. In musical works, it is not the musical notations or the score but the musical thought itself that is protected. According to section 45 usurpation—properly applying section 5 and paragraph 2 thereof—can be committed in all the forms in which the musical thought, the author's combination of sounds are recorded in such fashion that the musical thought can be reproduced from it. Notes are merely tools to produce sound; sounds, however, can be remade not only by notes but by plenty of other tools, such as phonographs. With regard to protection of musical works, Marton asserts, it is not enough to make sure that musical notations could not be duplicated through printing, protection should be provided for writer's works for the case when they are made for the blind by relief printing, and protection is required for musical works too when duplication is made not by duplicating notes but by another method.

Section 22 of the German act contains restriction of composers' rights, section 9 of the Hungarian copyright act lists item-by-item the measures that restrict the author's natural right, however, it does not contain any restrictions regarding permitted forms of reproduction and publication. Irrespective of the German regulation, the Hungarian regulation in force at the turn of the century qualified marketing of musical works through gramophone as injurious conduct.

In the debate of the German copyright act, the *Reichstag* requested the chancellor to enter into negotiations with the states that acceded to the Berne Convention of 9 September 1886 that they should prohibit arranging musical works, without the author's permit, for any musical instrument by which musical works can be reproduced. Thus, they speak about reproduction only in the event that the work is produced in a determined number in such form from which it becomes possible to communicate the author's thoughts to others but it does not need to be made in the same form as the original. Furthermore, it is not necessary that the same audience should be addressed by it, so mechanical reproduction advances perceiving the work by other sense organs. With regard to mechanical reproduction they stated that it is equal to printing in terms of form, purpose and essence, so it can be classified into the same category as printing also in terms of usurpation—albeit, an expert can somewhat enjoy reading musical notations, their readability is not condition of the copyright protection of the musical work, the general public can enjoy them only in the forms of sounds. Section 46 of the copyright act states that: "*Any adaptation of musical works published without the author's consent that cannot be considered own composition shall be considered infringement of copyright. Such as ... arrangement of musical works for one or several musical instruments ... or impression ...of their melodies.*" Marton asserts that it follows from this that the gramophone is an arrangement of musical works for gramophone-musical instruments apparatus.

Marton claims that Kenedi's standpoint—that copyright protection should not be extended to pulp works—is an outdated view. The question occurs to him whether exclusion from protection might produce contrary effect and make them more competitive on the market: if a work has obscene content indeed, then it belongs to the relevant state of facts of the effective criminal code. Their opinions are identical at one point: all printed products should not be necessarily provided with copyright protection; at that time there were attempts to protect plenty of printed materials by copyright, which owing to judicial dispensation of justice were protected indeed (for example, price lists, programs, playbills). The speaker does not consider it right because in his view these products belong to the sphere of unfair competition and not to the scope of copyright.

The opinions of Marton and Kenedi regarding state agreements are completely identical: the issue of state agreements is an economic issue. He considers the first agreement an erroneous measure: our country entered into this agreement with France in 1866 on copyright, when the term of protection of translations regarding French works was unlimited, while Hungarian works were not provided with any protection. Lacking statistical data, however, relying on his information, he

asserts that annually approximately five hundred literary works and ca. forty stage works in foreign language are staged in translation in Hungary. It follows from this that we pay a huge amount abroad for obtaining translation rights, and only a fraction of it is returned to us. He believes it would be worth following the German legislative practice and narrowing authors' rights "in terms of industrial policy".

1. 5. Samu Fényes's proposals

In his speech Samu Fényes holds the position that the Hungarian copyright act is in every respect and by all means the worst possible act. In his view, it would be more favourable for the protection of culture and copyright if this regulation did not exist at all.

Similarly to Miksa Márton, he tries to interpret section 7 of the act, and he finds that this section of the act is incomprehensible: "*But we who say that we do not understand it understand more of it than those who say that they understand it because those who say they understand it do not understand it at all*".²⁶ He believes it is shocking in the act that the first possible state of facts regarding usurpation is that anybody who translates a work made in a dead language into a living language commits usurpation. He points out that this was borrowed from the earlier German regulation and that this regulation was introduced in Germany because they wanted to ensure translation rights to the *Sprachwissenschaftliche Gesellschaft*, and it had its significance in Germany since this company published texts in eastern dead languages in huge volumes—this is not really needed in Hungary. This means that it is much more worth writing works in dead languages and translating them into Hungarian because then they will enjoy five years protection.

He finds that paragraph 3 of section 7 has been indeed worked out in accordance with domestic interests: translation without permit shall be considered usurpation only in the event that translation has been commenced within one year and has been completed in three years. He underlines the incomplete structure of the act when it states in one sentence that publication shall start within one year, in another sentence it sets forth that translation shall be started, which is not the same. So, if anybody starts translation within one year and publishes it after three years have passed, then it will not qualify as usurpation, however, if he publishes it within three years, the case of usurpation does not hold either. It is an interesting point in the regulation that translations of theatre plays shall be completed within six months from publication of the original. "*As in the introduction the section sets forth the cases of usurpation, obviously it should be interpreted that the statement here means that it shall be completed within six months from publication of the original to implement usurpation. But it has no sense really that it should stipulate quasi as an order how one shall usurp, so only another sense can be attributed to this provision.*"²⁷ An imperative norm due to its nature cannot be qualified as author's protection.

It is the fault of the act that it does not sufficiently protect property rights because after one year it makes translation free and only one collected edition from several literary works can be published under copyright protection. "*Only these two cardinal requirements can be bound to copyright: that it should protect the author's financial interests, his right to his work, i.e., property rights; secondly, that it should protect individuality of his work, i.e., moral powers and as this act does not achieve these goals, it is necessary to make a law that enforces these two postulates.*"²⁸

In the rest of his speech, he discusses Kenedi's position regarding pulp fiction. Kenedi would provide protection against immoral, low standard works, and Samu Fényes agrees with it to the extent that there is no forum that would determine what qualifies as obscenity. He adds that it is noteworthy that compared to general conditions of world literature the number of pornographic works in Hungary is outstandingly high, the reason for it, he says, is presumably that they can be taken by anybody, the three years that protect the author pass quickly, and after that the work becomes a prey, it is easy to fill the market with it; it costs nothing, it needs no science or linguistic

---

²⁶ Szladits: op. cit. p. 70.

²⁷ Szladits: op. cit. p. 72.

²⁸ Szladits: op. cit. p. 72.

skills, and we get a useless literary work. On the contrary, he believes scientific works in Hungarian are very rare in the market, apart from a few works. Turning the above argument the other way round, copyright should protect trash for long years so that writers of trash should deliver their work for reproduction only for high valuable consideration and this would make the price of trash rise, so it would not be possible to enter the market with cheap publications.

In Samu Fényes's opinion, reform of the copyright act can be implemented solely in the event that writers are protected against translations and collected editions, and for this reason this right of protection should prevail for thirty-forty years from the death of the author with regard to translators of foreign works too.

Az alkotmánybíráskodás szociológiai és politológiai kérdései

Alkotmánybíróvá lett kutatóként írtam a következő elemzéseket. Ahová a sors vetett az eddigiekben azt pedánsan igyekeztem elvégezni, de alapvetően kutatói alkatomnál fogva legalább annyira megfigyeltem az éppen végzett tevékenységet belülről is. A pártokról, a törvényhozásról már egyetemi pályám elejétől kezdve sokat írtam, és tanulmányokban, könyvekben elemeztem ezek tevékenységét, de amikor néhány évre belesodródtam az aktív politikába az 1990-es évek közepén, és mint szószóló, tanácsadó majd alkotmányügyi bizottsági elnök voltam az Országgyűlésben, legalább annyira megfigyeltem kutatóként a napi működést és a kívülről láthatatlan kapcsolati hálókat, ezek sajátosságait, mint ahogy részt vettem a politikai küzdelmekben és a törvényhozási praktikákban is. Egyetemi oktatóként és kutatóként már negyedik évtizede élek az egyetemi-tudományos életben, de a megfigyelő beállítottság már az első évek után az egyetemszociológiai és tudományszociológiai vizsgálódások felé tolt el az 1980-as évek közepén, és a pusztán megélés mellett mint kutatásom tárgya is volt néhány évig az egyetemi-tudományos szféra, az itteni praktikák és a strukturális összefüggések. A megélés mellett a párhuzamos „résztvevő megfigyelő” attitűd pedig a strukturális összefüggések feltárása után mindig az éppen kutatott szféra torzulásainak kiemelésére vezetett, és ebből logikusan következett számomra e szféra vonatkozásában a reformtervek kidolgozása. Az 1980-as évek elején politikai reformterveket készítettem, az évtized második felében az egyetemi-tudományos szféra következett kutatásaimban, és ennek végén egy egyetemi reformtervet dolgoztam ki.¹ De ennek leágazásaként még az elmúlt években is egy radikális átépítési tervet publikáltam a tudományon belüli oligarchikus szerveződés ellen, amely néhány szempontból a tényleges tudományos kutatók helyett/mellett részben a tudományszervezők klikkjévé teszi az MTA akadémikusainak egy részét, és belső, zárt kooptálási csoportban tartva ezt az intézményt bizonyos fokig elszigetelté ezt a tényleges tudományos értékelési mechanizmusoktól.²

Ezt folytattam, és folytatom most is, és alkotmánybíróként naponta megélve a döntési folyamatok strukturális meghatározóit, a testületi viták racionalitását vagy éppen irracionalitását okozó összefüggések kényszerítő erejét, a döntésekben való részvétel mellett megállás nélkül figyelem és elemzem is az alkotmánybíráskodást. A kutatás és a nyilvánosság eddigi hiánya miatt az alkotmánybíráskodás tényleges működésének és strukturális meghatározóinak nyilvánosság előli elrejtése felidézheti most elődként *Flaviust*, a zárt római testület, a *pontifexek testületének* nyilvánosság elé vivőjét. E zárt papi testület döntéseinek egykori nyilvánosság előli elzártsága néhány szempontból tényleg hasonlít a mai - különösen az európai - alkotmánybíráskodásra, és ha az elemzés ezt felidézi, akkor talán mindenki előtt nyilvánvalóvá válik, hogy egy demokratikus jogállamhoz ez nem illő.

A hazai tudományos irodalom - e tekintetben amúgy sem széles - kutatóközössége jórészt az alkotmánybíráskodási döntések érveléseit, az ezekben található ellentmondás-mentességet vagy éppen ellentmondásokat, a morálfilozófiai alapokat stb. elemzi, kitekintve néhány külföldi példára, különösen a német és az amerikai alkotmánybíráskodásra. Még alkotmánybíróvá választásom előtt magam is ilyen aspektusokban foglalkoztam tanulmányaimban az alkotmánybíráskodással, és ezt csak a politikai hatalomgyakorlásban játszott szerep elemzésével egészítettem ki, vagyis a

---

* egyetemi tanár, ELTE/SZTE

¹ A politikai elemzésekhez és reformtervekhez lásd Pokol Béla: Alternatív utak a politikai rendszer reformjára. Valóság 1986/12. sz., illetve a „Politikai reform és modernizáció” c. könyvem (Magvető Kiadó 1989); az egyetemi és a tudományos szféra elemzéséhez és ezekre vonatkozó reformjavaslataimra lásd „Az egyetemi-tudományos szféra” Oktatókutatási Intézet. Budapest (Kutatások a felsőoktatás köréből II. kötet) 1988; illetve cikkemet: „Javaslat az egyetemi oktatás egy tartalmi reformjára” Magyar Tudomány 1987/10. sz.

² Eredetileg a kutatásokat az 1980-as évek közepén folytattam le, és az elemzéseket egy tanulmányban összegeztem, lásd Pokol Béla: A tudomány értékelési mechanizmusai. Világosság 1987/7. sz.; ennek későbbi reformtervévé formálásához pedig: Pokol Béla: Akadémia és felsőoktatás - de lege ferenda. Jogelméleti Szemle 2010/4. sz.

jogelméleti aspektus mellett a politológia szemszögéből igyekeztem teljesebb képet kapni. Belülről szemlélve az alkotmánybírási döntési folyamatokat azonban egy eddig nem észlelt dimenzió is jobban feltárult számomra, melyet az *alkotmánybírási döntés szociológiájának* lehet nevezni. Erről nem írtak az eddigiekben magyar nyelven, napi információk szintjén is eleve zárt a hazai alkotmánybíróság működési módja, így ez a dimenzió észlelhetetlen volt a kívülálló számára. Belülről észlélve és ezután az idegen nyelvű szakirodalomban szétnézve azonban több tanulmány és könyv is található volt ennek vizsgálatára, főként az amerikai alkotmánybíráskodást illetően, de a német vonatkozásában sem hiányoznak mára azt ezt vizsgáló elemzések.

Ezeket végigtanulmányozva és a saját tapasztalataimmal ezeket összevetve már lehetővé vált a jogelméleti és politológiai aspektusok mellett rendszeresebben elgondolkodni az alkotmánybíráskodás szociológiai dimenziójának kérdésein is. A strukturális elemzések után a döntési folyamat racionalitását segítő reformjavaslataimat vázoltam, majd a jogtudományban bevett módon *de lege ferenda* javaslatokkal normaszöveggé formálva is felmutattam az általam kívánatosnak tartott változásokat. Végül az alkotmánybíráskodás politikai rendszeren belül betöltött szerepéből következő politológiai aspektusokra kell kitérni, melyeket szintén csak kevés elemzés vett eddig tudományosan górcső alá. Saját korábbi tanulmányaim is e téren csak a hazai politikai rendszerben betöltött hatalmi szerepre vonatkoztak, ám a nemzetközi hatalmi politikai aspektusokat az eddigiekben nem érintettem.³ A tanulmány befejező részében erre szeretnék most kitérni.

1. Az alkotmánybírási döntés szociológiája

Az alkotmánybíráskodás az Egyesült Államokban alakult ki az 1800-as évek elejétől kezdve, és az átvétel az európai országok részéről onnan – módosított formában - az 1920-as évektől indult be. Az eredeti helyén az alkotmánybíráskodást végző szerv a rendes bírói hierarchia része volt, és a fellebbezés rendjén felfelé haladva a legfőbb bírói szerv lett egyben az alkotmánybíráskodás legfőbb szerve. Ezzel szemben az európai átvétellel - először 1920-ban Ausztriában - a rendes bíróságoktól elkülönített, önálló alkotmánybíróság jött létre, és vált ez főszabállyá az 1940-es-es évek végétől kezdve, amikor további két európai országban (Németországban és Olaszországban) is létrehozták az alkotmánybíráskodást. Az olasz alkotmány csak egy korlátozott alkotmánybíráskodást hozott létre, itt csak a bíróságok fordulhatnak pereik felfüggesztése közben az alkotmánybírákhoz az alkalmazott törvényi rendelkezés felülvizsgálatáért, de a német modell általában lehetővé tette a perek végén az alkotmányjogi panaszt a perben érintettek számára, és ezen kívül még a közvetlen megtámadást is bevezette a törvényekkel szemben. Ráadásul a német modellben kifejlődött gyakorlat még ezen túl is erőteljes elszakadást valósított meg a német alkotmány rendelkezéseitől, mellyel a törvényhozási többséget a legszélesebben ellenőrzés alá vehette. Az alkotmánybíráskodás európai terjedésénél később ez az aktivista modell vált követendő példává. Általánosságban is el lehet mondani, hogy a mai európai alkotmánybíróságok alapvetően nem a szűkebb jogkörű és szelídebb osztrák vagy olasz alkotmánybíróságok jellemzői és szerepfelfogása szerint működnek, hanem a németet alapul véve. Ám míg a német modellben néhány strukturális megoldás ezt a beépített aktivizmust bizonyos fokig még semlegesebb jogi keretek között tartja, addig különösen az 1990-es évek elejétől létrejött közép és kelet-európai alkotmánybíróságok olyan strukturális megoldásokkal működnek, melyek egyrészt a politikai erőkkel való ütközéseket felfokozzák, másrészt a rendes bírói fórumrendszerrel – különösen az adott ország legfelsőbb bíróságával - való konfliktusokat is állandóvá teszik.⁴

³ Lásd ezek közül: Pokol Béla: A magyar parlamentarizmus szerkezete: a hatalmi négyszög súlyponteloszlásai I. II. rész. Társadalmi Szemle 1993/10-11 számok.

⁴ Átfogó jelleggel lásd különösen Lech Garlicki: Constitutional courts versus supreme courts. International Journal of Constitutional Law. (Vol. 5.) 2007 No. 1. 44-68.p.; a spanyol helyzetre lásd Leslie Turano: Quis Custodiet Ipsos Custodes?: The Struggle for jurisdiction between the Tribunal Constitucional and the Tribunal Supremo. International

A rendes bírói fórumrendszerrel - és a bírói kartól - elválasztott európai alkotmánybíróságok olyan jogköröket kaptak, melyek az eredeti amerikai verzióban nem léteztek, de egy lényeges szempontból azért továbbvitték az amerikai alkotmánybíráskodási modellt. Az új jogkörök a demokratikus törvényhozási többség közvetlenebb ellenőrzését jelentik Európában azzal, hogy nemcsak egyedi peres eljárás útján (annak végső szakaszaként) lehet az alkalmazott törvényeket alkotmányellenesség címén megsemmisíteni, hanem közvetlen alkotmánybíráshoz fordulással is. Ezzel a hatáskörrel így az alkotmánybíráskodás a pluralista politikai rendszerben a mindenkori törvényhozási többség mintegy kvázi ellenzékeként is működik - a mindenkori ellenzéki pártok végső reményeiként. Ez az átpolitizálódás az egyszerű jogi hatáskör helyett a politikai hatalom eminens résztvevőjévé teszi az európai alkotmánybíróságokat attól függetlenül, hogy a mindenkori alkotmánybírói többséget milyen szerepfelfogás - inkább semleges bírói, vagy politikai aktivizmussal átitatott tevékenység - jellemzi. Az európai alkotmánybíróságok közvetlenebb átpolitizálódása mellett azonban ezek a szervek egy szempontból az átvett amerikai minta örökségét is hordozzák. Szemben ugyanis az európai felsőbbbíróságok specializált szakszabóság-jellegével (büntető, polgári, közigazgatási stb.), az európai alkotmánybíróságok az amerikai bíróságok *generális bírói szerepét* vitték tovább, melyben ugyanaz a felső- vagy legfelsőbb bíróság éppúgy dönt büntető, mint a polgári és a többi jogterület peres eljárásaiban is. Az európai alkotmánybíróságok tehát olyan rendes bírói fórumrendszer felett állnak, melyben a felsőbbbírósági szinten már évtizedes szakszabóság specializálódáson keresztülment bírók hozzák az ítéleteket, és velük szemben a minden bírói fórum felett álló alkotmánybírák általános jogászai képzettséggel rendelkeznek, és fő szabály szerint egyetemi oktatóként, kisebb mértékben jogtudósként tevékenykedtek megválasztásuk előtt.

Ezt a két jellemzőt - a közvetlenebb politikai hatalmi szerepet, illetve az európai rendes bírói karok szakosított jellegével szemben a generális bírói szerep ellátását, és *ily módon való együttélést* az adott ország specializált bírói fórumrendszerével - az európai alkotmánybíróságok tevékenységének és konfliktusainak megértéséhez mint legfőbb kulcsokat lehet felfogni. A következőkben az alkotmánybírási döntési folyamatok egyes szociológiai és politológiai kérdéseinek elemzésénél így ezeket mindig szem előtt kell tartani.

1.1 Az alkotmánybírási döntés kettős jellege

Az alkotmánybírási döntések a legtöbbször egy-egy konkrét jogi, politikai és mögöttes lévő társadalmi problémát rendező szabály feletti döntést jelentenek, melyet vagy megsemmisít az adott döntés, vagy elutasítva az indítványt alkotmányosnak nyilvánítja a megtámadott szabályt. A nyilvánosság előtt az alkotmánybírási döntésnek mindig ez az oldala jelenik meg, ez adja a döntésnek a politikai sajtó és a tömegmédiák előtt a fontosságát, és harsan fel örvendezve az ellenzéki média egy-egy kormányzati döntés, vagy parlamenti kormánytöbbség törvényének megsemmisítésekor, illetve jelennek meg kritikák a döntést illetően a kormányhoz közeli sajtóban, médiában. Pedig a mindenkori alkotmánybírási döntéseknek van még egy másik rétege is, mely kevésbé a határozatok rendelkező részében, mint inkább az indokolásokban jelenik meg. Ezekben kerülnek lefektetésre azok a hosszútávra szóló alkotmányértelmezések, melyek a rendszerint igen absztrakt és így a tényleges tartalmat illetően homályt jelentő alkotmányi rendelkezéseket meghatározott irányokban konkretizálják, és egy-egy absztrakt alkotmányi előírásból konkrét jogokat olvasztanak ki. Azok az indokolások, melyekben komolyabb alkotmányi konkretizálásokat vagy jogkiolvasztásokat kerülnek lefektetésre, messze meghaladják az apropót adó konkrét ügy mikénti eldöntésének jelentőségét, és ténylegesen inkább alkotmány-kiegészítésnek lehetne nevezni ezeket. Ennek ellenére még a jogászok igen nagy része is csak a határozatokban megjelenő rendelkező részre figyel, nem is beszélve a szélesebb médiaérdeklődés irányáról, mely kizárólag

csak erre fókuszál. Ez azonban azt is jelenti, hogy az alkotmánybíróági hosszú távú döntések kialakítása szinte alig áll a nyilvánosság ellenőrzése alatt, és a döntéseik konkrét hatására figyelésének leple alatt a hosszú távú alkotmányértelmező és alkotmány-kiegészítő indokolási részek a mindenkori alkotmánybírói többség tetszése szerint alakulhat. Ma már annyiban lehet enyhíteni ezt az állítást a hazai viszonyokban, hogy az elmúlt bő húsz év alatt létrejött egy olyan szűkebb kommentáló jogászcsoporthoz – döntően volt alkotmánybírói munkatársak közül toborozva, a politikai alapítványok által létrehozott jogvédő csoportok stb. által finanszírozva -, mely az általuk vallott politikai irányvonal fényében az indokolásokban rejlő hosszú távú alkotmányértelmezésekre is figyelni tud, ez azonban csak egy szűk jogpolitikai csoport ellenőrzését jelenti, és a széles tömegnyilvánosság továbbra sem tudja ezt értékelni.

De nemcsak a széles nyilvánosság számára marad rejtve az alkotmánybíróági döntések kettős jellegének, kétrétegűségének természete, hanem ez az alkotmánybíróágon belüli döntési folyamatokat illetően is megjelenik. A figyelem ugyanis a testületi vitákban is alapvetően a konkrét probléma mikénti eldöntésére irányul - megsemmisítésre kerüljön-e a kért törvényi rendelkezés, bírói ítélet, vagy kerüljön elutasításra az ezt kérő indítvány -, és az indokolási részek néha sokkal fontosabb alkotmányértelmező megállapításai, sőt alkotmány-kiegészítései csak a teoretikusabb érdeklődésű alkotmánybírák kisebb csoportját kötik le, vagy tudják teljes mélységben ezeket megérteni. Ebből adódik, hogy ha az alkotmánybírói többségnek máskülönben megfelelő a konkrét ügy eldöntésének iránya, akkor a tervezetet készítő előadó bíró olyan hosszútávra szóló indokolási részeket is bele tud foglalni, hogy ezt mint „mellékést” a rendelkező részre fókuszáló többség nem is igazán észleli. Sőt lehet célzatosan is olyan vitát folytatni az indokolásba foglalt, de a többség által nem észlelt indokolási rész „keresztülverésére” a testületi teljes üléseken, hogy az ezt hallgatólagosan támogató néhány felszólaló kifejezetten a rendelkező részre összpontosítva vitatja hosszasan a rendelkező rész alig fontos mondatait, állításait, és így a végén szinte vita nélkül mennek át a legfontosabb alkotmány-kiegészítést jelentő indokolási részek, illetve az ebben rejlő normatív állítások.

Amikor az elmúlt húsz évben bekerült alkotmánybíróként a hazai alkotmánybíróóságba az erre a szerepre tipikus egyetemi jogász - esetleg jogtörténet, magánjog, büntetőjog tanáraként, aki nem is hallott a magyar jogrendszerben azelőtt soha nem létező alkotmánybíráskodásról - az első hónapokban vagy akár években csak nagy erőfeszítésekkel tudta megérteni, hogy egyáltalán miről is van szó az alkotmánybíróági testületi vitában, hogyan kell dönteni, és milyen jogköre van egyáltalán egy alkotmánybíróáságnak. Ennek fényében fontosnak tűnik az a megfigyelés, hogy szinte a legtöbb olyan alkotmánybíróági döntési formula a hazai alkotmánybíráskodásban, melyek aztán évtizedekre meghatározták a későbbi alkotmánybíróági döntéseket, és amelyek a legtávolabbi kerültek az írott alkotmány rendelkezéseitől – melyeknek elvileg ezek csak az értelmezései voltak -, már az 1990-es év első felében kialakult, amikor még csak öt fő volt a kezdeti alkotmánybíróóság. De ugyanígy az ezt követő egy-két év alatt - a még éppen csak becsatlakozó és tájékozódó további alkotmánybírók tanulása közben - jött létre a többi hosszútávra ható döntési formula többsége is. Az az egy-két alkotmánybíró, aki már képből volt az elején, vagy gyorsan át tudta venni az alkotmánybíráskodásban rejlő alkotmányt átformáló lehetőséget, lényegében a többiek statisztálása mellett tudta létrehozni az azóta is domináló „láthatatlan alkotmányt”. Ez pedig ténylegesen az 1990-es évek elején létrehozott alkotmánybíróági határozatok indokolási részeibe rejtett alkotmányértelmező/átértelmező döntési formulák összességét jelenti. Ha lett volna szószerinti jegyzőkönyvezés az alkotmánybíróági teljes ülésekről, akkor most dokumentálni lehetne, hogy a legfontosabb, hosszútávra szóló láthatatlan alkotmányi részek az indokolásokban szinte vita nélkül mentek át, miközben a többség csak a rendelkező részek alig jelentős ügyeire koncentrálna élte végig a döntéseket, és alakított ki álláspontot. Szociológiailag tehát fontos kiemelni, hogy ha strukturálisan ez az alaphelyzet - az alkotmánybírák egy része vagy akár nagyobb része más irányú előképzettsége folytán hosszú ideig képtelen átlátni a testületi vitákban a konkrét ügyön túlmutató indokolási részeket -, akkor erre tudatosan is rá lehet játszani a tapasztaltabbak által, és a vitát az alig jelentős ügy rendelkező részi eldöntésére irányítva szinte vita nélkül lehet

keresztülvinni az indokolásokban ezeknél sokkal fontosabb indokolási részeket, akár alaposan átírva ezekkel a hatályos alkotmányi/alaptörvényi szöveget.

A későbbiekben az egyszer már az indokolásban lefektetett hosszú távú alkotmányértelmező/átértelmező döntési formulák aztán az új döntések alapjává válnak, és már erre hivatkozva mondják ki a törvényi helyek vagy a bírói ítéletek alaptörvény-ellenességét, és semmisítik meg azokat. A többség által soha meg nem vitatott indokolási döntési formulák így válnak az alkotmány kiegészítőivé, sőt sokszor inkább ezeket félretolva a tényleges alkotmánnyá, a „láthatatlan alkotmánnyá”. Egy korábbi tanulmányomban kimutattam, hogy például az emberi méltóság sérthetetlenségét értelmezve így hozta létre az általános cselekvési szabadság jogát a még öttagú, csonka alkotmánybíróság 1990-ben a 8/1990-es AB határozatban, majd erre alapozva később az egyes jogterületeken a büntetőeljárás, a polgári jogon stb. belül az önrendelkezési jogok tucatját olvasztotta ki, és ezekre hivatkozva több száz törvényhelyet semmisített meg az elmúlt bő húsz év alatt.⁵ Így azonban nemcsak, hogy túlméltult a hatályos alkotmányon, hanem a demokratikus törvényhozási többség szabályozási lehetőségeit is alaposan megkurtította. A mindenkori kormányzati többség ezt kritikával fogadja, az ellenzék pedig örömujjongással, de ha ezektől eltekintünk, akkor általános elvi szinten le kell szögezni, hogy ez szemben áll az alkotmánybíráskodás eredeti eszméjével, és a demokrácia elfojtása felé hat.

A félreértés elkerülése végett le kell szögezni, hogy a fenti elemzés nem az indokolásokban levő hosszú távú alkotmányértelmező és konkretizáló normatív támpontok és érvelési irányok lefektetését kárhóztatta. Az absztrakt alkotmányi rendelkezések és a néha csak jogelvi szintű alkotmányi normák deklarálása az alkotmányszövegben megköveteli, hogy az egyszerű törvények ezekhez mérése közben az alkotmánybíróság konkretizálja ezeket, és a későbbiekben már az egyszer konkretizált értelemben használja őket. Konkretizáló irányban és értelemben tehát az alkotmánybíróság mindig társ-alkotmányozóként lép fel. Kritizálni csak a lefektetésnek azt a módját kell, melyet a hazai alkotmánybíráskodás alakított ki az elmúlt bő húsz év alatt. Jelenti ez egyrészt azt, hogy úgy alakították ki szokásjogilag az alkotmánybírósági döntési folyamatokat, hogy azokban nem kapnak kiemelt figyelmet a hosszú távú alkotmányértelmező döntési formulák, sőt ennek elrejtését teszik ezek lehetővé. Másrészt azt, hogy az alkotmány/alaptörvény értelmezése örvén olyan döntési formulákat hoztak létre, melyek lényeges módon túlméltulnak az alkotmányi /alaptörvényi felhatalmazáson, és egész jogterületeket vontak be az alkotmánybírósági ellenőrzés alá, korlátozva ezzel a törvényhozási többség szabályozási lehetőségét, vagyis a demokratikus jogállam demokratikus komponensét. Ez a társ-alkotmányozás nem fér össze az alkotmánybíráskodás eszméjével, és ez az alkotmányozó hatalom alkotmánybírák általi átvételét jelenti. Számomra - mint ennek az aktivista alkotmánybíráskodásnak a korai kritikusára számára - mindig különösnek tűnt a média nagy része általi ünneplés, melyben a demokráciát elfojtó aktivista alkotmánybírák részesültek. Alig tértünk át a rendszerváltással a diktatúrából a demokráciába, ez az ünneplés mint a demokrácia magasabb fokára eljutást ábrázolta annak elfojtását - úgy, ahogy korábban a szovjet idők „népi demokráciájának” értékelése szólt, de felidézte ez a korábbi (a diktatúrában csak félve és lehalkított hangon elmondható) viccet is április 4. ünneplése és Mohács közötti összehasonlításra, miszerint azért a szovjetekkel szemben a törökök legalább nem követelték meg tőlünk Mohács megünneplését...

Az alkotmányban adott hatáskör kiterjesztésére példaként álljon itt a tulajdon alkotmányi védelme, melyet mind a régi alkotmány, mind a jelenlegi alaptörvény tartalmaz, és ezt úgy értelmezte a '90-es években az akkori alkotmánybírósági többség - és foglalta ezt be egy határozat indokolási részébe - hogy ez az alkotmányi előírás az összes vagyoni jogra kiterjed, és az alkotmánybírák a teljes vagyonjogot ellenőrzés alá vették ettől kezdve. Ez a módszer egy-egy alapjogon keresztül teljes jogterületek alkotmánybírói ellenőrzés alá vonását hozta létre, és a négyévenkénti országgyűlési választásokon a milliók szavazatával kormányra jutott többség csak egészen vékony vonalon vált képessé megvalósítani programját. Le kell tehát szögezni, hogy az absztrakt alkotmányi előírások szükségessé teszik az alkotmánybíráskodások mindenkori alkotmány-

---

⁵ Pokol Béla: Gondolatok az alkotmánybíráskodás elvi alapjairól. Jogelméleti Szemle 2012/1. sz.

konkretizálását, mert e nélkül az absztraktn maradó alkotmányi rendelkezések kiszámíthatatlanságot hoznának létre, de ezt csak átláthatóan lehet tenni, és az alkotmány/alaptörvény szövegéhez tapadva.

1.2. Az alkotmánybíróági döntés alanya: bíró és munkatársak

Az alkotmánybírói testületben az egyes bírónak van szavazata, de az ügy részleteinek körbejárására, illetve az előadó bíró esetében még a döntési tervezet technikai részleteinek elkészítésére szükséges a döntést segítő munkatársak bevonása. Az Egyesült Államok legfőbb szövetségi bírói fórumánál ez már az 1900-as évek elejétől létrejött, és az európai alkotmánybíróóságok létrehozásakor az 1950-es évektől indulóan ez már eleve így alakult. Ám a két minta különbsége eltérően alakította az alkotmánybírók munkatársainak (törzskarának) szerepét és döntést meghatározó súlyát.⁶ Döntő különbség, hogy az USA-ban a Supreme Court kilenc bíráját egész életre választják, és rendszerint 30-35 évet is ezen a poszton töltenek, így csak ritkán van új és tapasztalatlan bíró a testületben, és az is első év, évek után kompetens bíróvá tud válni. Ehhez jön még az amerikai legfelsőbb bírók esetében, hogy 1925-től egy erőteljes szelektálási jogot kaptak az ügyek befogadásánál, és azóta évente rendszerint csak 100-120 ügyet vitatnak meg, döntenek el, és ez viszonylag kis döntési terhet jelent. Ezzel szemben az európai alkotmánybírókat 10-12 évre választják, a legtöbb helyen 70 éves felső korhatár utáni kötelező kiválással, és így akár évente, vagy néhány évente kerülnek be a testületbe új és tapasztalatlan bírók, esetleg többen is egyszerre. Ehhez jön, hogy az európai alkotmánybírók a legtöbb országban csak korlátozottan kaptak szelektálási jogot a benyújtott alkotmányjogi panaszok között, ennek révén rendszerint évi ötnyolcezer ügyet kell átnézniük, és még ha ezek többsége visszautasításra is kerül, az ügyeket érdemben át kell nézni, és a visszautasítási határozatban indokolni kell a visszautasítást. Európában tehát a gyakoribb tapasztalan alkotmánybírók léte a testületen belül, összegződve az amerikaihoz képest sokkal nagyobb döntési teherrel, más szerep felé tolja az alkotmánybírók törzskari munkatársait, és tendenciájában ezzel a döntést formáló nagyobb súlyuk strukturálisan adott. Ehhez jön még az, hogy míg az élethossziglan tevékenykedő amerikai legfőbb bírók mellett a kialakult szokások révén csak egy évre kapnak megbízást a munkatársaik, a *law clerk*-ek - még ha ezt sokszor meg is újítják - , addig Európában az vált szokássá, hogy az alkotmánybírók munkatársai határozatlan időre kerülnek kinevezésre, és végig dolgozzák az alkotmánybírójuk teljes 10-12 éves ciklusát, sőt ezután még valamelyik új alkotmánybíró mellé is kerülhetnek. A helyzet tehát itt az, hogy az alkotmánybíróági döntési folyamatokban zömmel tapasztalt és sok éves gyakorlattal rendelkező munkatársak vannak, és melléjük lépnek be a rendszerint minden alkotmánybírói tapasztalatot nélkülöző új bírók, rögtön az ügyek tucatjait megörökölve az éppen kiszállt alkotmánybíráktól, és szinte lehetetlen döntési teherrel szembesülve.

Ez az európai alaphelyzet, és ez a munkatársak döntést formáló szerepét messze az amerikai *law clerk*-ek fölé viszi. Különösen az első időben az új alkotmánybíró szinte csak a sokéves tapasztalattal rendelkező munkatársainak a „küldötte” a testületi vitában, és erőfeszítése inkább csak arra korlátozódik, hogy valahogy megértse a munkatársai által elé tolt anyagokat, és az általuk kialakított álláspontot precízen tudja visszaadni a testületi vitákban. Ez a kezdeti alárendeltség aztán stabilizálódhat, ha puhább személyiségű alkotmánybíró kerül össze domináns szerephez szokott törzskari munkatársakkal, és ekkor lényegében állandósul a bírói szuverenitás elvesztése, és az alkotmánybíró pusztán törzskari küldöttként való részvétele a testületi vitákban.

---

⁶ Az amerikai és az európai minta eltérését jól mutatja a vonatkozó tanulmányok együttozása, a némethez lásd: Joachim Wieland: *The Role of Legal Assistants at the German Federal Constitutional Court* (In: Rogowski/Gawran (eds.): *Constitutional Courts in Comparison*. 2002, 197-2010) amerikaihoz lásd Tod Peppers/Christopher Zorn: *Law Clerk Influence on Supreme Court Decision Making: An Empirical Assessment*. *De Paul Law Review* (Vol. 58.) 2009, 51-77.p. illetve Saul Brenner: *The memos of Supreme Court law clerk William Rehnquist: conservative tracts, or mirrors of his justice mind?* *Judicature* 1993, 77-81.p.

Tovább fokozza a döntési súly átszállását az alkotmánybírókról a munkatársak felé, ha a különböző törzskarok sok év alatt összeszokott munkatársai között egy állandó egyeztetés jön létre - akár intézményesített fórumokat létrehozva -, és ekkor nemcsak az egyes alkotmánybíró veszítheti el meghatározó erejét a törzskara felett, hanem az alkotmánybíróság egy része vagy akár egésze is jórészt kiszolgáltatottá válhat az egységes erőként fellépő munkatársi gárdával szemben. A németeknél az alkotmánybíróként négy-négy tudományos munkatárs - összesen majd 70 fő - egyesülve szószólót is választ, és a két alkotmánybírói szenátus mellett mint a „harmadik szenátus” a bevett nevük a bírósági szóhasználatban. Pedig ott a munkatársak rendszerint néhány év után egy rendes felsőbíróságba átkerülve bíróként dolgoznak tovább, és ott nincs is olyan stabil munkatársi gárda, mint az elmúlt 23 évben Magyarországon kialakult az alkotmánybírók mellett.

Más oldalról fokozza tovább a munkatársak alkotmánybíráktól való függetlenségét, hogy bár az egyes alkotmánybíróknak van befolyása a munkatársai kiválasztásában, munkáltatójukká a szabályozás szerint nem az alkotmánybíró, hanem a testület elnöke válik. Így ha tartós konfliktus alakul ki az adott bíró és törzskara között, nem tud olyan gyors módon megválni tőlük, és újakra cserélni őket, mintha mindez csak saját elhatározásán múlna. Ez a strukturális helyzet pedig támaszt adhat a törzskari munkatársaknak bírójukkal szembeni tartós szembenállására, illetve a másik oldalról a bírót is a kompromisszumra kényszeríti. Amellett, hogy a nagy döntési munkateher is rákényszeríti a törzskara szembenállásának tolerálására.

Néhány alkotmánybírósnál ezt a munkatársi függetlenséget és a döntést formáló szerepüket még tovább növeli az, hogy a munkatársak nem is az egyes alkotmánybírók mellé kerülnek telepítésre, hanem a testület egésze mellé az elnök alá, és ők készítik el eleve a tervezeteket, melyeket az alkotmánybírók már csak készen kapnak, és testületi vitában legfeljebb módosíthatnak, és elutasíthatnak, de azt nem ők készítik. Ez a helyzet az információk szerint a török alkotmánybírósnál, és akkor ebben a modellben a döntési súly már teljesen áttolódik a munkatársakra, és a bírók szinte csak vétóval élhetnek a munkatársak határozat-tervezeteivel szemben.

Hogy példát hozzak a munkatársak döntési súlyának problémájára, érdemes az amerikai leírásokból meríteni, mert szemben az európai alkotmánybírósnak empirikus leírásának igen szűkös jellegével az amerikai tudományos kutatásban már nagy irodalmat kapott ez is. Lester J. Mazor írja le az amerikai legfőbb bírói fórum *law clerkjeinek* döntési súlyát elemezve, hogy Earl Warren, a Supreme Court főbírája, amikor bekerült a bíróságra, eleinte a Harvardról, a legelittebb amerikai jogi karról szerezte be a *law clerkjeit*, ám egy idő után leállt ezzel, és más egyetemek felé nézett munkatársak után, mert bíró kollégájának, Felix Frankfurternek az egész Harvardot behálózó befolyásától tartva már nem bízott az itteni munkatársakban.⁷ Frankfurter ugyanis egész személyzeti politikát épített fel már az 1920-as évektől Harvard professzoraként azzal, hogy ő verbuválta innen a *law clerkeket* Holmes, Brandeis és néha még más bírók felé is a Supreme Courtra. Amikor pedig maga is bekerült ide bírónak 1939-ben, a Supreme Courtot általa elárasztott *clerkekkel* mint egy hadoszloppal működött együtt a többi bíró *law clerkjeinek*, vagy akár maguknak a bírókollégáknak a nyomás alá helyezése érdekében: „Once Frankfurter himself on the Court, it is said that „he used his clerks as flying squadrons against the law clerks of other justices and even against the justices themselves.”⁸ Egy másik elemzés szerint Earl Warren annyira tartott Frankfurternek a *clerkek* seregére alapozott súlyától, hogy eleinte a saját *law clerkjeinek* meg is tiltotta, hogy bármilyen információt adjanak át Frankfurter *law clerkjeinek*.⁹ Pedig az amerikai legfőbb bírói fórum rendszerint csak néhány évig tevékenykedő *law clerkjei* megközelítően sem tudtak olyan döntést formáló súlyt elérni, mint az európai alkotmánybírósnak törzskarainak eleve hosszabb ideig tevékenykedő munkatársai, nem is beszélve a még ennél is tartósabban berendezkedő hazai munkatársi gárdáról.

⁷ Lester J. Mazor: *The Law Clerks at the Supreme Court of the United States*. In: Rogowski/Gawron (ed.): *Constitutional Courts in Comparison*. 2002. Berghahn, New York/Oxford, 2002 192. p.

⁸ Id. mű 191. p.

⁹ Artemus Ward and David L. Weiden: *Sorcerers' Apprentices. 100 Years of Law Clerks at the United States Supreme Court*. New York University Press. 2006:164

1.3. Az előadó bíró kijelölése - a szignálás hatalmi kérdései

A bírói függetlenség és az ügyek elfogulatlan megítélésének egyik jogállami garanciáját jelenti, hogy a bíróságokra beérkező perindítások az illetékes bíróságon belül lehetőleg nem a bírósági elnök mérlegelésével kiválasztott bíróhoz vagy bírói tanácshoz kerülnek elbírálásra, hanem valamilyen automatizmus alapján kerülnek kiosztásra. Az alkotmánybíróságoknál a nagyobb testületi - rendszerint 10-15 fős - döntési folyamat révén a döntés irányait meghatározó előadó bírói szerep a fontos, mert jórészt ennek döntési tervezete határozza meg a későbbi döntést, melyhez egyes kompromisszumokkal többséget lehet szerezni. Így itt a legfontosabb, hogy kihez kerül a beadott indítvány kiosztásra, azaz szignálásra, és másik oldalról ugyanolyan fontos lehet, hogy *kit kerül el* a bírák közül egy-egy ügyben az előadói bírói szerep, és így legfeljebb csak különvéleményként, vagy párhuzamos indokolásban tudja álláspontját megjeleníteni az adott ügyben, de azt nem tudja igazán befolyásolni. Nézzük meg, hogy az alkotmánybíróságoknál milyen megoldások vannak erre, majd vegyük szemügyre a magyar helyzetet.

Kezdjük az Egyesült Államokkal, ahonnan az alkotmánybíráskodás intézménye átkerült Európába. Itt az ügy eldöntéséhez a döntési tervezetet kidolgozó előadói bírói szerep úgy kerül valamelyik bíróhoz, hogy minden ügy napirendre tűzésekor a bírák leadják az indítványt támogató, vagy elutasító álláspontjukat, és az előadó bíró csak abból kerülhet ki, amelyik többségi álláspontra került csoportba sorolódott ennél a szavazásnál. Pontosabban ez úgy alakul, hogy a többségre került bírák közül a szenioritási sorban első helyen álló (vagyis aki legrégebben a Supreme Court tagja) jelöli ki a többséghez tartozó bírák közül az adott ügy előadó bíróját, esetleg magát. Itt tehát a bíróság elnökének egyáltalán nincs szignálási joga, csak akkor jön számba, ha szavazata leadásánál a többségbe került. Ekkor azonban a többségen belül a tényleges szenioritási sorrendtől eltérve is ő jelölheti ki az ügy előadó bíróját.¹⁰

A németeknél a szignálási helyzetet az határozza meg, hogy itt igyekeztek magát az alkotmánybíráskodást is közelíteni a rendes bírói fórumok specializálódott szakbírói rendszeréhez. Már a – máshol nem létező – két szenátusra bontás is e felé közelít azzal, hogy a német alkotmány (Grundgesetz) rendelkezéseit kétfelé választva az egyes szenátusok csak az alkotmány bizonyos rendelkezései felett rendelkeznek döntési joggal, és a beadott alkotmányjogi panaszok aszerint kerülnek az egyik vagy másik szenátushoz, hogy melyik alkotmányi rendelkezésre alapozták a beadványt. Ezt a fél részben már kezdődő specializálódást fokozza, hogy az egyes szenátusokba kerülő alkotmánybírák már eleve valamelyik jogterületet kapják meg, megörökölve az éppen kiszállt alkotmánybíró jogterületét (munkajog, pénzügyi jog, büntetőjog stb.). Az alkotmányjogi panaszok pedig automatikusan ahhoz az alkotmánybíróhoz kerülnek előadói bírói tervezet elkészítésére, amelyik jogterületéhez tartozik a beadvány a tárgya szerint. Így itt az alkotmánybírói specializálódás hoz létre egy szignálási automatizmust, és ez minimalizálja a szenátusi elnökök előadó bíró kiválasztási jogában rejlő hatalmi mozzanatot. (Csak a félreértések elkerülése végett kell jelezni, hogy a német alkotmánybírásnál is marad a generális bírói szerep azzal, hogy a döntést végül a szenátus egésze hozza meg, ahol már a különböző jogterületre specializálódott alkotmánybírák szavaznak együtt.)

Egy következő ügyelosztási automatizmust jelent a szlovákok megoldása, ahol egy számítógépes algoritmus szerinti véletlenség dönti el, hogy az egyes alkotmányjogi panaszokat eldöntő alkotmánybírói tanácsokba kik kerülnek, és ezek közül lehet csak az előadó bíró. Ez a komputeres kiválasztás nyilvános is, és például, amikor az egyik alkotmányjogi panasz elbírálására az szlovák alkotmánybíróság elnöke egyszer egy olyan tanácsot állított össze, melynek tagjai nem fedték a komputeres kiválasztás személyi körét, az elutasított indítványozó kártérítési keresettel támadta

---

¹⁰ Lásd Kovács Virág: Az (alkotmány)bírói döntéshozatal dimenziói. Amerikai empirikus kutatások tanulságai. *International Relations Quarterly*, Vol. 4. No 1. (Spring 2013) 13. p.

meg a legfelsőbb bíróságnál az alkotmánybíróság elnökét ezért, és az egy tetemes kártérítéssel sújtotta az elnököt.

Egy másik szignálási automatizmust jelent a szlovén megoldás, ahol az információk szerint a beadott indítvány kezdeményezőjének családi neve dönti el, hogy melyik alkotmánybíróra kerül automatikus kiszignálásra az ügy: amelyik bíró családi nevének kezdőbetűje a legközelebb áll az indítványozó családi nevének kezdőbetűjéhez, válik az ügy előadó bírójává.

Nézzük most meg, hogy miként áll a helyzet a hazai szabályozásban. Már a kiindulópontban le kell szögezni, hogy ez a kérdés nem került szabályozásra az 1989-es alkotmánybírósági törvényben, ekkor nem is észlelték ennek fontosságát, és csak a gyakorlatban alakult ki az, hogy az alkotmánybíróság elnöke minden korlát nélkül önmaga dönt az egyes ügyek előadó bírójának kiválasztásáról. Ez a húszéves gyakorlat került be az új, 2011-es alkotmánybírósági törvénybe, és mondja most már ez ki, hogy az elnök jelöli ki az előadó bírót. Hogy az ebben rejlő problémát nem is észlelte a végül is illetékes törvényelőkészítő minisztériumi apparátus, az abból adódik, hogy az alkotmánybíróságot - szervezetét, eljárását, döntési folyamatát stb. illetően - egyáltalán nem alakult ki az itthoni jogtudósi berkekben hozzáértő kutatás, inkább csak az egyes döntéseket illető jogfilozófiai stb. kérdésekben. Az a kevés alkotmányjogász, aki rendszeresebb elemzést készített erről, lényegében az alkotmánybíróságon belül készült ügyrendi szabályokat és ezek változásait vették alapul, ám ezek érthetően elrejtik a fennállóval szembeni alternatív lehetőségeket, így *de lege ferenda* szabályozási megoldások és ezek feletti tudományos vita egyáltalán nem alakult ki az elmúlt húsz évben ezekről a kérdésekről.

Az információk szerint ez a korlátlan szignálási jog úgy alakult az 1990-es évektől, hogy az esetek egy részében az alkotmánybíróság elnöke azért figyelembe vette, hogy egy-egy alkotmánybíró eredeti foglalkozását tekintve - zömmel egyetemi jogászok – milyen jogterületen szerzett esetleg szakosodást, de ez nem vált szokásjogilag kötelezővé az elnök számára. Hogy mikor szignálja saját magára az egyes ügyet, vagy az ügy tárgyának megfelelően esetleg korábban valamilyen szakosodást felmutató alkotmánybíróra, vagy másra, végül is korlátozás nélkül létezik máig hatóan.

1.4. Egységes versus tanácsokra bomlott döntési struktúra

Az európai alkotmánybíróságoknak több jogköre van (képviselők egy csoportja által kezdeményezhető utólagos normakontroll, vagy nálunk az alapjogi biztos ugyanilyen kezdeményezése stb.) és ezek közül a bírói ítéletek elleni alkotmányjogi panaszok olyan nagy tömegű döntési terhet rónak az alkotmánybírákra, melyet egyetlen egységes testületben nem tudnak elvégezni. A németeknél már majd hatvan éve van erre tapasztalat, és évi ötezer körüli e panaszok száma, a spanyoloknál is már harmincéves múltra tekint vissza ez, és ott rendszerint nyolcezer körüli ez a szám, a körülöttünk lévő szomszédos országok - Ausztrián kívül - lehetővé tették ezt már az 1990-es évek elején, és az elmúlt húsz év tapasztalatai itt is évi néhány ezres alkotmányjogi panaszt mutatnak. Ezek igen nagy részét a pervesztes felek ügyvédei minden tényleges alkotmányjogi sérelem nélkül pusztán csak egy utolsó próbálkozásként nyújtják be, de ezeket is át kell tanulmányozni a visszautasítás előtt, és így ez is döntési munkával jár. Összességében azonban ez az évi sok ezer döntés elképzelhetetlen egyetlen egységes testületben, és ezért már a németeknél kialakult az 1950-es években, hogy háromfős tanácsokban (kamarákban) döntenek az alkotmányjogi panaszokról, és csak azok az ügyek mennek fel az alkotmánybíróság egyik szenátusa elé, melyek lényeges alkotmányjogi kérdéseket érintenek.

Ezt a megoldást vette át az összes olyan európai alkotmánybíróság, ahol a bírói ítéletekkel szemben az érintett felek alkotmányjogi panasszal élhetnek, és bár Magyarországon ezt csak az Alaptörvény hozta létre 2012-től, a felsőbb jogszabályba ütközés jogcímén az önkormányzati rendeletek elleni Alkotmánybírósághoz fordulás nagy döntési terhe miatt már korábban is létjötték nálunk erre a háromfős alkotmánybírói tanácsok. Most az önkormányzati rendeletek ilyen ügyeiben már a Kúria dönt, és az Alkotmánybírósághoz csak e rendeletek Alaptörvénybe ütközése jogcímén

lehet fordulni - ami alaposan lecsökkentette az önkormányzati ügyeket -, de a bírói ítéletek elleni alkotmányjogi panasz bevezetése szükségesé tette az egységes teljes ülés mellett a tanácsokra bomlás fenntartását. Az alkotmánybírói törvény csak tanácsokról ír, ráhagyva az Alkotmánybírók által saját maga készített ügyrendre ezt a kérdést, és az ügyrend három ötfős tanácsot hozott létre.

A tanácsok feladata elsősorban az alkotmányjogi panaszok befogadása körüli döntés, és ha az ítéletek mögötti alkalmazott törvényi rendelkezés megsemmisítése is felmerül, akkor ebben már csak a teljes ülés dönthet. A gyakorlatban azonban felmerült, hogy az országos szintű más jogszabályok (kormányrendelet, miniszteri rendelet) illetve a Kúria szintjén meghozott ítéletek megsemmisítése esetén is csak a teljes ülés dönthet ebben, és így ez is felkerült a teljes ülés szintjére. Azonban látni kell, hogy a tanácsok szintjén sokszor az érdemi elutasítások is tartalmazhatnak az indokolásban olyan érvelést, melyek hosszú távú alaptörvény-értelmezéseket jelentenek, és jó néhány esetben biztosan nem menne át a teljes ülés többségén az, ami az egyes tanácsok összetétele miatt az ottani többség révén benne tud marad a tanács által elfogadott határozatban. Például 2013 októberében nagy médiavisszhangot keltett az egyik tanácsi határozat, mely azzal utasította el az alkotmányjogi panaszt, hogy bár a tulajdon alaptörvényi védelme miatt az indítványozó által megsemmisíteni kért törvény valóban alaptörvény-ellenes, de az Alaptörvénynek egy konkrétan az adott kérdést rendező előírása ennek ellentmond, és mivel az Alkotmánybírók nem vizsgálhatja az alaptörvényi ellentmondásokat, elutasítja az indítványt – „fájó szívvel”, olvashattak a sorok között a hírt felkapó médiatudósítások. Ha feljött volna a teljes ülés elé ez a érvelés, akkor természetesen ellene lehetett volna vetni, hogy elemi érvelési hibát vétett a tanácsi többség ezzel az érveléssel, hisz a „speciális lerontja az általánost” régen bevett értelmezési elve alapján nem kellett itt semmilyen ellentmondást feloldani az alkotmánybíróknak, hanem csak ezt alapul véve kimondani az elutasítást. Ez a hibás érvelés azonban még hosszú ideig éltetni fogja a médiavitákat és nyilvánosság felfogását az alkotmánybíráskodásról, így ez felveti, hogy a hosszú távú alaptörvény-értelmezési kérdésektől eleve tartózkodnia kellene a tanácsoknak, meghagyva ezt a teljes ülés mindenkori többségének.

A teljes ülés és a tanácsok közötti döntésmegosztás így láthatóan lényegi kérdést jelent. Miközben elengedhetetlen a tanácsok működése - és ha néhány év után nálunk is eléri a bírói ítéletek elleni alkotmányjogi panaszok száma az évi többeszes számot, akkor feltehetően az ötfős tanácsok helyett nálunk is több háromfős tanácsot kell létrehozni -, addig az érdemi indokolási részekben a hosszú távú alaptörvény-értelmezések kimondását meg kellene tiltani ezen a szinten. Így ugyanis az jön létre, hogy ha valamit nem tud átvinni a teljes ülésen kisebbségben maradt néhány alkotmánybíró, akkor esetleg megpróbálja ezt a tanácsi indokolásokba foglalva kimondani.

Az eltérő tanácsok döntést meghatározó többsége más lehet, mint a teljes ülési többség, ugyanígy az egyes bírák eltérő hangsúlyai az alaptörvényi értékek közötti rangsorolásban (inkább individuumpárti vagy inkább közösségi párti, ugyanígy inkább nemzeti szerveződés párti vagy ezzel szemben inkább az európai egységesülésben elhaló nemzetek gyors integrációjának híve stb.) ismertek, és így lehet tudni, hogy az egyes tanácsi többségek hogyan térnek el a teljes ülési többségtől az egyes kérdésekben. Ennél fogva az, hogy melyik tanács elé kerül az ügy eldöntése, nagy fontossággal bír az alkotmánybírói munkában. Ezt pedig az dönti el, hogy az adott ügyet az AB elnöke mely bíróra szignálja mint előadó bíróra. A szignálási jog fontossága így túlmegegy pusztán azon, hogy ki készíti a döntési tervezetet, mert így döntés irányának meghatározásán túl még a tanács kiválasztásában is dönt az elnök azzal, hogy melyik tanácsban levő bíróra szignálja az ügyet. Ez a fontosság persze azzal csökken, hogy ha a tanácson kívül öt alkotmánybíró indítványozza az adott ügy teljes ülés elé vitelét, akkor az elnök köteles ezt megtenni, és a teljes ülés napirendjére kell ezt tűznie. Ez azonban külön szervezkedést igényel, és a dolgok nehézkedési ereje, illetve a döntési teher révén sokszor ottmaradnak vitatott döntések az egyes tanácsoknál.

1.5. A testületi vita racionalitását meghatározó összefüggések

Az itt felmerülő összefüggéseket úgy tudjuk megérteni, ha azt vesszük kiindulópontnak, hogy az alkotmánybíróságok a rendes felsőbb bíróságok ítélkező tanácsaitól eltérően nagyobb létszámú - általában tíz - tizenöt fős - testületben működnek, melyen belül csak többségi döntéssel, sorozatos kompromisszumokkal tud létrejönni az ügyet eldöntő határozat. A nagyobb létszám mellett az alkotmánybírói törzskarok aktív szerepe a döntések formálásában ezt a 10-15 fős kört akár 30-35 főre is felviheti, és e körön belül kell az álláspontokra reflektálni, ezeket kompromisszum felé hozni. Ha ezt kiegészítjük azzal, hogy egy-egy ügy érdemi eldöntése rendszerint több ülésen lehetséges csak, és az ügyet tárgyaló ülések között jó esetben néhány hét, de sokszor többhónapos, féléves szünetek is vannak, akkor előttünk áll a döntési probléma: miként lehetséges a sok ügy párhuzamos tárgyalása közben a hónapos szünetekkel elővett ügyeknél, hogy az ügy részletei feletti vita állását át tudják látni a bírúk, illetve törzskari munkatársaik? Ha egy-egy ügy eldöntése egyetlen ülés néhány órás vitájában végbemenne, vagy legalább egy-két hetes ülésszünetekkel ugyanazok az ügyek kerülnének az egymást követő üléseken napirendre, akkor ez a probléma kisebb lenne, de ez a kicsit is jelentősebb ügyeknél nem áll, és a jelzett többhónapos szünetekkel végbemenő viták a jellemzőek. Az első spontán válasz erre a problémára csak az lehet, hogy valamilyen rögzítés kell az ügy részletei feletti vita állásáról, melyet elővéve mindig rekonstruálni lehet a lefolyt vitákat, az egyes bírók állításait, érvelését, a többi bíró reakcióját, az egyes bírók viszontválaszának érveit stb. Ez azonban egy 10-15 fős alkotmánybírói testületben, mely egy-egy ügy kapcsán a felmerült alkotmányos kérdések tucatjai felett folytat több órás vitát az adott ülésen, csak szó szerinti jegyzőkönyvezés mellett lenne lehetséges. Ennek alternatívája lehet, hogy nincs ugyan szó szerinti jegyzőkönyv a teljes ülési vitákról - csak egy szűkszavú összefoglaló emlékeztető -, de az alkotmánybírák kötelezően minden ügy érdemi tárgyalása előtt egy feljegyzésben fejtik ki álláspontjukat az előadó bíró döntéstervezetének egyes kérdéseiről. Ez ugyan nem elégséges az ülés vitáiban az érvek összeütközésének és az egyes alkotmánybírák reakcióinak nyomon követésére, de legalább az egyes bírók kiinduló álláspontjait tisztán megőrzi ez a módszer a - több hónap szünettel - következő ülésre.

Ilyen rögzítés hiányában a nagy létszámú alkotmánybírói testület döntési folyamatai többé-kevésbé csak kaotikus módon tudnak lefolyni. Ismétlések tömegével, a másik bírónak olyan álláspont tulajdonításával, melyet az soha nem képviselt, a szóban kifejtett érvelés részbeni félreértésével - és még lehetne folytatni a szó szerinti jegyzőkönyvezés hiányából fakadó irracionális döntési jellemzőket. Minden szükségessége ellenére a szó szerinti jegyzőkönyvezés hiányára - mely általánosnak mondható az információk szerint az alkotmánybíróságoknál - csak egyetlen nyilvánvaló ok hozható fel. A politikai nyilvánosság számára a legérzékenyebb kérdéseket tárgyaló alkotmánybíróságok az ülések jegyzőkönyveinek - és így a várható döntés idő előtti - kikerülési veszélye miatt inkább nem is készítetnek ilyen szó szerinti jegyzőkönyveket. Ám ennek ára a belső döntési folyamatok kaotikus állapotának kialakulása, és így felmerül, hogy tényleg megéri-e ez az ár a politikai nyilvánosságtól való hermetikus elszigeteltséget? Ez a helyzet kevésbé volt feszítő, amikor csak tizenegy alkotmánybíró volt a hazai alkotmánybíróságban, és sokszor a betöltetlenség miatt évekig ez is csak nyolc-kilenc bírót jelentett, mely jóval kisebb kompromisszumkényszert jelentett, mint a mai 15 fő esetében. Emellett a régi alkotmány sokéves alkotmánybírói határozatai (Abh.-k) alapján hozott mindenkor új határozatok gyakorlata korábban - mely lényegében a régebben lefektetett álláspontok mechanikus áthozatalaival alakította ki az új és új alkotmánybírói döntéseket - elviselhetővé tette az ülések vitáinak kaotikusságát, illetve ez eleve csökkentette ezt a kaotikusságot. Ugyanis mindenki már csak a régi Abh.-k felett vitatkozott, és ténylegesen eredeti álláspont azokon túl, vagy azoktól eltérően csak igen ritkán adódott. Ez változott meg az új Alaptörvénnyel, mert most ismét végig kell futtatni az egyes érvelési folyamatokat minden egyes ügynél, és mindezt már nem nyolc-kilenc bíró testületi vitájával, hanem tizenöt bíróval, illetve - törzskaraikkal együtt - további 45 munkatárssal.

Ez a nagy létszámú döntési mechanizmus, a hosszú szünetközökkel tartott, többszöri üléseken megvitatott ügyekkel (egy-egy ülésen esetleg többórás vitával az adott ügy felett) csak az egyes

alkotmánybírák által az ügyekhez folyamatosan leadott, előzetes feljegyzések léte esetén, és az ülésen lefolyt viták szósz szerinti jegyzőkönyvezése mellett lehetne többé-kevésbé racionális, melyekből mindenkor fel lehetne készülni a többhónapos szünet után az ügy újabb és újabb tárgyalásaira. A hazai alkotmánybíráskodásban egyik sem létezik, egy szűkszavú emlékeztető alig jelent segítséget ennél, és az egyes alkotmánybírák álláspontjainak előzetes feljegyzésben való rögzítése ritka kivételnek tekinthető.

Csökkenti a hazai alkotmánybírói döntési folyamatok racionalitását az is, hogy nincs szabályozva a döntési folyamat néhány fontos részlete. Az egyik ilyen kérdés a testületi vitában a tervezeti álláspontjával kisebbségben maradó előadó bíró mozgástere. Visszaadhatja az ügyrendi szabályozás szerint az ügyet, és az elnök új előadó bírót nevezhet ki, vagy magának megtartva az ügyet ő válik előadó bíróvá. De megteheti az előadó bíró, hogy a tervezete átalakítását választja, és akár többször is visszajöjjen tervezetével többhónapos szünetekkel, szinte minimális változtatással, mely állandóan elutasításban részesül. Ennek egyetlen eredménye, hogy így nem kerül az ügy eldöntésre, de ezt más oldalról blokkolásnak is fel lehet fogni. Másik oldalról jelent szabályozatlanságot a hazai döntési folyamatban, hogy az előadó bíró a szempontjából érett tervezetet - ha számára a hozzászólásokból enyhe többség és így a siker esélye látható - nem teheti fel szavazásra, azt mindig csak az elnök teheti meg. Ez pedig az elnök számára egy - a racionalitás szempontjából nem kívánatos - manőverezési lehetőség előtt nyitja meg az utat, ha máskülönben nem ért egyet a tervezet álláspontjával, ám láthatóan enyhe többség lenne ellene a szavazásnál. Nem teszi fel a döntési tervezetet szavazásra, újabb kompromisszum felé átdolgozást sürgetve, és mivel a következő ülések napirendét ő határozza meg, ezért akár több hónapot is csúszhat a számára nem kívánatos döntés megszületése. Egy racionálisabb döntési folyamat megteremtése érdekében ezeket a nyitottságokat szabályozni kellene, és a jelzett anomáliák elé reteszt kellene tolni.

Hivatalban lévő alkotmánybíróként a döntési folyamat bemutatására jelenlegi konkrét hazai példát nem hozhatok, így nézzük meg az amerikai legfőbb szövetségi bírói fórum egyik ilyen folyamatát, hogy konkrétan is előttünk álljon az alkotmánybírói döntési folyamatokon belüli dilemmák és kompromisszumkötések sorozata. Az amerikai Lester J. Mazor egy 1971-ben született, nagy fontosságú ügy eldöntésének részleteit tudta rekonstruálni, és bár ez a mai magyarhoz képest alig fele nagyságú testületben történt – az amerikai legfőbb bírói fórum kilencfős, de ekkor egy hely betöltetlensége miatt eleinte csak nyolc fővel működött -, a döntési folyamatok ténylegességét jól adja vissza.

A *Charlotte-Mecklenburg-ügyről* volt szó ennél a döntésnél, mely később az egész amerikai társadalmat átszabó iskolai kényszerbuszoztatást hozta létre annak érdekében, hogy a fehérektől elkülönült lakónegyedekben élő feketék gyerekei összekeveredjenek az iskolákban a fehér gyerekekkel, melynek az akkori feltételezések szerint a faji ellentétek csökkenéséhez kellett volna vezetnie egy idő után. A kérdés a legnagyobb politikai vitákat váltotta ki már hosszabb ideje a tömegmédiákban, és ezért a Supreme Court egyik legérzékenyebb döntését jelentette. Nézzük a döntési folyamatot:

1) MacMillan bíró, az egyik *szövetségi district court* bírójának 1970 márciusában elrendelte döntésével, hogy Charlotte Mecklenburg kerületben a szegregáció megszüntetése érdekében az iskolák egy külön buszoztatás kialakításával az őszi tanévkezdésre hozzák létre a feketék és fehérek közötti faji egyensúlyt a iskolákban.

2) Az illetékes szövetség fellebbezési fóruma (*Appeal Court*) 1970 májusában megváltoztatta MacMillan bíró ítéletét, törölve a kényszerbuszoztatás kötelezettségét, és ezt megtámadva az ügy rögtön felkerült a szövetségi legfelsőbb bíróságra (*Supreme Court*).

3) Mivel ugyanebben az időben a Supreme Court már éppen tárgyalt egy másik, kevésbé kiélezett deszegregációs ügyet, azt ezzel egyesítették. Egy hely betöltetlen volt ekkor a legfőbb bírói fórumon, és három másik bíró (Black, Douglas és Marshall bírók) is már az önkéntes kiszállás közben volt magas koruk miatt, ám az ügy eldöntésében való részvétel érdekében inkább elhalasztották ezt, és a döntési folyamat közben csatlakozott az új bíró, Harry Blackmun is. Az ügy fontossága miatt 1970 októberében gyorsan napirendre került.

4) Mindegyik bíró megtárgyalta az ügyet informálisan a *clerk*-jeivel, munkatársaival, és míg Burger, Black bírók opponáltak a liberális MacMillan bíró kényszerbuszoztatási megoldását, addig Douglas, Marshall és Brennan bírók a liberális megoldás mellett voltak.

5) A bírák *clerk*-jei elkészítették memorandumaikat (feljegyzéseket) a bírák számára, és október 12-i ülésen megtörténtek a bírák szóbeli előadásai - az amerikai szövetségi bírói fórum szóhasználatában a „konferencián”.

6) A bírói konferencián Burger bíró javasolta, hogy a bírák ne beszéljenek még a *clerk*-jeikkel sem a konferencia vita álláspontjairól, és ne is csináltassák erről a szokásos nyomtatott anyagokat, csak pusztán gépírási lapokat készítsenek, melyeket mindenki személyesen adjon át a többi bírónak a munkatársak kikapcsolása mellett. A konferencia vita alapján öt bíró négy elleni álláspontjával a MacMillan-döntés megerősítése látszott valószínűnek, de a kisebb mértékben támogatókat is ide számolva hét kettő ellen volt ebben az irányban a többség. De nem volt formális szavazás, és a szegregáció ügyében a kezdőpontot jelentő 1954-es Brown-ügytől fogva az volt a tradíció, hogy ilyen ügyben az egyhangú döntés a helyes.

7) Burger bíró lett az ügy tervezetét készítő előadó bírója, és ennek az egyik *clerk*-je készítette el a tervezetet.

8) Egy rövid idő után - mielőtt még kész lett volna Burger tervezete - Stewart bíró is úgy döntött, hogy irat egy feljegyzést az egyik *clerk*-jével, ami egy átfogó véleménnyé is felerősödhet az ügy mikénti eldöntését illetően.

9) Burger a tervezetét december 8-án kezdte köröztetni a bírák között, és a tervezet a Macmillan-döntést teljesen átfordította volna az Appeal Court álláspontját megtartva, elvetve a kényszerbuszoztatást.

10) Stewart bíró ellen-tervezete a liberális kényszerbuszoztatást támogatva is hamar kész lett, ám ezt nem osztotta ki minden bíró között, csak a liberális megoldást melletti álláspontot vallók között, Brennan, Marshall, White, Douglas és Harlan között, akik vele együtt már hat fős többséget adtak ehhez a döntéshez. A többiek sürgették, hogy minden bírónak küldje el ezt a véleményét, de ő vonakodott, mondván, hogy ez csak néhány gondolat és nem teljes tervezet.

11) Burger megkérte a *senior clerk*-jét, hogy készítsen egy második tervezetet.

12) Időközben Harlan bíró is megkérte egyik *clerk*-jét, hogy írjon egy research memorandumot, mely egy alapos anyag lett, és ezt Marshall bíró körbeküldte minden bírónak mint a Burger-tervezet revízióját.

13) Douglas bíró megkereste Stewartot, jelezve neki, hogy bár jó az elemzése, de a Macmillan-döntés érdemei a kényszerbuszoztatás előnyeiről nem kapnak tiszta támogatást benne. Ennek hatására Stewart úgy döntött, hogy átdolgozza a formálódó ellen-tervezetét Burgerével szemben, és tisztán a MacMillan-megoldást erősítette meg benne.

14) Marshall egyik *clerk*-je elkezdett lobbizni Burger bíró *clerk*-jénél, hogy az általa Burger számára éppen készített tervezet-variánst és ennek nyelvezetét egy meghatározott irányba változtassa meg.

15) A másik oldalról Stewart bíró is elkezdte Burger tervezetéből néhány állítás és kifejezés átvételét a sajátjába Burger *clerk*-jének segítségével, hogy kompromisszum felé tudjon haladni.

16) Brennan bíró megkérte mindhárom *clerk*-jét, hogy gyűjtsenek össze egy feljegyzésben számára mindene lehetséges kifejezést és érvet, melyek Burger tervezetével szemben felhasználhatók. Mikor kész lett, kinyomtatták, és minden bírónak szétküldték.

17) Burger bíró kiosztotta a harmadik tervezetét, melybe inkorporált Stewart szövegéből és Marshall javaslatából néhányat.

18) Black bíró egy feljegyzést készített, aki Burgerrel együtt a kezdetektől fogva a liberális kényszerbuszoztatás ellen volt, és ebben a liberális többséggel szemben egy különvélemény fenyegetését vetette fel - ti. ezt a tárgyat eddig tradicionálisan csak egyhangúan lehetett eldönteni. Erre széleskörű ellenséges reakciókat kapott a bírótársaktól.

19) Nem sokkal később Black bíró egy feljegyzést küldött Burgernek, és ebben jelezte, hogy csatlakozik az álláspontjához. Közben Douglas bíró köröztetni kezdett egy különvéleményt egy másik buszoztatási ügyben, de gyorsan lebeszéltek róla azzal az érveléssel, hogy nehogy ezzel

felborítsa a deszegregáció ügyében sokkal fontosabb Charlotte-Mecklenburg-ügy formálódó liberális többségét.

20) Végül 1971. április 20.-án Burger bíró elkészítette a végső tervezetet a Swann v. Charlotte-Mecklenburg ügyben, és se párhuzamos, se különvélemény nem volt a Macmillant megerősítő, kényszerbuszoztatást elrendelő egyhangú legfőbb bírói ítélethez.¹¹

1.6. Közbeeső megfontolások – Abtv. de lege ferenda

Az előbbi elemzések az alkotmánybírói döntés szociológiájának kérdéseit járták körbe, és ennek lezárásaként most érdemesnek tűnik a tanulságok levonását elvégezni. Miként kellene a hazai döntési folyamatot átalakítani ahhoz, hogy a jelzett strukturális anomáliák eltűnjenek, vagy legalább csökkenjenek? Nézzünk meg e téren néhány lehetséges megoldást, és a jogtudományi szóhasználatot igénybe véve ezeket mint „csak akadémiai javaslatokat” (*de lege ferenda*) a hatályos szabályozás változtatására rögtön normaszöveggé is formáljuk.

I. **Az alkotmánybírói döntés kettős jellegéből**, kétrétegűségéből láthatóan az a gond adódott, hogy a rendelkező részi konkrét döntés mellett a sokszor ennek fontosságát lényegesen meghaladó, hosszú távú alkotmány-konkretizálások, sőt alkotmány-kiegészítések elsikkadnak az alkotmánybírói testületi vitákban. E vitafolyamatot az AB ügyrendje szabályozza, így ennek orvoslására itt kellene módosításokat végrehajtani. Álljon itt két módosítási javaslat, melyek segíthetnek e probléma kiküszöbölésében. Először is javaslom, a mindenkori döntési tervezeteket úgy kellene készíteni, hogy az indokolásban levő alkotmányértelmezések és az eseten túlmutató normatív megállapítások külön kiemelésre kerüljenek, pl. vastaggal szedve az ilyen szövegrészeket. Ezzel az előadó bírón túl az összes alkotmánybíró és munkatársaik is rögtön észlelni tudják a konkrét ügy eldöntésén túl a hosszú távú elvi döntéseket is a tervezetben. Ezt azonban az egyszer már lefektetett és elfogadott elvi megállapítások esetében a későbbiekben nem kellene mindig megtenni, hanem csak ha új megállapításra kerül sor. A régi megállapítások ismétlése esetén csak az lenne a kötelesség, hogy pontosan idézze meg a tervezet azt az Abh-t, melyben ez lefektetésre került. Mivel azonban az eddigiekben sokszor vita nélkül kerültek be lényeges megállapítások a régi alkotmánybírói döntésekbe, és az Alaptörvény régi Abh.-kat hatályon kívül helyező döntése ellenére tényleges érvelés nélkül is sok ilyen régi elvi álláspontot átvettek a közelmúlt alkotmánybírói döntései, így a régi megidézésével csak a mostani változás életbe lépése után létrejött Abh.-k lehetnének az elvi álláspontok megalapozói, és ennek hiányában a jelzett külön kiemelés lenne a kötelező szabály a döntési tervezetek indokolásaiban.

A másik, ehhez csatlakozó módosítási javaslat, hogy az alkotmánybírói teljes ülésen a tervezetek feletti vitát mindig az indokolás kiemelt részeinek vitájával kellene kezdeni, és minden egyes kiemelést külön megszavaztatva csak az maradhatna a határozatban, amely a többségi támogatást megkapta. Amellett, hogy ezzel a változtatással biztosítva lenne az AB-döntésekben levő alkotmány-konkretizálások tudatos konszenzusokra építése, nyilvánvaló, hogy ennek egyik mellékhatása lenne a mindenkori előadó bíró (és a sokszor ambiciózus munkatársak!) felé az óvatosság parancsának létrejötte: nem kockáztathatják a tervezetben levő konkrét ügyre vonatkozó döntési irány leszavazását azzal, hogy könnyű kézzel hosszú távú alkotmányértelmezéseket és alkotmány-kiegészítéseket illesztnek az indokolásba. Az Alaptörvényt konkretizáló normatívák lefektetése, az AB „társalkotmányozása” szükséges, de ezzel csak óvatosan és takarékosan kell bánni. A javasolt módosítási irány ezt a visszafogottságot fokozná.

Javasolt normaszöveg

...§. *Az előadó bíró a tervezetben levő alaptörvény-értelmezéseket és elvi megállapításokat a szöveg többi részétől elkülönített szerkesztési technikával (pl. vastagon szedve) feltünteti. Ettől csak akkor*

---

¹¹ Lester J. Mazor: The Law Clerks at the Supreme Court of the United States. In: Rogowski/Gawron (ed.): Constitutional Courts in Comparison. 2002. Berghahn, New York/Oxford, 2002, 187-192. p.

tekinthet el, ha az ilyen értelmezés már elfogadásra került a mostani ügyrend-módosítást követően kihirdetett, valamelyik alkotmánybírósági határozatban, melyet ekkor pontosan meg kell idézni. Ha tervezet köröztetése folyamán, vagy az ülés megkezdése utáni a vitában bármelyik alkotmánybíró elvi álláspontnak minősítést javasol a tervezet valamelyik részét illetően, mely nem kapott ilyen minősítést az előadó bíró tervezetében, a javaslatról a testület többségi szavazattal dönt.

...§. A döntések tervezeteinek testületi vitái mindig a tervezetekben levő alaptörvény-értelmezéseket és elvi megállapításokat tartalmazó, külön kiemelt részekkel kezdődnek. A végül elfogadott döntésben a kiemelt részek közül csak az maradhat, mely a többségi támogatást megkapta. A rendelkező rész pontjainak vitáira csak azután kerülhet sor, amikor az elvi részek feletti vita és szavazás lezárult.

II. Az alkotmánybíró törzskari munkatársainak döntést formáló szerepe és a törzskar feletti alkotmánybírói rendelkezés megfelelő kézbentartása megköveteli, hogy változások jöjjenek létre az alkotmánybíró és a munkatársai közötti viszonyban. Itt is két módosítási javaslat orvosolhatja a jelzett problémákat. Egyik arra irányul, hogy a munkatárs feletti munkáltatói rendelkezés teljes mértékben és kizárólag az adott alkotmánybíró kezébe kerüljön, változtatva a mai megoldáson, melyik az AB elnökéhez telepíti minden törzskari munkatárs felett a munkáltatói jogokat. Az egyes alkotmánybírók döntési terük révén rá vannak szorulva a munkatárssaikkal való kooperálásra, és a velük szembeni toleranciára, így e strukturális kényszerek hatására a munkatársak foglalkozásának stabilitása továbbra is biztosított. Ám ezzel a kizárólagosan az alkotmánybírójuk alá rendelődéssel a bíró felettük való szuverenitása jobban biztosítható. Másik változtatási javaslat, hogy a törzskari munkatársak megbízatása az egyes alkotmánybírók ciklusára korlátozódjon. Ez ugyan így is hosszabb, mint pl. az amerikai *law clerkek* éves megbízásai - és így döntést formáló szerepüket ez is erőtelesebb szinten hagyja -, de az egy ciklusra való korlátozás legalább az új alkotmánybírók esetében nem hoz létre alárendelődést a már régen az alkotmánybírószágon dolgozó munkatársak irányában. Összességében ezekkel a változtatásokkal lehetővé válik, hogy a „törzskari küldött” alkotmánybírói szerep helyett növekedjen az összes alkotmánybíró esetében a szuverén alkotmánybírói pozícióbetöltés aránya.

Javasolt normaszöveg

....§. Az egyes alkotmánybírók munkatársainak megbízatása a megválasztott alkotmánybíró pozíciójának végéig tart, de bizalomvesztés esetén az bármikor megszüntethető. A megbízás lejáratá után legalább öt éven belül a korábbi munkatárs nem nevezhető ki más alkotmánybíró mellé.

...§. Az törzskari munkatársak felett a munkáltatói jogokat az alkotmánybíró gyakorolja.

III. Az előadói bíróvá válást és az ügyek szignálását bemutató összehasonlító elemzések mutatták, hogy e téren a hazai megoldás a korlátlan elnöki szignálási joggal kuriózumnak számít, és valamilyen szignálási automatizmus a legtöbb helyen létezik. Feltehetően ez eddig is csak azért nem kapott vizsgálatot a strasbourgi emberjogi fórum előtt, mert a legtöbb európai országtól eltérően az eddigiekben Magyarországon nem lehetett bírói ítéletekkel szemben alkotmányjogi panaszt benyújtani, és így a vesztes fél előtt eddig nem merült fel ügyének szignálásakor a szignálási automatizmus hiánya. Az Alaptörvény ebben teljes fordulatot hozott létre, és csak idő kérdése, hogy ez a probléma Strasbourgban beadványt indukáljon. De a kiegyensúlyozott alkotmánybírószámi döntési folyamat amúgy is megkívánja, hogy az automatikus szignálás valamelyik formája felé lépjunk el. Ehhez a következőket szeretném javasolni: teljes automatizmust az ügyek elosztásában az abc szerint összeállított alkotmánybírói névsor mentén, különválasztva egyrészt a jogalkalmazói döntések elleni alkotmányjogi panaszokat, mint a legnagyobb döntési terhet jelentő tevékenységet (*Alaptörvény 24. cikk (2) bek. c) és d. pont*), külön a rendes bírói fórumok bírái által az eljárásuk felfüggesztése mellett kezdeményezett normakontroll esetét (*24. cikk (2) bek. b. pont*), és végül az

összes többit: az alapjogi biztos vagy a képviselők egynegyede által benyújtható utólagos normakontrollt stb. (24. cikk (2) bek. a), e), f) és g) pontok).

Ezzel a megoldással az alkotmánybíróságra beérkező indítványok az előzetes, főtítkárság általi formai kellékek ellenőrzése után automatikusan kerülnek az abc szerinti névsorban soron következő alkotmánybíróhoz az adott három ügycsoport bontása szerint folyamatosan, a végén mindig újra kezdve a névsorban az előrehaladást. A sorrendet az indítvány alkotmánybíróságra beérkezésének időpontja dönti el, és az ügy egy számítógépes program szerint automatikusan a sorban következő alkotmánybíróra kerül kiszignálásra. Ugyanígy, ha egy előadó bíró visszaadja az ügyet, vagy a teljes ülésen leszavazták a tervezetének az ügy érdemi eldöntésére tett rendelkező részi pontjait, az ügyben automatikusan az ügycsoporton belüli névsor szerint következő alkotmánybíró válik előadó bíróvá. E megoldással szemben felvethető, hogy ilyen automatizmus mellett nem lehet az előadó bíró kiszemelésénél az esetleges specializálódást (büntetőjog stb.) érvényesíteni, de ezt eddig is csak alkalmanként vette figyelembe az elnöki szignálás, és végül is nem specializálódott alkotmánybírók döntenek amúgy is a kész tervezet felett. A hazai alkotmánybíráskodás a legteljesebben megőrizte az amerikai generális bírószerpre épülést - szemben a németeknél fél részben megvalósított specializálódással az előadó bíró szintjén -, és ezt érdemes megtartani. Intenzív munkával és folyamatos elemzéssel minden alkotmánybíró fel tud nőni a generális bírói szerephez, és a munkatársak segítségével ezt a döntési terhet elviselhetővé teszi. Ám ez a generális bírói szerep az alkotmánybíráknál elsőrendű fontosságúvá teszi az alkotmánybírósági önmérséklést: csak azokat a kúriai és más felsőbb bírósági döntéseket szabad megsemmisíteni, melyek nyilvánvalóan Alaptörvény valamelyik előírásába ütköznek, de kerülni kell a kontúr nélküli alkotmányos elvekre hivatkozó megsemmisítéseket. Ahogy tehát az alkotmánybírósági aktivizmus a törvényhozással kapcsolatban is mindig a hazai alkotmánybíráskodás legnagyobb vétkének számított, úgy ezzel az új jogkörrel kapcsolatban is ennek elkerülését kell mindig a szem előtt tartani.

Javasolt normaszöveg

....§. A beérkező indítványok ügyeiben előadó bíróvá az egyes alkotmánybírók az automatikus szignálás rendje szerint válnak. Az Alaptörvény 24. cikke (2) bekezdésének hatáskörei szerinti bontásban az abc szerint három névsort kell készíteni az alkotmánybírák családi nevének kezdőbetűi alapján, külön a c) és d) pont, külön a b) pont és külön többi pont hatásköreire vonatkozó indítványokra. Az indítvány a beérkezés időpontjában automatikusan az ügycsoporton belül a névsorban következő alkotmánybíróra kerül kiszignálásra. Amennyiben a főtítkárságon belüli formai kellékek ellenőrzése közben ezek hiánya miatt visszautasításra kerül az indítvány, az automatikus kiszignálás semmissé válik, és a következő beérkező indítvány számára előadó bíróként a sorrendben ismét az első helyre kerül az adott alkotmánybíró.

....§. Ha az előadó bíró visszaadja a rá kiszignált ügyet, vagy a teljes ülésen leszavazták a tervezetének az ügy érdemi eldöntésére tett rendelkező részi pontjait, az ügyben automatikusan az ügycsoporton belüli névsor szerint következő alkotmánybíró válik előadó bíróvá.

IV. A testületi vita racionalitásának problémái a fenti elemzésből következően két irányban tesznek sürgetővé változtatásokat. Egyrészt az egyes alkotmánybírói álláspontok világos artikulációja és a testületi viták rögzítése terén, másrészt a tervezetek feletti szavazások elrendelésének nyitottságai kapcsán.

A magyar alkotmánybírói testület nagy létszáma nem teszi lehetővé, hogy megmaradjunk annál az állapotnál, melyben fő szabály szerint az egyes alkotmánybírák csak a vita kapcsán az ülésen kezdjék el álláspontjukat kialakítani. A viták keresztműzében így az alkotmánybírák is a debattóri szituációba kerülve kénytelenek megformálni álláspontjukat, ami természetesen rontja a vég gondoltság esélyeit. De ez a helyzet a többi bíró számára is csak nehezen teszi követhetővé a kollégák álláspontjainak megértését, legfeljebb csak annak rögzítését, hogy inkább a vitatott tervezet mellett, vagy inkább ellene van. Ezen csak az változtathat, ha az egész testületi vitát az

egyes alkotmánybírók által a napirendi ügyekhez leadott *előzetes feljegyzésekre* építjük. A tervezettel kapcsolatban csak az szólhat fel, aki az adott ügyhöz leadta az álláspontjáról a feljegyzését, aki ilyen nem adott le, annál az egyetértést kell vélelmezni, és a tervezetet illetően már nem szólhat fel. Ennek révén a testületi vita alapvetően a tervezet és az ahhoz leadott feljegyzések álláspontjai körül alakul, ám a feljegyzésekhez hozzászólhatnak azok is, akik a tervezettel egyetértve nem adtak le saját álláspontról feljegyzést. A hozzászólások idejét azonban korlátozni kell, szemben a mai korlátlan időtartamú és korlátlanul ismételt hozzászólásokkal. Javasolom, hogy a jövőben negyedóránál maximálva legyenek az egyes hozzászólások, hisz a kötelezően leírt álláspontok révén már amúgy sem kell szóban mindenre kitérni, elég ezekre csak utalni. A racionalizálás ilyen lépései után szinte fölösleges mondani, hogy meg kell szüntetni a testületi vitákban a tervezeteknek az előadó bíró általi részletes ismertetését. Ezt mindenki el tudja olvasni a testületi ülés előtt - és el is kell olvasni -, így teljesen felesleges és irracionális az a kialakult szokás, hogy az előadó alkotmánybírók órák hosszúsággal ismertetik tervezetük részleteit. Öt perc szóbeli felvezető bőségesen elég ehhez, ezt kell rögzíteni az ügyrendben.

A racionalitás másik hiánya a jelenlegi állapotban, hogy a lefolyt testületi viták nem kerülnek rögzítésre szó szerinti jegyzőkönyvben, csak egy szűkszavú emlékeztetőben. A jelzett problémák és a nagy létszámú hazai alkotmánybíróság felállása nem engedheti meg a szó szerinti jegyzőkönyvezés elmaradását. A kiszivárogtatás ellen inkább azt kell javasolni, hogy ezek a szó szerinti jegyzőkönyvek eleve a nyilvános megjelenés céljával készüljenek. Minden elfogadott alkotmánybírósi határozat nyilvánosságra hozatalakor a döntés teljes üléseken való létrejöttét dokumentáló, szó szerinti jegyzőkönyveket is párhuzamosan nyilvánosságra kell hozni az AB honlapján. Ha az alkotmánybírók a határozataikat aggálytalanul az Alaptörvényből vezetik le, semmi ok az érvelésük kialakításának elrejtésére. Épp elég védeltséget kap az alkotmányőrző testület azzal, hogy ülései nem nyilvánosak, ami tényleg átpolitizálhatná az érvelés menetét - és ez megengedhetetlen lenne -, de az ügy eldöntése után a nyilvánosság kizárása a döntés részletei feletti ellenőrzésből indokolatlan. Nem is beszélve arról az ösztönző erőről az egyes alkotmánybírók felé, amit az jelentene a jövőben ezzel a változtatással, hogy a teljes ülésen az egyes bírók felkészültsége és érvelésének racionalitása, ugyanígy álláspontjuknak az Alaptörvényből levezetett érvelési láncolata mindenki által ellenőrizhetővé válna a határozat meghozatala után.

Másik problémát oldana meg az a változás, mely a testületi vitában a szavazásra érett tervezet feletti szavazás jelenlegi nyitottságát tüntetné el. Ez a változás egyrészt abból állna, hogy a jövőben nem egyedül az AB elnöke dönthetné el, hogy mikor teszi fel az előadó bírói tervezetet szavazásra, hanem az előadó bíró maga is dönthet erről. Ha szavazást kér a tervezetének az ügy érdemi eldöntését illető megoldása felől - vagyis a rendelkező részi pontokról -, akkor az elnök minden további vita engedélyezése nélkül köteles a szavazást elrendelni. Másik oldalról azonban az előadó bíró számára is szigorodna tervezetének leszavazási veszélye, mert ennek megtörténte utána az előadó bírói szerep automatikusan átszállna a névsorban utána következő alkotmánybíróra. Aki a vita tanulságait és a már kész tervezetet felhasználva készíthet újabb tervezetet. Ha egy ilyen, névsorban következő alkotmánybíró maga is az éppen leszavazott tervezettel értett egyet, és nem kíván ettől eltérni, akkor ezt jelezve automatikusan az utána következőre háríthatja az előadó bírói szerepet. Ezzel a változtatással csökkenne az egyes ügyek eldöntésének leblokkolási veszélye.

Javasolt normaszöveg

....§. A teljes ülésen napirendre vett ügy vitájában a tervezettel kapcsolatban csak az az alkotmánybíró fejtheti ki álláspontját, aki előzetesen arra vonatkozó érdemi elemzést tartalmazó feljegyzést adott le, ennek hiánya azt a vélelmet vonja maga után, hogy az adott bíró egyetért a tervezettel. A tervezettel szembenálló feljegyzésekben kifejtett álláspontokra azonban a saját feljegyzést le nem adott bíró is kifejtheti álláspontját.

....§. A tervezetet készítő előadó bíró az ügy vitájának kezdetén öt percet meg nem haladó időtartamban szóbeli felvezetőt tart. A hozzászólások időtartama legfeljebb tizenöt perc lehet, melynek letelte után az ülést levezető elnök félbeszakítja a felszólalást.

....§. A teljes ülésen gyorsírók vesznek részt, akik az elhangzott hozzászólásokat szószerinti rögzítésben foglalják a jegyzőkönyvbe. A kész jegyzőkönyveket az ülést levezető elnök aláírja, és a főtittkárság a biztonságos őrzés feltételei szerint elzártan őrzi ezeket. A teljes ülésen eldöntött ügyek határozatának vagy végzésének az Alkotmánybíróság honlapján való megjelentetésével párhuzamosan a honlapon a döntés létrejöttét dokumentáló összes szószerinti jegyzőkönyvet is nyilvánosságra kell hozni.

....§. Az előadó bíró a tervezete indokolásába foglalt elvi jellegű részek feletti viták és állásfoglalások lezajlása után a teljes ülés vitáinak bármely pontján kérheti a tervezete rendelkező része feletti szavazás megtartását, melyet az ülést levezető elnöknek el kell rendelni.

....§. A tervezet rendelkező részének a teljes ülés többsége általi leszavazása esetén az ügy előadó bírójává válik az az alkotmánybíró, aki az adott ügycsoportban a leszavazott tervezetet készítő alkotmánybíró után következik a névsorban. Ha ez rögtön az ülésen, vagy az ezt követő napon bejelenti, hogy a leszavazott tervezet álláspontját osztva nem tudja vállalni az előadó bírói szerepet, a névsorban következő válik előadó bíróvá. Ha ez ugyanígy jár el, akkor a névsorban addig kell előrehaladni, amíg az előadó bírói szerep elvállalására sor kerül.

2. Az alkotmánybíráskodás makro-politikai aspektusai

A nemzetállam-központú szerveződési rend felváltása a globális-monetáris szerveződési rend intézményi kereteivel két, ellentétes következménnyel járt az egyes államok szuverenitására tekintettel. Egyik oldalról a szuverén államok globális erők általi meghatározottsága óriási módon megnőtt, és a szuverenitásukból eredő lehetőségek kihasználását - a saját ipar védelmét a globális árletöréssel szemben, a képzett munkaerő helyben tartását, a spekulatív tőke elleni védekezést stb. - a globális nemzetközi rendet intézményesítő nemzetközi szerződések blokkolják, és ez kiszolgáltatottá teszi az állami törvényhozás erőit illetve a kormányzatot a multinacionális világcégek vezérkaraival szemben. Ez a kiszolgáltatottság ráadásul hatványozottan nő az olyan országokban – mint Magyarország esetében is –, ahol a termelés és a banki-pénzügyi rendszer nagyobb része már ezeknek a kezébe került. Másik oldalról azonban az előbbiek miatt formálisabbá váló szuverenitás értéke felerősödik, mert az országba beáramlott – az országot felvásárló – globális tőke meghatározó csoportjai előtt egyetlen fontosabb korlátot a milliók szavazataira támaszkodó törvényhozási többség és ennek kormányzata jelenti. Ezt ugyan bizonyos fokig nyomás alatt tudják tartani, ám a beruházott tőkékük hatékonyságának biztosítása csak az állami szuverenitás erőivel való kooperáció útján lehetséges. Az, hogy ez a függés az átfogóbb hatalmak erőitől „csak” gazdasági-pénzügyi jellegű, és - szemben az egykor volt, szovjet birodalmi függéssel - a globális uralmi rend saját premisszái alapján nem csaphat oda katonailag a szuverenitásukra támaszkodó ellenálló országoknak, a szuverenitást a legnagyobb mértékben a középpontba emeli. Innen nézve soha nem volt olyan fontos a nemzetközi jogi intézményrendszer által alátámasztott szuverenitás a közép-kelet-európai államok számára, mint a mostani évtizedekben.

Ebből a kiindulópontból kell szemügyre venni azokat a fejleményeket, melyek az utóbbi években az államok nemzetközi jogi szuverenitását is aláásni igyekeznek. A következőkben négy olyan tendenciát elemzek, melyek a nemzetközi politika és nemzetközi jog terén indultak be az utóbbi évtizedekben, és melyek egymást felerősítve végül az állami szuverenitás teljes kiürülését eredményezhetik Európában. Sorrendben az első fejlemény az emberjogi garanciák őrzésére létrehozott strasbourgi emberjogi bíróság metamorfózisa volt az 1980-as évek végétől kezdődően, melynek során az emberjogi egyezményben védeni rendelt egyes jogoknak ez a szerv olyan értelmezést kezdett adni, hogy fokról fokra teljes jogterületeket tudott ellenőrzés alá vonni, és mivel

az egyes védett jogok mint garanciák a teljes jogrendszer kulcspontjait védik, ez a kiterjesztés a szuverén államok törvényhozási szabadságát lényegében felszámolja - messze túllépve azon, amire a nemzetközi szerződésben megállapodó államok eredetileg létrehozták az Egyezményt és az emberjogi bíróságot. Egy másik fejlemény többek között ezt a változást vette alapul az 1990-es évek közepétől, és konstatálva az emberi jogok széles értelmezése révén ezeknek egyre inkább mint államok feletti alkotmányi szabályrendszerként való működését - melyeket ez anélkül is köti, hogy abban maguk megegyeztek volna – a nemzetközi jog alkotmányjogiasodását, globális alkotmányjoggá változását hirdette meg. Ez ugyan csak elméleti fejleménynek tűnik, de mivel óriási gazdasági és politikai erők törekvésének ad hangot, hihetetlen nagy globális terjesztéssel - alapítványok, ösztöndíjak, nemzetközi konferenciasorozatok stb. – van jelen a tudományos életben és a jogpolitikai szférában. Egy harmadik fejleményt a globális alkotmány-tanácsadó szervek megjelenése és egyre szélesebb hatókörük mutat, melyek eredetileg csak szűkebb emberjogi szempontokból és kisebbségvédelmi ügyekben léptek fel, de az előbbi fejlemények révén és azt kiegészítve egyre inkább a szuverén államok alkotmányozó hatalmának egészét ellenőrzés alá vonják. Ennek Európában leginkább ismert formalizált szervezete a Velence Bizottság, de kevésbé formalizáltan hasonló szervek az amerikai kontinensen is vannak. Végül negyedik fejlemény már az egyes szuverén államokon belül viszi tovább az előbbiekből összegződő hatásokat, és az egyes alkotmánybíróságoknak abban a jogkörében csapódik le, hogy a strasbourgi EJEB döntései és a globális alkotmány-tanácsadó szervek előírásai és az alkotmányjogiasított „általános” nemzetközi jog alapján magát az alkotmányt, az alkotmánymódosítást és az alkotmányozó hatalmat is ellenőrzés alá vonják. Ezzel bezárulna a kör, és ezzel a szuverén állam legfőbb jellemzője, az alkotmányozó hatalom feletti rendelkezés az országon belül is megszűnne. Ám ez az utóbbi fejlemény még csak a legújabb előretörést jelenti, és inkább csak egyes politikai csoportok illetve melléjük szegődött jogászcsoportok törekvéseit fejezi ki. Ám voltak már ebbe az irányba mutató, hazai alkotmánybírói döntések, illetve a jövőben ilyen döntéseket megalapozó érvelések.

2.1. A nemzetközi emberjogvédelem metamorfózisa

Az elmúlt évtizedek lényeges változást hoztak a nemzetközi jog szerveződésében annyiban is, hogy az államok közötti konfliktusokban a korábbi közvetítő jellegű szervek helyére egyre inkább igazi bírósági jellegű szervek jönnek létre. Ruti Teitel és Robert Howse közös tanulmányukban a nemzetközi rend „tribunalizációjának” nevezi ezt a változást, melyben fokozatosan egy önálló nemzetközi bírói stáb kerül az szuverén államok fölé, és amelyek döntése már nem egyszerűen csak vitarendezés, hanem egy állandó normarendszer precedensekkel továbbépítésébe illeszkedik be.¹² Ez a nemzetközi bírói korporáció pedig kiegészítő intézményeivel és szellemi fórumaival, illetve a nemzetközi politika más hálózataival együtt az évtizedek alatt önálló rendszerré tudott formálódni, mely tartósabban tud akaratképző szereplőként az államok felett megjelenni.¹³ A nemzetközi bíróságoknak a szerződő államok fölé növésének ebben az átalakulásában különösen nagy ugrást jelentett az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) változása az 1990-es években, amikor az államokon túl a természetes személyek és más magánszervezetek is megkapták a jogot arra, hogy saját államuk jogsértésére hivatkozva az EJEB előtt pereljék be államukat.¹⁴ Ez különösen azért volt

¹² Lásd Ruti Teitel/Robert Howse: Cross-Judging: Tribunalization in a Fragmented but Interconnected Global Order. N. Y. U. Journal of International Law and Politics. (Vol. 41.) 2009. 292-294.p.; előtűnik már Benedict Kingsbury elemzte ezt a fejleményt: „Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a Systemic Problem?” N. Y. U. Journal of International Law and Politics. (Vol. 31.) 1999.

¹³ Ennek elemzésére lásd Daniel Terris et al: The International Judge: An Introduction to the Men and Women Who Decide the World's Cases. 2007.; ugyanígy a nemzetközi jogi szférában a személyi hálózatok szerveződésének elemzésére: Anne-Marie Slaughter: The New Global Order, 2004.

¹⁴ A természetes személyek saját államukat jogsértéssel vádolásának lehetősége a strasbourgi bíróság előtt az emberi jogi egyezményhez fűzött és 1994 januárjától hatályos 9. jegyzőkönyv alapján jött létre, mely eredetileg az ezt vállaló államokat csak öt évig kötötte, és lejárat előtt ezt felmondhatták, de a 11. jegyzőkönyvet aláíró államok 1998-tól ezt már határozatlan időre vállalták. Lásd Magyarországnak az eredetileg öt évre való alávetés vállalását az 1993. évi XXXI.

fontos fejlemény az államok feletti akaratképzési instancia térnyerésében, mert az emberi jogi egyezmény absztrakt jogainak szövegezése nagymértékben nyitott jellegű, és így a szerződő felek által aláírt Egyezmény nyitva hagyja a lehetőséget a konkrét ügyben döntő bírák kitágító értelmezésére.

Az emberjogi bíróság joggyakorlatát elemző Julian Arato két módszert emelt ki arra, hogy az Egyezményben eredetileg amúgy is nyitottan megfogalmazott jogokat miként szakították el a bírák még inkább az Egyezménytől. Ezzel pedig oly módon kitágították ezeket, mely az egyes esetekben a legtávolabb eshet attól, amire az aláíró államok a kötelezettségvállalással eredetileg törekedtek. Mindkét értelmezési módszer azon nyugszik, hogy az EJEB az Egyezmény egyes jogainak értelmezésénél a nemzetközi szerződésekről szóló bécsi egyezmény felhatalmazását vette alapul, mely a nemzetközi szerződések értelmezésére általános jelleggel rögzít előírásokat a 31-32 cikkeiben.

Az emberjogi egyezménytől elszakadás egyik támasza az általános szerződésértelmezés terén a bécsi egyezmény 31. cikkének 3/c. pontja, mely szerint „A szövegösszefüggés mellett figyelembe kell venni (...) a nemzetközi jognak a részes felek viszonyában alkalmazott bármely idevonatkozó szabályát”.¹⁵ Ezáltal azonban az emberjogi egyezményben rögzített jogok kikerülnek a szerződő felek ellenőrzése alól, és strasbourgi bíróság lényegében szabad kezet kap a jogok tényleges tartalmának meghatározásában. Az amúgy is extrém módon nyitott jogok rögzítése ezzel a külső normarendszerre kinyúlással pusztá hivatkozási ponttá süllyesztheti le az Egyezményt, és valójában a strasbourgi bírók önmaguk döntenek el, hogy mit értenek az egyezmény egyes jogai alatt, és rónak ki szankciókat az egyes államokra.¹⁶ Eredetileg e szabály célja az volt, hogy az egyre inkább fragmentálódó nemzetközi jogban az integrációt jobban biztosítani lehessen, ám azáltal, hogy az egyes természetes személyek (és rajtuk keresztül politikai erők) is tudnak most már a saját államukkal szemben az emberjogi bírósághoz fordulni, a demokratikus pluralizmuson nyugvó államokban ez egyre inkább az mindenkori kormánypártokkal szembenálló ellenzéki erők instanciájává tette a strasbourgi bíróságot. Az óriási szélességű értelmezési szabadság pedig a szerződő államok feletti döntőbíróból a hatalmi küzdelem résztvevőjévé teszi sokszor az emberjogi bírakat.

A másik elszakadási támaszt az emberjogi egyezménytől az általános szerződésértelmezés terén a bécsi egyezmény 31. cikkének 3/b. pontja adja strasbourgi bírácoknak: „A szövegösszefüggés mellett figyelembe kell venni (...) a szerződés alkalmazása során utólag kialakult olyan gyakorlatot, amely a szerződés értelmét illetően a részes felek megegyezését jelenti.”¹⁷ Julian Arato egy másik alapos tanulmányában kimutatja, hogy a szerződő államok fölé növekvő nemzetközi bíróságoknál általában is megfigyelhető volt az elmúlt évtizedek során, hogy egy változás ment végbe ennek az értelmezési szabálynak az alkalmazásában. Míg korábban valóban a vitába került államok szerződéshez alkalmazkodó gyakorlatát tekintették értelmezési alapnak a vitássá vált nemzetközi szerződési pont értelmezésében, addig mára egyre inkább eltolódott a vonatkozási pont. *A szerződő államok utólagos gyakorlata helyére a nemzetközi szerződéssel létrehozott nemzetközi szervezet, illetve szerződést kezelő nemzetközi bíróság utólagos gyakorlata került:* „Yet subsequent practice had always referred to the subsequent conduct of states parties. There seems to have been absolutely no precedent for the notion that the practice of the organs of an international organization might act as a proxy for subsequent state conduct. (...) (T)he consistent practice of

---

törvény 3. §-ban: „A Magyar Köztársaság Kormánya kijelenti, hogy öt évre, amely időszak hallgatólagosan újabb ötéves időszakra meghosszabbodik, hacsak a Magyar Köztársaság Kormánya az adott időszak lejártát megelőzően a nyilatkozatát vissza ne vonja (...) elismeri az Európai Emberi Jogi Bizottság illetékességét arra, hogy természetes személyektől, nem kormányzati szervektől vagy egyének csoportjaitól kérelmeket fogadjon el, ha az említettek az állítják, hogy az Egyezményben és kiegészítő jegyzőkönyveiben biztosított jogok megsértésének áldozatai (...)”

¹⁵ „There shall be taken into account, together with the context (...) any relevant rules of international law applicable in the relations between the parties.”

¹⁶ Lásd Julian Arato: Constitutional Transformation in the ECtHR: Strasbourg’s Expansive Recourse to External Rules of International Law. Brook. J. Int’l Law 2012 (Vol. 37.) 351-353.p.

¹⁷ „All treaty interpretation shall take into account (...) any subsequent practice in the application of the treaty which establishes the agreement of the parties regarding its interpretation”

the organs of an international organization is an authentic and appropriate guide to the meaning of that organization 's constituent instrument.”¹⁸ A strasbourgi emberjogi bíróság kissé módosítva ment el ugyanebbe az irányba. Ugyanis a bírái ugyan az emberjogi egyezményben résztvevő sok-sok állam gyakorlatát tekinti értelmezési alapnak a 31. cikk 3/b pontjára hivatkozva, ám ennek lényege, hogy nem a vitába került államok saját gyakorlatát - vagy ha egy egyén a saját államát támadta meg, akkor annak az államnak a gyakorlatát veszi alapul -, hanem több részes állam gyakorlatából egy *európai konszenzust* mond ki, és ehhez méri az összes többi államot, benne az éppen vitában levő államokat is. Az pedig, hogy mi a tényleges európai konszenzus az egyes jogokat illetően, a bírák szuverén módon maguk deklarálják: „Within this narrow context, however, the ECtHR adopts an extraordinarily broad construction of VCLT 31 (3)b itself, notable in two important respects. First, the singular feature of the Court's approach is that it does not require the common practice of all the parties, even when it is aware of the contradictory practice of a minority of parties. So long as the practice of the parties evidences the agreement of most of them on a given interpretation the Court will consider the interpretation authentic and established.”¹⁹

Az egyes szuverén államok és törvényhozásuk felett parttalaná váló emberjogi kontroll egyik külön problémáját jelenti, hogy a strasbourgi bíróságokba az egyes államok által küldött bírák - akik a pluralizmus logikája szerint változó törvényhozási többségek egyikének kiválasztottjait jelentik – a megváltozott otthoni törvényhozási többség felett egy jelentős ellen-politika érvényesítési lehetőséghez jutnak. Az ECtHR ugyanis azt a döntési eljárási szabályt alakította ki, hogy a saját államát Strasbourgban megtámadó természetes személy ügyében nemhogy nincs kizárva az adott állam által küldött bíró, hanem éppen hogy rendszerint ő a raportőr, az ügyben a döntést előkészítő előadó bíró.²⁰ Ha az ember a szem elé veszi, hogy az európai államokban az egyik legfontosabb törésvonal a plurális politikai táborok között az állami szuverenitás megtartására törekvők versus az ennek feladására törekvők között feszül, akkor fel tudja mérni, hogy mit jelent az, ha pl. egy szövetségi Európát támogató egykori törvényhozási többség által küldött bíró dönt folyamatosan egy állami szuverenitás megtartására minden eszközt bevető későbbi törvényhozás többség törvényét megtámadó személy ügyében. Az emberjogi egyezményben résztvevő államok így az otthoni politikai küzdelmeik felett egy meghosszabbított ellen-politikai szerveződéssel kénytelenek szembenézni sokszor Strasbourgban. Ez a probléma különösen súlyossá teszi az emberjogi bíróság előbb bemutatott expanzióját és az Egyezményen túllépő kontrollját a állami törvényhozások felett.

A már elemzett a tágításokhoz jön ráadásul az az általános expanzív gyakorlat, melyet több európai alkotmánybíróság is művel az egyes alkotmányos alapjogok értelmezésében, mely szerint az egyes jogi folyamatok garanciális pontját alkotmányos alapjogként rögzítve úgy fogják aztán fel ezt a garanciális pontot, hogy a teljes folyamatra kiterjesztik az adott alkotmányos alapjogot, és ezzel elvonva a jogi folyamat többi részét is a törvényhozási alakítási szabadság alól alkotmányjogiasítják az egész jogterületet. Pl. így van ez a büntető eljárás terén, ahol a védelemhez való jog és más garanciák védelmére hivatkozva a teljes büntetőeljárást bevonták ezekbe a jogokba és ezzel az alkotmánybírósági ellenőrzés alá; vagy ugyanígy a népszavazáson való részvétel jogát oly módon kitágítják, hogy a teljes népszavazási folyamat bekerült ebbe az alkotmányos alapjogba. A strasbourgi bíróság rendszerint még a legaktivistább alkotmánybírósághoz képest is jobban kiszélesíti az Egyezmény jogait, és ezzel a szerződő államok egész jogterületeit vonja be ellenőrzés alá. Így a Julian Arato által elemzett két kitágítással együtt a strasbourgi bíróság igazi szuverénként kezd viselkedni a szerződő államokkal szemben. És ez teszi érthetővé, hogy több európai államban erősödnek a hangok már magának az emberjogi egyezménynek való alávetés felbontására, így Nagy-Britannia esetében ezt már Cameron miniszterelnök is felvetette a közelmúltban.

¹⁸ Julian Arato: Treaty Interpretation and Constitutional Transformation: Informal Change in International Organization. The Yale Journal of International Law, (Vol. 38.) 2013. 319. p.

¹⁹ Id. mű 336. p.

²⁰ „For this reason, the national judge is normally required to sit on a case involving his or her state, often playing the role of „judge-rapporteur” on the seven-member panel by taking the lead in organizing the documents and proceedings.” Leigh Sigwart: The „National Judge”: Some Reflections on Diversity in International Courts and Tribunals. McGeorge Law Review (Vol. 42.) 2010. 226. p.

2.2. A nemzetközi jog alkotmányjogiasítása

A II. Világháború után az Amerikából Európába áttelepített alkotmánybíráskodás – most tekintsünk el az osztrák kezdetektől 1920-ból, melynek csak az elkülönített szervezeti megoldását vitték tovább - egy lényeges szempontból más funkciót is kapott a nemzetközi jog vonatkozásában, mint az eredeti helyén volt. Az 1949. évi német alkotmány a megszálló amerikai csapatok jogászainak szoros ellenőrzése mellett jött létre, és ahogy Németország felosztása és tartós megszállása - illetve az amerikai ellenőrzés mellett elindított európai integráció révén egy nagyobb európai egységbe befogása - is célozta, a német alaptörvény egyes előírásai is súlyt helyeztek arra, hogy ne idéződjön fel a nemzeti szocialisták 1932-es, milliók általi megválasztásának veszélye és ezzel a kialakult nemzetközi hatalmi egyensúly felborulása.²¹ A nemzetközi hatalmi viszonyoknak való közvetlen alávetést célozta így az is, hogy bekerült az 1949-es német alaptörvénybe a német jog nemzetközi jognak való közvetlen alávetettsége: „A nemzetközi jog általános szabályai a szövetségi jog részét képezik. Megelőzik a törvényeket és a szövetségi terület lakosai számára közvetlenül állapítanak meg jogokat és kötelezettségeket” (29. cikk). Majd a nemzetközi jog közvetlen német jogfelettségét a 100. cikk (2) bekezdése úgy pontosítja, hogy ha egy bírósági eljárásban kétség merül fel abban a tekintetben, hogy egy nemzetközi jogi szabály a szövetségi jog részét képezi-e, akkor vita esetén ebben az alkotmánybíróság dönt. Az elmúlt hatvan évben ugyan a német alkotmánybírák ezt a hatáskörüket csak visszafogott mértékben gyakorolták,²² de mindenesetre ez a példa megteremtette a legtöbb, később létrejött európai alkotmánybíróság számára az amerikaitól eltérő új funkciót is: nem egyszerűen alkotmánybíróság a törvények hazai alkotmányhoz mérésével, hanem egyben *nemzetközi jogi bíróság is* a hazai törvényeknek a nemzetközi joghoz mérésével. Ezzel a megkettőzéssel és összefonással az európai országok hazai alkotmányai és a nemzetközi jog elvileg egy közös normaanyagban egyesüléshez közeledhetnek, noha mindig az adott alkotmánybírósági többségek döntenek el, hogy mennyire ambicionálják az alkotmánybíráskodás mellett a „nemzetközi bírósági” szerepet, vagy milyen fokban hagyják az utóbbit a nemzetközi fórumokra, és csak a hazai alkotmányhoz mérik a törvényeket ellenőrzés közben.

Ezt az összefonódási lehetőséget azonban több fejlemény is érinti az utóbbi években, és ezek új aspektust adhatnak az alkotmánybíráskodásnak, vagy adnak is, ahol ezek erősebben realizálódtak az adott ország alkotmánybíráskodásában. Egyik ilyen fejlemény - erős globális hatalmi támogatás mellett – a *nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának* elmélete, melyet több jogtudósi és jogpolitikus csoport is támogat, és amely az eredetileg a nemzetállamok közötti szerződéssel létrehozott jogot jelentő nemzetközi jogot mint egy új „globális alkotmányjogot” fogja fel, illetve igyekszik ezt így felhasználni a nemzetállami jogokkal és alárendelődő alkotmányaikkal szemben. Szűkebb elemeléssel csak egy elméleti fejlemény ez az új jelenség, de ha átfogóbban vesszük szemügyre az utóbbi évtizedek globális világrendjének változásait, akkor ez nagyon is beleillik ezekbe. Mint láttuk, az 1970-es évek elejétől induló, majd az 1980-as évektől az egész euratlati térségben dominánssá váló változás a korábban az 1940-es évek második felétől létező keynesiánus, „jóléti állami” kapitalista szerveződést - benne a nemzetállami önállósággal - egyre inkább a leépülés felé vitte. Ezzel párhuzamosan fokról-fokra a nemzetállamok határait lebontó, és önálló belső szerveződésük helyett az egyes országokat a globális-monetáris kapitalizmusba integráló mechanizmusok kezdtek kiépülni. A szovjet birodalom széthullása után az innen kiszabaduló közép- és kelet-európai országok már ebbe a globális-monetáris kapitalista szerveződésbe léptek be

²¹ A német alaptörvény (Grundgesetz) 1949-es létrejöttének leírásához lásd: Karlheinz Nicklauß: Der Weg zum Grundgesetz. UTB Verlag, Stuttgart. 1999.

²² „Some post-World War II national constitutions incorporate international law - or some parts of international law - as superior to statutes. So for example, in Germany, The Basic Law provides that „the general rules of public international law... take precedence over statutes and directly create rights and duties for individuals”, although in practice this provision is given somewhat restrictive meaning”. Vicki C. Jackson: Transnational Challenges to Constitutional Law: Convergence, Resistance, Engagement. Federal Law Review, (Vol. 35.) 2007, 164. p.

az 1990-es évektől. A fokozódó európai integráció – úgy, ahogy a világ többi régiójában a hasonló integrációs szerveződések is - ezektől a globális struktúráktól kapták az ösztönzéseket és a háttérerősítést a befogott nemzetállamok feletti ellenőrzés fokozására. A Valutaalap, a Világbank és főként az 1995-től működő WTO nemzetközi szerződésekkel és ezek szankcionálására bírságolási fórumok létrehozásával stabilizálta a globális világrend ellenőrzését a nemzetállami szerveződések felett. A formailag továbbra is érintetlenül létező állami szuverenitás így a határaikat a munkaerő-, áru- és tőke mozgás előtt kötelezően kinyitásra ítélt országokban él tovább, és ez az addig is létező globális hatalmi szerveződések és mögöttük álló globális tőkés- és bankár csoportszerveződések minden eddiginél erőteljesebben tette dominálóvá felettük. Tulajdonképpen ez az egész globális struktúra csak a 2008-as nagy válságsorozat megindulásával rendült meg, mivel az egésznek alapját adó, globális bankcsaládokra épülő pénzügyi rendszer elemi szinten bizonyult alkalmatlannak a nemzetállamokat elfojtó világkapitalizmus tartós fenntartásra. Ezek a jelenségek - egyesülve a különösen a közép-kelet-európai országokat sújtó migrációs mozgásokból következő demográfiai összeroppanás jeleivel -, erősebbé tették az Unióval szemben a nemzetállami szerveződés fenntartására irányuló politikai erőket a térségünkben éppúgy, mint az e feletti globális mechanizmusokkal való szembeszállás tendenciáit. Ez utóbbiak azonban még olyan friss fejlemények, hogy szellemi szintű irányzatok szintjén irányváltásokat még nem erősítettek fel, és a monetáris-globális világkapitalizmus problémamentességét alapul vevő szellemi irányzatok erőteljesebbek ma is.

Ez a strukturális háttér adhat magyarázatot azokra a szellemi fejleményekre, melyek az 1990-es évek közepétől a nemzetközi jog és az alkotmányjog határterületein tevékenykedő jogászok között a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának elméletét hozták létre. Persze mint e szellemi fejlemény kutatója, *Christine Schwöbel* jellemzi ezt az irányzatot, ennek hangoztatói csak felerészben jogtudósi attitűddel vallják ezt - létező jelenségek semleges diagnózisaként -, és sokan ezek között inkább normatív vízióval sürgetik egy globális alkotmány létrejöttét a világtársadalom felett.²³ *Tudósi és egyben politikai-jogpolitikai mozgalom* így ez, és ezt a kettős jelleget a szem előtt tartva lehet igazán megérteni az itteni állításokat, ezek motivációit. Tisztább tudósi kiindulópontot foglal el *Günther Teubner* ebben a szellemi irányzatban, aki Niklas Luhmann világtársadalom elképzeléséből indul ki. Luhmann elméletében a nemzeti társadalomszerveződés már csak illúzió, a funkcionálisan differenciálódott modern társadalom az egyes alrendszereket már a világtársadalom szintjén szervezi meg, és Teubner a globális-monetáris mechanizmusok domináns szerepbe kerülését csak ennek kiteljesítőjeként látja. Így a tényleges világtársadalmi létezés - miközben az alkotmányok formailag a nemzeti szinten stabilizálják az alkotmányosság intézményeit – egy szocietális világalkotmányt formál ki globális szinten. Teubner számára az új fejlemények a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásával csak egy újabb bizonyítékot adnak Luhmann világtársadalom elméletének, és ezt a fejleményt a funkcionális alrendszerek világtársadalmi szerveződése kényszeríti ki.²⁴

---

²³ „When discussing global constitutionalism, international lawyers commonly assume one of two orientations: either a normative orientation (this is the type of constitutionalism we should have) or a descriptive orientation (this is the type of constitutionalism we already have). The former mostly concerns visions for a „global constitution” while the latter often concerns ideas of the process that will at some point culminate in „a global constitution”; this process is commonly referred to as „constitutionalization”. (Christine Schwöbel: *The Appeal of the Project of Global Constitutionalism to Public International Lawyers*. *German Law Review* (Vol. 13) 2012 No. 1. 1. p.)

²⁴ Lásd erre legutóbb Günther Teubner: *Constitutional Fragments: Societal Constitutionalism and Globalization*. Oxford University Press. Oxford 2012. Csak lábjegyzetben lehet most kitérni arra, hogy Luhmann egész világtársadalom-elmélete egy féloldalasságon nyugszik azzal, hogy kirekesztve a társadalom szerveződéséből az egyes embert mint „pszichikai rendszert”, nem tudta figyelembe venni az emberi személyiség egészének a közösségek mindennapi életében való szerveződését. A mindennapi élet struktúrái pedig – szemben a funkcionális alrendszereknek ténylegesen a világ egészében való szerveződésével – erőteljesebben megmaradtak a nemzeti társadalmi szerveződések szintjén, és a morális szocializáció, illetve a hatékony közösségi identitás – hacsak nincs egy extrém erős vallási identitása valakinek, ami az európai civilizáció utóbbi évszázadában tömegesen már elképzelhetetlen – a nemzeti közösségek nélkül csak csonkán lenne lehetséges. Amennyiben tehát valóban a nemzeti közösségek végleges megszűnése felé fejlődik az európai civilizáció, akkor inkább az összeroppanás várja, mintsem az az optimista jövőkép, amit Teubner a szocietális világalkotmánnyal feltételez. (A luhmanni elméleti féloldalasság elemzéséhez lásd *Pokol Béla*: *Gesellschaftliche*

Egy másik irányzatot a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának elméletén belül *normatív konstitucionalizmusnak* nevezik, és ez arra törekszik, hogy a nemzetközi jog általános szabályai közül egy csoportot kiemeljen azon az alapon, hogy ezek morális megalapozásúak, és ezt mint egy globális alkotmányjogot prezentálják, amely anélkül is köti az államokat, hogy csatlakoztak volna az ilyen nemzetközi szerződésekhez.²⁵ Ez azonban álláspontom szerint két hibában is szenved. Az egyik hiba a morális megalapozásban rejlik, mivel ez kimondatlanul a ténylegesen létező társadalmakban elterjedten működő erkölctől *elszakítva* tesz fel univerzális morális normákat, melyre alapozva egy világalkotmány léte megállapítható. Ilyen univerzális világmorál azonban csak a morálfilozófusok kritikai morál-elméletében lehetséges, és az euratlanti térség országaiban a szellemi körökben hatásos univerzális kritikai morál többé-kevésbé csak az igazságosság egy megcsonkított verziója körül tudott felvázolni egy ilyen morált. Kantból kiindulóan leginkább John Rawls és őt továbbfejlesztve Jürgen Habermas hoztak létre ilyen univerzális kritikai morált feltevő elméleteket, ám ez - az empirikus morálszociológiai felmérések szerint - csak a szűk elitértelmiségi körök liberális részeiben kap követést a reális életben. A nyugati civilizáció társadalmában az emberek igen nagy többsége a bevett és elterjedt sok évszázados erkölcsi értékek szerint éli életét.²⁶

Másik hibát jelent a nemzetközi jog államok közötti szerződésekre alapozott jellegének hallgatólagos elvetése ennél az irányzatnál. Az elmúlt évszázadokban ezen nyugodott a nemzetközi jog, és ez tette lehetővé, hogy az erős és a gyenge államok közötti különbségek ellenére jogként működjön a globális térségekben ez a normaanyag, és ne tudják a mindenkori világhatalmak az álláspontjaikat a pusztá erejükre támaszkodva érvényesíteni a gyengébb államokkal szemben. Ennek megváltoztatása, és nemzetközi jogi életben domináns szellemi erők révén egy 'világalkotmányjogot' kihasítani a nemzetközi jogból, mely szerződéssel csatlakozás nélkül is köti az egyes államokat, a pusztá erőfölény „alkotmányi álcázását” jelentheti csak. Itt tehát egy nem explikált lényegi ugrás van a nemzetközi jog ezen elméletében, és ennek legitimálására szolgál az univerzális kritikai morállal aládúcolása. Ez azonban nem állja meg a helyét.

Egy harmadik kiindulópontot jelent a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának elméletében az *analógiai konstitucionalizmus* irányzata Christe Schwövel elemzésében, amely a nemzetállami jogok feletti EU-jogot veszi alapul, és a tagállami jogok ezzel együttélésének analógiájára teszi fel egy többszintű alkotmányi rend csúcsaként a nemzetközi alkotmányjog létét és működését. Ezen érvelés szerint, ahogy az EU tagállamainak alkotmányai egy közös alkotmányi értékrendszerben egyesülni tudnak, úgy a nemzetközi jog általános normáiból és elveiből is kiemelhető egy világalkotmány, és igazolható ez ugyanúgy, ahogy az EU közös alkotmányi értékrendszere.²⁷ Ez a megközelítés azonban eleve egy vitatható felfogást és inkább csak politikai törekvést abszolutizál az Unión belül a tagállamok alkotmányai és felettük az uniós jog egyes részeinek uniós alkotmányjogként felfogása terén. Ugyanis ténylegesen az ilyen általános részek csak az egyes tagállamokon belül az *uniós jog alkalmazása közben hatályosak*, és az ezen kívüli tagállami belső jogokat illetve alkotmányi szabályokat nem érinthetik, és nem állnak felettük. Ezzel szemben azok a jogász csoportok és uniós politikusi körök, akik az Uniót egy szövetségi állammá kívánják átformálni a tagállami szuverenitás lényegi megszüntetésével, az általánosabb uniós jogi normákat ilyen uniós alkotmányként igyekeznek felfogni. Egy ilyen törekvésre volt válasz legutóbb épp

---

Teilsysteme oder professionelle Institutionensysteme? Reformulierungsvorschläge zu Niklas Luhmanns Systemtypologie, Zeitschrift für Soziologie 1990/5.; illetve *Pokol Béla: Theoretische Soziologie und Rechtstheorie*. Schenk Verlag, Passau, 2012.

²⁵ Christine Schwöbel ide sorolja Erika Wet tanulmányát 2006-ból „The Emergence of International and Regional Value Systems as a Manifestation of the Emerging International Constitutional Law”, Angelika Emmerich-Fritsch anyagait és Michael Byers tanulmányát „Conceptualising the Relationship between Jus Cogens and Erga Omnes Rules” 2007-ből.

²⁶ Lásd Lawrence Kohlberg ez irányú morálszociológiai felméréseit: From is t ought. How to commit the naturalistic fallacy and get away with it in the study of moral development. In: Th. Mischel (ed.): *Cognitive development and epistemology*. Academic Press, New York. 1971. 151-235. p. A közmorált eltüntető és ezt a kritikai morállal felcserélő elméleti irányzatok kritikájához lásd korábbi elemzésemet: *Pokol Béla: Moráleméleti vizsgálódások. A közmorál elméleti eltüntetésének kritikája*. Kairosz Kiadó, Budapest 2011.

²⁷ Schwöbel ide sorolja Matthias Kumm anyagait, pl. „The Legitimacy of International Law: A constitutionalist Framework of Analysis” c. munkáját 2004-ből.

Magyarország vonatkozásában az Európai Bíróság döntése, mely az uniós Alapjogi Karta hatályával kapcsolatban leszögezte, hogy az nem általános alapjogi rendszerként létezik a tagállamok joga felett, hanem csak akkor lehet bevonni a döntésbe, amikor az adott ügyben uniós jogszabály alkalmazása történik.²⁸ Az uniós jog pedig csak pontosan körülírt ügyekben és területeken áll a tagállamok joga felett. Az analógiai konstitucionalizmus tehát már az Unión belül is téves alapokon áll, és inkább csak politikai törekvésként fogható fel az Unió jelenlegi állapotának szövetségi állammá továbbvitele felé, és ezt továbbfejleszteni a nemzetközi jog világalkotmányként felfogásának alátámasztására felé még inkább tévesnek minősíthető.²⁹ Végül álljon itt Philip Allott értékelése a nemzetközi jog átalakulásaként létrejövő új globális hatalmi realitás globális uralmi csoportjáról: „Finally, we must face a new global social reality, a reality dominated by a new version of an age-old social phenomenon, an emerging international aristocracy, an oligarchy of oligarchies.”³⁰

2.3. Egy globális alkotmányoligarchia formálódásának a veszélye

A II. Világháború utáni évektől a nyugati hatalmak által levezényelt átalakulás egyik központi kérdése rendszerint az alkotmány elkészítése volt, és ebben meghatározó szerepe volt a megszálló vagy megszállás nélkül az átalakulást ellenőrző nyugati nagyhatalmaknak. Az Egyesült Államok által ellenőrzött átmeneteknél ez addig elmehetett, hogy például Japán részére az amerikai megszálló csapatok jogászai maguk írták meg teljesen az alkotmányt, és ezt csak lefordították utólag japán nyelvre,³¹ de az 1949-es német alaptörvény készítésének fő vonalait is a megszálló amerikai jogászai ellenőrizték. A szovjet birodalom 1989 utáni felbomlásakor a függetlenné vált, volt csatlós államokban - mint Magyarországon is – az alkotmányozás nyugati hatalmak általi meghatározása már közvetettebb volt, de a külföldi, főként amerikai tanácsadók befolyása döntő volt az alkotmány súlypontjait illetően is azon az úton, hogy a hazai résztvevők egy csoportja folyamatos összeköttetésben állt az amerikai tanácsadókkal. (Illetve közvetetten pedig úgy, hogy a 90-es átalakulásnál nagyrészt alapul vett német alaptörvényi megoldások eleve a korábbi amerikai megfontolásokat tartalmazták.) Az Közép-Kelet-Európában így kiképzett „tranzitológus szakértők” aztán később az Egyesült Államok által vezényelt más változásokban globális szinten is rendelkezésre álltak.³²

²⁸ „A Charta 51. cikkének (1) bekezdése szerint a Charta rendelkezéseinek a tagállamok csak annyiban címzettjei, amennyiben az Unió jogát hajtják végre.” (Az Európai Bíróság 8. tanácsának döntése, 2013. okt. 10.)

²⁹ Megítélésem szerint a hazai jogpolitikai vitákban ide sorolható a „többszintű alkotmányosság” propagálása is, amely - szemben az előbb említett ítélettel az Európai Bíróságtól - úgy teszi fel a tagállami alkotmányok felett egy uniós alkotmányi szabályrendszer létét, hogy összekeveri az egyes tagállamok összehasonlító jogászainak és jogtudósainak absztrahálási eredményeit az általános alkotmánytani monográfiáikban és a *tényleg hatályos* uniós jogi állapotokat. Az előbbieket eltervezhetnek „általános európai alkotmányt”, de ténylegesen ’többszintű alkotmányosság’ ezekből a tagállamban létező alkotmányok felett csak akkor jöhetne létre, ha egy föderalista politikai mozgalom sikerének eredményeként - és most tegyük zárójelbe, hogy ez mennyiben lenne áldás, vagy inkább átok - létrejönne az Európai Egyesült Államok. Addig ez a felcserélés, és tagállamok feletti kötelező európai alkotmányosságról értekezni inkább csak politikai törekvések tudományos álcában való megjelenésének tekinthető.

³⁰ Philip Allott: „The Emerging International Aristocracy”, New York University Journal of International Law and Politics. (Vol 35.) 2003 No. 2. 309.p.

³¹ Noah Feldman írja, hogy a japán alkotmány külső, rákényszerített jellege a hatályba lépés után tíz év múlva a japán közvélemény tudomására jutott, és ekkor egy bizottságot hoztak létre az alkotmány rendelkezéseinek átvizsgálására és esetleges revíziójára, de végül mindent megtartottak benne, ami ma már nem lenne elképzelhető – teszi hozzá – az alkotmányok belső legitimitásának igénye miatt: „Less than a decade after the adoption of the Japanese Constitution, the document’s imposed foreign origins became public knowledge in Japan. A commission was formed to consider redrafting – and despite the recommendations for changes, the existing constitution was preserved in its entirety. A half century later, one cannot imagine this sort of acquiescence being reproduced in most places in the world. Today a new constitution must be understood as locally produced to acquire legitimacy.” Noah Feldman: Imposed Constitutionalism. Connecticut Law Review (Vol 37.) 2005, 859. p.

³² „Indeed, the Bush administration sent a coterie of two dozen veterans of Eastern Europe democracy movements to Iraq in April of 2003 with the aim – quickly thwarted – of getting their insights on how the process should work.” Noah

E kezdetek után az átmenet lezajlása sem szakította meg a belső alkotmányozás és közjogi fejlődés globális kontrollját, és ezt az európai államok vonatkozásában még az is árnyalta, hogy az európai integráció küzdelmeiben az ezredforduló idején egy egységes uniós alkotmány készítése is felmerült, melynek küzdelmeiben a korábbinál tisztábban megfogalmazódott az egyik politikai irányzat csoportjaiban az Európai Egyesült Államok létrehozásának szándéka. Ez végül elbukott, de ennek folyamán markáns körvonalat öltött egy európai jogászcsoportosulás, amely a félbehagyott európai alkotmány kerülő úton történő megvalósításának módozatait kutatja azóta is. A formailag szuverén európai államok felett úgy lehetne egy vázlatos képet adni a globális alkotmányoligarchia formálódásáról, hogy alapszinten az egyes országok egyetemi-akadémiai szférájában tevékenykedő jogászcsoportosulásokat emeljük ki, melyek egyes – főként alkotmányjogász és nemzetközi jogász körökből egyesülő – részei egy folyamatos diskurzusban állnak össze a nemzetközi jog alkotmányjogiasítását, illetve az alkotmányjog nemzetközijogiasítását kutatva-ösztökélve. Ez az utóbbi években formálódó jogpolitikai/tudományos közösség a különböző nemzetközi alapítványok által finanszírozott közvetítő hálózatok révén külföldi ösztöndíjak, konferenciasorozatok rendszerét építette ki, ahol az egyes országokon belüli csoportosulások sűrű hálózattal összefonódhatnak, közös tematikát, vezéreszméket, érvelési mintákat és szlogeneket kialakítva. Az elvileg akadémiai-egyetemi berkekben szerveződő diskurzusok ebben a szférában is kifejtik hatásukat a jövő jogászainak globális-kozmpolitika eszmék felé nevelésében, de igazi hatása abban áll, hogy a szélesebb szellemi szektorok és a tömegmédiák globális szerveződés felé nyitott részei óriási módon felerősítik az itteni véleményeket. A közvélemény felé így mint a tudomány és a „szakma” igaz álláspontját, mint vonzó jövőképet mutatják be a globális/európai közjogi rendszer létrejöttét, illetve anomáliának az ezzel szembeszegülő nemzetállami szuverenitás törekvéseit. Amikor pedig fontosabb közjogi döntések - például alkotmánymódosítások, választási rendszer-módosítások, vagy akár a globális hatalomnak nem tetsző kormánykoalíció-alakítások stb. - jönnek létre, akkor az ezzel szembenálló hazai jogpolitikus-csoportok rendezvényeit, akcióit egyes nyugati nagyhatalmak (köztük főként az amerikai) nagykövetségei, alapítványai karolják fel, és szükséges esetben ezek külügyminisztériumait riadóztatva lépnek fel az alkotmányozó hatalmukat gyakorló parlamenti többségekkel szemben. A nemzetközileg szerveződő jogpolitikus/tudós csoportosulásoknak ez adja az igazi erőt, ám ez viszi ki végleg őket az akadémiai világból, és avatja e csoportokat a globális hatalmi küzdelmek aktorává mint a globális alkotmányoligarchia részeit.

Európában a globális alkotmányoligarchiának ehhez a szerveződéséhez járul alkalmanként a Velencei Bizottság bekapcsolódása ezekbe a küzdelmekbe. Ez az 1990-ben létrehozott szervezet elvileg Európa közös alkotmányos örökségének védelmére szolgál az emberjogi egyezmény körül megszerveződött Európai Tanács tanácsadó szerveként, és az egyes európai államokban folyó alkotmányozás illetve alkotmánymódosítások elemzésével az emberi jogok érvényesülését hivatott segíteni. Ám az emberjogi bíróság már látott többszörös tágításai révén a teljes alkotmányos rendszer, sőt az ezen túli teljes hazai jogrendszerek bekerülnek az emberjogi ellenőrzés alá, így Velencei Bizottság ellenőrzése is párhuzamosan kitágul ezzel. Ezen az úton pedig, miközben csak az európai közös alkotmányos örökség védelme lenne a feladata, ebbe egyáltalán nem tartozó alkotmányozásokkal és alkotmánymódosításokkal szemben is kifogásokat támaszt ez a szerv, és ajánlásokat fogalmaz meg ezek megváltoztatására. Ennek legkirívóbb formája volt az elmúlt években, hogy miközben Európa nagyobbik részében ma sem léteznek alkotmánybíróságok - és tulajdonképpen csak 1989 után váltak a szórványos kezdetek után jobban elterjedtekké -, illetve ahol léteznek is óriási eltérések vannak jogköreikben, a Velencei Bizottság a 2011-es magyar alkotmányozás folyamán komoly aggályokat fogalmazott meg az itthoni alkotmánybíráskodás jogköreinek átalakítása kapcsán. Ezzel alaposan túllépte a jelzett funkcióját a közös európai

---

Feldman: Imposed Constitutionalism. Connecticut Law Review (Vol 37.) 2005, 865. p. A globális térben mozgó, nemzetközi alkotmánytanácsadók tevékenységének leírására lásd még *Louis Aucoin: The Role of International Expert in Constitutional – Making. Myth and Reality.* Georgetown Joournal of Intenational Affairs. 2004 Winter/Spring 89-95 p., illetve *Michael Riegner: The Two Faces of the Internationalized pouvoir constituant: Independence and Constitution-Making under External Influnce in Kosovo.* Goettingen Journal of International Law. 2010. No.32. (Vol. 3.) 2010, 1035-1062. p.

alkotmányos örökség védelmét illetően, de mivel az Európai Unió politikai küzdelmeiben a szuverenitására támaszkodó Magyarország az uniós szerződések által hazai hatáskörben maradó alkotmányozó hatalmával élve szembekerült egyes domináns uniós hatalmi körökkel, a Velencei Bizottság – máskülönben csak tanácsadó – tevékenységét felhasználva politikai vesszőfutásnak tették ki az Európai Parlamentben és az unió más szerveiben a magyar kormányzatot, illetve magyar alkotmányozást. Ilyen szerepbe átcsúszva a Velencei Bizottság mint a globális alkotmányoligarchia része tevékenykedik olykor, noha el lehet mondani, hogy egy sor esetben - belül maradván funkcióján – valóban a legnemesebb elemzéseket végzi. Pl. az amerikai kormány megbízásából a titkosszolgálatok által megkínzott foglyok európai államokba történő áthozatalát és itteni titkos börtönökben végrehajtott kínzását kivizsgáló jelentése a legnemesebb emberjogi dokumentumnak minősíthető, és a legkisebb mértékben sem hozható át a globális alkotmányoligarchia tevékenységei közé.³³

2.4. A hazai alkotmánybírászkodás választójai és a globális alkotmányoligarchiába átcsúszás veszélye

Az alkotmánybírászkodás makropolitikai összefüggései között meg kell még vizsgálni, hogy mi a hazai alkotmánybírák többségi álláspontja a magyar állam alkotmányozó hatalma és a nemzetközi/globalis politikai erők viszonyát illetően, és mennyiben ismerik esetleg el, hogy a tényleges gazdasági-pénzügyi nyomásgyakorlásnál túl a szuverenitás formális-jogi síkon is korlátozható. Erre lehetőséget a régi Alkotmány 7. §-a adhatott, mely a nemzetközi kötelezettségvállalást alapvetően a belső jogba csak kihirdetéssel engedte megjeleníteni, de - német mintára - tartalmazta azt is, hogy „A Magyar Köztársaság jogrendje elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait”, és ezt némileg pontosabb fogalmazással az Alaptörvény Q) cikkének (3) bekezdése is tartalmazza: „Magyarország elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait. A nemzetközi jog más forrásai jogszabállyal kihirdetésükkel válnak a magyar jogrendszer részévé.” A kihirdetéssel belső joggá válással nincs probléma, az nem hozhatja létre az állami szuverenitás formai korlátozását, hisz az állami jogalkotás csak azt hirdeti ki, amit előtte konkrétan elfogadott nemzetközi kötelezettségként. A nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak belső jogrend feletti ereje azonban bizonyos értelmezéssel módosítható, hogy az alkotmánybírák erre támaszkodva magát az alkotmányozó hatalmat - új alkotmányt, alkotmánymódosításokat - is ellenőrzés alá vonják, illetve megsemmisítsék ezeket, és így a globális uralmi rend mindenkor követelményeit érvényesítsék a szuverén magyar állammal szemben. Nézzük meg, hogy milyen főbb értelmezési lehetőségek vannak e téren, és milyen irányokba indultak el a hazai alkotmánybírák.

Megítélésem szerint a közvetlen hatály deklarálása a nemzetközi jog általános szabályai vonatkozásában három értelmezési pozíciót tesz lehetővé.

A) A legszűkebb értelmezést az jelenti e téren, ha a nemzetközi jog általános szabályainak alaptörvényi elfogadását a *magyar állam nemzetközi szerződéskötési kompetenciájának keretében* fogjuk el. Ebben az értelmezésben a Q) cikk (3) bekezdésnek első mondata azt írja elő a magyar állam számára, hogy csak olyan nemzetközi szerződések megkötésében vegyen részt, melyek nem állnak szemben a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaival sem a megkötés eljárási szabályait illetően, sem tartalmilag. Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény e szabálya szerint ekkor a nemzetközi szerződések kötése feletti ellenőrzési jogát e keretekre figyelemmel hajtja mindenkor végre.

B) A második értelmezési lehetőség – melyet az Alkotmánybíróság korábban az 53/1993 (X. 13.) határozatában választott - tágabban fogja fel ezt a rendelkezést, és nem szűkíti le a nemzetközi

---

³³ Lásd a jelentés elemzését *Alexander J. Leone: Compliance with New International Law: A Study of Venice Commission Opinion No. 363/2005 on the International Legal Obligations of Council of Europe Member States in Respect of Secret Detention Facilities and Inter-State Transport of Prisoners*. The Geo. Wash. Int'l Law Review. (Vol. 41.) 2009. 299–326. p.

jog általános szabályainak hatóterületét a magyar állam nemzetközi szerződéskötési kompetenciájának kereteire, hanem a teljes magyar jogrendszerre hatást gyakorlónak fogja fel ezeket, és erre támaszkodva az Alkotmánybíróság - az alkotmányos szabályokon kívül - ellenőrizheti és megsemmisítheti a hazai törvényeket és más jogszabályokat. Néhány évvel később, a 4/1996. (I. 22.) AB határozatban (ABH 1997, 41.) egy nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály alkotmányos normakontrollja kapcsán az Alkotmánybíróság úgy fogalmazott, hogy „[a] nemzetközi jog általánosan elismert szabályai ugyan a jogforrási hierarchiában nem állnak az Alkotmány szintjén; de a „belső joggal való összhangjukat - az Alkotmány 7. §-ából és az 1993-as határozatból következő biztosításának alkotmányi parancsát - úgy kell teljesíteni, hogy az Alkotmányt kell a nemzetközi jog e sajátos szabályaira figyelemmel értelmezni.”

C) Végül a legtagabb értelmezési verzió az, amit a 61/2011 (VII.13) AB határozat indokolásában mondott ki az akkori alkotmánybírói többség, és amely már nemcsak a teljes jogrendszer felett állónak fogja fel a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályait, hanem az alkotmányozó hatalom felett állónak is. Ezzel az értelmezéssel az alkotmánybírák mind az alkotmányt, mind egyes részeit és módosításait tartalmilag is ellenőrizhetőnek tekintik, és pl. az Alkotmánybíróság az ellenőrzés során megsemmisíthetné a későbbiekben az Alaptörvény helyébe lépő esetleges későbbi új Alkotmányt is: „A posteriori, utólagos mérceként szolgálhatnak a nemzetközi jog *ius cogens* normái valamint alapelvei (...) A *ius cogens* normái, alapelvei, alapvető értékei együttesen olyan mércét alkotnak, amelyeknek minden következő alkotmány módosítás és Alkotmány meg kell, hogy feleljen” (indoklás V. rész 2.2. pont). Ezt az érvelést a 2011-ben kibővített alkotmánybírói többség - heves belső viták után - rendszerint elvetette, de például a 12/2013. (V. 24.) AB határozat indokolásában még megerősítette, és a Q) cikkből az alkotmányozó hatalomra vonatkozó korlátokra következtetett a jövőbeli esetleges alaptörvény-módosítások kapcsán (lásd az indoklás III. részének 3. pontjában).

Szuverenitás-barát értelmezés megítélésem szerint csak az A) pontban jelzett értelmezés lehet, mikor a nemzetközi jog általános szabályainak alaptörvényi elfogadását a magyar állam nemzetközi szerződéskötési kompetenciájának kereteként fogjuk el. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásának több deklarációja és értéknyilatkozása a nemzeti közösség jövőbeli fennmaradását rögzíti, és ezt az Alaptörvény értelmezésénél kötelezővé teszi az R) cikk. A nemzetközi szerződéskötési kompetenciához keret megadásán túl a nemzetközi jog általános szabályainak belső jogrendben való hatályát az Alaptörvény még egy helyen ismeri el, amikor a *nullum crimen sine lege* elvet alaptörvényi rangra emelve lehetővé teszi ennek az elvnek a kivételes jellegű megtörését a nemzetközi jog általános szabályaira tekintettel: „A (4) bekezdés nem zárja ki valamely személy büntető eljárás alá vonását és elítélését olyan cselekményért, amely elkövetése idején a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai szerint bűncselekmény volt” (XXVIII cikk (5) bek.).

Csak ezt az értelmezést látom összeegyeztethetőnek a Nemzeti Hitvallás deklarációival, és csak ezzel az értelmezéssel látom kizárhatónak, hogy a globális hatalmi viszonyok magyar társadalmat szorosan meghatározó erői ne vezessenek az állami szuverenitás formális feladásához is.

*****

Utóirat a tanulmány második részéhez

Az értelmezésnek mindig az értelmezett szöveg által megengedett tartományban kell maradni, de a szuverenitás átfogó kategóriája, illetve az alaptörvényi rendelkezések absztrakt jellege egy sor értelmezést elvileg lehetővé tesz, és az ezek közötti választás mindig az értelmező értékei és világgépe alapján történik. Ezt a mögöttes értékalapot illetve világgépet nem kötelező felfedni - és alkotmánybíróként különvéleményeimben és párhuzamos indokolásaimban ezt nem is teszem -, de egy tudományos cikkben a tudományos közösség más tagjainak eseteleges szembenálló álláspontjaival ütközve érdemesnek látszik most erre is kitérni. Európa benne Magyarország és

tágabban Közép-Kelet-Európa következő évtizedekben valószínű helyzetének elemzése határozza meg a mostani tanulmány második részében látható értékhangsúlyaimat és álláspontjaimat is, mely elemzést néhány éve az európai civilizáció demográfiai összeroppanásának folyamataként írtam meg.³⁴ Elemzéseim szerint az Európában már több mint száz éve elkezdődött demográfiai zsugorodás a nők anyaszereptől eltávolodása révén már nem fordítható vissza, legfeljebb ennek gyorsulása fékezhető, és ez a 2100-as évekre végleg összeroppantja az európai civilizációt. Ennek folyamán azonban az elöregedés és a munkaképes korú lakosság csökkenése már a végleges összeroppanás előtti évtizedekben is kaotikus állapotokat teremt, és ez az ENSZ demográfiai előrejelzései alapján már 2040-től vagy 2050-től a legvalószínűbb. Ez a vészjósló fejlemény az Európai Unión belüli szabad - és meg nem gátolható - munkaerő áramlás révén a kelet-európai uniós államokat hamarabb az összeroppanás felé viszi – akár a 2030-as évektől -, ezzel némileg eltolva a nyugatibb részek végleges összeroppanásának bekövetkezését.

Elemzéseim végeredménye a mostani kérdések – az állami szuverenitás helyben megtartásának hangsúlyozása, a Q) cikk ilyen irányú értelmezése – szempontjából az, hogy a jövőbeli kaotikus állapotok körülményei között az itt lakók azok, akiknek biztosítani kell a drámai körülmények között a megmaradt cselekvési lehetőségek maximális kihasználását. Brüsszelből és Párizsból nézve az ottani drámai körülmények – az iszlámosodás menetében a nagyvárosokban akár polgárháborús állapotok – nem biztosíthatják, hogy a szuverén államiság maradványának megtartása nélkül a közép-kelet-európaiak saját érdekükben cselekedni tudjanak.

Ahogy én látom, az európai nemzetállamokkal és a kisállamok szuverenitásával foglalkozó legtöbb elemző - az általam elvégzett konkrét elemzések nélkül – talán azért hajlik az állami szuverenitás feladásának és egy egységes európai szövetségi államban felolvadásnak az elfogadására, sőt ennek üdvözlésére, mert egyszerűen felteszik egy nagy, harmonikus európai közösség létrejöttét. Minek ellenállni a jónak?! Ha nem végeztem volna ilyen irányú kutatásokat, talán én sem állnék szemben ilyen vehemensen a magyar állami szuverenitás eltűnési lehetőségével.

(A tanulmány a 2014 márciusában megjelenő könyvem első fejezete, mely „Alkotmánybíraskodás - szociológiai, politológiai és jogelméleti megközelítésekben” címmel a Kairosz Kiadónál jelenik meg.)

---

³⁴ Pokol Béla: Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei. Kairosz Kiadó, Budapest 2011.

Pongráczné Ruzsicska Yvette*

A fiatalok megváltozott lehetőségei a párkapcsolatok, fogamzásgátlás, abortusz, fiatalkori gyermekvállalás, örökbeadás területein

A megváltozott életfeltételek, az egyre gyorsuló világunk új feladatok elé állítanak minket is, és a szakembereket is. A fiatalokkal kapcsolatban az egyik legfontosabb ilyen terület a védekezés a nem kívánt terhességek ellen. Szülész-nőgyógyászok mottójává vált, hogy bármi jobb, mint az abortusz, és ez tényleg így van, azonban tudni kell azt is, hogy a serdülőkorú fiataloknak nincs elég információjuk egyáltalán a szexuális életről, a védekezési lehetőségekről. Sarkosan fogalmazva, felnőtteknek való játékot játszanak, a felnőtteket jellemző tudásháttér nélkül. Érettségüket akarják mutatni a világ felé anélkül, hogy az ehhez szükséges információkkal rendelkeznének. A klasszikus értelemben vett családminták nem léteznek, vagy legalább is nagyon ritkák. Ahonnan az információikat szerzik, azok korántsem nevezhetők hiteles helynek. Saját maguk által támasztott mintáknak próbálnak megfelelni, belemennek olyan dolgokba, amiket maguktól nem biztos, hogy megtettek volna, de környezetük elvárta tőlük, mi több, kiközösítette volna őket, ha nem teszik meg. Ide tartoznak a szexualitással kapcsolatos cselekedeteik is. Dr. Molnár Zsuzsanna szülés-nőgyógyász szakorvos szerint sincsenek a fiataloknak megfelelő információik a szexuális életről, ugyanakkor a filmekből, magazinokból árad rájuk egy hamis információáradat, mely szerint a szexuális élet fantasztikus, veszélytelen, érdekes, igazi felnőtt dolog, amit ki kell próbálni. Legtöbbjük úgy esik át az első szexuális élményen, hogy azt még csak nem is tervezte, csak úgy megtörtént. Elképesztő adat, hogy a 15 éveseknek körülbelül a fele túl van már az első szexuális élményén. Régen elmúltak már azok az idők, amikor a párok az esküvő napjáig vártak az aktussal, és gyakorlatilag nem volt szükség fogamzásgátlásra, mivel egybekelésük célja egyben utódok nemzése is volt. Napjainkban a szexuális élet megkezdése, és az első gyermek megszülése között esetenként 10-15 év is eltelik, mialatt a fő feladat annak biztosítása, hogy az illető hölgy ne essen teherbe. Ez olyan hosszú idő, hogy ezt nem lehet elintézni öszvérmegoldásokkal, vagy állandóan kockáztatva bízni abban, hogy szerencséje lesz az illetőnek. Biztos megoldásokra van szükség, melyek a nem kívánt terhességek kockázatát a legminimálisabbra csökkentik.

„Az elmúlt évtizedekben jól megtervezett klinikai tanulmányok igazolták, a hormonális fogamzásgátlás létjogosultságát a fiatalok között. Sajnos ezek az ismeretek még a szakmai közvéleményben sem ismertek kellő mértékben, az érintettek között pedig számos tévhit él napjainkban is. Pedig nyilvánvaló, hogy a hormonális fogamzásgátló készítmények nemcsak a nem kívánt terhességek megelőzése, hanem számos járulékos kedvező mellékhatás miatt nélkülözhetetlenek a serdülőkorúak korszerű ellátásában. Az előnyök még számos relatív ellenjavallat fennállása esetén is meghaladják az esetleges kockázatokat.”¹

A társadalmi változások oda vezettek, hogy a fiatalok napjainkban nagyon sok külső ingernek vannak kitéve. A serdülésen, és a nemi érésen túl többségük életében szerepet játszik a disco, a drog, az alkohol és a dohányzás is. A lányok nemi érése korábban következik be, de a nemi élet iránti igényük később alakul ki, mint a fiúknak. A családnak lenne az a meghatározó szerepe ebben a korban, mely átsegítené a fiatalokat ezen az ingerekkel teli nehéz szakaszon, azonban csak nagyon kevés családban valósul meg ez a nevelő, segítő magatartás. Boros professzor kutatásai alapján féltő, hogy 2015-re beigazolódna Platón mondatai: „A tanító retteg neveltjeitől, és hízeleg nekik, növendékek lenézik tanítóikat, de még nevelőjüket is, általában a fiatalok az öregekhez mérik magukat, és szóban és tettben vetélkedni akarnak velük.” Féltő, hogy velünk is ez fog történni! Nem merünk leülni gyermekeinkkel beszélni „kínos” kérdésekről, mert tartunk tőle, hogy mi fogunk ostobának tűnni a szemükben. A felnőtt korosztály számára követhetetlen tempóban árad gyermekeinkre az az információtömeg, mellyen nem tudják felvenni a harcot, és ugyan lehet, hogy

---

* egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK Közgazdaságtan és Statisztika Tanszék

¹ Párducz László: A hormonális fogamzásgátló tabletták fiatalkori alkalmazása, In: Nőgyógyászati és Szülészeti Továbbképző Szemle, 2009. február 4–14. o.

téves tudást szereznek általa gyermekeink, ők inkább annak hisznek, szüleik helyett. Ebben a rendkívül érzékeny korban jellemző a fiatalokra, hogy pszichés fejlődésük elmarad a testi fejlődésük mögött, ésszel nem tudják felfogni, mi történik velük, de élvezni akarják minden pillanatát. Többségükre jellemző a promiszkuitás, a gyakori partnerváltás, amelyet súlyozottan figyelembe kell venni, mikor a fogamzásgátlás lehetőségeit mérlegeljük náluk. A fiatalok fogamzásgátlási ismeretszintje az említett okokból kifolyólag rendkívül hiányos. Ismereteiket főként társaiktól, magazinokból, internetről szerzik, és igen kis százalékuk megy el az első aktus előtt tervezetten gyermek-nőgyógyászati szakrendelésre, ahol ahhoz értő szakemberrel közösen megválaszthatnák a fogamzásgátlás megfelelő módját. Az első nemi kapcsolat többnyire alkalmoszerűen, előre nem tervezetten jön létre, a teherbeesés lehetőségére fel sem merül a felekben. Igen gyakorinak mondható a nemi élet kezdetén a védekezés nélküli együttlét. A nem kívánt terhességek fiatal korban a legkockázatosabb, akár terhesség-megszakítást, akár a gyermekvállalás lesz a következménye. A nemi élet egyre korábban való megkezdése tehát általános tendencia, melyért nem feltétlenül az akceleráció a felelős. A legfiatalabb érintettek között nagyon magas a hátrányos helyzetű fiatalok aránya. A szakemberek szerint is a probléma a szexuális élet egyre korábbi megkezdése, ennek következtében a védekezési idő meghosszabbodása. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a gyermekvállalási kedv pedig egyre jobban kitolódik inkább a nők 30-as, nem kevés esetben a 40-es éveire, akkor a védekezési időszak extrém meghosszabbodásáról beszélhetünk. Az ehhez szükséges információkat azonban az elején, fiatalon kellene megszerezniük, hogy a számukra legmegfelelőbb módszer mellett dönthessenek.

Súlyos következményei vannak a fiatalok szexuális életének rájuk, és környezetükre nézve is, akár a nem kívánt terhességekről, a nemi úton terjedő betegségekről, az egyre gyakoribb rákos megbetegedésekről, a süllyedő erkölcsi színvonalról, vagy ennek folyományaként a fiatalkori szexuális bűnözésről beszélünk.

A nem kívánt terhesség bekövetkezése a tizenévesek körében aránytalanul gyakoribb, mint a felnőtteknél. A helyzetet az is súlyosbítja még, hogy felfedezéskor a terhesség ideje, és a terhes életkora fordítottan arányos. Minél fiatalabb a teherbe esett lány, annál valószínűbb, hogy titkolja, vagy egyszerűen tapasztalatlanságából eredően nem is gondol arra, hogy terhes lehet. A mai fiataloknak fogalmuk sincs már a kártyanaptár vezetéséről, úgy nagyjából sejtik, hogy mikorra várható a mensesük, de nem foglalkoznak vele. Fel sem tűnik nekik, ha egy-két hetet késik, egyeseknek az sem, ha egy-két hónapot. Sokuknak rendszertelen a ciklusa, ami megint csak gond a terhesség esetleges gyanújának felmerülése szempontjából.

Kankó, szifilisz, chlamydia, trichomoniasis, AIDS, hepatitis... Ezernyi veszély, ami fenyegeti a fiatalokat, és főleg őket, megint csak tapasztalatlanságuk, de bizonyos fokig negligenciájuk miatt is. Egyesek úgy váltogatják partnereiket, mint mások a fehérműüket. Ha nem tanulják meg az igényes párválasztás szabályait, és a megfelelő védekezést, nagy bajba kerülhetnek. Az utóbbi 20 évben jelentősen megnövekedett a tizenévesek körében a méhnyak körüli daganatos rendellenességeknek száma. A nemi élet korai elkezdése, különösen a hiányos szexuális higiéné, a már sokat emlegetett promiszkuitás, ami nem csak a sűrű partnerváltás, hanem a párhuzamos kapcsolatokat is jelenti, valamint a kezeletlen krónikus gyulladások révén emelkedett a méhnyak citológiai eltéréseinek aránya. A gyakori partnerváltás magában rejti azt a veszélyt, hogy a fiatalok összetalálkoznak a manapság oly sokat emlegetett HPV, a human papilloma vírus karcinogén törzseivel. In situ méhnyakrák előfordulási gyakorisága 15 -19 évesek között 2.6/1000, ami nagyon magas. Fontos tudatosítani bennük, hogy eljárjanak a nőgyógyászati szakrendelésekre, ha már aktív nemi életet élnek egyrészt a megfelelő fogamzásgátlási módszer szakemberrel való megbeszélése érdekében, és a rutinvizsgálatok elvégzése céljából is.

„Nagyon sok fiatalra mondható el, hogy szerelmi életében, partnerei terén kritikátlan. A szerelmi szabadság nagyszerű dolog, de nem szabad összetéveszteni az esztelenséggel. Nemritkán hallok történeteket rekordokról, hogy milyen hamar vagy milyen sokszor sikerült bulikon ágyba bújni valakivel vagy valakikkel. Az interneten tinédzser pornófilmek vagy amatőr felvételek láthatóak. A középiskolai kollégiumokban néha orgiákról röppennek fel a hírek. Persze nem lehet általánosítani sem. Kudarca van ítélve a szexualitást tiltó tanács, és nem is ez a célunk, de azért fel

kell nyitni a fiatalok szemét, hogy nem szabad mindenbe belemenni gondolkodás nélkül, mert nagy baj is származhat belőle. Erkölcsileg sem ítéltjük el őket, ha a kapcsolatuk érzelmileg megalapozott, felelősségteljes és kölcsönös megbecsülésen alapszik.

A kultúrált szexuális viselkedés kialakulásához nagy szerepe lenne a családon belüli szülő-gyermek viszonyoknak. Meggyőződésem, hogy a szexuális felvilágosításra legalkalmasabb személyek a szülők, ha időben megtörténik. Túl későn már nevetségessé is válhatnak a szülők próbálkozásai. A kellő időben eltalált figyelmeztetés semmivel sem helyettesíthető. Ha a gyermek erkölce szilárd alapokon áll, akár magától is beláthatja, hogy *valamit nem kipróbálni* szintén nagy érték és okos dolog lehet. Azonban sokszor a szülők azt sem tudják, hogy a gyermekük mikor kezd el nemi életet élni, sőt még a partnert sem mindig ismerik.

A zuhanó erkölcsi szint és lelki igénytelenség egy másik nagy forrása a média, különösen az internet és a filmek. Akár gyerekek műsoridejében is előfordulnak szeméremsértő filmjelenetek, híradások, különösen a bulvárműsorokban.

Az internet szinte korlátlanra tette a hozzáférést pornográf tartalmakhoz. A megoldás a tartalomszűrésen, a böngészőprogramok felnőtt tartalmak korlátozásában látják, de egy ügyes fiatal ezt is ki tudja játszani.”²

Ha a fiatalkori szexualitáshoz az erőszakos cselekmények is hozzátartoznak, az már büntetőjogi felelősségre vonást is vonhat maga után. Ez a probléma azonban sokrétű. Ami ebből a szempontból mérvadó lehet, az a magyar törvények szerint elkövetett szexuális bűncselekmények, a tizenévesek pornográfiája, prostitúciója, és ide tartozó téma még a fiatalok szexualitása és a drogok, valamint az alkohol kapcsolata. Sajnos előfordulhat még illegális abortusz is körükben, és csecsemőgyilkosság.

A Büntető Törvénykönyv szerint a következő erőszakos cselekmények minősülnek szexuális bűncselekménynek:

„a) *Erőszakos közösülés*: ha egy nőt erőszakkal vagy fenyegetéssel kényszerítenek közösülésre házasságon kívül. Ez sajnos nagyon gyakori fiatalokban. Ez a szomorú esemény egy életre tönkretelheti valakinek a lelkivilágát és a szexualitását.

b) *Szemérem elleni erőszak*: férfi vagy nő fajtalankodásra (a közösülésen kívül minden szexuális cselekmény) kényszerítése. Ha ez erőszakkal, vagy fenyegetéssel történik, akkor az *erőszakos fajtalankodás büntette*.

c) *Természet elleni fajtalanosság*: 18 év feletti személy erőszakmentes folytatott homoszexuális cselekménye 18 év alatti személlyel. Erőszakkal párosulva természet elleni erőszakos fajtalanosságnak nevezzük.

d) *Liliomtiprás*: felnőttnek (18-) fiatalokkal (14-18) folytatott szexuális kapcsolata. Nem bűncselekmény, azonban nagyon gyakori dolog ma Magyarországon, mégsem tartja a közvélemény annyira súlyos vétésnek, hogy ebből probléma származzon.

e) *Megrontás*: 14 év alattival folytatott szexuális kapcsolat. Bűncselekmény. Sajnos viszonylag ez is gyakori. Az esetek 60%-ban családon belüli az elkövető, 20%-ban az apa vagy nevelőapja a vétés lányával szemben.

f) *Vérfertőzés*: egyenes ági rokonnal közösülés vagy fajtalankodás. Lehet erőszakos, vagy önként, érzelmeiken alapuló. Leggyakoribb a testvérek, unokatestvérek közötti testi-lelki vonzalom és a fent említett családon belüli megrontás.

A fiatalokban elszívott szexuális erőszak, zaklatás zömmel a lányoknál, de a fiúknál is előfordul sajnos. Ezek a fiatalok felnőttkorukra általában visszahúzódnak lesznek, sérült szexualitással. Előfordulhat orgazmus hiány, főleg, ha a partnernek nem árulja el a történeteket.

A kisfiúkat általában homoszexuálisok molesztálják. Sajnos a felnőttkori feldolgozás nehéz, gyakran “megbosszulják” a történeteket és hasonló tetteket hajtanak végre. A szexuális bűntetteket ma Magyarországon komolyan büntetik, de az igazi büntetés a börtönökben van. Az átlagbűnözők

---

² Timmermann Gábor: *Amit egy előadónak illik tudnia az abortusz prevenciók programhoz*, Ifjú Tudósok Társasága Alapítvány, Budapest, 2011. 29. o.

gyűlölik a pedofilokat, erőszakos nemi közösülőket, ezért a börtönben pokollá teszik az ilyen emberek életét.”³

Az előbb tárgyalt tényezők is mind azt támasztják alá, hogy nagyon fontos kérdés a fiatalok fogamzásgátlása, mert a serdülőkori fogamzásgátlásnak sajátosságai vannak, nem mindegy a védekezés módja, mivel az kihat a későbbiekre. A fiatalok fogamzásgátlási lehetőségei is szűkebbek, mivel sokkal megbízhatatlanabbak, mint a felnőtt nők. Gyakoribb náluk a pontatlanság, mind a tabletták szedésében, mind az óvszer következetes használatában. Ennek következtében aztán nagyobb a teherbeesés lehetősége, és magasabba terhesség-megszakítások száma. Náluk a hangsúly a megelőzésen van, ezért lehetőleg az első szexuális élmény előtt meg kéne kapják a szükséges információkat. Szakmai körökben egyre elfogadottabb az a nézet, hogy amellett, hogy a nem kívánt teherbeesést elkerülhetik a fiatalok a fogamzásgátlással, kedvező hatást váltanak ki a menstruáció több rendellenességével, a vashiányos anaemiával, az emlő jóindulatú elváltozásaival, a kismencedei gyulladások előfordulásával, a méhen kívüli terhesség elkerülésével, és a petefészkek elváltozásaival szemben is. Több vizsgálat szerint előnyösök a vastagbél és a végbél rosszindulatú daganatai, a reuma, a pajzsmirigy túlműködés, a csontritkulás és a női nemi szervek daganatos megbetegedéseinek megelőzésében. A védőhatás egyenes arányban van a szedés idejével. 15 évi szedés például 50%-al kisebb kockázatot jelent. Ez persze nem jelenti azt, hogy nincs kockázata a fogamzásgátló szerek szedésének, de ha egymás mellé állítjuk a kedvező, és a kedvezőtlen következményeket, elmondható, hogy az előnyös hatások legalább kiegyenlítik, ha nem felül is múlják a kockázatokat.

Vannak különleges szempontok, melyek nagyrészt minden tizenéves szexuális életével kapcsolatban megállapíthatók:

- „Az első szeretkezés legritkábban tervezett. Gyakori, hogy az akarati kontroll különböző tényezők miatti elvesztése mellett történik.
- Az alkalom szülte körülmények rendszerint nem ideálisak, ezért néhány alternatíva eleve nem jöhet szóba.
- A tizenévesek az esetek többségében csak alkalmoszerűen, gyakran hosszabb szünetekkel (hónapok, évek) élnek nemi életet.
- Titkolóznak a szülők, pedagógusok, orvos előtt, vagy a szülők nem figyelnek rájuk eléggé.
- A serdülők félnek a felfedezést követő büntetéstől.
- Az életkori sajátosságok miatt az alkalmazható módszerek köre behatárolt.
- Fél információk, negatív közhiedelmek elriasztják a gyerekeket a legjobb módszertől, vagy a nőgyógyásztól. Az interneten gyakran téves vagy zavaros információval találkozhatnak.
- Információhiány, tapasztalatlanság, negligencia miatt csak sokszor későn jönnek rá a fogamzásgátlás előnyeire.”⁴

Mindezen szempontok alapján megállapítható, hogy a legmegfelelőbb fogamzásgátlási módszerek fiataloknak az óvszer, az orális fogamzásgátlók, vagy a hüvelygyűrű. Ezek azonban csak technikai eszközök, emellett nagyon fontos szerepe lenne a mentális felkészültségnek is, annak, hogy megkapják a megfelelő tanácsadást, a megfelelő szakképzést, ahol ki tudnak teljesedni. Az a fiatal, aki elégedett az életével, kiegyensúlyozottabb párkapcsolatot is tud teremteni magának. Meg kell értetni velük, hogy a szex a párkapcsolatok nagyon fontos része, de *nem minden*. Nem ennek kellene a legfontosabbnak lennie egy tini számára. Szükségük lenne alternatívákra, ahol a felesleges energiáikat levezethetnék, tartalmas szabadidős elfoglaltságokra, hogy nem a párkapcsolat legyen az egyetlen izgalmas dolog az életükben. A XIX. század kényelmében elég nehéz meggyőzni őket, hogy a számítógépezés helyett menjenek el futni, sportolni, vagy csak egyszerűen találkozzanak egymással, beszélgessenek, éljenek a klasszikus értelemben vett közösségi életet, mivel ők ezt a közösségi életet a facebook-on keresztül élik. Egy légtérben is képesek telefonon kommunikálni egymással az élőszó helyett. Talán nem is tudnak szemtől szemben őszintén beszélgetni. Egymás

³ Timmermann: i. m. 30–31. o.

⁴ Timmermann: i. m. 66–67. o.

között pedig el is ítélik azokat a társaikat, akiknek nincs lehetőségük a világhálón keresztül kapcsolatot teremteni. A legszomorúbb pedig az, hogy mi felnőttek is alkalmazkodunk hozzájuk, mert akkor fogadnak el minket, akkor tűnünk terndi szülőknek, ha használjuk az ő kommunikációs csatornáikat.

A fiatalkorúak helyzete a terhesség-megszakítások szempontjából is sajátos. Az ő nem kívánt terhességeik és abortuszai súlyos, egyre növekvő problémát jelentenek. „Egyes felmérések szerint a fiatalkorúak nem kívánt terhességének több mint 20%-a, a szexuális élet megkezdésének első hónapjaiban, fele pedig az első hat hónapban következik be.

A nem kívánt terhesség okai gyakorisági sorrendben:

- Alkalmi vagy normál partnerkapcsolatban a védekezés teljes (!) hiánya (nagyon gyakori a már legalább egyszer szült nők körében is).
- Promiszkuitás nem megfelelő védekezés mellett.
- Normál partnerkapcsolatban védekezés nem kielégítő hatásfokkal (leggyakrabban megszakított közösülés).
- Nemi aktus csökkent ítélőképesség mellett (alkohol, drog stb. hatása alatt), védekezés nélkül.
- Fiatalkori prostitúció.
- Gyengeelméjűek terhessége.
- Nemi erőszak.”⁵

Amikor a nőknél általában bekövetkezik az, amitől a legjobban féltek, kiderül, hogy teherbe estek, és nem tarthatják meg a gyermeket, az súlyos pszichés traumát jelent számukra. A második alkalommal már könnyebben kezelik a dolgot, vannak azonban olyanok is köztük, akik úgy járnak küretre, mint más fodrászhoz.

A fiatalkorúaknál ez is kicsit másként zajlik. A szülők nem egyszer ekkor szembesülnek először azzal a ténnyel, hogy gyermekük már nemi életet él. A gyakorlat az, hogy a lány az eddigi viszonylagos önállóságát teljesen elveszti, a szülők átveszik az irányítást az élete és a döntései felett, kezdve a magzat sorsáról való döntéssel. Két megoldás közül kel döntenie úgy, hogy „Csak veszíteni lehet!” Sok esetben azonban a terhesség kora már determinálja a lehetőségeket. Ha túl sokáig titkolta állapotát a tini, már nincs más lehetősége, csak a terhesség kihordása.

Tizenéveseknél nem ritka, hogy a terhesség felismerése csak a terhesség második harmadában történik meg, és ez annál inkább így van, minél fiatalabb a lány. A következő okai lehetnek annak, hogy csak későn észlelik a terhességet:

- „A terhesség tüneteit a terhes nem ismerte, így nem ismeri fel!!!
- Szexuális felvilágosítás hiánya. „Nem is tudtam, hogy ez lehet belőle.”
- Pszichológiai tagadás. „Velem ez nem történhet meg.” vagy következményektől való félelem miatti elfojtás.
- Bizalmatlanság az orvossal, szülőkkel szemben.
- Félelem a család reakciójától.
- Konfliktus a családdal vagy partnerrel a döntést illetően.
- A terhesség szexuális bűntény következménye- félelem a leleplezéstől.
- Szoptatás alatt vagy 40 éven túl a nők gyakran úgy vélik, nincsenek még/már termékeny időszakban.”⁶

A védekezés nélküli, vagy a nem megfelelő védekezéssel gyakorolt szexuális aktus következménye egy nem kívánt terhesség lehet. Bármelyik megoldást választja a fiatalkorú anya, az abortuszt, vagy a terhesség kihordását, beláthatatlan következményei lehetnek további életére. Minél fiatalabb életkorban történik a terhesség művi megszakítása, annál nagyobb kockázattal jár a későbbi gyermekvállalás szempontjából. Ha a terhesség-megszakítások abszolút számait vizsgáljuk, elmondható, hogy csökkenő tendenciát mutatnak, 2000 és 2011 között több mint egyharmadával,

---

⁵ Timmermann: i. m. 69. o.

⁶ Timmermann: i. m. 70. o.

59.2 ezerről 38.4 ezerre esett vissza. „2010-ben a 8 általános iskolai osztályt végzetek jelentkezték a legtöbbször terhesség-megszakításra (15 703). Ezek között a műtéten átesett nők között kiugróan magas volt a 15–19 évesek aránya (3646). Nem sokkal jobb a helyzet a 20–24 (3655), valamint a 25–29 (3125) éves korosztály körében sem.

A középiskolát végzett nőknél is sokan jelentkezték (11 381) abortuszra, itt a műtétek eltolódtak 20 éves kor fölé. A szakmunkásképző iskolát, szakiskolát végzetek kevesebb arányban (7535) végeztettek terhesség-megszakítást. A felsőfokú végzettségű nőknél heted annyi küret történik száz élve születésre (12,4), mint a legfeljebb 7 osztályt végzettekénél (91,4). A legtöbb abortuszt pedig a 8 osztályt végzetek körében végzik, ahol minden élve születésre jut egy abortusz (vagyis száz élve születésre száz abortusz!).”⁷

Ha a lány, vagy a család úgy dönt, vagy már nem dönthet másként, akkor a fiatal kihordja a terhességet, és megszüli gyermekét, kényszerpályára ítélve ezzel magát és családját. Ha szerencsés, a család mellé áll, és segít neki a terhek viselésében, jó esetben még azt is biztosítják számára, hogy befejezhesse iskoláját. De a valóság, és főleg a magyar valóság messze áll a szerencsétől. Azok a lányok, akik ilyen helyzetbe kerülnek, általában hátrányos helyzetű, nehéz sorsú családokból származnak. Esélyük sincs arra, hogy bármilyen támogatást kapjanak szüleiktől. Egy pillanat alatt kell felnőtté válniuk, és saját magukon kívül gyermekükről is gondoskodni. Az apa sok esetben nem is ismert, vagy megfutamodik a felelősség elől. Kilátástalan helyzetük kényszeríti őket arra, hogy sok esetben állami gondozásba adják gyermeküket, lemondani azonban nem akarnak róluk, a lehető legrosszabb megoldást választva gyermekük, és saját maguk számára is. Ha nem tudnak gondoskodni gyermekükről, esélyt kéne adniuk arra, hogy már megtehesse helyettük, örömmel. Az országban szinte folyamatosan mintegy 2000 gyermek vár arra, hogy örökbefogadó szülőkhöz kerüljön, miközben becslések szerint közel ennyi család vár örökbe fogadható gyermekekre. A szülőknek mégis átlagosan három évet kell várniuk, az újszülöttért jelentkezőknek még többet, hogy örökbe fogadhassanak egy gyermeket. „Valahol hiba van a rendszerben, pedig az örökbefogadás folyamata korántsem annyira bonyolult, mint amennyire hosszú. Az adoptálásra jelentkezők alkalmasságát az illetékes szakszolgálat (a TEGYESZ) 60 nap alatt méri fel. Ennek során környezettanulmányt készítenek, megismerkednek a jelentkezők családi és lakáskörülményeivel, a szülők pszichikai és egészségi állapotával. Emellett tanácsadást is tartanak, s a jelentkezőket egy 21 órás (a valóságban hetekig elnyúló) tanfolyamon készítik fel az örökbefogadásra. A vizsgálat eredményét harminc napon belül küldik el a gyámhatóságnak, amely a dokumentumok és a szülő meghallgatása alapján ugyancsak harminc napon belül döntést hoz az alkalmasságról. Ezzel elkezdődik a várakozás. Ha egy szülő és egy gyerek végre „egymásra talál”, a legalább egy hónapos kötelező gondozási idő után a gyámhivatal hatvan napon belül dönt az örökbefogadásról. Az egyes szakaszok jogszabályban előírt ideje alapján tehát nem tarthatna évekig a folyamat, a sorban állás teszi rendkívül hosszúvá.”⁸

Jelenlegi kormányunk felismerve az örökbefogadás intézményében rejlő lehetőségeket egy kampányt indított el, melynek lényege annak támogatása volt, hogy az abortusz helyett a fiatalon teherbe esett anyák válasszák inkább azt a lehetőséget, hogy megszülik, és örökbe adják gyermeküket.

⁷ <http://www.csaladhalo.hu/cikk/hatter/abortusz-szamokban-dobbenetes-adatok>

⁸ Miért kell éveket várni az örökbefogadásra? HVG, 2008. október 10.

http://hvg.hu/itthon/20081008_orokbefogadas_varakozas_gyerek_szulo

1. ábra: az abortusz helyett örökbefogadást népszerűsítő plakát (2011.)

Forrás: http://kep.index.hu/1/0/264/2643/26437/2643730_7cecb914e8cd5d93cb89a42fced7562f_wm.jpg

Ennek a kezdeményezésnek azonban az lett a következménye, hogy vissza kellett fizetnie Magyarországnak azt az EU-támogatást, melyből a kampányt finanszírozta, mondván, hogy az örökbefogadás népszerűsítése nem összeegyeztethető a népességfogyás mérséklésével.

A mai magyar szabályozás szerint az örökbefogadásnál elsősorban a gyermek érdeke, másodsorban a vérszerinti szülő érdeke tükröződik a jogi szabályozásban.

A gyermek érdekének előtérbe kerülése meglehetősen új keletű tendencia, csupán a XX. második felére tehetjük a gyermeki jogoknak, mintegy új jogágazatnak a kialakulását. A gyermeki jogok alapokmánya a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény, melynek magyarországi kihirdetéséről az 1991. évi LXIV. törvény gondoskodott. Az egyezmény alapvető tétele a 3. cikkben megfogalmazott „gyermek mindenekfelett álló érdekének” (the best interests of the child) figyelembevétele. Az örökbefogadásról pedig az egyezmény 21. cikke rendelkezik.

A vérszerinti szülő érdekét biztosítja a hatályos szabályozásban az, hogy az örökbefogadáshoz hozzájáruló nyilatkozatot kell adnia főszabály szerint, az általa sérelmezett döntés ellen jogorvoslattal élhet, valamint előzetesen tájékoztatni kell mindenkor döntésének következményeiről. Szintén az eljárásban közreműködők felelőssége, hogy a vérszerinti szülő „a számára szükséges segítséget, támogatást megkapja, és emberséges körülmények között, méltóságát tiszteletben tartva hozhassa meg döntését”⁹

A hosszú várakozás annak következtében jön létre, hogy kevés az örökbe adható gyermek, és azoknak is döntő többsége (az imént említett idézet szerint több mint 90%-a) idősebb 3 évnél, mely életkor alatt kívánnak a legtöbben örökbe fogadni. Az örökbefogadásra váró kétezer gyermek többsége tehát már jóval idősebb korú, konkrétan adatokat közölve „általában a gyermekek 20%-a már az örökbe fogadhatóvá váláskor 10-12 év feletti (gyakran a szülők halála, vagy a szülői felügyelet megszüntetése miatt lesznek örökbe fogadhatóak), 3-5%-uk nem egészséges vagy fogyatékkal élő, valamint minden évben örökbe fogadható lesz egy-két négyes, ötös testvérsor.”¹⁰ A tények ismeretében érthető, hogy a magasabb elvárásokat támogató örökbe fogadni szándékozóknak hosszabban kell várakozniuk.

Ha a gyermek érdekeit tartaná szem előtt a rendszer, akkor kevesebb jogot adna a vérszerinti szülőknél. Sokan közülük, tisztelet a kivételnek, visszaélnék törvény adta jogaikkal, és úgy játszanak gyermekük sorsával, mintha az egy árucikk lenne. Ha valahol, akkor itt kellene még

⁹ Deli Judit: *Kinek az érdeke?* Család gyermek ifjúság XV. évfolyam 2006/1. szám 33. o.

¹⁰ Deli: i. m. 34. o.

inkább elmenni a gyermek érdekei felé a törvényi szabályozásban. Ha egyszer egy szülő lemondott gyermekéről, akkor az legyen visszavonhatatlan, ő miért gondolhatja meg magát félévenként? Aki boldogan örökbe fogadná a kicsit, biztos nem gondolná meg magát, és örömmel nevelné, sajátjaként, mindent megadva neki. Ehelyett ki vannak téve a gyermekek a szülők múlt szeszélyeinek, és ha az éppen abban nyilvánul meg, hogy most hirtelen mennyire szeretem a gyermekemet, akkor a hatóságok tehetetlenek. Aztán ez a nagy szeretet amilyen gyorsan jött, úgy el is múlik, a gyermek pedig marad állami gondozásban, mint nem örökbe adható. A megoldás talán az örökbe fogadhatóvá nyilvánítás intézményének megreformálása. Igaz, hogy az örökbefogadásra várók száma 2000 fő körül alakul, viszont az állami gondozottak száma ennek tízszerese, azaz megállapítható hogy ennek a több mint húszeszes létszámnak 90%-a nem örökbe fogadható a jelenlegi szabályok szerint. Javíthatna ezen az arányon a jelenleg hatályos szabályozás felülbírlata, ugyanakkor az örökbe fogadhatóvá nyilvánítás feltételeinek örökbefogadhatóság-könnyítés céljából történő változtatása során mindig egyfajta érdekütközést is figyelembe kell venni. Minél könnyebben örökbe adható egy gyermek ugyanis, annál inkább sérülhet a vérszerinti anya érdeke. Nagyon nehéz megtalálni az egyensúlyt, minden eset egyedi, hiszen egyedi életéről döntenek benne.

A másik terület, ahol esetleg változtatásokra lenne szükség, az a nyílt örökbefogadás intézménye. Megoldás esetleg egy amerikai mintájú nyílt örökbefogadási rendszer bevezetése, ahol az örökbe adni szándékozó szülők választhatják ki azt a szülőpárt, akiknek örökbe adnák gyermeküket. A mostani nyílt örökbefogadási rendszer túl sok visszaélésre ad lehetőséget.

Az örökbefogadók érdeke az, hogy minél hamarabb örökbe fogadhasson egy minél fiatalabb korú gyermeket, hiszen köztudott, hogy a gyermekben a szülőhöz való kötődés nagyon fiatal korban alakul ki. Éppen az ő érdeküket sérti a problémafeltevésben megfogalmazott hosszú várakozási idő.

Az örökbefogadók támogatására egyre több erőfeszítés történik, ugyanakkor az átlagos várakozási idő továbbra is nagyon hosszú az örökbefogadásnál.

Az állam érdeke első ránézésre koránt sem olyan egyértelmű, mint az az előző érdekcsoportok esetén elmondható. Mégis a problémafeltevésben felvezetett örökbefogadást népszerűsítő kampány is arról tesz tanúságot, hogy az államnak is megjelennek bizonyos érdekei ebben a jogintézményben. Az említett kampány például a komoly demográfiai problémák enyhítésével összefüggésben, ezen belül is népesedéspolitikai okokból igyekezett népszerűsíteni az örökbefogadást, ami nem mellékesen a keresztény etikával sem ellentétes, hiszen az is életpárti, és abortuszellenes. Ennek a gondolatmenetnek a szükségszerű következménye az, hogy a nem kívánt gyermek megszülése és örökbe adása még mindig a követendőbb megoldási lehetőség, mint az abortusz. Természetesen ez nem jelenti a felelőtlen gyermekvállalás támogatását, de az élet védelme és feltétlen tisztelete ennek ellenére olyan alapvető értékek, melyeket a lehető legtöbb eszközzel védeni kell.

Felhasznált irodalom

Timmermann Gábor: Amit egy előadónak illik tudnia az abortusz prevenció programhoz, Ifjú Tudósok Társasága Alapítvány, Budapest, 2011.

Miért kell éveket várni az örökbefogadásra? HVG, 2008. október 10.

http://hvg.hu/itthon/20081008_orokbefogadas_varakozas_gyerek_szulo

<http://www.csaladhalo.hu/cikk/hatter/abortusz-szamokban-dobbenetes-adatok>

Párducz László: A hormonális fogamzásgátló tabletták fiatalkori alkalmazása, In: Nőgyógyászati és Szülészeti Továbbképző Szemle, 2009. február

A tizenévesek fogamzásgátlási lehetőségei

<http://www.sulinet.hu/tart/fcikk/Kiee/0/18586/1>

Dr. Seregély György: Fogamzásgátlás, Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Kamarás Ferenc: Terhesség-megszakítások Magyarországon, <http://www.tarki.hu/adatbank-h/nok/szerepvalt/Kamaras-99.html>

Kopp M. – Skrabski Á.: Szexuális egészség, gyermekvállalás

Dr. Deli Judit: Kinek az érdeke? Család gyermek ifjúság XV. évfolyam 2006/1. szám 31–35. o.

Ügyfélvédelem a pénzügyi szektorban: gondolatok a pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdéseiről¹

„A pénzügyi fogyasztóvédelemben nincs honnan ellesni a legjobb gyakorlatot, mert mindenki most tanulja.”
(Balogh László)²

Mit jelent és miért szerepel a hitelekkel kapcsolatos reklámokban gyakran hallható, látható THM kifejezés? Mit tehetünk, ha úgy érezzük, a bankunk, biztosítónk nem megfelelően járt el velünk? Mikor, milyen szervek előtt érvényesíthetjük jogainkat a pénzügyi szektor szereplőivel szemben? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre keresi a választ a pénzügyi fogyasztóvédelem, amely – mint arra a fenti idézet is utal - egy meglehetősen fiatal, kialakulóban lévő területe jogunknak. Emiatt számos tisztázatlan kérdés merül fel vele kapcsolatban, többek között már az elnevezése kapcsán sincs teljes körű konszenzus: egyaránt előfordul fogyasztóvédelem és ügyfélvédelem kifejezés a forrásokban. Ezért talán nem haszontalan e területre vonatkozó néhány alapkérdés, probléma felvetése. Ezt megelőzően azonban rögzítünk néhány olyan gondolatot általában a fogyasztóvédelemről, amelyek jórészt a pénzügyi fogyasztóvédelemre is igazak. Sok esetben egyébként az általános és a pénzügyi fogyasztóvédelem éles elkülönítése nem is lehetséges, annak ellenére, hogy a jogalkotó szándéka szerint a pénzügyi fogyasztóvédelem intézményileg is elkülönül a fogyasztóvédelemtől, de mint látni fogjuk, ez a szándék nem mindig érvényesül következetesen.

I. Bevezetés

1. A fogyasztóvédelemről általában

Korunk társadalmát gyakran *fogyasztói társadalom*nak nevezik, amelyre többek között a *termelés – elosztás – fogyasztás körforgása* jellemző.³ A felsorolt elemek között azonban a legkritikább esetben van egyensúly: manapság a piacon a fogyasztók többsége kiszolgáltatott helyzetben van a kínálati oldal professzionális szereplőivel szemben, akik a kiterjedt reklám és marketing tevékenység révén képesek a keresletet manipulálni, továbbá olyan információkkal rendelkeznek az értékesíteni kívánt termék/szolgáltatás, az ügyletre vonatkozó jogszabályok, gazdasági ismeretek, stb. vonatkozásában, amelyekkel az átlagos vásárlók nincsenek tisztában. Ezt az egyenlőtlen információ eloszlást nevezi a szakirodalom *információs aszimmetriának*. A fenti *egyensúlytalan helyzet*, illetve ennek mérséklése érdekében a *gazdaságba történő állami beavatkozás* lehetőségét a közgazdászok többsége is elismeri, hiszen a teljesen *korlátlan verseny végül magát a piaci versenyt is ellehetetlenítheti* a monopóliumok, erőfölényes vállalkozások létrejötté révén. Mások a beavatkozás

---

* Titkárságvezető-helyettes, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Hivatala; Megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: dr.veres.zoltan@gmail.com.

¹ A tanulmány a TÁMO P-4.2.1.B-11/2/KMR -2011-0002 támogatásával készült.

² Így nyilatkozott Balogh László, a PSZÁF akkori alelnöke 2012 júniusában az MTI-nek adott interjújában. Idézi: <http://www.kosarmagazin.hu/inet/kosar/hu/cikkek/2011/june12/pszaf.html> (letöltve: 2012-08-10).

³ A fogyasztói társadalom vonatkozásában egzakt meghatározás nehezen adható, tekintettel arra, hogy annak sokféle (gazdasági, szociológiai, stb.) megközelítése lehetséges. A fogyasztói társadalom fogalmával, lényegével kapcsolatban ld. pl. Simányi Léna: Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. Replika, 51-52. sz., 165-195. o. Elérhető: <http://hu.scribd.com/doc/92987069/Bevezetes-a-Fogyasztoi-om-Elmeletebe-Simanyi> (letöltve: 2012-08-10).

léttjogosultságát a piaci kudarcok megelőzésében látják.⁴ Az állami beavatkozás mikéntjét, terjedelmét illetően azonban már erősen megoszlanak a vélemények; ezzel is magyarázhatók a különböző *fogyasztóvédelmi elméletek* is. Ezek szélső pontjait egyfelől a *paternalista* (túlzott beavatkozás), másfelől a *laissez faire* felfogások tükrözik – ez utóbbi az önszabályozásra helyezi a hangsúlyt, így az állam szerepe eszerint csupán a gazdasági verseny feltételeinek megteremtésére, fenntartására korlátozódik.⁵

A fogyasztóvédelem nem csupán gazdasági, hanem jogi szempontból is megközelíthető, hiszen az állami működés – így a gazdaságba történő állami beavatkozás is – gyakran jogszabályok megalkotásában, végrehajtásában ölt testet. A *fogyasztóvédelem, mint jogág* (fogyasztóvédelmi vagy fogyasztói jog⁶) nem sorolható be a klasszikus közjog-magánjog megkülönböztetésen alapuló felosztás szerint egyik jogterület alá sem, hiszen rendelkezései egyaránt érintenek alkotmány-,⁷ polgári, közigazgatási, versenyjogi,⁸ eljárásjogi, sőt büntetőjogi és szabálysértési kérdéseket is.⁹ Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a fogyasztóvédelmi vagy fogyasztói jog több jogágot érintő, *interdiszciplináris terület, mely „minimálisan a fogyasztás során és az annak érdekében keletkező jogviszonyokat foglalja magában.”*¹⁰ Más megközelítésben a fogyasztóvédelmi szabályozás a piaci viszonyokat az egyén, a fogyasztó oldaláról közelíti meg, méghozzá a fogyasztó szerződésen túli, jogszabályok általi fokozott védelmén keresztül.¹¹ Ez a beavatkozás azonban nem öncélú: a nem optimális fogyasztói döntések nem csupán az adott fogyasztóra hatnak ki, hanem közvetetten érinthetik a többi fogyasztót is,¹² ezért a megfelelő fogyasztói döntés elősegítése közérdek.

2. A fogyasztóvédelem két alapkérdése: a fogyasztó fogalma és a fogyasztói alapjogok

---

⁴ Ld. Kálmán János: Pénzügyi szolgáltatások szakigazgatási alapjai. 497. o. In: LAPSÁNSZKY András (szerk.): Közigazgatási jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből II. Gazdasági közigazgatás, infrastruktúra igazgatás. Complex Kiadó, Budapest, 2013.

⁵ A fogyasztóvédelem gazdasági háttérét illetően az utóbbi időben magyar nyelven is több munka jelent meg, ld. pl. Bencsik András: A fogyasztói jogok tartalmának és érvényesülésének közjogi keretei Magyarországon c. PhD értekezésének (Pécs, 2012.), I. fejezetét, ill. az ott hivatkozott szakirodalmat.

⁶ Magyarországon szinte kizárólagosan a *fogyasztóvédelmi jog* (consumer *protection law*) kifejezést alkalmazzuk a jogterület elnevezésére, a *fogyasztói jog* kifejezés ugyanis inkább a fogyasztókat megillető jogok vonatkozásában használatos. Ezzel szemben az angol irodalom az ilyen utóbbi értelemben vett fogyasztói jogokat consumer rights, vagy rights of consumer elnevezéssel illeti, míg a jogterület vonatkozásában gyakran találkozunk a consumer law kifejezéssel. Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy az angolszász megközelítés nem annyira a direkt védelemre helyezi a hangsúlyt, hanem a *laissez faire* irányzatokhoz áll közelebb. Ezek alapján Fazekas Judit – elismerve, hogy a magyar szakirodalomban inkább a fogyasztóvédelem kifejezés honosodott meg - a fogyasztói jog elnevezés mellett tör lándzsát, mivel az egyrészt tágabb jelentéstartalmú, másrészt jobban tükrözi azt az elvárást, hogy a fogyasztói magatartás nem korlátozódhat passzív szerepre, az állami védelem befogadására, hanem a fogyasztókat meg kell tanítani a lehetőségeik ismeretére és aktív kihasználására. Ld. Fazekas Judit: Fogyasztói jogok – fogyasztóvédelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 75-76. o.

⁷ Az alkotmányjogi vonatkozásokat illetően ld. pl. Vértesy László: Az Alaptörvény egyes rendelkezései a pénzügyi szektor tekintetében. In Kubovicsné Borbély Anett – Téglási András – Virányi András (szerk.): Az új Alaptörvényről – elfogadás előtt. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, Budapest, 2011. 111–124. o.; Veres Zoltán: Gondolatok a fogyasztóvédelem alkotmányos rangra emelése kapcsán, különös tekintettel a pénzügyi fogyasztóvédelemre. Jogelméleti Szemle, 2013/1. 179–183. o.

⁸ Halustyik Anna a fogyasztóvédelmi jogot egyenesen a versenyjog „kisöccsének” nevezi, ld. Halustyik Anna: A szabályozás egy különös területe. A „szabályozott piacok” néhány jellemzője. 161. o. In: Hajas Barnabás, Schanda Balázs (szerk.): Formatori Iuris Publici Studia in Honorem Geisae Kilényi Septuagenarii, Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor 70. születésnapjára; Budapest, Szent István Társulat, 2006.

⁹ A fogyasztóvédelmi büntetőjogot illetően ld. Karsai Krisztina: Fogyasztóvédelem és büntetőjog. HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2011.

¹⁰ Fazekas Judit nyomán Fekete Orsolya meghatározása, ld. Fekete Orsolya: A felügyeleti szervek tevékenysége Magyarországon a fogyasztóvédelem egyes területein – kitekintéssel a rendszerszintű problémák megoldási lehetőségeire. PhD értekezés. Szeged, 2011. 63. o.

¹¹ Halustyik: i.m. 161. o.

¹² Balogh Virág: Fogyasztóvédelem, szabályozás, hatékonyság. Iustum, Aequum, Salutare, 2012/3-4. 7-26. o.

Fentiek ismeretében joggal merül fel a kérdés, hogy kit is kell védelemben részesíteni, azaz ki tekinthető – jogi értelemben - fogyasztónak? Néhány évvel ezelőtt gyakorlatilag még azt lehetett mondani, hogy ahány jogág, annyiféle fogyasztó fogalom létezett (polgári jogi, versenyjogi, reklámjogi, stb.),¹³ mára azonban bizonyos mértékű *egységesítés* következett be ezen a téren. Talán a legismertebb meghatározást a Polgári Törvénykönyv tartalmazza, miszerint *fogyasztónak a gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül eső célból szerződést kötő személyt kell tekinteni.*¹⁴ Sokáig erre rímelt a Fogyasztóvédelmi törvény definíciója, amely fogyasztó alatt az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységi körén kívül eső célok érdekében eljáró *természetes személyt* értette, aki árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz, vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje. Ezt a fogyasztó fogalmát – álláspontunk szerint indokolatlanul – a természetes személyek körére szűkítő meghatározást váltotta fel 2012 augusztusától egy új meghatározás, amely szerint *fogyasztó lehet a természetes személyeken kívül civil szervezet, egyházi jogi személy, társasház, lakásszövetkezet, mikro-, kis- és középvállalkozás, egyéni vállalkozó is.*¹⁵

A fogyasztóvédelem alanyának meghatározását követően tekintsük át, milyen elvek, jogosultságok mentén szükséges védeni a fogyasztókat. E jogok különös jelentőségét az adja, hogy egyes nézetek szerint¹⁶ a fogyasztóvédelem feladata ezek érvényre juttatása. Természetesen itt is sokféle megközelítés jöhet szóba – tény mindenestre, hogy John F. KENNEDY 1962-es kongresszusi beszéde mérföldkövet jelentett a fogyasztói jogok elismerése terén. Az elnök az alábbi *fogyasztói alapjogokat* jelölte meg: *a biztonsághoz, az információhoz, a választáshoz és a képviselőlethez való jog.* A későbbiekben számos dokumentum átvette, illetve kiegészítette ezt a katalógust: legjelentősebbnek talán az ENSZ Közgyűlésének a Fogyasztóvédelmi Irányelvek elfogadásáról szóló határozata (1985) tekinthető.¹⁷ Ami a közösségi jogot illeti, 1973-ban az Európai Tanács közgyűlése elfogadta a Fogyasztóvédelmi Alkotmányt, amely megkísérelte elhatárolni a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos állami és vállalati feladatokat.¹⁸ Ennek alapján az Európai Tanács 1975. április 14-én elfogadta „Az Európai Gazdasági Közösség első, előzetes programja a fogyasztók védelmének és informálásának politikájáról” címet viselő határozatot, amely szerint a fogyasztói jogok közé tartozik a fogyasztók egészségének és biztonságának védelme, a fogyasztók vagyoni érdekeinek védelme, a jogorvoslathoz való jog, a tájékoztatáshoz és oktatáshoz való jog, illetve a meghallgatáshoz és a fogyasztók érdekeinek képviseléséhez való jog.

---

¹³ Ezeket illetően ld. pl. Kóhidi Ákos: A fogyasztóvédelem pragmatikus aspektusa. Elérhető: http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/kohidi_akos-a_fogyasztovedelem_pragmatikus_aspektusa%5Bjogi_forum%5D.pdf (letöltve: 2013-10-31).

¹⁴ Ld. 1959. évi IV. törvény (Ptk.), 685.§ d) pont.

¹⁵ 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről (Fgytv.) 2.§ a) pont a következőképpen fogalmaz:

fogyasztó: az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységi körén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy, továbbá a békéltető testületre vonatkozó szabályok alkalmazásában az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységi körén kívül eső célok érdekében eljáró, külön törvény szerinti civil szervezet, egyházi jogi személy, társasház, lakásszövetkezet, mikro-, kis- és középvállalkozás is, aki, illetve amely árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje; *ettől eltérően a pénzügyi jogok biztosára vonatkozó szabályok alkalmazásában* a pénzügyi szervezet szolgáltatásait igénybe vevő természetes személy - ideértve az egyéni vállalkozót is - és mikrovállalkozás.

¹⁶ Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület: Fogyasztóvédelmi alapismeretek. Elérhető: <http://tamop.ofe.hu/inet/osszefogas/hu/modul/hasznos/alapism.html> (letöltve: 2013-10-31).

¹⁷ E dokumentumban az ENSZ rögzítette, hogy minden állampolgár fogyasztóként – jövedelemre és társadalmi rangra való tekintet nélkül – alapvető jogokkal rendelkezik. Ezeket a következők szerint határozta meg:

a. Az alapvető szükségletek kielégítéséhez való jog; b. A veszélyes termékek és eljárások ellen való tiltakozás joga (biztonsághoz való jog); c. A megfontolt választáshoz szükséges tények ismeretének joga (tájékoztatáshoz való jog); d. A különféle termékek és szolgáltatások közötti választás joga (választáshoz való jog); e. A kormány irányelveinek meghatározásába és a végrehajtásba való beleszólás joga (képviselethez való jog); f. A jogos panaszok tisztességes rendezéséhez való jog (jogorvoslathoz való jog); g. A tájékozott és tudatos fogyasztóvá váláshoz szükséges ismeretek és tudás elsajátításához való jog (oktatáshoz való jog); h. Jog az egészséges és elviselhető környezetben való élethez (tisztá környezethez való jog).

¹⁸ <http://tamop.ofe.hu/inet/osszefogas/hu/modul/hasznos/alapism.html> (letöltve: 2013-10-31).

A Maastrichti Szerződés pedig a hivatalos politikák közé emelte a fogyasztóvédelmet is (129/A cikk).¹⁹

II. Fogyasztóvédelem a pénzügyi szférában

A pénzügyi fogyasztóvédelem lényegének megértéséhez – minimálisan - az alábbiak leírása szükséges:

- a védelem alanyának,
- tárgyának
- és a védendő fogyasztói érdekek meghatározása.²⁰

A védelem alanya az I. pontban meghatározott fogyasztó (az ügyfél megnevezéssel kapcsolatos problematikára a Terminológiai kérdések alatt térünk ki), a védelem tárgyával kapcsolatban pedig a II. 2. pont alatt szólunk. Ami a védendő fogyasztói érdekeket illeti, annak kapcsán a fogyasztói alapjogokból indulunk ki.

1. Terminológiai kérdések

1.1. Ügyfélvédelem vagy fogyasztóvédelem?

Mint a bevezetőben is szó volt róla, a pénzügyi szektorban mind a fogyasztóvédelem, mind az ügyfélvédelem kifejezéssel találkozhatunk a tárgykörbe tartozó terület megnevezése kapcsán. Bár a Hitelintézeti törvény (Hpt.)²¹ XXIX. fejezete „Az ügyfelek védelme” címet viseli, mégis szerencsésebbnek tartjuk a fogyasztóvédelem megnevezést, az alábbi okok miatt:

- a fejezet elnevezése ellenére maga a Hpt. is gyakran használja (a fejezeten belül is), sőt definiálja is a fogyasztó fogalmát.²² Ezért - bár úgy tűnik, a Hpt. ügyfél fogalma szélesebb az általa használt, természetes személyekre leszűkített fogyasztó fogalomnál - de lege ferenda megfontolandó lehet az elnevezés egy jogszabályon belüli egységesítése;
- álláspontunk szerint a pénzügyi szervezetek ügyfeleinek védelmére vonatkozó szabályokat nem egy forrásban találunk, hanem ilyen rendelkezéseket számos jogszabály és egyéb norma tartalmaz, amelyek többsége a fogyasztó elnevezést használja;
- az általunk jelen munkában hivatkozott szakirodalomban is túlnyomóan fogyasztóvédelem elnevezéssel találkozunk;
- eljárási szempontok is a fogyasztóvédelem elnevezést indokolják: a pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletét ellátó Magyar Nemzeti Bank is fogyasztóvédelmi ellenőrzési eljárást folytat le.²³

1.2. Miért „pénzügyi” fogyasztóvédelem?

A terület elnevezése kapcsán a pénzügyi jelző is számos problémát vet fel, noha a közfelfogás szerint e szabályanyag a pénzügyi piac résztvevői közül a szolgáltatásokat igénybe vevők védelmével foglalkozik. A pénzügyi piacon tevékenykedő szereplők különböző szempontok szerint

---

¹⁹ Hajnal Zsolt: Fogyasztói alapjogok a hatályos magyar jogi szabályozás és az európai uniós fejlődési tendenciák tükrében. Debreceni Jogi Műhely, 2009/1. Letölthető:

http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2009/a_penzugyi_fogyasztovedelmi_szabalyok_aktualis_valtozasai_a_z_europai_unio_jogalkotasi_folyamatainak_tukreben/ (letöltve: 2013-10-31).

²⁰ Czajlik István – Horváth Anna – Sz. Pap Judit: Korszerű pénzügyi fogyasztóvédelem. 433. o. In: Lentner Csaba (szerk.): Bankmenedzsment. Bankszabályozás - pénzügyi fogyasztóvédelem. Nemzeti Közsolgálati és Tankönyvkiadó, 2013.

²¹ 1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról.

²² Ld. Hpt. 2. sz. melléklet, III. 4. pont: Fogyasztó: az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy.

²³ Ld. 2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról (MNB-törvény), 29. pont.

csoportosíthatók. Az egyszerűség kedvéért azt a felosztást alkalmazzuk, amely keresleti és kínálati oldal, valamint szabályozó-felügyelő szervek között tesz különbséget.

A keresleti oldalt leegyszerűsítve a fogyasztók, ügyfelek jelenítik meg, a szabályozó-felügyeleti szervekről pedig érintőlegesen a III.3.2. pont alatt lesz szó. Ami a kínálati oldalt illeti, többféle szóhasználattal találkozhatunk, amelyek nem teljesen szinonimái egymásnak. Gyakori a *pénzügyi szektor* kifejezés, amely ugyanakkor nehezen körülírható.²⁴ Hasonló a helyzet a *pénzügyi szervezetek* fogalmával is, bár a korábbi felügyeleti szerv elnevezésében is ez a kifejezés szerepelt. Talán közelebb kerülünk a megoldáshoz, ha a hazai felügyeleti struktúra történetéből indulunk ki: a PSZÁF a bank, a biztosítási, a tőkepiaci és a pénztárfelügyelet integrációjaként jött létre 2000-ben (a PSZÁF 2011 júniusában megjelent Kockázati jelentésében is lényegében ugyanezt a felosztást alkalmazza azzal, hogy a pénzügyintézetek egységes kezelése helyett külön tárgyalja annak egyes, Hpt-ben nevesített típusait). Ennek alapulvételével az alábbi csoportok különíthetők el:

- pénzügyintézeti szektor,
- befektetési szektor,
- biztosítási szektor,
- pénztári szektor.

A szakirodalomban a *pénzügyi rendszer* és a *pénzügyi piac* fogalma is felbukkan: eszerint a pénzügyi piac a pénzügyi rendszer alrendszer, amely alapvetően pénz- és tőkepiacra bontható.²⁵ HALUSTYIK Anna pedig a *szabályozott piacok* megjelölést használja „a pénzpiacok, a bankvilág, a biztosítási piac, a tőkepiac, a tőzsde világa és a körülöttük kialakult határterületek” összefoglaló neveként.²⁶ Jelen írás keretei között csupán azt rögzítjük, hogy a továbbiakban a *pénzügyi fogyasztóvédelem kapcsán a pénzügyintézeti, a befektetési, a biztosítási és a pénztári szektor szolgáltatásait igénybe vevők védelmére hivatott szabályanyagot vizsgáljuk, elsődlegesen a pénzügyintézeti szektorra koncentrálva.*

2. A pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozás főbb tárgyköréről

A pénzügyi szférában az információszimmetria, az ügyfelek kiszolgáltatottsága talán még inkább jelen van, mint néhány más piaci szegmens esetében. Ennek okát az alábbi problémákban jelölhetjük meg:

- A szolgáltatók az éles piaci versenyben egyre komplexebb, *bonyolult feltételrendszerű termékeket* dolgoznak ki, amelyek lényegét, gazdasági és jogi hátterét, kockázatait az átlagfogyasztók nem értik;
- *Nehezen átlátható és összehasonlítható árazás és költségek;*
- Fogyasztók *nem megfelelő tájékoztatása* – például túl bonyolult, nehezen érthető, esetleg szándékosan félreérthető tájékoztatás, kockázatok elhallgatása.

CARTWRIGHT²⁷ a következő főbb fogyasztóvédelmi problémákat azonosítja a pénzügyi szolgáltatások piacán:

- A fogyasztó számára a *vásárlás (szerződéskötés) előtt* nagyon nehéz a termékek jellemvonásait megismerni.

²⁴ Marján Attila szerint e megjelölés pontatlan, ld. uő.: Az európai pénzügyi szolgáltatási szektor és a gazdasági és monetáris unió (PhD értekezés). Budapest, 2003. 15. o.

²⁵ Kálmán: i.m. 495. o.

²⁶ Halustyik Anna: A pénzügyi jog szabályozási trendjei. 28. o. Iustum, Aequum, Salutare 2006/1-2. 27-35. o.

²⁷ Peter Cartwright (szerk.): Consumer Protection in Financial Services. Kluwer, London, 1999. Idézi: Vincze János: Fogyasztóvédelem a pénzügyi piacokon és a viselkedés-gazdaságtan. In: Valentiny Pál, Kiss Ferenc László, Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás 2011. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 2012. 239–258. o.

- A pénzügyi szerződések gyakran annyira összetettek, hogy még ha a fogyasztót részletes és pontos információban részesítik is, súlyos problémát jelent ennek az *információnak a megértése*.
- A pénzügyi termékek vásárlásának *hatásait* gyakran csak jóval később, *a jövőben tapasztalják* a fogyasztók.

Az alapvető jogok biztosa szerint ezért a pénzügyi szolgáltatók ügyfelei esetében is szükség van legalább olyan szintű védelemre, mint amekkora oltalomban a nem biztonságos termékeket előállító társaságok vásárlói részesülnek a Fogyasztóvédelmi törvény alapján.²⁸ A fent körülírt jelenségek alkalmasak arra, hogy aláássák a fogyasztók pénzügyi szektorba vetett bizalmát, márpedig a *fogyasztói bizalom* a pénzügyi szektornak és az egyes piaci szereplőknek is érdeke. Mindezek mellett általános nézet, hogy a *magyar lakosság pénzügyi kultúrája meglehetősen alacsony*, így a pénzügyi szférában különösen is indokolt a fogyasztók, ügyfelek védelme.

Az ilyen és ehhez hasonló problémák megoldásával, mérséklésével foglalkozó joganyagot nevezhetjük pénzügyi fogyasztóvédelemnek, hozzátéve, hogy ez a terület meglehetősen kialakulatlan, képlékeny, (tudományos) rendszere kidolgozatlan. Emiatt *jogrendszerbeli elhelyezkedése* sem tisztázott: kérdés, hogy a pénzügyi jog, vagy inkább a fogyasztóvédelmi jog (amely, mint arra korábban utaltunk, maga is interdiszciplináris terület) keretében tárgyalható-e, vagy esetleg új jogág van kialakulóban. Tény mindenestre, hogy a 2008-as válság begyűrűzését követően hazánkban a pénzügyi fogyasztóvédelem egyre nagyobb szerepet kap mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás területén, sőt a médiában is. *Nem biztos ugyanakkor, hogy a mennyiségileg több jogszabály összességében kedvezőbb helyzetet jelent a fogyasztók számára*, hiszen általában a szabályozás növekedése többletköltségeket eredményez, amit végső soron gyakran a fogyasztók fizetnek meg, nem is beszélve arról, hogy sok esetben bonyolult, nehezen átlátható szabályrendszer kialakulását eredményezi.

A jelzett nehézségek ellenére a pénzügyi fogyasztóvédelem sajátos *szabályozási tárgyai* viszonylag jól elkülöníthetők; ezeket általánosságban a következőkben jelölhetjük meg DORKÓ Katalin műve²⁹ alapján:

1. tisztességes ügyfélszerzés követelménye, azaz a *hirdetésekre, reklámokra vonatkozó előírások*,
2. *fogyasztók tájékoztatására* vonatkozó szabályok,
3. *a szerződések megkötésével, tartalmával, formájával kapcsolatos rendelkezések*,
4. *jogérvényesítés, panaszkezelés*.

Az újabb szakirodalom³⁰ ezt a tematizálást tovább cizellálja, illetve kiegészíti: a Világbank által 2012-ben kiadott hatályos jogyakorlat-gyűjteményre hivatkozással a hatékony pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozás építőköveit az alábbiakban jelölik meg:

1. a fogyasztók tájékoztatására és a pénzügyi termékek értékesítésére, az ügyféligenyek felmérésére vonatkozó szabályok;
2. a pénzügyi fogyasztóvédelem intézményrendszerére vonatkozó szabályok;
3. az ügyfélkezelésre vonatkozó szabályok, magatartási kódexek;
4. a számlavezetésre, a fogyasztók nyilvántartására vonatkozó szabályok;
5. a banktitokra, adatvédelemre vonatkozó szabályok;
6. a védőhálóra (pl. betétbiztosítás) vonatkozó szabályok;
7. a fogyasztói jogviták rendezésének szabályai.

²⁸ Ld. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának Pénzügyi jogi projekt c. kiadványát. ÁJOB Projektfüzetek, 2011/3. 16. o.

²⁹ Dorkó Katalin: A lakossági bankügyletek. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2000. 20–21. o.

³⁰ Ld. Czajlik–Horváth–Sz. Pap: i.m. 434. o.

A fenti tárgykörökön kívül álláspontunk szerint bizonyos adatvédelmi kérdések is érinthetik a fogyasztók jogait, így különösen a Központi Hitelinformációs Rendszer (KHR) és a banktitok harmadik személyek, hatóságok általi megismerhetősége.

3. A magyar pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődési tendenciái a rendszerváltástól napjainkig

Jelen pont alatt egyrészt a szabályozási háttér fejlődésének általános indokai közül emelünk ki néhányat, másrészt bemutatjuk a jogérvényesítési fórumokra vonatkozó szabályozás kialakulásának főbb lépéseit.

3.1. A szabályozási háttér (ki)fejlődésének egyes mérföldkövei

Míg az általános fogyasztóvédelmi szabályok történetét általában az ókorig szokás visszavezetni,³¹ addig a mai értelemben vett pénzügyi fogyasztóvédelem gyökerei csupán néhány évtizedesek. Hazánkban a rendszerváltás előtt gyakorlatilag a pénzügyi fogyasztóvédelmet életre hívó problémák nagy része nem volt jelen, hiszen a bankbetéteket az állam 100%-ban garantálta; illetve nem létezett a napjainkban jellemző, széleskörű, bonyolult termékpalletta sem. A helyzet a *kétszintű bankrendszer* megjelenésével, 1987-től kezdett változni: egyrészt a kereskedelmi bankok egyre összetettebb termékeket kínáltak az ügyfeleknek, másrészt a *bankbetétek állami garanciáját 1993-ban felváltotta a piacgazdasági alapokra épülő betétbiztosítás* rendszere, melyet az *Országos Betétbiztosítási Alap (OBA)* működtet. Az OBA által nyújtott garancia ugyanakkor a korábbi állami garanciához képest szűkebb körű:

- egyrészt a biztosítás összeghatára limitált (jelenleg betétesenként és egy hitelintézetre összevontan legfeljebb 100 ezer eurónak megfelelő forint összeg erejéig fizet kártalanítást),
- másrészt a biztosítás köre is szűkebb: Több pénzügyi intézet is kínál ugyanis olyan megtakarítási formát, amely nem védett, mint pl. önkéntes nyugdíjpénztári megtakarítás, a kamatozó részvény, a szövetkezeti részjegy vagy célrészjegy. A betétbiztosítás nem védi a bankok által 2003. január 1. előtt kibocsátott kötvényeket, letéti jegyeket, valamint nem terjed ki a nyílt, vagy zárt végű befektetési alapok befektetési jegyeire sem.³²

A rendszerváltást követő gazdaságpolitika lehetővé tette – sőt, ösztönözte – a gazdaságba történő külföldi befektetést, a külföldi vállalatok, pénzügyi intézetek pedig nem csak tőkét, hanem ismereteket, *pénzügyi, gazdasági, sőt jogi kultúrát is hoztak magukkal*, melyek gyorsan terjedtek hazánkban is. Az új megoldások azonban a lakosság széles köre számára ismeretlenek voltak, így ezek előnyeit, hátrányait, kockázatait nem tudták megfelelően felbecsülni. A változások ütemével a fogyasztóvédelmi szabályozás nem tartott lépést.

A pénzügyi intézeti szektor alapvető szabályait tartalmazó, 1991-es Pénzügyi intézeti törvény (Pit) csak elszórtan tartalmazott fogyasztóvédelmi jellegű rendelkezéseket, de sokszor ezek sem nyújtottak kellő védelmet az ügyfeleknek (így pl. az ügyfelek tájékoztatása kapcsán csak az üzletszabályzat elérhetővé tételéről rendelkezett).³³ A hirdetések vonatkozásában pedig rögzítette, hogy pénzügyi intézet fiatalok körében betételhelyezésre, hitelfelvételre vagy egyéb pénzügyi szolgáltatás igénybevitelére felhívó hirdetési tevékenységét csak nyilvános módon, hírközlő szerv

³¹ A különböző szerzők által képviselt vélemények skálája meglehetősen széles: vannak, akik a kezdeteket az ókorig vezetik vissza (ld. pl. Jakab Éva: *Stipulationes aediliciae* (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban) *Acta Jur. et Pol.* Tomus XLIV. Fasciculus 7., Szeged, 2003. 38-40. o., 46-47. o.), míg a skála másik végpontját alkotó nézetek szerint a fogyasztóvédelem a XX. század vívmánya (pl. Fazekas Judit: *A fogyasztóvédelmi jog fejlődése. A civilizált fejlődéstörténete.* „Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért” Miskolc, 2003. 11. o.).

³² <http://oba.hu/hu/betetvedelem/mieltt-elhelyezne-penzet> (letöltve: 2013-08-27).

³³ 1991. évi LXIX. törvény a pénzügyi intézetekről és a pénzügyi intézeti tevékenységről (Pit.) 52. §.

útján folytathat.³⁴ Az 1996-ban a Pit. helyébe lépő Hitelintézeti törvény (Hpt.) már külön fejezetet szentelt a fogyasztóvédelemnek (illetve a Hpt. szóhasználatában: ügyfél védelemnek, ld. XXIX. fejezet). Ennek legfontosabb előrelépése az ügyfél tájékoztatásra vonatkozó részletesebb szabályok megalkotása volt, de emellett nagy hangsúlyt fektetett az ügyfelek megtévesztésének elkerülésére is (pl. bank, takarékszövetkezet elnevezést csak jogi értelemben vett bank, takarékszövetkezetként működő cég használhatott a nevében). Hiányosság viszont, hogy hatálybalépésekor a panaszkezelésre vonatkozó szabályokat a Hpt. még nem tartalmazta. 1997-ben további jelentős előrelépés történt: megalkotásra került a fogyasztóvédelmi törvény,³⁵ és a Polgári Törvénykönyvbe bekerültek a pénzügyi szektor szerződéseiben is gyakran alkalmazott általános szerződési feltételekre vonatkozó fogyasztóvédelmi szabályok.³⁶ A fogyasztóvédelmi törvény akkori állapotában számos, kifejezetten a pénzügyi szektorra vonatkozó rendelkezést tartalmazott, így pl. meghatározta a fogyasztási kölcsön, vagy a biztosítási szolgáltatás fogalmát (mára e rendelkezések jórészt szektorspecifikus jogszabályokban nyertek elhelyezést).

A pénzügyi fogyasztóvédelmi szabályozás ezt követően a 2008-as pénzügyi válság begyűrűzését követően változott meg jelentősen. Bár a hatályos szabályozás főbb elemeinek részletes ismertetése meghaladná jelen írás kereteit, néhány jogszabályt és az általuk szabályozott főbb kérdéseket az Összegzésben mutatunk be.

3.2. Fogyasztói jogérvényesítési fórumok kialakulása

A fogyasztók számára nyitva álló *jogérvényesítési fórumok* fejlődése röviden az alábbiakban foglalható össze. Kezdetben gyakorlatilag egyedülként a *bírói út* állt a fogyasztók rendelkezésére jogsérelmeik orvoslására. A rendszerváltás és a pénzügyi közvetítőrendszer kiépülésének időszakában létrejöttek a pénzügyi szektorok felügyeleti szervei is³⁷ (1987: Állami Biztosításfelügyelet, 1990: Állami Bankfelügyelet, 1990: Állami Értékpapír-felügyelet, 1993: Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztárak Felügyelete), melyek fokozatos egységesülésével 2000-ben létrejött a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (*PSZÁF*), mely a *pénzügyi fogyasztóvédelem általános szerve* lett. Ez a helyzet némiképp ellentmondásos, hiszen az ún. prudenciális felügyeletet is a PSZÁF látta el. A prudenciális szabályozások célja - némi leegyszerűsítéssel -, hogy csökkentsék a csőd bekövetkezésének valószínűségét, ésszerű keretek között tartsák a kockázatvállalást, mérsékeljék a pénzügyi zavarok miatt felmerülő költségeket, valamint a rendszerkockázatot.³⁸ A fogyasztóvédelem és a prudenciális felügyelet szempontjai, prioritásai ugyanakkor eltérőek lehetnek, így adott esetben előfordulhat, hogy az ilyen kettős szerepbe kényszerített felügyelet szemet huny az ügyfelekkel szembeni inkorrekt magatartás felett, ha ez a tőkehelyzet javítása miatt fontos (természetesen elméletileg ennek fordítottja is elképzelhető).³⁹

Bár a pénzügyi fogyasztóvédelemért felelős szervként a PSZÁF került meghatározásra, ez a gyakorlatban nem jelentett kizárólagosságot: adott esetben *számos más fórum* is a fogyasztók rendelkezésére állt sérelmeik orvoslására. Azonban itt is igaz, hogy a több szerv nem feltétlenül jelent hatékonyabb fogyasztóvédelmet. Az egyes fórumok közötti munka-, illetve hatáskör-megosztás problémáit jól illusztrálja, hogy *tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat* (pl. valótlan információ közlése, lényeges információ elhallgatása) *esetén* például az alábbi hatóságok jártak el:

³⁴ Pit. 49. §.

³⁵ 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről.

³⁶ Részletesen ld. 1997. évi CXLIX. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény módosításáról.

³⁷ A pénzügyi szektor felügyeletének történetéhez ld. Asztalos László György: Kilencven éve alapították a magyar pénzügyi felügyeletet. Pénzügyi Szemle, 2005. (összevont szám) 71-90. o.

³⁸ <http://ecopedia.hu/prudencialis> (letöltve: 2013-08-28).

³⁹ További problémákkal kapcsolatban ld. Az MNB pénzügyi felügyeleti funkcióinak megerősítése c. írást a http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Sajtoszoba/vitaanyagok/Felugyelet_HU.pdf (letöltve: 2013-08-28) oldalon.

- *Általános hatáskörrel a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság (NFH) jár el, kivéve a piaci versenyt érdemben érintő ügyeket (ez a Gazdasági Versenyhivatal hatásköre), illetve a PSZÁF által felügyelt ügyeket.*
- A Felügyelet jár el a pénzügyi szervezeteket érintő ügyekben, *ha azok nem a versenyt érintik.*
- A GVH jár el a *versenyt érintő* valamennyi ügyben, ideértve a reklámok meghatározott körét is (pl. ha az egy országos műsorszolgáltatást végző műsorszolgáltatón keresztül valósul meg). A jogsértés ugyanakkor nem tartozik a GVH hatáskörébe, ha az csak címkén, használati és kezelési útmutatóban, illetve egyes speciális, külön jogszabályban előírt tájékoztatási követelmények megsértésével valósul meg (ez utóbbi esetben, pénzügyi szervezetek vonatkozásában a PSZÁF járt el).

Megjegyezzük, hogy az egyes hatóságok közötti hatáskörmegosztás problémáira az állampolgári jogok országgyűlési biztosa is felhívta a figyelmet. A probléma lényege abban állt, hogy egyes ügyekben sem az NFH, sem a PSZÁ nem járt el, saját hatáskörének hiányát megállapítva. Az NFH álláspontja szerint ugyanis a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos ügyekben a Fogyasztóvédelmi Hatóság nem járhatott el, mert az akkori Pszáf-tv.⁴⁰ 4.§ c) pontja értelmében a Hpt. hatálya alá tartozó személyek, szervezetek felügyelete a PSZÁF hatáskörébe tartozott. Ezzel szemben a PSZÁF azt az álláspontra helyezkedett, hogy 225/2007 (VIII. 31.) Korm.rendelet 7.§ (1) bekezdése az NFH-t jelölte ki eljáró hatóságként, így a Fogyasztóvédelmi törvény betartásának ellenőrzésére az NFH rendelkezik hatáskörrel.⁴¹

A fenti hatóságok mellett, 2011-től *alternatív* (bírói út helyett igénybe vehető) *vitarendezési fórum*ként fordulhatnak a fogyasztók a Pénzügyi Békéltető Testülethez (PBT) is. Mint írtuk, a szerződésekkel kapcsolatos kérdések bírósági hatáskörbe tartoznak, azonban a bíróságok előtti eljárás hosszadalmas és többnyire költséges, szakértelmet igénylő procedúra, ezért a fogyasztók ódzkodnak a bírói út igénybe vételétől. Napjainkban ezért egyre jobban terjednek a bíróságok helyett igénybe vehető, gyorsabb, olcsóbb, kevésbé formalizált eljárást kínáló, ún. *alternatív vitarendezési fórumok*. Magyarországon ezt a lehetőséget a választottbíráskodás, illetve a Fogyasztóvédelmi törvény alapján működő békéltető testületek testesítették meg. Ehhez a körhöz csatlakozott a Pénzügyi Békéltető Testület, amely az akkori Pszáf-tv. alapján *2011. július 1-jétől kezdte meg működését*, eljárását ezen időponttól lehet kezdeményezni. Létrehozását többek között az indokolta, hogy *a korábban működő hagyományos békéltető testületeket* a pénzügyi szolgáltatók részéről gyakran érte az a vád, hogy nem kellően felkészültek a pénzügyi szektorban előforduló problémákkal kapcsolatban, ezért aztán nem voltak hajlandók alávetni magukat az eljárásuknak.

A *PBT hatáskörébe és illetékességébe tartozik* a fogyasztó és a Pszáf-törvényben, majd a MNB-törvényben meghatározott szervezetek és személyek (pénzügyi szolgáltatók, pl. bankok, biztosítók, pénzügyi vállalkozások, pénztárak, befektetési szolgáltatók) között - a nyújtott szolgáltatással kapcsolatban - létrejött szerződés megkötésével és teljesítésével kapcsolatos vitás ügyek, ún. *pénzügyi fogyasztói jogviták bírósági eljáráson kívüli rendezése*. Ez az eljárás lényegesen gyorsabb és olcsóbb (külön eljárási illetéket a PBT eljárásáért nem kell fizetni, csak a felmerült költségeket kell megtéríteni), mint a bíróságok előtti per, azonban kötelező határozatot csak azon pénzügyi intézmények vonatkozásában hozhat, melyek alávetési nyilatkozatot⁴² tettek.

A legújabb, 2012-től rendelkezésre álló fórum a *pénzügyi jogok biztosa* (vagy elterjedt, ám álláspontunk szerint nem szerencsés elnevezéssel: „pénzügyi ombudsman”).⁴³ A pénzügyi biztos

⁴⁰ 2010. évi CLVIII. törvény a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről.

⁴¹ Állampolgári jogok országgyűlési biztosa: Pénzügyi jogi projekt, ÁJOB Projektfüzetek 2011/3. 14-15. o.

⁴² „Az *alávetés* a pénzügyi szolgáltató írásban tett nyilatkozata, amelyben vállalja, hogy a Pénzügyi Békéltető Testület eljárásának és egyezség hiányában az ilyen eljárásban hozott határozatnak aláveti magát. Az alávetési nyilatkozatában a pénzügyi szolgáltató korlátozhatja kötelezettségvállalásának mértékét, illetve hatályát a jogvita tárgyának általa meghatározott értékében vagy más módon.” PSZÁF: Mindent a PBT-ről, 25. pont. Elérhető: http://www.pszaf.hu/pbt/bal_menu/a_pbt_mukodese (letöltve: 2013-08-28).

⁴³ Bár az ombudsman egzakt meghatározása kapcsán többféle nézettel találkozhatunk, általában az International Bar Association 1974-es meghatározása elfogadottnak tekinthető. Eszerint „... az ombudsman olyan tisztségnek tekinthető, amelyet az *Alkotmány vagy a törvényhozás vagy a Parlament hoz létre*, s amelyet egy független, magas szintű

eljárásának tárgya a pénzügyi szervezet azon - pénzügyi szolgáltatási tevékenységgel összefüggő - tevékenysége vagy mulasztása, amely a pénzügyi szolgáltatási tevékenységgel kapcsolatos fogyasztói jogokat és törvényes érdekeket sérti, vagy a sérelem közvetlen veszélyét idézi elő. A pénzügyi jogok biztosa kérelemre vagy hivatalból kivizsgálja a fentiekkel kapcsolatban tudomására jutott visszasságokat, orvoslásuk érdekében intézkedéseket tehet.⁴⁴

Jogosítványai viszonylag korlátozottak:

- ha visszasságot tapasztal, *kezdeményezéssel* élhet a pénzügyi intézmény felé a sérelem orvoslása érdekében;
- ha a kezdeményezés nem, vagy ésszerűtlenül hosszú idő múlva vezetne eredményre, a pénzügyi jogok biztosa a jogsérelem, illetve annak közvetlen veszélye megszüntetése céljából *ajánlást* tesz a pénzügyi szervezetnek, melyre az állásfoglalást tehet;
- a pénzügyi jogok biztosa a kezdeményezés, illetve az ajánlás eredményéről az eljárás lefolytatásának rövid összefoglalását is tartalmazó *zárójelentést* készít;
- ha a pénzügyi jogok biztosa megállapítja, hogy a védett jogok sérelme, illetve azok közvetlen veszélyeztetése a jogi szabályozás hiányosságaira vezethető vissza, a miniszternek *javaslatot* tehet jogszabály kiadására, módosítására vagy hatályon kívül helyezésére;
- a biztos értesíti a határrkörrel és illetékességgel rendelkező hatóságot, így különösen a felügyeletet ellátó szervet vagy a GVH-t, ha működése során olyan tényről értesül, amely megalapozhatja az adott hatóság eljárását.

Fenti jogosítványai mellett a pénzügyi jogok biztosa a feladat- és hatáskörét érintő döntések és jogszabályok előkészítése során *véleményalkotási joggal* rendelkezik. *A pénzügyi kultúra fejlesztése érdekében* a biztos - tevékenységének tapasztalatait felhasználva - közreműködik a pénzügyi kultúra széleskörű terjesztését szolgáló kiadványok, publikációk készítésében, a pénzügyi rendszer intézményeinek, működési rendszerének széleskörű megismertetésében, továbbá együttműködik oktatási intézményekkel, civil szervezetekkel.⁴⁵

Végezetül nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 2013. október 1-től alapvető változások léptek hatályba a pénzügyi fogyasztóvédelem szervezetét illetően: a PSZÁF megszűnésével a Felügyelet ezzel kapcsolatos feladatai a MNB-hoz kerültek.

III. A hatályos magyar szabályozás alapelemei, összetevői

Az egyes konkrét pénzügyi fogyasztóvédelmi előírások hazánkban több jogszabályban és egyéb előírásban található. A mára megnövekedett joganyagot többféleképpen is csoportosíthatjuk:

1. egyfelől különböztethetünk a szabályozás kötelező ereje,
2. másfelől a szabályozás szintjei,
3. továbbá a szabályozással érintett tárgykörök szerint.

A továbbiakban csupán a rendszerezési szempontokról szólunk röviden, az azokat tartalommal kitöltő egyes normákat az átfedések, ismétlések elkerülése érdekében az Összegzés végén található táblázatban mutatjuk be példálózó jelleggel.

1. A szabályozás kötelező ereje szerinti felosztás

Ami a szabályozás kötelező erejét illeti, beszélhetünk *hard law* és *soft law* normákról. A *hard law* körébe az általános kötelező erővel rendelkező jogszabályok sorolhatók, melyek érvényesülését,

---

köztisztviselő irányít, aki a *törvényhozásnak* vagy a *Parlamentnek felelős* (...)” Idézi: Friedery Réka: Az európai ombudsman az Európai Unió intézményi világában (PhD értekezés). Győr, 2009. 13. o.

⁴⁴ 39/2012. (XII. 20.) NGM rendelet 3-4. §.

⁴⁵ 39/2012 (XII. 20.) NGM rendelet 14-22. §.

kikényszerítését az állam biztosítja. A jogszabályok különböző típusai tovább csoportosíthatók, erről a 2. pont alatt lesz szó. A soft law körébe tartozó normák mögött nem áll közvetlen állami kényszer, ezek érvényesülését a jogalanyok belső meggyőződése biztosítja (pl. erkölcsi, etikai előírások, ajánlások). A fenti két kategória között sajátos *átmeneti formák* jöttek létre, mint például a 2009-ben megalkotott *Magatartási kódex a lakosság részére hitelt nyújtó pénzügyi szervezetek ügyfelekkel szembeni tisztességes magatartásáról* (továbbiakban: Kódex) is. Bár a Kódex nem jogszabály, az elfogadóra nézve mégis kötelező erővel bír, így betartását a Felügyelet ellenőrzi, sőt számos esetben a Kódexben foglaltak megsértése miatt bírság kiszabására is sor került.⁴⁶ A Kódex sajátos helyzetét az is mutatja, hogy néhány rendelkezését később különböző jogszabályokba is átültették (pl. Hpt., Fhtv.).

2. A szabályozás szintjei szerinti csoportosítás

A jogszabályok szintjei szerinti rendszerezés a jogszabályi hierarchia alapján történik, melyet az Alaptörvény határoz meg: a törvény, a kormányrendelet, a miniszterelnöki rendelet, a miniszteri rendelet, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendelete, az önálló szabályozó szerv vezetőjének rendelete és az önkormányzati rendelet. Jogszabály továbbá a Honvédelmi Tanács rendkívüli állapot idején és a köztársasági elnök szükségállapot idején kiadott rendelete.⁴⁷

3. Rendszerezés a szabályozott tárgykörök szerint

A pénzügyi fogyasztóvédelem tárgyköreiről szóló részben bemutattuk a szabályozás által érintett főbb témákat, az Összegzésben pedig táblázatba foglaltunk néhány ide kapcsolódó példát, amelyek besorolhatók a szabályozási tárgykörök valamelyikébe.

4. Összegzés

A hatályos szabályozás áttekintése során láthattuk, hogy a joganyag erőteljesen megnövekedett az utóbbi időben. Egyes nézetek szerint ez a pénzügyi válság szükségszerű következménye. Ezzel kapcsolatban az alábbiakra szeretnénk felhívni a figyelmet:

- Tény, hogy a rendszerváltást követően a (pénzügyi) fogyasztóvédelmi szabályozás kezdetleges volt, így a szabályok mennyiségi növekedése bizonyos fokig szükségszerűnek tűnt. Ugyanakkor a jog csak egy eszköz a sok közül, mely a pénzügyi szektor megfelelő működését és a fogyasztók hatékony védelmét egymagában nem tudja garantálni. Hasonlóan fontos szerepe van ezért a felügyeleti és jogalkalmazó szervek hozzáállásának, illetve az ügyfelek, fogyasztók körültekintő magatartásának is.
- A túlzott állami beavatkozás, túlszabályozás adott esetben a szándékolt céllal ellentétes hatást érhet el, hiszen a sok előírásnak való megfelelés, illetve ezek betartatása költséges, illetve a piaci verseny visszaszorulását eredményezheti azáltal, hogy néhány szereplő inkább kivonul a piacról. A magas költségek és az elégtelen verseny általában az árak, szolgáltatási díjak emelkedéséhez vezet, ezt pedig végső soron többnyire a fogyasztóknak kell megfizetni.

---

⁴⁶ Ld. pl.: A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének FH-I/B-15/2010. számú, felügyeleti intézkedést és bírság kiszabását tartalmazó határozata a Porsche Bank Zrt. számára.

⁴⁷ Alaptörvény Alapvetés T) cikk (2) bekezdés.

Végezetül a jelenleg hatályos, pénzügyi fogyasztóvédelmi tárgyú rendelkezéseket (is) tartalmazó néhány önkényesen kiválasztott jogszabályt és az általuk érintett témaköröket az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

Jogszabály	Érintett tárgykör
1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.)	Általános szerződési feltétel, Tisztességtelen kikötések, stb.
1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról (Tpv.)	fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolásának tilalma (pl. megtévesztés, lényeges tulajdonságok elhallgatása), stb.
1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról (Hpt.)	THM-plafon, egyoldalú szerződésmódosítás feltételei és korlátai, panaszkezelés szabályai, stb.
2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról (Fttv.)	Alapfogalmak, pl. reklám, fogyasztó, magatartási kódex; tisztességtelen, megtévesztő, agresszív gyakorlat értelmezése, stb.
2008. évi XLVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól (Gr.)	Reklámmal kapcsolatos alapfogalmak (pl. gazdasági reklámnak minősül a pénzügyi eszköz reklámja), tilalmak (pl. megtévesztő reklám), eljárási szabályok, stb.
A fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. Törvény (Fht.)	Hirdetésekre vonatkozó szabályok, tájékoztatási kötelezettség a szerződéskötés előtt, stb.
2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról	Fogyasztóvédelmi ellenőrzési eljárás szabályai
83/2010. (III. 25.) Korm. rendelet a teljes hiteldíj mutató meghatározásáról, számításáról és közzétételéről („THM rendelet”)	Cím szerint
361/2009. (XII. 30.) Korm. Rendelet a körültekintő lakossági hitelezésről	alapelvek a körültekintő hitelezés vonatkozásában (pl. egyediesített hitelképesség vizsgálat, elvárhatóság, körültekintés), a fogyasztónak nyújtható hitel nagyságát korlátozza a fogyasztó teherbírására figyelemmel
1993. évi XCVI. törvény az Önkéntes Kölcsönös Biztosító Pénztárakról	panaszkezelésre vonatkozó szabályok, fogyasztóvédelmi kapcsolattartó, kereskedelmi kommunikációra vonatkozó szabályok stb.
2007. évi CXXXVIII. törvény a befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységek szabályairól (Bsz.)	reklámtevékenységre vonatkozó szabályok, ügyfelek tájékoztatása, szerződéskötés szabályai, panaszkezelés, stb.
2003. évi LX. törvény a biztosítókról és a biztosítási tevékenységről (Bit)	tájékoztatás, szerződés elemei, panaszkezelés, stb.

Háger Tamás*

**Gondolatok Jerome Frank
Bíraskodás az elme ítélőszéke előtt
című válogatott írásairól**

'Quod legibus omissum est, non omittetur religione iudicantis'
(Amiről a törvény nem rendelkezik, arról a bíró lelkiismerete dönt.
Papinianus D.22,5,13.)¹

I. Bevezetés

Az emberi társadalom létrejötte, különösen az államhatalom megszilárdulása után a bíraskodás, a felek vitájának eldöntése, a társadalom rendje ellen vétő személy felelősségre vonása központi jelentőséggel bír az emberek egymás közötti, valamint az államhoz fűződő viszonyában. A bíraskodás a történelem hajnalától olyan fontos államhatalmi funkció, melyet, koronként változó erősséggel, de tisztelet övez. Az ítélkezés kezdetben szakrális volta, s a modern világban is megnyilvánuló külsőségei, a bírák részéről a talár, vagy egyes országokban paróka viselése a jogász hivatás felsőrendűségére, társadalmi fontosságára utal. Az ítélkezés mechanizmusa, lélektani háttere, a jogászság, valamint annak az emberek általi megítélése igen fontos filozófiai, szociológiai információkat hordoznak. A jogfilozófia, a jogszociológia olyan kardinális kérdéseket válaszol meg, melyek pusztán a tételes jog alapján rendszerint nem értelmezhetőek megfelelően. Jerome Frank *A bíraskodás az elme ítélőszéke előtt* című válogatott írásában² lebilincselő módon helyez új megvilágításba olyan témákat, mint a jogász hivatás mítosza, a bírói jogalkotás, az igazságszolgáltatás folyamata, vagy a jogi oktatás. A jogi realista Frank a jogirodalomban korábban elfogadott és követett axiómákat is megkérdőjelez, kétségbe vonva, hogy érvényesülhet a jog abszolút stabil, minden társadalmi viszonyt megfelelően rendező hatása. Nála a jogszociológiára jellemző kritikai attitűd különös erősséggel van jelen. Rögzíthető, hogy a fennálló, „hivatalos” jogi berendezkedésről meglehetősen rossz véleménnyel volt. Az USA jogrendszerét az egyetemi oktatástól az esküdtbíraskodáson át szenvedélyes kritikával illette.³

A szerző 1899-ben született New York-ban. A chicagói egyetemen végezte jogi tanulmányait, 1912-ben diplomázott. Az egyetemi tanulmányokat követően Chicagóban folytatott ügyvédi praxist a gazdasági világválság kirobbanásáig, majd 1929-ben New Yorkba költözött, ahol tovább végezte ügyvédi tevékenységét. Az ügyvédi gyakorlat mellett a tudomány felé is fordult, 1930-ban jelent meg első, nagyobb jelentőségű műve, *Law and the modern mind* címen. 1932-től a Yale egyetem jogi karán vállalt oktatói feladatokat, 1933-tól pedig fontos kormányzati megbízásokat is ellátott. 1941-től 1957-ben bekövetkezett haláláig szövetségi fellebbviteli bíróként dolgozott.⁴ Munkásságában a gyakorlati és a jogelméleti, tudományos tapasztalatokat ennek megfelelően kiválóan hasznosítani tudta. A gyakorlati ismeretek fontossága, a jogi oktatás klinikai alapokra helyezése hangsúlyosan jelenik meg irodalmában. Az Egyesült Államok jogtudósaként, ügyvédjeként, majd bírójaként értelemszerűen a *common law* alapjaira épülő angolszász jogrendszert elemzi írásában. Az igazságszolgáltatás folyamatának jogintézményei, a processzus főbb jellemzői, az esküdtszéki bíraskodás és a jogi oktatás eltérő volta folytán a szerző által

* bíró, Debreceni Ítéltábla, a DE ÁJK Büntető Eljárásjogi Tanszék meghívott előadója

¹ Nótári Tamás: A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul. Magyar Lap- és Könyvkiadó Budapest, 2008, 161. o.

² Frank, Jerome: Bíraskodás az elme ítélőszéke előtt. Válogatott írások. (Szerk.: Badó Attila, ford.: Badó Attila – Bóka János – Bencze Mátyás – Mezei Péter) Szent István Társulat, Budapest, 2006.

³ Bencze Mátyás: A jogszociológiai vizsgálódások célja és jellemzői. In: Bencze Mátyás – Vinnai Edina (szerk.): Jogszociológiai előadások. Egyetemi Jegyzet. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 10. o.

⁴ Frank, Jerome: i.m. 9. o.

megfogalmazott minden tétel, alapgondolat nem mindig értelmezhető könnyen a magyar jogrendszerre vetítve, de úgy gondolom, hogy a válogatott írások hasznos tanácsokat adhatnak, s fontos iránytűt jelenthetnek a hazai jogtudomány és a gyakorló jogászok számára, de a laikusoknak is. A recenzióban Frank válogatott írásait, elsősorban a jogi mítoszokra, az ítélkezésre, az igazságszolgáltatásra fókuszálva, de kitérve a jogászság megítélésére és a jogi oktatásra is, kívánom bemutatni, kiemelve a jogrendszer alapintézményeivel kapcsolatos azon mélyen elgondolkodtató nézeteket, melyek új utak kiépítéséhez vezettek az amerikai jogszociológiában. Ennek hatása érzékelhető a magyar jogtudományban is. Amint Szabadfalvi József is kiemeli, a hazai kortárs jogszociológiai irányzatokra jellemző a joggal szembeni szkepticizmus, de amellett a modern kritikai társadalomelméletekre alapozott jogelméleti gondolkodás egyaránt,⁵ mely nem vitásan Frank munkásságában is jelen van.

II. Az alapvető mítoszokról

Mítosz és valóság, hívja fel a valóban fontos kérdésre a figyelmet az alapvető mítoszokról készült írásában a szerző. Amint szemléletesen mutat rá, a jogászokkal szembeni laikus beállítódás meglehetősen ellentmondásos, Egyrészt tisztelet övezi a jogászi szakmát, úgy gondolom, az angolszász jogterületen különösen a bírói kart, másfelől azonban nem vitásan a jogászokra negatív érzelmekkel tekintenek az emberek, mert a szavakat kiforgatják, a szabályokat a nekik megfelelő érdekek szerint értelmezik, „csúrik-csavarják”. Frank kifogástalanul mutat rá, hogy a jogászság (*bar*) tisztelete könnyen megmagyarázható, hiszen tagjai részben az államhatalom speciális jogosultságokkal felruházott képviselőiként aktívan részt vesznek a társadalom irányításában, a jogászi hivatáshoz, fontossága kapcsán ezért méltóság kapcsolódik. Az állampolgárok tiszteletéhez azonban cinikus lenézés társul, melynek oka, hogy a jogászokat a laikus személy szófacsarónak, kétszínűnek, a kiskapu mestereinek tekinti. Frank igen jól megvilágította e helyzetet a jogászokkal (*lawyers*) mint hazudozókkal (*liars*) kapcsolatos szójátékával. Megállapíthatjuk, hogy a szerző valós és meglehetősen érzékeny társadalmi érzületre világít rá. Ambivalens állampolgári érzésről van szó, melyben a tisztelet vegyül éles kritikával, olykor gúnnal, megvetéssel. Az amerikai társadalom és jogrendszer értelemszerűen más gyökerekből eredt és más aspektusból vizsgálendő, mint a magyar társadalom és a jogászság viszonya. Úgy vélem azonban hazánkban is tapasztalható a jogászi hivatással szembeni érzések kettőssége, ha nem is olyan erős és kifejezett formában, mint ahogy ez megjelenik az USA jogrendszerét taglalva Frank művében.

A szerző felteszi a nem vitásan jogos kérdést, hogy mi lehet a forrása a jogászok tisztességével és őszinteségével kapcsolatos kétségeknek. Hivatkozik Roscou Pound válaszára, mely szerint alapvetően a XII. századtól, a papoktól és a szerzetesektől eredt a negatív értékítélet, ami a papság irigységéhez kapcsolható és azzal áll összefüggésben, hogy a papi rend igen nehezen engedte át a világi hatalom részére a joggyakorlat irányítását.⁶ Frank kiemeli továbbá, hogy a jogászokra irányító szerepük, a társadalom más, tanult képviselőinek véleménye szerint is előnyös helyzetük miatt irigyen tekintenek az emberek. A laikusok szerint a jogászok szükségtelenül bonyolítják a jogot. Véleményük szerint lehetséges lenne olyan törvénykönyvek készítése, melyeknek szabályai matematikai módszerekkel leírhatók s különösebb jogászi értelmezés nélkül normái egyértelműen rendezik az állampolgárok jogviszonyait. Ezzel szemben Frank megállapítja, hogy a jog bizonytalan, határozatlan és igen széleskörű változásnak van kitéve. Téved azonban a laikus, amikor a jogbizonytalanságért a jogászokat okolja. A társadalom ugyanis rendkívül mobilis, folyton változó, összetett rendszer, melyben nem képzelhetők el olyan törvények, amelyek előrelátva megoldanának minden lehetséges jogvitát. A szerző találóan mutat rá, hogy a társadalom

⁵ Szabadfalvi József: A magyar jogbölcseleti gondolkodás. In: Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből. Második, bővített és javított kiadás (szerk: Szabó Miklós), Miskolc, 2004, 91. o.

⁶ Frank megjegyzi, mely Pound soraiból is kitűnik, hogy az idézett magyarázat leleményes, de felületes, mert bizonyos, hogy a jogászokkal szembeni ellenérzés mögött valami sokkal mélyebb, alapvetőbb társadalmi ok húzódik meg, mint valamely szerzetesi koholmány.

kényszerzubbonyba bújtatását jelentené, ha a bíróságok, az ügyvédek jelentékeny közreműködésével nem vizsgálnák felül folyamatosan a jogot, és nem igazítanák azt az örökösen változó társadalmi, gazdasági és politikai feltételekhez. A jogbizonytalanság ezért álláspontja szerint nem szerencsétlen baleset, hanem társadalmi érték. A bírák ugyanakkor ritkán fedik fel érveléseik bizonytalan elemeit, vagy döntésükkel kapcsolatos kétségeiket, mely érthető emberileg és a bírói hivatás társadalmi súlya, fontossága miatt is. Kérdés, hogy a jogászság színleli-e, hogy a jog bizonyos. A szerző kifejti, hogy valójában nem tudatos félrevezetésről van szó, mert a jogászok a laikusokhoz hasonlóan maguk sem ismerik fel teljesen a jog alapján véve plasztikus és változékony jellegét. Érvelése szerint a jogász valódi művészete a jog változtatásának művészete, amely hasznos is a laikus számára, mert érdekeiket egy teljesen stabil, változatlan jogrendszer gyengén tudná szolgálni, még ha ezt nem is ismeri fel. Különösen igaznak tartja ezt a XX. századra, ahol a jog jelenlegi iránya igen messze került a statikus biztonságtól. Kérdés, hogy a társadalom, az emberek miért vágnak a modern világban is a jog összefüggő és változatlan rendszerére. Wurzel-t idézve utal rá, hogy az ősi álom egyfajta „társadalmi igényből” származik, mely különösen a modern társadalomban nem teljesülhet be. A jog nem lehet képes ugyanis arra, hogy taxatív parancsaival minden létező jogviszonyt rendezzen. A jog pontosságára és kiszámíthatóságára vonatkozó általános igényt ezért nem lehet kielégíteni.⁷ Úgy vélem ezt tényként lehet elfogadni, azonban nem lehet vitás, hogy átgondolt, alapos törvényhozással azért törekedni kell rá.

III. A jogi realizmus egyes kérdései

Jerome Frank a jogszociológia jeles képviselője. Olyan elmélet megalkotása köthető hozzá, amely a jogászok számára filozófiai előképzettség nélkül is érthetővé vált. Esméi a jogi realisták táborához kapcsolódtak, mégpedig oly mértékben, hogy ezen irányzat említésénél szinte mindenki rá gondol elsőként.⁸ A jogszociológiához kapcsolódó, már említett kritikai attitűd elsősorban abból ered, hogy eltérően a jogelmélettől, a jogszociológia egy külső, kritikai nézőpont alapján, a jogászi önképet veti össze a jog valódi társadalmi szerepeivel és hatásaival, amint mutat rá Roger Cottrel nyomán Bencze.⁹

A jogszociológia *genus proximuma*, alapvető gondolatai igen hűen és meggyőzően jelennek meg Frank soraiban. A válogatott íráskor jogi realizmusról szóló részében egy szerződéses ügyletet elemez, melyben a jogerős bírói döntés alakításában nagy szerep jutott az ügyvédi tevékenységnek, perviteli taktikának, a jogszabály saját érdekek szerinti legmegfelelőbb értelmezésének és ezen értelmezés hatékony érvényesítésének.

A vizsgált ügyben a Kentucky államban bejegyzett, a J. család tulajdonában álló G. Taxi vállalat szerződést kötött a szintén kentuckyi illetőségű vasúttársasággal, amely szerint a személyfuvarozó cég kizárólagos jogot szerzett a vasúti társaság állomásán és annak közelében az üzleti tevékenység folytatására. A W. család tulajdonát képező P. Taxi társaság azonban a szerződést nem vette figyelembe és a vasúti vállalat által a G. Taxi részére kijelölt helyeken parkoltatta járműveit és ott végzett üzleti tevékenységet. A J. család mindezen felháborodott és jogi útra akarta terelni a vitát, mert a rivális vállalat tevékenysége a profitjukat veszélyeztette. Felkeresték ügyvédjüket, aki először arról tájékoztatta őket, hogy a Kentucky Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát ismerve a szerződés jogilag nem tekinthető érvényesnek, az állam bíróságai azt semmisnek tekintik, mert törvénytelen monopóliumot teremt. Az ügyvéd átgondolva az ügyet, másnap azonban már olyan jogi megoldást javasolt a J. család tagjainak, ami jogait biztosítva pernyerést eredményezhet. Azt a tanácsot adta, hogy alapítsanak egy új vállalatot Tennessee államban, melybe a cég átviszi a vagyonát, majd ezt követően készítsenek egy új szerződést a vasúti vállalattal a régi szerződés megszüntetése mellett. A család tagjai gyanúsnak találták az üzletet és

⁷ Frank: i.m. 19–26. o.

⁸ Badó Attila: Jerome Frank. In: Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből. Második, bővített és javított kiadás (szerk: Szabó Miklós), Miskolc, 2004, 211. o.

⁹ Bencze: i.m. 10. o.

kétkedésüket fejezték ki, mire az ügyvéd széles mosollyal arcán, jól láthatóan büszkén a ravaszságára, elmagyarázta, hogy ha a vállalat tenessee-i székhelyűvé válik, akkor a peres felek különböző államokban található székhelye miatt a szövetségi bíróságnál lehet pert indítani, ahol jó eséllyel várható a szerződés fenntartása. Az ügyvéd nem ígért biztos sikert, de célszerűnek látta a javaslat kipróbálását. A J. család az ügyvédi tanácsnak megfelelően járt el, új céget alapítottak, új szerződést kötöttek a vasúttársasággal, majd a helyi szintű szövetségi bíróságon a szerződés háborgatásának megszüntetése iránt pert indítottak a konkurens P. társaság és a vasút vállalat ellen.

A szövetségi bíróság a keresetet befogadta és a J. család javára döntött, eltiltva a P. társaságot attól, hogy beavatkozzon az üzletbe. A rivális cég fellebbezett, de a fellebbviteli szövetségi bíróság helybenhagyta az alsóbb fokú bíróság döntését. A W. család egészen az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságáig vitte az ügyet, mely fórum többségi döntésével a keresetet alaposnak találta és véglegesen biztosította a perindító társaság jogosultságát.

Az idézett jogeset tükrében teszi fel a kérdést Frank, hogy az átlagember miként viszonyul a joghoz, mi a jog a laikus szempontjából. Addig, amíg a bíróság nem dönt meghatározott személyeket érintő konkrét tényekről, még nem létezik a tárgykörrel kapcsolatban jog. Ilyen döntés előtt az ügyvédek véleménye lehet az egyetlen „elérhető jog” az állampolgár számára. Mindez azonban csak vélemény, valójában jog nem lehet, csupán annak találgatása, jóslása, hogy miként dönthet a bíróság. A jog adott helyzetben tehát vagy valódi jog, azaz a múltbeli helyzetre vonatkozó egyedi döntés, vagy valószínű jog, azaz találgatás egy későbbi eseti döntést illetően.¹⁰

Az ügyfél, amikor felkeresi ügyvédjét, és a jogról konzultál vele, nem arról akar megbizonyosodni, hogy a bíróságok milyen döntéseket hoztak a múltban, hanem arról, hogy miként fognak dönteni, elsősorban a saját ügyében a jövőben. Az ügyvéd válaszai azonban valójában csak jóslatok lehetnek a bíróság döntéséről. E szempontokat tekintve a jog, gyakorlatilag a jóslás művészete. A szerző felteszi a kérdést, hogy a jogászok ekként definiálják a jogot, a válasz nyilvánvalóan nemleges.¹¹ Akként látom, a magyar jogász sem gondol úgy hivatására, hogy jóslások, előre látható, vagy nem látható körülmények által meghatározott a törvények által körülbástyázott jog, mely alapvető jogviszonyokat rendez. A konkrét normától függetlenül azonban tény az is, hogy a bírói döntés sokszor kiszámíthatatlan, előre, pontosan nem prognosztizálható, ezért Frank gondolatai reális alapokon nyugszanak.

Az elemzett peres ügyet, a bírói döntéshozatali folyamatot egyfelől természetesen az angolszász precedens jog jellemzői határozzák meg, mint ahogy az ügyvédi tevékenység, a jog fogalmával kapcsolatban kifejtettek is szervesen kötődnek azon eljáráshoz, melyben a felsőbb bíróságok eseti döntései az érintett jogokat rögzítve behatárolják a későbbi ügyekben az alsóbb fokú bíróságok döntési lehetőségeit. A hazai igazságszolgáltatásban is jelentős a felsőbb bíróságok jogértelmezési tevékenysége, de kötelező erővel nem bíró eseti határozataik értelemszerűen nem lehetnek olyan hatással a joggyakorlatra, mint az USA Legfelsőbb Bíróságának döntései. A hazai olvasó számára is igen érdekes és átgondolandó lehet azonban, hogy egyes perviteli taktikák, trükkök mennyiben befolyásolhatják a per végkimenetelét, illetve fel kell tenni a kérdést, hogy mennyiben felel meg az idézett esetben a perindító ügyvédi tanácsra végzett eljárása a tisztességes pervitel követelményének.

A Frank által bemutatott eset alapján annyi megállapítás tehető, hogy az ügyvéddel való konzultálás során az ügyfél a jóslott joggal találkozott, mely a legfelsőbb bírósági döntés folytán valódi joggá vált, meghatározva a jövőbeni joggyakorlatot is.

IV. A bírói jogalkotás

Az igazságszolgáltatás egyik alapkérdése, s nagyon érzékeny kérdése, hogy van-e a bírának jogosultságuk és hatalmuk arra, hogy jogot alkossanak, vagy változtassanak. A szerző elsőként utal

¹⁰ Frank szarkasztikusan jegyzi meg, hogy az USA Legfelsőbb bíróságát szellemesen a „találgatások legfelsőbb bíróságának” is nevezték. E megjegyzésből is élesen kitűnik a jogi realista erős kritikai attitűdje.

¹¹ Frank: i.m. 28–32. o.

a hagyományos nézőpontra, mely szerint a jog a jogalkotó törvényhozó tevékenységéből ered és annak megváltoztatására is e hatalom jogosult. A bírák jogalkalmazók, az „alkotott” jog megelőzi a bírói döntéseket. A bírák maguk a „beszélő” jog, a jogot nem alkotják, csak alkalmazzák. A korábitól eltérő, új döntésre, nem tekinthetünk úgy, mint bírói jogalkotásra. E szemléletből az vezethető le, hogyha egy bíró új szabályt próbál kreálni, akkor hatalommal való visszaéléssel vádolható.

Frank a hagyományos véleménnyel szembeállít egy kisebbségi nézetet, mely elismeri a bírói jogalkotást. Calvin Colledge-t idézve mutat rá, hogy egyetlen értelmes jogász sem állíthatja, hogy a bírósági határozatok ne járulnának hozzá a joghoz és ne változtathatnák meg azt. A bíró alkotta jog valós, különösen az angolszász, precedens döntések által meghatározott jogrendszerben. A szerző a kisebbségi nézetet feltétlen helyesnek tartja, felteszi azonban a kérdést, hogy a bírák miért hárítják el, hogy jogot alkotnak, mely oknál fogva tagadják a jogi valóságot.¹² Mindez visszavezethető azon mítoszra, illúzióra, hogy az egész jog valójában előrelátható. Hangsúlyos, hogy a törvényalkotás csak a jövőre nézve, azaz *ex tunc* bír hatállyal, a visszaható hatályú jogalkotás alapvetően tilalmazott. Ha valaki azt a nézetet képviseli, hogy a jog előrelátható, a bírói jogalkotást nem fogja elismerni. Innen eredeztethető a mítosz, hogy a bírának nincs hatalmuk megváltoztatni a létező jogot és nincs joguk újat sem alkotni, mely nézetben a stabil jogi világ iránti gyermeki, szubjektív igény fogalmazódik meg.

A szerző által vallottak szerint a jog bizonytalansága csekély hatással van a gyakorlatra annak ellenére, hogy a bírák hatalmas mennyiségű jogot alkotnak és alkalmaznak visszamenő hatállyal is.¹³ A nem bírói alkotott jog doktrínája alapvetően nem felel meg a gyakorlati igényeknek. Egy nem létező és elérhetetlen jogi véglegesség csak vágy. A bírói alkotott jog létének tagadása olykor kegyes hazugságként jelenik meg. Frank részletekbe menően vizsgálja a kérdést, hogy a bírói jogalkotás tagadása hazugság-e, vagy fikció, a választ nemlegesnek látva azt világítja meg, hogy mindez leginkább mítosz, téves állítás, melynek hamis voltával nem vagyunk teljesen tisztában. A jogi mítoszalkotás fejlődéstörténete arra is rámutat, hogy az emberek nagyon nehezen néznek szembe a jogi realitásokkal. Az alapmítosz szerint a jog teljesen zárt és határozott, e mítosznak a része, hogy a bírák soha nem alkotnak jogot.¹⁴

A jogi realista szerző a bírói jogalkotásról szóló soraiban is felidézi a mítoszokat, az alapmítosz törzsét és az abból ágazó részmitoszokat. Az angolszász jogrendszert tekintve a kisebbségi vélemény úgy gondolom osztható, nem lehet vitás, hogy a bírói döntések, melyek érdemi befolyással vannak a későbbi döntésekre is, a jogot alkotó tényezők. Nem lehet ezért megalapozottan tagadni, hogy létezik bírói jogalkotás. Egyet kell érteni a szerzővel, hogy annak elhárítása, el nem fogadása a jogi mítoszok világába helyezi el az embert, mely homályos világban nem ismerhető fel a jog realitása, valós mibenléte. Talán érdemes néhány gondolatot szólni a kérdés hazai vetületére is. Amint már történt rá hivatkozás, a magyar igazságszolgáltatást meghatározó törvények a jogalkotást a törvényhozó kizárólagos hatáskörébe utalják és új jogalkotására, valamint a joghézagok pótlására nem jogosítják fel a bírói hatalmat. A hazai jogban ezért *expressis verbis* nem mondható ki a bírói jogalkotás, kétségtelen azonban, hogy a felsőbb bíróságok, elsősorban a Kúria jelentős hatást gyakorol az alsóbb fokú bíróságok ítélkezési tevékenységére. Különösen a kötelező erejű jogegységi határozatok a jogalkalmazás alakításának fő eszközei, de a kollégiumi vélemények és eseti döntések is orientálják, befolyásolják az ítélkezést.¹⁵

A Kúria iránymutató tevékenységében egyébként tapasztalhatók olyan jellegű értelmezések is, melyek már szinte bírói jogalkotásként értékelhetők, ide sorolható például a harmadfokú

---

¹² Frank: i.m. 34. o.

¹³ A szerző igen érdekes kérdést világít meg. A visszaható hatályú jogalkotás tilalma a modern jogrendszerek sajátja, bár találni példákat ilyen jellegű törvényhozásra is, gondolhatunk e körben a semmisségi törvényekre, melyek azonban alapvetően jogsérelmet reparálnak, tehát az állampolgár számára fő szabályként hátrányt nem jelentenek. - HT.

¹⁴ Frank i.m. 34–42. o.

¹⁵ Erdei Árpád: Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011, 107–113.o.

büntetőbírói eljárásról kifejtett vélemény,¹⁶ valamint a 2013. július 1-jén hatályba lépett új büntető törvény hatálysabályával kapcsolatos állásfoglalás is.¹⁷ Egyetértve Erdei Árpád gondolataival, megállapítható azonban, hogy a bírói jogértelmezés lehetőségei korlátozottak, nyitott jogkérdéseket jogalkotási úton kell megoldani, felszámolva a joghézagokat.¹⁸

V. A kodifikációról és a jog imperatív elméletéről

A modern államrendszer és társadalom működése aligha képzelhető el részletes törvényi szabályozás nélkül. A történelem során többen megkísérelték a jogbizonytalanság megszüntetését nagy terjedelmű kódexek kibocsátásával. Frank megkérdőjelezi, hogy gyógyír lehetne a kodifikáció a jogbizonytalanságra. Utal Nagy Frigyes törekvésére, mely a kódex elkészítésével sem oldotta meg a problémákat, mert önmagában a törvénykönyv nem volt képes rendezni az összes jogi kérdést, ezért a királyi bizottság kénytelen volt több kötetnyi kiegészítő szabályt kibocsátania.

Hasonló törekvés vezette Napóleont, aki a jogi szörszálhasogatást egy nagy terjedelmű törvénykönyv megalkotásával kívánta megszüntetni. Az uralkodása idején viszonylag stabil politikai és társadalmi helyzetben a francia jogászok és bírák összességében lelkiismeretesen megpróbálták a törvénykönyvet abban a szellemben alkalmazni, ahogy Napoleon elképzelte. Széles körben jelentek meg a kódex kommentárjai, kiegészítő szabályai, melyeket a szerző szerint az a tévhit vezérelte, hogy a jogszabályok az idők végezetéig képesek lesznek választ adni minden jogi problémára. Dogma szintjére emelték a jog merevségének és mozdulatlanságának tételét.

Frank kitér a német jogfejlődésre, 1900. január 1-je után a római magánjog hatályvesztésére és arra a képzetre, hogy a megalkotott új törvények alapján hatékonyan és könnyebben eldönthetők a jogesetek. Ezzel szemben megállapítható, hogy a gyakorló jogászok a kodifikációt követően is kénytelenek igénybe venni jelentős terjedelmű kommentárokat és az egyre növekvő mennyiségű felsőbbbírói határozatot.

A jogfejlődés tükrében is levonható ezért a szerző szerint az a jogkövetkeztetés, hogy hiábavalónak bizonyult az a remény, hogy a kodifikáció révén a jogbiztonság megerősíthető. Ezzel szemben az nem jogbiztonságot, hanem a valóságtól elzárt, fogalmi jogtudományt teremtett. A törvényalkotó szelleme, elmélete és a bírói döntésekben rögzített szabályok között egyre nő a szakadék. A kodifikáció, minden előnye ellenére nem képes létrehozni olyan szabálygyűjteményt, amely a bírói jogfejlesztés kizárása által bizonyossággal előre jelezhetné az egyes döntéseket.¹⁹ A kontinentális jogrendszer története is nyilvánvalóvá teszi, hogy egy törvénykönyv sohasem lehet állandó, annak változnia kell, követve a társadalmi-állami viszonyok változásait. Frank gondolataiban vissza-visszatérő motívum a jogi mítoszteremtés. Álláspontja szerint ilyen mítosz az is, hogy egyes törvények, mint a kodifikáció rendszerint nagy terjedelmű eredményei örökre érvényesek, köbe vésettek lehetnek. Az ilyen nézet nem vitásan elrugaszkodik a realitás talajától.

---

¹⁶ Kúria 1. BK vélemény. A véleményben, különösen a fellebbezés joghatályával kapcsolatban a törvényszöveg kiterjesztő értelmezésével olyan széleskörű másod-perorvoslati jog jelenik meg, mely nem feltétlen tükrözi a jogalkotói szándékot. – HT.

¹⁷ Kúria 4/2013. (X.14.) BK vélemény, melyben a legfőbb bírói fórum álláspontom szerint jogalkotási, de legalábbis jogegységi eljárásra tartozó kérdésben fejt ki elvi álláspontot a megfelelő konszenzusok hiányában. A *contra legem* értelmezés gyanúját felvető, indokolást nem, csak rendelkezést tartalmazó jogi álláspontra úgy gondolom a jogalkotó határozott választ fog adni rövidesen. – HT.

¹⁸ Háger Tamás: A másodfellebbezés joghatálya, a felülbírálat terjedelme és a tényálláshoz kötöttség a harmadfokú bírói eljárásban. Büntetőjogi Szemle 2013/1-2. szám, 19-29.o. <http://ujbtk.hu/buntetojogi-szemle-20131-2/>. (letöltés 2013. július 29.)

¹⁹ Annyiban egyet lehet érteni Frank-el, hogy bírói jogértelmezés nélkül a törvények valóban nem képesek lefedni a társadalom minden egyes szegletének minden egyes jogviszonyát, mint ahogy az sem lehetséges, hogy minden bírói döntés előre jól kiszámítható legyen, hiszen ez az objektív körülmények mellett az ítélkezésben rejlő nem csekély számú szubjektív tényezőtől is függ. Nem lehet azonban vitatni, különösen a kontinentális jogrendszerben, ide értve a hazai jogot is, hogy az alapvető társadalmi viszonyok jogi kodifikálása szükséges, egységes és részletes törvények nélkül nyilvánvalóan problémát okozna a jogviták eldöntése. – HT.

A szerző rávilágít arra is, hogy akik a tökéletes törvénykönyv mellett törnek lándzsát, azok a jog imperatív elméletének (*Command Theory of Law*) is támogatói. Az angol John Austin gondolatait idézi, melyek szerint egy törvénykönyv vagy rendszeres és teljes jogszabálygyűjtemény minden más jogforrás helyét átveszi. A jog parancs, az uralkodó parancsa az uralmának alávetett személyek számára. A jog lényege ekként a parancs fogalmában keresendő, ez a jog imperatív elméletének *genus proximuma*.

Frank Wurzel-t felhívva azt is kiemeli, hogy a jogbiztonság iránti szükséglet és az imperatív elmélet szorosan összefüggnek. A minden joghézagot kitöltő, minden jogviszonyt imperatív módon szabályozó jog azonban csak vágyálom a szerző szerint.²⁰

Az kétségtelen, hogy a jog, különösen a büntetőjog valóban hordoz imperatív elemeket, hiszen bizonyos magatartásokat súlyos, kényszerrel is végrehajtható jogkövetkezményekkel szankcionál. A büntető törvényi tényállásban tehát a parancs nem vitásan jelen van. Egyet lehet érteni azonban a szerzővel abban, hogy a kodifikáció önmagában nem adhat választ minden jogvitára, a törvények helyes értelmezése az angolszász és a kontinentális jogrendszerben sem mellőzhető. A hazai büntető perjogra utalva megállapíthatjuk, hogy egyes törvényi rendelkezések beható értelmezés nélkül nem alkalmazhatók helyesen, néha problémát jelent a jogalkotói szándék felismerése is.

VI. Az ítélkezés folyamata és a bírák személyisége

Gyakorló fellebbviteli bíróként, figyelemmel majd évtizednyi törvényszéki, elsőfokú bírósági ítélkezési tevékenységemre is, különös érdeklődéssel tekintek Frank-nek az ítélkezés folyamatával, a bíró személyiségével, a döntéshozatalt kétségtelenül meghatározó szubjektív, lélektani tényezőkkel kapcsolatban kifejtett gondolataira, melyek megismerése határozottan ajánlott a jogalkalmazók, de a laikus állampolgárok számára is. A szerző pszichológiai források alapján utal rá, hogy az ember rendszerint egy következtetésből indul ki és csak ezt követően próbál meg olyan premisszákat találni, melyek azt alátámasztják. A bírói ítélkezési tevékenység sajátos, a bíró egy jogi szabályból kiindulva kezdi tevékenységét, mely a premisszát alkotja, majd ezeket vonatkoztatja azon tényekre, melyek végül elvezetik a döntéshez. A bíró is ember azonban, aki gondolkodása során nem helyezkedhet a döntéshozatal folyamatában pusztán a szillogisztikus okfejtés talajára, a talár felöltése nem jár mesterséges, az embert nem jellemző gondolkodásmóddal. A bírói ítéleteket, mint más ítéleteket is, a legtöbb esetben egy kísérleti jellegű konklúzióból alakítják ki.²¹ A szerző álláspontjával egyetértve megállapíthatjuk, hogy a peres ügyben feltárt tények nem vitásan meghatározók a bíróság jogkérdésben hozott döntésére. Gyakran előfordul azonban, hogy azonos tények alapján különböző bíróságok eltérően határoznak. Hasonló jellegű cselekményeket egyes bíróságok enyhébben, mások súlyosabban ítélik meg. Úgy gondolom, hogy az USA jogrendszerét tekintve, figyelemmel a felsőbbbíróságok precedens ítéleteire, mindez valóban igaz és okszerűen indokolható az angolszász jogrendszer sajátosságaival.²² Kevésbé látványos módon, de alapvetően nincs ez másként a magyar igazságszolgáltatásban sem. Adott, alapvetően azonos tények az ítélkezésben a vitathatatlanul megnyilvánuló szubjektív elemek, mint a bíró személye, az eltérő jogértelmezési metódusok miatt mondhatni előre láthatóan eredményezhetnek akár jelentősen különböző bírói döntéseket, és nem csak a büntetékiszabás, hanem a konkrét cselekmény jogi minősítése tekintetében is.

Frank kendőzetlenül fejt ki, hogy a bíró személye, társadalmi gyökerei, szimpátiája bizonyos társadalmi csoportok felé, az élettapasztalata, személyes múltja befolyással van a pervitelre s a döntéshozatalra is. „A per során a bírónak a felekkel szemben fennálló rokonszenve

²⁰ Frank: i.m. 43-51.

²¹ Frank: i.m. 52-53.o.

²² A jogi realizmus kapcsán részletezett jogeset is hitelesen megvilágítja, hogy azonos tények alapján különböző bíróságok más jogi következtetésre jutnak, mely alapvetően a felsőbbbíróságok jogalkalmazást irányító eltérő tartalmú döntéseiből fakad. -HT.

vagy ellenszenve végig dolgozik.”²³ Egyes bírók sajátos jelleme, hajlamai, elfogultságai és szokásai továbbá meghatározhatják azt is, hogy mit fognak törvényesnek tartani. A szerző szerint szembe kell nézni azzal, hogy a bírák személyisége a jog sarkalatos pontja lehet. Ezen esetben a jog változására kihat a bíró személyiségváltozása. A pszichés, pszichológiai alapokon nyugvó, a bíró személyéhez kötődő szubjektív elemek – melyeket nevezhetünk rejtett okoknak – nem vitásan befolyásolják az ítélethez vezető folyamatot.

Frank pszichológiai megközelítése ma is elgondolkodtató. Egyet kell értenünk abban, hogy a bíró is ember, aki a társadalomtól, annak hatásaitól, az alapvető emberi emócióktól nem függetlenítheti magát teljesen még akkor sem, ha az eljárási törvények csírájában kívánják elfojtani az elfogult eljárás lehetőségét. A bíró személyiségének különösen az angolszász jogrendszerben van kiemelt jelentősége, de az a hazai igazságszolgáltatásban is fontos szerephez jut. Ennek ellenére úgy vélem, hogy az elfogultság látszatát keltő, vagy valóban elfogultságot jelentő szubjektív tényezőket a pervitelben és a döntéshozatali eljárásban is a lehetőségekhez képest vissza kell szorítani. A bírói szubjektum túlsúlyos megjelenése az ítélezésben nem lehet kívánatos, bírói önkényhez, elfogult, igazságtalan verdikhez vezethet. Miként az angol mondás találóan mutat rá, „*Truth is never pure and rarely simple*”, azaz, az igazság sohasem teljesen tiszta és ritkán egyszerű. Úgy vélem a bíró személyiségének túlzottan hangsúlyossá válása akadály lehet a valóban nem egyszerű igazság elérésének. Az ítélezésben pedig nem lehet kétséges, hogy a lehetőségekhez mérten törekedni kell az igazság felderítésére, és nem csak processzuális értelemben.

Frank sorait bemutatva, szükségesnek látom bírói szemmel is vizsgálni, hogy milyen, a bíró személyéből fakadó körülmények lehetnek hatással az eljárásra, az ítélethozatalra. Valamennyiünk, így a bírák életét is meghatározza a származás, a családi gyökerek, a személyiségfejlődés, az intellektus, a társadalmi csoportokhoz való viszony és be kell valljuk, a politikai szimpátia is. A politikai irányultság, hovatartozás az amerikai jogrendszerben nem tekinthető különösnek, hiszen a bíróvá válás folyamatára a politikai dimenziók is befolyással vannak. A magyar viszonyok azonban alapvetően mások, a társadalom határozott és jogos elvárása, hogy a bírót korábbi életútja, esetleges politikai meggyőződése még véletlenül se orientálja döntésében. A bíró törvényeink szerint politikai szerepet nem vállalhat, politikai megnyilvánulása nem lehet. E kardinális szabályok megsértése enyhébb esetben etikai, súlyosabb esetben fegyelmi felelősségre vonást és a bírói tisztség elvesztését vonhatja maga után. E törvényi szabályozással és e normák alapján kialakult magyar bírói viselkedéssel, attitűddel akként látom mindenképp egyet kell érteni. A politikai erőterek által jelentős áthatott társadalomban különösen fontos a bíró pártatlansága, csak a törvényeknek való alávetettsége, a bírói függetlenség, mely alapvető fokmérője a bírói hatalom igazságos, a politikától élesen elkülönülő érvényesülésének, a demokratikus államműködésnek, melynek garanciái egyben a bíró kizárására vonatkozó részletes eljárási szabályok is.

A bíró viszonyulása az ügyhöz, az ügyfelekhez még valóban fennálló kizárási ok nélkül is domináns lehet. Általában a bírói szubjektum főbb jellemzőin túl a bíró aktuális érzelmi, hangulati, egészségi állapota, a tárgyalás előtt átélt, negatív töltetű szociális, familiáris élmények is nyilvánvalóan kihatnak a pervezetésre, az ügyfelekkel való párbeszédre s közvetett módon érintik azt a bonyolult logikai következtetésen alapuló folyamatot, melyet az ítélezés jelent. Ha a bíró beteg, lelki gondok gyötrik, csalódások érik, mely tényezők minden ember életében bármikor előadódhatnak, ez a munkára is kihatással van annak ellenére, hogy a bíró minden erejével azon van, hogy e körülményeket kizárja az eljárásából, e törekvés azonban nem mindig jár teljes sikerrel, mely pszichológiai megközelítésből, a lélek működésének törvényszerűségeiből is levezethető. Az aktuális negatív érzelmek rendszerint kevésbé jelentenek problémát az ítélezésben, nagyobb a gond, ha a bíró fő, már nem változó személyiségjegyei hatnak károsan az ügyfelekkel való kapcsolatra és a döntésre, mely sajnos, ha nem is tipikus, de szórványosan tapasztalható.

Gondolhatunk e körben a bíró türelmetlenségére, ingerült, akár sértő hangvételére, extrém esetben megfelelő indok nélkül a hang felemelésére, ki nem zárhatóan a féllel való kiabálásra, az ügyfél megsértésére. Ismert az ügyvédek között, hogy egyes bíró milyen stílusban tárgyal, s ezzel

---

²³ Frank: i.m. 56. o.

kapcsolatban vannak közvetlen tapasztalataim a védői asztal mellől is, tekintettel arra, hogy jogi pályát bűnügyi védők munkáját segítő ügyvédjelöltként kezdtem és éveken keresztül vettem részt védőként büntetőbírói tárgyalásokon. Voltak, s vannak bírók, akiktől az ügyvédek tartanak, olykor alappal a tárgyalásvezetési stílus, de olykor megfelelő alap nélkül, a perrend maximális betartására való törekvés miatt.

Frank érvelésének fő pontjai tehát napjainkban is oszthatók. Úgy látom, hogy a bíró személyisége, ha nem is az angolszász rendszerben megjelenő intenzitással, de meghatározó az eljárás lefolytatására, a konkrét döntésre, ezáltal nem vitásan magára a jogra is. Az ítélezés mechanizmusából adódóan a szubjektív elemek sohasem lesznek teljesen kizárhatók a bírói eljárásból. Ezt feltétlenül helyesen ismerte fel és mutatta be a szerző.

VII. A bírósági tárgyalásról

Az igazságszolgáltatás központi, meghatározó része a bírósági tárgyalás, melyet az amerikai jogban a ténykérdésben döntő esküdtzéki eljárás kísérhet. Nem csupán elvi, hanem komoly gyakorlati kihatással bíró kérdést fogalmaz meg Frank, hogy a bíróság tárgyalás a felek küzdelme vagy kutatás az igazság után. Az angolszász joggyakorlatban használt pervezetési módszer versengő, akkuzatórius,²⁴ ez fakad a vádelvi rendszer alapvető sajátosságából. Ettől függetlenül a bíróságnak a fő feladata az igazság feltárása és az igazságnak megfelelő döntéshozatal, mely részben a bizonyításból fakadó objektív vagy szubjektív tények miatt azonban olykor nem vezet eredményre.

Az amerikai perjogi rendszer bizonyítási eljárásában kulcsfontosságú a keresztkérdés, melynek lényege, hogy a vád a tanújához álláspontjának hiteles alátámasztását jelentő válaszokat eredményező kérdést tesz fel, míg az ellenérdekű fél, ilyen esetben a védelem törekvése a tanú megzavarása, az általa elmondottak hiteltelenítése, aggályossá tétele. Az angolszász jogi gondolkodás nem is engedi a túl sok kérdés feltevését a bíró részéről, mert ha a bíró leereszkedik a küzdőtérre, a „küzdelem pora elhomályosíthatja a látását”.²⁵ Ilyen jellegű pervitel során nyilvánvalóan elsődleges a felek küzdelme, mely az esküdtzéki részvétel alapvető emberi, szubjektív tényezőivel karöltve kétségessé teheti, hogy a bíróság ítélete valóban az igazságon, azaz a valósan, ténylegesen megtörtént eseményeken fog alapulni.

E körben meg kell feltétlenül jegyezni, hogy az állam büntetőügyekben nagyobb felelősséget vállal, mint a polgári perekben, a közvádoló ugyanis elvileg fő szabály szerint a büntető tárgyalás előtt nyomozást végez, majd a tárgyalás során bemutatja a feltárt bizonyítékokat. A valóság azonban az a szerző álláspontja szerint, hogy a „kártékony” küzdőszellemmel megáldott ügyészek részrehajlóan csak azokat a bizonyítékokat terjesztik a bíróság elé, melyek a vádlott marasztalását segítik elő. Emellett a tanúvallomások kikényszerítése végett alkalmazott hatósági erőszak is széles körben elterjedt, gyakran hallgatolagos ügyészi jóváhagyás mellett.²⁶ E körülmények a tárgyalás küzdelem jellegét helyezik előtérbe az igazság felderítésével szemben. Az igazság érvényre jutásának egyébként számtalan akadály lehet. A tanú vallomása az idő múlásával elhomályosul, a keresztkérdések súlya alatt bizonytalanná válhat, a ma már kétségtelenül fejlett szakértői módszerek is hordoznak bizonytalansági elemeket, mint ahogy az eljárási szabálysértések olyan fokú megsértése is, mely a bizonyíték felhasználását kizárja. Gondoljunk arra, hogy ha csupán egy alaki hibában szenvedő vádlotti, vagy tanúvallomás az egyetlen hiteles, elfogadható bizonyíték az ügyben, s az eljárási szabálysértés orvoslására nincs mód, akkor a bíróság könnyen az igazságtól eltérő következtetésre juthat, mely a *favor defensionis* (a vádlottnak nyújtott kedvezmény) elvéből eredően felmentő ítéletnél még talán találkozhat a társadalom igazságérzetével. Marasztaló

²⁴ Frank: i.m. 79. o.

²⁵ Joachim, H.: A büntetőeljárás reformja Kelet- és Nyugat-Európában. Fordította Bócz E., Magyar Jog, 1993, 298-306. o.

²⁶ Frank gondolatainak papírra vetésekor még nem született meg a híres Miranda ügyben hozott és a hatóságok számára a hallgatási jogra és az önvádra kötelezés tilalmára való figyelmeztetést előíró döntés (Miranda v. Arizona, 384. US. 436.(1966), ami a helytelen joggyakorlaton bizonyosan változtatott 1966 óta.

határozatnál viszont, melynél az USA egyes államaiban még ma is különösen súlyos büntetéseket szabnak ki, például halálbüntetést vagy életfogytig tartó szabadságvesztést, ilyen eljárási okból fakadó „igazságvesztést” sem a jogászság, sem a laikus személy nem fogadhat el.

Milyen módon érvényesek vagy sem Frank gondolatai a XXI. század második évtizedének elején, különösen a magyar igazságszolgáltatásban, az amerikaitól jelentős mértékben eltérő magyar büntetőperben? A magyar büntetőeljárás, mint a kontinentális jog része, un. vegyes rendszerű, melyben az inkvizíciós elemek mellett az angolszász jogrendszert jellemző vádelvű rendszer elemek is jelen vannak. A per azonban az utóbbi évek jelentős változtatásai ellenére még mindig nem tekinthető ügyfélközpontúnak, mert a bizonyítást fő szabályként a bíró vezeti, és ő vizsgálja meg közvetlenül elsőként a személyi bizonyítékokat, azaz kihallgatja a vádlottat, a tanúkat és meghallgatja a szakértőt. A felek, büntetőügyben a vád és védelem versengése, küzdelme így kevésbé hangsúlyosan és kisebb intenzitással jelenik meg, tekintettel a bíró széleskörű tárgyalásvezetési, rendfenntartási jogosultságára is. A verseny azonban nem vész el teljesen a magyar bíróság büntetőtárgyalásán sem. A törvény ugyanis egyes esetekben a vád és a védelem képviselőjét az általánostól aktívabb szereppel ruházza fel a bizonyítás során. Az ügyész, a vádlott, vagy a védő indítványára a tanács elnöke az általános szabályok szerint folyó perben is engedélyezheti, hogy a tanút először az ügyész és a védő kérdések feltevésével hallgassa ki.²⁷ A kiemelt jelentőségű ügyekre vonatkozó külön eljárásban pedig a vádlottat elsőként az ügyész és a védő kérdezheti a tanács elnökét megelőzően, a tanút pedig, ha a vallomástételnek nincs akadálya, az hallgatja ki, aki a kihallgatását indítványozta.²⁸ E perjogi megoldások nyilvánvalóan az angolszász keresztkérdezéses kihallgatást tükrözik, ha nem is az eredeti céllal és formában, de értelemszerűen az inkvizíciós elemekkel szemben a felek küzdelmét mozdítják elő, ahol a bíró csekélyebb perviteli szerepet kap, de az amerikai bíróhoz képest még mindig szélesebb körben nyílnak meg jogosultságai a kihallgatás irányítására, befolyásolására.

A büntetőper tehát hazai jogunkban is megjeleníti a felek küzdelmét, de az eljárási törvények a bizonyítás tárgyára vonatkozó szabályai nem vitásan elsődlegesen a valóságnak megfelelő tényállás megállapítására való törekvést írják elő a hatóságnak alapvető kötelezettségként, mely szervesen összefügg az igazság felderítésére irányuló törekvéssel, hiszen alkotmányos alapszabály, hogy a bíróság feladata az igazságszolgáltatás.

VIII. Néhány axióma megkérdőjelezése, megoldási javaslatok, a jogi oktatás reformjáról

Frank válogatott írásainak egyik fontos része néhány rögzült axióma megkérdőjelezése. A szerző azonban nem csak kétségbe von korábban bizonyosnak hitt és követett elveket, hanem megoldási javaslatokat is kínál.²⁹ Mindez azért is lényeges, mert kritikát könnyen megfogalmazhat a jogtudomány és a gyakorlat, a nagy és nemes feladat azonban új, megfelelőbb utat mutatni az eddig járt s nem eléggé hatékony helyett.

VIII.1. Vitatott axiómák

A szerző elsőként vitatja azon axiómát, hogy a bírósági eljárás emberi tényezőjének (*personal element*) nem szabad, hogy hatása legyen és általában nincs is hatása a bírósági döntésekre. A lelki tényezőt annak ellenére figyelmen kívül kell hagyni, hogy az eljárásban emberek vesznek részt és hoznak döntéseket. Frank álláspontja napjainkban és a hazai jogra tekintve is osztható. Miként is lehetne az emberi szubjektumot, magát az embert, a lelki tényezőt figyelmen kívül hagyni, mikor emberek vesznek részt a bizonyításban és hoznak döntést a peres felek ügyében. Ennek ellenére úgy

---

²⁷ Be. 295. § (1) bekezdés

²⁸ Be. 554/M és 554/N §§-ok

²⁹ Frank: i.m. 130-139.o.

gondolom, hogy az igazságszolgáltatásnak objektívnek kell lennie s csak ésszerű keretek között szabad teret engedni az ember alkotó szubjektumának.

Frank vitába száll azzal is, hogy a döntéshozatal túlnyomórészt jogszabályokon alapul. A precedens jogban az álláspont védhető, a kontinentális jogrendszerben kevésbé. A magyar civiljogban és büntetőperben nem vitásan elsődlegesen szerepet kapnak a törvények, függetlenül attól, hogy a bíróságnak széleskörű jogértelmezési lehetőségei vannak.

A szerző kétségbe vonja azon axiómát is, hogy a bírónak és az esküdteknek a jogszabályok csak korlátozottan biztosítanak mérlegelési lehetőséget, és egyáltalán nincs ilyen joguk, ha a jogszabályok pontosak. Az axiómával magam sem értek egyet. A bíró és nyilvánvalóan az angolszász jogban az esküdtek mérlegelési lehetőségei nem korlátozottak. A kontinentális jogrendszerben a ténykérdésben és a jogkérdésben, valamint a büntetésről is döntő bíró igen széleskörű mérlegelési jogkört kap. Gondoljuk csak a büntetőeljárásban a bizonyítékok szabad mérlegelésére. Az egyes bizonyítékoknak nincs előre meghatározott bizonyító erejük, rangsoruk, egy okszerűen, logikusan mérlegelt tényállás még akkor sem támadható, ha ésszerű kételyek támaszthatók igazságával szemben. Ilyen esetben az alaki igazság érvényesülhet, szemben az anyagi igazsággal, mely természetesen nem helyes, de adódik az eljárás jellegéből.

Nem ért egyet azzal sem Frank, hogy ha két ügy tényei azonosak, rendszerint a döntések is azok lesznek. A jogi realizmusról írt gondolatok is egyértelműen alátámasztják, hogy ez nincs így, sem az amerikai, sem a magyar jogrendszerben. Azonos tények akár homlokegyenest ellenkező következtetésre adhatnak alapot különböző bíróságok előtt. Az amerikai bírászkodás mindezt alapvető, lényegi elemeiből adódóan magában hordozza, de számtalan esetet láthatunk a magyar joggyakorlatban is. Épp az azonos tények eltérő jogi megítélése tette szükségessé a magyar büntetőeljárásban a kétfokú jogorvoslat bevezetését. A társadalom ugyanis nem fogadta el, hogy a bíróságok további bírói kontroll nélkül teljesen eltérő döntéseket hoznak.

A szerző megkérdőjelezi, hogy a bíróságok rendszerint feltárják az ügyek valós tényeit, az igazság kiderül, az ártatlan embereket soha nem ítélik el. *Veritas nunquam perit* (az igazság sohasemvész el), vallotta ugyan Seneca, de a peres eljárásokban sajnos nem minden esetben tisztázódnak oly mértékben a tények, hogy az objektív igazságra fény derüljön. A bíróság a valós tények feltárására nem vitásan törekszik, ez a magyar büntetőeljárásban kötelező előírás is a hatóság számára,³⁰ de az eljárás rendkívül összetett és sok bizonytalansági tényezőt hordozó elemei olykor kizárják, hogy valóban az igazságnak megfelelő döntésre kerüljön sor. Be kell vallanunk, hogy sokszor csak a perbeli, processzuális igazság elérésére van lehetőség és nem zárható ki justizmord, ártatlan ember elítélése sem, melyre mind az amerikai, mind a magyar ítélkezésben találhatunk példát. Az emberi tévedés lehetősége ugyanis sohasem zárható ki teljesen.

Téves axióma Frank szerint, hogy a felsőbíróságok sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak, mint az elsőfokú bíróságok. Azzal egyetértek, hogy az elsőfokú bíróságok szerepe rendkívül jelentős, és különösen a magyar jogrendszerben, mondhatni „mostoha” elbírálás alá esnek a felsőbb bírói fórumok, illetve a társadalom részéről, különösen, ha döntéseiket a fellebbezési bíróság megváltoztatja, vagy különösen, ha azokat megsemmisíti.

A szerző nem osztja azt az álláspontot sem, hogy majdnem mindenki alkalmas a bírói tisztségre azok közül, akiket felvesznek az ügyvédi kamarába. Ilyen véleményt nem osztok én sem. Nem vitás, hogy az amerikai jogrendszerben a bíróvá válás folyamata jelentősen eltér a magyar jogrendszertől. Az USA-ban elképzelhetetlen, hogy az egyetem elvégzése után pár évvel, harminc éves kor körül valaki jelentős ügyekben tárgyaló bíró lehessen. Ehhez egy hosszabb szakmai folyamat vezet. A bírókiválasztás rendszere hazánkban az utóbbi években ugyan módosult, de a bírói kar még így is nagyon fiatal és sokszor kevés jogi és élettapasztalattal rendelkező bírák döntenek milliárdok sorsáról, vagy emberek szabadságáról. Kétségtelen és támogatandó viszont, hogy a bíróvá válás jelentősen „megnehezült” hazánkban is, bíró ugyanis csak szigorú, objektív szakmai szűrő és pszichológiai alapokra is kitérő alkalmassági vizsgálat után lehet az ítélkezésre aspiráló jogász.

---

³⁰ Lásd Be. 75. § (1) bekezdés.

Frank tévesnek tartja azt az axiómát is, hogy a joghallgatóknak nincs szükségük arra, hogy közvetlenül tapasztalják, mi is történik a bíróságokon, az ügyészségeken. A szerző gondolataival teljes mértékben egyetértek. Elképzelhetetlennek tartom az amerikai és a hazai jogra is vetítve, hogy valóban alapos lehet a jogi oktatás a megfelelő mélységű gyakorlati ismeretek átadása nélkül. A jogi oktatással kapcsolatban írottakról még külön említést teszek.

VIII.2. Megoldási javaslatok

Az előzőekben vázolt axiómák megkérdőjelezése után Frank megoldásokat is javasol az igazságszolgáltatás működésének javítására. Elsőként fontosnak tartja, hogy az államnak nagyobb felelősséget kell vállalni abban, hogy a polgári perekben minden elérhető, jelentős bizonyíték beszerezhető legyen. Büntetőjogászként e kérdésben külön nem kívánok részletesen állást foglalni, de a magyar polgári eljárásjog más irányelveket követ, hiszen a bizonyítást teljes mértékben a felekre bízta, mely civiljogi vitában úgy gondolom helyes.

Legyenek a bírák aktívabbak a tanúk kikérdezése során. A szerzői óhaj érthető és elfogadható az USA perjogi rendszerében. Hazánkban ilyen kívánalomra azt hiszem külön nincs szükség, mert az eljárási törvények fő szabályként biztosítják a bírói pervezetés dominanciáját.

Indokolt a legtöbb bizonyítás-kizárási szabály mellőzése, nem érve ide természetesen az olyan alapvető szabadságjogokat, mint az önvádra kötelezés, vagy a jogellenesen beszerzett bizonyítékok felhasználásának tilalma. A *mérgezett fa gyümölcsének*, vagy az *ezüsttálca* elvének³¹ megfelelően egyes bizonyítékok eljárásjogi okból valóban nem használhatók fel, ami olykor az igazság feltárásának is akadályát képezheti. Egyetértek azonban a szerzővel, hogy kisebb perjogi hibák, eljárási szabálysértések nem lehetnek gátjai a helyes, igazságnak megfelelő és igazságos döntésnek.

A bírák vessék le talárjaikat, adják fel a formalizmust, javasolja Frank. A talár az angolszász jogrendszerben, de hazánkban is hozzátartozik a bíráskodáshoz. Már hosszú évek óta a magyar bíró is talárt ölt a tárgyalás előtt, és csak a nagyobb tapasztalatú, majd két évtizede dolgozó bírák tudják felidézni, amikor még talár nélkül döntött a hazai ítélkező. A talár viselete, e formalizmus úgy gondolom indokolt napjainkban is, különösen hazánkban, ahol egyre inkább tapasztalhatjuk a bírói tekintélyvesztést, az állampolgári fegyelem hallatlan, amerikai tárgyalóteremben elképzelhetetlen fellazulását.

A szerző indokoltnak látja, hogy magyarázzuk el a laikusoknak, hogy az elsőfokú bíróságoknak sokkal nagyobb a jelentőségük, mint a felsőbbbíróságoknak. Osztom a javaslatot annyiban, hogy tényleg hangsúlyozandó az elsőfokú bíróságok jelentősége, már csak azon okból is, mert a tényállást az elsőbíróság állapítja meg és a ténymegállapítás a bírói döntés alapköve. Valóban egyet lehet érteni azzal, hogy nagyon fontos az elsőfokú bírósági tevékenység, mint ahogy annak felsőbbbírósági kontrollja is. Azt nem mondanám ki, hogy sokkal fontosabb az elsőfokú bíróság, inkább úgy fogalmaznám meg, hogy valamennyi fórum egyaránt fontos szerepet játszik az igazságszolgáltatásban.

A felsőbbbírósági gögöt, felsőbbrendűséget valóban fel kell számolni és az elsőfokú bírósági bírót ugyanolyan társadalmi és anyagi megbecsülésben részesíteni, mint a fellebbezési bíróság bíróját.

---

³¹ A mérgezett fa gyümölcse elvének lényege, hogy mind a súlyos eljárási szabálysértéssel beszerzett, mind az abból származó bizonyíték felhasználása kizárt. Az ezüsttálca elve szerint a komoly perjogi hibában szenvedő bizonyíték értékelése ugyancsak tilos, de az abból eredő más, már szabályosan beszerzett bizonyíték felhasználásának nincs akadálya. Utóbbi elvre példa lehet, ha például kényszer hatására vallja be az elkövető, hogy a sértettet megölte, megjelölve a holttest feltalálási helyét. A beismerő vallomás értékelése kizárt, de a holttest, valamint a szabályosan rögzített helyszín adatai már felhasználható tárgyi jellegű bizonyítékot jelenthetnek.

VIII.3. A jogi oktatásról

Már az axiómák megkérdőjelezésekor utalt a szerző a jogi oktatás fontosságára, annak problémáira, a gyakorlati oktatás elégtelen voltára. Emellett a *Cours on Trial*³² címen megjelent műben külön fejezetet szentel az amerikai jogi oktatásnak. A jogi oktatás gondjait elsősorban abban látja, hogy a jogi oktatók nem rendelkeznek az általa kívánatosnak tartott 5-10 éves tényleges, jogi gyakorlattal, mely feltétele a megfelelő mélységű ismeretek átadásának. Az elméleti oktatás túlsúlyban van a gyakorlattal szemben, valójában könyvtári jog oktatása folyik, s elmarad a jog gyakorlati alkalmazásának szükséges mérvű elsajátítása.

A hazai viszonyokra tekintve megállapíthatjuk, hogy a jogi oktatás egyes részterületein valóban nem kielégítő a gyakorlati oktatás és indokolatlanul kerül előtérbe az elmélet, mely ahhoz vezet, hogy az egyetemet elvégző hallgató a tárgyalóterembe, vagy ügyvédi irodába kerülve alapvető gyakorlati ismeretekkel sincs tisztában. Gyakorló jogászként, aki az egyetemi oktatásban is részt vesz, meg kell állapítanom, hogy egyes tantárgyak nagyobb intenzitású és hatásfokú gyakorlati oktatást igényelnek. Álláspontom szerint az elméleti jellegű, vagy a történeti fejlődést érintő stúdiumok – mint a jogbölcselet, a filozófia, illetve a jogtörténet – az oktatás hatékony s különösebb reformot nem igényel. A civiljogi, büntetőjogi, vagy közigazgatási jogi, felsőfokú ismeretek megszerzéséhez azonban elengedhetetlen egy bizonyos fokú gyakorlati tudás megszerzése, melyhez a jelenleg élő oktatási rendszer nem nyújt teljesen megfelelő alapot. Az előadás szintű, főként elméleti képzés mellett ugyan szemináriumi rendszerben megtörténik, gyakorlati szempontok szerint is az elméleti joganyag feldolgozása, a nem vitásan elkezdődött törekvések ellenére azonban még mindig nem valósult meg olyan „klinikai” jellegű, az orvosképzéshez hasonló oktatás, melynek keretében a hallgató közvetlenül szerezhet tapasztalatot a bíró, az ügyvéd, az ügyész, vagy a közigazgatási szakember munkájáról. Az egyetemi oktatásban ugyan sor kerül per-szimulációkra, mindezek azonban nyilvánvalóan nem helyettesíthetik az „éles” perbeli helyzeteknek a tanulás folyamatában történő átélését. E kérdésben, Frank-el egyetértve indokoltnak látom a következő reformokat.

- a) A tárgyalási, pervezetési, bizonyítási gyakorlatot igénylő tantárgyaknál, mint a büntetőjog, büntető eljárásjog, polgári jog, polgári eljárásjog a nagy elméleti tapasztalatú tudósok mellett több éves gyakorlattal rendelkező bírák, ügyészek, ügyvédek fokozottabb bevonását az oktatásba.
- b) Jogi „klinikák” létrehozását, melyek az egyetemek és az igazságszolgáltatás szervei, illetve ügyvédi kamarák között kötendő megállapodások alapján valósulhatnak meg.
- c) A jogi klinikán belül a hallgatók kisebb számú csoportjai, a bíróság, az ügyészség, az illetékes ügyvédi kamara által kijelölt, nagyobb tapasztalatú instruktorként jogalkalmazó irányítása mellett közvetlen rálátást kaphatnának az igazságszolgáltatás működéséről. A bíróságon elsősorban tárgyalást hallgatnának, azokat elemeznék, illetve részvételükkel per-szimulációkra kerülne sor eredeti tárgyalótermi környezetben, ahol információkat szerezhetnének a perbeli magatartásról, olyan egyszerűnek látszó, de mégis a kezdő jogalkalmazónak újdonságként ható dolgokról, hogy például melyik perbeli személy hol helyezkedik el a tárgyalóteremben. Ezen túl szükségesnek látom ügyviteli-perteknikai alapismeretek elsajátítását is. Ilyen kérdésekkel a mai oktatási viszonyok között csak bírósági, ügyészségi fogalmazóként, titkárként találkozhat a jogász, indokolt viszont, hogy már az egyetemen tudást szerezzen e témakörben is.
- d) Fontosnak tartom a jogászképzésben az ügyvédi irodák aktív részvételét is. A hallgatók segítségével közvetlenül sajátíthatnának el olyan fontos ismereteket, mint

---

³² (1949., XVI. fejezet)

az okiratok megszerkesztése, az ügyfelekkel való helyes kapcsolattartás, vagy akár egy üzleti tárgyalás lebonyolítása.

- e) A jelenlegi hazai, a felső évfolyamos hallgatók részére kötelező több hetes gyakorlaton feltétlen változtatni kell, mert az tapasztalataim szerint formális, valóban hasznosítható ismereteket nem nyújt a hallgató számára. Ennek nyilván oka a fogadó intézmények leterheltsége, de a megfelelő instruktori rendszer kiépítésével a gyakorlat formalitása megváltoztatható.

A gyakorlati oktatás vázolt formájú megvalósítása, az elmélet szintén igen fontos anyagának elsajátítása mellett garancia lehet arra, hogy olyan jogász nemzedék nevelkedjen, melynek tagjai jeles és megbecsült tagjai lehetnek a társadalomnak, elkerülve Frank által részletezett, a társadalomból irányuló ambivalens érzéseket.

IX. Zárszavak

Amint láthattuk Jerome Frank válogatott írásai olyan fontos kérdéseket elemeznek jogi, filozófiai és szociológiai megközelítésben is, mint az igazságszolgáltatás, a bírászkodás folyamata, a társadalom és a jogászság viszonya. A jogszociológia tudományának megfelelően írásait erős kritikai attitűd jellemzi, de nem csupán kritikát fogalmaz meg, hanem megoldási lehetőségeket is javasol az általa nem megfelelő működésűnek tartott igazságszolgáltatás javítására. Leszámolva a jogászi szakmát és az igazságszolgáltatást évszázadok óta kísérő mítoszokkal, szemléletesen mutat rá arra, hogy a mai modern, rendkívül gyorsan és dinamikusan változó világban a jognak is folyamatosan fejlődnie, alakulnia kell, melyben fontos szerepet játszik a bírói hatalom, valamint az ügyvédek tevékenysége. Csak álom, beteljesíthetetlen idea, hogy a jog szilárdan, változatlanul stabil, mint ahogy az is, hogy képes valamennyi, szerteágazó társadalmi viszony megfelelő mélységű szabályozására. A jogban rejlő bizonytalanságot ezért értéknek tartja s nem felszámolandó problémának, melynek megszüntetésére egyébként sincsenek eszközök. Bemutatva Frank válogatott írásain keresztül a jogszociológus gondolatait, nem mellőzhető arra utalnunk, hogy elsősorban a precedens jogon nyugvó angolszász-amerikai jogrendszert és annak fő jogintézményeit elemzi, mely rendszerben különös jelentőséggel bírnak a bíróságok eseti döntései, az esküdtbíráskodás, valamint a bírói jogalkotás. A precedens jog értelemszerűen jóval nagyobb teret enged a bírói jogértelmezésnek, jogalkotásnak, mint a kontinentális jogrendszer, így az hazánk jogában is csak jóval szűkebb körben érvényesülhet. A kortárs jogtudomány egyes álláspontjai szerint különösen a felsőbíróságok részéről természetes és szükséges a törvények értelmezése, azonban a hiányosságok pótlása, a joghézagok kitöltése, szemben az angolszász rendszerrel, már nem a bíróság feladata. Hazai jogrendszerünkben a bírói jogalkotásra ugyanis nincs törvényi felhatalmazás.³³ Az angolszász jogrendszernek, az amerikai igazságszolgáltatásnak azonban a szerző válogatott írásai olyan éles, tiszta tükröt tartanak, melyek jól kirajzolják a felmerülő jogszociológiai problémákat, megoldásokat is javasolva felszámolásukra. Gondolatainak megismerése nem csak a jogtudomány, a jogszociológia képviselőinek, hanem a gyakorló jogászoknak és a laikus állampolgároknak is javasolt, tekintettel könnyen megérthető, értelmezhető szövegezésére, témáinak izgalmas és napjainkban is aktuális, jelentős társadalmi problémákat vizsgáló voltára.

---

³³ Erdei: i.m. 109. o.

Rigó Balázs*

E pluribus unum?

Recenzió Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet című tankönyvéről¹

Az egyetemes állam- és jogtörténet oktatása az ELTE-n egy átfogó tantervi reform keretében a harmadévre került összehasonlító jogtörténet néven. Az új név új tartalmat is hordoz, ennek eredménye a Földi András professzor szerkesztésében megjelent Összehasonlító jogtörténet – szerkesztője által a Bevezetőben csak jegyzetnek hívott – könyv. A mű a szokásosnál több tekintetben is egy újszülötthöz hasonlítható. Szemlélete, módszere, tematikája is merőben új a hazai egyetemes állam- és jogtörténet oktatásában, sőt alighanem nemzetközi összehasonlításban is újszerűnek nevezhető. Sajátos módon a könyv megszületésére is alig állt rendelkezésre több idő, mint amennyi egy gyermek kihordásához szükséges.

A hasonlatot továbbgondolva a gyermek, azaz a könyv szülői egyfelől az időrendi avagy történeti látásmód, másfelől a jogcsaládok, tehát az összehasonlító szemléletmód. Az alapul fekvő dogmatikai szerkezeten túl (amely nagy vonalakban a közjog, büntetőjog, magánjog tagolást mutatja) döntően ez a kettősség határozza meg a könyv szerkezetét. A tananyag hagyományos, időrendben haladó kifejtése helyett a fő vonulatot a jogcsaládok, azokon belül is a római-germán és – ehhez képest valamelyest alárendelt formában – a *common law* jogcsalád alapvető jelentőségű jogintézményeinek a bemutatása képezi. A formálisan elsődleges felosztást jelentő dogmatikai tagolás nem teszi súlytalanná az időrendi vonulatot.

A jogintézmények bemutatása egy tudatos szerkesztői koncepció eredménye. A könyv – eltérően a hazai egyetemes jogtörténeti tankönyvirodalomban eddig általában követett megoldástól – nem egyes államok és jogágak átfogó elemzésére törekszik, hanem az egyes jogintézmények fejlődésén keresztül vázolják fel a szerzők *pars pro toto* jelleggel egy-egy jogág történetét a római jogi alapoktól kezdve azok továbbélésén át egészen a jelenkorig, pl. a tulajdonjogi triász, a tulajdonszerzési módok, a birtokvédelem keretén belül az olvasó áttekinthető képet kap a dologi jog történetéről.

Az „újszülött” tulajdonságaiért felelős „géneknek” ebben a könyvben a benne megjelenő szemléletmódok sokszínűségét nevezhetjük, amelyek a hasonlatnál maradva a könyvnek személyiséget, sőt egyfajta jellegzetes egyéniséget kölcsönöznek. Ezeket a géneket a hét, egymástól jelentősen eltérő karakterű szerzőnek köszönhetjük, hiszen az ő számottevően különböző módszertani megközelítésükre épül a műben bemutatott gazdag tényanyag. A könyvben így megtalálható a jogösszehasonlítás, az ágazati jogtudományok, a jogi fogalmak, a jogi és politikai eszmék, az államszervezet története, valamint a legnagyobb súllyal az újkori jogra összpontosító intézmény- és dogmatörténet. A tételesjogi tárgyaknál sokszor felmerül az a kérdés, hogy az adott normát miért éppen az adott módon fogalmazták meg. E kérdés mögött valójában az az igény húzódik meg, hogy a hallgató a hatályos szabályozást valamilyen tágabb összefüggésben is szeretné látni. Ez a kontextus lehet az adott norma társadalom- ill. gazdaságpolitikai háttere, történeti, nyelvi, politikai meghatározottsága, de sok esetben releváns lehet a nemzetközi szabályozási modellek bemutatása, azaz az összehasonlítás is.

A tankönyv az általános bevezetón túl két, könnyen áttekinthető, azonos szerkezetű egységre oszlik. Egy-egy kezdő fejezet után a nyolc szorosan összefüggő fejezet – a közjog fejlődésének történetét, ill. a magánjog egyes intézményeit bemutató fejezet – mellett kiegészül négy büntetőjogi és három kereskedelmi jogi és eljárásjogi fejezettel. A tankönyv amellet, hogy a korábbi tudományos eredményeket összegzi, és így azok már a hallgatók szintjén, tehát szélesebb körben is hasznosulhatnak, új tudományos eredményeket is tartalmaz.

* PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék.

¹ Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet* [Írta: Földi András, Kelemen Miklós, Kisteleki Károly, Márkus Eszter, Pomogyi László, Schweitzer Gábor, Siklósi Iván], ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 643. p.

A tankönyv általános Bevezetője a jogösszehasonlítás elméletéről és annak történetéről szolgál alapos tudomány- és eszmetörténeti ismeretekkel. Ez a Bevezetés a diszciplína tudománytörténetét szekunder jelleggel (egyebek között Horváth Pál és Hamza Gábor műveire is jelentős mértékben támaszkodva), de a hazai irodalomban a maga nemében hézagpótló módon foglalja össze. A széles horizontokat felvillantó, feltétlenül nagy ívű, ugyanakkor konkrét adatokban gazdag áttekintésben Földi András a legújabb nemzetközi szakirodalom mellett áttekintést ad pl. az összehasonlító jogtörténetet művelő nemzetközi tudományos társaságokról is.

A tankönyv közjogi-magánjogi felének kezdő fejezetei a köz- és magánjog szétválása történetének, valamint a polgári törvénykönyvek rendszerének bemutatása révén segítik elő, hogy a jogot tágabb összefüggéseiben, egy bizonyos magasabb nézőpontból láthassuk. Ezek a rendszerező fejezetek túlmennek a hagyományos bevezető gondolatokon, és az egész tananyagra kiterjedő, igen hasznos és átfogó „madártávlati” képet nyújtanak, ezáltal is segítve a hallgatók könnyebb tájékozódását – nemcsak – tanulmányaik alatt.

A Korszakok, jogcsaládok című, a közjogi rész és az egész tankönyv elején elhelyezkedő első fejezet meglehetősen tömör, mégis szemléletes, helyenként érdekes részleteket felvillantó áttekintést ad több ezer év jogtörténetéről. Igen eredeti, persze emiatt vitatható is, mindenestre továbbgondolásra készítet Földi Andrásnak az ősi idők társadalmi normarendszerének kialakulását illetően a „szuperhumán” és „szubhumán” tényezők szerepéről írott fejtegetése.

A közjogtörténet leírása során a külső jogtörténetre, azaz a jogképződés történetére, a jogforrások történetére, a jogszabályok létrejöttét meghatározó tényezők bemutatására szoktak súlyt helyezni, az ismertett mű szerzői azonban a következetesen érvényre jutó szerkesztési elveknek megfelelően a közjogtörténetet részletesen elemző fejezetekben is a belső jogtörténetre, azaz a jogintézmények történetére összpontosítanak.

Az európai közjog alapjairól szóló fejezetben a korai császárkori római állam (principátus) tárgyalása során figyelmet érdemlő következtetésként domborítja ki Kelemen Miklós, hogy a római magánjoggal összefüggésben megszokott – és megtanult – gyakorlatias, praxishoz igazítva kialakított szemlélet a kormányzást is meghatározta. Ez érhető tetten a köztársasági tisztségek és intézmények formális fenntartásában, és a hatalmat ténylegesen is biztosító tényezők (hadsereg, hivatalnoki kar, állami bevételek) feletti felügyelet kialakításában. Továbbá ezek a gyakorlatias okok mutatkoznak meg a hűbéri államszervezet esetében is, ahol – a római birodalomhoz bizonyos vonatkozásokban hasonló módon – egy alapvetően hadseregszervezésre intézményesült rendszer vállal fel igazgatási feladatokat. Ebből fakadóan általánosul a közhatalmi feladatok magánjellegű, személyes viszonyok keretében történő ellátása, továbbá a közhatalom és közjog ebből adódó magánjogi jellege.

Kisteleki Károlynak az állampolgársági jog történetét ismertető, nemrég könyv alakban is megjelent friss kutatási eredményei a szerzőnek a tankönyvbe írott fejezete révén szélesebb körben is hasznosulhatnak. Kisteleki a meghatározó jelentőségű európai államok történetét, valamint az államfogalom és az államfelfogások történetét egymással összekapcsolva, az államterület-népesség-főhatalom jellinek háromságán keresztül mutatja be. Szemléletesen bemutatja az Európa nyugati és keleti felén kialakult, eltérő államfelfogások közti különbségeket. Az állampolgársági jogok történetének eszmei alapját képező nemzetfelfogások történetéről is igen informatív áttekintést ad. A főhatalom történetének összefoglalását az államformák különböző intézményi modelljeinek a csoportosításával zárja.

Az alkotmány fogalomtörténeti fejlődésével illetve jelentésváltozásaival foglalkozó részben Schweitzer Gábor a magyarországi vonatkozásokat illetően arra mutat rá, hogy mást jelentett az alaptörvény és a sarkalatos törvény fogalma a történeti alkotmány időszakában, mint a 2011-ben elfogadott Alaptörvény kontextusában. Míg a történeti alkotmány időszakában az egyszerű többséggel elfogadott alaptörvény és a sarkalatos törvény rokon értelmű kifejezések voltak, addig a 2011-es Alaptörvény szerint a minősített többséggel elfogadott alaptörvény magával az írott alkotmánnyal azonos, a sarkalatos törvény fogalma pedig az ún. kétharmados törvények fogalmával egyezik meg.

A kormányzás és a közigazgatás történetét bemutató fejezetben igen tanulságos azok fogalmának a történetiségükben való tartalmi és elvi különbségeinek kiemelése. Újszerű megközelítést tükröz a hatalmi ágak rendszerében való elhelyezéskor a közigazgatásnak a végrehajtó hatalomhoz való megszokott hozzákapcsolása helyett, a törvényhozás fontosságának nyomatékosítása. Kelemen Miklós a klasszikus francia államelméletre támaszkodó megállapítása szerint a törvények nemcsak elvi szinten képezik a közigazgatás alapját, hanem a közigazgatás tényleges működése, vagyis a végrehajtás is teljes egészében a törvények uralma alatt áll. Releváns fejtegetés olvasható a közérdek, közhasznosság fogalmának – elemi szintű – változásáról az abszolutista kormányzati rendszerek és a modern igazgatás viszonylatában.

Az önkormányzatiság történetét ismertető fejezetben szemléletes az önkormányzatiság történeti típusainak kiválasztása. Újszerűnek tekinthető az ókori és a középkori város jellemzőinek szemléletes összevetése. Kelemen Miklós szerencsésen követi végig az önkormányzatiság egységeit az angol példán keresztül, mivel a folytonosságot mutató angol fejlődésen keresztül kiválóan tanulmányozhatóak a történetiség elemei és tényezői. Kiemelhető a napjainkban is alapvető jelentőségű önkormányzati jogok kialakulásának 1888-as angol grófsági törvényen keresztül történő ismertetése.

Újszerű elem a közszolgálati jog történetének önálló fejezetben való, összehasonlító jellegű tárgyalása. Kelemen Miklós viszonylag részletes áttekintést nyújt az egyes fogalmi elemek (közfeladatok ellátása, szolgálatszerűség, státusz stb.) történeti fejlődéséről. Hasznos tanulság, hogy a modern közigazgatás alapelemének számító közigazgatási személyzet jogtörténeti irányú tanulmányozásakor érdemes az abszolutizmus kormányzati rendszereinél távolabbra is visszanyúlni.

Pomogyi László a büntetőjog és büntető eljárásjog történetének ismertetése során a büntetőjog dogmatikájának fejlődése mellett a büntetőjog tudománytörténetének, a büntetéselméleteknek, valamint a nem jogi büntető tudományoknak a történetét is felvázolja.

A magánjogi rész kezdő fejezete arra a hazai jogi gondolkodásban evidenciának nem feltétlenül tekinthető alapfeltevésből indul ki, hogy az általános résszel rendelkező polgári törvénykönyveket pandektarendszerűnek, az azzal nem rendelkezőket institúciórendszerűeknek szokás nevezni. Még kevésbé köztudomású a két modell fejlődéstörténete. Világhy Miklósnak 1955-ben a Jogtudományi Közlemben megjelent tanulmánya („A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről”) mellett a magyar jogászok immár támaszkodhatnak e témának egy újabb hazai, de a legújabb nemzetközi irodalomra is figyelemmel levő összefoglalására. Földi András ebben a témakörben önálló kutatásokat is végzett, ennek köszönhetően igen tartalmas, és sok tekintetben eredeti fejtegetések olvashatók pl. a gausi institúciórendszer eredetéről, az osztrák ABGB rendszeréről, valamint a kötelmi jog általános részének, mint önálló rendszertani egységnek a kialakulásáról.

Aligha túlzás azt mondani, hogy a *bona fides* komplex kérdéskörének immár hosszabb ideje Földi András a legalaposabb hazai ismerője. 2001-ben megjelent kismonográfiája óta is számos értékes tanulmányt publikált e témáról, amelyekben eredeti álláspontját – a *bona fides* ún. dualizmusának árnyaltabb értékelése révén – továbbfejlesztette. E nemzetközileg is figyelemre méltó kutatások egyfajta summázatát, korszerű összefoglalását adja a jóhiszeműség és tisztesség elvének fejlődéstörténetét összefoglaló alfejezet.

A tulajdonjogi triász eredetét és jelentőségét illetően a hazai jogászai gondolkodás nem mentes bizonyos sematikus elképzelésektől. Földi András e tárgykörben 2005 óta megjelent tanulmányaiban kimutatta, hogy a triász nem római jogi eredetű, hanem azt tulajdonképpen – formailag egyébként nem triászként – Donellus alkotta meg akként, hogy a birtoklási jogot is hozzávette a középkori jogtudományban kialakult kezdetleges triászhoz, amelyben eredetileg csak a használat, a gyümölcsöztetés és a rendelkezési jog szerepelt. A triász a korajúrkori pandektajog, majd egyes pandektisták hatására honosodott meg a hazai jogtudományban, de újabb kori hazai triumfálását nem utolsó sorban a szovjet jog hatásának köszönheti, amely a cári orosz jogtudomány közvetítésével szintén a német jogtudományból importálta a triász gondolatát. Földi okszerű

feltételezése szerint az érvényesség és a hatályosság hazai szembeállításai is részben hasonló hatások eredménye, erre Földi nyomán a tankönyv vonatkozó fejezetében Siklósi Iván mutat rá.

Siklósi Ivánnak mind a jogügylet és a szerződés fogalomtörténeti kérdéseiről, mind a jogügyleti érvénytelenség dogmatörténetéről írott fejezetei jelentős részben önálló kutatásokon alapulnak. A szerző az elsődleges források mellett igen gazdag többnyelvű szakirodalmat felhasználva, saját kutatásainak csak a tömör lényegét vázolta fel az ókortól kezdve egészen a legmodernebb fejleményekig. A jogügylet és a szerződés fogalmáról írott fejezetek meglehetősen, sőt talán túlzottan is dogmatikusak, mindenesetre számos olyan kérdéskörre terjednek ki, ill. olyan megállapításokat tartalmaznak, amelyeket a hagyományos jogtörténeti tankönyvekben nem szokásosak. A jogügylet fogalmának alkalmazhatósága, ennek vizsgálata a francia, az olasz és más jogrendszerekben, csakúgy, mint a jogügylet modern fogalma pandektisztikában való megjelenésének a prepandektista előzményekre való visszavezetése a hazai szakirodalomban feltétlenül újdonságnak számít.

Siklósi Ivánnak a jogügyleti érvénytelenség dogmatörténetét bemutató fejezetét jelentős mértékben Földi András 1996-ig visszanyúló kutatásai inspirálták, Siklósi azonban Földi nézetét – bizonyos pontokon kritikát is gyakorolva – nemcsak továbbfejlesztette, hanem impozáns terjedelmű és mélységű doktori értekezésében kicsúcsosodó kutatásai révén a téma önálló kutatójává nőtte ki magát. A szerző a jogügyleti érvénytelenség és hatálytalanság dogmatörténetéből csak szemelvényeket tudott felvillantani, azonban a premisszákat a szerző a jogügyleti nemlétezés, érvénytelenséget és hatálytalanságot illetően részletesen tisztázta. Különösen jelentős e tekintetben a német és a francia típusú érvénytelenségi dogmatika és terminológia több jogrendszerre is kiterjedő, összehasonlító jogtörténeti vizsgálata.

A polgári jogi felelősség történetéről szóló fejezet legértékesebb része a felelősség fogalomtörténetének bemutatása, amely Földi András „A másért való felelősség a római jogban” című monográfiájának megfelelő fejezetére támaszkodik.

Földi András a kereskedelmi jog középkori és kora újkori történetének bemutatása körében eredeti (a forrásokra is kiterjedő) kutatásokat ugyan nem végzett, a hazai szakirodalomban mégis hézagpótló jelentőségűek fejtegetései, amelyek nagyban támaszkodnak e speciális tárgykör jelenlegi, világviszonylatban legkiválóbb művelőinek, nevezetesen Jean Hilaire francia és Vito Piergiovanni olasz professzorok idehaza kevésbé ismert műveire.

Márkus Eszter a hazai tankönyvekhez képest a kereskedelmi jog történetéről szokatlanul nagy terjedelmű és részletes fejezeteket írt. Szemléletes ismertetést ad az 1673-as és 1681-es francia kereskedelmi jogi tárgyú *ordonnance*-ok, valamint a *Code de commerce* jelentőségéről. A francia és a német kereskedelmi jogi kodifikáció folyamatát mélységeiben is bemutató részek mellett figyelmet érdemel, hogy a szerző Helmut Coing német jogtörténész nyomán kiemeli az angol részvénytársasági jognak az 1861-es angol-francia kereskedelmi megállapodás gazdasági következményeivel összefüggő hatását a francia, és azon keresztül a kontinentális európai részvénytársasági jog fejlődésére. A csőd- és váltójog történetét taglaló fejezetek a kereskedelmi társaságokét bemutató fejezet mellett, jelentősen erősíthetik a hallgatók dogmatikai előképzettségét későbbi hatályos jogi tanulmányaikhoz.

A polgári eljárásjog történetét bemutató fejezet, amelynek szerzője Kelemen Miklós, nemcsak a polgári eljárásjog, hanem az igazságszolgáltatás, bíraskodás történeti gyökereit is összegzi. Jól mutat rá a tradicionális rendszerekben megfigyelhető „jogszolgáltatás” és a modern értelemben vett „igazságszolgáltatás” különbségeire. A modern eljárásjog sajátosságait a perrendtartások meghatározó reprezentánsainak (porosz *Allgemeine Gerichtsordnung*, francia *Code de procédure civile*, német *Zivilprozessordnung*) rövid jellemzésén keresztül végzi el.

A jogtörténet oktatása során – nemzetközi viszonylatban is – alapvetően két fő szemléletmód ütközik. A jogtörténeti oktatás célja lehet egyrészt az, hogy bevezetőül szolgáljon a tételesjogi tárgyakhoz, de célja lehet az is, hogy a már meglévő tételesjogi tudásra építve adjon összegzést, és foglalja történeti rendszerbe a megszerzett tudást. A tankönyv véleményem szerint bár mindkét célkitűzésnek megfelel, mégis az utóbbit tartom a hangsúlyosabbnak, ugyanis a közjogi és a büntetőjogi fejezetek tanulása során a hallgatók a már megszerzett tételesjogi ismereteik

birtokában tanulmányozhatják a különféle történeti szabályozási modelleket. Ezek a fejezetek a rendszerezések mellett a közjogtörténet elmélyítéséhez szükséges politikai és eszmetörténeti összefüggésekkel is szolgálnak.

A most bemutatott könyv megszületéséig az ELTE jogi karán az egyetemes és a magyar jogtörténet egyazon tanévben történő oktatása szervesen kiegészítette egymást, az új tanterv szerint felépülő oktatásban azonban – természetesen a tantervi reform elképzeléseinek megfelelően – sokkal inkább a hatályos jog és az összehasonlító jogtörténet kapcsolódik össze egymással. A magánjogi fejezetek nagy része (pl. törvénykönyvek rendszere, dologi jog története, a felelősségi rendszer, a jogügyleti érvénytelenség) szintén a már megszerzett tudást összegzi, és rendszerbe foglalva mutatja be a jogintézmények történeti fejlődését. Ezáltal a hatályos joganyag tudásának birtokában a hallgatók azt történetiségében látva mélyíthetik el tudásukat. Ezek a fejezetek a jogágak sajátosságaiból következően a dogma- és fogalomtörténet módszereivel mutatják be egy-egy jogintézmény fejlődését. E fejezetek a jog nyelvi kötöttségének feltárása mellett a jogi terminológia pontos elsajátítását is elősegítik. Ráadásul az angol, német, francia és esetenként pl. olasz nyelvű magánjogi terminológia és annak fejlődését bemutató fejezetek kiinduló pontul szolgálhatnak a gyakorlatban az idegen nyelvi – főleg fordítási – feladatokkal szembekerülő jogászság számára.

Ahogy egy gyermeknek, úgy egy első kiadású tankönyvnek is vannak gyermekbetegségei. Ezeknek a betegségeknek fő tulajdonságuk, hogy át kell rajtuk esni. Ettől a gyermek nem gyengébb, hanem erősebb lesz. Történeti büntetőjogi kifejezéssel élve, a betegségek „dölyfös kevélységtől nem átallottak” megjelenni. Ilyenek például, hogy egyes fejezetekben az egységes szerkesztési elvek kevésbé érvényesültek. Időnként az idegen szavak használata kevésbé megalapozott, amennyiben nem követi őket sem nyelvi magyarázat, sem nem nevezhetők terminus technicusoknak. A hallgatók szempontjából meggyőzőbb lenne a nyelv- és fogalomtörténeti elemzések szükségességének erőteljesebb indokolása. A tudománytörténet, vagyis a jogtudósok és műveinek impozáns mértékű bemutatása amellet, hogy historiográfiai támpontot nyújt a további kutatásokhoz, és megismerése az általános jogászai műveltség gyarapítása szempontjából is kívánatos, Damoklész kardjaként lebeg a hallgatók feje felett, tudniillik nem tudhatják, hogy a vizsgán az oktatók milyen mélységben kéri azt számon. Ugyanakkor akad olyan fejezet is, amelyben szinte egyetlen név sincs. A jogcsaládok bemutatásakor és a fejezetek jogcsaládok szerinti tagolása során indokolatlanul hiányzik a szocialista jogcsalád, azonban a fejezetekben sokszor kitérnek a szerzők a szocialista kodifikációk eredményeire is. A további kiadás(ok) során minden bizonnyal ezeket a betegségeket már kinövi a könyv, és még egységesebbé válva – a tankönyvvel szemben támasztható tartalmi követelményeknek mindenben eleget téve – levetheti a jegyzet becenevet, és nevében is tankönyvvé válhat.

Egy gyermek és egy tananyag is akkor válik kezelhetővé, ha sokszor foglalkoznak vele. Az óriási adatmennyiség miatt az új összehasonlító jogtörténeti tankönyv nem könnyű olvasmány, alaposan odafigyelve kell bánni vele. A még látszólag narratív fejezetek is igen sok adatot tartalmaznak, csak hogy ezek az adatok sok esetben szinte elvesznek a leíró jellegű szövegben, és ezért az olvasó hajlamos átsiklani felettük. Ahogyan az ember személyisége is számtalan réteget rejt magában, ha egyre mélyebben vizsgáljuk, úgy a tankönyvnek is jó néhány rétege tárul fel mindannyiszor, amikor azt tanulmányozzuk. Egy gyermek fejlődését elősegíti, ha van gyerekszobája. A bemutatott tankönyv „gyerekszobája” rendkívül gazdag bibliográfiai tételekkel berendezett. Az olvasók a kurrens angol, német, francia és olasz szakirodalom mellett tudománytörténeti és könyvészeti értékű műveket is felfedezhet a fejezetek végén található bibliográfiákban.

Minden adott tehát, hogy a gyermek a közösségbe illeszkedve annak hasznos tagjává váljon, azaz a tananyag és a tankönyv szervesen kapcsolódjon a többi tárgyhoz, és ne külön módjára történeti érdekességek öncélú tárháza legyen. A szerzők nemcsak széleskörű lexikális ismereteket nyújtanak, hanem kellő szakmai biztonsággal rendszerezik is azokat. A tankönyv így egyszerre teszi lehetővé a történeti értelemben vett pozitivistát, azaz adatgyűjtőt és az analitikus, rendszerező tanulást. A tankönyv fentiekben kifejtett összetettsége ezáltal nemcsak a joghallgatók, de a

szélesebb jogásztársadalom műveltségének növelésére is alkalmas és érdemes. Ezzel is elősegítve a jogi kultúrák közti párbeszédet, valamint a huszonegyedik század kihívásaiban való eligazodást.

A gyermeket, latin névvel többféleképpen illelhetjük. A *portentum*, *monstrum* kifejezések a csodagyerek és szörnyszülött jelentést is hordozzák: Csak a tantárgy oktatása során felcseperedő gyermek láttán, és csak a későbbi tapasztalatok fényében derül fény arra, hogy csodagyerek vagy szörnyszülött jött-e a világra. A gyermek felnevelése viszont mind az oktatók, mind a hallgatók közös felelőssége.

Hamza Gábor*

Feljegyzés Fabinyi Tihamér (1890–1953), az MTA tiszteleti tagja (1940–1945) tudományos munkásságáról és közéleti szerepléséről

Fabinyi Tihamér 1890. augusztus 7-én Hisnyóvizen (Gömör és Kis-Hont vármegye) született. Jogi tanulmányait a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán, Berlinben, Lipcsében és Cambridge-ben végezte. Jog- és államtudományi doktorátust Budapesten szerzett 1913-ban. Igen széleskörű nyelvismerettel (latin, ógörög, angol, francia, német és olasz) rendelkezett.

Fabinyi Tihamér ügyvéd, felsőházi tag, minisztériumi tisztviselő, miniszter, nyilvános rendkívüli egyetemi tanár, legismertebb, sok tekintetben ma is aktuális könyve a választott bírásokról szóló, „Választott bírásokról” című munkája (Budapest, 1920). Fabinyi Tihamér elsősorban az 1911. évi I., a polgári perrendtartásról szóló törvény („Plósz-törvény”) magyarázatával és annak gyakorlatával foglalkozott. Szerzője továbbá „A polgári perrendtartás törvénye és joggyakorlata” című, kétkötetes munkának (Budapest, 1931.). Jól ismert munkája továbbá „A polgári perrendtartás zsebkönyve” (Budapest, 1931.) című publikációja. Perjogi tankönyvet vagy perjogi tárgyú monográfiát azonban nem írt.

Kiemelendő, hogy Fabinyi Tihamér munkássága nemcsak az eljárásjog, hanem az anyagi jog területén is számottevő. Jelentősek magánjogi művei is. Ezek között említhetjük „Magyar magánjog mai érvényében” című könyvét (Budapest, 1929).

Anyagi jogi és eljárásjogi tárgyú műve „Az örökösödési jog és örökösödési eljárás” című műve (Budapest, 1935).

Számos tudományos tárgyú munkát közölt tekintélyes hazai és külföldi folyóiratokban.

Fabinyi Tihamér 1924-ben szerzett magántanári képesítést polgári perjogból a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. 1927-el kezdődően a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen is oktat. Nyilvános rendkívüli egyetemi tanári kinevezést 1940-ben kapott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. A Magyar Tudományos Akadémia 1940. április 11-én választotta tiszteleti tagjává. MTA tiszteleti tagsága 1945. április 26-án szűnt meg.

Egyetemi tanulmányai elvégzését követően, 1913 és 1917 között, a budapesti Királyi Törvényszéken, majd a magyar királyi Curián, később a Hatásköri Bíróságon dolgozott bíróként. Bírói működését követően éveken át az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Főosztályán dolgozott törvényszéki bírói beosztásban. 1919-ben néhány hónapon át az igazságügyi népbiztosságon dolgozott alkalmazott bírói beosztásban. 1921-ben a Ganz Danubius Részvénytársaság jogügyi igazgatója lett. Utóbb Budapesten ügyvédi irodát nyitott. Titkára volt éveken át a Magyar Jogász Egyletnek. Ebben a minőségben igen aktív tevékenységet fejtett ki.

A kiskundorozsmai választókerületben választották nemzetgyűlési képviselőnek, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) jelöltjeként. Kereskedelemügyi miniszter 1932. október 1. és 1935. március 4. között Gömbös Gyula első kormányában volt. Pénzügyminiszter, Imrédy Béla utódként, aki a Magyar Nemzeti Bank elnöke lett, 1935. január 6. és 1938. március 9. között – Gömbös Gyula második kormányában, majd 1936. október 12-vel kezdődően Darányi Kálmán kormányában – volt. Az Imrédy Béla által kidolgozott milliárdos „győri program”, melynek meghirdetésére 1938. március 5-én került sor Darányi Kálmán Győrben tartott beszédében, képviselőházban történő elfogadásakor (1938. évi XX. törvénycikk) már nem volt a kormány (Darányi Kálmán kormánya) tagja. Utóda a pénzügyminiszteri poszton Reményi-Schneller Lajos lett. Imrédy Béla 1938. május

---

* tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
e-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu

14-én megalakult (első) kormányának már nem volt tagja. 1938. március 9-ét követően Fabinyi Tihamér kormányzati és politikai szerepet nem vállalt.

Fabinyi Tihamér 1938 és 1944 között a Magyar Általános Hitelbank elnöke volt. 1943-al kezdődően a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TÉBE) elnökeként működött. 1944-ben, Magyarország német megszállását követően, Svájcba emigrált. Svájcból 1945-ben az Amerikai Egyesült Államokba ment, ahol Bostonban (Massachusetts), 1953. június 11-én hunyt el.